

2001
SOOT

česko-slovenská
historická
ročenka

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 2001

**ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA**

2001

Brno 2001

Česko-slovenská historická ročenka 2001

Vydává Česko-slovenská/Slovensko-česká komise historiků
ve Vydavatelství Masarykovy univerzity v Brně

Redakční rada:

Vojtech ČELKO
Vladimír GONĚC – předseda
Roman HOLEC
Ivan KAMENEC
Dušan KOVÁČ
Robert KVAČEK
Vilém PREČAN
Jindřich SCHULZ

Toto vydání bylo umožněno za podpory **Grantové agentury ČR**
(reg. č. 409/99/0086).

© Masarykova univerzita v Brně, 2001
ISBN 80-210-2743-6

OBSAH

CONTENTS — INHALT

KARLU PICHLÍKOVI IN MEMORIAM

Poslední slovo pro Karla Pichlíka (Vilém Prečan)	11
Za Karlem Pichlíkem (Robert Kvaček)	13
Ku Karlovi Pichlíkovi ... (Peter Švorc)	14

PROTOKOLY

Materiály z konferencie „Židia v Československu (1918–1945)“

Na úvod (Eduard Nižňanský, Vladimír Goněc)	17
Kateřina Čapková: Židé v Čechách za první republiky	19
<i>Jews in Bohemia during the First Czechoslovak Republic</i>	35
Ludmila Nesládková: Židé na Moravě a Československo	37
<i>Jews in Moravia and Czechoslovakia</i>	48
Katarína Hradská: Židovská komunita počas prvej ČSR	49
<i>The Jewish Community in Slovakia during the First Czechoslovak Republic</i> --	58
Peter Švorc: Židia na Podkarpatskej Rusi a československý štát v medzivojnovom období	59
<i>Jews in Subcarpathian Rus and the Czechoslovak State During the Inter-war Period</i>	78
Miroslav Kryl: Vztah české společnosti k Židům v době nacistické okupace	79
<i>The Attitude of Czech Society Towards Jews During the Nazi Occupation</i> ----	87
Eduard Nižňanský: Slovenská spoločnosť a židovská komunita na Slovensku 1938–1945	89
<i>Slovakian Society and Jewish Community in Slovakia in 1938–1945</i>	104
Yeshayahu A. Jelinek: Maďari a Židia na Podkarpatskej Rusi v dobe druhej svetovej vojny	105
<i>Hungarians and Jews in the Subcarpathian Rus' during World War II</i> -----	114
Mečislav Borák: Změny v postavení židovské městské komunity v Ostravě (1938–1945)	115
<i>Changes in the Status of the Urban Jewish Community in Ostrava (1938–1945)</i>	121
Andrea James: Zmeny v postavení židovskej komunity v okrese Topoľčany počas obdobia slovenského štátu	123
<i>Changes in the Status of the Jewish Community in the Topolčany District Under the Slovak State</i>	133

Materiály z konferencie „Žena v dějinách novověku“

Na úvod (Viliam Čičaj)	137
Milena Lenderová: Gender history v českých zemích	139
<i>Gender History in the Czech Lands</i>	147
Tünde Lengyelová: Žena jako téma slovenskej historiografie	149
<i>Women as a Topic of Slovak Historiography</i>	155
Pavel Král: Žena ve šlechtických testamtech v 16. a 17. století	157
<i>Women in Wills of the Nobility in the Sixteenth and Seventeenth Centuries</i> ..	167
Václav Bůžek: Těhotenství ve šlechtické domácnosti na prahu novověku	169
<i>Pregnancy in Aristocratic Households at the Beginning of the Modern Era</i> -	178
Zuzana Vášáryová: Zdravie a životospráva v bežnom živote najvyšších aristokra- tických vrstiev v Uhorsku, na prelome 16. a 17. storočia	179
<i>Health and Diet in the Every-day Life of the Top Aristocratic Classes in Hungary at the Turn of the Seventeenth Century</i>	185
Marie Ryantová: Vzdělanostní úroveň raně novověkých šlechtičen ve světle štambooků	187
<i>The Educational of the Early Modern Nobility in the Light of „Stammbuchs“</i>	193
Pavel Marek: Matka a syn	195
<i>Mother and Son</i>	201
Miloslav Kamenický: Uršulinky, notredamky a ich príchod do Bratislavy	203
<i>Catholic Nuns from the Ursulines and the Congregation of Notre-Dame and Their Arrival in Bratislava</i>	207
Marie Marečková: Sociální struktura samostatných žen ve východoslovenských městech na prahu novověku	209
<i>The Social Structure of Independent Women in Eastern Slovak Towns on the Threshold of the Modern Era</i>	215
Josef Hrdlička: Jindřichohradecké měšťanky na přelomu 16. a 17. století	217
<i>Burgheresses in the Town of Jindřichův Hradec at the Turn of the Seventeenth Century</i>	224
Josef Grulich: Venkovská žena v období raného novověku (16.–18. století)	225
<i>Rural Women During the Early Modern Period (Sixteenth to Eighteenth Centuries)</i>	235
Marie Macková: Ženy v prostředí venkovského města druhé poloviny 19. století ----	237
<i>Women in Small Towns During the Second Half of the Nineteenth Century</i> --	245
Zdeněk Bezečný: Myšlenkový svět šlechtičny na přelomu 19. a 20. století	247
<i>The World of Thought of an Aristocratic Woman at the Turn of the Twentieth Century</i>	251
Pavla Vošahlíková: Žena a česká reklama před první světovou válkou	253
<i>Women and Czech Advertising Prior to World War I</i>	257

ZO ŽIVOTA KOMISIE

Slovensko-česká komisia historikov (september 2000 – august 2001) (Roman Holec)	261
--	-----

RECENZIE. KRITIKA

Netradičný pohľad na dejiny 20. storočia (Ivan Kamenec)	265
Dokumenty československé zahraniční politiky (Robert Kvaček)	267
V minulosti se opravdu hledá a bloudí (Robert Kvaček)	268

Z VEDECKÉHO ŽIVOTA

Jedenáctý liberecký seminář (Robert Kvaček)	273
Na okraj rokovania slovenských historikov (Viliam Čičaj)	274
Udeľenie Medzinárodnej ceny Slovenskej akadémie vied Vilémovi Prečanovi (Ivan Kamenec)	276

BIBLIOGRAFIE

Slovacika v historiografii na území České republiky (Václava Horčáková – Kristina Rexová)	279
Autorský rejstřík	396
Názvový rejstřík	409
Biografický rejstřík	415
Geografický rejstřík	417
Rejstřík citovaných časopisů a sborníků	419
Seznam zkratk	429

KARLU PICHLÍKOVÍ

IN MEMORIAM

Poslední slova pro Karla Pichlíka

Milí přátelé,

jakkoli je mi to líto, nemohu přijít 10. května na vzpomínkové setkání věnované památce Karla Pichlíka. Chtěl bych proto aspoň tímto způsobem, několika větami vyjádřit, jak jsem ho měl rád, jak jsem si ho vážil a obdivoval se mu, a proč zůstane navždycky zapsán v mé mysli i v mém srdci.

Karel Pichlík byl otcem mnoha úspěšných iniciativ a podujetí, aniž si to často kdo – mimo malý okruh zasvěcených – uvědomoval. On však nepotřeboval, aby bylo všechno, co vymyslel a udělal, za každou cenu opatřeno vinětou s jeho jménem. Stačilo mu vědomí, že se stalo skutkem to, co považoval za důležité, na čem mu záleželo, ač šlo – například – o založení Česko-slovenské komise historiků nebo o edici dokumentů ke vzniku ČSR.

Karel Pichlík byl integrální osobnost a nebyl ochoten ke kompromisům, které jeho integritu ohrožovaly. Raději sám odešel, jako v roce 1969, kdy opustil z vlastní vůle normalizující se Vojenský historický ústav, ještě než ho stačili vyhodit. (Také z Kanceláře prezidenta republiky odešel v roce 1998 z vlastního rozhodnutí, třebaže za jiných okolností a v jiné situaci, než byla ta třicet let předtím.)

Na Karla Pichlíka bylo možné se spolehnout, na jeho úsudek, na jeho pravdivost a opravdovost, na jeho slovo, na jeho nezávislost i na jeho nezištnost.

Obávám se, že nenapsal paměti, ani nic podobného. A je mi – především jako historikovi – nesmírně líto, jestliže pro budoucnost nezůstane uchováno jeho svědectví o jedné z kateder filosofické fakulty v padesátých letech, o Vojenském historickém ústavu v šedesátých letech a potom znovu po listopadu 1989 nebo o lidech, které důvěrně znal. Udělá to někdo za něho?

Karel Pichlík mi bude nekonečně chybět: nejméně dvakrát do roka na tří denním zasedání česko-slovenské komise historiků, ve správní radě Československého dokumentačního střediska, na poradách správní rady společnosti Ústav TGM, na schůzích poradního sboru k udělování státních vyznamenání, kde jsme se také každoročně setkávali.

Všichni jsme chudší o Karla Pichlíka a mne bolí „zuby v srdci“, že se s ním živým už nesetkám, že už neuslyším, jak říká – s chápavě shovívavým a trochu ironickým úsměvem – některý ze svých bonmotů či trpce laskavých pravd o lidech a běhu našeho světa. A že už mu nebudu moci zatelefonovat a poradit se s ním, starším a moudřejším, ve chvílích obtížného rozhodování.

Při posledním setkání v první polovině dubna letošního roku, bylo to v Nitre, na Slovensku, jsme zjistili, že oba milujeme Nezvalovy verše, zejména jeho soubor Básně noci z dvacátých let. Slíbili jsme si, že se jednou setkáme – jen sami dva – nad onou poezií, oběma nám blízkou. Nevím, kterou z těch několika sbírek měl Karel Pichlík nejraději. Možná to byl Edison, kde se jako refrén opakuje dvojverší

bylo tu však něco těžkého co drtí
smutek stesk a úzkost z života i smrti

Rád bych si s ním recitoval právě z té sbírky, kde se toho říká tolik o našich životech:

Naše životy jsou strmé jako vrak ...
Naše životy jsou bludné jako kruh ...
Naše životy jsou těšivé jak smích ...
Naše životy jsou truchlivé jak pláč ...
Naše životy se nikdy nevrací ...

Edison končí slokou:

Naše životy jsou jako noc a den
na shledanou hvězdy ptáci ústa žen
na shledanou smrti pod kvetoucím hlohem
na shledanou sbohem na shledanou sbohem
na shledanou dobrou noc a dobrý den
dobrou noc
sladký sen

Přeju Karlu Pichlíkovi dobrou noc a sladký sen, a sobě, sobě přeju „na shledanou“, s ním a s přáteli, kteří mě jako on předběhli na cestě k poslednímu, k onomu poslednímu, jež pro nás pozůstává zůstává – až do chvíle smrti – největším tajemstvím našeho života.

* * *

Jen jsem dopsal tato slova, která mi šla přímo od srdce a z nehlubšího, upřímného citu, jako kdybych uslyšel káravý Karlův hlas: „Viléeéeme, Hynku ..., co mi to proboha děláš? Cožpak jsem si to zasloužil, aby se na mě vzpomínalo tak uřukaně? Když se potřebuješ vybrečet, tak se někam schovej, kde tě nikdo nevidí, ale mě do toho neplet!“

A tak jsem si vzpomněl na „kar“ v mnichovském bytě satirika Laca Kaliny po jeho pohřbu v lednu roku 1981. Taky nám bylo strašně smutno, o to víc, že pohřby v emigraci byly ještě smutnější než ty domácí. A přece jsme nakonec dokázali tíhu smutku ze sebe setřást. Vzpomínali jsme na Laca, jako kdyby si jen odjel načas do Ameriky a my se sešli u Agneši, aby jí nebylo samotné smutno. Taky jsme si zazpívali písničky, které měl Laco rád, připomněli jsem si legraci, kterou jsme s ním zažili, a trochu jsme si z něho utahovali (bránit se nemohl), jak to dovedou kamarádi, kteří se mají rádi.

Přátelé, byl bych rád s Vámi, aby se mi na Karla vzpomínalo podobně vesele. Ale stejně to není naposledy, co se kvůli Karlovi Pichlíkovi setkáváme. Česko-slovenská komise bude chtít taky něco uspořádat. Určitě vás k tomu pozveme!

Vilém Prečan

Za Karlem Pichlíkem

Bolestný údiv a smutek, to byly první pocity členů česko-slovenské komise historiků, když se dozvěděli, že náhle, 16. dubna 2001, zemřel Karel Pichlík. Před několika dny jsme s ním zasedali v Nitře, byl plný síly, uvážlivě přemýšlel o dosavadních i dalších aktivitách komise, a najednou navždy odešel. S takovými ztrátami se jistě musí počítat, tato bude ale ještě dlouho znát. V historické obci vůbec a v česko-slovenské komisi zvláště.

Pichlík byl jejím doyenem a tak se v ní i choval, rozvážně, pozorně k různým názorům a postojům, schopný nacházet, co dávalo komisi širší činnostní záběr a rozměr. Na české straně se před lety iniciativně zasloužil o její vznik a napomáhal pak tomu, aby se komise nikdy nestala formální institucí. Činnorodost a tvůrčí talent dostal ostatně do vínku od mládí. Prožil život, který výrazně a často až dramaticky souzněl se zákrutami doby. Někteří autoři nekrologů si toho hned povšimli, nejvýstižněji Jan Galandauer v *Historii a vojenství*, 2001, č. 2.

Pichlíka narozeného 2. března 1928 formovaly generační zážitky z let válečných (uprchl ze zákopových prací, byl v květnu 1945 mezi pražskými povstanci) a těsně poválečných, kdy s většinou mladých vykročil do života levou. Ovlivnilo to i jeho tematiku jako začínajícího historika. Publikoval už v závěru studií na filozofické fakultě UK, práci o vzbouřencích proti rakouské Velké válce a jako spoluautor knihu o Američanech v západních Čechách – brzy a pak nadlouho si vyčítal, že jí podlehl propagandistické objednavce. Poučilo ho to trvale a proto nebylo divu, že se za politického „přituhování“ v roce 1958 dostal jako odborný asistent na filozofické fakultě do ideologického a osobního konfliktu znamenajícího odchod z univerzity. To už šel životem pevně a zpříma.

Časem našel uplatnění ve Vojenském historickém ústavu, s několika obdobně smýšlejícími spolupracovníky měl zásluhu na tom, že se v této ideologické instituci začala pěstovat odborně založená historie. Pichlík se dále věnoval I. světové válce, k vrcholu dospěl v roce 1968 monografií o československém zahraničním odboji v letech 1914–1918. Suverénní faktografií, vytříbeným stylem a pojetím „bez legend“ si kniha získala rozsáhlý ohlas. Po třidvaceti letech, v roce 1991, ji autor vydal bez korektur podruhé – u českého díla z novodobých dějin skutečnost téměř neobvyklá, svědčící o jeho kvalitě a o trvalosti rezonance. V roce 1968 se mohl Pichlík konečně habilitovat, to už si získával uznání i v zahraničí. Další vědeckou dráhu mu ale přehradila neostalinská normalizace.

Sám se rozhodl nijak nekooperovat se staronovou totalitou a stal se pomocným dělníkem. Nesměl do archívů, věnoval se aspoň dějinám divadla. Mezi prvními podepsal Chartu 77, působil v disentu, pomáhal vydávat samizdatové *Historické studie*. K vědě se mohl naplno navracet po listopadu 1989, dal ale hodně svých sil proměně Vojenského historického ústavu v odbornou instituci. Přidával si působení i na dalších místech důležitých pro utváření politických poměrů a společenského klimatu. I na vědeckou práci a publikování si však čas našel. Patřily znovu I. světové válce. Napsal několik statí o její „československé“ kapitole, chystal edici Masarykových projevů, statí a článků z té doby, většinou zcela neznámých. Snad ji někdo dokončí. Vystupoval na seminářích a konferencích, většinou docela stručně, ale se stanovisky a tezemi přinášejícími inspiraci a vystižně

slovo. Působil také svým klidem a noblesou. Měl po všech stránkách úroveň. Byl prostě osobnost.

Robert Kvaček

Ku Karlovi Pichlíkovi ...

Ťažko sa mi píšu tieto riadky, keď mám pred sebou na stole smútočné oznámenie o smrti docenta dr. Karla Pichlíka. Ťažko mi bolo uveriť, že už ho niet medzi nami. Ťažko o to viac, že som s ním bol v Nitre na zasadnutí česko-slovenskej komisie historikov a ešte pred cestou sme spolu žartovali tak, ako vždy, keď sme sa stretli na našich zasadnutiach.

Pán docent bol odo mňa o generáciu starší, ale už na prvom strenutí v Prahe v roku 1994 sme si „padli do oka“. Mne pripomínal môjho starého otca svojou rozvážnosťou, múdrosťou, skúsenosťou a veľkým pochopením. Navyše bol od počiatku pre mňa autorom vzácných kníh, ktoré som čítal ešte ako študent a ktoré som neskôr už ako vysokoškolský učiteľ odporúčal mojim študentom.

Zasadnutia našej komisie boli od počiatku nielen pracovnými stretnutiami, ale aj stretnutiami blízkych a spriaznených duší. Možno to bolo a je vkladom každého jej člena, ale určite viem, že to bolo aj vďaka docentovi Pichlíkovi. Keď na miesto stretnutia prichádzali Pražania a keď sme Karla Pichlíka hneď nevideli medzi nimi, prvá otázka pri zvitani patrila jeho osobe. Nezabudli ste ho v Prahe? Chýbal by nám... Tak to bolo v Nitre, v Českých Budějoviciach, v Bratislave, Hradci Králové, u nás v Prešove, a vlastne všade, kde sme sa stretli, kde sme pracovali, kde sme šírili skutočnú a nefalšovanú česko-slovenskú vzájomnosť. Aj teraz mám v mysli jeho slová na adresu našej vzájomnosti: „Tej nebude nikdy dosť.“ Obával sa, že mladá generácia, ktorá vyrastá po rozdelení Československa, zabudne na spolužitie našich národov, a aj preto bol proti návrhu, ktorý ktosi z nás povedal v Českých Budějoviciach, aby sme sa stretávali len raz do roka. Ozval sa ako jeden z prvých, myslím, že hneď po profesorovi Kvačekovi a zhodne s ním trval na doterajšej periodicite. Po zasadnutí mi prezradil, že by mu tieto stretnutia chýbali. Aj mne a aj ostatným. Žiaľ, odteraz nám bude chýbať práve on.

Docent dr. Karel Pichlík bol úprimným zástancom česko-slovenského priateľstva a spolupráce a robil všetko pre to, aby sa naše národy nevzdávali, ale nachádzali k sebe cestu. Som presvedčený, že vklad, ktorý do česko-slovenskej vzájomnosti vložil, nezostane nezúročený a prinesie svoje ovocie.

Peter Švorc

PROTOKOLY

Materiály z konferencie

ŽIDIA V ČESKOSLOVENSKU (1918–1945)

Nitra, 10. apríla 2001

Usporiadali: Slovensko-česká komisia historikov
Katedra histórie Filozofickej fakulty
Univerzity Konštantína Filozofa

NA ÚVOD

Česko-slovenská a Slovensko-česká komisia historikov v rámci svojej práci si v roku 2001 v svojom programe vybrala problém minorít v Československu. Pre jarňé stretnutie v Nitre bol vybraný problém židovskej minority, pre jesenné stretnutie komisie v Ústí nad Labem bola vybraná téma nemecká minorita.

V Nitre sa popri komisii stala spoluorganizátorom konferencie Židia v Česko-slovensku (1918–1945) Filozofická Fakulta Univerzity Konštantína Filozofa. Konferencia prebehla v dvoch tématických celkoch 10. apríla 2001.

Keďže sa konferencia zaoberala problematikou Židov v medzivojnovom Česko-slovensku, organizátori chceli vystúpenia zamerať nielen k situácii na Slovensku, v Čechách a na Morave, ale aj na Podkarpatskej Rusi, ktorá bola súčasťou Československa. Ďalej, na rozdiel od predchádzajúcich konferencií o Židoch, resp. holokauste, bolo snahou organizátorov tohto vedeckého stretnutia pokúsiť sa analyzovať vzťah majoritného obyvateľstva v Čechách, na Slovensku i na Podkarpatskej Rusi k židovskej komunite. Tieto aspekty sa viacmenej podarilo zabezpečiť. Snahou organizátorou bolo aj prekonať doterajších schém vnímania Židov iba ako minority.

Na jednej strane bolo vybrané obdobie parlamentnej demokracie I. ČSR, následne obdobie II. svetovej vojny, kedy bolo Československo rozdelené na Protektorát Čechy a Morava, Slovenskú republiku a Podkarpatská Rus sa stala súčasťou Maďarska. Postavenie židovskej minority v období parlamentnej demokracie I. ČSR malo získať svoj pandant v období všeobecne nedemokratickom. Minority pri prechode od demokracie k totalitnému zriadeniu sú postihnuté zmenami oveľa viac ako majoritné obyvateľstvo. Možno s určitou nadsázkou povedať, že sa stávajú lakmusovým papierikom demokracie.

Na konferencii vystúpili historici z Českej republiky, Izraela a Slovenska. Konferencia sa uskutočnila v priestoroch Archeologického ústavu SAV v Nitre. V doobedných hodinách navštívil konferenciu aj veľvyslanec Českej republiky na Slovensku pán Rudolf Slánsky. Medzinárodnú konferenciu otvorila dekanka FF UKF v Nitre Eva Tučná.

Konferencia prebehla v dvoch blokoch. Poradie referátov a koreferátov je touto edíciou rešpektované. Bohužiaľ príspevok etnológa Petera Salnera, ktorý sa venoval diferenciaci židovskej komunity v Bratislave v medzivojnovom období, sa nepodarilo pre zborník získať.

Treba povedať, že blok venovaný medzivojnovnej ČSR priniesol veľa podnetov, najmä v doposiaľ zanedbávanej otázke vzťahu majoritného obyvateľstva k Židom; z viacerých pohľadov (nasledovne aj v diskusii) bola analyzovaná otázka asimilácie Židov, najmä vedomé úsilie českých a moravských Židov po asimilácii, vrátenie dôsledku rozdielnej asimilácie k českému etniku a kultúre (prevažovalo v Čechách) a asimilácie k nemeckému etniku a kultúre (viac na Morave a dominantne v Sliezsku). Na druhej strane sa nevytvorila dostatočná plocha pre porovnávanie existencie židovskej komunity v období vojny, najmä pre Slovensko. Ťažisko časti referátov sa totiž zameralo na obdobie prechodu medzi Rakúsko-Uhorskom a vznikom Československa, kedy sa prejavilo

množstvo útokov proti židovskej komunite na Slovensku, a nie na každodennosť demokratického štátu, ktorý Židia v dvadsiatych i tridsiatych rokoch vedeli veľmi dobre oceniť – najmä v komparácii s postavením židovských minorít v okolitých štátoch.

Blok venovaný vojnovým udalostiam priniesol niektoré nové pohľady na danú problematiku najmä v tých referátoch, kde sa referenti snažili zaznamenať zmeny postojov majoritného a minoritného obyvateľstva v demokratickom i totalitnom prostredí. V diskusií boli ocenené aj snahy o zachytenie sociálneho pozadia holokaustu. V prameňoch rozličnej proveniencie totiž nemáme jednoznačne zaznamenané postoje „mlčiacej“ väčšiny, takže mnohokrát postoje (resp. vzťah majority – minorita) môžeme skôr rekonštruovať na základe činov – teda konania majority, ktorá bola ochotná napr. zúčastniť sa arizácii, dražieb židovských hnuteľností i nehnuteľností a pod. Najmä extrémna situácia obdobia II. svetovej vojny potom umožňuje historikovi dosť podstatne zachytiť konanie jednotlivcov i celých skupín obyvateľstva.

Ak budeme chcieť posunúť výskum holokaustu, potom môže byť jednou z ciest zachytenie sociálneho pozadia holokaustu – sociálnych zmien v mestských i vidieckych židovských komunitách – a na druhej strane aj zmien v majoritnom obyvateľstve najmä z hľadiska zmien v jeho sociálnej stratifikácii. Na Slovensku medzeru po deportovaných Židoch „vyplnila“ majorita, a preto pre ďalší výskum holokaustu sa treba zamerať na tieto zmeny – napr. kto vlastne z majority „nahradil“ deportovaných či zavraždených Židov v ich profesiách, živnostiach, obchodoch a pod. Na Slovensku sa vtedy doformovala stredná vrstva, ktorá sociálne ale aj politicky má svoje miesto v spoločnosti. Ak vznikla takýmto spôsobom – potom môžeme sledovať jej povojnovú existenciu aj cez prizmu jej vzniku, resp. upevnenia si pozície doslova „zničením“ židovského konkurenta. Tento problém je nevyhnutné konfrontovať s podobnými sociálnymi zmenami minimálne v strednej Európe.

Napríklad už celkom iné pomery vládli v Protektoráte Čechy a Morava, kde českojazyčné obyvateľstvo ani minimálne nemohlo profitovať na vyvlastňovaní židovských majetkov; tento profit bol vyhradený vo veľkom ríšskonemeckému kapitálu a v malom nemeckým parvenuom, prichádzajúcim opäť prevažne z ríše. Odtiaľ sú vysvetliteľné aj prejavy otvorených sympatií českého obyvateľstva voči perzekvovaným židom a podobne. Iným problémom sú osudy majetkov tých Židov, ktorí sa po vojne nevrátili. Prípadný profit na nich je totiž úplne „utopený“ v objeme profitu na zabavených nemeckých majetkoch, pričom tento profit – zčasti pre „zlatokopov“, zčasti pre regulérnych „novoosídlencov“ – sa týka nielen českých, ale aj slovenských, maďarských, volyňských, rumunských a ďalších presídľencov do českého a moravského pohraničia ako aj vnútrozemia.

Podobne pri fenoménu deportácií do koncentračných táborov je nevyhnutná komparácia s ostatnými krajinami, ktoré boli okupované Nemeckom, aj so štátmi, ktoré boli (aj keď rozličným spôsobom) satelitmi nacistického Nemecka. Tento medzinárodný aspekt komparácie nám umožní zachytiť špecifiká toho-ktorého štátu, resp. ochotu vládnucej elity (teda lokálnych agresorov) v procese holokaustu spolupracovať s nacistickým Nemeckom. Tieto aspekty boli v referátoch z obdobia vojny najmä naznačené a pre ďalší posun bádania je nutné v tomto ohľade ešte rozsiahly výskum i nový prístup k doteraz známym prameňom.

Eduard Nižňanský, Vladimír Goněč

ŽIDÉ V ČECHÁCH ZA PRVNÍ REPUBLIKY

Kateřina Čapková

Problematika Židů¹ za první republiky je velice spletitá a je nadmíru těžké ubránit se zjednodušením. Prolínají se tu totiž problémy náboženské, národnostní, jazykové, hospodářské i politické. Není lehké tento spletenec rozmotat a ani má studie si na to nečiní nárok. V publikacích na toto téma převažuje klasické dělení Židů v českých zemích na sionisty, kteří se hlásili k židovské národnosti, a asimilanty, kteří se snažili o začlenění do českého či německého národa.² Toto rozlišení bere v úvahu hlavní proudy uvnitř židovské komunity. Bylo by však iluzorní si myslet, že se nám tímto dělením podaří plně charakterizovat varianty židovské identity u Židů v Čechách. Myslím, že je nutné rozlišit mezi dvěma úhly pohledu. Tím jedním je postoj československého státu k židovské problematice, a tím druhým pohled vnitrožidovský. Je pak zajímavé sledovat, jak se tyto dvě perspektivy odlišují i doplňují. Vzhledem k omezenému rozsahu studie jde jen o náčrt problematiky v jejich nejhrubších rysech.

Židé a národnostní menšiny Československa

Jedním z nejožehavějších problémů první republiky byl její poměr k národnostním menšinám. Oproti většině evropských států (Německu, Rakousku, Maďarsku, Francii aj.), kde byla pozice vládnoucího národa velmi stabilní, v Československu se museli Češi a Slovinci spojit do národa československého, aby tak měli vůbec většinu ve státě.

Za hlavní kritérium národnosti se považoval mateřský jazyk. Za Rakouska-Uherska sloužila při sčítání lidu k odhadům velikosti národnostních menšin kolonka „obcovací řeč“, za první republiky ji vystřídala „národnost“. Kritérium jazyka pro určování národnosti bylo dosti nepřesné. Část obyvateľstva byla bilingvní a při úvahách, ke kterému obcovacímu jazyku, či později ke které národnosti se mají hlásit, rozhodovala celá řada jiných faktorů. Zvláště to platilo o obyvatelstvu židovském. Při rozhodování členů židovské populace, jaký jazyk či národnost mají zvolit, hrály velkou roli sociální jistoty.

¹ Při psaní velkého či malého počátečního písmena ve slově žid se řídím pravidlem, že u osob izraelského náboženství, které se cítily členy jiného než židovského národa, píšou písmeno malé. V případech, kde hovořím o veškerém židovském obyvatelstvu, jsem zvolila přednostně písmeno velké.

² Viz: HAHN, F.: The Dilemma of the Jews in the Historic Lands of Czechoslovakia, 1918–38, in: East Central Europe, 10/1–2, 1983, s. 24–39; IGGERS, W.: Juden zwischen Tschechen und Deutschen, in: Zeitschrift für Ostforschung, 1988/37, s. 428–441; RYBÁR, C. (ed.): Židovská Praha. Glossy k dějinám a kultuře. Praha 1991, s. 134–156; WINGFIELD, N. M.: Czech, German or Jew: The Jewish Community of Prague during the Inter-war Period, in: MORISON, J. (ed.): The Czech and Slovak Experience. Houndmills–London 1992, s. 218–229. Situaci Židů v celém meziválečném Československu se věnuje článek ROTH-KIRCHEN, L.: Československé Židovstvo: Vzestup a úpadek (1918–1939), in: BERGEROVÁ, N. (ed.): Na křižovatce kultur. Historie československých Židů. Praha 1992, s. 107–115.

K češtině se Židé přiklínali postupně a byl to výsledek delšího vývoje. Na přelomu 18. a 19. století přijali Židé v českých zemích díky josefínským reformám a ideologii židovského osvícenství jako svůj mateřský jazyk němčinu. V průběhu 19. století pak narůstal počet těch, kteří si vedle němčiny osvojili i češtinu. Nejrychleji probíhala akulturační k českému etniku v menších městech a na vesnicích.

Ke druhému obratu v kulturní a jazykové orientaci židovského obyvatelstva v Čechách dochází podle Hillela Kievala okolo roku 1910. K této tzv. sekundární akulturační³ přispěla celá řada faktorů, z nichž nejdůležitějšími byly: migrace židovského obyvatelstva z malých měst a vesnic do měst větších, sekulární vzdělání oproti dřívějšímu vzdělání v židovských německých školách a upevnění pozic českých nacionalů.⁴ Proces integrace Židů do českého jazykového prostředí pokračoval i v průběhu první republiky.

I za první republiky však platilo, že vysoké procento židovské populace bylo bilingvní. Zvláště výrazný byl tento jev v Praze, kde se pro osoby mluvící plyně česky i německy uchytil název „utrakvisté“. Právě díky důvěrné znalosti obou jazyků přispěli Židé neocenitelným způsobem k vzájemnému poznávání české a německé kultury. Bylo tomu tak již v 19. století. Jako příklad můžeme uvést Siegfrieda Kappera, průkopníka českožidovského hnutí, který v roce 1844 vypracoval první překlad Máchova Máje do němčiny. Na začátku 20. století a během první republiky je tato zprostředkovácí role Židů v Čechách zvláště markantní. Z významných propagátorů české kultury a překladatelů české a německé literatury jmenujme namátkou Otakara Fischera, Pavla (Paula) Eisnera, Rudolfa Fuchse, či Maxe Broda, který upozornil Evropu na Janáčka a na Haška.

Vedle dvojjazyčnosti se otázka národnosti u židovského obyvatelstva komplikovala i tím, že od přelomu 19. a 20. století zapustil v Čechách kořeny židovský nacionalismus či sionismus. V době před první světovou válkou se národní citění těchto Židů ve statistikách nijak neodrazilo. Za první republiky tomu však bylo, jak známo, jinak. Československý stát byl prvním v dějinách Evropy, který umožnil Židům přiznat se k národu židovskému, navíc aniž by je k tomu nutil. Volbu židovské národnosti nic nepodmiňovalo. Nevázala se ani na znalost jednoho z židovských jazyků (jidiš či hebrejštiny) a dokonce ani na členství v židovské náboženské obci.⁵

Československý parlament odhlasoval uznání židovské národnosti z pragmatických důvodů. Za celou diskuzi lze vytušit jakýsi paradox. Oponenti, kteří byli proti zařazení židovské národnosti do seznamu národnostních menšin, právem argumentovali mimo jiné tím, že židovské obyvatelstvo Československa nepojí znalost žádného specificky židovského jazyka. A paradoxně, právě tento „nedostatek“ židovského národa rozhodl v jeho prospěch. Jen tak mohlo uznání židovské národnosti odvést hlasy menšinám jiným, hlavně německé a maďarské. V návodu k vyplnění sčítacích archů při sčítání obyvatelstva v roce 1920 bylo tedy uvedeno: „Národností jest rozuměti kmenovou

³ Pojem H. Kievala z jeho knihy KIEVAL, H.: *The Making of Czech Jewry. National Conflict and Jewish Society in Bohemia, 1870–1918*. New York–Oxford 1988, s. 198. „Primární akulturační“ byl nucený a státem regulovaný proces germanizace českých Židů v důsledku josefínských reforem.

⁴ Tamtéž.

⁵ V roce 1920 se k židovské národnosti přihlásilo i 239 osob jiného než izraelského náboženství, v roce 1931 dokonce 352, z nichž 335 bylo bezkonfesioních. Viz Československá statistika, sv. 37, řada VI (Sčítání lidu, sešit 6), III. díl, Praha 1927, s. 3–4, tab. 1; Československá statistika, sv. 98, řada VI (Sčítání lidu, sešit 7), I. díl, Praha 1934, s. 104–107, tab. 12.

příslušnost, jejímž hlavním vnějším znakem jest zpravidla mateřský jazyk. Židé mohou přiznati národnost židovskou.“⁶

Židé tuto strategii československého státu pochopili. Hned při prvním sčítání lidu v roce 1921 se téměř 54 % československých občanů hlásících se k izraelskému vyznání přihlásilo k židovské národnosti⁷. A můžeme bez obav dodat, že většina z nich mluvila doma německy či maďarsky a volila by proto jinak maďarskou či německou národnost. Když srovnáme počty izraelitů mluvících před válkou německy či maďarsky se statistikami z první republiky, dojdeme k závěru, že po první světové válce se řada z nich přihlásila k židovské národnosti. Pro ilustraci tu udávám čísla pro Čechy, i když v ostatních částech republiky je tento trend ještě mnohem markantnější. V Čechách se v roce 1910 přihlásilo k české obcovací řeči 51,5 % a k německé 48,4 % osob izraelského vyznání. V roce 1921 se k německé národnosti přihlásilo o skoro 14 % méně židů, k československé jen o necelá dvě procenta méně, k židovské 14,8 %.⁸

Ráda bych na tomto místě zdůraznila, že volba židovské národnosti neznamenala automaticky podporu sionistického hnutí. Největší počet Židů se k židovské národnosti přihlásil na Podkarpatské Rusi a na Slovensku. Na Podkarpatské Rusi byla většina Židů, kteří se hlásili k židovské národnosti, chasidy a ti se k sionismu stavěli velice kriticky. Na Slovensku byla zase silná organizace ortodoxních Židů Agudas Jisroel (či Agudat Israel), která také patřila mezi striktní oponenty sionismu.⁹

Ale i v Čechách a na Moravě volily mnohdy židovskou národnost osoby, které nebyly stoupenci sionismu. Chtěly se tím vyhnout volbě jiných národností nebo chtěly takto vyjádřit svoji loajalitu vůči československému státu.

Je tu i další důkaz toho, že jen malé procento těch, kteří v Československu volili židovskou národnost při sčítání lidu, byli aktivní sionisté. Máme totiž k dispozici počty plátců šekelu, tedy povinného finančního příspěvku každého sionisty do kasy Světové sionistické organizace. V roce 1921 jich bylo pro celé Československo 8 685¹⁰. Jen 8 685 z 180 855 Židů, kteří se přihlásili k židovské národnosti, tedy jen 4,5 %!

Masaryk a Židé

Na prosazení práv židovské národnostní menšiny do československé ústavy se zásadním podílem přičinil T. G. Masaryk. Vzájemný vztah Masaryka a Židů se stal tématem řady dobových i soudobých studií¹¹. Nikdo nepochybuje o tom, že Masaryk hrál ve vztahu Židů k Československu centrální roli. Zvláště jeho vystoupení proti nařčení

⁶ BUBENÍK, J. – KŘEŠŤAN, J.: Zjišťování národnosti a židovská otázka, in: *Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939–1945*. Praha 1998, str. 13.

⁷ Československá statistika, sv. 37, s. 2*, tab. 3

⁸ Tamtéž, tab. 4.

⁹ Blíže o této organizaci viz: HIRSCHLER, G.: *The History of Agudath Israel in Slovakia (1918–1939)*, in: *The Jews of Czechoslovakia. Historical Studies and Surveys. Volume II*, Philadelphia–New York 1971, s. 155–172.

¹⁰ K. RABINOWICZ, O. K.: *Czechoslovak Zionism: Analecta to a History*, in: *The Jews of Czechoslovakia*, vol. II, s. 124.

¹¹ Srv. zejména: GAJAN, K.: *Postoj T. G. Masaryka k židovství a sionismu za první republiky*, in: *Hilsnerova aféra a česká společnost 1899–1999*. Praha 1999, s. 129–137; Tyž, *Masaryk a Max Brod. Židovská otázka v ČSR v letech 1918–1920*, in: *Židovská ročenka 5761/2000–2001*, s. 28–50.

z rituální vraždy v případě Leopolda Hilsnera mu zajistilo popularitu mezi židovskou populací na celém světě.¹²

Je tu však ještě jeden zásadní důvod, proč si Masaryk získal srdce veškeré židovské populace v Československu. Masaryk totiž jako jediný z českých (nežidovských) politiků pronikl také do vnitřních problémů židovské komunity. Znal se osobně jak s předními představiteli českožidovského hnutí, tak i sionismu. O jeho zájmu o židovskou problematiku svědčí kupříkladu to, že znal jak filozofické dílo Jindřicha Kohna, vedoucí postavy českožidovského hnutí, tak spisy Achada Haama, který ovlivnil celou generaci pražských sionistů.

V roce 1931 vydal Ernst Rychnovský ve spolupráci s Oskarem Donathem a Friedrichem Thiebergerem k problematice vztahu Masaryka k Židům rozsáhlý sborník s názvem Masaryk a židovství.¹³ Ve sborníku nalezneme články předních postav českožidovského hnutí (Jindřicha Kohna či Eduarda Lederera) i hnutí sionistického (Felixe Weltsche, Huga Bergmanna nebo Maxe Broda). Všichni hodnotí kladně Masarykovy aktivity na pomoc Židům a všichni mu vyjadřují svůj obdiv a úctu. Otázka, která však autory nejvíce páčila, zněla: Straní Masaryk více sionistům či Čecho-židům (tzv. asimilantům)?

Čecho-židé zdůrazňovali ve svých příspěvcích svoji úzkou spolupráci s Masarykem na konci 19. století, kdy se řada stoupenců asimilačního hnutí přiklonila k realistické straně. Sionisté naopak vyzdvíhávali Masarykův zájem o židovský nacionalismus, jeho zásluhy o prosazení práv židovské menšiny v Československu i Masarykovu návštěvu Palestiny. Co si tedy vybrat?

Nejvyváženěji se k této problematice vyjádřil historik Hillel Kieval v jedné z kapitol své poslední knihy *Languages of Community*.¹⁴ Kieval dochází k závěru, že vztah Masaryka k Židům nebyl nijak jednoznačný a navíc podléhal vývoji. Pro nás je obzvláště zajímavé, že k hlavnímu posunu dochází se vznikem československého státu. Jestliže před první světovou válkou byli stoupenci asimilace přesvědčeni, že Masaryk jejich aktivity podporuje, po založení Československa se nepřestávali divit, jak okatě pan prezident podporuje sionisty. A to si přitom od vzniku československého státu asimilanté slibovali ještě větší podporu z oficiálních míst než před válkou i určité ocenění svých zásluh z dob „rakouského jha“.

Kieval však na základě rozboru Masarykových děl dokládá, že již před válkou se tehdejší profesor sociologie vyjadřoval ke snahám Čecho-židů kriticky. Čecho-židé hlásali, že jsou židy tím, že se hlásí k izraelskému vyznání, nicméně národnostně se cítí Čechy. Již roku 1898 však Masaryk vyčítal v jedné studii Karlu Marxovi, že upírá Židům jejich národnostní identitu. A v roce 1905 napsal v knize *Národnostní filosofie doby*

¹² Masaryk se také nikdy netajil tím, že mu jeho postoj v Hilsnerově aféře pomohl při diplomatických jednáních ve Spojených státech amerických během první světové války tím, že si mohl být jist podporou amerických Židů. Viz MASARYK, T. G.: *Světová revoluce*. Praha 1930, s. 272.

¹³ Masaryk a židovství. Ed. Ernst Rychnovský. Praha 1931. Sborník vyšel i v německé verzi.

¹⁴ KIEVAL, H.: *Languages of Community. The Jewish Experience in the Czech Lands*. Berkeley–Los Angeles–London 2000, s. 198–216. Studie vyšla již dříve ve sborníku T. G. Masaryk (1850–1937): *Thinker and Politician*, ed. Stanley B. Winters. London–New York 1990, s. 302–327.

novější, že „osoba pevného charakteru by za žádných podmínek neměla být nevěrná svému národu.“¹⁵

Masaryk sympatizoval s českými sionisty i z jiného důvodu. Pražští sionisté první generace byli totiž stoupenci tzv. kulturního sionismu. Hlavním protagonistou kulturního sionismu byl ruský vzdělanec Achad Haam (Ašer Ginzberg), který chápal sionistické hnutí jako vnitřní obrodu židovského národa a to zvláště v oblasti kultury a vzdělání. Masaryk si spisy Achada Haama přečetl a našel v nich inspiraci i pro své vlastní úvahy o obrodě českého národa.¹⁶

Postoj Masaryka vůči sionistům neměl v Evropě obdoby. Existovalo pravda více politiků, kteří veřejně podporovali sionistické aktivity. Jedním z nich byl kupříkladu Józef Piłsudski ze sousedního Polska. Jestliže si však antisemitsky orientovaný Piłsudski sliboval od podpory sionistů odchod většiny polských Židů do Palestiny, Masaryk vedl v jeho podpoře sionistů přesvědčení, že každé etnikum má právo na rozvoj svých národních tradic.¹⁷

Masarykovy sympatie s židovskými nacionály mu nijak nebránily v tom, aby měl pochopení i pro jiné skupiny židovského obyvatelstva. Nestavěl se odmítavě ani k Čecho-židům, ke kterým ho pojilo nejedno přátelství, ale ani k židům hlásícím se k německé národnosti, mezi nimiž byla řada osobností, jichž si velice vážil. Výjimečnost Masarykova postoje k Židům spočívá tedy podle mého názoru ve třech věcech. Jednak bojoval proti antisemitským předsudkům v české společnosti, s hlubokým zájmem studoval židovskou problematiku a nakonec, ač měl největší pochopení pro postoj sionistů, mohli si i ostatní židé být jisti jeho přízni.

Dva Židé = tři názory¹⁸

Oddíl o Masarykovi nám může posloužit jako přechod k druhému úhlu pohledu na Židy v Čechách mezi válkami, tedy k perspektivě vnitrožidovské. Není možné se domnívat, že by kdy nějaký historik mohl vůbec postihnout tak širokou škálu variant židovské identity, jak se s nimi setkáváme uvnitř židovské společnosti před druhou světovou válkou. Hledisko národnostní – tedy rozdělení židovského obyvatelstva na Čechy, Židy a Němce – tuto škálu nijak nepostihne a může být dokonce matoucí. Část židů, kteří se hlásili k německé národnosti, například sympatizovala se sionistickým hnutím. Sami se cítili Němci, velkoryse ale přispívali na sionistické fondy, protože židovské osídlení Palestiny bylo podle nich dobrým řešením pro Židy ze zemí zmítaných antisemitismem.¹⁹

Výzkum aktivit a postojů židů hlásících se k německé národnosti je vůbec komplikovaný. Netvořili totiž žádné organizované hnutí. Ráda bych však na tomto místě

¹⁵ MASARYK, T. G.: *Národnostní filosofie doby novější*. Jičín 1905, s. 14, cit. podle: KIEVAL, H.: *Languages of Community*, s. 204, 207.

¹⁶ KIEVAL, H.: *Languages of Community*, s. 209–210; týž, *Making of Czech Jewry*, s. 109–110.

¹⁷ WEINBAUM, L.: *A Marriage of Convenience. The New Zionist Organization and the Polish Government 1936–1939*. New York 1993. Viz též: ČAPKOVÁ, K.: *Piłsudski or Masaryk? Zionist Revisionism in Czechoslovakia 1925–1940*, in: *Judaica Bohemiae XXXV/2000*, str. 210–239.

¹⁸ Parafraze na německé úsloví: *Zwei Juden, drei Meinungen*.

¹⁹ Dokladem může být například podpora sionistických snah spolkem *B'nai B'rith*, jehož většina členů byli němečtí židé. Svědčí o tom finanční zprávy otiskované průběžně v jejich měsíčníku *B'nai B'rith. Monatsblätter der Grossloge für den Českoslovenschen Staat X.*, I.O.B.B.

zdůraznila, že ač se tito Židé hlásili k německé národnosti, byli i tak pro československou vládu velkou oporou. Jako tradiční zastánci liberalismu a oddaní občané československé republiky se ve třicátých letech stali pilířem německého aktivismu v Čechách.

Již jen počet židovských spolků nám napovídá, že spektrum židovských zájmových skupin bylo nesmírně široké.²⁰ Problémem v typologii židovského obyvatelstva je i skutečnost, že ač měl spolkový život mezi Židy hlubokou tradici, chybí nám v historických analýzách data o těch, kteří v žádném spolku či organizaci aktivní nebyli. A navíc mnoho Židů bylo aktivních ve spolcích nežidovských.

Myslím, že zajímavější než výčet jednotlivých směrů a dílčích skupin, je analýza těch nejdůležitějších z nich. Zaměřím se tedy na dva největší soupeře – zastávce českožidovského hnutí a stoupence sionismu – s vědomím, že aktivní Čecho-židé i sionisté tvořili jen část židovské populace v Čechách. Je však pravdou, že hlavní židovské časopisy z meziválečného období (Rozvoj, Židovské zprávy a Selbstwehr) byly hláskou troubou těchto dvou hnutí. I když se jejich čtenáři nemuseli s názory novinářů ztotožnit, byli o sporu mezi Čecho-židy a sionisty podrobně informováni.

K tomu, abych mohla charakterizovat aktivity těchto dvou směrů za první republiky, je nutné sledovat jejich vývoj i v období předválečném. Jen tak vyjdou napovrch změny, které vyvolala nová situace po vzniku republiky, i svébytnost těchto hnutí nejen na území českých zemích, ale i v kontextu celé střední Evropy.

Paradoxy českožidovského hnutí

Českožidovské hnutí bylo jediným proudem uvnitř židovské komunity, jehož zásady se v podstatě kryly se záměry prvorepublikové vlády. Čecho-židé, kteří usilovali o splynutí židovství s češtvím, se dokonce úzkostlivě snažili vytyčit taktiku české politické reprezentace v nejrůznějších otázkách, aby se podle toho přizpůsobili a dokázali tak své české vlastenectví. Jak se pokusím ukázat na konci tohoto oddílu, ve třicátých letech měla tato snaha tragické důsledky.

Čecho-židé rozvíjeli svoji spolkovou činnost již od sedmdesátých let 19. století. Zhruba od počátku 20. století se čeští asimilanté (jak si sami říkali) obraceli hlavně proti pojetí židovství jako národního společenství. Svým vztahem k sionistům se podobali židovským asimilantům v Rakousku, sdruženým v Österreichisch-Israelitische Union, či německým asimilantům v Centralverein deutscher Staatsbürger jüdischen Glaubens. Mezi Čecho-židy a organizacemi z německy mluvícího prostředí však byl podstatný rozdíl, který byl zatím v literatuře o českožidovském hnutí opomíjen a na něj bych se ráda zaměřila.

Svébytnost českého asimilačního hnutí vyjde napovrch, když porovnáme dobu vzniku a účel těchto organizací. Rakouská Union i německý Centralverein vznikly v době rostoucího antisemitismu (Union 1886, Centralverein dokonce až 1893) a v reakci na něj. Obě začínaly jako bojovně naladěné skupiny lidí, kteří považovali reakci vedení židov-

²⁰ Seznam židovských spolků za první republiky byl publikován v knize KŘEŠŤAN, J. – BLODIGOVÁ, A. – BUBENÍK, J.: Židovské spolky v českých zemích v letech 1918–1948. Praha 2001.

ských obcí na vzrůstající antisemitismus za málo razantní.²¹ Hlavním účelem organizací Union a Centralverein, které spolu úzce spolupracovaly, byl tedy boj proti antisemitismu. Neodmyslitelnou součástí jejich ideologie byl i důraz na to, že židé v Německu a Rakousku jsou němečtí a rakouští patrioti, které od jejich spoluobčanů odlišuje jen rozdílná konfese.²² Teprve druhotně se činitelé těchto organizací obrátili i proti sionistům, kteří (v podstatě ve shodě s antisemity) vyzdvihovali rozdíly mezi židovským a okolním etnikem.

První českožidovská organizace Spolek českých akademiků židů vznikla v roce 1876, tedy v době, kdy židovská populace v Rakousko-Uhersku stále ještě prožívala euforii po zrovnoprávnění s okolním obyvatelstvem. Období vlády německých liberálů od roku 1867–1879 bylo pro židovské obyvatelstvo tím nejnadějnějším obdobím 19. století. Židé požívali po staletích diskriminace stejná práva jako ostatní a cíle se zapojili do procesu modernizace společnosti, pro který byli díky své historické zkušenosti připraveni lépe než ostatní.²³ I v tuto dobu se setkávali s projevy protizidovských předsudků. Vykládali si je však často jako „dětské nemoci“ rodičí se liberální a na občanských právech založené společnosti.

Podnětem pro vznik první českožidovské organizace tedy nebyl antisemitismus, ale dramatické dění v české společnosti a možnost otevřeně a nebojácně se přihlásit k židovství. Jestliže byl rok 1867 pro Židy zlomový díky prosincové ústavě, která uznávala rovnost všech občanů před zákonem bez ohledu na jejich vyznání, pro českou společnost znamenal stejný rok velké zklamání. Dualistické uspořádání habsburské monarchie potopilo naděje české politické reprezentace na přerod monarchie ve federaci, kde by i české země získaly svoji státoprávní svébytnost. Ani tzv. fundamentálky z roku 1871 postavení českých zemích v rámci monarchie výrazně nezlepšily. V reakci na neúspěchy tehdejší české reprezentace vznikla roku 1874 Národní strana svobodomyslná, tzv. mladočeši.

Jen dva roky poté byl ustaven první českožidovský Spolek českých akademiků židů. Spolek tedy vznikl ve velice rozjitřené době politických zvrátů. Záhy se ukázalo, na čí straně spolek je. Mezi zakládajícími členy figuroval kupříkladu Adolf Stránský, pozdější vůdce lidové strany na Moravě, která byla pokládána za svého druhu moravskou verzi strany svobodomyslné.²⁴ Hned v prvních letech existence získal spolek oficiální podporu od mladočeského politika Josefa Baráka i Julia Grégra, kteří spolu vydávali Národní listy, a později i od Emanuela Engela, předsedy mladočeského parlamentního klubu.²⁵

²¹ M. LOWENSTEIN, S. M.: Die Gemeinde, in: Deutsch-jüdische Geschichte in der Neuzeit. Band III, Umstrittene Integration 1871–1918. München 1997, s. 138; ZIMMERMANN, M.: Die deutschen Juden 1914–1945. München 1997, s. 30–31.

²² Pro Rakousko: ČAPKOVÁ, K.: Videnští asimilanté v meziválečném období. Identita a postavení videnšských asimilantů uvnitř židovské komunity v letech 1918–1938. Dipl. práce, FF UK Praha 1997.

²³ Vynikající publikaci na toto téma je KARADY, V.: Gewalterfahrung und Utopie. Juden in der europäischen Moderne. Frankfurt am Main 1999.

²⁴ URBAN, O.: Česká společnost 1848–1918. Praha 1982, s. 434.

²⁵ KIEVAL, H.: Making of Czech Jewry, s. 29.

Účelem spolku bylo „budit a pěstovat české národní vědomí u židů, totiž u židů v českém kraji zrozených a v českém prostředí žijících“²⁶. Redaktoři Kalendáře českožidovského, prvního časopisu Čecho-židů, se dokonce srovnávali s Václavem Matějem Krameriem.²⁷ Úkolem spolku bylo oslovit židy z českého prostředí, kteří se díky složitým politickým i jazykovým poměrům v českých zemích stavěli k národnostním otázkám indifferenčně. Spolek českých akademiků židů je tak měl utvrdit v tom, aby volili národnost českou a ne německou. Alternativa židovského nacionalismu tehdy ještě nebyla.²⁸

Od členů spolku se očekávalo, že se otevřeně přiznají nejen k české národnosti, ale také ke svému židovství. Slovo „žid“ bylo tehdy v nežidovských kruzích pokládáno „za výraz méněcennosti a mívalo nádech přihany“. Lidé, kteří chtěli vyjádřit svůj přátelský vztah k židům, se o nich proto vyjadřovali jako o „izraelitech“.²⁹ Paradoxně lze tedy konstatovat, že prvními vědomými židy, kteří i veřejně stáli za svým židovstvím, byli v Čechách právě Čecho-židé.

Jsou tu tedy hned dva rozdíly mezi tzv. židovskými asimilanty v německy mluvících zemích a v Čechách. V Německu a Rakousku vznikly organizace asimilantů proto, aby hájily již vydobyté pozice židů v německé a rakouské společnosti. Hlavním úkolem Čecho-židů – a to od konce 19. století až po druhou světovou válku – bylo agitovat mezi Židy pro českou národnost a získávat mezi českou politikou reprezentací podporu pro proces integrace židů do české společnosti.

Druhá odlišnost se týká chápání židovské identity členů těchto organizací, jak to ostatně napovídají i jejich názvy. Rakouští a němečtí asimilanté zdůrazňovali, že oni považují oproti antisemitům židovství „jen“ za konfesi. Čecho-židé začali své aktivity v době, kdy byla situace Židů v české společnosti relativně příznivá. Jejich otevřeně přiznání k židovství bylo v tehdejší době jedinečné a nebylo nijak vynuceno antisemitickými náladami ve společnosti.

Na konci osmdesátých let se mladočeská strana, jejíž byli Čecho-židé stoupenci, uchýlila k výrazně antisemitické rétorice v předvolebním boji do českého sněmu (1889) a roku 1891 do říšské rady. Chtěla tak oslovit i tzv. pětizlatkové voliče, kteří se poprvé mohli zúčastnit voleb po volební reformě z roku 1882. Největším zklamáním pak bylo pro Čecho-židy protižidovské chování mladočechů během národnostních rozbrojů okolo Badeného jazykových nařízení a během Hilsneriády.³⁰ Na přelomu století hledali proto Čecho-židé nové spojení. Stala se jím hlavně Masarykova Česká strana lidová (tzv. realisté), v menší míře Strana radikálně pokroková Antonína Hajny či Československá sociálně demokratická strana dělnická.³¹

Vedle navázání tvůrčí spolupráce s českými umělci (např. Jakubem Arbesem, Jaroslavem Vrchlickým, Gabrielou Preissovou, J. S. Macharem) se Čecho-židé zaměřili před první světovou válkou na praktické otázky. Urputně bojovali proti židovským ně-

²⁶ STEIN, A.: Ze začátků Spolku českých akademiků-židů, in: Vzpomínky a úvahy 1876–1926. Vydáno k jubileu padesátiletého trvání Akademického spolku „Kapper“ v Praze. Red. O. Guth, Praha 1926, s. 5.

²⁷ KIEVAL, H.: Making of Czech Jewry, s. 29.

²⁸ STEIN, A.: c.d., s. 6–7.

²⁹ Tamtéž, s. 5–6, 10.

³⁰ K antisemitismu v české společnosti v osmdesátých a devadesátých letech 19. století: FRANKL, M.: The Background of the Hilsner case, in: Judaica Bohemiae 2001, s. 34–118.

³¹ KIEVAL, H.: Languages of Community, s. 200.

meckým školám (založeným na popud josefinských reforem) a snažili se prosadit češtinu při bohoslužbách v synagoze. Na česká kázání a modlitby při židovských bohoslužbách se zaměřil spolek Or tomid. Očekávali bychom, že vyhlášením suverénního československého státu českožidovské hnutí posílí a že se z něho stane vůdčí směr přinejmenším mezi židovským obyvatelstvem v Čechách a na Moravě.

Vznik československé republiky opravdu znamenal v jistém smyslu dovršení snah Čecho-židů. Čeština se přirozeně prosadila jako bohoslužebný jazyk ve většině synagog a i německé židovské školy byly postupně všechny zrušeny. Prezidentem se stal Masaryk, který se s řadou vedoucích Čecho-židů znal osobně, a ministrem průmyslu a obchodu se stal Adolf Stránský, jeden ze zakladatelů Spolku českých akademiků židů.

Přesto lze říci, že vznik československé republiky vzal paradoxně organizátorům českožidovského hnutí vítr z plachet. Jakoby podporou českých pokrokových politiků i agitací pro češství mezi Židy za Rakouska-Uherska svoji hlavní úlohu již sehráli. Integrace (či dokonce asimilace) židovské populace do českého etnika byla navíc od počátku 20. století přirozeným jevem, který nebyl závislý pouze na činnosti českožidovských spolků.³²

Nechci tu nijak snižovat význam českých spisovatelů, novinářů, překladatelů, vědců či politiků židovského původu. Naopak jsem si vědoma, že bez nich by česká věda, kultura a vůbec česká společnost mezi válkami byla ochuzena k nepoznání. Naprostá většina těchto osobností však necítila potřebu se nějak angažovat v organizovaném českožidovském hnutí, ani se nějak vymezovat vůči jiným skupinám, např. sionistům či německy mluvícím židům.

Zaměříme-li se tedy na českožidovské hnutí na základě jeho spolkové činnosti, můžeme po vzniku československého státu konstatovat spíše ochabnutí aktivit a úbytek členů. Národní jednota českožidovská nevyvíjela během první republiky skoro žádnou činnost, takže se jí policejní ředitelství v Praze několikrát tázalo, zda spolek již nezanikl.³³ Zanikl také spolek Or Tomid, jelikož, jak přiznal sám její místopředseda Maximilian Reiner, po převratu byla „činnost spolku bezpředmětná“.³⁴ Svaz českých pokrokových židů se dobrovolně rozešel již v říjnu 1919. V roce 1921 se Lev Vohryzek pokusil svaz nově ustavit, ale pro malý počet členů se mu to nepodařilo.³⁵ Podobně na tom byla i Národní jednota československá (původně Politická jednota českožidovská), která měla v roce 1919 dokonce problém dát dohromady nutný počet členů, který by mohl právoplatně rozhodnout o rozejtí spolku.³⁶ Část bývalých členů Svazu českých pokrokových židů a Národní jednoty československé však stála u zrodu Svazu Čecho-židů.

Co bylo příčinnou úpadku spolkových aktivit českožidovského hnutí? K poklesu jeho popularity přispěla mimo jiné i změna argumentace hlavních organizátorů. Před první válkou se aktivity českých asimilantů soustředily hlavně na prosazování češtiny

³² Je podle mého názoru mylné se domnívat, že příklon Židů z Čech k češtině jako obcovacímu jazyku (v roce 1900 již 50 % oproti 40 % německy mluvících) byl důsledek aktivit Čecho-židů, jak to tvrdí např. IGGERS, W.: Zeiten der Gottesferne und der Mattheit. Die Religion im Bewußtsein der böhmischen Juden in der ersten tschechoslowakischen Republik. Leipzig 1997, s. 8.

³³ AMP, SK XXII/81.

³⁴ AMP, SK I/12.

³⁵ AMP, SK XXI/108, AMP, SK XXI/161.

³⁶ AMP, SK XXI/51.

jako jazyka židovské populace. A tehdejší české instituce tuto jejich snahu vítaly. Po první světové válce zaměřili svoji propagandu spíše proti sionistům, kteří pro ně nyní poprvé představovali vážnou konkurenci. Pro vládní kruhy nebyla však tato pozměněná orientace již tak zajímavá.

Změna nastala i v jiných bodech programu Čecho-židů. Stále méně zdůrazňovali čeští asimilanté svůj vztah k židovskému náboženství. Z židovské identity pak zůstalo jen vědomí „historických kořenů“ či rozdílného „původu“. Oproti období před válkou se za první republiky zaměřili Čecho-židé na asimilaci v původním smyslu tohoto slova (tedy jako úplné splynutí židovství s češtvím). Dokladem tohoto trendu v českožidovském hnutí může být i změna jména Spolku českých akademiků-židů na Akademický spolek Kapper v roce 1920. Jak uvádí August Stein³⁷, při změně jména hrála roli „okolnost, že v tu dobu vyvrcholilo podceňování náboženské složky ve společenském životě. Šlo také o to, aby nežidovským českým kruhům, především pak akademikům, byla umožněna intensivnější spolupráce v asimilačním procesu.“ Ze stanov byl proto vyškrtnut § 7, který stanovoval podmínku, že člen musí být vyznání mosaického.³⁸

Za první republiky byl z asimilantských spolků³⁹ aktivnější Českožidovský kroužek (původně Kroužek českožidovského dorostu, od roku 1921 Českožidovské společenské sdružení), který pořádal kulturní akce zaměřené na českou kulturu,⁴⁰ a Akademický spolek Kapper. K aktivitám spolku Kapper patřila významná publikační činnost⁴¹ (v edici spolku vyšlo vedle děl českožidovských ideologů například i *Devět bran* od Jiřího Langra), pořádání přednášek a organizování reprezentačních plesů v Lucerně, jichž se účastnili i nejvyšší představitelé města a zástupci vlády.⁴² I spolek Kapper ovšem zaznamenal v meziválečném období neúspěchy. Jeho brněnská pobočka (jediná mimo Prahu) byla v roce 1933 vymazána ze spolkového katastru brněnského policejního ředitelství, jelikož nevyvíjela od roku 1930 žádnou činnost.⁴³

Na politické rovině reprezentoval Čecho-židy za první republiky Svaz Čechů-židů, který byl založen roku 1919.⁴⁴ Členy svazu se stali bývalí činitelé Politické jednoty českožidovské a Svazu českých pokrokových židů. Pozice Svazu Čechů-židů však byla naprosto nesouměřitelná s pozicí židovských nacionalů. Jestliže sionisté jednali díky ustavení Židovské národní rady a později díky založení Židovské strany s československou reprezentací jako rovný s rovným, Svaz Čechů-židů se musel kupříkladu doprošovat slyšení České národní rady stejně jako každý jiný spolek či organizace ve státě.

³⁷ August Stein stál u zrodu *Spolku židovských akademiků-židů* a byl činný v českožidovském hnutí až do své smrti v roce 1937.

³⁸ STEIN, A.: c. d., s. 10.

³⁹ Přehled asimilantských spolků lze nalézt: KREJČOVÁ, H.: Nástin spolkové činnosti českožidovského asimilačního hnutí, in: KÁRNÍK, Z. (ed.): Sborník k problematice multietnicity. České země jako multi-etnická společnost: Češi, Němci a Židé ve společenském životě českých zemí 1848–1918. Praha 1996. s. 85–109.

⁴⁰ AMP, SK XI/134.

⁴¹ KREJČOVÁ, H.: Publikační činnost Akademického spolku Kapper, in: Documenta Pragensia X/2. 1990, s. 407–436.

⁴² AMP, SK X/15. Informace o spolku lze mimo jiné čerpat i z časopisu *Kapper. List českožidovských akademiků* a výročních zpráv Akademického spolku Kapper.

⁴³ AMP, SK X/15.

⁴⁴ SÚA, ZÚ 8/A, 1919/2830.

Novým prvkem v dějinách českožidovského hnutí za první republiky bylo rozšíření aktivit na Slovensko. Spolek Kapper se kupříkladu snažil do svých řad získat slovenské studenty, kteří studovali na českých vysokých školách. V agitačním letáku spolku z prvních let Československé republiky stojí: „Náš spolok si vytkol za účel podporovať splynutie židov v republike československej s národem československým. [...] Naša knižnica a naše debaty Ti dodajú vedeckej istoty, že asimilácia niet len prirodzeným faktom u Teba, ale že je všeobecným faktom ktorý neodstraní žiadne úsilie antisemitov a sionistov. Konečně potom sám poučený, budeš moct' poučovat tých, ktorí zostali na polovičnej ceste, a budeš tak plnit' vlastne poslanie inteligentové.“⁴⁵ K nějaké úzké spolupráci s větším počtem slovenských židů sice nedošlo, není však pochyb, že se aktivity Čechů-židů pro slovenské židy usilující o asimilaci ke slovenskému národu staly velkou inspirací.⁴⁶

Tragickou kapitolou českožidovského hnutí jsou pozdní třicátá léta. I v tuto dobu byli Čecho-židé ve své ideologii konsekventní. Českožidovské časopisy (*Rozvoj* a *Českožidovský kalendář*) se plnily články, ve kterých autoři dokazovali, jak moc se cítí Čechy a jak protestují proti tomu, aby Židé narození v českých obcích (mezi které byla počítána i Praha či Brno) „němčili“. Odpor českých asimilantů vůči německým židům pak měl i praktické důsledky. Zatímco sionisté měli ve třicátých letech plné ruce práce s pomocí židovským emigrantům z Německa a později ze Sudet, Čecho-židé se úzkostlivě starali o to, aby situace v Německu nepodkopala jejich pozice v Čechách. Jasně to vyjádřil hlavní filosof českých asimilantů Jindřich Kohn při mimořádné schůzi Svazu Čechů-židů 6. dubna 1933, která byla svolána v reakci na politické události v Německu: „Naším dnešním heslem je ne protestovat, ne manifestovat, nutno lokalisovat, chránit naše hranice tak, aby to, co hrozí za hranicemi také za hranicemi zůstalo.“⁴⁷ Na konci října 1938 zformulovalo dokonce vedení Svazu Čechů-židů prohlášení „k stěhování německožidovské emigrace“, které zaslalo i Národní radě české. V prohlášení stojí: „Svaz Čechů-židů v Československé republice jako ústředí všech občanů české národnosti židovského původu plně souhlasí se stanoviskem a akcí českých měst a českého tisku, aby vláda ve shodě s velmocemi se postarala o emigraci jejím vhodným umístěním mimo oblast Československé republiky. Nelze připustit, aby se emigrace usazovala v našich městech a ohrožovala nejen jejich národní ráz, nýbrž i existenci českých lidí bez rozdílu vyznání. Jde o existenční otázku naší republiky a Češi-židé jsou ze všech sil ochotni spolupracovat se správami měst a celou českou veřejností pro blaho a zabezpečení státu a národa.“⁴⁸

Je zatěžko pochopit, že osobnosti českožidovského hnutí, které stály během první republiky na špičce kulturní a politické elity české společnosti, připustily takovéto prohlášení, které tu navíc uvádím jen zástupně za i jiné projevy xenofobie Čechů-židů.

⁴⁵ AUK, karton A 129.

⁴⁶ O inspiraci Čecho-židů pro slovenské židy se vyjádřila Katarina Hradská v diskusi při semináři pořádaném institucí CEFRES s názvem *Integrace, přijetí či nepřijetí Židů: francouzsko-československé srovnání třicátých let*, která se konala 11.–12. června 2001 v Praze.

⁴⁷ SÚA, MVpres 225–979–13 ze 7. 4. 1933.

⁴⁸ SÚA, NŘČ, inv. č. 107/171, NŘČ P 3548/26.516. z 25. 10. 1938.

Umírnění sionisté

Druhým hlavním proudem mezi Židy v Čechách byl židovský nacionalismus či sionismus. Někteří historikové mezi židovským nacionalismem a sionismem striktně rozlišují.⁴⁹ Židovský nacionalismus může být chápán buď jako nadřazený pojem. Zahrnuje pak všechna hnutí, jejichž zastánci se přiznávají k židovství jako národnosti. Sionisté pak navíc usilují o založení specificky židovského státu. Jindy se pojem židovský nacionalismus chápejiž v opozici k sionismu. Oproti sionistům, kteří usilovali o založení židovského státu, nemínili židovští nacionálové nikdy opustit svoji vlast. Cílem jejich aktivit bylo hlavně zajistit a chránit práva židovské národnosti menšiny v zemi, kde žijí.

Sama považují striktní rozlišování sionismu a židovského nacionalismu pro situaci v Československu za celkem neproduktivní.⁵⁰ Existovaly tu sice skupiny, které se výhradně nazývaly židovští nacionálové. Zájmy i dílčí cíle židovských nacionálů a sionistů v Čechách se ale do té míry mísily, že je pak velice těžké rozlišit, kdo kam patří. I sionisté se totiž snažili prosadit uznání židovské národnosti a rozvíjet židovskou kulturu v diaspoře (tedy mimo Palestinu). Měli pro to dokonce svůj pojem Gegenwartspolitik. Již sám tento pojem naznačuje, že práci v diaspoře chápali sionisté jako nutný předstupeň pro mobilizaci židovské populace. V Československu byla práce židovských nacionálů a sionistů velice úzce propojena i proto, že jejich společnými oponenty byli asimilanté a na Slovensku a na Podkarpatské Rusi ortodoxní Židé.

Oproti českožidovskému hnutí, které bylo svojí podstatou omezeno pouze na území Československé republiky, českoslovenští sionisté byli zapojeni do struktur Světové sionistické organizace. Je proto myslím zajímavé, poukázat na některá specifika sionistů v českých zemích v evropském kontextu.

Zásadní rozdíl byl kupříkladu mezi sionismem v Polsku, na Podkarpatské Rusi či v jiných zemích, kde převažoval tzv. východní typ židovství⁵¹, a sionismem v Čechách, Německu a ostatních zemích západní Evropy. Židům v prvně jmenovaných oblastech bylo všem bez výjimky jasné, že Žid se od ostatního obyvatelstva liší nejen náboženstvím, ale i způsobem života, kulturou a tradicemi, že je členem odlišného etnika či národa. Sionisté se tak od ostatních Židů odlišovali „pouze“ tím, že propagovali vznik sekulárního židovského státu.

Sionisté či židovští nacionálové v západní Evropě se naopak od ostatních židů v zemi odlišovali již tím, že poukazovali na národní charakter židovství. Sionismus v západní Evropě a tudíž i v Čechách můžeme charakterizovat jako „post-asimilační“. Německý sionista Kurt Blumenfeld tak nazýval Židy, kteří se obrátili k sionismu až poté, co selhala jejich asimilace.⁵² První generaci sionistů v Čechách tvořili tedy Židé, kteří byli již plně akulturováni do české či německé společnosti, nepodařilo se jim však plně asimilovat, či je tato asimilace neuspokojovala.

⁴⁹ Např. FÄRBER, M.: Die jüdisch-nationale Bewegung in der Tschechoslowakei, in: Zeitschrift für die Geschichte der Juden, 1965/3–4, s. 150; nebo HAHN, F.: c.d., s. 26.

⁵⁰ V textu o českém sionismu používám proto pojmy židovský nacionalismus a sionismus jako synonyma.

⁵¹ Nejlépe charakterizuje východní a západní židovství MENDELSON, E.: The Jews of East Central Europe between the World Wars. Bloomington 1983, s. 6–7.

⁵² ESH, S.: „Kurt Blumenfeld on the Modern Jew and Zionism“, Jewish Journal of Sociology, IV, 1964/2, s. 236.

Rozdíl mezi sionismem západního a východního typu byl patrný i v rámci Československa. Pro sionistické vedení bylo velice těžké skloubit požadavky Židů z Podkarpatské Rusi s požadavky sionistů v českých zemích. V roce 1929 k tomu napsal Walter Kohner do Selbstwehru: „Tak jak věci vypadají nyní, se zdá, že není do budoucna možné zformulovat program, který by uspokojil kulturní, ekonomické a jazykové požadavky židů jak na východě tak i na západě.“⁵³ Příkladem může být židovské školství. Při snaze založit židovské školy v českých zemích, jejichž vyučovacím jazykem by byla němčina a čeština, naráželi sionisté na odpor českých asimilantů. Ti sionistům vyčítali, že zavádějí specificky židovskými školami znovu separaci Židů. Na Podkarpatské Rusi se sice podařilo sionistům založit hebrejské gymnázium v Mukačevě, jehož ředitelem se stal Chaim Kugel. Mukačevský rebe však označil gymnázium za semenišťe zla. Kritizoval spolu s dalšími ortodoxními Židy sionisty za jejich vlašný vztah k náboženství i za to, že používají místo jidiš ke komunikaci hebrejštinu, tedy svatý jazyk.⁵⁴

Na dalších řádkách se zaměřím pouze na sionismus v českých zemích a obzvláště v Čechách. Je zajímavé, že hlavní osobnosti sionistického hnutí meziválečného Československa pocházely až na výjimky⁵⁵ z Čech a Moravy. Tedy z oblastí s nejmenším počtem Židů. Tuto skutečnost lze vysvětlit tím, že židovské osobnosti z Čech a Moravy získaly díky svému sekulárnímu vzdělání a společenskému postavení autoritu jak uvnitř části židovské populace, tak navenek ve styku s představiteli státu. Pozici sionistů na Slovensku a na Podkarpatské Rusi navíc komplikovala silná opozice ortodoxních Židů.

Průkopníky sionistického hnutí na Moravě se stali Otto Abeles a Berthold Feiweil, kteří v roce 1894 založili v Brně spolek Veritas. Díky kontaktům židovských studentů z Moravy s Vídní se ke konci století šířily myšlenky Theodora Herzla na Moravě mnohem rychleji a účinněji než v Čechách.⁵⁶ Svěbytnost sionistického hnutí na Moravě pak spočívala hlavně v tom, že se do aktivit židovského nacionalismu zapojovaly celé židovské obce.⁵⁷ Došlo tu tak k jedinečnému propojení sionismu s židovskou náboženskou tradicí. Pro sionisty ze západní Evropy bylo jinak typické, že náboženskou stránku židovství nijak nezduřazovali.⁵⁸

Tak tomu bylo i v Čechách, kde byla oproti Moravě židovská populace značně sekularizovaná.⁵⁹ První sionistický spolek Maccabea založila malá skupinka židovských studentů v Praze (z nichž dva byli z Ruska) již v roce 1893, po třech letech skomírajících aktivit se však spolek přetvořil ve Verein der jüdischen Hochschüler in Prag, který

⁵³ KOHNER, W.: Zur Diskussion über Landespolitik, Selbstwehr, 22. 2. 1929, cit. podle: RABINOVICZ, A. M. K.: The Jewish Party, in: The Jews of Czechoslovakia, vol. II, c.d., s. 276.

⁵⁴ O odmítavém vztahu mukačevských chasidů k hebrejskému gymnáziu viz např.: SOLE, A.: Modern Hebrew Education in Subcarpathian Ruthenia, in: The Jews in Czechoslovakia, vol. II, c.d., s. 411.

⁵⁵ Tou hlavní výjimkou byl zmíněný Chaim Kugel, který se stal ve třicátých letech poslancem v československém parlamentě za Židovskou stranu.

⁵⁶ ZAHRADNÍKOVÁ, M.: Hledání identity židovských obyvatel v Čechách v letech 1870–1914. Dipl. práce FF UK 2000, s. 54.

⁵⁷ Příkladem může být Uherské Hradiště, viz můj rozhovor s Viktorem Fischlem, jehož část byla otištěna ve Věstníku židovských náboženských obcí v českých zemích a na Slovensku v březnu 2001, s. 6–7, 10.

⁵⁸ KESTENBERG-GLADSTEIN, R.: The Jews between Czechs and Germans in the Historic Lands, 1848–1918, in: The Jews of Czechoslovakia. Volume I, New York–Philadelphia 1968, s. 59.

⁵⁹ Vlažný vztah k židovskému náboženství u Židů v Čechách přesvědčivě dokládá IGGERS, W.: Zeiten der Gottesferne und der Mattheit. Die Religion im Bewußtsein der böhmischen Juden in der ersten tschechoslowakischen Republik. Leipzig 1997.

z původního židovsko-nacionálního programu velice slevil. Počátky organizovaného sionistického hnutí v Čechách spadají proto až do prvních let 20. století. Roku 1900 se stejný spolek přejmenoval na Bar Kochba s dvojjazyčným podtitulem Verein der jüdischen Hochschuler in Prag/Spolek židovských akademiků v Praze.⁶⁰ S novým názvem se vážala i změna programu. Bar Kochba již otevřeně podporovala sionismus.

Zajímavostí dějin českého sionismu je, že velkou posilou prvního sionistického spolku byli zklamaní Čecho-židé. Osobnosti jako Alfréd Löwy, Arthur Klein či Josef Kohn, byli původně členy Spolku českých akademiků-židů.⁶¹ Celé českožidovské hnutí prožívalo v druhé polovině devadesátých let krizi kvůli nárůstu antisemitismu v české společnosti. Tito bývalí Čecho-židé se však rozhodli k radikálnímu kroku. Nad asimilací zlomili hůl a napříště se stali zastánci židovského nacionalismu.

Mezi tyto „přeběhlíky“ patřil i Ludvík Singer, který zaujal v dějinách českého sionismu výjimečné postavení.⁶² Od roku 1910 se stal předsedou místní sionistické organizace a po první světové válce předsedal i Židovské národní radě. Spolu s Maxem Brodem se stal hlavním prostředníkem mezi sionistickou organizací a představiteli československého státu. Roku 1929, dva roky před smrtí, byl Singer zvolen poslancem československého parlamentu za židovskou stranu.

Vraťme se však na chvíli ještě do období předválečného. Přestože existovaly před válkou i jiné sionistické spolky, udávala Bar Kochba ráz sionistickému hnutí v Čechách až do vypuknutí první světové války. Výraznými osobnostmi spolku se stali vedle českých Židů i Židé z německého prostředí – Hugo Bergmann (dlouholetý předseda spolku), Max Brod, Leo Herrmann či Felix a Robert Weltsch. Jak jsem již uvedla v souvislosti s Masarykem, bylo pro první generaci pražských sionistů typické, že byli ovlivněni myšlenkami tzv. kulturního sionismu. Tento typ sionismu byl jedinou odnoží světového sionistického hnutí, která nechápala vznik židovského osídlení v Palestině jako negaci života v diaspoře.⁶³ To vysvětluje skutečnost, proč sionisté z Čech opouštěli (oproti sionistům z ostatních částí republiky) československý stát až v okamžiku osobního ohrožení na konci třicátých let. Velká část jich emigrovaly nestačila.

Židovský stát či alespoň autonomní území v Palestině měl podle kulturních sionistů mít funkci kulturního centra, které by pomáhalo rozvíjet židovskou kulturu všude na světě. Vedle Achada Haama propagoval kulturní sionismus Martin Buber. Není divu, že Buber při svých návštěvách v letech 1909–1910 našel mezi pražskými sionisty vnímavé publikum, které mu rozumělo lépe než Židé v Německu.⁶⁴ Se zaujetím naslouchali, jak má každý Žid pěstovat svá pouta k židovské kultuře a pospolitosti a nestydět se za své židovské kořeny. Podstatou sionismu byl pro Bubera návrat k židovským tradicím, tak jak byly rozvíjeny kupříkladu v chasidském prostředí. Buberovy přednášky publikoval spolek pod názvem Tři řeči o židovství.⁶⁵ Kulturní zaměření spolku Bar Kochba je

⁶⁰ AMP, SK X/56.

⁶¹ KIEVAL, H.: Making of Czech Jewry, s. 96.

⁶² Tamtéž, s. 98.

⁶³ SHIMONI, G.: The Zionist Ideology. Hanover–London 1995, s. 109.

⁶⁴ KIEVAL, H.: Making of Czech Jewry, s. 127–143.

⁶⁵ Nejdříve vyšla německá verze v Německu: BUBER, M.: Drei Reden über das Judentum. Frankfurt a.M. 1911, Bar Kochba publikovala český překlad: Tři řeči o židovství. Praha 1912.

zřejmé i při četbě publikace Vom Judentum⁶⁶, kterou vydal spolek v roce 1913. Sborník článků od předních osobností českého sionismu je dokonce v celoevropském měřítku ceněn jako perla intelektuálního sionismu, zaměřeného na obrodu židovské kultury.⁶⁷

Prakticky zaměřeným sionistům v jiných zemích se Bar Kochba jevila jako spolek snů. Kurt Blumenfeld, vedoucí sionistického hnutí v Německu, napsal při svém pobytu v Praze v lednu 1913 dopis svému příteli Martinu Rosenblüthovi, v němž mimo jiné píše: „Pražská Bar Kochba je čím dál méně upotřebitelná. Buber, který je teosoficky vzděláván, je jejich rebe a odvádí lidi od (...) vlastního sionismu.“⁶⁸

První světová válka a vznik Československé republiky znamenaly v dějinách českého sionismu radikální zlom. Jestliže dříve se sionisté okolo Bar Kochby zaměřili spíše na ideové a filozofické základy sionismu, nyní nastalo období praktického naplňování sionistického programu. Hned 22. října 1918 byl založen Židovský národní výbor (ŽNV), který po celé období první republiky zastupoval zájmy národně smýšlejících Židů ve styku s veřejností a státem. Hlavní cíle ŽNV lze shrnout do tří okruhů: potírat antisemitské excesy, jichž bylo hned v počátečních letech první republiky nespočet, vystupovat proti asimilaci Židů a hlavně se snažit o to, aby byla oficiálně uznána kulturní a politická práva Židů ve státě.⁶⁹

Oproti českým asimilantům měli sionisté i svoji vlastní politickou stranu. Po několika neúspěšných pokusech se zástupci židovské strany dostali do parlamentu v roce 1929 (poslancem se stal Julius Reisz a Ludvík Singer, kterého v roce 1931 nahradil Angelo Goldstein) a roku 1935 (spolu s Goldsteinem byl nominován Chaim Kugel z Mukačeva).⁷⁰

Vedle ŽNV a židovské strany existovalo v českých zemích nespočet sionistických spolků a organizací. Není zde ani místo na jejich vyjmenování. Ráda bych proto alespoň upozornila na ohromnou šíři zájmů i forem práce židovských nacionalů. Mezi spolky najdeme sdružení socialistická či dělnická, studentská, ženské organizace, charitativní, vzdělávací, sportovní a celou řadu spolků pro mládež. Stojí za zmínku, že počet sionistických organizací v období mezi válkami stoupal. Přibývalo hlavně spolků pro mládež.

Důležitý je i obrat v jazykovém zaměření sionistů. Zvláště ve třicátých letech se stále více mladých lidí hlásilo do českých sionistických spolků, nejvíce do studentského Theodor Herzl. Jestliže německy psaný týdeník Selbstwehr ztrácel čtenáře, náklad Židovských zpráv se naopak zvyšoval.⁷¹

Vysoký počet sionistických spolků byl zaviněn i neshodami uvnitř hnutí. Zastřešující organizací pro různě zaměřená sionistická sdružení byl Sionistický zemský svaz

⁶⁶ Vom Judentum. Hg. von Verein jüdischer Hochschuler Bar Kochba. Leipzig 1913.

⁶⁷ O sborníku Vom Judentum viz: HERZOG, A.: Vom Judentum. Anmerkungen zum Sammelband des Vereins Bar Kochba, in: KROLOP, K. – ZIMMERMANN, H. D. (eds.): Kafka und Prag. Berlin–New York 1994, s. 45–58.

⁶⁸ BLUMENFELD, K.: Im Kampf um den Zionismus. Briefe aus fünf Jahrzehnten. Hg. Von Sambursky u. Ginat. Stuttgart 1976, s. 42–43.

⁶⁹ RABINOWICZ, A. M. K.: Jewish Party, s. 263.

⁷⁰ Tamtéž, s. 280, 296.

⁷¹ Trend příklonu sionistů k českému jazyku lze vysledovat při studiu spolkových aktivit ve spolkovém katastru AMP. Potvrdil mi ho v rozhovoru i Viktor Fischl, šéfredaktor Židovských zpráv ve třicátých letech.

pro Československo⁷², který zastupoval československé sionisty ve Světové sionistické organizaci, pořádal zemské kongresy a volby do představenstva. Sídlo Sionistického zemského svazu bylo v Moravské Ostravě a jeho dlouholetým předsedou (v letech 1921–1938) byl Josef Rufeisen.⁷³ Vedení v Moravské Ostravě koordinovalo také hachšaru, tedy výcvik pro budoucí osadníky v Palestině (chalucim) a pořádalo jednorázové akce na podporu sionistických fondů (Keren Hajesod a Keren Kajemeth).

Jestliže se v Moravské Ostravě soustředila praktická organizace hnutí, Praha byla centrem sionistické propagandy. V české metropoli vycházely dva nejdůležitější sionistické časopisy – německý *Selbstwehr* pro starší generaci a *Židovské zprávy* pro mladé. Redaktoři časopisů v nich mimo jiné zveřejňovali nové impulsy, které dostávali od ostravského vedení. V Dlouhé ulici byl navíc pro veřejnost otevřen Bejt haam, židovský národní dům. Sionisté zde pořádali nespočetné přednášky, schůze, spolkové akce, představení a sídlila zde i redakce obou shora jmenovaných časopisů.

Oproti ostatním zemím střední a východní Evropy nastolili českoslovenští Židé velice mírný národnostní program.⁷⁴ Požadavky, které formuloval ŽNV v roce 1918, zahrnovaly právo přihlásit se k židovské národnosti, právo na židovské školství a židovské instituce s dotacemi od státu a demokratizaci židovské náboženské obce. Mírný charakter československého sionismu lze snad nejlépe demonstrovat na nejpravcovější skupině sionistických revizionistů. Jestliže v sousedním Polsku tito stoupenci Vladimíra Jabotinského pořádali v rámci mládežnické organizace Betar militantní výcvik židovské mládeže a spolupracovali s teroristickou organizací IZL v Palestině, v Československu se stal Betar jednou z židovských skautských organizací. Vedoucí Betaru a revizionistického hnutí v Československu byli plně loajální občané státu a obdivovatelé demokratického zřízení, nemluvě ani o obdivu k Masarykovi.⁷⁵

Ve třicátých letech se sionisté, jak jsem již naznačila v kapitole o Čecho-židech, velice obětavě zapojili do pomoci židovským i nežidovským uprchlíkům z Německa, na které se podílela i pražská židovská náboženská obec a řada židovských charitativních organizací. V židovské škole pro žáky prvního stupně byla dokonce zahájena výuka češtiny pro děti německých emigrantů.⁷⁶

Po Mnichovu se situace zkomplikovala tím, že do Prahy přicházeli i Židé ze Sudet. I těm se snažili sionisté pomoci. Třeba i tím, že jim zástupci židovské strany vydávali na základě sčítání lidu z roku 1930 potvrzení o jejich židovské (tedy ne německé) národnosti.⁷⁷

⁷² Jedini sionističti revizionisté, kteří roku 1935 založili *Novosionistickou organizaci*, se od *Světové sionistické organizace* a tím i od *Sionistického zemského svazu* distancovali. Viz: ČAPKOVÁ, K.: Pilsudski or Masaryk?, s. 216.

⁷³ RABINOWICZ, A. M. K.: *Czechoslovak Zionism*, s. 35–38.

⁷⁴ MENDELSON, E.: *Jews of East Central Europe between the World Wars*, s. 153.

⁷⁵ ČAPKOVÁ, K.: Pilsudski or Masaryk?, s. 210–239.

⁷⁶ Jednou z učitelek češtiny na židovské škole v Praze byla manželka spisovatele a diplomata Viktora Fischla.

⁷⁷ Rozhovor s Viktorem Fischlem ve *Věstníku ŽNO* z března 2001, s. 15.

Závěrem

Jen o pár měsíců později se rozpoutalo peklo, které každému z kritiků sionistů či Čecho-židů vyrazí dech. Předválečné spory obou těchto zneprátených táborů se z perspektivy Šoa zdají malicherné a nedůležité. Přesto právě jejich spory tvořily a do jisté míry stále tvoří rámec pro dění v židovské komunitě v Čechách, protože představují dva extrémní (v žádném případě však jediné) pohledy na židovskou identitu.

Program Čecho-židů usiloval o to, aby se z Židů stali čeští patrioti, a židovství omezoval jen na oblast náboženství, přičemž postupem času ustupoval i od tohoto kritéria. Po roce 1918 zaznamenalo hnutí Čecho-židů pokles zájmu, mimo jiné i proto, že jeho cíle byly do jisté míry dosaženy. Proces příklonu židovského obyvatelstva k českému jazyku probíhal samovolně, a to i u odpůrců české asimilace z řad židovských nacionalů. Velká část židů hlásících se k české národnosti navíc necítila potřebu se v česko-židovských spolcích angažovat.

Naopak vzestupnou tendenci vykazoval zájem o hnutí sionistů. Důležitá je skutečnost, že sionismus na západě Československa se zásadně lišil od sionismu na východě. V Čechách se k sionismu hlásili Židé, kteří byli akulturovaní v českém či německém kulturním prostředí. Program českých sionistů byl proto před první světovou válkou zaměřen na hledání vlastní židovské identity a obrodu židovské kultury. Rok 1918 však znamenal zásadní předěl. Sionistické hnutí v Čechách se přerodilo v prakticky zaměřený politický směr: sionisté založili reprezentativní orgán (ŽNR) i vlastní politickou stranu. Jejich politický vliv tak jednoznačně převážil nad vlivem asimilantů. Oproti sionistickým organizacím jiných zemí, kde židovští nacionalové zformulovali velice radikální program (např. možnost výcviku židovské milice jako tomu bylo v Polsku), sionismus v Čechách nabyl mnohem umírněnějších forem.

Alternativa mezi asimilací a sionismem zdaleka nevyčerpávala prostor možností, v němž Židé za první republiky hledali svou identitu. Byly to však dvě protikladné pozice, které řadu Židů vybízely, aby k nim zaujaly vlastní stanovisko.

Jews in Bohemia during the First Czechoslovak Republic

Kateřina Čapková

After 1918, the program "Czech-Jews for Assimilation" exhausted itself. In any event, assimilation had taken place spontaneously. A large proportion of Czech-Jews had no need to actively participate in Czech-Jewish organizations. The Zionist movement was on the rise. In Bohemia, it had a very specific character – it was very moderate and focused mainly on cultural issues and helping threatened Jews in other countries. A large proportion of Jews remained indifferent to Zionism.

ŽIDÉ NA MORAVĚ A ČESKOSLOVENSKO

Postavení židovské komunity v průmyslovém městě na příkladu Ostravy v letech 1918–1938

Ludmila Nesládková

Židovská studia zabývající se meziválečným Československem, ať už je k nim přistupováno z jakýchkoliv pozic, témat a rovin, přinášejí poznatek jistých, v některých momentech až zásadních rozdílností v dějinných peripetiích mezi židy žijícími v jednotlivých zemích tvořících nový nástupnický stát. Všechny tyto odlišnosti nevznikly v krátké době existence první republiky, řada z nich byla staršího a mnohem staršího data. Nechci se ve svém krátkém příspěvku zabývat jejich popisem, ani je komentovat, pouze bych chtěla s ohledem na Moravu a pro zachování kontextu v krátkosti upozornit na nejvýznamnější z nich.

Po roce 1867, kdy židovská emancipace dospěla do svého vrcholného stádia a židé v Rakousku-Uhersku byli před zákonem zrovnoprávněni s ostatním obyvatelstvem, moravští judaisté zůstávali nadále od osvicenských josefinských časů věrní němčině, tzn. proces asimilace s českým jazykovým prostředím a kulturou měl na Moravě zcela jiný charakter než v Čechách a probíhal více než vágně. Tato zásadní rozdílnost souvisela mimo jiné s faktem udržení nebo vytváření německých pozic (cestou germanizace) ve významných velkých městech Moravy, která se stále zřetelněji a dominantněji stávala centry židovského přistěhovalectví z menších poddanských měst, městeček a vesnic, kde se v minulosti nacházela ghetta a židovská centra. Nezanedbatelným faktorem byla i geografická blízkost Vídně jako rezidenčního, hospodářského a kulturního centra monarchie, kam směřovala řada moravských židů za vzděláním, výdělkem i vystěhováním.¹

Kromě toho na Moravě existovaly po roce 1848 až do vzniku Československa – jako jediné v Evropě – samosprávné židovské politické obce. Z 52 obcí ustavených v době josefinských reforem v 18. století se 27 stalo ve druhé polovině 19. století samosprávnými, přičemž některé z nich měly vlastní katastr, některé nikoliv.² Do roku 1918 se mnohé měnily na chudinské čtvrti, odkud bohaté a ambiciózní židovské rodiny odcházely, rovněž mladí a svobodní jednotlivci (mnohem častěji muži), naopak přistěhovali se chudí a sociálně slabí křesťané. V bývalých ghettech se totiž nacházely levné a velmi levné byty, často bez základního hygienického zázemí.³

Jedinečnost Moravy byla umocněna tím, že zde existoval v dlouhé kontinuitě, jako jistá forma politické reprezentace, Sněm země moravské, jehož vedoucí osobností byl moravský zemský rabín. Tato instituce vznikla i v Čechách, kde již v polovině

¹ PĚKNÝ, T.: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha 1993, s. 245 další.

² Tamtéž, s. 100.

³ HELEMÍKOVÁ, J.: *Židé z Jevíčka v letech 1857–1938*. Rukopis diplomové práce, FF OU v Ostravě, Ostrava 2001, s. 19 a další.

18. století zanikla, při reformě správy židovských náboženských obcí (dále jen ŽNO) v českých zemích roku 1890 nebyl sice oficiálně obnoven, nicméně fakticky byli moravští zemští rabíni voleni až do roku 1922.⁴

Po vzniku Československa došlo k podstatným změnám v postavení židovské minority v novém státě. ŽNO byly chápány jako nezávislé ve smyslu náboženských spolků a protože po válce silně ochabl zájem o náboženské záležitosti, bylo mezi židy voláno po demokratizaci a laicizaci ŽNO. Jejich reforma měla jít cestou zintenzivnění zájmu o záležitosti sociální, kulturní, výchovné, osvětové s cílem vytvořit republikový svaz ŽNO. Na počátku tohoto procesu stál vznik Svazu ŽO na Moravě v roce 1918. S ohledem na složitou národnostní situaci vznikly oddělené svazy česky a německy mluvících ŽO. V roce 1926 byla posléze vytvořena na zásadě rovnosti Nejvyšší rada svazů Náboženských obcí židovských v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Až do konce první republiky však zůstalo ustavení celorepublikového svazu nereálným a pro vnitřní neshody i nerealizovatelným snem.⁵

Nový stát umožnil této specifické náboženské a kulturní minoritě identifikovat se nejen v tradičním smyslu náboženském, ale také národnostním. Byla vytvořena nová židovská národnost a v roce 1921 bylo židovskému obyvatelstvu povoleno přihlásit se k ní bez ohledu na jeho mateřskou řeč. Národnost – po velkých a v literatuře dostatečně popsaných diskusích – byla definována jako kmenová příslušnost, jejímž vnějším znakem je zpravidla mateřský jazyk.⁶ Podle daného pojetí bylo pak sporné, kdo se vlastně může přihlásit k židovské národnosti – zda osoby hovořící hebrejsky, nebo také židé používající tzv. žargon, který byl mnohými odborníky považován za nářečí němčiny.

Před dalším sčítáním v roce 1930 docházelo k četným diskusím o pojetí židovské národnosti mezi samotnými židy, zvláště se zapojovaly četné židovské spolky. Zjišťování národnosti např. odmítali česky a německy orientovaní Židé pro své etnické skupiny. Zcela opačné stanovisko zastávali stoupenci existence židovského národa. Ti stáli nekompromisně na stanovisku práva obyvatel a občanů zapisovat si židovskou národnost bez ohledu na jazyk, kterým hovoří. Tito sionisté se odvolávali na slib daný v důvodové zprávě k ústavní listině, že se Židé nebudou nuceni hlásit k jiné než židovské národnosti. Práva židovských obyvatel paradoxně podporovali čeští nacionalisté, kteří jinak bojovali za určování národnosti podle mateřského jazyka. Jejich snahy byly zdůvodnitelné tím, že počítali s růstem židovské národnosti na úkor národnosti německé. Tyto diskuse byly ukončeny až pádem první republiky.⁷

Z předchozího načrtnutí poměrů vyplývá fakt značné vnitřní diferenciacie mezi židovstvem, který byl ještě násoben geograficky – od západu na východ.

Jaká byla situace v Moravské Ostravě – administrativním městském centru jedné z nejvýznamnějších průmyslových aglomerací Československa? Protože sídlo bylo před rokem 1848 majetkem olomouckých arcibiskupů a náleželo k rozsáhlému hukvaldskému panství, drželi místní měšťané výsadu, že se na jeho katastru nesmí trvale usadit,

⁴ MARADA, M.: Židovské obce na Moravě. In: Židé a Morava (sborník příspěvků z konference konané v říjnu 1994 v Kroměříži), Kroměříž 1995, s. 9–11.

⁵ PĚKNÝ, T.: c.d., s. 245–246.

⁶ BUBENÍK, J. – KŘEŠTAN, J.: Národnost a sčítání lidu: K historickým souvislostem polemiky mezi Antonínem Boháčem a Emanuelem Rádlem. Historická demografie 19, Praha 1995, s. 119–133.

⁷ Tamtéž, s. 129–130.

ba ani přenocovat, žádný žid. I když tento zákaz nebyl striktně dodržován, jako všechno, co se týkalo židovské komunity, situace se začala výrazně měnit až ve druhé polovině 19. století. V této době silil proud židovských imigrantů do města, na užší i širší Ostravsko. Židé sem přicházeli do roku 1918 v zásadě ze tří směrů. Nejprve z tradičních moravských a slezských bývalých ghet a středisek židovského osídlení, později, zejména v devadesátých letech, také z Haliče. Jako zcela zanedbatelné a mizivé se ukázalo přistěhovalectví z Čech. V Čechách totiž existovalo jako cíl imigrace přirozené centrum židů v Praze a jejich mnohem větší orientace na asimilaci do českého jazykového a kulturního prostředí jim nedovolovala tento směr. Naopak východní haličští židé z tehdy rakouské Haliče prožívali období prohlubující se krize. Jednak byli vystaveni tvrdým unifikacním opatřením rakouského státu, jednak v souvislosti s agrární krizí šlechtických statků byla likvidována jejich silná a tradiční role nájemců. Kromě toho byli polskou šlechtou vytěsňováni z – opět velmi rozšířené – výroby a distribuce pálenky. Židovská společnost se výrazně ekonomicky, sociálně, ale i nábožensky diferencovala, přibývalo jak bohatých asimilovaných podnikatelů, bankéřů apod., tak zcela chudých rodin bez zázemí. Tito lidé se protloukali jak se dalo, stěhovali se do měst, žili ze dne na den, byli bez zvláštního vzdělání, bez kapitálu, bez specifického povolání. A právě z těchto vrstev, které tvořily na přelomu století až polovinu židovské populace v Haliči, se rekrutovali imigranti na Ostravsko.⁸

Jestliže v Moravské Ostravě v roce 1869 bylo 410 židů z 6 881 obyvatel města, tj. 6 %, pak jejich podíl v lidnatosti kulminoval v roce 1921, kdy počet judaistů činil 4 969 osob z 41 765 lidí, což představovalo 12 % část městských obyvatel. Současně cens z daného roku registroval 1 666 jedinců, kteří se přihlásili k židovské národnosti.⁹

Pro daný rok jsme provedli analýzu reprezentativního vzorku moravskoostravských židů v počtu 2 911 osob, což představovalo 58,6 % z celku a vyhodnotili jsme národnostní skladbu. Nejpochybněji byla zastoupena národnost židovská – 57,2 %, na druhém místě figurovala národnost německá s 37,0% podílem, ostatní národnosti byly zcela marginální. Z těch okrajových byla nejvíce zastoupena národnost československá, k níž se přihlásilo 5,0 % židů, polská měla 0,3% podíl, mezi ostatními (0,5 %) se vyskytly osoby s francouzskou, rumunskou, ruskou, ukrajinskou, maďarskou národností.¹⁰

Budeme-li chtít srovnat dané výsledky s poměry před válkou, kdy se zjišťovala jako znak národnosti obcovací řeč, pak pochopitelně největší změna nastala v případě němčiny a češtiny. Málo srozumitelný a zaměřený termín Umgangssprache – „...řeč, kterou užívá osoba v běžném styku“ nabízela více výkladů a poskytovala širokou možnost manipulace s lidmi, zvláště v národnostně smíšených územích, k nimž Ostravsko bezesporu patřilo.¹¹ V Moravské Ostravě, kde bylo vedení města v rukou německých vrstev, mohli sčítací komisaři rozšířit německou obcovací řeč na každého, kdo ji ovládal. Tímto způsobem stoupal ve statistikách počet osob, které měly evidovány německou obcovací

⁸ HAUMANN, H.: Dějiny východních Židů. Olomouc 1997, s. 93–107.

⁹ KLENOVSKÝ, J.: Židovské památky Ostravy. Brno–Ostrava 1997, s. 8; Statistický lexikon obcí v republice Československé II. Morava a Slezsko, Praha 1924.

¹⁰ RODAN, K.: Moravskoostravští židé na počátku první republiky. Rukopis diplomové práce, FF OU Ostrava 2001, s. 48.

¹¹ PITRONOVÁ, B.: Otázka národnosti v rakouských statistikách. In: Slezský sborník, 1970, s. 242–257.

řeč na úkor české, případně polské, či jiné.¹² V židovských rodinách, kde byl předpoklad vyplňování sčítacích archů předností domácností, se stávalo, že častý domácí personál – služky, kuchařky, pokojské atd. – byl zapsán se stejnou obcovací řečí, jakou uvedli sami přednostové – tzn. němčinou. Rakouské censy registrovaly v Moravské Ostravě téměř 100% příklon židů k německé obcovací řeči s tendencí k mírnému ubývání němčiny a růstu češtiny (respektive česko-moravsko-slovenštiny) a polštiny. Poslední rakouský cens realizovaný v roce 1910 tak zaznamenal v centru města 95 % židů s německou, 3,7 % s českou a 1,3 % s polskou obcovací řečí.¹³ Český ostrůvek byl tvořen jedinou čtyřčlennou rodinou, která se do města přistěhovala – mimo všechny zvyklosti – z Náchoda. Je ovšem třeba v daném kontextu dodat, že židé, zejména ti z nich, kteří provozovali obchod, pohostinství, ale i řemesla, uplatňovali se v intelektuálních profesích, se zcela běžně uměli v každodenním styku domluvit s majoritním okolím těmi jazyky, jimiž se v daném městě, respektive regionu, hovořilo (na Ostravsku to byla vedle němčiny, především čeština a polština).

Druhé prvorepublikové sčítání obyvatelstva uskutečněné v roce 1930 se do národnostních poměrů přítomných židů v centru města zapsalo mírným poklesem procentuálně nejzastoupenější židovské národnosti (49,5 %), nepatrným snížením podílového zastoupení německé (37,7 %) a naopak relativně největším vzrůstem československé národnosti (11,5 %).¹⁴

Židé v Moravské Ostravě i na Ostravsku moravským i slezským měli od 17. 3. 1875 Židovskou náboženskou obec, která zprvu zahrnovala širší okolí, včetně okolních měst (Frýdku, Místku atd.), pak se v období první republiky ustálila svým obvodem na 7 moravských (Moravská Ostrava, Vítkovice, Přívoz, Mariánské Hory, Zábřeh nad Odrou, Nová Ves, Hrabůvka) a 6 slezských (Slezská Ostrava, Michálkovice, Radvanice, Hrušov, Heřmanice, Kunčičky) obcích. Postupně se rozvíjel a mohutněl kulturní a společenský život, vznikla řada spolků i nadací. Lze uvést dobročinný, ženský, pěvecký, vědecký, řemeslnický spolek, Bikur cholim zabývající se péčí o nemocné, Chevra kadiša – pohřební bratrstvo atd. Významný a dynamicky se rozvíjející byl tělocvičný spolek Bar Kochba, založený v roce 1899 jako vůbec první židovský tělocvičný spolek v českých zemích. V roce 1924 byl přejmenován na ŽSK Makkabi, který uspořádal v roce 1927 v Ostravě 2. světový kongres Makkabi, spojený se sportovními slavnostmi za účasti 1 500 sportovců z mnoha zemí světa. O jeho zdatnosti svědčí i v roce 1929 opět v Ostravě zorganizovaná 2. čs. Makkabiáda za přítomnosti 2 000 sportovců. Samostatné sportovní jednoty vznikly v Přívoze, Hrušově, Vítkovicích.

V meziválečném období se Ostrava stala židovským centrem republiky. Židé zde představovali třetí největší společenství ve státě, po Praze a Brně, v rámci dané ŽNO tvořili entitu o 10 000 jedincích. Od roku 1920 byla Ostrava sídlem exekutivy zemské sionistické organizace Hechaluz, svou centrálu zde měla Židovská mládežnická organizace, hlavní kancelář prezidium Židovské strany v ČSR. Tato organizační struktura existovala až do roku 1938, pak v důsledku politického vývoje zanikala.

¹² GROBELNY, A.: Národněpolitický život v Ostravě v 2. polovině 19. století. In: Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Ostravy a Ostravska, 3, Ostrava 1966, s. 31.

¹³ LUBOJACKÁ, M.: Proměny životního stylu představitelů židovské minority z Moravské Ostravy od doby vzniku ŽNO do konce první republiky. Diplomová práce obhájená a uložena na katedře historie FF OU v Ostravě. Ostrava 1997, s. 84–85.

¹⁴ Tamtéž, s. 86.

O růstu a úspěších ekonomických, sociálních, kulturních, náboženských židů z okruhu ŽNO svědčila i výstavba synagog, modliteben a dalších budov a nemovitostí sloužících jejím členům. Jen synagogy byly vybudovány v Moravské Ostravě, Zábřehu nad Odrou, Přívoze, templ v Hrušově, ortodoxní synagoga v Moravské Ostravě, soukromá ortodoxní modlitebna rabína Chaima Bleicha, vůdce chasidské skupiny. Vedle sakrálních budov provozovala obec řadu dalších institucí – např. veřejnou židovskou školu, mateřskou školku, rituální šlachtu, obecní dům, učňovský domov-útulek, starobinec, sirotčinec, nemocnici, zotavovnu pro mládež postavenou na Ostravici, židovské hřbitovy.¹⁵

Vzhledem k velmi dynamickému rozvoji židovstva v Moravské Ostravě a v celé průmyslové aglomeraci nebude nezajímavé informovat o výsledcích rekonstrukce její sociální stratifikace. K tomuto účelu bylo použito třídění společenských vrstev podle německého badatele Reinharda Schürena, který k vypracování stupňů sociální mobility použil výsledků týmové práce z 12 významných městských aglomerací Německa. Ke kritériím náležela úroveň vzdělání, samostatnost či závislost, výše příjmů, prestiž povolání, postavení v něm i odvětví působení. Vzniklo tak 15 profesních skupin, které autor rozdělil do 6 společenských vrstev. Z nich 1.–3. tvoří dolní, převážně dělnická, základní vrstva, 4.–5. představuje střední vrstvu samostatných výrobců, menších podnikatelů, drobného a středního úřednictva, zaměstnanců a inteligence, 6. vrstva je vytvářena horní skupinou podnikatelů, velkostatkářů, vysokého úřednictva a svobodných povolání.¹⁶

Ostravská průmyslová oblast v čele s Moravskou Ostravou může sloužit jako modelový příklad regionu, kde docházelo k dynamickému rozvoji sociální mobility židovské minority. Na počátku existence první republiky se těžiště sociální skladby židů, zejména v centrální části města, nacházelo v nižší střední vrstvě. V ní zcela dominovali samostatní řemeslníci, mistři a obchodníci, pak střední úředníci, zaměstnanci a pracovníci v obchodech. Mezi výrobními sektory jasně převažoval terciér a v něm rozhodující úlohu sehrával tradiční obchod. Velkou váhu měla nadále výrobní řemesla, rovněž rostl podíl úřednictva. K výkonu svého povolání potřebovali již úředníci v dané době odborné znalosti, jichž dosáhli na školách k tomu určených, vykazovali proto určitý standard pro výkon povolání, který je zařazoval do střední vrstvy. Kategorie pracovníků v obchodech nebyla příliš silně zastoupena, protože byla tvořena převážně dětmi majitelů obchodů a jinými jejich příbuznými, jejichž rodiny již v této době nebyly příliš početné. Při pohledu na sociální stratifikaci podle pohlaví se ukazuje, že muži dominovali v obchodech a řemeslnických dílnách, ženy naopak v úřednických a zaměstnaneckých kategoriích, zejména v době, kdy byly svobodné. Rovněž ve skupině pracovníků v obchodech mírně převládily neprovdané dcery, pomáhající svým otcům vlastním a provozujícím obchody.

Druhé v pořadí byly vyšší spodní vrstvy – podílově zaujímající přibližně 14 %. Byly tvořeny nesamostatnými řemeslníky, nižšími zaměstnanci, úředníky, kvalifikovanými průmyslovými dělníky. Kategorii mužů vytvářeli především tovaryši a pomocníci, kteří často vydleli u mistra v podnájmů, ženy pracovaly rovněž v dílnách jako švadleny, modistky, garderobiérky, v omezené míře jako služebné. Mezi nižšími zaměstnanci a úředníky byli registrovaní hlídači, skladníci, správci, dozorcí, čišníci, ženy pracovaly

¹⁵ KLENOVSKÝ, J.: c.d., s. 5, 12–41.

¹⁶ SCHÜREN, R.: Soziale Mobilität. Muster, Veränderungen und Bedingungen im 19. und 20. Jahrhundert. S.d., 1991, s. 33–40.

jako kuchařky, sklepnice, pokojské, zaznamenány byly i prostitutky. Mezi kvalifikovaným dělnictvem bylo i několik žen.

Na třetím místě figurovaly vyšší střední vrstvy (cca 15 %). Byli mezi nimi střední podnikatelé, rentiéri, kteří nebyli zařazeni jako ekonomicky aktivní, vyšší úředníci. Mezi rentiéry, kteří převažovali, bylo relativně vyšší procento žen, vedle žen na penzi. Žena podnikatelka v této kategorii nebyla zaznamenána. Mezi vyššími úředníky již byli zastoupeni jen muži.

Na vrcholu sociální pyramidy stála horní vrstva, zastoupená cca 10 %. Byla mezi židy tvořena především svobodnými povoláními. V mužské části populace se vyskytovali hojně advokáti, lékaři, již méně často architekti, profesori, ojediněle také žurnalisté, herci, sochaři apod. Mezi ženami byly evidovány profesorky, lékařky, objevila se i herečka. K vysokým úředníkům náleželi ředitelé firem apod. Do dané kategorie patřili i velkopodnikatelé, např. největší akcionář Strassmannova pivovaru a předseda představenstva, Adolf Strassmann, syn bývalého majitele pivovaru Markuse Strassmanna.

Kromě této sondy do sociální struktury židovského obyvatelstva byla zpracována další, která pokryla hlavní ostravská náměstí a Nádražní třídu, jež byla finančním a obchodním centrem Moravské Ostravy. V této „nejprestižnější“ části města se sociální stratifikace v meziválečném období významně posunula směrem nahoru. Větší váhu měla vyšší střední vrstva, ve které bylo soustředěno na počátku existence první republiky kolem jedné třetiny ekonomicky aktivních židů, přičemž její význam do počátku 30. let ještě vzrostl. Rovněž horní vrstva zde měla vyšší zastoupení – kolem 14–17 %. Nižší střední vrstva byla podílově vyjádřena 30–40 %, s tendencí k redukci. Je možno konstatovat, že sociální skladba židů se v Moravské Ostravě pohybovala v letech 1918–1938 směrem k vyšším kategoriím a vrstvám.¹⁷

V daném kontextu je užitečná komparace s jinými židovskými komunitami na Moravě. Mikroanalytickým výzkumem se stále zřetelněji potvrzuje domněnka o výrazné diferenciaci sídel s židovským osídlením, která se začala značně prohlubovat od druhé poloviny 19. století a v meziválečném období dosáhla svého historického maxima. Židé na Moravě mohou být v této etapě jejich plné emancipace považováni za „lakmusový papírek“ prosperity toho kterého sídla. Tam, kde se nekoncentrovaly hospodářské aktivity v rovině inovací, technologických a organizačních změn, kde nedocházelo k vzestupu industrializace, urbanizace, byrokratizace, růstu školství, kultury atd., tam židovských rodin i jednotlivců ubývalo, docházelo k postupnému vystěhovalectví, které posléze získávalo až masovou podobu.

Je možno uvést tradiční centra židovské existence na typické úrovni pro Moravu – tzn. v bývalých poddanských městech, kde před rokem 1848 existovala ghetta. Zcela modelově působí příklad Mikulova. Ještě na počátku 19. století vytvářeli mikulovští židé největší judaistickou komunitu v zemi, která čítala 620 familií, ghetto bylo sídlem zemského rabína, židovských škol. Mikulov byl napojen od poloviny 18. století na císařskou silnici vedoucí z Vídně do Brna, v místní obci přibývalo obchodníků, řemeslníků, velkoobchodníků, některé řemeslné obory měly své vlastní synagogy (ševci, řezníci). Pak při výstavbě železnice (Severní dráhy Ferdinandovy) na přelomu 30. a 40. let 19. století byla

¹⁷ RODAN, K.: c.d., s. 66–70.

její trasa vedena na Břeclav, Mikulov míjela a město začalo stagnovat.¹⁸ Důsledkem byla před rokem 1848 dvojitá židovská emigrace. Jednak snaha přestěhovat se do křesťanského Mikulova a zakoupit si dům – nejraději – na náměstí, což bylo spojeno se změnou společenské prestiže, nebo se úplně vystěhovat. Jednou z forem „nové ekonomické expanze“ ve změnách civilizačních podmínkách se stalo dělení rodin na větve, z nichž jedna ještě zůstala ve „starém“ městě a zde začala, často již v majoritním prostředí, upevňovat své pozice, zatímco druhá se usazovala v „novém“ městě – zpravidla sídle, které se nacházelo ve fázi slibného ekonomického rozvoje a splňovalo tak předpoklady k možnému rozvinutí nových podniků a aspirací dané rodiny.¹⁹

Jinou, odlišnou, variantu vývoje představuje společenství židů žijících v Hodoníně. Město sice také patřilo k tradičním centrům, ale na rozdíl od Mikulova získalo železniční spojení a začalo se rozvíjet jako regionální průmyslové centrum. Židé citlivě reagovali a jejich počty ve městě vzrůstaly. Významné židovské hodonínské rodiny stály u zrodu místního i nadregionálního průmyslu. Např. rodina Redlichů, jejíž příslušníci mohou být ve městě doloženi již od 17. století, se podílela na rozvoji cukrovarnictví, stavbě železnic, silnic, regulaci řek apod., zřizovala podniky, jejichž ústředí sídlilo také ve Vídni. Josef Redlich, doktor práv, univerzitní profesor, poslanec říšského sněmu, se stal posledním ministrem financí rakouského mocnářství. Nechal se pokřtít, ale zastával názor, že právě tak může lépe a účinněji sloužit svým bývalým souvěrcům.

Místní židé se stávali již do roku 1918 významným elementem ekonomicky spjatým s místním průmyslem, váha tohoto sektoru převýšila na počátku 20. století význam řemesel. Nastoupený trend se dále rozvíjel – sčítání v roce 1910 registrovalo 10,5 % ekonomicky aktivních židů spjatých s řemesly a 20,5 % s průmyslem. Mezi kategoriemi osob činných v průmyslu zaujímala důležité místo skupina úředníků v průmyslu (v roce 1910 5,1 %).

Sociální stratifikace hodonínských židů měla své těžiště v nižší střední vrstvě (po celou dobu přes 50 %), na druhém místě stále figurovala vyšší dolní vrstva (18–26 %), klesalo početní i podílové zastoupení horní vrstvy (z téměř 10 % v roce 1869 na 1,1 % v roce 1910). Velmi významně však rostla váha vyšší střední vrstvy – ze 4,8 % v roce 1869 na 21,4 % v roce 1910.²⁰ Pokud bychom srovnávali s Moravskou Ostravou, pak se relativně dosti zřetelně rýsoval rozdíl v trendu k většímu a rostoucímu zastoupení horní vrstvy v Moravské Ostravě proti Hodonínu, což bylo dáno postavením, jehož Ostrava dosáhla na přelomu 19. a 20. století i za první republiky.

Prostřednictvím teritoriální mobility můžeme sledovat růst ekonomického, správního a kulturního významu města. Jestliže ještě v 60. letech 19. století převažovali v místní židovské populaci (54,3 %) hodonínští rodáci, pak v prvních desetiletích 20. století jejich podíl významně klesal (na cca 30 % a méně), rovněž se snižovalo procento židů narozených v politickém okrese Hodonín (z 9 na 6 %), přesto, že se v blízkosti města nacházely další moravské židovské obce ve Strážnici a Podivíně (tentýž politický okres). Nejvýraznější změna nastala v souvislosti s růstem atraktivity sídla v imigraci osob mojžíšského vyznání z ostatní Moravy. Mezi těmito přistěhovalci (vzrůst

¹⁸ KLENOVSKÝ, J.: Židovské památky Mikulova. Mikulov 1994, s. 10.

¹⁹ BRÁNSKÝ, J.: Židé v Boskovicích. Boskovice 1999, s. 106–120.

²⁰ EKARTOVÁ, J.: Kapitoly z dějin hodonínské židovské minority v letech 1869–1910. Dipl. práce obhájená a uložená na katedře historie FF OU v Ostravě, Ostrava 2000, s. 32, 51–59.

jejich podílu na jednu pětinu i více) můžeme nalézt mnohé jednotlivce i rodiny z Mikulova, Uherského Brodu, Uherského Hradiště, Bzence a dalších nejen jihomoravských sídel, která patřila k místům s tradicí židovského osídlení. Co do významu druhým migračním zdrojem se stalo Slovensko (v časech monarchie Horní Uhry), vždyť slovenský Holíč s židovskou obcí ležel pouhých 10 km od Hodonína. V daném kontextu je možno připomenout, že moravsko-slovenské hranice byly po dlouhá staletí migračně velmi živé. V dobách úředního rakouského antisemitismu odcházelo na Slovensko mnoho moravských židů, z těchto emigrantů vznikaly na západním Slovensku (a nejen tam) nové židovské obce. Příslušníci těchto nových společenství si i nadále udržovali nejruznějšími způsoby kontakt s „rodnými“ moravskými obcemi (např. přicházeli na Moravu do škol). Utvářelo se tak povědomí společných kořenů. Třetím přistěhovaleckým zdrojem bylo Rakousko (Horní i Dolní), jehož význam však byl výrazně nižší, i když v závěru existence monarchie citelněji vzrostl (necelých 6 % imigrantů v roce 1910).²⁷

Z lokální mikroanalytické studie zaměřené na židy v Jevíčku můžeme usuzovat na vývojovou charakteristiku dané minority z kategorie bývalých ghett, kde nedošlo k žádnému významnějšímu hospodářskému rozvoji. Vzhledem k dochovaným materiálům jsme mohli sledovat místní židy od poloviny 19. století do konce první republiky. Do roku 1919 (28. května) existovala politická obec židovská Jevíčko (Gewitsch Israelitengemeinde), která se po tomto datu sloučila s křesťanskou obcí Jevíčko. V důsledku toho byla zrušena i německá židovská škola, která byla v bývalém ghettu zřízena Josefem II. v souvislosti s jeho osvícenskými reformami. Jednalo se o minoritu, jejímž nejpodstatnějším znakem se stalo vystěhovalectví, které ovlivňovalo všechny ostatní demografické znaky.

Značná část emigrantů odcházela do větších a velkých moravských měst, zejména přitahovalo Brno, ale i nedaleké Boskovice, dále Vídeň i zahraničí. Někteří sionisticky orientovaní jednotlivci hledali nový domov v Palestině. Poměrně značné množství emigrantů se uchycovalo na vesnicích a to jak v politickém okrese Moravská Třebová, kam patřilo i Jevíčko, tak šířeji v Brněnském kraji. Z ostatních moravských krajů se místem přistěhování frekventovaněji stával Olomoucký kraj a tamní města – Olomouc, Prostějov, Mohelnice, Zábřeh na Moravě i řada vesnic. Zcela nepatrný počet židů se vystěhoval do Cech, zejména do sousedního chrudimského kraje (cca 6 %). Jestliže v roce 1869 tvořili židé žijící jak v židovské obci, tak v křesťanském městě 17% podíl na celkové populaci obou obcí, pak poslední prvorepublikánské sčítání z roku 1930 registrovalo ve městě již jen 3,1 % židů, přičemž lidnatost města zůstala od 60. let 19. století nezměněna, v podstatě stále konstantní (okolo 2 700 obyvatel).

Stálý úbytek židovské populace se např. promítl do rostoucí převahy žen nad muži, vzhledem ke skutečnosti, že výrazně častěji odcházeli jinoši a mladí muži. Důvodem byl jak odchod na studia, do učení, tak i za manželkou, vystěhování se z ekonomických důvodů atd. Uvedená „deformace“ se vyvíjela zprvu odlišně v politické židovské obci a ve městě Jevíčku. V roce 1869 žilo v ŽO 48,2 % mužů a 51,8 % žen, zatímco v křesťanském městě, kde teprve začal intenzivnější imigrační přesun židů, se rozdíl jevil mnohem dramatičtější – na 45 % mužů zde připadalo 55 % žen. Cens v roce 1930 evidoval v Jevíčku 41,9 % mužů a 58,1 % žen, což již bylo vychýlení velmi značné, daleko

²⁷ Tamtéž, s. 60–62.

přesahující průměr českých zemí. Podobný vývoj se stal typický pro ty lokality, které se vyznačovaly permanentní emigrací.

Sociální status jevíčských židů byl nižší, což se zřetelně projevilo ve velmi nízkém zastoupení služebnictva, zejména do roku 1918, kdy byla i jeho struktura poněkud jiná, než v meziválečném období. Naopak za první republiky vzrostl velmi razantně počet židovských domácností s jednou služebnou (na 44 %). Ekonomicky aktivní židé se věnovali stále především obchodu, jehož váha poklesla z 63,1 % v roce 1869 na 51,4 % v roce 1930. Rovněž tradiční živnosti (pekaři, řezníci, sklenáři, krejčí, výrobci lihovin) si v Jevíčku udržely svůj význam a v letech 1918–1938 dosáhly více než 20% zastoupení mezi ekonomicky aktivními. Největší změny se projevily v růstu inteligence – učitelů, lékařů, advokátů, vyšších úředníků. Tato restrukturalizace – tak příznačná pro ostravské židy – se však odehrávala v rozsahu již velmi málo početné komunity (podílově z 6,7 % v roce 1869 na 20 % v roce 1930), její projevy se proto ani nemohly rozvinout do plné šíře a mnohosti forem.²²

Profesní a sociální jedinečnost židovské minority v meziválečném období vynikne při jejím srovnání s těmiž znaky u majoritního obyvatelstva. Dosud není stejnou metodikou zpracována sonda, respektive sondy, proto se pokusíme jen ve velmi hrubé podobě načrtnout podstatné rozdílnosti, tak, že budeme komparovat moravskoostravské židy se všemi obyvateli města, včetně judaistů (jejich skladba byla vytvořena tradičním způsobem). První velká rozdílnost se nacházela v samotné struktuře obou populací podle ekonomické aktivity. K ekonomicky aktivním počítáme osoby, které v době sčítání obyvatelstva vykonávaly zaměstnání či povolání, ale i osoby, které zaměstnání hledaly. Ekonomicky neaktivní dělíme na závislé a nezávislé. K závislým patří osoby živěné živitelem, tzn. děti do 6 let věku, žáci, studenti, učni, obecně mládež připravující se na své zaměstnání, či povolání, ženy v domácnosti a osoby žijící ze zaopatření rodiny. Nezávislí neaktivní jsou osoby s vlastním zdrojem příjmu, k nimž byli zařazováni majitelé domů a rent i důchodci.²³ U židů bývala ekonomická aktivita tradičně výrazně nižší. Tato na první pohled paradoxní skutečnost byla dána tím, že mezi judaisty bylo relativně mnohem více majitelů domů a rent, různých soukromníků, kteří měli vlastní zdroj příjmů a nebyli tudíž započítáváni k ekonomicky aktivním. Vyskytovaly se také častěji ženy rentiérky. Rovněž mezi židovskou mládeží bylo více zejména mladíků, kteří se delší dobu připravovali na výkon povolání (vysokoškolská studia), proto nebyli v delším časovém horizontu svého života, než u majoritního obyvatelstva, zařazováni mezi aktivní. Vezmeme-li centrum Moravské Ostravy v retrospektivě od počátku 90. let 19. století, vidíme stálý růst ekonomické aktivity až do sčítání v roce 1921, cens z roku 1930 již signalizuje pokles (39,4 %). Od 21,7 % v roce 1890 do 42,8 % na počátku 20. let 20. století, což byl vzrůst na dvojnásobek původního stavu. Zajímavější je však sledovat vývoj početnější složky židovské populace – ekonomicky neaktivních, zejména podle uvedených kategorií. Zatímco podíl žen v domácnosti (manželky, neprovdané dcery, vdovy) zůstával téměř nezměněn a konstantní – jak za monarchie, tak za první republiky (stále kolem 20 %), studující mládež vytvářela značný podíl, který však relativně dosti kolísal s tendencí k redukci. Vrcholu bylo dosaženo ještě před první světovou válkou (29,1 % v roce

²² HELEMÍKOVÁ, J.: Židovské obyvatelstvo Jevíčka v letech 1857–1938. Dipl. práce uložena na katedře historie FF OU v Ostravě, Ostrava 2001, s. 102–109.

²³ PAVLÍK, Z. – RYCHTAŘÍKOVÁ, J. – ŠUBRTOVÁ, A.: Základy demografie. Praha 1986. s. 429.

1910), za první republiky nastal pokles nejprve na 20,3 %, pak na 19,8 %. Stále vzrůstalo procento nezávislých rentiérů, které jakoby opisovalo křivku růstu zámožnosti židovských rodin (od 2,4 % v roce 1890 na 9,5 % v roce 1930). Nejzásadnější proměna mající dalekosáhlé následky však nastala v kategorii dětí do 6 let věku. Jestliže ještě v roce 1890 byla tvořena 30% podílem židovské populace, v roce 1930 klesla její váha na pouhých 8,2 %. Daný vývoj odrážel posun a velkou kvalitativní změnu označovanou dnes jako tzv. demografický přechod – přechod na plánovanou rodinu s malým počtem dětí. U židů nastal tento proces dříve než u majoritního obyvatelstva a ve srovnání s ním razantněji. Projevoval se rychlejší stárnutím populace, přechodem věkové skladby na regresivní typ, přibýváním rodin majících 2 i méně dětí, růstem celoživotního celibátu i bezdětných manželství. Jejich biologická perspektiva se začala silně zamlžovat a ztrácet pozitivní obrysy.²⁴

Sonda do židovské populace Moravské Ostravy v roce 1921 mimo její centrum přinesla stejný podíl ekonomicky aktivních, jaký byl vyhodnocen pro tuto městskou zónu – 41,5 %, přičemž na této hodnotě se podíleli muži 64,3 %, ženy 18,1 %. Jako v jiných komunitách i zde převažovali ekonomicky neaktivní. Ve srovnání s centrem města bylo mezi těmito židy méně rentiérů (3,3 %), přičemž převažovaly ženy (4,5 %) nad muži (2,0 %), nepatrně více žáků a studujících (24,0 %) s převahou mládenců (27,1 %, dívky 20,8 %) a poněkud více žen v domácnosti (25,0 %). Kategorie dětí do 6 let věku měla ještě tragičtější podíl rovnající se pouhým 5,9 % (chlapci 6,2 %, děvčata 5,6 %).²⁵ Na těchto číslech je možno dokumentovat velmi rychlé přizpůsobení se novým reprodukčním zvyklostem nejen židů příšlých do Ostravy z tradičních moravských center, ale také východních haličských judaistů. Na cestě k světskému židovi prosazujícímu se v majoritním světě zanechávali příslušníci této staré kultury a dávných tradic mnohé kdysi podstatné části své entity. Početná rodina jako naplnění božích příkazů již nebyla v moderním světě počátků 20. století pro židy hodnotou.

Majoritní populace Moravské Ostravy např. v roce 1890 dosáhla 56,3 % ekonomické aktivity, muži 70,7 %, ženy 40,3 %, na počátku 20. století k roku 1910 poklesla na 45,9 % (muži 63,5 %, ženy 29,0 %). Zejména v oblasti ženské ekonomické aktivity byla situace v majoritní populaci výrazně odlišná. Křesťanské ženy byly zaměstnané v řadě dělnických kategorií v průmyslu, stavebnictví, pracovaly jako úřednice, velmi frekventovaně jako služky, kuchařky, pomocnice v domácnosti apod.²⁶

Další rozdílností byla struktura a váha ekonomických odvětví, na nichž byli zainteresováni židé a křesťané. V Přívoze, obci sousedící s Moravskou Ostravou, kde bylo umístěno ostravské hlavní železniční nádraží a kde vznikl významný železniční uzel, patřil průmysl a doprava k profitujícími sektorům v zaměstnání obyvatelstva již na počátku 20. století (v roce 1910 náleželo k těmto odvětvovým kategoriím přes 70 % veškerého obyvatelstva).²⁷

²⁴ LUBOJACKÁ, M.: c. d., s. 88–90.

²⁵ RODAN, K.: c. d., s. 50–54.

²⁶ NITROVÁ, A.: Demografický vývoj Lhotky v letech 1890–1910. DP obhájená na katedře dějepisu Pedagogické fakulty v Ostravě. Ostrava 1971, s. 110. V současnosti uložena na katedře historie FF OU v Ostravě.

²⁷ BOGUMSKÁ, M.: Populační vývoj Přívozu v letech 1890–1910. DP obhájená na katedře dějepisu PF v Ostravě. Ostrava 1973, s. 43 a 47. V současnosti uložena na katedře historie FF OU v Ostravě.

V roce 1930 mezi ekonomicky aktivním obyvatelstvem Moravské Ostravy zcela převažovaly kategorie osob patřících k průmyslu a výrobním řemeslům (více než 60 %), zemědělství bylo zcela potlačeno (1,03 %), terciární sféra byla tvořena cca 36 % jedinců, mezi nimiž však byli započítáni i židé, kteří především tvořili tento sektor.²⁸

Rovněž sociální stratifikace majoritního obyvatelstva a židů v Moravské Ostravě byla jiná. Zatímco judaisté byli typickými představiteli středních vrstev, ekonomicky aktivní většinová populace náležela v roce 1930 ze dvou třetin (65 %) k dělnickým kategoriím (spjatým především s průmyslem, částečně s terciární sférou). Významná byla vrstva úředníků a zřízenců (26 %), samostatní a nájemci tvořili relativně úzkou skupinku vyjádřenou kvantitativně 8,3 %. Tento podstatný rys sociální skladby městského ostravského obyvatelstva byl ještě více umocněn v rozsahu celé průmyslové aglomerace, kde např. v soudním okrese Slezská Ostrava zaujímaly dělnické kategorie v roce 1930 75% podíl, váha úředníků a zřízenců byla nižší (18,2 %), stejně tak samostatných a nájemců (6,6 %). Vnitřní struktura sociální skladby doznala v průběhu meziválečného vývoje řady korektur, zejména s ohledem na rozvoj racionalizace podnikání. Extenzivní nástup mírové výroby po první světové válce s růstem dělnických kategorií byl již překonanou záležitostí (v roce 1921 dosáhly např. v soudním okrese Moravská Ostrava 77,2 %). Rostl počet úředníků a zřízenců, počet samostatných a nájemců stagnoval.²⁹

Židům poskytoval prostor průmyslové aglomerace, včetně města Moravské Ostravy, v průběhu první republiky dostatek podnětů k rozvoji jejich kreativního potenciálu. Již v době konstituování průmyslového Ostravska sehrávali neopakovatelnou roli, kdy navazovali na svou prastarou funkci městotvorného činitele. V meziválečném období pak mnozí jejich příslušníci patřili k ekonomickým, ale i intelektuálním špičkám ostravské společnosti. Stali se „protagonisty“ velkoměstského způsobu života, k němuž z demografického hlediska náleželo výrazné snižování počtu dětí v rodinách spojené s orientací na dosažení vyššího vzdělání a také významnějšího společenského postavení, zvýšené procento svobodných a bezdětných, růst váhy nerodinných domácností, rychlejší stárnutí populace. Transformovali se také v oblasti profesní orientace. Jestliže v první generaci náleželi k nájemcům hospod, palíren, ovládali podomní obchod a vetešnictví, pak ve druhé generaci patřili k vlastníkům restaurací, obchodů, obchodních domů, lihovarů, pivovarů, menších a středně velkých továren atd., ve třetí generaci se mnozí z nich stávali součástí mocenské elity jako významní podnikatelé, lékaři, advokáti, manažeři a kapitáni průmyslu. Uplatnili se ve vysokých funkcích v řídicích strukturách velkých na Ostravsku působících firem.

Ostravský topograf Franz Wattolik uvedl k roku 1881 na katastru Moravské Ostravy 513 drobných a středních podniků, přičemž 142, tj. 28 % bylo v židovských rukou. V závěru první republiky, kdy vrcholila příznivá etapa rozvoje ostravského židovstva, bylo registrováno 5 680 báňských, průmyslových a živnostenských podniků, z nichž 68 % náleželo židům. Podstatné zastoupení měli rovněž v oblasti svobodných povolání: 49 % židů vykonávalo soukromou lékařskou praxi, 63 % advokacii.³⁰ Hospodářský

²⁸ JIŘÍK, K. a kol.: Dějiny Ostravy. Ostrava 1993, s. 311.

²⁹ Tamtéž, s. 312, 313.

³⁰ MYŠKA, M.: Podíl židů na podnikatelských aktivitách v ostravské průmyslové aglomeraci před první světovou válkou. Nisko 1939–1994. Sborník referátů z mezinárodní vědecké konference. Ostrava 1995, s. 281–283.

historik M. Myška se v této souvislosti pokusil o velmi nesnadnou věc: prostřednictvím míry podílu na hrubé produkci uhelného průmyslu v ostravské aglomeraci vyčíslit podíl židů, respektive židovského kapitálu. Došel k ohromujícím číslům – 53 % veškeré těžby uhlí, 65 % výroby koksu a téměř úplná produkce briket. Naznačil, že k podobným podílům dospějeme při pokusu o totéž v oblasti hutnictví železa a těžkého strojírenství.³¹ Ostravské poměry byly v kontextu prvorepublikánského vývoje jedinečné vzhledem k vlastnictví hutí, dolů, koksoven, briketáren atd. (Rothschildové, Gutmannové apod.). Na Ostravsku byly v židovských rukou nejen tradiční obchody a posléze velkoobchody, řemeslnické dílny, menší a středně velké továrny s nejrůznější výrobou, ale též velkopodniky disponující značným kapitálem a rozsáhlou armádou zaměstnanců.

Jews in Moravia and Czechoslovakia

Ludmila Nesládková

A long-term trend specific to Moravia (from the fourteenth through the eighteenth centuries) was the creation of relatively large Jewish ghettos in non-royal towns. A number of these ghettos were transformed into independent Jewish political communities as a result of the reform process (of Joseph II). The process of industrialization led to a massive concentration of Jewish inhabitants in the large towns and cities, to increasingly deep social divisions, to the abandoning of Jewish traditions and to assimilation. Examinations at the level of capital expansion have shown the surprising dynamism of Jewish entrepreneurs and their dominant role in a number of fields.

ŽIDOVSKÁ KOMUNITA POČAS PRVEJ ČSR

Vzťah slovenskej majoritnej spoločnosti voči židovskej menšine

Katarína Hradská

V prostredí slovenskej historiografie zostávajú medzivojnové dejiny slovenských židov viac-menej na okraji výskumu, hoci prvá Československá republika vytvorila židom všeobecne priaznivé podmienky na rozvoj ich duchovných, náboženských, kultúrnych a v neposlednom rade aj hospodárskych hodnôt.

V rámci koncepcie menšín uznala československá vláda židovskú komunitu za národnú menšinu, pričom jej garantovala všestranný rozvoj i splnenie snov o slobode. Prezident T. G. Masaryk ešte v septembri 1918 v odpovedi na list americkej sionistickej organizácie čs. Národnému výboru prisľúbil, že židia budú mať v slobodnom Československu rovnaké práva ako ostatní obyvatelia republiky. Americkí sionisti vyjadrili podporu novoznikajúcemu štátu, čo Masaryk uvítal slovami: „... Zostáva len jedno spravodlivé usporiadanie: dať menšinám rovnaké práva vo verejnom živote a na školách... Tento program sa vzťahuje aj na židovskú menšinu. Židia budú mať tie isté práva a povinnosti ako ostatní občania nášho štátu.“¹ Aj napriek tomu, že americkí židia otvorene sympatizovali s postojom prezidenta Masaryka k židovskej komunite, v českých krajinách, ale aj na Slovensku sa pomery tesne pred skončením prvej svetovej vojny nevyvíjali priaznivo. Časť verejnosti vnímala židov ako nepriateľský element. Židov v Čechách chápali ako zástancov habsburskej monarchie a slovenskí židia, podľa mienky majority, podporovali Maďarov, ku ktorým silno inklinovali. Najmä v kultúrnej a duchovnej zaostalejších vrstvách spoločnosti prežíval antisemitizmus, ktorý z latentnej podoby postupne prerastal do otvorenej protižidovskej nálady. Židia prevažne v českých krajinách však verili, že práve autorita, nestranný postoj a nadhľad prezidenta Masaryka na židovskú otázku dokážu stlmiť a anulovať antisemitské prejavy v spoločnosti.

Masaryk v prostredí nového štátu veľmi pozorne sledoval aktivity židovskej komunity. Sledoval sionistické a národno-židovské hnutie nielen v ČSR, ale aj v ostatnej Európe a nadobudol presvedčenie, že „nie je hnutím politického šovinizmu, ale je mravnou obrodou ich (židovského – K.H.) národa.“² Vo svojich prejavoch zdôrazňoval nielen mravné hodnoty, ale aj to, že židovská národnosť nikdy nebude prekážkou v štáte, kde žije viacej národností.³

Ešte pred vznikom Československej republiky sa v Prahe zo zástupcov židovsko-národnej organizácie sformovala Židovská národná rada. Jej predsedníctvo tvorili

³¹ Tamtéž, s. 284.

¹ WELTSCH, F.: Masaryk a sionismus. In: Masaryk a židovství. Praha 1931, s. 74.

² Tamtéž.

³ Pozri príhovor T. G. Masaryka na slávnostnom koncerte Spolku židovských študentov-vysokoškolákov pri príležitosti uznania národných práv židovského národa mierovou konferenciou v Paríži. In: MASARYK, T. G.: Cesta demokracie, zv. I. (1918–1920). Praha, 1933, s. 151.

sionisti Ludvík Singer, Albert Engel, Norbert Adler a Hugo Slonitz. Vo svojich radoch združovali aj zástupcov Poale Sion, židovskej strany sociálnodemokratického charakteru, ktorá taktiež stála na ideových princípoch a cieľoch sionizmu. Keď sa po čase k Národnej rade pripojili aj slovenskí židia vrátane židov z Podkarpatskej Rusi, Židovská národná rada sa stala prvým štatutárnym zástupcom československého židovstva. Za svoju prvoradú úlohu považovala vypracovanie memoranda pre Národný výbor v Prahe, ktoré by obsahovalo požiadavky židovskej komunity. Niekoľko hodín pred vyhlásením samostatnej ČSR zástupcovia Národného výboru prijali delegáciu Židovskej národnej rady aj so spomínaným memorandumom, ktoré obsahovalo požiadavku uznania židovskej národnosti a slobodnú možnosť hlásiť sa k židovskej národnosti s tým, že nijakým spôsobom (oficiálnym i neoficiálnym) sa nesmie brániť prihláseniu sa k židovskej národnosti. Memorandum ďalej žiadalo úplnú rovnoprávnosť židov, národné menšinové práva pre židovský národ a demokratizáciu a zlúčenie židovských náboženských obcí.

Predstavitel'ov Židovskej národnej rady Ludvíka Singera a Maxa Broda prijal Masaryk v posledný deň roka 1918, aby s nimi prerokoval aktuálne otázky židovskej komunity. Singer tlmočil Masarykovi požiadavku uznania právnej existencie židovskej národnosti v československom štáte. Vyjadril taktiež nádej, že Národné zhromaždenie vyhradí určitý počet mandátov aj zástupcom židovskej komunity. S Brodom hovoril prezident o otázkach židovského školstva, židovskej tlače a o demokratizácii židovských náboženských obcí. Po tejto návšteve u najvyššej hlavy štátu sa činnosť Národnej rady židovskej stupňovala. Začiatkom roka 1919 sa uskutočnil prvý kongres československých židov. Zastupovalo ich 300 delegátov z Čiech, Moravy a Slovenska, medzi nimi najvýznamnejší predstavitelia židovského a sionistického hnutia. Hoci účasť slovenských delegátov bola pomerne slabá (20 delegátov) ukázalo sa, že aj na Slovensku existuje dostatok uvedomelých židov, ktorí podporovali snahy o svoju národnú, kultúrnu i politickú sebarealizáciu. Zjazd sa konal s vedomím, že má plnú podporu prezidenta Masaryka, ktorý pozorne načúval hlasy popredných sionistov s informáciami o stave sionistického hnutia v českých krajinách i na Slovensku. Jeho pomer k sionizmu bol objektívny a ovládal ho mravný aspekt. „Mne je sionizmus a národné židovstvo veľmi sympatické už preto, lebo v ňom vidím morálny problém regeneračný. Čo sa týka židov v našom štáte, vedľa sionistov sú tu aj tzv. asimilanti. Ide tu o dva programy. Keď niekto povie, že je Nemeč, mám to akceptovať, ak niekto prehlási, že je židom, mám to rovnako akceptovať. Vyplýva to už z práva na sebaurčenie, ktoré platí aj na židov. Každý žid stojí pred dvoma otázkami: sionizmus naľavo, asimilácia vpravo. Mohlo by sa tiež povedať radikálne alebo konzervatívne – národnostná renesancia, alebo zotrvanie v terajšom stave.“⁴ Týmito slovami veľmi opatrne a zároveň nestranne vyjadril sympatie k sionizmu, ako k mravnému hnutiu i k vnútrožidovskému boju medzi židovským národným hnutím a asimilantmi.

Židia na Slovensku si na rozdiel od českých židov zachovali svoje ortodoxné náboženské i kultúrne špecifiká. Ani idey sionizmu sa na Slovensku nevzmáhali tak ako v českých krajinách, čo vrcholní predstavitelia sionistického hnutia v Prahe chápali ako určitú medzeru v národno-regeneračnom hnutí československých židov. V septembri 1919 odišiel M. Brod na Slovensko (s Masarykovým vedomím), aby spoznal nálady slovenských židov, resp. ich vzťah k židovskému nacionalizmu. Navštívil nielen

⁴ Tamtiež, s. 76–77.

Bratislavu, ale aj všetky väčšie slovenské mestá⁵ a okrem prednášok absolvoval stretnutie s Vavrom Šrobárom a Ivanom Markovičom, s ktorými hovoril o stave židovskej komunity na Slovensku. Po svojom návrate do Prahy podal prezidentovi rozsiahlu správu, v ktorej podrobne analyzoval pomery židov na Slovensku.⁶ Svoje pôsobenie na Slovensku zhrnul do deviatich bodov, v ktorých navrhuje niektoré opatrenia na upevnenie národno-židovskej práce slovenských židov, a to najmä z kultúrneho hľadiska. (Brod pokladal za mimoriadne dôležité, aby v koexistencii národov Československa sa okrem politickej a hospodárskej spravodlivosti upevňovalo aj kultúrne zblíženie.) Jeho poznámky sa stali pre prezidenta podkladom na riešenie židovskej otázky židov na Slovensku a Podkarpatskej Rusi s tým, že sám prezident očakával pomoc českých židov v úlohe vychovávateľov pre slovenských židov, ktorí boli kultúrne na nižšej úrovni.

Židia v slovenskej spoločnosti – asimilácia a vplyv sionizmu

Slovenská židovská komunita sa po stáročia svojej existencie neustále prispôbovala novým pomerom. Ak chcela, aby ju majoritná časť slovenskej spoločnosti brala na vedomie a v určitom zmysle aj akceptovala, musela sa zákonite prispôbovať. V prvom rade bola postavená pred základnú otázku: buď sa asimilovať, splynúť do spoločného celku s kultúrou majoritnej časti spoločnosti, alebo žiť v izolácii, ktorá by sa v prípade ktorejkoľvek menšiny (teda nielen židovskej) rovnala de facto zániku. Avšak ani nepretržitý vývoj slovenskej spoločnosti a vzťahov majority k židovskej komunite v nej, nemohol nadobro zmazať podozrenie, že spolužitie oboch častí nebolo vždy plnohodnotným spolužitím, ale častokrát len akýmsi žitím vedľa seba. Vyplývalo to predovšetkým z rozdielných a navzájom nepoznaných dejín, z prísnych náboženských (rozumej židovských) predpisov či z rozdielneho spôsobu života. Obe časti spoločnosti však oddeľovala od seba aj obojstranná intolerancia a predsudky, ktoré na dlhé obdobie zabránili akémukoľvek dialógu a spôsobili pravidelné striedanie období tolerancie a odmietania. V tejto súvislosti zvlášť irituje nasledujúca konštatácia: napriek tomu, že ide o historicky podobne skúšané etniká (minulosť, ktorú charakterizuje strata či hľadanie vlastnej štátnosti, osud stáročia neuznávaných národov) bolo v stretnutí majoritnej časti spoločnosti a židovskej menšiny neraz viac neporozumení ako momentov tvorivej spolupráce.

Po vzniku republiky židia na Slovensku okamžite pochopili, že sa ocitli v úplne novom prostredí (existenčnom, komunikačnom). Zabehané pomery, v ktorých žili, a rutinu, ktorej sa prispôbili, vystriedala nepoznaná realita. Vznik novej republiky vítali s pocitmi neistoty, pretože nevedeli čo ich čaká; a navyše antisemitské nepokoje, spojené s rabovačkami židovského majetku, ktoré vznik republiky sprevádzali, v nich vzbudzovali obavy, či im nová republika bude skutočne garantovať slobodu, ktorej sa toľko dovoľávali. Málokterá židovská komunita na Slovensku bola ušetrená novembrových rabovačiek – obyvatelia miest aj mestečiek takto vyjadrovali svoj akt pomsty za to, čo podľa nich židia za celé roky na slovenskom ľude napáchali. Rabovačky chápali ako spontánny

⁵ V Bratislave vystúpil štyrikrát. Ďalej prednášal v Košiciach, Nitre, Trnave, v Nových Zámkoch, Liptovskom Sv. Mikuláši, v Prešove a Ružomberku. Pozri: GAJAN, K.: Masaryk a Max Brod (Židovská otázka v ČSR v letech 1918–1920), Židovská ročenka 5761 (2000–2001), Praha 2001, s. 24.

⁶ Archiv Ústavu T. G. Masaryka, fond T.G.M. – R, Cirkve, kr. 2. Pamětní spis prezidentovi 31. 12. 1918. Cit. podľa: GAJAN, K.: c.d.

prejav odporu voči nositeľom sociálnej nespravodlivosti, keďže „po dedinách sa túlili hladujúce ženy a deti a preto sa dedina búrila proti židom, ktorí mali vždy veľké zásoby.“⁷ Priamy svedok protižidovských nepokojov Samuel Komloši v knihe o minulosti židovskej Bratislavy napísal: „Mestom sa tiahol prúd mužov a žien. Výkriky Preč s vojnou! vystriedali výkriky Preč so židmi! Smrť židom!“⁸ Preto nečudo, že vznik nového štátu židia vnímali a sledovali aj cez prizmu protižidovských nepokojov. Na obranu tohoto tvrdenia nech slúži fakt, že tieto nepokoje narušili stojaté vody dovtedy inak pokojného života. Svedectvá o nich nám umožňujú zovšeobecňovať vtedajšie vzťahy medzi väčšinouvo časťou spoločnosti a židovskou komunitou. Karol Medvecký vo svojom Slovenskom prevrate opisuje podrobnosti najmä zo západného a stredného Slovenska. „Keď prišla do Senice správa o vzniku republiky, bolo počuť, že vojsko, vracajúce sa z frontu, cestou rabuje, začali sa vybiť okná na židovských domoch...“⁹ Na jednej strane uvádza protižidovské výpady, no vzápätí poukazuje aj na to, že na mnohých miestach židia aj Maďari strieľali do slovenských mládencov, kým zasa v Lužnej zobrali židia spravodlivosť do svojich rúk, zmocnili sa peňazí, ktoré dali krčmárovi ako náhradu za škodu, alebo že v Trenčianskej Teplej vypukli demonštrácie proti židom a Maďarom, spojené s rabovkami židovských domov, krčiem a obchodov.¹⁰

Židia na Slovensku boli často obviňovaní za nositeľov maďarizácie a s istou dávkou ironie boli označovaní za maďarónov. Slovenské židovstvo bolo skutočne zaťažené silným bremenom maďarizácie. Až do vzniku ČSR a vlastne aj po roku 1918, boli židia považovaní nielen politicky, ale aj spoločensky a historicky za organickú súčasť maďarského židovstva. Veľa maďarských židov pochádzalo zo Slovenska a naopak, slovenskí židia mali svoje korene aj v Maďarsku. Židia však boli označovaní nielen za nositeľov maďarskej kultúry, ale tiež za kolaborantov s Maďarmi, pričom si mali prisojovať veľkú časť majetku i hospodárske výsledky, čím v konečnom dôsledku ožobročovali slovenský národ. Povedané slovami Vavra Šrobára, ministra pre správu Slovenska – „za služby, ktoré preukazovali maďarským vládam boli skvele odmenení.“¹¹

Vavro Šrobár svoj vzťah k židom na Slovensku deklaroval viackrát. Po tom, čo 4. februára 1919 so svojou sunitou prišiel do Bratislavy, obyvateľov tohto mesta ubezpečil, že každý občan bude môcť slobodne žiť a pestovať svoju národnú kultúru. V novoročnom prejave roku 1920 však už židov označil za občiansky element, ktorý sa zastrašene ukrýval vo svojich príbytkoch a „keď nastal aký-taký poriadok v našich mestách, hneď sa začal spolčovať, organizovať tajné schôdze a vstupovať do organizácií nemeckých a maďarských robotníckych spolkov.“¹² Svoj vzťah k židom však nezaprel aj v odpovedi na list sionistickej organizácie v Londýne v júli 1919. Táto organizácia ho upozornila na to, že postavenie slovenských židov sa po vzniku republiky zhoršilo a že sa stávajú terčom nevyberaných útokov v protižidovsky ladených článkoch. Šrobár

⁷ TOMASZEWSKI, J.: Židovská otázka na Slovensku v roku 1919. In: Historik v čase a priestore. Laudation Lubomirovi Liptákovi. Bratislava, 2000, s. 174.

⁸ KOMLOŠI, S.: Geschichte der jüdischen Garde anno 1918. In: Die Juden und die Judengemeinde Bratislava in Vergangenheit und Gegenwart. Brno 1930, s. 151 a n.

⁹ MEDVECKÝ, K.: Slovenský prevrat. III. Bratislava 1930, s. 147.

¹⁰ Tamtiež, s. 178, 268.

¹¹ Pozri dokument Židovská otázka na Slovensku, ktorý V. Šrobár adresoval Prezidiu Ministerskej rady v Prahe 25. 6. 1919. In: TOMASZEWSKI, J.: c.d., s. 180–183.

¹² Slovenský denník, 3. I. 1920.

v odpovedi analyzuje dôvody, pre ktoré sa židia ocitli v situácii, v akej sú. Jeho argumenty vyznievajú v tom zmysle, že židia si za svoj stav môžu v podstate sami. Predovšetkým preto, lebo podľahli maďarizácii, sú úžerníkmi, z ľudí spravili pijanov, boli agentmi bolševikov i Maďarov. „Maďarská vláda urobila zo židov na Slovensku nástroj svojej násilnej politiky a v židoch našla oddaných spolupracovníkov, udavačov, agentov, provokatérov...“¹³ Šrobár nepokladal židov v nijakom prípade za lojálnych občanov voči republike, čo oni sami viackrát deklarovali. „Keď nastal prevrat a národ československý zhodil zo seba jarmo tyranov, boli to židia, ktorí na Slovensku podryvali mladému štátu pôdu pod nohami a pracovali ako maďarskí agitátori proti našej Republike. Pri bolševikom vpáde v júni 1919 to boli opäť slovenskí židia, ktorí sa ukázali ako živel ľudu i republike nepriateľský.“¹⁴

Slovenskí židia nespomínali dobre na Šrobárovú éru, pretože sa s nimi dostal do rozporu ako s inými živlami, ktoré považoval za nespoľahlivé. Možno ho preto pokladat' za antisemitu? Bol predsa príliš oddaným Masarykovým žiakom, aby mohol prepadnúť takémuto zmýšľaniu. Masaryk bol vďaka svojej autorite v českých krajinách zárukou, že antisemitizmus sa darilo potierať. Ak sa však slovenský verejný činiteľ vyjadroval o židoch hanlivo, kráčal v duchu doby, a platilo to aj v prípade Šrobára. Udierať do židov bolo viac-menej módu nielen v časti politických kruhov, ale neraz aj medzi niektorými predstaviteľmi kultúry, pričom svoje verbálne protižidovské útoky oni sami označovali za antisemitizmus zdravý a nie rasový.

Slovenskí židia hneď po vzniku republiky nemali medzi sebou zástupcu, ktorý by ich obhajoval aj na vládnej úrovni. Pokus vytvoriť reprezentantku slovenských židov síce nestroskotal, ale bol príliš slabý na to, aby sa ráznejšie presadil. Hlas členov Židovského občianskeho spolku, ktorý vznikol ešte za monarchie, sa do Prahy napokon dostal, ale ani na prvom zjazde národných židov československých v januári 1919 ho v podstate nebolo ešte počuť. Ani Ludový zväz židov pre Slovensko na zhromaždení v Piešťanoch v marci toho istého roku nemohol s potešením skonštatovať, že by na svoju stranu pritiahol čo najväčší počet židov, hoci sa cítil byť povolaným na to, aby ich záujmy čo najdôslednejšie obhajoval. Na piešťanskom zjazde sa už začali prejavovať názorové a ideové rozpory slovenského židovstva, a to z jediného dôvodu. Židovská komunita nebola homogénna. Delila sa na viacero prúdov (ortodoxní, neologickí a status quo ante), rozlišovala sa podľa vzdelania, kultúrneho pozadia i podľa spôsobu výchovy. Okrem toho, že medzi sebou komunikovali viacerými jazykmi, patrili k rozdielnym jazykovo-kultúrnym kruhom, boli rozvrstvení v rozdielných sociálnych a ekonomických skupinách a v neposlednom rade hlásili sa aj k viacerým národnostiam. Kým sa židia v západnej časti republiky nachádzali v pokročilom stave asimilácie, na východe ortodoxní židia, ktorí tvorili podstatnú časť židovskej spoločnosti, asimiláciu zamietali a pre asimilačné hnutie nemali žiadne pochopenie.

Piešťanské snemovanie slovenských židov zvolali sionisti, ktorí so zástancami integrity nikdy nenašli spoločnú reč v základných otázkach hľadania svojej vlastnej (národnej) identity. Táto nejednosť v istom zmysle determinovala vzťahy medzi židmi vo vnútri spoločnosti. Židov nezjednocovala idea vytvorenia novej domoviny a ani

¹³ Pozri dokument, ktorý V. Šrobár adresoval Ministerstvu zahraničných vecí v Prahe 8. 8. 1919. In: TOMASZEWSKI, J.: c.d., s. 184–185.

¹⁴ Tamtiež.

idea spoločného presadzovania vlastných požiadaviek. Sionisti nikdy nepodporili hnutie asimilantov a rovnako opačne, asimilanti vyhlásili otvorený boj sionistom dokonca aj vtedy, keď sa najviac očakávala ich vnútorná jednota. Rozpútal sa vnútrožidovský boj o vlastnú identitu, teda o splnenie s väčšinou časťou spoločnosti i za cenu obmedzenia, resp. postupného potierania vlastnej (náboženskej, duchovnej, kultúrnej) orientácie. Židia si na jednej strane uvedomovali, že nová republika im poskytuje priestor na udržanie si židovských tradícií a zvykov, čo ani v podmienkach prvorepublikovej demokracie nebolo jednoduché. Na strane druhej časť z nich cítila potrebu splynúť s kultúrou národa, s ktorým žije na jednom teritóriu, prijať jeho jazyk a zvyklosti, i keď určitým otáznikom zostalo, za akých podmienok integrovať do väčšinovej spoločnosti. Pre minoritu má význam asimilovať len s národom, ktorému nehrozí asimilácia, ktorý jej zabezpečí nerušený vývoj, najlepšie podmienky pre existenciu, od ktorého možno prebrať určité kultúrne hodnoty a ktorý má aj z ekonomického hľadiska silné zázemie. (Časť židovskej komunity spájala asimiláciu s maďarským národom, paradoxne, s hospodárskymi výhodami, či vidinami spoločenského uplatnenia sa.) Relatívne silné sklony k asimilácii prejavovali židia vo väčších mestách, najmä v Bratislave. Snahy hnutia, ktoré programovo hlásalo asimiláciu so slovenským národom, sa stretali s väčším porozumením skôr v radoch inteligencie a medzi študentmi-vysokoškólakmi, ktorí sa organizovali vo Zväze slovenských židov. Predseda tohto spolku Hugo Roth, lekár, ktorého môžeme pokojne zaradiť na najvyššie miesto medzi židovskou elitou (a nielen vzhľadom na jeho neskoršiu politickú orientáciu), považoval asimiláciu za úplne prirodzenú, pretože „slovenskí židia žili storočia na Slovensku so Slováckmi a boli práve tak isto utláčaní ako oni.“¹⁵ Za príklad asimilácie s národom uvádzal židov-asimilantov v Čechách, ktorí dali národu veľa významných politikov a učencov. Bolo to tak preto, lebo česká židovská mládež bola vychovávaná v duchu národa českého. Po rovnakej výchove sa volalo aj na Slovensku. Pravda, častokrát za cenu tvrdej kritiky. Príliš často a nahlas sa hovorilo o tom, že žid na Slovensku nie je ničím iným len židom, pričom túto konštatáciu dopĺňala otázka: Môže byť žid zároveň aj Slovákom? Židia síce vyhlasovali, že na Slovensku chcú žiť, vzťahovať sa, uplatňovať sa ako Slováci, pracovať v duchu slovenskej myšlienky a národnej tradície, ale propaganda, hlásna trúba každého režimu, mala okamžite po ruke protargument: asimilácia nie je dôsledkom lásky židov k národu! Ved' kto by chcel ísť dobrovoľne do Jeruzalema, kde vybuchujú bomby, a vzdal by sa dobrých kšeftov na Slovensku? A ďalšia otázka: majú židia skutočne slovenské národné citenie? Ved' slovenská povaha je od základu iná ako semitská. Môžu teda židia pracovať v duchu slovenskej národnej tradície, ktorá je takisto od základu iná ako kresťanská? Rôzne odpovede na tieto otázky sa tak či tak spojili do jednej, ktorú vtedajšia propaganda neustále pertraktovala: židia nemôžu do dôsledku asimilovať so slovenským národom, a tí, ktorí tak urobili, vystavili sa podozreniu, že so Slováckmi splynuli len preto, lebo chceli získať nové pozície, pravda, na úkor Slovákov.

Slovenskí židia sa v snahe integrovať sa rozhodovali ťažko, pomaly a s akýmsi tichým odporom. Podľa sociológa Antona Štefánka sa v časoch prvého sčítania ľudu v roku 1921 k slovenskej národnosti hlásilo iba 22 % židov a oveľa viac sa hlásilo k národnosti židovskej, pričom títo sa viac dorozumievali maďarsky, resp. nemecky ako slovensky. (Pre židovskú komunitu bola slovenčina akosi „pragmatickou záležitosťou“,

¹⁵ Slovenský národný archív, fond Policajné riaditeľstvo, kr. 14.

a aj to viac pre chudobnejšie vrstvy. Tie si v bežnom styku so slovenským obyvateľstvom pokojne vystačili s nárečím, neraz silne pripomínajúcim „kuchynskú podobu“. Jazykom bohatších, ale aj vzdelanejších vrstiev, resp. tých, ktorí mali vyššie spoločenské, kultúrne či politické aspirácie, bola nemčina a maďarčina. Na príklade Bratislavy, ktorá sa rozprestierala v geopolitickom trojuholníku medzi Viedňou a Budapešťou sa dá najlepšie ukázať, že medzi členmi jej početnej židovskej komunity patrilo k dobrým mravom hovoriť viacerými jazykmi naraz, teda maďarsky aj nemecky zároveň.) To, že židia nepoužívali slovenčinu ako „svoj“ jazyk, označil Štefánek za prejav vzťahu k národu, ktorý ich živil.

Vzťah majority k židovskej minorite

Vzťah dvoch častí spoločnosti čiastočne definuje citát Antona Štefánka v jeho Slovenskej vlastivede: „Kresťanské obyvateľstvo ich nemá rado, upodozrieva ich dokonca z rituálnej vražednosti, ale hmotná závislosť ľudu od žida zamedzovala každý ostrejší výbuch židovskej xenofóbie. Židia sa stýkajú so židom v obchode, v kanceláriách advokátov a ambulanciách lekárov... Ale susedstvo nepestujú so sedliakmi, neberú účasť na národných a kultúrnych podnikoch slovenských. V minulosti patrili medzi najzúrivejších maďarizátorov. Nie div, že antisemitský pohyb našiel na Slovensku pôdu pripravenú. Židia boli odjakživa cudzotvarom v našej oblasti. Žili medzi nami ako cudzinci, odlišní jazykovo, nábožensky, hospodársky, zvykovo. Spoločensky využívali v plnej miere výhody, ktoré im plynuli zo spoločenskej protekcie vládnucej rasy maďarskej.“¹⁶

Z čoho pramení ten, kulantne povedané, odstup, či kritický náhľad majority voči židovskej menšine, tak ako to zvečnil Štefánek? Kus pravdy má však v tom, že židia boli skutočne iní: odlišovali sa vzhľadom i odevom, ale najviac spôsobom života, zmysľaním i konaním. To, čo sa vymykalo z radov „normálu“ a či priemernosti, stávalo sa oným negatívnym prvkom v spoločnosti, ktorý bolo treba odsúdiť, neuznávať, stavať sa k nemu nepriateľsky. V podstatnej miere však zohrávalo svoju úlohu (obojsmerné) nepoznanie sa z historického hľadiska, židovské dejiny a kultúra boli veľkou neznámou. Preto sa každodenný obraz žida dal namaľovať jednotvárne: žid ako úžerník, žid ako obchodník, krčmár, okradač. Žid ako mudrlant, špekulant, advokát, lekár. A ďalej: žid v meste a žid na dedine, žid na východe republiky a v ostatných častiach Slovenska. Žid ako nositeľ hospodárskeho pokroku, žid ako vykorisťovateľ. Tento stereotyp v myslení väčšiny slovenského (kresťanského) obyvateľstva nenarušila ako skutočnosť, že žid bol nositeľom kultúry a vzdelania, myslenia i vysokého učenia, či celkom iste aj pokrokových nových prúdov podnikania.

Stereotypný náhľad prežíval najmä aj v predstave, že nielen prosperujúce podniky mali v rukách židia, čo je do značnej miery pravdou, pretože veľa židov malo silnú kapitálovú základnu, ale že aj na vysokých školách študovali prevažne židia, čo zase bolo neraz dôvodom na rozpútanie nenávisťnej protižidovskej kampane. Znalosť čítania a písania síce nevyjadrovala ich celkovú kultúrnu a vzdelanostnú úroveň, ale do značnej miery prezrádzala ich schopnosť mnohostranného pokroku.¹⁷

¹⁶ ŠTEFÁNEK, A.: Slovenská vlastiveda. III. Spoločnosť. Bratislava, 1945, 94.

¹⁷ GOLDHAMMER, L.: Das jüdische Pressburg in Zahlen. In: Die Juden und die Judengemeinde. c.d., s. 175.

Vzťahy židov so slovenskou majoritou majú dlhú tradíciu. Východiskom pre pochopenie židovskej komunity bola predovšetkým rodina. Tradičná židovská rodina v dedinskom prostredí dodržiavala všetky zvyky, prikazy i zákazy Tóry. Rodina adaptovaná do mesta bola už poznačená meštiackym vplyvom. Židia v meste sa stali jeho súčasťou, tvorili jeho kolorit, avšak typickým mestským elementom neboli. Sústreďovali sa prevažne v malých spoločenstvách a viac ako polovica žila v malých mestách s menej ako 10 000 obyvateľmi, či na dedinách. Židovskí podnikatelia a obchodníci sa však rýchlo stávali dôležitou ekonomickou súčasťou mesta, pričom rozdiely v mestách ktoréhokoľvek kúta Slovenska boli len nepatrné. Podľa rozličných prameňov na východe mali židia v rukách až 80 % maloobchodu. Napríklad v Poprade predstavovali výrazný podiel v štruktúre remeselníkov a živnostníkov – v roku 1921 pôsilo v meste 132 živnostníkov a z nich 46 boli židia, čo bolo oveľa viac ako napríklad v Spišskej Sobote, kde zo 43 živnostníkov boli 6 židia.¹⁸ V Trenčíne, kde žila prevažne neologická židovská komunita, tvorili židovskí podnikatelia dôležitú zložku ekonomiky. Židia spolu s nežidovskými obyvateľmi v tomto meste vytvárali priam vzorovú ukážku tolerancie, vzájomnej znášanlivosti, pretože nažívali v relatívnej zhode, pričom intenzita a kvalita ich vzťahov závisela od ich osobných skúseností. „Žili sme normálnym životom bez mimoriadnych výkyvov. S nežidovským obyvateľstvom sme komunikovali bez zjavných problémov, priestor mesta bol rovnako ich ako náš.“¹⁹ Na základe výskumov možno zovšeobecňovať, že v určitom období medzivojnovej republiky sa vzťahy oboch častí spoločnosti dostali do takej podoby, ktorá umožnila prekonať niektoré dovtedajšie bariéry vzájomného správania sa a ktoré možno označiť za tolerantné. Práve v mestskom prostredí sa vzťahy medzi oboma etnikami vyvíjali najintenzívnejšie, dôsledkom čoho bolo, že ono „vedľažitie“ sa menilo na spolužitie, čo dokazujú obojstranné prejavy tolerancie a vzájomnej pomoci. Ako otvorené však ponechávam otázky, kto koho viac ovplyvňoval v každodennom živote a v čom, ďalej – do akej miery boli nežidovskí občania schopní pripustiť, že to boli práve židia, ktorí ich naučili narábať s peniazmi, obchodovať a podnikáť. Rovnako si netrúfam jednoznačne odpovedať, do akej miery typické vlastnosti židov – túžba po vzdelaní, potreba vynikať a presadiť sa – našli odozvu aj u nežidov, ktorí by ich v tomto radi napodobnili.

A znova príklad Bratislavy, kde sa najviac prejavovali typické črty žitia či „vedľažitia“ majoritnej časti spoločnosti so židovskou komunitou. Ak mali židia možnosť výberu, uprednostňovali toto mesto, pretože ich priťahoval meštiacky spôsob života i to, že v Bratislave videli možnosť lepšej budúcnosti a prosperity.

Bratislavská židovská komunita, ktorá v medzivojnovom období odzrkadľovala vnútorný vývoj židovstva, patrila na Slovensku medzi najpočetnejšie. Skladala sa prevažne z ortodoxných židov, ktorí vynakladali veľké úsilie na to, aby si zachovali svoje tradície. Inklinovali skôr k nemeckým a maďarským zložkám obyvateľstva, čo ostatní veľmi citlivo sledovali a neraz aj kritizovali. Židovská komunita v tomto meste tvorila rôznorodú, sociálne nevyhranenú časť spoločnosti. Židovské rodiny boli chudobné, tiesniace sa v malých bytíčkoch, ale aj bohaté, ktoré vlastnili veľké domy a nemalé majetky a ktoré patrili k vplyvným občanom mesta. Boli prevažne obchodníkmi – každý Bratislav-

¹⁸ SULAČEK, J.: Ekonomicko-sociálny vývoj v rokoch 1918–1938. In: Dejiny Popradu, Košice 1998, s. 260.

¹⁹ VRZGULOVÁ, M.: Znami neznámi Trenčania. Živnostníci v meste 1918–1945. Bratislava 1997, s. 26 an. Pozri aj: VRZGULOVÁ, M.: Mesto a jeho pamät'. In: Historik v čase a priestore, c.d. s. 69 an.

čan vedel, čo u ktorého žida možno dobre kúpiť. Vedeli, že Halmoš predáva textilnú galantériu, že u jedných Steinerovcov sa dá kúpiť dobrá konfekcia a u druhých zasa dobré knihy, že Taussig či Schmeterling ponúkajú konfekciu – pánsku i dámsku. Generácie týchto obchodníkov, rovnako ako generácie známych právnikov či lekárov patrili k Bratislave rovnako ako generácie slovenských, maďarských či nemeckých rodín, a to bez ohľadu na ich sociálne zloženie.

Dojem relatívne pokojného mesta, v ktorom židia nerušene prehlbovali svoje duchovné i profesionálne záujmy, ako aj tolerancia, ktorú väčšinové obyvateľstvo k nim prechovávalo, sa razom zmenili v okamihu, keď židia začali byť chápaní ako potenciálna hrozba a nebezpečenstvo. Strach a obavy zo židov vyústili do odmietania všetkého židovského, do obviňovania, že židia dali mestu cudziu, neslovenskú tvár. Židom sa začalo vytýkať, že žijú z práce slovenského ľudu a necítia s ním nijakú spojitosť, že nepodporujú národné snahy, ignorujú národné slávnosti, divadlá a kulturu vôbec. Triesvo uvažujúci jedinci (aj takí boli) však protiargumentovali, že za takto chápaný „židovský problém“ niesla určitý diel zodpovednosti aj sama spoločnosť, a to svojou podozriavosťou, ktorá spôsobila, že židia sa nemohli prirodzeným spôsobom zapájať do spoločenského či kultúrneho života.

Na druhej strane je určitý kus pravdy aj v otázke, či sa židia vôbec chceli integrovať do slovenskej spoločnosti? Isté pochyby vyvoláva tvrdenie, že vďaka podmienkam, ktoré upevňovali ich duchovný rozvoj nepociťovali až takú potrebu angažovať sa v slovenských kultúrnych a spoločenských ustanovizniach. (Dôkazom toho je doslova explózia vzniku rôznych spolkov kultúrneho, náboženského či charitatívneho charakteru, hoci mnohé z nich mali krátku životnosť. Výnimku tvorili spolky sionistického charakteru, ktoré mali pomerne silné zázemie: spolok Mizrahi – frakcia svetovej sionistickej organizácie, Zeire Sion, Spolok sionistických akademikov Ben Guria, Organizácia sionistickej mládeže, Liga intelektuálov sionistov, silná ženská sionistická organizácia WIZO, vedená poprednou sionistkou G. Fleischmannovou atď. a ktoré sa centralizovali v Bratislave.) Protižidovské nálady sa začali prejavovať prakticky okamžite po nástupe Hitlera k moci. Reakcie boli na oboch stranách okamžité. A každá zo strán reagovala po svojom. Židia bojkotom všetkého nemeckého a tlač zasa nešetrla útokmi na židov. Spomínaný bojkot si židia zvolili za prejav svojho nesúhlasu s nemeckou protižidovskou politikou. „So zreteľom na dnešné pomery, pod ktorými naši spoluveriaci v Nemecku trpia, je povinnosťou každého tunajšieho sebavedomeho žida, aby na to odpovedal nie demonstráciami, avšak tak, že upustíme od všetkého, čo by mohlo byť osožné dnešnému ríšskonemeckému hospodárstvu. Kupujte preto výlučne tuzemské výrobky. Nezúčastňujte sa predstavení v kinách, kde budú premietat' nemecké filmy.“²⁰ Na takúto reakciu židov sa v podstate čakalo. Čakalo sa však aj to, že židia sa viac priklonia k slovenskej reči (a odmietnu nemčinu) a že budú podporovať slovenskú kultúru. Nastal však obrat iným smerom, čo veľmi pozorne mapovala vtedajšia tlač. Napríklad len na základe skutočnosti, že na bratislavskom nemeckojazyčnom gymnáziu, kde študovalo 341 žiakov židovského pôvodu a 327 katolíkov, sa po vyhlásení bojkotu voči všetkému nemeckému zvýšil počet študujúcich detí so židovskými koreňmi o 20 percent, sa zovšeobecňovalo,

²⁰ Slovenský národný archív, fond Policajné riaditeľstvo, kr. 14.

že židia v nijakom prípade neinklinujú k slovenskej kultúre a vzdelanosti a aj v časoch ohrozenia podporujú nemeckú.²¹

Od naoko nevinných prejavov podozriavosti a netolerancie bol už len krôčik k otvorenej nenávisti a protižidovským vystúpeniam. Protižidovské útoky sa stali negatívnym momentom aj po vyhlásení autonómie Slovenska začiatkom októbra 1938, resp. deň pred Viedenskou arbitrážou, v rámci protižidovskej demonštrácie pred hotelom Carlton. Vyostrila sa protižidovská propaganda, tlač začala otvorene písať o tom, že „židov treba vyexpedovať z teplých miest kšeftárskych, lekárskejších, notárskych a ponúknuť im prácu na zdravom povetrí. Postupne treba takto regulovať činnosť židov v rozličných oblastiach. Bude to v ich prospech, nebudú tak provokačne nápadní.“²² A znova príklad Bratislavy: dovtedy tolerantné mesto sa stalo pre židov minulosťou. Rozhodnutím úradov v októbri 1938 boli zrušené všetky židovské spolky i politické strany, prostredníctvom ktorých židia prejavovali svoju lojalitu k ČSR, k demokratickému zriadeniu, ktoré v nich vypestovalo vedomie, že medzivojnové Československo chápali ako ostrov demokracie. Pomníkovský štát a spoločnosť ich však postupne zo svojich radov vylúčili.

The Jewish Community in Slovakia during the First Czechoslovak Republic

Katarína Hradská

Leaders of the Jewish community in Slovakia placed great expectations on the figure of T. G. Masaryk. The end of the year 1918 in Slovakia was marked by anti-Jewish unrest, brought about by social discontent. Jewish elements in Slovakia had assimilated only to a very slight degree (for reasons of the preponderance of Orthodox Jews, partly for reasons of Zionism). This resulted in distrust on the part of Slovak society. The post-October 1938 regime in Slovakia first ostracized Jews and very soon thereafter politically excluded them.

²¹ Robotnícke noviny, 30. 5. 1934.

²² STOLIČNÁ, R.: Niekoľko poznámok o živote židovskej komunity v Bratislave. In: Slovenský národopis, XL, 1992, s. 156.

ŽIDIA NA PODKARPATSKEJ RUSI A ČESKO-SLOVENSKÝ ŠTÁT V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ

Peter Švorc

S ukončením prvej svetovej vojny v závere roku 1918 aj obyvateľstvo dnešného Zakarpatska očakávalo zmeny k lepšiemu, hoci tieto očakávania a predstavy lepšieho života boli u rôznych sociálnych ale aj etnických skupín často protichodného charakteru. Vyplývalo to predovšetkým z odlišného spoločenského, hospodárskeho i politického postavenia toho-ktorého etnika, žijúceho na Zakarpatsku.

* * *

Rozpad Rakúsko-Uhorska bol spolu s nádejou na vytvorenie vlastného štátu, resp. aj s realizovaným začleňovaním do nového, ale slovanského Česko-Slovenska vcelku pozitívne prijímaný u rusínskeho obyvateľstva, a to najmä po zistení, že neexistuje reálna nádej na vlastný rusínsky štát, resp. u ukrajinskej orientácie, že zanikla možnosť pripojenia k Ukrajinskej republike, ktorá sa stala súčasťou sovietskeho Ruska. Rumuni žijúci na Zakarpatsku v prelomovom období očakávali, že budú žiť v Rumunsku, až kým sa definitívne neuzavrela otázka československo-rumunských hraníc. Nemci boli prouhorsky orientovaní a Maďari boli prirodzene za veľké Maďarsko, resp. Uhorsko aj s územím tzv. Uhorskej Rusi.

Osobitnú skupinu obyvateľstva tvorili Židia. Osobitnú v zmysle konfesionálnom i etnickom, no v zmysle ďalších očakávaní štátotvorných zmien patrili do tej skupiny obyvateľstva, ktorá si želala status quo – teda zachovanie Uhorska. Z hľadiska uhorských štatistik židovská národnosť nejestvovala. Samotní Židia sa do prevratu 1918 hlásili alebo k nemeckej alebo k maďarskej národnosti. Podľa týchto štatistik jestvovalo len obyvateľstvo izraelského vierovyznania.

Židovské obyvateľstvo sa na Podkarpatskú Rus sťahovalo najmä z Haliče. Už v Haliči sa prihlasovalo k nemeckej národnosti a túto tradíciu prenieslo aj do Uhorska. Vcelku to však nič nemenilo na ich prouhorskej a promaďarskej orientácii. Židia prichádzali na územie Podkarpatska v masovom meradle v poslednej tretine 18. storočia. Ich počet niekoľkonásobne vzrástol už do začiatku 19. storočia, a to i napriek rôznym obmedzeniam, ktoré im ako prekážku kládli uhorské štátne i stoličné orgány.¹ Maďarský historik T. Lehoczky v práci Beregvármege monográfiája² uvádzal opatrenia, ktoré sa voči Židom zavádzali v Berežskej stolici. Podobné to však bolo i na ostatnom území: boli to napr. nariadenia, ktoré zakazovali Židom kupovať nehnuteľnosti, poddanské usadlosti, zakazovali prenajímať im krčmy, predávať na trhoch, ale aj prijímali opatrenia,

¹ KÓNYA, P.: Stručné dejiny Podkarpatskej Rusi I. Od praveku do roku 1918. Prešov 1996, s. 43.

² LEHOCZKY, T.: Beregvármege monográfiája. I. Ungvár 1881.

ktorých úlohou bolo priamo vystaňovanie Židov z daného územia. Život ukázal, že ani takéto opatrenia nezabránili ďalšiemu prílevu židovského obyvateľstva, ba v 19. storočí jeho početnosť na území Podkarpatska ešte viac vzrástla.

Ak predpokladáme, že príslušníci izraelského náboženstva boli židovskej národnosti, potom podľa A Pallas nagy lexikona XII³ žilo na území Podkarpatskej Rusi v roku 1891 94 445 Židov. Ich počet síce do roku 1910 klesol, ale i napriek tomu ešte pred prvou svetovou vojnou predstavovali na tomto území 14,6 % (87 381) obyvateľstva⁴.

Počet židovského obyvateľstva ešte vzrástol počas prvej svetovej vojny vďaka početným vojnovým utečencom z Haliče. Ich počet v rokoch vojny stúpol o 0,8 %, a tak v závere vojny už židovské obyvateľstvo predstavovalo 15,4 % obyvateľstva Podkarpatska.⁵ Tieto údaje sú odvádzané z údajov o obyvateľstve, hlásiacom sa k izraelskému vierovyznaniu.

Francúzsky demograf Jean Mousset v práci *Mestá na Podkarpatskej Rusi* vyjadril pochybnosť o presnom určení počtu skutočných príslušníkov židovskej národnosti na Podkarpatskej Rusi nielen do prvej svetovej vojny, ale aj po vzniku Československa, keďže nie všetci Židia z Podkarpatskej Rusi využili možnosť, ktorú im ponúkal nový štát – t. j. prihlásiť sa k vlastnej židovskej národnosti. Podľa neho to naplno využili len Židia-sionisti v ostatných častiach republiky. Na Podkarpatskej Rusi viacerí ostali z rozličných dôvodov i naďalej pri maďarskej a nemeckej národnosti.⁶ Okrem iného aj preto, že sa s Československom ako slovanským štátom nedokázali úplne stotožniť. V tomto môžeme s Moussetom súhlasiť. Ak však predpokladáme, že sa k izraelskému náboženstvu spravidla nehlásil nikto iný, len Židia, tak počet príslušníkov izraelského vierovyznania môže zodpovedať počtu Židov.

Porovnávaním štatistík, a to uhorskej z roku 1910 a československých z rokov 1921 a 1930 a prepočtom obyvateľstva podľa priznanej národnosti a konfesie, je možné určiť približný počet Židov, ktorí sa pred prvou svetovou vojnou hlásili k maďarskej národnosti a ktorí k národnosti nemeckej. Ak vychádzame z údaju 87 381 izraelitov v roku 1910, tak spomenutou metódou by bolo možné dospieť k záveru, že do zániku Rakúsko-Uhorska sa na Podkarpatskej Rusi približne 51 000 Židov hlásilo k nemeckej národnosti a približne 36 000 k národnosti maďarskej.

Pre obdobie ČSR je stanovenie počtu Židov, ktorí ostali pri maďarskej, nemeckej, alebo aj inej národnosti oveľa jednoduchšie. K. Matoušek odhadoval pre začiatok dvadsiatych rokov, že len šesť sedmín židovského obyvateľstva sa prihlásilo k židovskej národnosti. Podľa jeho údajov 7 % (približne 7 000 obyvateľov) sa i naďalej hlásilo k maďarskej národnosti, a to predovšetkým tých, ktorí žili v nížinách spolu s maďarským obyvateľstvom. S tým sa aj etnicky identifikovali, hoci vierovyznaním prislúchali k izraelskému náboženstvu. Napr. v maďarskom okrese Kosino sa v r. 1921 hlásilo k izraelskému náboženstvu 10 % obyvateľov, k židovskej národnosti len 4 %. Teda ostávajúci

³ A Pallas nagy lexikona XII. Budapest 1896, s. 120.

⁴ Statistická příručka Republiky Československé. II. (Data reprotpektívni). Praha 1925, s. 57.

⁵ Pozri: MATOUŠEK, K.: Podkarpatská Rus. Všeobecný zeměpis se zvláštním zřetelom k životu lidu. Svazek LV. Praha 1924, s. 93.

⁶ MOUSSET, J.: Les villes de la Russie Subcarpatique (1919–1938). L'effort Tschécoslovaque. Paris 1938, s. 36–37.

6 % izraelitov si ponechalo maďarskú národnosť. V Užhorode 31 % sa prihlásilo k izraelskému náboženstvu a len 19 % k židovskej národnosti, v Berehove bol pomer 33 % (izr. náb.) ku 21 % (žid. nár.), v Mukačeve 48 % (izr. náb.) ku 42 % (žid. nár.).⁷

Židia, ktorí žili na Verchovine medzi rusínskym obyvateľstvom, sa takmer všetci prihlásili k židovskej národnosti. Napr. v okrese Volové bolo 15,6 % izraelitov a 15,5 % Židov.⁸ K slovenskej, rusínskej, ukrajinskej i rumunskej národnosti sa Židia hlásili len zriedkavo, a aj to len vtedy, ak im z toho vyplývali isté výhody. Len nevelký počet aj preto, že sa s danou, najčastejšie rusínskou komunitou aj etnicky stotožnil. Postavenie uvedených národností v Uhorsku nebolo závideniahodné, a teda ani nepriťahovalo príslušníkov iných národností k tomu, aby si volili príslušnosť práve k nim. Tento trend pretrval aj po vzniku ČSR a po začlenení Podkarpatskej Rusi do ČSR. Vtedy sa k Rusinom prihlásili 4 % izraelitov, k Čechoslovákovi necelé jedno percento a k Nemcom dokonca len 0,3 % izraelitov.⁹

* * *

Židovské obyvateľstvo žilo relatívne rovnomerne usídlené na území dnešného Zakarpatska. Najväčšiu koncentráciu malo v mestách, a to v Mukačeve, kde z 20 865 obyvateľov bolo až 40,23 % Židov, resp. 47,98 % obyvateľov izraelského vierovyznania a v Užhorode, kde z celkového počtu Užhorodčanov bolo 18,17 % Židov, resp. 30,55 % obyvateľov izraelského vierovyznania.

Vo väčšom počte žili Židia v okresoch Ťačovo (16,64 % židovskej národnosti – 17,71 % izraelského vierovyznania), Chust (16,36 % ž. nár. – 16,89 % izr. vier.), Volové (15,51 % ž. nár. – 15,59 % izr. vier.), Rachov (14,22 % ž. nár. – 16,45 % izr. vier.), Svačava (12,35 % ž. nár. – 13,53 % izr. vier.), Iršava (13,47 % ž. nár. – 14,63 % izr. vier.), Sevluš (12 % ž. nár. – 13,34 % izr. vier.), Berehovo (11% ž. nár. – 16,45% izr. vier.).¹⁰ Boli to okresy, zasahujúce do úrodnejších oblastí Podkarpatskej Rusi, ktorými prechádzali všetky najvýznamnejšie komunikácie, vrátane vodnej cesty na Tise. Nižšia koncentrácia židovského obyvateľstva bola v okresoch Mukačevo-vidiek a Užhorod-vidiek, pretože uvedené mestá ako prirodzené centrá „stiahli“ z okolia židovské obyvateľstvo, inklinujúce k obchodným a finančným povolaniam, ďalej v okresoch Perečín a Veľký Berezny. Židovské obyvateľstvo sa však nevyhýbalo ani chudobnejším oblastiam Podkarpatskej Rusi. Postupom času získavalo aj tam rôznymi transakciami výhodnejšie polohy v blízkosti ciest, križovatiek a na úrodnejšej pôde ako bola ostatná v blízkom okolí.

Podkarpatská Rus bola z hľadiska pomeru židovského obyvateľstva k nežidovskému najžidovskejšou časťou republiky. Jedna štvrtina Židov ČSR žila práve tu. Zo 483 obcí Podkarpatskej Rusi nežili Židia len v deviatich, a to práve v tých najmenších a

⁷ MATOUŠEK, K.: c. d., s. 92.

⁸ Tamtiež, s. 94.

⁹ Tamtiež, s. 93–94.

¹⁰ Statistický lexikon obcí v Podkarpatské Rusi, Praha 1928, s. 35.

najchudobnejších.¹¹ V 155 obciach (v 1/3) žilo viac ako po 10 % Židov a z toho 30 najväčších obcí (miest) malo nad 25 % židovských občanov.¹²

Z hľadiska osídlenia židovského obyvateľstva medzi jednotlivými nežidovskými národnosťami Podkarpatskej Rusi bolo možné vidieť, že sa Židia najmenej usádzali v nemeckých obciach, resp. obciach s dominanciou nemeckého obyvateľstva. Približne 10 % židovského obyvateľstva sa usadilo v rovinatej oblasti s prevahou maďarského etnika. Zvyšní Židia, takmer 90 %, žili v etnicky dominantnom rusínskom, resp. ukrajinskom prostredí.

Židovské obyvateľstvo sa zaoberalo rôznymi zamestnaniami, vrátane poľnohospodárstva a remesiel, čím sa odlišovalo od Židov v iných častiach Európy. Ich sociálne postavenie bolo v Uhorsku, ale aj neskôr – už v Československu, podobné ako postavenie ostatného obyvateľstva, medzi ktorým Židia žili. Dokonca ani jazykom sa nevytvorili z rámca spoločenstva, v ktorom boli. Spravidla okrem svojho jazyka (jidiš) a skomolenej nemčiny, ovládali aj rusínske dialekty. Tími však medzi sebou nehovorili ani do roku 1918, ani po ňom. Doma i na verejnosti často dávali prednosť maďarčine.

Po náboženskej stránke Židia patrili k ortodoxnému krídlu a udržiavali čulé kontakty so súvercami v Haliči.¹³ Podľa Teodora Hovorica¹⁴ podkarpatoruskí Židia krčovito lpeli na svojich tradíciách a tisícročných náboženských predpisoch. U nich boli „mrtvé litery Starého zákona živým zákonom, ktorý ovplyvňuje každý jejich krok.“ Vďaka ich religiozite a tradicionalizmu sa v židovskej societe na Podkarpatskej Rusi zákonite posilňovalo postavenie rabínov, ktorí na ňu mali veľký vplyv a dokázali ju usmerňovať želaným smerom aj vo svetských veciach.

* * *

Podkarpatská Rus sa stala súčasťou ČSR v roku 1919 so súhlasom Centrálnej ruskej národnej rady, reprezentujúcej takmer celé spektrum rusínskych politických síl na tomto území. De iure sa to udialo po podpísaní saint-germainskej mierovej zmluvy v septembri 1919. Československo tak získalo územie s rozsahom 12 617 km² a svoju národnostnú mozaiku obohatilo o rusínske a ukrajinské obyvateľstvo a rozšírilo počty maďarského i židovského obyvateľstva.

Československá vládna moc sa už v priebehu pohnutého roku 1919, ale hlavne od septembra 1919, snažila pre nový štát získať obyvateľstvo Podkarpatskej Rusi, uvedomujúc si, že bez toho by bolo presadzovanie a upevňovanie československej štátnosti na tomto území veľmi ťažkou úlohou. Hlavnú pozornosť však sústredila na väčšinové slovanské obyvateľstvo. Obozretne a s nedôverou v prvých mesiacoch, ba i rokoch nazerala na maďarské, ale aj na židovské obyvateľstvo.

Židia žijúci na Podkarpatskej Rusi rovnako s nedôverou a obavami sledovali štátoprávne zmeny, ktoré sa diali v strednej Európe a dotýkali sa dovtedajších pomerov. Rozpad monarchie, ale najmä Uhorska, ich zastihol nepripravených. A rovnako boli

¹¹ MATOUŠEK, K.: c. d., s. 94.

¹² Tamtiež, s. 94. Pozri aj Statistický lexikon obcí v Podkarpatské Rusi, Praha 1928, s. 35.

¹³ KÓNIA, P.: Stručné dejiny Podkarpatskej Rusi I. Od praveku do roku 1918. Prešov 1996, s. 47.

¹⁴ HOVORIC, T.: Židé na Podkarpatské Rusi. In: Podkarpatská revue, R. 1./1936, č. 3, s. 3.

nepripravení okamžite sa preorientovať na nový štát a prispôbiť sa novým pomerom a požiadavkám, ktoré na nich, už ako na svojich občanov kládol.

Ak sledujeme prvú polovicu dvadsiatyh rokov 20. storočia, tak môžeme podľa vzťahu k novovzniknutému štátnemu útvaru – Československu – rozdeliť podkarpatoruských Židov zhruba do troch skupín. Do prvej patrili tí, ktorí Československo odmietali a väčšina z nich sa s ním nestotožnila počas celého medzivojnového obdobia, hoci ho ako realitu musela akceptovať.

Do druhej skupiny patrili tí Židia, ktorí sa s novým štátom vyrovnávali kratšie a v podstate už v prvej polovici dvadsiatyh rokov Československo akceptovali ako novú vlasť, hoci reminiscencie na Uhorsko u mnohých z nich pretrvávali i naďalej a nebránili sa myšlienke jeho opätovného návratu. V nových pomeroch sa však táto skupina rýchlo zorientovala, prispôbila sa im, ba dá sa povedať, že aj novú štátnu moc, cez jej tamojších reprezentantov prispôbovala sebe. Zo sociálneho hľadiska do nej patrili predovšetkým stredné vrstvy. Demokratický režim ČSR uvítali a rýchlo sa zapojili do jeho politického života, politických zápasov cez vlastné židovské politické strany, či ako členovia iných, zväčša celoštátnych strán.

Tretia skupina bola zväčša tvorená sociálne nižšími vrstvami židovského obyvateľstva – roľníkmi, remeselníkmi, robotníkmi, ktorí štátoprávne zmeny síce registrovali, ale po prekonaní prvých obáv z novej moci ju pomerne rýchlo akceptovali. Pre nich bol stabilný štátny útvar výhodný a právny štát zas garantom aj ich stability. Pravda, neľahké sociálne podmienky, aké Československo a spolu s ním aj Podkarpatská Rus najmä v prvopočiatoch prekonávali, nebránili židovskému obyvateľstvu kriticky vystupovať voči nemu.

Prvé, čo Židov ako celok v prvopočiatoch od Československa odrádzalo, bola existenčná neistota. Stereotypy, ktoré si vytvorili v Uhorsku pred vojnou, resp. aj počas vojnových rokov, padli a bolo odrazu potrebné hľadať nové záchytné a oporné body. A to nebola jednoduchá záležitosť najmä v rozkolísanej dobe, keď sa na Podkarpatskej Rusi síce upevňovala československá moc, ale keď na druhej strane z Maďarska intenzívne zaznievali protestné hlasy a keď sa samotné, vtedy už pohraničné územie, stávalo dejiskom mnohých sabotážnych a protičeskoslovenských aktivít, sledujúcich destabilizáciu ešte stále nie skonsolidovaných pomerov a návrat Podkarpatskej Rusi do štátneho zväzku s Maďarskom.

Autor článku Neblahé zjavy na Podkarpatské Rusi, ktorý vyšiel v r. 1936, výstižne charakterizoval vzťah Židov k Uhorsku a k Československu, keď opísal svoj zážitok zo stretnutia so zástupcami židovskej obce v Užhorode po pripojení Podkarpatskej Rusi: „Před 17 lety, když jsme přišli na Podk. Rus, při jedné schůzce se zástupci židovské obce v Užhorodě, kde žádali, aby jim byly ponechány staré výsady (krčmářské koncese, trafiky a pod.), pravil zástupce židovské obce toto: – Byli jsme dobrými, loyálními občany maďarského státu. Po převzetí tohoto území Československou republikou se my Židé cítíme jako vdova. Dovolte nám dodržeti povinný smutek, abychom pak mohli vstoupiti v manželský svazek republiky Československé. Ubezpečujeme vás, že budeme opět dobrými občany.“ Inými slovami, Židia žiadali čas, aby sa mohli zorientovať v nových pomeroch a aby v tomto „medziobdobí“ mali voľné ruky a vo vzťahu k novému

štátu sa mohli správať tak, ako im to vyhovovalo a bez trestnoprávných, či politických následkov.¹⁵

Podkarpatoruskí Židia sa v r. 1919 a na začiatku dvadsiatych rokov snažili čo najrýchlejšie zorientovať v nových pomeroch, prispôbiť sa im a v ťažkých povojnových rokoch čo najlepšie prežiť. Ako ukazujú početné správy československých úradníkov, Židia sa veľmi rýchlo zorientovali v nových pomeroch. Toto ich zorientovanie malo viaceré podoby – legálne i nelegálne, resp. zákonné a nezákonné, či pohybuje sa na hrane zákonnosti. To druhé bolo viac-menej spontánne a vyplynulo z nových ešte neustálených pomerov. V rovine každodenného života sa to prejavilo vo formách, ktoré nemali vždy veľa spoločného s legálnou činnosťou. Pravda, do nezákonných aktivít ich vohňali nové pomery, ktoré vznikli rozpadom Uhorska, a tým aj rozpadom dovtedy celistvého obchodného teritória, na ktorom sa židovskí obchodníci pohybovali a realizovali svoju činnosť.

Mnohí židovskí obchodníci ešte pred rozpadom Uhorska predávali a nakupovali tovar na území, ktoré sa po prevrate stalo územím Maďarska a ich pôvodné obchodné teritórium bolo predelené hraničnou čiarou. V praxi to však znamenalo ohrozenie ich obchodných aktivít a ich dovtedajšej existencie. Preto mnohí z týchto obchodníkov, resp. aj priekupníci aj s rizikom odhalenia pokračovali v predchádzajúcej obchodnej činnosti, pravda už v nelegálnej forme, ktorú právna terminológia nazýva pašovanie tovaru. S postupným upevňovaním hraníc, ktoré sa čoraz konkrétnejšie rysovali na demarkačnej čiare, sa však tieto obchodné aktivity stávali čoraz ťažšími a bez úplatkov pohraničnej československej i maďarskej stráže sa prevoz tovaru ani nedal realizovať.¹⁶ Obchod sa tak od počiatku existencie ČSR stal na Podkarpatskej Rusi platformou, na ktorej sa začala hoci i nelegálna a protizákonná koexistencia Židov a československej štátnej moci, reprezentovanej nevelmi spoľahlivými osobami v štátnej službe.

Obchodovanie, a teda aj pašeráctvo však bolo limitované len na užší okruh židovských obchodníkov žijúcich v blízkosti demarkačnej (resp. hraničnej) línie. Oveľa väčší záber mala na začiatku 20. rokov spolupráca židovských krčmárov s rovnakou kategóriou skorumpovaných úradníkov. S istou nadsádzkou sa dá povedať, že korupcia a nelegálna činnosť s vedomím, či patronáciou niektorých československých úradníkov na Podkarpatskej Rusi získavali pre československý štát špekulačnú časť židovského obyvateľstva z Podkarpatskej Rusi.

V prvých rokoch existencie ČSR však spektrum židovskej society bolo vo svojom vzťahu k novému štátu bohatšie. Pre bohatých Židov garanciu ďalšieho rastu stále predstavovalo Uhorsko a maďarská vláda a nie Československo. A tak aj vedomie ekonomickej sily a prevaha umožňovalo majetným Židom ignorovať nariadenia českoslo-

¹⁵ F. Š-la: Neblahé zjavy na Podkarpatské Rusi. In: Podkarpatoruská revue, 20. října 1936, R. I., č. 7–8, s. 16.

¹⁶ Archiv kancelárie prezidenta (AKP) Praha, inv. č. 205, krabica 5, sign. D. 6863/e – Podkarpatská Rus. Informačné hlásenie Veliteľstva čs. X. divízie, Irlava 25. 9. 1919. „...obyvateľstvo je obchodne i finančne vo vleku Židov, ktorých je tu značné percento. K vojakom sa chovajú indiferentne a nemôžu byť označení ako spoľahliví občania republiky. Ich hlavným zamestnaním je obchod, robia tajné pašeráctvo a úplatkami sa snažia dostať cez demarkačnú čiaru. 23. 9. 1919 bola prichytená Židovka Anna Markovicsová z Vlahovej, ktorá chcela podpísať veliteľa posádky sumou 1 100 korun, aby dovolil prejsť 11 vozom s tovarom s poukázaním, že tak sa to doteraz robilo. Židovskí obchodníci majú niekoľko legítimácií od všetkých možných úradov – od Zemského obilného úradu v Mukačeve si nechávajú vystaviť ‚dovolenky‘ na prepravu tovaru do pohraničných oblastí, no odiaľ odchádzajú za hranice.“

venského štátu, s ktorým sa v prvých rokoch jeho existencie nechceli zmieriť. Najvy-puklejšie sa to prejavilo v ekonomickej a finančnej sfére. Mnohí Židia napr. ignorovali kolkovanie a výmenu bankoviek a odporúčali to isté urobiť aj rusínskemu obyvateľstvu, ktoré celej finančnej operácii nerozumelo a bálo sa straty svojej hotovosti, ak takú vôbec vlastnilo. Kolkovanie a výmena peňazí sa preto neraz udiali pod nátlakom a znamenali pre vlastníkov väčších finančných vkladov a hotovostí stratu. Už samotné odopieranie výmeny peňazí bolo symptomatickým prejavom odmietania československej štátnosti na Podkarpatskej Rusi alebo aspoň prejavom nedôvery v dlhšiu existenciu československej štátnej moci na tomto území. Výmene peňazí sa koniec-koncov nedalo vyhnúť, no u majetnejších Židov to vyvolávalo veľkú nevoľu. Starosta náboženskej židovskej obce v Chuste sa členom kontrolnej skupiny, ktorá mala uňho preveriť výmenu peňazí, vyhrážal slovami (citované podľa autora dobovej situačnej správy): „Nepřestanete-li, ja sám vládnou 32 000 duší a těchto 32 000 duší vládnou po dědinách tisíce Rusíny, kteří půjdou s námi. Řeknu jim jen: – Kinder, revoltujte proti státu! – a najdeme již nějaký způsob, abychom vzbouřili celou Evropu proti Československé republice“.¹⁷ Vyhrážal sa im aj tajnou židovskou organizáciou, ktorá je vraj tak zorganizovaná, že pracuje rýchlo a že sa s jej pomocou dokáže v krátkom čase dohovoriť s jej členmi na akciách proti ČSR aj v najodľahlejších dedinách Podkarpatskej Rusi.

V prvých rokoch po vzniku ČSR bolo na Podkarpatskej Rusi mnoho konflikt-ných situácií predovšetkým medzi majetnejším židovským obyvateľstvom a novou štát-nou mocou, ktorú predstavovalo české úradníctvo, vojaci, žandári. V podstate sa v týchto konfliktoch odrážal zápas o Podkarpatskú Rus ako súčasť Československa, ale aj zápas o vplyv na jej obyvateľstvo o uchovanie si, resp. z československej (českej) strany o získanie politickej a ekonomickej prevahy. To židovské obyvateľstvo, ktoré by sme mohli zaradiť do kategórií podnikateľov, bankárov, obchodníkov, krčmárov s príchodom českého živilu, rovnako dravého, ekonomicke silného, navyše so štátnym mocenským zázemím po roku 1919 začalo strácať predchádzajúce pozície, a to bol preň priveľmi bolestivý proces, pretože sa dotýkal jeho existenčnej sféry.

Uhorsko s podmienkami, ktoré v ňom Židia mali, so zabehanými stereotypmi, v ktorých vedeli profitovať a ktoré už poznali, bolo pre nich prijateľnejšie a neradi i ťažko sa ho vzdávali. Najevidentnejšie to bolo vidieť v r. 1919, keď československí úradníci, politici, vojaci v spolupráci s rusínskymi politikmi, prívržencami pročeskoslo-venského smeru rôznymi formami získavali obyvateľstvo Podkarpatskej Rusi pre Česko-slovensko.

Na tento účel sa využívali napr. tábory ľudu – veľké zhromaždenia, na ktorých českí rečníci v spolupráci s členmi Centrálnaj ruskej národnej rady vysvetľovali prítom-ným o aký štát ide, aké sú ciele Československej republiky a čo chce republika zabezpe-čiť pre svojich občanov a konkrétne pre Podkarpatskú Rus. Samozrejme že sa rečníci najviac obracali na rusínske obyvateľstvo. A očakávané zmeny ilustrovali na jeho posta-vení. Tým, že Rusinom sľubovali zmeny k lepšiemu, odstránenie nadvlády a vykorisťo-vania ich dovtedajšími utláčateľmi, teda Maďarmi a Židmi, vyvolávali práve u príslušní-kov uvedených národností pohoršenie a utvrdzovali ich v odmietaní Československa. Predstavitelia československej štátnej moci pozitíva nového štátu v podstate stáli na

¹⁷ Archiv Národního muzea v Praze (ANM Praha), fond A. Hajn, karton 216, inv. č. 2889 – Podkarpatská Rus, situačná správa, nedatovaná, pravdepodobne z r. 1921.

protimaďarskej a protizidovskej propagande, využívajúc dovtedajšie zlé skúsenosti Rusínov.¹⁸

Tábory ľudu sa na Podkarpatskej Rusi organizovali od septembra 1919. Uskutočnili sa takmer vo všetkých väčších a menších mestách, ale ich výsledky neboli často-krát potešujúce. Obzvlášť na miestach, kde sa táborov ľudu zúčastnilo viac Maďarov a Židov ako Rusínov. Neorientované rusínske obyvateľstvo bolo na rozpakoch, či cudzím českým agitátorom a rečníkom, ktorým dobre nerozumelo, má veriť viac ako svojim maďarským či židovským spoluobčanom, dávajúcim demonštratívne najavo, že ČSR neprijímajú a naďalej ostávajú na pozíciách lojálneho uhorského občana, a to aj preto, lebo nový stav je len dočasný a všetko sa zakrátko opäť vráti do starých koľají. Svedčia o tom napríklad situačné správy o táboroch ľudu v Svaľave, Serednom, Mukačeve. V Svaľave maďarskí a židovskí účastníci vypískali hlavného rečníka Gagatku, s obnaženými hlavami spievali maďarskú hymnu a demonštratívne volali na slávu Uhorska.¹⁹ Rečníkov nepripustili viac k slovu a tí museli rezignovať na celé podujatie.

* * *

Židia na Podkarpatskej Rusi boli s miestnym rusínskym obyvateľstvom veľmi úzko prepojení. Do prevratu väčšinu z nich zblížovali najmä podobné hospodárske a sociálne podmienky, v ktorých žili a v podstate aj pocit nerovnoprávneho postavenia v uhorskej spoločnosti. Takéto konštatovanie však platí len pre nemajetné, či málo majetné vrstvy židovského obyvateľstva. Majetní Židia sa z podkarpatskoruskej spoločnosti vyčleňovali a svojim sociálnym statusom patrili do tzv. vyššej spoločnosti, hoci aj oni s pocitom odsúvanej skupiny. Židia ako celok sa však usilovali vymaniť z podradného postavenia a ak sa im z rôznych príčin nedarilo splnúť s maďarskou societou, tak sa aspoň snažili vyčleniť z chudobnej a nevdzelenaj society rusínskej. Izraelitická viera bola základnou bázou pre takúto selekciu a na ňu nadväzovala báza ekonomická a vzdelanostná, ktorá sa prejavovala v rozdielnych kvalitatívnych stupňoch, závisiacich od miesta bydliska židovského obyvateľstva a od stupňa jeho bohatstva a vzdelania.

Židia pripisovali vzdelaniu veľkú dôležitosť, ktoré ich potom v kombinácii s ich príslovečnou pracovitosťou a šetrnosťou pomerne rýchlo posunulo v dedinskej či mestskej komunite Podkarpatskej Rusi na dominantné miesta. Obchod, krčma, ktoré boli v rukách Židov, a znalosť maďarčiny ústne i písomne, predstavovali hybné páky, ktorými židovskí obchodníci a krčmári, resp. drobní židovskí úradníci pôsobili na Rusínov, ovládali ich a vo väčšej či menšej miere aj využívali, ba aj vykorisťovali. Takéto pomery sa formovali v Uhorsku dlhodobejšie. Podľa Karla Matouška sa maďarské vlády síce dívali na Židov zvrchu, ale dávali im rôzne licencie na predaj tabaku, alkoholu, na obchod s cieľom cez zvrch zvyhodnenie si ich zaviazat' a odlúčiť ich od nožnej spolupráce so slovanským, v tomto prípade rusínskym živlom.²⁰

¹⁸ Archív kancelárie prezidenta (AKP) Praha, inv. č. 205, krabica 5, sign. D. 6863/c – Podkarpatská Rus. Referát o schôdzi Centrálnej ruskej národnej rady dňa 30. 11. 1919 v obci Dravce. Napr. Dr. Hadžega „hovoriť o vážnosti chvíle a o tom, že ak si sami neupravujú svoj národný život, tak im budú i naďalej vládnuť Židia a Maďari, ako to bolo doteraz.“

¹⁹ AKP Praha, inv. č. 205, krabica 5, sign. D. 6863/e – Podkarpatská Rus. Situačná správa o „tábore ľudu“ z 25. 9. 1919.

²⁰ MATOUŠEK, K.: c. d., s. 95.

Československé úradníctvo, ktoré prichádzalo po prevrate na Podkarpatskú Rus ihneď postrehlo, že rusínske obyvateľstvo je „obchodne i finančne vo vleku Židov, ktorých je tu značné percento.“²¹ Uvedená závislosť mala dlhodobější charakter a vyplývala z celkovej biedy rusínskeho obyvateľstva, ich negramotnosti, ba aj z ich rezignácie na zmenu vlastných pomerov a svojho postavenia. Nevedomosť a istá pohodlnosť Rusínov ich priamo nútila obracať sa o pomoc k vzdelanejším a majetnejším spoluobčanom – Židom. Tí zasa vedeli zužitkovať svoje výhody a posilniť si v dedinskej komunite vlastné postavenie. Takáto situácia pretrvávala na Podkarpatskej Rusi nielen do roku 1919, ale istý čas aj po ňom. Svedčí o tom napr. obsiahla jedenásťstránková správa z roku 1921 so stručným názvom Podkarpatská Rus, adresovaná A. Hajnovi.²²

Rusínske obyvateľstvo je v nej charakterizované ako nevdzelené, ale aj pohodlné v práci i myslení a v celku spoľahnuté na Židov a Maďarov, ktorých ešte stále vníma ako „pánov“ a tak sa k nim aj správa. Analfabetizmus vlastný väčšine rusínskeho obyvateľstva nútil týchto ľudí obracať sa o radu na Žida, „který mu vše obstará a ku kterému má lid neomezenou důvěru“. Nevedomosť i pohodlnosť Rusínov vedeli Židia dobre využiť vo svoj prospech, čo sa podľa autora danej správy prejavilo aj v tom, že si dali za každú radu a bežnú pomoc rusínskemu obyvateľstvu dobre a „krvavě zaplatiti“. Rozdielnosť v postavení oboch etník sa v Uhorsku nezmiernovala ale prehlbovala. Prispievalo k tomu stále sa zhoršujúce ekonomické a sociálne postavenie Rusínov, ktorí sa dostávali židovským obchodníkom, krčmárom do nezávideniahodnej závislosti. Tú ešte zvyšovala úžera, ktorú Rusíni často nevedeli odhaliť a vôbec sa pred ňou nevedeli brániť. Veritelia vypočítavali rusínskym roľníkom úroky z požičaných peňazí na základe pravidiel, ktorým rozumel len sám veriteľ, a tak sa stávalo, že i malé dlhy Rusíni splácali celé roky, ba dlh prechádzal aj na ich potomkov.²³

Ekonomická i vzdelanostná prevaha židovského obyvateľstva nad rusínskym ho teda posúvala do nadradenej pozície. Ešte v Uhorsku im k tomu pomáhalo hlásenie sa k Maďarom, ktorí boli v Uhorsku vo výsadnom postavení, resp. k Nemcom. Vedomie nadradenosti, ktoré nemalo vždy transparentnú podobu, pretrvávalo i po prevrate. Každý pokus narušiť ho sa samozrejme stretával s odporom.

Svoju výhodnú pozíciu si Židia veľmi dobre uvedomovali, o čom svedčia vyhrážky popredných predstaviteľov židovských náboženských obcí reprezentantom československej štátnej moci, ak prišli s nimi na začiatku 20. rokov do konfliktných situácií, že do protičeskoslovenských vystúpení môžu zapojiť nielen židovskú komunitu, ale aj rusínske obyvateľstvo, ktoré ovládajú.

Ak sledujeme správy z inšpekčných ciest po Podkarpatskej Rusi, ktoré uskutočnili ministerskí úradníci, predstavitelia československých politických strán, či pracovníci rôznych inštitúcií, ich hodnotenie židovského obyvateľstva na začiatku 20. rokov nevyzníeva pozitívne. Cítiť v nich negatívnu skúsenosť, ktorá vyplynula z konfrontácie postavenia rusínskeho obyvateľstva a medzi nimi žijúcich Židov. Tieto správy, ktoré majú zovšeobecňovaciu tendenciu, nemôžeme akceptovať v plnom rozsahu, aplikujúc ich na

²¹ AKP Praha, inv. č. 205, krabica 5, sign. D. 6863/e – Podkarpatská Rus. Informačné hlásenie Veliteľstva čs. X. divízie, Iršava 25. 9. 1919.

²² ANM Praha, fond A. Hajn, karton 216, inv. č. 2889. Podkarpatská Rus, správa o situácii na Podkarpatskej Rusi (1921) adresovaná A. Hajnovi.

²³ Tamtiež.

všetkých podkarpatoruských Židov. Ukazujú však na najvypuklejšie javy negatívneho charakteru, ktoré vždy upúťali a ktoré sa týkali najmä Židov pracujúcich v sfére obchodu a pohostinstva, kde nežidovské obyvateľstvo, a najmä rusínske, nemalo vtedy žiadne uplatnenie. Z takéhoto radu pochádza aj správa o zneužívaní nevedomosti Rusínov v čase veľkej núdze v r. 1920, keď bol na Podkarpatskej Rusi taký nedostatok potravín, že ľudia umierali od hladu. Červený kríž vyslal na Podkarpatskú Rus dobrovoľníkov, ktorí svoju pozornosť zamerali najmä na deti. Týmto varili prinesené kakao a učili ich rodičov kakao pre deti pripraviť. Po niekoľkodňovom pobyte pracovníci Červeného kríža zvyšné zásoby rozdelili miestnemu obyvateľstvu, aby ho samo zužtkovalo. Po ich odchode však židovskí obchodníci a krčmári presvedčili Rusínov o škodlivosti takéhoto nápoja a za lacné peniaze, či za alkohol kakao vykúpili. Podobne sa to udialo aj s odevami, keď nahovorili rodičov detí, že šaty, ktoré Červený kríž rozdal sú nevhodné pre ich deti a tí povymieňali šaty za zrebné košeľe a alkohol.²⁴

Ešte tragickejšie vyznieva správa o zneužívaní tzv. vládneho rumu, ktorý bol pridelený na tri županské úrady a dvadsať slúžbových úradov s cieľom, aby sa z jeho predaja financovala časť ich prevádzkových nákladov. Za každý predaný liter rumu mal úrad obdržať 4 koruny. Rozdeľovači rumu si jeho predaj neraz uľahčili a nikým nekontrolovanú transakciu využívali aj na vlastné obohatenie. Rum predávali úzke mu okruhu židovských krčmárov, od ktorých zas inkasovali nekontrolovateľné sumy. Židovskí krčmári lacný vládny rum potom predávali miestnemu obyvateľstvu s vlastným ziskom.²⁵ A po takom rozdeľovaní rumu, píše sa v správe, „bylo viděti hrozně účinky na domorodém obyvatelstvu. Muži, ženy i děti leželi po silnicích jako housenky a žid mnul si ruce nad lehkým výdělkem“.

Situačné správy prezrádzajú na jednej strane závislosť Rusínov od židovských obchodníkov, krčmárov i drobného úradníctva a ich trpnú rezignáciu, no na druhej strane aj nespokojnosť s daným stavom a z toho vyrastajúce prvky antisemitizmu, ktorý na Podkarpatskej Rusi latentne existoval aj v čase monarchie, aj po prevrate. Ten sa objavoval vo vzdelanejších rusínskych vrstvách, ktoré hľadali východisko zo zlého postavenia rusínskeho obyvateľstva a jeho vymanenie z finančnej a inej závislosti od Židov.

Po prevrate nastali situácie, v ktorých sa nevráznosť voči Židom prejavila celkom otvorene. Rusíni pritom očakávali pomoc od nového štátu, ktorý mal zakročiť proti šíriacej sa korupcii, prostredníctvom ktorej práve Židia nanovo získavali výhody pred rusínskym obyvateľstvom a bohatli na jeho úkor.²⁶

O tom, že na Podkarpatskej Rusi existoval antisemitizmus a že bol aj vedome zneužívaný v mocenských zápasoch, svedčí to, že na jar 1920 boli na Podkarpatskej Rusi rozširované letáky, ktoré vypracovala Uhorsko-ruská politická strana so sídlom v Budapešti. Ich autor – predseda strany dr. Mikuláš Kutkafalvy, ktorý je na nich aj menovite uvedený, sa obracal na rusínske obyvateľstvo, aby nepodľahlo českej a pročeskoslovenskej agitácii a nestavalo sa za štát, ktorý ich okráda. Vo výzve, v ktorej vychvaľuje

²⁴ Tamtiež.

²⁵ Tamtiež.

²⁶ AKP Praha, inv. č. 276, sign. D I/A-H, r. 1919–21, krabica č. 16.

V situačnej správe pre Kanceláriu prezidenta republiky sa píše, že ľudia na P. Rusi sa sťažujú na úrady a ich nedvížnosť v boji proti korupcii, ktorá tu je hlavne zo strany Židov. Tito „provádzajú své pletichy ve značnějších rozměrech než kdekoli jinde.“ Podľa údajov správy len v Mukačeve žilo okolo 100 židovských miliónárov a 4 Židia miliardári.

Ruskú Krajinu, uzákonenú maďarským parlamentom ešte v závere roku 1918 zákonným článkom X a sľubuje radikálnu pozitívnu zmenu pre Rusínov v rámci Maďarska, uvádza aj prísľub, že „v Uhorskej krajine všetko židovské panstvo bude odstránené a všetky štátne a národné veci budú spravovať len kresťania. V budúcnosti tu bude len kresťanské ministerstvo, kresťanské národné zhromaždenie... Vydržte ešte krátky čas trpieť! Českému a rumunskému útlaku smelo hľadte do očí! Neustále žiadajte, aby sa Česi a Rumuni vystaňovali z vašej krajiny!...“²⁷

* * *

Po pripojení Podkarpatskej Rusi k ČSR nemala československá administratíva k Židom dôveru hlavne pre ich prouhorsku orientáciu, ktorú mnohí z nich dávali demonštratívne najavo. Táto nedôvera sa prejavila napr. v tom, že pri obsadzovaní drobných úradníckych miest, notárskych miest a pod. miestnym obyvateľstvom, Židia nedostali v dvadsiatych rokoch veľa príležitostí sa na týchto miestach zamestnať.

V roku 1921 v župných a stoličných úradoch úradné štatistiky zaznamenali 13 Židov z 235 zamestnancov a v notárskych úradoch v Užhorodskej župe zo 46 notárov bol 1 židovskej národnosti, v Berežskej župe z 39 notárov boli 2 Židia a v Mukačevskej župe medzi notármi nebol ani jeden Žid.²⁸ Pravda, nemusia to byť presné údaje, pretože medzi úradníctvom pôsobili aj Maďari a Nemci, medzi ktorými mohli byť aj občania izraelského vierovyznania, teda de facto Židia, čo už štatistika nezisťovala.

Nedôveru štátnych inštitúcií voči Židom, ktorej sa síce nedostalo publicity, môžeme vidieť v internej korešpondencii československých úradov, kde sa hodnotili postoje židovského obyvateľstva a možnosti štátu oprieť sa oň. Napr. stanovisko právnej sekcie Ministerstva zahraničných vecí ČSR v r. 1921 bolo negatívne pri uvažovaní či pozvať alebo nepozvať delegáciu Spoločnosti národov na inšpekčnú cestu po Podkarpatskej Rusi. V r. 1921 Ministerstvo zahraničných vecí chcelo pozvať zástupcov medzinárodnej society, aby sa presvedčili o pozitívach začlenenia Podkarpatskej Rusi do ČSR a o nepravdivosti memoránd, ktoré prichádzali na pôdu Spoločnosti národov od rusínskej emigrácie v Maďarsku.²⁹ Vtedy predstavitelia právnej sekcie na odporúčanie československých úradníkov pôsobiacich na Podkarpatskej Rusi navrhovali odložiť takéto pozvanie a cestu z dôvodu, že delegácia Spoločnosti národov by aj popri pozitívnych skúsenostiach mohla nakoniec dospieť k negatívnejmu záveru o vzťahu Prahy k Podkarpatskej Rusi a to tak, že cesta po najvýhodnejšom území republiky by trvala niekoľko dní. Nocľah sa dal vtedy zabezpečiť len u zámožných Maďarov alebo u Židov, ktorí by zahraničných delegátov „spracovali vo svoj prospech“³⁰ a proti Československu. Antisemitizmus tu však evidentný nebol a Československo ako nový štátny útvar ho cez svoju administratívu na Podkarpatskej Rusi ani nepodporovalo. Ten však zaznel v inej situácii a vyvrel z prostre-

²⁷ AKP, Praha, inv. č. 276, sign. D I/A-H, r. 1919–21, krabica č. 16.

²⁸ Archiv Ministerstva zahraničných vecí ČR (A MZV ČR) Praha, II. sekce 1918–1939 SN, karton 714. Elaborát správy československej vlády z r. 1921 o situácii na Podkarpatskej Rusi.

²⁹ Bližšie pozri: ŠVORC, P.: Zápas o Podkarpatskú Rus v 20. rokoch 20. storočia na pôde Spoločnosti národov. In: ŠESTÁK, M. – VORAČEK, E. (eds.): Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty. Historický ústav AV ČR, Praha 2000, s. 267–283.

³⁰ A MZV ČR Praha, II. sekce 1918–1939, SN, karton 714, č. j. 7317/1921. Stanovisko Právnej sekcie MZV ČR k návrhu dr. Slavíka.

dia Podkarpatskej Rusi ako vedľajší produkt ekonomického súperenia medzi Užhorodom a Mukačevom, ktoré sa v 20. rokoch usilovali získať štatút hlavného mesta Podkarpatskej Rusi.

Prípravovaná územná reorganizácia totiž otvorila otázku hlavného mesta a magistrát mesta Mukačevo, určite ovplyvnený svojim židovským obchodnícko-finančnicko-remeselníckym obyvateľstvom, sa obrátil memorandom na vládu ČSR, aby sa v rozhodovaní o hlavnom meste rozhodla pre Mukačevo. Okrem otáznych historických dôvodov, etnického dôvodu, v ktorom tvrdili, že starousadlé slovanské obyvateľstvo v Mukačeve je ruského pôvodu a v Užhorode slovenského pôvodu, boli ako rozhodujúce argumenty použité zdôvodnenia hospodársko-obchodného charakteru.³¹ V listoch vplyvných osobností z inštitúcií sídliačich v Užhorode, ktoré predchádzali tzv. Užhorodskému memorandu (17. 2. 1927), sa okrem iných dôvodov, prihovárajúcich sa za určenie Užhorodu ako hlavného mesta Podkarpatskej Rusi uvádzalo, že Mukačevo nemôže byť centrom rusínskej Podkarpatskej Rusi aj preto, lebo 60 % jeho obyvateľstva tvoria Židia a Mukačevo je „ve vlivu židovského rítu, morálky, bez každých historických tradíc a evolúcie ruské kultury...“³²

Na začiatku dvadsiatych rokov sa však môžeme stretnúť aj s radikálnym vzťahom k podkarpatoruským Židom, ktorý mal viacero podob a rozličné politické zázemie. V každom prípade staval na jestvujúcom antisemitizme českého, maďarského a samozrejme aj rusínskeho prostredia. V úradnej správe o informačnej ceste ministerských úradníkov po Slovensku a Podkarpatskej Rusi sa píše o tom, že českí vojaci na Podkarpatskej Rusi, ktorí politicky patrili k sociálnodemokratickej strane sa tešili na vyúčtovanie s tamojšími Židmi: „Jak civilní obyvatelstvo, tak vojáci v Příkarpatské Rusi očekávají zcela jistě příchod ruských bolševiků, těší se na vyúčtování s tamními židy, kteří skutečně lid strašně vysávají.“³³

Ešte radikálnejšie sa k Židom stavali československé pravicové fašizoidné skupiny. V ich vzťahu nešlo len o podkarpatoruských Židov, ale o Židov vôbec. Tito zvažovali zodpovednosť za väčšinu negatívnych javov v živote Československa a v živote Podkarpatskej Rusi predovšetkým na Židov, a to nielen v ekonomickej a sociálnej sfére, ale aj v jazykových, kultúrnych, konfesionálnych i etnických problémoch, ktoré rusínske obyvateľstvo v medzivojnovom období začalo riešiť a ktoré ho štiepili na tri základné kultúrno-jazykové a etnické skupiny, ba i na množstvo rôznych podskupín.

Na začiatku dvadsiatych rokov sa objavili pokusy presunúť na Židov zodpovednosť nielen za aktuálnu ekonomickú situáciu, ale aj za počesťovanie, proti ktorému vystupovali predstavitelia všetkých rusínsko-ukrajinských jazykových, kultúrnych i konfesionálnych orientácií. Tejto úlohy sa ujalo české radikálne pravicové červeniebiele združenie, ktoré v r. 1923 vydalo výzvu Karpatoruským bratřim!³⁴ V nej odmieta zodpovednosť Čechov a Prahy za „jazykový Babylon“ a za spory v náboženskej oblasti na Podkarpatskej Rusi. Priznáva, že spory boli vnesené zvonku, z Prahy, ale hneď dodáva,

³¹ ANM Praha, fond A. Hajn, karton 216, inv. č. 2889. Podkarpatská Rus, správa o situácii na Podkarpatskej Rusi (1921) adresovaná A. Hajnovi.

³² ANM Praha, fond A. Hajn, karton 217, inv. č. 5921-5923/1926-27 – List Dr. Aloise ?/... a Vladimira Černého, ředitele Slovenské banky v Užhorodě A. Hajnovi.

³³ AKP Praha, inv. č. 276, sign. D I/A-H, r. 1919–21, krabica č. 16.

³⁴ Výzva červeniebílých. List červeniebílých sdružení na obranu práv národa. 8. 9. 1923, r. I, č. 25.

že ich osnovatelia sú Židia. „Z mozgu pôvodu slovanského nepochádzajú. Vymýšľajú také demoralizačné plány, ktoré sú schopné použiť hlavu židovskú.“ Prostý ľud, podľa autorov výzvy, síce vidí česky hovoriacich úradníkov, cíti, že sa s ním deje čosi „temného, nejasného“, no netuší kto v skutočnosti za tým je. Všetko zlo tak pripisuje českému národu. V uvedenej Výzve sa preto ďalej ostro píše: „Ne tak, bratři! Nemylte se! Ne z českých hlav pocházejí ty demoralizační útoky na vaši národnost a váš rodný jazyk!... Nemůžete pochopiti, že se činí překážky vašim lidem, hledajícím návratu k původní církvi pravoslavné, ale současně se dávají tisícové subvence na židovské synagogy. Tak jste si český národ nepředstavovali a takový také není...“ Podľa výzvy hlas slovanskej krvi nemôže dovoliť Čechom také skutky, ale vymýšľajú ich i vykonávajú ľudia „zdánlivé českého pôvodu, kterým skrytá kmenová příslušnost káže podporovati světovládné snahy židovské, třeba i pro záhubu vám i nám...“ Na dôkaz ešte uvádza príklad z bolševickej revolúcie, ktorú majú na svedomí Židia vystupujúci pod slovanskými menami a demoralizačnému vplyvu ktorých neodolal ani mohutný ruský národ. „A národu českému probravšimu z poroby se dívíte, že uvázl v tenatech stejného druhu?“ – končí výzva červeniebieleho združenia. Potrebné je však dodať, že v dvadsiatych rokoch šlo o ojedinelú aktivitu, ktorá sa nestretla so žiadnou podporou štátu, ale ktorá, žiaľ! predznamenávala neskoršie osudy Židov v strednej Európe.

Vzťah československého štátu k Židom bol postavený na demokratických princípoch a platilo to rovnako o jeho západných, ako aj o východných územiach. Aj keď československí úradníci, vojaci, četníci, ktorí slúžili na Podkarpatskej Rusi mali k Židom sprvu nedôverčivý vzťah, uvedomovali si, že ten nemôže byť trvalý a že štát, a teda aj oni, ako jeho reprezentanti musia hľadať formy a spôsoby ako židovské obyvateľstvo získať a nie ho stratiť.

Jednostranné negatívne hodnotenie Židov, ich odmietanie, ignorovanie a zaraďovanie do kategórie maďarónov a nepriateľov ČSR nemohlo pomôcť ustáliť pomery na Podkarpatskej Rusi už aj preto, že Židia tvorili početne veľkú časť jej obyvateľstva a mali v rukách kľúčové ekonomické pozície. Preto bola potrebná nová taktika a nový vzťah k židovskému obyvateľstvu, ktorá by bola postavená na pozitívnej báze. Zmena vzťahu však nebola automatická, vždy sa pod ňu podpisoval charakter a orientácia konkrétnych ľudí. V každom prípade sa však udiala.

Ústretové kroky voči Židom v Československu prisľúbil už T. G. Masaryk, keď sa rodil československý štát. V odpovedi na blahoprajný dopis Americkej sionistickej organizácie československému Národnému výboru z 19. septembra 1918 Masaryk prisľúbil, že Židia sa budú v slobodnom Československu tešiť rovnakým právam ako ostatní občania štátu a vyjadril svoje sympatie k židovskému národnému hnutiu: „Projevují sionismu i národnímu hnutí židovskému své sympatie pro velikou mravní hodnotu, která v něm tkví. Moje znalost hnutí židovsko-národního v Evropě a Americe mne přesvědčila, že toto hnutí není šovinistické, nýbrž duševní, a usiluje o obnovení židovského národa.“³⁵

Jedným z ústretových krokov bolo priznanie židovskej národnosti, ktorá sa objavila na sčítacích hárkoch pri prvom sčítaní obyvateľstva ČSR v roku 1921. Treba však

³⁵ Židovské zprávy, r. I., č. 10–11, 15. 8. 1918, s. 14 a č. 18, 4. 12. 1918, s. 11. Citované podľa: CRHOVÁ, M.: Židovská menšinová politika na cestě k parlamentnímu zastoupení (1918–1929). Diplomová práce. FF Univerzity Palackého, Olomouc 1999, s. 51.

povedať, že sa tento krok nestrelol so všeobecným priaznivým ohlasom židovskej komunity na Podkarpatskej Rusi, hoci sčítanie ukázalo, že sa k židovskej národnosti na Podkarpatskej Rusi prihlásilo 13,18 % (79 715) jej obyvateľstva.³⁶ Ďalším ústretovým krokom bolo uznanie židovských náboženských obcí a ich prípadnej strešnej organizácie.

Po vzniku ČSR sa formálne pretrhlo spojenie židovských obcí s bývalými budapeštianskymi zväzmi a ich kancelármi. Na Slovensku si židovské ortodoxné obce utvorili nový autonómny zväz Organizácia autonómnych ortodoxných židovských obcí na Slovensku so sídlom v Bratislave, ale na Podkarpatskej Rusi podobný zväz nevznikol. Až v r. 1923 sa ortodoxné obce pridali k slovenskému zväzu. Ten pre ne otvoril v Užhorode expozitúru, ktorá však bola zakrátko zrušená pre nezujem židovských ortodoxných obcí na Podkarpatskej Rusi. Tie si však pre celý rad rozporov samé žiaden zväz nevytvorili a 22 ortodoxných židovských obcí sa v priebehu 20. a 30. rokov už organizačne nedokázalo zjednotiť.³⁷ Podľa Chaima Kugela množstvo siek a protisiekt, ktoré tu vznikali, spory prívržencov rôznych „záračných“ rabinov a politizujúca ortodoxia ani nedávali šancu na zjednotenie. Navyše vtlačali Židov do najkonzervatívnejších životných foriem. Karpatoruskí Židia predstavovali typickú východoeurópsku židovskú spoločnosť, žijúcu tradične podľa ortodoxných predpisov. Zásluhou rabinov, ktorí mali takmer neobmedzený vplyv na židov i nežidov, boli najmä Židia zámerne udržiavaní vo fanatizme, poverách a spiatocníctve. Základ pre to dostávali už ako deti, ktoré u ortodoxných židov v predškolskom veku navštevovali „chedery“, v ktorých sa učili výhradne náboženské veci a ktoré pre mnohé židovské deti zostávali jedinou školou, kde sa im dostalo trochu vzdelania, i to nie svetského, len náboženského.³⁸

Vytváranie pozitívneho vzťahu k novému štátu bolo u obyvateľstva Podkarpatskej Rusi procesom s rôzne dlhým časovým intervalom, ktorý bol podmienený mnohými ekonomickými, politickými, spoločenskými a inými faktormi. Platilo to nielen pre Rusínov, Ukrajinco, ale aj pre Židov a Maďarov.

S upevňovaním medzinárodného postavenia ČSR a so stabilizáciou povojnovej Európy sa aj židovské obyvateľstvo, ktorému je vlastná racionalita správania, začalo zmierovať s novými pomermi a rýchlo sa im aj prispôbovať. Najevidentnejšie to bolo vidieť u nižších a stredných vrstiev, ktoré sa začali zapájať do politického života Československa vstupovaním do existujúcich politických strán, alebo aj zakladaním svojich vlastných, prejavili záujem pracovať v štátnej správe a mnohí zo židovských rodičov začali dávať svoje deti do českých škôl, ktoré uprednostnili pred maďarskými, rusínskymi a ukrajinskými. Keď v júni 1923 uskutočnil informatívnu cestu po Podkarpatskej Rusi člen minoritnej sekcie Spoločnosti národov španielsky profesor právneho práva Pablo de Azcaráte, mohol po stretnutiach a rozhovoroch so židovským obyvateľstvom konštatovať, že on nevidí v Židoch tých, ktorých by sa mala československá vláda obávať a ktorí by si priali odtrhnutie Podkarpatskej Rusi od Československa.³⁹ Azcaráte videl už v Židoch lojálnych občanov republiky, čo však ešte v r. 1923 celkom skutočnosťou nebolo.

³⁶ Statistický lexikon obcí v Podkarpatské Rusi. Praha 1928, s. 45.

³⁷ Československé cirkevní zákony II. Praha 1931, s. 1296.

³⁸ KUGEL, Ch.: Židé na Podkarpatské Rusi. In: Podkarpatská Rus. Bratislava 1936, s. 151.

³⁹ A MZV ČR. II. sekce 1918–1939, SN, kartón 714, č. j. 104.049/1923, VI. sekce – Zpráva o informační cestě.

Po roku 1919 istá časť Židov Podkarpatskej Rusi mala už záujem na spoločnom jednotnom postupe pri získavaní politického vplyvu v novom štáte, do ktorého sa dostali. Tito Židia mali záujem o nový štát. Od neho však požadovali naplnenie niektorých požiadaviek ako právo slobody vyznania židovského náboženstva a národnosti ako aj rovnosť občianskych práv. Tieto požiadavky sformulovali zástupcovia Židov užhorodského komitétu a predostreli ich v podobe pamätného spisu v novembri 1919 guvernérovi Podkarpatskej Rusi a prostredníctvom Národnej rady židovskej v Prahe tiež predsedovi vlády Vlastimilovi Tusarovi. Na konferencii, ktorá sa konala 3. novembra 1920 v Užhorode, sa už všetky podkarpatské židovské skupiny spojily a utvorili jednotnú židovskú volebnú stranu s názvom Združená strana židovské v Podkarpatskej Rusi.⁴⁰ Iniciali ju však českí Židia, ktorých predstavitelia boli vtedy na Podkarpatskej Rusi. V r. 1921 sa stal predsedom strany Marek Ungar, ktorý propagoval na Podkarpatskej Rusi národnú židovskú jednotu a vďaka svojim zásluhám zastupoval Združenú židovské strany pri vládných úradoch v Prahe.⁴¹ Cieľom tejto iniciatívy bolo vymaniť podkarpatoruských Židov z maďarského vplyvu a získať židovské voličstvo, na ktoré mali ešte stále silný vplyv promaďarsky orientovaní Židia. Politickým táborom týchto bola Maďarská právna strana (Magyar Jok-Párt), ktorá viedla intenzívnu agitáciu proti národným Židom a sionistom, zakladajúcim na Podkarpatskej Rusi prvé miestne organizácie.⁴²

Na Podkarpatskej Rusi boli založené dve dominantné židovské strany, a to Sionistická strana židovská a Židovská ortodoxná strana, ktorá bola konzervatívnou stranou a jej založenie inicioval Marek Ungar. Podľa neho strana mala i naďalej zastupovať Židov a brániť ich politické, hospodárske a sociálne práva. Slovo konzervatívna malo napovedať, že strana reprezentuje viac ako 90 % podkarpatských Židov, ktorí sú z prevažnej väčšiny konzervatívneho (ortodoxného) založenia.⁴³ Jej cieľom bolo aj vymanenie sa spod pražského vplyvu a vedenia s poukazovaním na odlišnosti pomerov na Podkarpatskej Rusi, a teda aj postavenia a potrieb jej židovského obyvateľstva. Žiadaná i proklamovaná jednota židovstva na Podkarpatskej Rusi sa však týmto rozbila a Židov rozdelila minimálne do troch politických táborov – promaďarsky orientovaní Židia sa sústreďovali v Maďarskej právnej strane, ortodoxní Židia v konzervatívnej strane a nepočetní prívrženci sionizmu zostali ako torzo Združených strán židovských, ktoré boli v jeseni 1921 zreorganizované do sionistickej strany.⁴⁴ Obe židovské strany prvýkrát oficiálne prezentovali svoje požiadavky a zámery počas návštevy predsedu vlády na Podkarpatskej Rusi koncom decembra 1921.

Pred parlamentnými voľbami v r. 1924 všetky celoštátne politické strany začali kalkulovať aj s hlasmi na Podkarpatskej Rusi. A pred ich uskutočnením vychádzali rôzne analýzy a predpovede volebných výsledkov. Čo sa týka Podkarpatskej Rusi, boli to práve Židia popri rusinskom a ukrajinskom obyvateľstve, ktorí priťahovali pozornosť agitátorov jednotlivých strán. Dôvodom bola jednak ich početnosť a jednak ich hospodársky a spoločenský vplyv aj na nežidovskú komunitu v mestách i na vidieku. Národná demokra-

⁴⁰ Státní ústřední archiv (SÚA) Praha, f. Prezidium ministerské rady, s. 865, k. 329 – Oznámení o ustavení strany. Jej predsedom bol Jenö Deutsch (z Velkého Sevljuša), podpredsedom Leopold Rothmann (z Užhorodu).

⁴¹ SÚA Praha, f. Prezidium ministerské rady, s. 865, k. 329.

⁴² Židovské zprávy, r. 3., č. 25, 11. 11. 1920, s. 5–6. Blížšie pozri: CRHOVÁ, M.: c. d., s. 107–109.

⁴³ CRHOVÁ, M.: c. d., s. 109.

⁴⁴ SÚA Praha, f. Prezidium ministerské rady, s. 865, k. 329.

cie v článku *Volby v Podkarpatské Rusi. Jak volí Židi* predpokladali, že Židia budú voliť len päť strán: Československú národnosocialistickú stranu, dve existujúce židovské strany, agrárnu stranu, ktorú mali podľa mienky autora článku preferovať Židia z vidieka a KSČ, ktorú na Podkarpatskej Rusi viedol Žid Gaby (jeho pôvodné meno Gabler).⁴⁵

V roku 1924 dostala Sionistická strana 7 % (18 032) hlasov v parlamentných voľbách, v ktorých kandidovala pod číslom 2, a vo voľbách do senátu 15 088 hlasov⁴⁶, čo jej neumožnilo stať sa stranou parlamentnou. Táto strana reprezentovala židovskú inteligenciu a robotníctvo, ktoré malo blízko k sociálnej demokracii. Do parlamentu sa dostala až v roku 1935, keď kandidovala spolu so sociálnou demokraciou a tu ju reprezentoval dr. Chaim Kugel. Židovská ortodoxná strana, kandidovala pod číslom 6, v r. 1924 získala len 3,9 % (9 909) hlasov na Podkarpatskej Rusi a do senátu 5 756 hlasov⁴⁷, v r. 1925 o jedno percento viac, no v r. 1929 už samostatne nekandidovala. Keďže mala ideovo blízko k agrárnej strane, patrilo jej voličstvo k poľnohospodárskym, remeselníckym, živnostenským, ale aj obchodníckym vrstvám.⁴⁸ Tie v 30. rokoch dávali svoje hlasy agrárnej strane.

Časť židovskej inteligencie a proletárske vrstvy podporovali Komunistickú stranu Československa, ktorú miestne politické sily vďaka tomu označovali ako židovsko-proletársku stranu, tá vo voľbách r. 1924 získala najväčší počet hlasov (100 109) a 5 kresiel v poslaneckej snemovni a 2 v senáte.⁴⁹ Značná časť inklinovala k sociálnej demokracii.⁵⁰ Na Podkarpatskej Rusi boli členmi sociálnej demokracie prevažne Česi a Židia. Promaďarsky orientovaní Židia podporovali a hlásili sa k Maďarskej národnej strane (Magyar Nemzeti Párt), ktorá si od parlamentných volieb v r. 1924 udržiavala pomerne stabilnú pozíciu. V tomto roku získala 11 % (28 157) hlasov na Podkarpatskej Rusi⁵¹ a približne rovnaký počet aj v nasledujúcich rokoch medzivojnového obdobia.⁵² Istá časť židovskej voličskej základne dávala preferencie Československej strane národnosocialistickej. Jej oponenti a konkurenti ju obviňovali z toho, že sa na Podkarpatskej Rusi môže presadiť len židovskými hlasmi, a to len preto, lebo sa vraj za inžiniera Nečasa, ktorý tu kandidoval, vyslovil sám prezident Masaryk, ktorého mali Židia v úcte a že jej reprezentanti v úlohách štátnych úradníkov pridelovali Židom školy, či udeľovali im rôzne iné výhody.⁵³ Voľby však tento predpoklad splnili len čiastočne. Čs. národnosocialistická strana v nich v r. 1924 získala len 20 098 hlasov i to v kooperácii s trudovou stranou a získala len jedno kreslo do poslaneckej snemovne.⁵⁴

Židia na Podkarpatskej Rusi mali v novom štáte možnosť vydávania vlastných časopisov. Tie vychádzali alebo v češtine, v maďarčine, alebo aj v nemčine, resp.

⁴⁵ Národní demokracie, 12. března 1924, r. VI, č. 61.

⁴⁶ České slovo, 18. března 1924, r. XVI, č. 66.

⁴⁷ Tamtiež.

⁴⁸ BRANDEJS, J.: Vývoj politických poměrů na Podkarpatské Rusi v období 1918–1935. In: Podkarpatská Rus. Bratislava 1936, s. 78–79. Pozri tiež: ŠVORC, P.: Zaklajatá krajina. Podkarpatská Rus 1918–1946. Universum, Prešov 1996, s. 69.

⁴⁹ České slovo, 18. března 1924, r. XVI, č. 66.

⁵⁰ ŠOBA Prešov. Prezidiálny archív ŠZŽ 1940. Pres. ŠB, sign. 97/III-f-1941.

⁵¹ České slovo, 18. března 1924, r. XVI, č. 66.

⁵² ŠVORC, P.: Zaklajatá krajina. Podkarpatská Rus 1918–1946. Universum, Prešov 1996, s. 69.

⁵³ Národní demokracie, 12. března 1924, r. VI, č. 61.

⁵⁴ České slovo, 18. března 1924, r. XVI, č. 66.

v židovskom žargóne a písané boli hebrejskými písmenami. K posledným uvedeným patrili týždenník *Judische Stimme*, ktorý vychádzal v Mukačeve a bol ľavicovo sionisticky orientovaný. Rovnako v Mukačeve vychádzal *Judische Zeitung*, ktorý redigoval mukačevský rabin Spira, ďalej vychádzal *Judische Volksblatt* patriaci opozičníkom voči rabinovi Spirovi. V maďarčine vychádzal *Zsidó Néplap*, politicko-kultúrny a hospodársky týždenník, ktorý začal vychádzať v r. 1921 a redigoval ho Béla Szerényi. Ako miesto vydania uvádzal Užhorod a Mukačevo. V češtine vychádzali od r. 1924 *Židovské Národní Listy*. Miestom vydania bolo Mukačevo, Berehovo a Chust. *Židovské hlasy*, vydávané od r. 1924 v Mukačeve so zodpovedným redaktorom S. L. Mokovitsom.⁵⁵ Stranická príslušnosť k rôznym politickým stranám celoštátneho či krajinského charakteru im dávala možnosť písať, publikovať, redigovať a viesť noviny a časopisy, ktoré jednotlivé strany na Podkarpatskej Rusi vydávali.

Pragmatická akceptácia Československa židovským obyvateľstvom sa prejavila v tom, že začali prihlasovať svoje deti do základných škôl s českým vyučovacím jazykom. Ak na začiatku 20. rokov Židia uprednostňovali maďarské školy a okrem nich sa dožadovali aj škôl hebrejských, tak v závere 20. rokov už výrazne uprednostňovali české školy. Hebrejské školy v skutočnosti aj vznikli, ale pre nedostatok kvalifikovaných učiteľov ich počet nerástol a kvalita vyučovania nemala stúpajúcu tendenciu.⁵⁶

V dvadsiatych rokoch vzniklo na Podkarpatskej Rusi 5 základných hebrejských škôl⁵⁷, v tridsiatych rokoch tu už boli 3 hebrejské materské školy a 7 základných škôl. Všetky boli súkromné a hoci boli pod štátnym dohľadom, nedostávalo sa im potrebnej štátnej podpory, na čo neskôr Židia neraz upozorňovali a na čo sa aj sťažovali, keďže svojim počtom 91 255 obyvateľov (12,58 %, resp. 102 542 obyvateľov izraelitského vierovyznania /14,4 %/) patrili k tretej najpočetnejšej národnosti na Podkarpatskej Rusi.⁵⁸ Od r. 1923 existovalo len jedno židovské reálne gymnázium v Mukačeve a v druhej polovici 30. rokov bola založená hebrejská stredná škola v Užhorode. Obe však existovali ako neštátne.⁵⁹

Podľa petície rusínskeho poslanca v československom parlamente Ivana Kurtjaka, ktorú poslal Spoločnosti národov, v závere 20. rokov bolo na Podkarpatskej Rusi päť českých škôl, v ktorých boli len židovské deti a v 48 školách bolo podľa neho 70–98 % detí židovskej národnosti.⁶⁰ Podľa Ministerstva školstva a národnej osvety to bol však prirodzený jav, ktorý odzrkadľoval dôveru Židov k českej škole a bol prejavom praktického uvažovania židovských rodičov, ktorí chceli mať dobre pripravené a vzdelané deti. Podľa názoru dr. Antonína Hajna, ktorý vyslovil v rozpočtovej debате v poslaneckej snemovni, záujem Židov a Maďarov o české školy nevyplýva z pročeskoslovenskej orientácie týchto národností, ale len z ich konjunkuralizmu. České školy, ktoré existujú na báze ich navštevovania maďarskými a židovskými deťmi môžu podľa neho

⁵⁵ ŽIVOTKA, A.: Presa Karpatskoj Ukrajiny. Praha 1940, SKRÁL, F.: Tisk na Podkarpatské Rusi. In: Podkarpatská revue, R. I, 1936, č. 3, s. 8.

⁵⁶ A MZV ČR, II. sekce 1918–1939, SN, kartón 715, č. j. 11.002/1929. Pripis Presidia Min. školství a národní svety Ministerstvu zahraničních věcí ČSR z 21. I. 1929.

⁵⁷ Tamtiež.

⁵⁸ Statistický lexikon obcí v zemi Podkarpatoruské. Praha 1937 s. XV.

⁵⁹ HOVORIC, T.: Židé na Podkarpatské Rusi. In: Podkarpatská revue, r. I, 1936, č. 3, s. 4.

⁶⁰ A MZV ČR, II. sekce 1918–1939, SN, kartón 715. Pétition des Ruthénes en Tchécoslovaquie concernant l'autonomie de la Russie subcarpathique.

zníznúť za noc, „jak Maďari, nebo Židé alebo z vlastního popudu, nebo na jiný pokyn změni svoji orientaci.“ V mene národnej demokracie preto žiadal vládu, aby viac podporovala rusínske školy, ako školy české, ktoré v skutočnosti ani českými nie sú, slúžia len Židom a Maďarom, čo rusínsky ľud dobre vidí a čo v ňom vyvoláva nedôveru k republike.⁶¹

Štatistické údaje ukazujú, že z 12 922 židovských žiakov základných škôl v r. 1928 navštevovalo české školy 5 413 židovských detí (54,9 % detí na českej základnej škole) a len 2 901 českých detí (29,4 %), 279 nemeckých detí (2,8 %), 699 maďarských detí (7,1 %), 509 rusínskych detí (5,2 %).⁶²

Vzťah židovského obyvateľstva k Československu sa menil veľmi pomaly. Dlhoročné, vlastne až generačné vazby na Uhorsko nebolo možné zmeniť v priebehu niekoľkých rokov, a najmä nie u strednej a staršej generácie, ktoré sa predchádzajúcou výchovou, danou spoločensopolitickými podmienkami orientovali na maďarský jazyk a maďarskú orientáciu, zabezpečujúcu im ľahšiu existenciu a ľahšie presadenie sa v uhorskej spoločnosti. Okrem toho i naďalej komplikovaná hospodárska situácia na Podkarpatskej Rusi a obmedzenia, ktoré československá moc vo vzťahu k Židom urobila, nemohla byť pre Židov pročeskoslovensky motivačnou skutočnosťou. Na začiatku 30. rokov sa ich situácia, rovnako ako situácia ostatného obyvateľstva zhoršila veľkou hospodárskou krízou. Zanikol drevársky priemysel, v ktorom boli zamestnané stovky židovských robotníkov a nádenníkov, boli likvidované píly, obmedzil sa dovoz dreva, čo výrazne pocítili židovskí povozníci. V niektorých dedinách ako napr. v Repinnom, Pilipci sa až 90 % židovských rodín živilo dovozom dreva. Drobných obuvníkov zas likvidovala Baťova konkurencia a vzťahovanie sa spotrebného družstevníctva, na ktorom už začal participovať aj rusínsky roľník, zas neblaho zasiahlo židovského obchodníka.⁶³

Další faktor, ktorý tu zohrával úlohu bola maďarská propaganda a neustále útoky proti rozhodnutiu mierovej konferencie v Paríži a odmietanie legitímnosti vytrhnutia územia Slovenska a Podkarpatskej Rusi z Uhorska a spochybňovanie dlhodobosti povojnového usporiadania strednej Európy. Tieto posledne uvedené faktory sa dostali nanovo do popredia v čase tzv. Rothermerovej akcie a potom opäť v polovici tridsiatych rokov.

Britská tlač pod vplyvom maďarskej propagandy dávala priestor názorom o utlačaní Maďarov v ČSR, o tom, že územie, ktoré sa stalo jej súčasťou, je prevažne územím obývaným Maďarmi a že toto územie by malo byť Maďarsku vrátené aj s jej obyvateľstvom. Ako dôkazy sa udávali skúsenosti z ciest po Podkarpatskej Rusi, kde sa turista, či iný návštevník tohto územia stretával na mnohých verejných miestach s maďarčinou, a to najmä v obchodoch, hostincoch, a nielen v mestách, ale aj na vidieku. Maďarsky hovoriaci obchodníci, krčmári a pod. však boli takmer výlučne Židia, ktorí držali v rukách túto oblasť ekonomických aktivít.

Pod tlakom maďarskej propagandy a anglických periodík, ktoré formovali nielen anglickú verejnú mienku, sa uvedenou problematikou zaoberala aj československá tlač. V Podkarpatoruskej revue z r. 1936 bol uverejnený článok Neblahé zjavy na Pod-

⁶¹ ANM Praha, fond A. Hajn, kartón 218, inv. č. 5938 – Podkarpatská Rus. Proslov Dr. A. Hajna v rozpočtovej debáte v poslanecké snemovne dne 27. 11. 1930.

⁶² A MZV ČR Praha, II. sekce 1918–1939, SN, kartón 715, č. j. 11.002/1929. Pripis Presidia Min. školství a národní svety Ministerstvu zahraničních věcí ČSR z 21. 1. 1929.

⁶³ KUGEL, Ch: Židé na Podkarpatské Rusi. In: Podkarpatská Rus. Bratislava 1936, s. 150.

karpatské Rusi⁶⁴, v ktorom sa autor pozastavil nad tým, že hoci Židia posielajú svoje deti do českých škôl, doma hovoria výhradne maďarsky a v maďarskom duchu prebieha aj celá výchova. Tvrdí, že nebyť Židov, nebola by na Podkarpatskej Rusi ani väčšina maďarských novín, nebol by dopyt po maďarských knihách, ktoré sa dovážali z Maďarska a zanikli by aj maďarské divadlá. Ako príklad uvádzal Jasiňu a Veľký Bočkov, čisto rusínske obce, kde sa hrávali maďarské predstavenia len vďaka návštevnosti Židov a časti rusínskej inteligencie.

Upozorňoval na skutočnosť, že v mestách židovská mládež ostenatívne hovorí maďarsky, „zvlášť však mladé Židovky“. Židovská mládež, podľa tohto zdroja, ovládala na Podkarpatskej Rusi komunistické hnutie, staršia generácia, najmä dedinskí krčmári, boli organizovaní v agrárnej strane. Výsledky volieb však ukázali, že židovské obyvateľstvo v 80-tich percentách odovzdalo hlasy alebo maďarským stranám, alebo komunistom – a teda „protišťatne“.

Problém spočíval aj v tom, že Židom na Podkarpatskej Rusi chýbala vlastná inteligencia. Malá časť židovskej inteligencie sa ostatným Židom odcudzila, rovnako, ako sa Rusinom odcudzila ich vlastná inteligencia. Problémy radového Žida ju už nezaujímali, lebo stála mimo nich. Židovská inteligencia bola rovnako pomad'arčená ako inteligencia ostatných nemaďarských národností v bývalom Uhorsku. U Židov to však bolo ešte vypuklejšie, no zdá sa, že aj pochopiteľnejšie. Na svojich pozíciách i po prelome ostávali naďalej. Po vzniku ČSR sa pomad'arčená židovská inteligencia správala k ČSR rovnako odmietavo ako maďarská a vítala každú príležitosť, ktorá československú moc oslabovala a v takomto duchu podporovala aj správanie vlastnej mládeže.

Pre Podkarpatskú Rus bol príznačný odlišný vzťah medzi pôvodným obyvateľstvom a židovským obyvateľstvom, ako bol vzťah Židov a Nežidov v ostatných častiach republiky. To postrehli Česi hneď po príchode na Podkarpatskú Rus, čo môžeme vidieť takmer vo všetkej dobovej literatúre o Podkarpatskej Rusi, ale aj v správach a analýzách, ktoré dostávali ministerstvá všetkých rezortov i prezidentská kancelária v Prahe. Pre dvadsiate roky bolo príznačné opisovanie Židov v negatívnom svetle ako príčinu biedy Rusínov, ako parazitov, ktorí bohatnú a žijú z mozoľov rusínskeho roľníka. Na druhej strane sa českí pozorovatelia divili pozitívnemu vzťahu Rusínov k Židom, ich dôvere k nim, spolupráci a najmä závislosti od Židov. Jedným z výsledkov pripojenia Podkarpatskej Rusi k ČSR mala byť zmena postavenia Rusínov na vlastnom území, teda aj eliminovanie závislosti od Židov a Maďarov, čo sa malo dosiahnuť najmä výchovou a vzdelaním a posilnením ekonomického postavenia rusínskeho roľníka. A to sa v počas medzivojnového obdobia aj šťastí podarilo dosiahnuť. Najviditeľnejšie to bolo v druhej polovici tridsiatych rokov, keď sa rusínsko-židovské vzťahy výraznejšie zmenili. Na to však okrem spomenutej výchovy a vzdelania, ktorých sa dostalo predovšetkým mladej generácii, ktorá sa v závere tridsiatych rokov hlásila o slovo, mala vplyv medzinárodná situácia. A tá nebola pre Židov vo všeobecnosti priaznivá.

V roku 1938 sa aj tu začínali objavovať radikálne protizidovské nálady, prameňiace aj z hospodárskych konfliktov Židov i nežidovského obyvateľstva. V mestách sa začali objavovať protizidovské letáky, na ktorých bola nakreslená mapka Podkarpatskej Rusi a na nej z bodky označujúcej Užhorod vychádzala vlajka a tóny podkarpatoruskej hymny. V nasledujúcom texte boli Rusíni vyzývaní, aby prestali veriť židovským medzi-

⁶⁴ F. Š-ja: Neblahé zjavy na Podkarpatské Rusi. In: Podkarpatoruská revue, r. I., október 1936, č. 7–8, s. 16.

národným komunistickým agentom, ktorí im všeličo nasľubujú, aby od Židov nič nekuovali, ale si otvorili svoj ruský obchod. Letáky sa končili výzvou: „Všetci, kto ste Rusi a kresťania, poďte do boja proti židovskej ‚nápasti‘ za slobodu Podkarpatskej Rusi!“⁶⁵ Účinok týchto letákov však nebol veľký, ale len preto, že sa väčšinou nedostali do rúk nežidovského obyvateľstva. Židia ich zvyčajne ešte v tej istej noci, keď boli letáky vylepené, strhávali zo stien domov a stĺpov. V roku 1938 ešte židovská mládež demonštrovala pred obchodmi v Rachove a Ťačove, kde boli v predaji dehonestujúce a protizidovské pohľadnice.

Tiberij Židovič, ktorý v závere tridsiatych rokov písal o aktuálnej situácii, konštatoval: „...citlivejším prebudením karpatoruského národa stáva sa aj židovská otázka naliehavou a je isté, že vstupujeme do novej kapitoly národnostných pomerov na Podkarpatskej Rusi. Mojim priáním je, aby došlo ku kompromisu ešte teraz, keď je ešte všetko len v zárodku.“⁶⁶

Ako však ukázal ďalší vývoj, ostalo len pri prianí. Medzinárodná i vnútropolitická situácia sa vyvíjali tak, že so židovským obyvateľstvom v nastávajúcich rokoch už v Európe, v Československu, ale aj na Podkarpatskej Rusi nikto nechcel robiť žiaden podstatnejší kompromis.

Jews in Subcarpathian Rus and the Czechoslovak State During the Inter-war Period

Peter Švorc

In the period from 1919 to 1938, the development of the attitudes of the Jewish inhabitants vis-a-vis the new state varied markedly depending on the social status and educational level of specific groups. At the same time, a significant feature was opportunism along with a focus on Greater Hungary and distrust of the new state that developed from the strengthening of civil equality within this state, i.e. the loss of those advantages that the Trans-Cisleithanian (i.e. Hungarian) state had granted the Jewish community.

⁶⁵ ŽIDOVIČ, T.: Protizidovská propaganda na Podkarpatské Rusi. In: Podkarpatoruská revue, r. I., jún 1938 č. 6, s. 67.

⁶⁶ Tamtiež.

VZTAH ČESKÉ SPOLEČNOSTI K ŽIDŮM V DOBĚ NACISTICKÉ OKUPACE

Miroslav Kryl

„Z každé novodobé spoločnosti lze vyjmout několik rysů a pak se k ní modlit, nebo ji zatratit.“

Robert Kvaček

Doposud nemáme k dispozícii monografické zpracování o holocaustu Židů v českých zemích, i když bádání na zvolené téma přece jen pokročilo. Spory o to, jaká byla česká společnost za německé okupace, do jaké míry se přizpůsobila nebo přímo kolaborovala a podléhala nacistickému antisemitismu, trvají. Podněcuje je začasť publicistika, která s oblibou nastoluje ožehavá témata z dějin, aby je vzápětí konfrontovala s neutěšeným (v podání autorů) morálním stavem společnosti současné. Někdy se tak děje s poukazem na etnickou jednotu českých zemí v nynější době. Dost oblíbená interpretace pak zní: Židé z nich téměř vymizeli vinou nacistů, Němci, tj. třetina obyvatelstva, pak byli vinou československé politiky, respektive Čechů vyhnáni. Fotografie židovských transportů jsou někdy umísťovány hned vedle snímků z poválečného odsunu německých obyvatel, aniž jsou zmíněny příčiny a následky; slova genocida je nezřídka užito paralelně. O jiné, naprosto hrůzné záležitosti, totiž o transportech a pochodech smrti, spjatých s evakuací koncentračních a zajateckých táborů, které v závěrečném období války projížděly a procházely našimi zeměmi, zde většinou nepadne ani zmínka. (Již delší dobu pěstuje uvedený postup historiografie a publicistika tzv. sudetoněmecká, obzvláště její „úderná“ větve, a nemusí jít jen o paralelu čistě obrazovou, ale o způsob argumentace.)

Nejrůznější hlasy zaznívají i od stále se ztenčující komunity těch, kteří se z pekla německých koncentračních táborů zachránili, dosud žijí a mohou promlouvat. Smysl mají jen „věcné a promyšlené rozbory, které vůbec nemusí dospět k shodným hodnocením“.¹

Mým původním záměrem bylo sledovat dané téma podrobněji již od období pomnichovského a rozebírat příklady pozitivní i negativní. Tedy od sympatií k pronásledovaným a příkladů pomoci a solidarity k případům opačným, antisemitismu a kolaboraci. Nakonec více upoutaly mou pozornost události z konce války v Čechách zjara 1945 (jak již bylo naznačeno): záchrana židovských žen (jedna z nich byla vlastně ještě dítětem) ze strany českých obyvatel Domažlicka. (Šlo o jeden z nejstrašnějších pěších pochodů smrti v délce 310 km, to v poslední fázi. Začal v polovině dubna v táboře Helmbrechts nedaleko Hofu, pokračoval přes Aš a západočeské pohraničí a skončil v prvních

¹ KVAČEK, R.: Tesařovo kritické tázání. In: Literární noviny, XI, 53/1. 27. 2. 2001, s. 2. (Tamtéž viz motto k této stati.)

květnových dnech u jihočeských Volar, respektive v Prachaticích.) Omlouvám se tedy za možnou nesourodost svého příspěvku.

* * *

Pokusím se charakterizovat postoj české společnosti k Židům v době okupace – takto na malé ploše – a neupadnout do zjednodušujících soudů. Je třeba říci, že mnohem více historických statí se zabývá danou tematikou převážně jen v prvním období okupace a války. Takto je orientován i velmi významný sociálně psychologický a kulturně historický projekt Anny Lorencové a Anny Hyndrákové s názvem „Česká společnost a židé podle vzpomínek pamětníků“. Jeho cílem zůstává – není totiž ukončen a má své pokračování – systematická dokumentace židovských osudů za 2. světové války, ovšem s významným přesahe: Autorky zpracovaly životní zkušenosti židovských rodin na území CSR mezi dvěma světovými válkami, včetně povahy jejich soužití s nežidovským okolím. (Za samozřejmě považovaly shromáždění a vyhodnocení základních sociologických a historických údajů získaných na základě dotazníků.) Formou zvukového záznamu tak mohly být zachyceny prožitky lidí, kteří prošli hrůzami koncentračních táborů. Obě badatelky si byly vědomy omezenosti získaného souboru, převedeného do statistických dat. Musely se smířit s tím, že do projektu, který mohl být – vzhledem k politickým okolnostem – zahájen až r. 1990, již nemohly zahrnout mnoho relevantních svědectví.²

Provedení bádání prokázalo poměrně nízkou míru antisemitismu (a jeho mírnější podobu) v českých zemích, kde byli Židé ve velké míře asimilováni, a to převážně do české společnosti. (K horšímu situace dospěla na podzim 1938 a po 15. březnu 1939, a to nejen kvůli činnosti českých fašistů.) A. Lorencová a A. Hyndráková dospěly ke stejnému závěru, k jakému – 60 let před nimi, v létě r. 1939 – dospěl tehdy už penzionovaný československý tiskový atašé z Berlína Kamil (Camill) Hoffmann. Ve své úvaze „Židé mezi Čechy“, jež je řazena jako součást diplomatova deníku z let 1932–1939, napsal (cituji v překladu z německého originálu):

„O Čechách lze tvrdit, že v průměru nejsou antisemity. To se též nezměnilo, ačkoliv je český tisk nucen přebírat z německého tisku zprávy židům nepřátelské a na veřejných shromážděních se říká, že národ musí být „očištěn od cizích živlů“. Vývoj českého národa v 19. století a především humanistická škola, která to převzala od Masaryka, vylučují protižidovské smýšlení. Pokud mezi českými nacionalisty vůbec existovaly antisemitské proudy, měly svůj důvod v tom, že židé v Praze a některých oblastech – ovšem před nastolením Hitlerova režimu v Německu – sympatizovali s německým a podporovali je. To je pochopitelné důvod, který nacisté nepřiznají, natož aby ho uznali. [...] Byla to však jen menší, i když zámožnější část židů, která zaujímala v Čechách a na Moravě tento nesprávný postoj. Větší část stála na stanovisku židovského nacionalismu (sionismu) a ještě větší část se přiznávala k češtví. [...] Už tisíc let neexistuje v zemích dnešního Protektorátu ostrá etnografická hranice. [...] Židé žijí nyní déle než tisíc let

² K roku 1999 to bylo 638 výpovědí z celkového souboru 800 záznamů vzpomínkových rozhovorů. (Vyřazeny byly výpovědi Židů ze Slovenska a nežidovských občanů.) K některým výpovědím nežidovských svědků o pomoci pronásledovaným se autorky vrátily v závěru publikované studie. – Viz: HYNDRÁKOVÁ, A. – LORENCOVÁ, A.: Postoje českého obyvatelstva k Židům ve 30. a začátkem 40. let ve vzpomínkách pamětníků. In: Fenomén holocaust. Sborník mezinárodní vědecké konference, Praha – Terezín 6.–8. října 1999, s. 109–120.

mezi mísícími se Čechy a Němci. [...] Židé jsou těsně spojeni s dějinami Čech. Nebyli jen bankéři, obchodníci a učenci, ale také rolníky a řemeslníky. Jak nepatrný je antisemitismus v českém obyvatelstvu, dokazuje mnoho smíšených manželství, která byla uzavírána v devatenáctém století a od té doby na území Československa stále více. Provádět zde norimberské zákony by znamenalo způsobit ještě více tragédií než v Třetí říši.“³

Osoba prvního československého prezidenta, jeho autorita a vliv, jsou neopomítnelné i v uvedených tragických souvislostech. A. Hyndráková a A. Lorencová jej nejen ve svém výzkumu zaregistrovaly, ale též doplnily o velmi emotivní údaj:

„Zaznamenaly jsme také svědectví dvou žen, které – jedna v [koncentračním] táboře, druhá na pochodu smrti – porodily syna. Jistě není náhoda, že oba chlápci dostali jméno Tomáš.“⁴

Zesnulý český historik Tomáš Pasák přesvědčivě prokázal, že „řešení židovské otázky“ v Protektorátě podle nacistického vzoru žádaly především české extremistické síly, podporované německou politikou i propagandou, která byla v zemi šířena samozřejmě v českém jazyce a českými úřady. Byly početně slabé, ale o to hlasitěji se ozývaly. (Včetně pogromistických akcí na jaře a v časném létě r. 1939). Antisemitský tlak (i vůči vládě a Národnímu souručenství, jediné povolené politické organizaci – do r. 1943) vykonávali především čeští fašisté, vlajkaři, Arijská národní kulturní jednota, Arijský boj, Zelené hákové kříže a jiné vysloveně proněmecké organizace a skupiny.⁵

Jiný český historik, Jan Tesař, který dnes žije v Paříži, zdůraznil: „Česká veřejnost byla otevřeného antisemitismu prostá a odpor proti němu byl jedním z důvodů obecného opovržení českými nacisty.“⁶ Autor posléze ostře odsoudil antisemitská opatření, jež pod německým nátlakem prováděla pomnichovská a posléze protektorátní česká politická reprezentace. Českou pravici, zejména agrární, odsoudil za to, že uchvácení židovského majetku (tzv. arizací) spojovala s nadějí na posílení vlastních hospodářských pozic – což ovšem okupační moc v žádném případě nehodlala připustit.

Český odboj ve své většině protižidovská opatření odsuzoval, odmítal a někdy se snažil pronásledovaným pomáhat.⁷ Ale antisemitských nálad a postojů nezůstal ušetřen, ani česká veřejnost. Dostí výmluvně (a zároveň děsivě, jak se domnívám) o tom vypovídá relace z domova, která přišla do Londýna přes Ankaru v r. 1943, tedy v době vrcholícího masového vyhlazování židovských obyvatel. Cituji podle T. Pasáka:

³ Citováno podle: KRYL, M.: Terezínský osud Kamila Hoffmanna (1878–1944). In: Terezínské studie a dokumenty (TSD) 2000, Praha 2000, s. 192–193.

⁴ LORENCOVÁ, A. – HYNDRÁKOVÁ, A.: Česká společnost a židé podle vzpomínek pamětníků. In: TSD 1999, Praha 1999, s. 100, 107 (citace).

⁵ PASÁK, T.: Český antisemitismus na počátku okupace. In: Věda a život, 1969, 3, s. 147–151. Srov. též autorovy knihy vydané z pozůstalosti: Pod ochranou Říše, Praha 1998 a Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945, Praha 1999.

⁶ Viz: TESAŘ, J.: K problému nacistické okupační politiky v Protektorátě v r. 1939. In: Historie a vojenství 17, 1969, 1, s. 71.

⁷ Srov. zejména: KÁRNÝ, M.: „Konečné řešení“. Genocida českých židů v německé protektorátní politice, Praha 1991, s. 18–31, 110–114; HÁJKOVÁ, A.: Sedm statečných. In: Terezín v konečném řešení. Mezinárodní konference historiků k 50. výročí vzniku terezínského ghetta 1941–1945 (eds. M. KÁRNÝ a V. BLODIG), Praha 1992, s. 191–198. O pomoci obyvatel dvou vesnic – Tršic a Zákřova na Olomoucku – ukrývající se židovské rodině viz: KÁRNÝ, M. – VÁCLAVEK, L. (eds.): Deník Otto Wolfa z let 1942–1943. Okresní archiv v Olomouci 1987.

„Antisemitismus bude pravděpodobně jediná věc, kterou si z nacistické ideologie částečně osvojíme. Naši lidé sice nesouhlasí s bestiálním německým způsobem vybijení Židů, přitom se však domnívají, že většinu Židů patří to, co se děje. V novém státě si naši lidé představují, že budou věci řízeny tak, aby Židé zase nemohli být tím povalečným a z naší práce tyjícím živlem. Vůbec se nepomýšlí na to, že by se snad mělo Židům vrátiti, byť i částečně, to, oč přišli při německém řádění. Něco podobného by znamenalo postup proti veřejnému mínění.“⁸

Autor, respektive editor zprávy, vyslovil domněnku, že mohlo jít o názor jednotlivce, nikoli odbojové skupiny, přesto však text zhodnotil (a odsoudil) jako zcela poplatný arzenálu antisemitské propagandy.

O tom, že podobné názory pronikly i do poválečného života, nepochybují ani T. Pasák, ani A. Hyndráková a A. Lorencová. Autorky (které samy hrůzami koncentračních táborů prošly) uvádějí:

„Po skončení války se jen malé procento Židů vrátilo do svých domovů, které už nebyly jejich domovy a kde povětšinou chyběla část jejich rodiny. Někteří byli přijati s otevřenou náručí, někteří však odmítavě až nepřátelsky. Mnozí svědkové vzpomínají, že nebyli vpuštěni do svých domovů a bytů, někteří lidé jim odmítli vydat ukryté majetek nebo ho zapřeli. Nebylo jich málo.“

Nedílnou součástí postoje českého obyvatelstva k Židům je však i obětavá pomoc českých, dokonce i německých spoluobčanů, prokazovaná Židům po celé období války. Stejně jako v ostatních okupovaných zemích, ani u nás to nebylo hnutí masové, spíše výjimečné, ale o to cennější. [...] Ještě daleko nebezpečnější bylo skrývání Židů, kteří nenastoupili do transportů, obstarávání falešných osobních dokladů a dalších nezbytných věcí, včetně trvalého přísunu potravin. Tuto činnost lze bez nadsázky nazvat hrdinstvím a každý, kdo se jí zúčastnil, ohrožoval nejen život svůj, ale i celé rodiny. [...] Některým ze zachránců byl udělen čestný titul izraelského státu „Spravedlivý mezi národy“. Do dnešního dne [tj. v r. 1999 – pozn. M.K.] jej v Čechách i na Slovensku obdrželo asi 160 lidí. Pomocníků a zachránců však bylo mnohem víc. [...]“⁹

* * *

A právě k těm zachráncům na českém Chodsku (po mnichovském diktátu bylo spolu s celou oblastí Pošumaví přímo připojeno k Bavorsku) se vztahuje příběh, který se zde odehrál na konci dubna a začátkem května 1945. Vlastně jde o příběhy dva, přičemž ten druhý má možná další pokračování, které v celém rozsahu ještě neznám. Zde, pro omezený rozsah příspěvku mohu uvést jen jeho nejzajímavější výsledky, oživené, jak věřím, některými zajímavými detaily.

Jistě nejen mě, ale i další čtenáře útlé vzpomínkové knížky zaujala záchrana 14leté židovské dívky v Postřekově ve shora uvedené době. Navazoval na ni dokumentární film uvedený v r. 2000 Českou televizí.¹⁰ Autorka vypovídala i v rámci projektu

⁸ PASÁK, T.: Český antisemitismus, s. 151.

⁹ HYNDRÁKOVÁ, A. – LORENCOVÁ, A.: Postoje českého obyvatelstva k Židům, s. 120.

¹⁰ ERBENOVÁ, E.: Vyprávěj mámo, jak to bylo, Praha 1994. – Vzpomínka byla napsána pro (původně izraelské) děti a tomu odpovídá i styl vyprávění. Přesto je text cenným pramenem.

o židovských osudech za 2. světové války.¹¹

Položil jsem si otázku, jak mohla deportace z Terezína do Osvětimi souviset s Domažlickem. Vysvětlení jsem nejdříve našel v přehledném vylíčení osudů deportovaných z Terezína, jak je téměř před 40 lety zachytili K. Lagus a Polák ve své monografii (populárněvědecké knize) o terezínském ghettu. Znova se potvrdilo, že je to líčení – vzhledem ke stavu poznání v 1. polovině 60. let – velmi spolehlivé.¹² Uvedli, že asi 80 žen z „dalších terezínských transportů“ (tj. počínaje deportací ze 4. října 1944) se ocitlo mezi 1 000 vězeňkyněmi, které byly z Birkenau odvezeny do tábora Schlesiensee u Katowic, kde byly nasazeny na kopání zákopů. Odtud, pokračovali ve svém líčení zcela lakonicky, byly 22. ledna 1945 evakuovány do Helmbrechtsu, pobočky Flossenbürgu. 13. dubna začal pro ně pochod smrti, osvobozeny byly počátkem května u Prachatic.

Do tábora ve Schlesiensee byly nepochybně dopraveny obě protagonistky prvního příběhu, Eva Erbenová (Löwidtová) i její matka. Decimující podmínky tábora na ně s plnou silou nedolehly: paní Löwidtová se přihlásila na práci v kuchyni, Eva sloužila u jednoho z Němců, který byl našťáště slušný... Šlo o jeden ze čtyř pobočných ženských táborů, patřících ke kmenovému koncentračnímu táboru Gross-Rosen. Nacházel se v nejsevernější části Dolního Slezska (Opolska), v bývalém statku u dnešní obce Przybyszów. Asi 1 000 zde uvězněných žen (všechny byly Židovky dopravené sem z Osvětimi-Birkenau) muselo i za třeskutých mrazů hloubit protitankové příkopy. Vězeňskými ubikacemi se pro ně staly stodoly a stáje bývalého statku. Hlídaný byly ozbrojenými strážemi. Krutá dřina, hlad a brutální zacházení ze strany dozorkyň SS se staly doprovodným jevem. Pochod smrti, který začal odvozem z tábora na konci ledna 1945, pak už vlastně nepřestal – skončil až 4. května (pro ty, které přežily) v jižních Čechách.

Asi 970 původních židovských vězeňkyň z tábora ve Schlesiensee bylo nejdříve spojeno s jejich družkami z blízkého slezského tábora v Grünbergu. Poté byla skupina asi 1 800 žen rozdělena: cílem první větve strašného pochodu přes celé Německo se stal Bergen-Belsen, druhá část směřovala do ženského tábora Helmbrechts. Byl původně pobočným táborem Ravensbrücku, nyní podléhal kmenovému táboru Flossenbürg. Zřízení byl na okraji stejnojmenného hornofranckého městečka, ležícího asi 12 km jihozápadně od Hofu. (Ten znají všichni znalci i zájemci o české dějiny, zejména středověké, a každý, kdo cestuje přes Cheb na západ do Německa.) Zimní smrtelná cesta „helmbrechtské skupiny“ vedla, většinou pěšky (na vozech byly vezeny nemocné a umírající, mnoho žen po cestě zemřelo nebo bylo strážemi pro neschopnost dalšího pochodu zastřeleno), Dolním Slezskem stále na západ. V Kladsku kopírovala československou předmnichovskou hranici, pokračovala přes Lužici a Sasko, Drážďany a Saskou Kamenici a dále německým Podkrušnohořím. Dne 6. března 1945 dorazilo 621 židovských žen a dívek v zoufalém a zuboženém stavu do Helmbrechtsu. Asi 230 nemocných žen Němci zane-

¹¹ Židovské muzeum v Praze, sbírka vzpomínek, inv. č. 182 (zaznamenala A. Lorencová). Na základě publikace o židovských deportacích bylo možno zjistit osud rodiny, která se r. 1938 odstěhovala (respektive uprchla) do Prahy. Odtud byla rodina Löwidtova 10. prosince 1941 deportována do Terezína a po 3 letech do Osvětimi-Birkenau. (Otec malé Evy Jindřich L. nejdříve, a to mužským tzv. pracovním transportem 28. září 1944; zahynul v Dachau, zcela jistě v některém z jeho pobočných táborů). Jeho manželka Marta byla spolu s dcerou deportována 4. října. Do transportu se přihlásily dobrovolně na základě podvodného slibu SS, že se rodina sejde. Ve skutečnosti už manžel a otec nikdy nespátřily. – Srov.: Terezínská pamětní kniha. Židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy 1941–1945. K vydání připravil kolektiv editorů pod vedením M. Kárného, Praha 1995, díl I., s. 224, 233.

¹² LAGUS, K. – POLÁK, J.: Město za mřížemi, Praha 1964, kapitola Konečné řešení, s. 329.

chali v jiných táborech, z toho asi 160 jich bylo o dva dny dříve, tj. 4. března dopraveno do ženského tábora Svatava (Zwodau), který ležel na okraji stejnojmenné obce. Ta po válce splýnula s městem Falknov, což je dnešní Sokolov na Karlovarsku.¹³ Židovky umíraly v obou táborech, umístěny v izolovaných blocích, nemocemi, hladem a vysílením; v Helmbrechtsu navíc vystaveny brutálnímu zacházení ze strany tamních dozorkyň, z nichž některé jednaly s obzvláštním sadismem.

Německý historik Hans Brenner mě přivedl k autorovi, jenž popsal helmbrechtický smrtící pochod nejdůkladněji. Napsal: „Židovské ženy a dívky [ve Svatavě] musely 20. dubna 1945 nastoupit s ženami z Helmbrechtsu onen pověstný pochod smrti, který si americký historik Daniel J. Goldhagen vybral ve své knize jako příklad masového vyhlazování židů „docela obyčejnými Němci“.¹⁴

Goldhagenova kniha Hitlerovi ochotní katani je plná otřesné faktografie, v případě helmbrechtického pochodu získané studiem soudních procesů s velitelem tábora i pochodu Aloisem Dörrem a dalšími pachateli a pachatelkami (v čele s hlavní dozorkyní Helgou Hegelovou). Bezbrannými oběťmi byly ženy a dívky – o to více působí celá záležitost drastičtěji a trýznivěji.¹⁵

Uvedený pochod byl i v poměrech, které panovaly v dubnu 1945 v Čechách a na Moravě, přece jen výjimečný. (I když jejich obyvatelé mohli už od ledna vidět hrůzné vlakové a později i pěší transporty vězňů koncentračních táborů.) Nejen svou délkou a absurdní bezcílností (měřil, jak již bylo řečeno více než 300 km), ale i tím, po jaké trase byl veden. Jeho organizátoři, jakkoli již neměli spojení se svými řídicími strukturami, se důsledně snažili vyhnout se protektorátnímu, tj. českým obyvatelstvem osídlenému území. Pochod začal v Helmbrechtsu 13. dubna, vedl přes Aš do Svatavy a odtud směřoval pak již stále na jih, tak, že trasa vedla odtrženým českým územím, ale přitom kopírovala předmnichovskou státní hranici. Vedla dále přes Čistou (tehdy Lauterbach), Mariánské Lázně, Chodovou Planou, Stráž u Tachova, Vlkanov, Maxov, Ondřejovice a dále podhůřím Šumavy přes Rejstěj, Kvildu, Lenoru a Volary do Prachatic. To se již psal 4. květen.¹⁶

Pochod probíhal ve třech různých skupinách, ale ani jedna z nich se nemohla vyhnout Chodsku, území, které bylo osídleno českým obyvatelstvem. Právě zde, jak ukázalo další bádání, došlo k více případům záchrany – a nebyla to náhoda. Příběh 14leté Evy Erbenové-Löwidtové se zde uzavírá (alespoň jeho tragická válečná kapitola) zvlášť dojemným způsobem. Na jedné ze zastávek smrtelného pochodu ze Schlesiersee zemřela její matka; aniž to dívka mohla vědět, byla v tu dobu již úplným sirotkem. Zuboženou, na

¹³ NĚMEC, V.: Ženský koncentrační tábor Svatava (Arbeitslager Zwodau), Sokolov 1985. – Také tento malý tábor byl původně ravenbrückou, nyní flossenburskou pobočkou. Srov. nejnověji: BRENNER, H.: Ženy v pobočných táborech Flossenbürgu a Gross-Rosenu na českém a moravském území. TSD 1999, s. 295–296.

¹⁴ BRENNER, H.: Ženy v pobočných táborech, s. 290.

¹⁵ GOLDHAGEN, D. J.: Hitlerovi ochotní katani, Praha 1997, s. 325–369.

¹⁶ Tehdy se SS dostali do obklíčení americkými jednotkami. Část vězeňkyň proto propustili, resp. nechali odvézt do Prachatic, druhou skupinu zachránili Američané doslova v poslední chvíli. Viz: GOLDHAGEN, D. J.: Hitlerovi ochotní katani, s. 350–352. Tam viz i německými soudy stanovený počet 178 obětí pochodu, v drtivé většině židovských. Autor soudí, že obětí bylo více, včetně ubitých a zastřelených. Odhadl, že za 22 dní pochodu zahynulo nejméně 275 žen: nepřežila tak třetina všech, které vyšly z Helmbrechtsu. Obětí umíraly ještě během ošetřování americkými vojenskými zdravotníky. (Pomáhali také čeští lékaři a sestry až ve vzdálených Vodňanech, což ovšem víme z českých pramenů získaných V. Němcem.) Viz tamtéž, s. 350–352.

smrt vyhladovělou a zesláblou ji na poli za obcí našli, zachránili a až do příchodu americké armády opatrovali postřekovští obyvatelé. Po letech vzpomínala: „Protože jsem byla moc slabá, zavolali na pomoc porodní bábu – tak dodnes říkám, že jsem se v Postřekově podruhé narodila.“ Posléze se podařilo přivést k děvčeti i lékaře; o celé záležitosti věděli (a pomáhali) nejen sousedé zachránců, ale celá ves. Za symptomatické pokládám, že Eva svým zachráncům zatajila svůj původ: „S lítostí jsem jim lhala do očí a oni mi na slovo věřili.“ Teprve až nebezpečí pominulo, přiznala své pravé jméno a totožnost vůbec: „Pochopili vše, jako vždy, a strýc Jahn [tak autorka vzpomínkové knížky nazývá svého hlavního zachránce – pozn. M.K.] jen řekl: „Jak sis mohla myslet, že tě ponecháme osudu?“ Nezlobili se na mě a já jsem jim za to byla vděčná.“¹⁷

E. Erbenová nebyla sama, koho zachránili obyvatelé Chodska. Danielu J. Goldhagenovi jistě nelze vytknout, že nevěnoval pozornost jednotlivým případům záchrany z helmbrechtického pochodu. Ani to, že dokumentární knize českých autorek Ireny Malé a Ludmily Kubátové „Pochody smrti“ nevystavil zrovna lichotivé vysvědčení.¹⁸ Pramená hodnota uvedeně publikace se ovšem prokázala v případech, které autor pominul. Už v dokumentu č. 25 – hlášení místního velitelství SNB v Domažlicích z 10. 5. 1946 – lze vyčíst informace o tom, že 24. dubna prošel městem průvod vězeňkyň, který byl nepochybně součástí helmbrechtického pochodu smrti. Nacházely se v něm židovské ženy a dívky původem z Polska, Maďarska (respektive z Podkarpatské Rusi – zde se hovoří o Ukrajině) a podle nezaručených zpráv i menší počet žen a dívek české národnosti. Důležitá je ale ověřená zpráva o tom, že čtyři ženy (uvedeny jsou jako „Polky“) z transportu v Domažlicích utekly a „dosud jsou v Domažlicích zaměstnány.“¹⁹

Václav Němec citoval ve své knize ze vzpomínky (blíže neurčené) profesorky Alžběty Herzové z Domažlic, která se dostala ze slezských táborů do Svatavy a odtud – spolu se všemi tamními židovskými ženami, pokud zůstaly naživu – byla vyhnána na další pochod. Následným bádáním se mi podařilo tuto ženu identifikovat: pocházela z někdejší Podkarpatské Rusi, odkud byla s židovskými transporty deportována do koncentračních táborů (nepochybně přes Osvětim, a to v r. 1944). Svou rodinu ztratila a po osvobození se přihlásila do evidence Rady židovských náboženských obcí v Praze. Zůstala v Domažlicích. Protože uvedla, že je absolventkou užhorodského reálného gymnázia, nechali ji zde externě učit ruštinu, prokazatelně až do léta r. 1946 (v té době jí bylo 23 let).²⁰

S dokumentem, který jsem citoval, respektive parafrázoval, korespondují následující výňatky z autentické výpovědi Alžběty Herzové.²¹ Jmenovaná byla bystrou pozorovatelkou. Hlavně však měla v době hrůzné evakuace ještě tolik duševních sil, že si –

¹⁷ ERBENOVÁ, E.: Vyprávěj, mámo..., s. 31, 41, 43.

¹⁸ Viz odkaz č. 15, s. 555.

¹⁹ Cenná je podle mého soudu záchrana všech životů, ať byly židovské nebo nežidovské. „Jen několika menším skupinkám se podařilo utéci a svůj život zachránit,“ čteme v hlášení. Uváděn je pochod 300 žen a dívek, který do Domažlic přicházel od Draženova. Je zde rovněž zmínka o trase Falknov – Domažlice. Viz: MALÁ, I. – KUBÁTOVÁ, L.: Pochody smrti, Praha 1965, s. 171–172. (Srov. též: D. J. Goldhagen: Hitlerovi ..., s. 330.)

²⁰ NĚMEC, V.: Ženský koncentrační tábor Svatava, s. 57. Viz dále kartotéční záznam v odd. evidence FŽNO v Praze. Dokumenty o učitelském působení A. Herzové na Baarově státním reálném gymnáziu z let 1945–46 jsem získal díky ochotě a laskavosti Státního okresního archivu v Domažlicích (můj dík patří ředitelce dr. V. Steinbachové).

²¹ MALÁ, I. – KUBÁTOVÁ, L.: Pochody smrti, s. 174–176. (Jde o dokument č. 26.)

podle poválečné výpovědi soudě – dokázala uchovat v paměti výrazné detaily ze strastiplného pobytu v táboře ve Schlesiersee a dalšího průběhu pochodu. Její podání je střídavé, o to však sugestivnější. Bez patosu popsala cestu ze Slezska; pomohla svým svědectvím určit, že to bylo město Oelsnitz a zdejší nádraží, ležící směrem na východ od někdejší hranice NDR – SRN, které se pro vězeňkyně stalo třídílnou stanicí. Jedna skupina, v níž byla sama dopravena (část musela dojít pěšky) do Svatavy, druhá, větší část žen pochodovala na západ přes Hof do tábora Helmbrechts. Osmnáct dnů svého pobytu ve Svatavě doprovodila poznámkou: „Tam zemřela i moje jediná sestra.“ Popsala další pochod. Udaná trasa je jen místopisně odlišná od Goldhagenova líčení, směr zůstal zachován: Falknov (Sokolov), Mar. Lázně, Tachov, Bělá nad Radbuzou, Hostouň, Poběžovice, Dražnov, Domažlice, Mrákov. Cítuji dále: „V Mrákově nastal mezi námi velký nepořádek, který je vám jistě znám, a při běhání a střelení SS se podařilo mně a mé přítelkyni – Rumunce – utéci přes pěšinku na pole, ke hřbitovu. [...] Asi 8 [žen] uteklo v Domažlicích, 2 v Mrákově a 4 osoby v některých dalších vesnicích. [...] Byl to ženský transport smíšených vězňů (politických a židovských). Většina vězňů byla karpatoruská a rumunská, pak česká, slovenská, maďarská, polská, holandská. [...] Vězni byli ubíjeni na rozkaz komandanta transportu anebo na jakýkoliv nápad kteréhokoliv SS.“²²

* * *

Ve svém příspěvku jsem už tolikrát citoval badatelské výsledky jiných, že jsem se rozhodl převzít část resumé D. J. Goldhagen. Jsem si přitom vědom toho, že nemusí vzbudit všeobecný souhlas; jeho slova se mi však zdají nejvýstižnější. Na jejich pozadí, jak se domnívám, ještě výrazněji vyvstane cena pomoci při záchraně z hrůzného pochodu:

„Šestiměsíční soužení Židovek, které začalo v pobočném grossrosenském táboře Schlesiersee a skončilo prohlídkou amerického lékaře a zavedením lékařských opatření na záchranu jejich životů, se zjevně v mnoha ohledech vymyká jakémukoliv chápání. I kdybychom pomínuli, že všechny ženy těžce strádaly i před tímto šestiměsíčním závěrečným dějstvím destruktivního dramatu v režii Němců [...], i tak by bylo stěží pochopitelné, jak vůbec mohly fyzicky, psychicky a emocionálně přežít tento půlrok nekonečného putování, nekonečného strádání, nekonečného násilí a bití, nekonečného strachu a především nekonečného hladu. Z našeho dnešního pohledu je prostě těžké porozumět bolesti a utrpení, jež zakoušely, nebo si představit, co pro ně znamenala každá strastiplná hodina jejich soužení.

Také není snadné pochopit, proč Němci tyto pochody konali. [...] Je navíc těžké pochopit, jak mohli Němci vědomě vystavit jiné lidi takovému zacházení a ještě v něm nalézat zalíbení. Přesto nebylo šestiměsíční bloudění těchto židovských žen, jež se zcela vymyká zdravému rozumu, v životě Židů na konci války ničím neobvyklým. Nesmyslnost těchto pochodů, strádání, bída a všudypřítomná smrt vyplňovaly jejich každodenní život, který pro ně uchystali němečtí dozorcí. Helmbrechtický pochod je navzdory veške-

²² Tamtéž, s. 175. – Pokud A. Herzová hovoří o ženě (nebo ženách) z Rumunska, soudím, že šlo o Židovky z oblasti Sedmihradská, připojeného r. 1940 k Maďarsku. Rok 1944 znamenal pro ně deportaci do Osvětimi.

rým zdánlivým extrémům, navzdory vši zdánlivé nepochopitelnosti jednou z nejnázornějších událostí v historii holokaustu.“²³

Dodatek

Teprve po napsání tohoto příspěvku jsem si přečetl článek Aleny Hájkové informující o jiné záchranné akci. Základem relace je zjištění, na jehož základě byl 23. června 1999 udělen pěti českým občanům (z toho 3 posmrtně) čestný titul „Spravedlivý mezi národy“. Izraelský Národní památník Yad Vashem ocenil, že s nasazením vlastního života se podíleli na záchraně čtyř mladých židovských žen, které v únoru roku 1945 uprchly při evakuaci („pochodu smrti“) z ženského koncentračního tábora Christianstadtu (šlo o pobočný tábor Gross-Rosenu) v Braniborsku. Pomoci se jim dostalo na území Protektorátu, zčásti dokonce v Praze.²⁴

Na úplný závěr bych chtěl poděkovat za rady a informace dr. Anně Hyndrákové, bez jejíž pomoci by tento referát nemohl vzniknout. Nabízí se otázka dalšího zkoumání pomoci obyvatel západních Čech vězňům, kteří uprchli z transportů smrti. Zejména na Domažlicku, jak jsem zjistil, není tato otázka dosud zpracována.

Poslední poznámka se týká pravopisné záležitosti, totiž psaní počátečního písmene ve slově Žid (žid), včetně přechýlené ženské podoby. Mám k dispozici písemné vyjádření Ústavu pro jazyk český AV ČR, který dává v soulase s územ jednoznačně přednost podobě Žid. Pravopis je ovšem i v tomto případě rozkolísaný, a kromě toho někteří autoři (zde citovaní, k nimž se ovšem řadí i autor této stati) psali uvedené substantivum střídavě v obou podobách. V každém případě však je ponecháváno autentické znění při citaci pramenů, pro něž zmíněná rozkolísanost rovněž platí.

The Attitude of Czech Society Towards Jews During the Nazi Occupation

Miroslav Kryl

During the war, the infiltration of anti-Semitism into the Czech population was relatively minor and in fact the majority's aversion towards anti-Semitism was only strengthened. The assistance provided by the Czech population in hiding Jews who had avoided the transports and subsequent assistance to those refugees fleeing the „Death Marches“ at the end of the war was quite significant. Special attention is given to the death march from the Jewish women's camp of Schlesiersee and the help given by residents of the western Bohemian region of Chodsko to the fleeing Jewish women.

²³ GOLDHAGEN, D. J.: Hitlerovi ..., s. 359. – Termín „holokaust“ je v českém překladu knihy uváděn důsledně v této podobě (nikoliv v běžněji užívané „holocaust“). Pravděpodobně je taková jeho podoba i v anglickém originále, tedy podle původního řeckého znění „holokaustos“ (bez latinského zprostředkování); označuje zápalnou oběť, ale též zkázu, úplné zničení.

²⁴ HÁJKOVÁ, A.: Pět spravedlivých mezi národy. In: Terezinské listy, 28. 2000, s. 61–62.

SLOVENSKÁ SPOLOČNOSŤ A ŽIDOVSKÁ KOMUNITA NA SLOVENSKU 1938–1945

Eduard Nižňanský

Môj príspevok si nenárokuje na nejakú komplexnosť – nakoniec práce Ivana Kamenca – najmä jeho kniha *Po stopách tragédie i Ladislava Lipschera Židia v slovenskom štáte* sú dostatočne známe. Holokaust na Slovensku popisujú z makropohľadu. V svojej štúdiu sa budem skôr snažiť naznačiť určité možné smery, ktorými by sa mohol výskum holokaustu na Slovensku vyvíjať.

Väčšina doterajších prác o holocauste na Slovensku od domácich¹ i zahraničných autorov² popisovala Židov³ na Slovensku⁴ ako minoritu (resp. objekt), na ktorej majoritní Slováci – resp. vedúca elita reprezentovaná Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou v oblasti exekutívy i legislatívy – realizovali slovensku odnož holokaustu. Autori si v podstate chronologicky či tematicky všímali systematické vyradovanie Židov za slovenského štátu v sfére občianskej, hospodárskej, politickej – až po deportácie do koncentračných táborov. Popisovali rozličné typy násilia na židovskej komunite a ostali väčšinou v schéme – obeť (Židia) – vrahovia (v širšom diapazóne vedúca elita HSLS) – mlčiaca väčšina. Prevažná časť takýchto prác sa zaoberala len židovskou minoritou a rozličnými prejavmi násilia na nej. Majoritných Slovákov si všímali maximálne len ako určité pozadie (napr. ako ťažko popísateľnú mlčiacu väčšinu), alebo zachytávali jednot-

¹ Časť knižnej tvorby: BAKA, I.: *Židovský tábor v Novákoch 1941–1944*, Bratislava 2001; BARKÁNY, E. – DOJČ, L.: *Židovské náboženské obce na Slovensku*, Bratislava 1991; HOENSCH, J. K. – BIMAN, S. – LIPTÁK, L.: *Emancipácia Židov – antisemitizmus – prenasledovanie v Nemecku, Rakúsko-Uhorsku, v českých zemiach a na Slovensku*, Bratislava 1999; HRADSKÁ, K.: *Prípady Wisliceny. Nacistický poradcovia a židovská otázka na Slovensku*, Bratislava 1999; LARIŠOVÁ, P.: *Židovská komunita v Bratislave v roku 1940*, Bratislava 2000; LIPSCHER, L.: *Židia v slovenskom štáte 1939–1945*, Print-servis 1992; NIŽŇANSKÝ, E.: *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*, Prešov 1999; *Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939–1945. VI. Robotný prápor* (ed. D. Tóth), Bratislava 1996; SALNER, P.: *Prežili holokaust*, Bratislava 1997; SALNER, P.: *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou*, Bratislava 2000; *Tragédia slovenských Židov* (ed. D. Tóth), Banská Bystrica 1992; *Židia v Bratislave* (zost. P. Salner), Bratislava 1997; *Židovská komunita na Slovensku. Obdobie autonómie. Porovnanie s vtedajšími udalosťami v Rakúsku* (ed. E. Nižňanský), Bratislava 2000; *Židia v Bratislave* (ed. P. Salner), Bratislava 1997; *Židovská komunita na Slovensku. Obdobie autonómie. Porovnanie s vtedajšími udalosťami v Rakúsku* (ed. E. Nižňanský), Bratislava 2000; *Židia v interakcii* (ed. E. Gál), Bratislava 1997; *Židia v interakcii, II.* (ed. E. Gál), Bratislava 1999; *Z dokumentov uveďme napr.: Riešenie židovskej otázky na Slovensku (1938–1945) Dokumenty 1–5* (ed. L. Hubenák); *Vatikán a Slovenská republika (1939–1945). Dokumenty* (ed. I. Kamenec, V. Prečan, S. Škorvánek), Bratislava 1992.

² Jedná sa najmä o práce Y. Bauera, R. Büchlera, G. Fatranovej, Y. Jelinka, K. Kwiet, L. Rothkirchen, T. Tönsmayer.

³ Autor štúdie používa pojem s veľkým písmenom, pretože vníma Židov ako národnosť, ktorá sa prostredníctvom sionizmu stala národom.

⁴ Keďže sa Židia na Slovensku hlásili k rozličným národnostiam autor používa tento pojem.

livé prejavy násilia majority – či jej organizácii – napr. Hlinkovej gardy, Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy, Freiwillige Schutzstaffeln. Prípadne sa zameriavali na úlohu jednotlivcov v tomto procese – napr. Jozefa Tisu (predsedu vlády a neskôr prezidenta Slovenskej republiky), Alexandra Macha (ministra vnútra), Vojtecha Tuku (predsedu vlády) a i. Tieto analýzy akceptovali v podstate pohľad z pozície židovskej minority, prostredníctvom ktorých bol popisovaný holokaust.

Myslím si, že ak chceme iným spôsobom analyzovať problém holokaustu – a nielen na Slovensku, treba sa zamerať na analýzu najmä dvoch problémov: sociálneho pozadia holokaustu a problému lokálnych agresorov (teda realizátorov holokaustu na úrovni jednotlivých štátov – včítane nižších zložiek exekutívy – správnych i samosprávnych orgánov, ktoré nám ale umožnia komparáciu s inými štátmi).

Akonáhle sa pokúsime analyzovať sociálne prostredie holokaustu – musíme si všimnúť majoritu a podstatné zmeny v jej sociálnej stratifikácii (i v majetkových pomeroch), ktoré nastali v priebehu holokaustu. Musíme sa zamýšľať nad tým, kto vlastne nahradil (a z ktorých sociálnych vrstiev) po vyradení z hospodárskeho, profesného a sociálneho života židovskú minoritu. Na Slovensku je to jednoznačne spojené s doformovaním strednej vrstvy, pretože Židia z hľadiska svojho ekonomického postavenia a zastúpenia v slobodných povolaniach predstavovali klasickú strednú vrstvu. Isteže má to aj svoju politickú rovinu, pretože táto „nová“ stredná vrstva je politicky spojená s režimom slovenského štátu, so štátostranou – Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou, jej hierarchiou. Kým budeme schopný nejakým spôsobom tento jav analyzovať na celoslovenskej úrovni, pravdepodobne najlepšou možnosťou je analyzovať sociálne prostredie holokaustu na úrovni židovských mestských či vidieckych komunit⁵.

Aby sme si mohli uviesť rozmer holokaustu zopakujem ad illustrandum aspoň niektoré základné štatistické dáta, ktoré sú dostatočne známe. Podľa sčítania z 31. 12. 1938 malo Slovensko po I. Viedenskej arbitráži 2 709 000 obyvateľov, z toho 2 291 000 Slovákov (84,56 %), 93 688 Čechov (3,46 %), z ktorých 51 997 malo domovskú príslušnosť v Čechách a 41 691 na Morave a v Sliezsku, 128 000 Nemcov (4,74 %), 79 000 Rusínov (2,94 %), 67 000 Maďarov (2,49 %), 27 000 Romov (0,98 %). K židovskej národnosti sa prihlásilo 29 928 osôb (1,11 %) a k židovskému náboženstvu 87 487 osôb (3,23 %). K židovskej národnosti sa teda v roku 1938 hlásilo len 34,2 % Židov⁶.

Štatistika z roku 1930 uvádzala 136 737 Židov na Slovensku (4,11 %) z ktorých sa hlásilo k českej a slovenskej národnosti⁷ 44 019 (32,19 %), židovskej národnosti

⁵ Ako príklad takéhoto štúdiu možno uviesť napr. JAMRICHOVÁ, A.: Židovská komunita v Topoľčanoch v období autonómie Slovenska. In: Židovská komunita na Slovensku ..., s. 9–40. KÖNÖZYOVÁ, L.: Židovská otázka v Nitre v období autonómie Slovenska. In: Židovská komunita na Slovensku ..., s. 49–82. PSICOVÁ, K.: Židovská otázka v Piešťanoch v období autonómie Slovenska. In: Židovská komunita na Slovensku ..., s. 112–136. SLNEKOVÁ, V.: „Židovská otázka“ na úrovni mesta – Trnava v období autonómie Slovenska. In: Studia historica Nitriensia V/1996, s. 185–203. SLNEKOVÁ, V.: Arizácia židovského hmotného majetku ako súčasť „riešenia“ židovskej otázky v hospodárskej oblasti – modelové mesto Trnava v rokoch 1939–1942. In: Studia historica Nitriensia VIII/2000, s. 205–240. Tieto práce sú ale napísané z pozície židovskej minority. Sociálny rozmer holokaustu zachytávajú len okrajovo. Pokusom na regionálnej úrovni zachytiť sociálny rozmer holokaustu je príspevok A. James-Jamrichovej v tomto zborníku, ktorá sa zaoberá mestom Topoľčany.

⁶ Pozri Náučný slovník aktualit 1939, Praha 1939, s. 479.

⁷ Dobovo bola štatisticky zachytávaná československá národnosť.

65 385 (47,81 %), k nemeckej 9 945 (7,27 %) a maďarskej 9 %. Oproti sčítaniu v roku 1921 možno vidieť zmenu najmä v prihlásení sa k československej národnosti vzostup z 22 % na 32 % a pokles maďarskej národnosti zo 16,5 % na 9 %. Podľa sčítania z roku 1930 vieme, že najväčšie komunity žili v Bratislave (približne 15 000), v Nitre (4 358), Prešove (4 308), v Michalovciach (3 955), v Žiline (2 917), v Topoľčanoch (2 459), v Trnave (2 445), v Bardejove (2 441) a pod. Väčšina židovskej populácie žila na východnom Slovensku. Z hľadiska náboženského bola na 70 % ortodoxná. Ostatní patrili k neológom alebo status quo⁸.

Po deportáciach v roku 1942 (57 transportov od marca do októbra 1942⁹) a útekoch do Maďarska, prípadne skrývaní ostalo na Slovensku približne 20 000 Židov¹⁰ (niektoré pramene uvádzajú len 18 000¹¹). Tento počet sa zredukoval na konci vojny, keď od jesene 1944 realizovali deportácie už Nemci. Podľa I. Kamenca v 13 transportoch vyviezli približne 13 500 Židov, z ktorých sa nevrátilo okolo 10 000¹². Okresní náčelníci od začiatku roku 1945 v pravidelných správach Ústrední štátnej bezpečnosti väčšinou písali, že v okruhu ich pôsobenia sa Židia nenachádzajú. Toto je teda suchý výpočet, na základe ktorého môžeme sledovať postupnú genocídu Židov na Slovensku.

Z hľadiska majority je nutné povedať, že pramene nám predovšetkým ukazujú reakcie vládnucej HSLS, HG, prezidenta, členov vlády, snemu ale aj Štátnej rady. Oveľa ťažšie sa nám rekonštruujú reakcie „mlčiacej“ väčšiny. Nakoniec v prácach Lipschera ale najmä Kamenca je postupný proces vyradovania židovskej komunity dostatočne známy. Pričom sú zachytené aj názory jednotlivých čelných predstaviteľov štátu, strany, HG a pod.

Z hľadiska možného zachytenia reakcií „mlčiacej väčšiny“ chcem upozorniť na zaujímavý dobový materiál, ktorým sú mesačné hlásenia okresných náčelníkov Ústrední štátnej bezpečnosti. Časove sú väčšinou vymedzené obdobím január 1940 až začiatok roku 1945; aj napriek mnohým klíše je možné pri rozsiahlej komparácii tohto prameňa dospieť k zaujímavým výsledkom. Predovšetkým získame v tomto materiáli predstavu o reakciách (aj keď úradných) na situáciu židovskej komunity. Mnohokrát sú vyhlásenia okresných náčelníkov jednoznačné a čo je pochopiteľné, nespochybňujú vládnu líniu (tento prameň by si zaslúžil samostatnú štúdiu). Podľa terajšieho poznania tohto prameňa môžem povedať, že množstvo správ o židovskej komunite (v každej správe pod bodom

⁸ HRADSKÁ, K.: Postavenie Židov na Slovensku v prvej Československej republike. In: HOENSCH, J. K. – BIMAN, S. – LIPTÁK, E.: Emancipácia Židov ..., s. 131. NIŽŇANSKÝ, E.: Židovská komunita ..., s. 14 n. ROTHKIRCHEN, L.: The Situation of Jews in Slovakia between 1939 and 1945. In: Jahrbuch für Antisemitismusforschung 7/1998, s. 49n.

⁹ V liste Ministerstva financií Ministerstvu vnútra z 15. 10. 1942 ohľadom zaplatenia za deportovaných je údaj, že doteraz bolo deportovaných 57 628 Židov. SNA, fond Ministerstvo vnútra, kartón 262, 12266/42.

¹⁰ K I. 9. 1942 ostalo na Slovensku 23 451 Židov. SNA, fond MV, kartón 267, 406-560-13.

¹¹ K I. 1. 1943 ostalo na Slovensku 18 945 Židov. Archív múzea SNP, Fond VIII. 70/66. Príloha k správe A. Morávka na zasadnutí Štátnej rady.

¹² Bližšie pozri HRADSKÁ, K.: Deportácie slovenských Židov v rokoch 1944–45 so zreteľom na transporty do Terezína. In: HČ, 45, 3, 1997, s. 456; KAMENEC, I.: Po stopách tragédie, Bratislava 1991, s. 271; KÁRNÝ, M.: Lidské ztráty čs. Židů v letech 1939–1945. Český časopis historický, 89, 3, s. 410–419; KLADIVOVÁ, V.: Osudy židovských transportů ze Slovenska v Osvětimi. In: Tragédia slovenských Židov. Banská Bystrica 1992, s. 156–7; FATRAN, G.: Die Deportation der Juden aus der Slowakei 1944–1945. In: Bohemia 37, 1, 1996, s. 98–119. ROTHKIRCHEN, L.: The Situation of Jews in Slovakia between 1939 and 1945. In: Jahrbuch für Antisemitismusforschung 7, 1998, s. 62–3.

e/ mal o Židoch referovať okresný náčelník) je úmerné jej početnosti, prípadne ekonomickému významu. Môžeme v nich nájsť však aj rozpory. Ako príklad môžeme uviesť správy okresného náčelníka z Bardejova, kde okresný náčelník vykresľoval situáciu či už v arizačnom procese (roky 1940–41), alebo počas deportácií z roku 1942 ako bezproblémovú a vyvezenie Židov podľa neho prospelo jeho okresu. Zrazu však pri nútenom vystaňovaní Židov zo šarišsko-zemplínskej župy v roku 1944 napísal, že po odchode Židov, ktorí pôsobili ako poradcovia v arizovaných obchodoch i živnostiach, sa obáva zásobovacích a iných problémov (včítane zdravotných), ktoré mali postihnúť majoritné obyvateľstvo.

„Sú poplašené správy o tom, že Židia majú byť z pohraničných okresov evakuovaní bezvýnimčne a z toho je značný rozruch v okrese. Najmä arizované obchody, ktoré majú veľké obchody sa obávajú, lebo si netrúfajú samostatne ani dnes viesť svoje podniky, keďže predpisy NÚSZ-u a distribúcia sama o sebe je agendou, ktorá značne zaťažuje obchody a vyžaduje ľudí, ktorí v tom sú už značne zapracovaní.“¹³ „Verejnosť teraz s pozornosťou sleduje ako sa uplatnia obchody a podniky arizované, či budú životaschopné už aj preto, lebo sa všeobecne povrávalo, že arizátori brali z obchodov len fixné platy, sami sa ničomu nepriučali. Isteže odchody Židov pocítia aj tí, ktorí boli zvyklí žiť v istom blahobyte a teraz im pramene príjmov sa stratili. ... Bolo by treba veľkostatky, ktoré spravovali Židia dať do absolútne spoľahlivých rúk arijcom, ktorí môžu splniť povinnosti na nich kladené, či sa už týka dodávky múky, alebo iných potrieb denného života pre ústavy, podniky a pod. ... Otázka zdravotná vzhľadom na odchod Židov z okresu nie je vyriešená, lebo okres počítajúci 45 000 obyvateľov má len dvoch praktických lekárov-arijcov a tak široké okolie je pre prípad epidémie vystavené nebezpečeniu.“¹⁴ Teda aj okresný náčelník v inom sociálnom kontexte zrazu dokázal inak vnímať aj problém židovskej komunity, najmä ak sa dôsledky „vyriešenia“ jej existencie mali dotknúť majoritných obyvateľov.

Ak si budeme všimáť jednotlivca a jeho správanie počas slovenského štátu (aj vo vzťahu k židovskej komunite), doteraz bol tento jeho postoj posudzovaný najmä v rovine individuálnej – napr. ako kolaborácia s režimom, profitovanie zo svojho postavenia v HSLS či HG pri arizovaní a pod. Jednotlivec však podľa mňa tým, že napísal žiadosť o arizovanie (hnutelnosti či nehnuteľnosti, a na Slovensku máme tisíce takýchto zachovaných žiadostí) prejavil slobodnú vôľu (v totalitnom režime) získať určitý majetok (respektíve sa zúčastniť na jeho štátnom garantovanom rozkradnutí), pričom si musel uvedomiť, že tým sa ešte viac priblížil k režimu. A ak mu režim slovenského štátu umožnil osobne sa obohatiť – v tom prípade musel počítať s tým, že v určitom momente bude môcť tento režim vyžadovať na arizátorovi skutočnú podporu (alebo aspoň mlčanie za spolupáchateľstvo).

Ako príklad takéhoto modelového správania uvediem žiadosť „obyčajného človeka“ vojnového invalida A. Morvaia zo Svätého Beňadika, ktorí 10. 2. 1943 žiadali o rádioprijímač, odobratý Židom. Tamajší notársky úrad odpovedal Okresnému úradu v Novej Bani v tom zmysle „nakoľko iných uchádzačov niet a svojho času škole, žandár-

¹³ SNA, fond 209-749-5. Správy okresného náčelníka z Bardejova Ústrední štátnej bezpečnosti (1940–1945). Správa z 2. 5. 1944.

¹⁴ SNA, fond 209-749-5. Správy okresného náčelníka z Bardejova Ústrední štátnej bezpečnosti (1940–1945). Správa z 31. 5. 1944.

stvu a iným korporáciám rádioprijímače zabrané Židom už boli pridelené“ navrhujem priaznivé vybavenie žiadosti.¹⁵ Tento príklad ukazuje teda nielen dobrovoľné pridanie sa k rozkrádaniu majetku, ale aj to, že príklad inštitúcií, ktoré sa už obohatili – školy, úradov a pod. museli vplyvať aj na verejnosť (isteže po skončení vojny a návrate z koncentračných táborov aj na predchádzajúcich vlastníkov – Židov). Ak by sme ostali v okrese Nová Baňa, z ktorého pochádza tento príklad, možno uviesť, že z 29 rádioprijímačov prideliť okresný úrad 11 rádii (41,3 %) miestnym organizáciám Hlinkovej gardy, 6 ľudovým školám – včítane cirkevných (20,6 %), skrátka neostali ani sekretariát Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, Deutsche Partei, Notárske úrady v Novej Bani i Žarnovici. Rádioprijímače boli pridelené aj úradu práce, detskému domovu, robotníckej útulni (10,3 %) v Žarnovici. Do osobného vlastníctva ich získali len J. Gindl, veliteľ židovského pracovného tábora vo Vyhniach a Štefan Martin, hostinský v Novej Bani.

Tento malý príklad som uviedol len preto, aby som ukázal dôležitosť sociálneho rozmeru arizácie aj v takej „zanedbateľnej“ položke ako sú rádioprijímače. Pričom vidíme na jednej strane uspokojenie ambícií vedúcich miestnych agresorov (Hlinkovej gardy, Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, i Deutsche Partei – získali nadpolovičnú väčšinu rádii), ale zbytky koristi sa dostali aj školám (20,6 %), či sociálnym ustanovizniám (10,3 %). Tzn. ich bezprostredné zainteresovanie na rozkrádaní – resp. snaha ukázať, že napr. táto hnutelnosť bola rozdelená správnym inštitúciám, ktoré ju potrebujú. (Analýza žiadostí nám ukáže aj motiváciu arizátorov, prípadne zdôvodnenie ich pokusu o obohatenie sa.)

Na základe tohto príkladu by som chcel ešte raz zdôrazniť, že doterajší výskum, ktorý sa týkal židovskej komunity na Slovensku, bol zameraný predovšetkým na jednotlivé zásahy proti tejto komunite najmä v podobe jednotlivých vládnych nariadení, prípadne zákonov, ktoré po dobu existencie slovenského štátu Židov na Slovensku postihovali. Tento pohľad, ktorý je vlastný aj podstatnej časti svetovej historickej spisby o holocauste, je z môjho pohľadu najmä analýzou zo strany minority (teda židovským pohľadom), na ktorej majorita realizuje rozličné akty násillia – či už psychického, fyzického, alebo jednoducho majetkového bezprávia. Teda autori sledovali jednotlivé nariadenia a ich dopad na židovskú komunitu (a to už či domácich agresorov, alebo kolaboráciu s nemeckými inštruktormi). Tento pohľad bol aj logickým – najprv musíme zistiť množstvo a rozsah týchto zásahov vo vzťahu k židovskej komunite, aby sme mohli výskum posunúť ďalej.

V tomto ohľade treba povedať, že práce Lipschera¹⁶ i Kamenca¹⁷ z celoslovenského hľadiska tento pohľad skutočne aj splnili. V prípade Kamencových prác – tento interpretuje problém židovskej komunity aj z pohľadu vnútropolitického zápasu medzi konzervatívnym a radikálnym krídlom v HSLS. Preto sme skutočne dobre informovaní aj

¹⁵ ŠOKA Kremnica, fond OÚ Nová Baňa, kartón 31, 281/43 prez.

¹⁶ LIPSCHER, L.: Židia v slovenskom štáte 1939–1945, Print-servis 1992; LIPSCHER, L.: Die Einstellung der slowakischen Volkspartei zu den Juden während der Zweiten Tschechoslowakischen Republik. In: Bohemia, 14, 1973, s. 386–403.

¹⁷ Z množstva prác uvedme aspoň: KAMENEC, I.: Postavenie židovského obyvateľstva v období autonómie Slovenska. In: Židovská komunita na Slovensku ..., s. 41–7; KAMENEC, I.: Po stopách tragédie ...; KAMENEC, I.: Slovenský štát, Praha 1992; KAMENEC, I.: Jozef Tiso. Tragédia politika, kňaza a človeka, Bratislava 1998.

o jednotlivých stretoch vo vláde, Štátnej rade či Slovenskom sneme vo vzťahu k tzv. riešeniu.

Takýto výskum nám však umožňoval urobiť závery najmä v rovine individuálnej kolaborácie. Doterajší výskum však podľa môjho názoru dostatočne nezachytil sociálne pozadie holocaustu. Len okrajovo zachytával prostredie majoritnej komunity a zmeny v nej. Zopakujem, že postoj majority bol chápaný najmä ako individuálna (prípadne kolektívna) kolaborácia s režimom. Využitie svojho postavenia v HSLS, HG prípadne v ministerstvách, rozličných grémiách tomu-ktorému z vyššie či nižšie postavených predstaviteľov (dovoliť si ich pre nedostatok iných pojmov pracovne nazvať lokálnymi agresormi) umožňovalo participovať na ožobračovaní židovského obyvateľstva.

Zisťovala sa teda zainteresovanosť toho-ktorého politika, prípadne strany, paramilitantnej organizácie na prenasledovaní Židov. (V tomto ohľade komparácie holocaustu v Európe nešli oveľa ďalej). Doteraz sme sa v rámci sledovania „lokálnych agresorov“ zameriavali najmä na špecifiká tej-ktorej oblasti, mesta a pod. a tam sme sledovali rozdiely, prípadne zvýšený radikalizmus. Uvediem niekoľko príkladov. Označenie obchodov v septembri 1939 – a v tomto ohľade aktivitu miestnej organizácie HSLS vo Zvolene, ktorá už v auguste 1938 predložila návrh na označenie týchto obchodov, skôr ako prišlo nariadenie. Alebo v Poprade zákaz vychádzania na ulicu už po 21. hod. – hoci podľa nariadenia to bolo až od 22. hod. v letných mesiacoch. Podobne by sme mohli uviesť príklady už z obdobia autonómie (napr. protižidovské vystúpenia pogromistického charakteru v Piešťanoch i Trnave¹⁸).

Aby som snáď jasnejšie vysvetlil, uvediem prípad arizácií, ktoré môžeme vnímať nielen ako akt pauperizácie židovskej komunity, resp. jej okradnutia pod štátnu kuratelou. V Kamencovej i Lipscherovej práci a v poslednom rade i vo viacerých prácach o regionoch sa objavilo množstvo faktov, ktoré zaznamenávali postupnú pauperizáciu Židov na Slovensku. Na druhej strane však majoritnou komunitou a zmenami v nej sa tieto práce zaoberali len okrajovo (alebo vôbec). Myslím si, že podobný priestor ako výskumu židovskej komunity v procese arizácií (a to či už I. alebo II. arizačného zákona) musíme venovať nielen typológii ožobračovania (prípadne židovskej snahy zachrániť si majetok – prostredníctvom „árijských“ priateľov, „nežidovských“ príbuzných a pod. – v období I. arizačného zákona, teda typologicky sa zamerať na rozličné typy reakcií židovskej komunity na túto situáciu), ale aj dôsledkom týchto vynútených sociálnych zmien, aj preto, že v tomto procese, ktorý skončil deportáciami Židov sa na Slovensku, sa formovala stredná vrstva – „nacionalizoval“ sa majetok. Ak vieme, že z hľadiska politického arizátori patrili k HSLS či HG, ak dokážeme ich príbuzenskú prepojenosť k vtedajším lokálnym politickým elitám, prípadne zneužívanie politického postavenie niektorých arizátorov, výskum sa nezameral na sociálnu stratifikáciu arizátorov, alebo všeobecne tých, ktorí majetkovo, finčne a inak participovali na holokauste. Väčšinou len ako poznámky pod čiarou nájdeme údaje o pomere medzi židovskými a nežidovskými živnosťami, obchodmi, továrňami, vlastníctvom pôdy, či bytom. Práve týmto rozsiahlym zmenám vlastníctva a ich dôsledkom v oblasti hospodárskej, finančnej i daňovej treba venovať pozornosť. Nehovoriac už o tom, že sme veľmi ťažko mohli zachytiť problémy v zásobovaní, obchode, finančné straty bánk, či daňové straty štátu, ktoré nastali

¹⁸ PSICOVÁ, K.: Židovská otázka v Piešťanoch ..., s. 112–136; SLNEKOVÁ, V.: „Židovská otázka“ na úrovni mesta – Trnava ..., s. 185–203.

po likvidácií židovských firiem a následnom vytváraní firiem „árijských“ majiteľov. Možno tu uviesť príklad, že z približne 12 500 židovských živností bolo 85 % likvidovaných a len zbytok arizovaný – početne 1 888. Približne takýto istý pomer nachádzajú aj pri výskume v regiónoch¹⁹.

To znamená, ak nám to dokumenty umožnia, rovnaký priestor treba venovať zmenám v postavení majoritných Slovákov (ale iste aj Nemcov). Aspoň ako ukážku uvedme príklady veľkých židovských komunit napr. z Topolčian (2 192 Židov – 25,1 % zo všetkých obyvateľov mesta, ktorých 8 731²⁰). Židia vlastnili 605 (29 %) živností z celkového počtu 2 059. Najvyššie zastúpenie mali v slobodných živnostiach 470 (43 %). V remeselných živnostiach bolo registrovaných 115 (15 %) židovských živností a 20 (11 %) koncesovaných. Situovanosť živností Židov v centre okresného mesta Topolčany (Židia obsadili takmer celé námestie) im zabezpečovala rozhodujúcu úlohu v hospodárskom živote okresného mesta a aj celého okresu²¹. V Trnave (2 728 židovských obyvateľov)²² V. Slneková uvádza pre rok 1938 už len 2 467 obyvateľov židovského vierovyznania, čo predstavovalo 10,5 % obyvateľov mesta. Pričom zo 1 221 obchodníkov a živnostníkov v meste bolo 483 Židov (39,5 %), z 32 tovární v meste vlastnili židovskí podnikatelia 11 (34,4 %), z 20 veľkostatkov v trnavskom katastri bolo 18 židovských (90 %) a Židom patrilo aj 265 domov.²³ Mali by sme preto dostatočný priestor venovať aj zmenám v majoritnej spoločnosti, pretože len tak pochopíme skutočné dôsledky holocaustu pre slovenskú spoločnosť.

V tomto ohľade si myslím, že najlepšia možnosť pre popisanie sociálnych dôsledkov holocaustu je výskum na úrovni mestských, či vidieckych komunit, kde na základe sociálnej analýzy je snáď najlepšie možné odhaliť dôsledok týchto rozsiahlych zmien. Až keď dokážeme tieto rozdiely popísať na úrovni týchto komunit, môžeme sa pokúsiť o niektoré typológie na úrovni Slovenska. V spomínaných Topolčanoch autorka A. James uvádza: „Arizovaných podnikov sa zmocnila úzka skupina obyvateľstva. Z hľadiska straníckej príslušnosti sa jednalo o zaslúžilých členov a funkcionárov Hlinkovej slovenskej ľudovej strany alebo Hlinkovej gardy, v prípade štátnych zamestnancov arizovali ich manželky a príbuzní. Všetci mali odporúčanie HSLS, v 7 prípadoch aj HG a

¹⁹ V správe z nemeckého vyslanectva ohľadom Židov z 24. 11. 1943 sa hovorí: „Juden waren tätig: 37,1% im Handel, 20,3 % Industrie und Gewerbe, 18,3 % Rentner, 10 % ohne Berufsangabe, 8,2 % freie Berufe, 5,8 % Land- und Forstwirtschaft. In der Hand von 52 000 Juden als Vermögensträger befanden sich 3 288 Millionen Kron, das sind rund 45 % das auf cca 7 000 Milliarden geschätzten Volksvermögens der Slowakei. Eine Regelung der Judenfrage bot dem slowakischen Volk die Möglichkeit, sein Volksvermögen zu vermehren und eine gesunde Mittelschicht aufzubauen“. SNA, fond S, káron 47–19. Podobné informácie možno nájsť v referáte A. Morávka, predsedu UHU o celkovej činnosti UHU za rok 1941 a o programe ÚHÚ v roku 1942. SNA, fond Kancelária prezidenta republiky, káron 172-45/1943. Napr. v Trnave zo 494 židovských podnikov bolo 374 (75,7 %) zlikvidovaných a 82 (16,6 %) arizovaných. Bližšie pozri SLNEKOVÁ, V.: Arizácia židovského hnutel'ného majetku ..., s. 206. V Topolčanoch bolo 442 (83 %) židovských podnikov likvidovaných a 89 (17 %) arizovaných. JAMES, A.: Zmeny v postavení židovskej komunity v okrese Topolčany spôsobené riešením židovskej otázky počas obdobia Slovenského štátu a ich sociálny dopad. (Pozri bližšie príspevok v tomto zborníku.)

²⁰ BARKÁNY, E. – DOJČ, L.: Židovské náboženské obce ..., s. 207.

²¹ Bližšie pozri JAMRICOVÁ, A.: Židovská komunita v Topolčanoch ..., s. 9–40. JAMES, A.: Zmeny v postavení židovskej komunity v okrese Topolčany ...

²² BARKÁNY, E. – DOJČ, L.: Židovské náboženské obce ..., s. 126.

²³ SLNEKOVÁ, V.: Arizácia židovského hnutel'ného majetku ..., s. 209.

holi Slováci.²⁴ O spoločenskom postavení arizátorov sa nezachoval žiaden kompletný záznam. Podľa doterajšieho stavu výskumu možno skonštatovať, že to boli predovšetkým drobní živnostníci (v 46 prípadoch) a zamestnanci židovských podnikov (2), ktorí pomocou arizácie nadobudli alebo si rozšírili vlastné živnosti. V niekoľkých prípadoch (v 12 podnikoch) sa arizátormi stali miestni úradníci (4), vládni komisári väčších obcí okresu – vrátane Topoľčan (3), manželky najvyšších funkcionárov HG – povolaním učiteľov alebo vysokých úradníkov (3) a v jednom prípade sa stal spoluvlastníkom arizovanej firmy aj rímskokatolícky duchovný.²⁵

Na základe vlastného výskumu môžem len povedať, že ak sa chceme pokúsiť zachytiť tento sociálny rozmer holokaustu, výskum musíme (napriek tomu, že konferencia sa týka len obdobia do roku 1945) zamerať aj na povojnové obdobie. Totiž dokumenty fondov okresných úradov, konfrontované s centrálnymi fondami ministerstva hospodárstva, Ustredného hospodárskeho úradu, prípadne Hospodárskej úradovne predsedníctva vlády, fondom Hlinkova garda a inými nám umožnia najmä zistiť prekríženie záujmov rozličných osôb o arizovanie. Povojnové reštitučné prípady z fondu Povereníctvo priemyslu a obchodu nám mnohokrát umožnia zachytiť nielen príbuzenské a politické prepojenia arizátorov, prípadne rivalizovanie rozličných záujemcov a arizovanie, ale v mnohých prípadoch aj ekonomické, daňové, finančné pozadie jednotlivých prípadov, ktoré sa v arizačných materiáloch z vojny mnohokrát takto konkrétne nevyskytovalo, prípadne sa nezachovalo.

Ako príklad môžem uviesť prípad arizovanej lekáreň u Spasiteľa vo Zvolene²⁶. Materiály okresného úradu tento prípad len zaznamenávajú bez širších súvislostí (podobne v Úradných novinách je tento prípad uvedený ako zlikvidovanie lekáreň v jednom zázname). Povojnové dokumenty ukazujú na jednej strane zmeny v postavení arizátora, ktorý sa stal po vojne národným správcom lekáreň a keďže z rodiny pôvodného vlastníka nikto neprežil, postupne sa snažil získať túto lekáreň do svojich rúk definitívne. Až z týchto materiálov PPO po vojne sa však dozvedáme, že po skončení vojny sa ozvala napr. Tatra banka z požiadavkou o zaplatenie pôžičky pôvodnému majiteľovi, keďže mu požičala ešte pred II. svetovou vojnou 200 000,- korún, pričom keď prebiehala arizácia (resp. likvidácia) lekáreň v roku 1941, tak sa táto inštitúcia vôbec neozvala. Týmto povojnovým záujmom bol prekvapený aj pôvodný arizátor. Podobne sa v týchto dokumentoch nachádzajú materiály Daňového úradu vo Zvolene, ktorý žiadal v rokoch 1942 i 1943 daňové nedoplatky od pôvodného majiteľa, ktorých sa z logických dôvodov tento úrad nedočkal. V prípade samotného arizátora môžeme tiež vidieť jeho postupnú zmenu – ale znovu až v povojnových dokumentoch. Ešte v žiadosti o národnú správu v r. 1945 priznáva, že arizoval, v neskorších listoch už píše, že v podstate nearizoval, lebo on získal novú licenciu a lekáreň len prevzal zpod nútenej správy, nehovoriac už o ľudskom posune arizátora, ktorý ako svoju zásluhu uvádza, že v období Slovenského národného povstania pomáhal liekmi povstalcovi (o čom však nemal žiadne relevantné potvrdenia). Teda konkrétny osud arizátora, ktorý sa aj po vojne snažil udržať svoj majetok. Dôležitý je však znovu sociálny dôsledok tejto udalosti aj pre majoritnú spoločnosť. Finančné straty, ktoré znamenala táto konkrétna arizácia, sa prejavujú až po vojne. Po vojne sa

²⁴ SNA, fond ÚŠB 609-65-2.

²⁵ Bližšie pozri JAMES, A.: Zmeny v postavení židovskej komunity v okrese Topoľčany ...

²⁶ Vo Zvolene bola dosť malá židovská komunita – v roku 1930 tam žilo 622 Židov (5,5 % z 11 214 obyvateľov). BARKÁNY, E. – DOJČ, L.: Židovské náboženské obce ..., s. 261.

zrazu ozve banka, ktorá mala pre arizácie finančné straty, je možné určiť aj daňové straty z obdobia slovenského štátu na tento konkrétny podnik. Tento prípad ukazuje skôr typologicky nevyhnutný posun výskumu do oblastí finančnictva, daňových úradov a pod. Tzn. v tomto prípade dokážeme aj rozsiahle finančné a daňové straty, ktoré aj pre majoritu znamenala arizácia²⁷.

Isteže ak by sa pôvodný vlastník vrátil – aj typologicky by sme mohli zistiť reakcie arizátora na jeho návrat. To znamená povojnový rozchod medzi židovskou komunitou a majoritnou spoločnosťou pokračoval práve v tomto období a na tomto princípe. Ohrozenie – možná strata arizovaného majetku – potom mohlo viesť z hľadiska majoritnej komunity až k pogromu, ako nám ukazuje príklad Topoľčan²⁸.

Z dokumentov povojnovej proveniencie môžeme zachytiť najmä podniky, na ktoré bola uvalená národná správa, prípadne boli reštituované (teda určite nie všetky), ale aj tento výskum nám môže ukázať v čo najširšom slova zmysle sociálne pozadie holokaustu ako aj ľudské dôsledky vzájomných kontaktov majority a židovskej minority.

Podobne by sme mohli ukázať problém bytového fondu – resp. správcov, ktorí boli za slovenského štátu určení. 1. 11. 1941 boli židovské nehnuteľnosti poštátnené. V tomto ohľade povojnové dokumenty povereníctva priemyslu a obchodu ukazujú aj veľmi zaujímavý osobný rozmer arizátorov. Ak totiž židovská komunita o bytový fond prišla k 1. 11. 1941, tak arizátori väčšinou podali svoje žiadosti o domy až na jar 1944 (!). Kto z nich už vtedy mohol veriť vo víťazstvo nacistického Nemecka? Skôr išlo o zmocnenie sa majetku, pričom v tej dobe už možno uvažovať o tom, že všeobecná mienka obyvateľstva bola, že Židia sa už nevrátia (resp. sú mrtvi). Novým vlastníkom z majoritného obyvateľstva išlo z hľadiska motivácie o zachovanie arizovaného majetku za každú cenu²⁹.

Podobne sledovanie osudov likvidovaných podnikov, na troskách ktorých vznikali nové firmy, v rukách Slovákov nám umožní zrekonštruovať situáciu v konkrétnom priestore – teda s možnosťou uviesť nedostatok, či neexistenciu určitej živnosti a pod. Pri tom muselo dochádzať k množstvu problémov – či už zásobovacích, daňových, finančných ako aj problémy zamestnanosti pôvodných pracovníkov v likvidovaných podnikoch, o ktorých nie sme veľmi informovaní. Treba povedať, že aj hlásenia okresných náčelníkov sa nimi nevelmi zaoberajú. V spomínanom Zvolene sme informovaní len o jednom prípade, keď arizovaný obchod skutočne postupne zanikol, resp. podľa hlásenia okresného náčelníka vyzeral ako pred zánikom – keďže postupne nemal žiadny tovar.

Ak som sa toľko zaoberal pauperizáciou židovskej komunity na Slovensku, je to preto, lebo na rozdiel od doterajších interpretácií deportácií v roku 1942, ktoré mali byť inšpirované nemeckou stranou, alebo antisemitizmom vládnucej elity, prípadne politicky – zbaviť sa Židov, pre mňa sú deportácie logickým vyústením predchádzajúceho zachádzania s touto minoritou. Jednoducho spauperizovaných Židov sa slovenský štát potreboval zbaviť. Ak nám sociálny kontext holokaustu umožní popísať aj sociálne zmeny

²⁷ SNA, Povereníctvo zdravotníctva – reštitúcie, kartón 222, Lekáreň u Spasiteľa – Zvolen.

²⁸ KAMENEC, I.: Protizidovský pogrom v Topoľčanoch v septembri 1945. In: Studia historica Nitriensia VIII/2000, s. 85–100.

²⁹ SNA, fond Povereníctvo priemyslu a obchodu – reštitúcie, kartón 404 – viaceré prípady, ktoré sa týkajú nehnuteľností vo Zvolene.

v majorite, tak problém deportácií umožňuje urobiť komparáciu „lokálnych agresorov“ na úrovni slovenskej vládnej elity minimálne v stredoeurópskom kontexte.

Deportácie Židov zo Slovenska možno komparovať zo situáciou v okolitých štátoch – vo vzťahu k Maďarsku, či Rumunsku. Obidva tieto štáty sa diferencovane správali k svojim Židom-občanom (možno povedať autochtónnym židovským obyvateľom) a k Židom zo získaných území (Maďarsko k Židom z južného Slovenska, Podkarpatskej Rusi, Sedmohradská či Vojvodiny). Podobne v Rumunsku by sme mohli vidieť rozdiely v správaní sa k Židom z Bukoviny a Besarábie. Podobne by sme mohli nájsť rozdiely v Bulharsku – oproti pôvodným Židom v Bulharsku iný vzťah vlády k Židom v Trácii a v Macedónsku³⁰. Na Slovensku takéto rozdiely neexistovali.

Vzťahu vládnej elity na Slovensku k Židom možno ukázať už pred deportáciami napríklad na inštrukcii V. Tuku pre Ministerstvo zahraničných vecí z 18. 10. 1940, kde bolo doslovne uvedené, že „... v záujme dobrého pomeru slovensko-nemeckého by nedoporučoval, aby za slovenských štátnych príslušníkov – Židov sa naše zahraničné zastupiteľstvá zvlášť exponovali.“³¹

Aj keď sa v literatúre poukazuje na význam návštevy vedúcich predstaviteľov slovenského štátu v Hitlerovom hlavnom stane v októbri 1941³² k dohode Tuka – Ludin z 2. 12. 1941, až k deportáciám v roku 1942, znovu to pokladám za zjednodušenie. Slovenská vláda si totiž už od jesene 1941 vyskúšala masové nútené presuny Židov z Bratislavy do miest celého Slovenska; mali opustiť svoje miesta, aby uvoľnili byty pre „árijskov“. Bola to rozsiahla prípravná akcia, z ktorej sa bolo možné „poučiť“ pri deportáciách do koncentračných táborov v roku 1942. Nakoniec aj keby V. Tuka, A. Mach i J. Tiso neboli v októbri u Hitlera, nemecká strana sa v novembri 1941 obrátila na svojich satelitov ohľadom deportácií Židov (tej-ktorej štátnej príslušnosti) z územia nacistického Nemecka do koncentračných táborov a žiadala vyjadrenie jednotlivých štátov³³. Slovenská strana by bola teda skôr či neskôr konfrontovaná s týmto problémom – resp. s „konečným riešením“ v nacistickom Nemecku a musela by sa tak či tak rozhodnúť.

Po vystúpení V. Tuka a A. Macha vo vláde 3. 3. 1942 o deportáciách³⁴ nasledovalo vystúpenie V. Tuka v Štátnej rade 6. 3. 1942 k deportáciám povedal: „... Otázka Židov má byť vyriešená postupne vystáňovaním a to do oblasti Ukrajiny. Už nám aj označili, kde majú byť umiestnení. Židia tým, že opustia územie nášho štátu, prestanú byť štátnymi občanmi Slovenskej republiky. So sebou môžu vziať na 14 dní jedenia.

³⁰ RYCHLÍK, J.: Perzekúcia a záchrana bulharských Židov v rokoch 1940–1944. In: *Studia historica Nitriensia* VIII/2000, s. 179–204.

³¹ SNA, fond Úrad predsedníctva vlády, kartón 35, I 1519/40.

³² Bližšie pozri HRADSKÁ, K.: *Pripad Wisliceny ...*, s. 38.

³³ „Dňa 21. novembra 1941 oznámil legačný radca nemeckého vyslanectva Dr. Ringelmann tunajšiemu úradu, že Nemecká vláda sa rozhodla v najkrajšej dobe previesť odsun všetkých židov z Ríše i z Protektorátu na Východ. Nemecká vláda žiada okamžitú odpoveď hlavne s ohľadom na väčší počet židov, slovenských štátnych občanov, ktorí sú usadení v Protektoráte, či slovenská vláda si praje, aby títo židia boli odsunutí s ostatnými židmi z Ríše na Východ, alebo si želá aby títo židia boli odsunutí na Slovensko. Nakoľko ríšska vláda zamýšľa previesť spomenutý odsun v najkrajšej dobe je žiadnuce, aby slovenská vláda odpovedala čím najskôr.“ SNA, fond Ministerstvo hospodárstva, kartón 21, Prez-P-döv. 833.

³⁴ SNA, fond Národný súd, Gejza Fritz Tnľud 74/45.-27-30. Čiastočný výpis zázpisnice o II/84 zasadnutia ministerskej rady dňa 3. marca 1942. „... Predseda vlády oznámil, že ríšski vládni činitelia prejavili ochotu prevziať všetkých Židov, pričom určujú podmienku stratu štátneho občianstva. Minister vnútra (A. Mach – E.N.) podal podrobný referát o prevedení deportovania Židov, čo vláda vzala na vedomie.“

Slovenská republika je povinná s každým Židom odovzdať 500 RM. Vystáňovacia akcia Židov začne mesiacom marcom a končí asi v mesiaci auguste 1942. Bola však z našej strany vyhradená podmienka, aby Židia, ktorí sú prekrstení, boli v novom domove umiestnení vo zvláštnych osadách od ostatných Židov separovane, kde budú mať svojich duchovných a svoje kostoly.“³⁵

Treba snád' povedať, že slovenská strana pristúpila na to, že bol prijatý teritoriálny princíp a majetok Židov so slovenským štátnym občianstvom ostal nacistickému Nemecku, zase opačne majetok nemeckých Židov, ktorí boli deportovaní z územia Slovenska ostal slovenskej strane³⁶.

V protokole slovensko-nemeckého vládneho výboru medzi slovenským štátom a nacistickým Nemeckom zo septembra 1942 potom malo platenie za deportácia aj paraagrafové znenie.³⁷

Na margo platenia chcem povedať, že terajší výskum ukazuje, že platenie síce prebehlo cez clearingový účet medzi slovenským štátom a III. Ríšou, ale minimálne prvá splátka – 52 mil. Sk išla z Fondu pre podporu vystáňovalecva židov, ktorý bol vytvorený 12. 8. 1941 za presných podmienok zo židovských peňazí a v roku 1942 týmto spôsobom zlikvidovaný³⁸.

Ak aj v tejto otázke porovnáme ostatné satelity nacistického Nemecka, musíme povedať, že ostatné štáty strednej Európy, napr. Maďarsko či Rumunsko, neprejavili taký dezinteres o svojich občanov židovského pôvodu. A na druhej strane za deportácie Židov zaplatili okrem slovenského štátu len Chorvati – ale sumu 30,- ríšskych mariek³⁹.

Sociálne zmeny počas arizácií a likvidácií židovských podnikov a živností, ako aj vyradovanie z možnosti realizovať slobodné povolania potom jednoznačne nadvádzajú na deportácie. Vytvorenie masy pauperizovaných Židov, o ktorých sa štát zrazu musel starať, resp. nejakým spôsobom im vytvoriť pracovné príležitosti, snahy o vytvorenie ghét, či pracovných táborov boli v roku 1941 veľmi rýchlo opustené; na ich vytvorenie bolo treba finančné prostriedky, tzn. prostriedky, ktoré boli Židom odobraté, by museli byť použité na ich zachovanie na Slovensku, týchto prostriedkov však už nebolo – arizácie znamenali nie prevod majetku, ale jeho rozkradnutie.

Vláda slovenského štátu teda deportáciami riešila problém, ako sa zbaviť spau-perizovaného židovského obyvateľstva, ktoré nie vlastnou vinou sa už nemohlo postarať o seba a bolo štátu sociálne na príťaž. Aj keď v literatúre je množstvo dôkazov o tom, kto zastavil potom deportácie; podľa mňa môžeme sledovať aj sociálny rozmer deportácií – vláda sa snažila vyviezť obyvateľstvo, ktoré jej bolo na príťaž, a v tomto ohľade sa to vláde podarilo, ak porovnáme počty, ktoré boli plánované (napr. Tukom uvádzaný

³⁵ SNA, fond ÚPV, kartón 242, Štátna rada – zázpisnice 1940–1943. Na zasadnutí Štátnej rady 26. 3. 1942 J. Postényi povedal „Pán predseda vlády oznámil Štátnej rade na poslednom zasadnutí, že na základe dohody má byť zo Slovenska do konca marca t.r. vystáňovaných asi 60 000 Židov bez ohľadu nato, či sú títo pokrstení a či nie.“

³⁶ Nóta nemeckého ministerstva zahraničia slovenskému vyslanectvu. SNA, fond MZV, kartón 183, 80.481/42.

³⁷ SNA, fond MV, kartón 262, 12683/42.

³⁸ Predsedníctvo vlády 19. 6. 1942 rozhodlo o zmene štatútu fondu, kde v § 6 /2/ „Z majetku Fondu uhradia sa trovy spojené s vystáňovaním Židov. Potrebné sumy poukazuje Ústredný hospodársky úrad Ministerstvu vnútra na jeho žiadosť a proti vyúčtovaniu.“ SNA, fond MV 389/F 58/702–1943.

³⁹ ADAP, Serie E, Band IV, s. 83.

počet 60 000, počet pauperizovaných židovských občanov – 54 000 i viac). Deportácie prestali vtedy, keď sa tento problém vyriešil. Sociálna analýza zbytku židovskej komunity nám ukazuje, že väčšina mala výnimky – boli hospodársky, prípadne profesne potrební, alebo boli v židovských pracovných táboroch (Nováky, Sered', Vyhne, 6. prápor), kde prinášali štátu zisky⁴⁰.

Aby som dokázal, že toto nie je len konštrukta, uvediem údaje z dôvodovej správy vládneho návrhu zákona o Fonde pre zriaďovanie a udržiavanie podnikov pracovnej povinnosti Židov, ktorého tvorcom bolo ministerstvo vnútra 1. 4. 1942. Podľa tejto správy z 88 951 (podľa vládneho nariadenia číslo 198/41 bolo Židov 89 053) Židov, ktorí tvorili približne 22 000 domácností bolo zárobkovo činných 32 527 osôb (36,3 %). Ďalších 4 000 Židov žilo z výťažku svojho majetku bez vykonávania akejkoľvek zárobkovej činnosti (teda spolu 41 %). Arizáciu a likvidáciu firiem a podnikov ako aj zamietnutím pracovných povolení a inými protižidovskými opatreniami bolo vyradených 22 267 osôb a 2 500 osôb (zo 4 000) stratilo možnosť žiť z výťažku svojho majetku. (24 767 – to znamená 71,7 %). Podľa dôvodovej správy bolo približne 2/3 z nich hlavami rodín, počítajúc domácnosti. Správa uzatvára, že v podstate 16 000 domácností (teda 72 % z pôvodného počtu 22 000) rodín ostalo bez možnosti získania obživy. Pri prepočte to znamená približne 64 000 Židov. Ak toto číslo porovnáme s počtom deportovaných – približne 60 000 (toto číslo už v marci 1942 na zasadnutí Štátnej rady uviedol jej člen Postényi) a pripočítame k tomu približne 4 000 Židov, ktorí boli v židovských pracovných táboroch, prípadne slúžili v 6. pracovnom prápore v armáde, sociálny problém so Židmi, resp. ich živením po deportáciách sa vláde podarilo vyriešiť.

V dôvodovej správe sú totiž orientačne vyčíslené aj náklady na udržiavanie spauperizovaných 16 000 židovských domácností – toto číslo bolo odhadnuté na 160 miliónov korún ročne⁴¹ (10 000,- na jednu domácnosť). Treba snáď len dodať, že slovenský štát zaplatil nacistickému Nemecku za deportovanie Židov minimálne 200 miliónov korún.

Ak preskúmame sociálne prostredie holocaustu a spojíme ho s problémom lokálnych agresorov, budeme môcť oveľa viac povedať, ale aj viac pochopiť reakcie majoritného obyvateľstva. Respektíve budeme môcť viac povedať o pasivite „mlčiacej“ väčšiny. Nemôžeme predpokladať, že pasivita majority je len dôsledkom propagandistického spracovania obyvateľstva a dávkovaného teroru. V prípade pomoci deportovaným Židom v roku 1942 sa člen majority ocitol v koncentračnom tábore v Ilave, alebo

⁴⁰ V správe o židovských pracovných táboroch uviedol A. Vašek v roku 1944 nasledovne: „... berúc do úvahy aj budúci program židovských pracovných táborov, najmä po stránke hospodárskej, možno striktné povedať, že židovské pracovné tábory, ako aj pracovné strediská Židov, predstavujú dnes dôležitú zložku hospodárskeho života štátu, plniac pritom, ako pracovné a hospodárske organizácie nezárobkové, avšak samostažné, dôležité ciele, predpísané politickými, verejnými, sociálnymi a hospodárskymi záujmami štátu, v rámci riešenia celožidovského problému na Slovensku. Z hľadiska národohospodárskeho ešte podotýkam, že prípadná újma, vzniklá vyradením Židov z normálneho hospodárskeho a pracovného procesu a ich sústredenia v pracovných táboroch a strediskách, je vyvážená presunom ich pracovnej kapacity a produktivity na iné pole hospodárskeho života štátu, a to na pole pracovného procesu využitia manuálnej ich pracovnej sily v rámci pracovných táborov a stredísk, predovšetkým v záujme štátnych a verejných investičných prác.“ SNA, fond MV, 143-16/2-1/44, D 1218-1. Správa A. Vaška o pracovných táboroch zo 16. 2. 1944.

⁴¹ SNA, fond Ministerstvo vnútra, kartón 267, 406-560-13.

mu bola udelená finančná pokuta⁴². Po okupácii Slovenska nacistickým Nemeckom v jeseni 1944 sa už jednalo aj o hrdelné tresty za ukrývanie Židov⁴³. Režim jednoducho zainteresoval podstatnú časť majority na zločine proti židovskej komunite – od inteligencie, ktorá mohla získať miesto Židov, cez arizátorov a likvidátorov firiem, ktorým takto rýchlo zmizla konkurencia, až po lumpemproletárske živly, ktoré mohli koristiť z dražieb po deportáciách, na ktorých mohli ľahko získať hnutelnosti; výsledkom tohto zainteresovania bola „mlčiaca väčšina“. Týmto režim vŕhal podstatnú časť populácie do „svojho“ holocaustu a tým ju spasivňoval.

Deportácie sú ukážkou extrémneho antisemitizmu režimu. Môžeme – a pri vtedajšom význame religiozity na Slovensku je to aj potrebné – sledovať vyhlásenia i cirkevných autorít v tejto otázke, pretože mohli priamo ovplyvňovať veľkú časť populácie na Slovensku. Uvedim vystúpenie biskupa Vojtaššáka, člena Štátnej rady, na jej zasadnutí 26. 3. 1942: „Stanovisko mojej cirkvi nemôže byť iné ako to, že tí Židia, ktorí sú už pokrstení dávno, pred rokmi z úprimného presvedčenia náboženského zo svojho židovstva, že tí majú byť celkom ináč pokladaní a nesmia byť vzatí pod to znenie Kodexu, ako ostatní. Našou vlastnosťou by malo byť to, že by títo skutočne boli považovaní za katolíkov, kresťanov a takto pokladaní aj pred zákonom. Jestli ale zákon, Kodex platí a nedá sa obnoviť, tak neviem. Nech nie sú napospas a urážanie Židom títo. Nám bolo povedané, že na týchto ohľad bude braný, ale vyvezení budú. Budú osve, budú mať svoje školy, svojich duchovných. Či sa to stane, neviem o tom nič povedať. Uspokojuje nás, lebo nám to povedali.“⁴⁴ Druhé vystúpenie Vojtaššáka na tom istom zasadnutí: „Nech si šíria ten svoj katolicizmus medzi svojimi súvercami. V začiatkoch cirkvi Židia boli semenom kresťanstva. To znamená, že ak to urobili z materiálnych dôvodov, tak ani tam nemôžu byť vzatí do ohľadu“⁴⁵.

Isteže nemôžeme takto jednoznačne zjednodušovať postoj cirkvi. Na druhej strane krst (podľa ústavného zákona 68/1942 musel byť pred vydaním tzv. Židovského kódexu – 9. 9. 1941) mohol Židom zabezpečiť to, že neboli deportovaní. V tomto ohľade, ako ukazuje doterajší výskum v štátnych archívoch, katolícka cirkev bola najrezervo-

⁴² ŠOKA Kremnica, fond Okresný úrad v Novej Bani, kartón 28, 694/42 prez. Ako príklad pokusu o záchranu pred deportáciami možno uviesť prípad z Piešťan. V Zelenayová od 1. 12. 1941 do 1. 5. 1942 poskytla úkryt E. Grunfeldovi. Jej prvý trest bola pokuta 200,- Sk. E. Grunfeldovi potom znovu až do 29. 8. 1942 pomohla sa ukrývať – na návrh prednostu ÚŠB mala byť zato prevezená do Ilavy. SNA, fond MV, kartón 260, 12170/42. V Nitre máme zase informáciu, že existovala slovensko-židovská skupina (v spisoch uvádza ako L. Putera a spol.), ktorá pomáhala za finančnú odmenu Židom v útekoch do Maďarska. Táto skupina fungovala od leta 1942 do apríla 1943, keď boli zadržaní. Židovských členov skupiny okamžite nariadili dodať do tábora v Novákoch. Slováci boli zadržaní na žandárskej stanici a doterajší výskum ešte neukázal jasne ich ďalší osud. SNA, fond MV, kartón 401, 1230/43. Podobných prípadov by bolo možné uviesť viacej.

⁴³ Vládny poverenec v Ružomberku 5. 12. 1944 vydal vyhlášku proti skrývaniu Židov a partizánov, v ktorej mimo iného bolo napísané: „... Porušenie tohoto zákazu a príkazu tejto vyhlášky trestajú okresné (štátopolicajné) úrady podľa horecítovaného zákona peňazitým trestom od 10,- do 5 000,- Ks, prípadne zavretím od 12 hodín do 14 dní.“ SNA, fond Ústredňa štátnej bezpečnosti 10, kartón 17-389-1. Miestny nemecký veliteľ za podobnú podporu vo vyhláške v Tisovci z 20. 12. 1944 sa vyhrážal smrťou. SNA, fond Ústredňa štátnej bezpečnosti 10, kartón 17-392.

⁴⁴ SNA, fond ÚPV, kartón 242, Štátna rada – zápisnice 1940–1943. Na zasadnutí Štátnej rady 26. 3. 1942.

⁴⁵ SNA, fond ÚPV, kartón 242, Štátna rada – zápisnice 1940–1943. Na zasadnutí Štátnej rady 26. 3. 1942, s. 33. Por. tiež správu nemeckého vyslanectva v Bratislave. SNA, fond S, kartón 47-74.

vanejšia⁴⁶. Pri analýze tohto problému A. Jamrichová-James v Topolčanoch uviedla: „... podľa údajov uvedených v súpise židov zo septembra 1942 bolo z celkového počtu 140 pokrstených židovských osôb až 93 pokrstených práve počas deportácií. Z tohoto počtu konvertovalo na rímskokatolícku vieru 14 (15 %) Židov a na evanjelickú vieru 79 (85 %) Židov⁴⁷.

Najrozsiahljší prípad krstenia je známy z Nitry – kalvínskym kňazom Ladislavom Šedivým. V zozname vypracovanom ÚŠB 23. 10. 1942 je 547 mien, pričom prednosta ÚŠB navrhol ich odtransportovanie zo Slovenska a to „z tých dôvodov, že menovaní vstúpili do kalvínskej cirkvi, bez toho, že by si vopred zadovážili výmer okresného úradu o tom, že zo židovskej cirkvi vystupujú. Tým sa dopustili závažných chýb, v dôsledku čoho ich vstúpenie do kalv. cirkvi stalo sa nezákonné.“ Táto skupina Židov nebola odtransportovaná len preto, že 20. 10. 1942 odišiel zo Slovenska posledný transport v roku 1942. Kňaz Šedivý sa potom dostal do zaisťovacieho tábora v Ilave⁴⁸. Skupinové prípady krstenia sú známe aj z katolíckej strany, napr. 14. 8. 1942 bolo 6 prekrstených (nie rodinných príslušníkov) na katolícku vieru v Žiari nad Hronom.⁴⁹

Úplne inou reakciou na krstenie Židov je list farára Alojza Šimičáka z Ružomberka-Likavky, ktorý 22. 6. 1942 napísal A. Machovi list, v ktorom mu v podstate dal návod, akým je možné zistiť nepravé krsné listy. „My píšeme odpisy krsných matrik, ktoré sa ukladajú v biskupských archívoch. Nariaď preto skontrolovať krsné listy Židov nie na farských úradoch, ale na biskupských ... V židovskej veci ale konaj tak, ako to píšem, aby všetky špiny krsných listov boli odstránené a majitelia týchže ako aj ich sprostredkovatelia odstránení do židovských táborov.“⁵⁰

Z hľadiska ukážky rozličnej miery antisemitizmu pri lokálnych agresoroch regionálnej úrovne na Slovensku možno uviesť ešte niekoľko príkladov.

V apríli 1943 bola realizovaná nová evidencia Židov v jednotlivých okresoch. V tomto prípade napr. v už spomínanom okrese Bardejov tamojší okresný náčelník odovzdal na ministerstvo vnútra zoznam s 258 Židmi, pričom pri všetkých z nich sú poznámky typu „postrádateľný, nepotrebný, nespoľahlivý, nelojálny a pod.“ Jedine pri 6 menách je poznámka hospodársky nenahraditeľní – po politickej stránke nevyhovujú⁵¹. Väčšina ostatných okresov na Slovensku odovzdala zoznamy, v ktorých len jednotlivci boli označení ako nepotrební. Treba pripomenúť, že okresní náčelníci, ktorí takto nepresne postupovali, neboli za svoje „neúplné“ zoznamy nijako postihnutí.

Na jar 1944 režim znovu pripravil nové zoznamy, pričom Židia boli rozdelení do skupín – jedna z nich bola na základe pripravených zoznamov označená, že ju možno okamžite ak príde konkrétny pokyn deportovať. V tomto období bol vytvorený celoštátny zoznam „tých Židov, ktorých vystupovanie nie je nebezpečné a ktorým konkrétne skutky

⁴⁶ Reflektuje to otvorene aj nedatovaná správa nemeckého vyslanectva v Bratislave. SNA, fond S, kartón 47-19.

⁴⁷ JAMES, A.: Zmeny v postavení židovskej komunity v okrese Topolčany ...

⁴⁸ SNA, fond MV, kartón 262, 12450/42. V liste Štátneho policajného úradu v Nitre z 27. 3. 1942 Ústrední štátnej bezpečnosti sa uvádza, že v roku 1939 konvertovalo v obvode duchovného reformovanej cirkvi L. Šedivého 15 Židov, v roku 1940 – 13, v roku 1941 – 21, v roku 1942 – 166. SNA, fond 209-864-9.

⁴⁹ SNA, fond MV, kartón 400, 1218/43.

⁵⁰ SNA, fond MV, kartón 262, 12199/42.

⁵¹ SNA, fond Ministerstvo vnútra, kartón 397, bez čísla.

proti štátu neboli dokázané a ktorí ani v minulosti ani teraz sa nedopustili protištátnych činov, takže aj dnes môžu byť považovaní za indiferentných“. V neúplnom zozname našiel autor štúdie zatiaľ 600 židovských občanov, pričom pri cca 90 % z nich je napísaná poznámka „nepotrebný“⁵².

Snáď len ako poznámku: V roku 1944, keď už aj Slovensko zažilo bombardovanie spojeneckými bombardovacími zväzmi, minister vnútra A. Mach navrhol, aby škody, ktoré nastali, resp. nastanú, boli postihnutí Židia a Česi mimoriadnou dávkou. Na zasadnutí vlády 4. 7. 1944 však jeho návrh neprešiel, pretože sa proti nemu postavili minister hospodárstva, financií a predseda najvyššieho úradu pre zásobovanie⁵³.

Po príchode Nemcov na Slovensko v jeseni 1944, keď potláčali SNP, slovenská vláda im odovzdala do rúk „riešenie“ židovskej otázky⁵⁴.

Pre budúci výskum však ostáva množstvo otázok:

1. Bol autochtónny predvojnový antisemitizmus, so svojou politickou, národnostnou, ekonomickou i konfesijnou rovinou dostatočnou rezonančnou plochou, pre antisemitizmus obdobia II. svetovej vojny na Slovensku? (Na Slovensku doteraz neexistuje samostatná práca o protižidovskej propagande v období slovenského štátu, resp. jej porovnanie s predchádzajúcim antisemitizmom.)

2. Bola antisemitická propaganda skutočne taká rozsiahla a úspešná, že jej výsledkom bola pasivita majoritného obyvateľstva? (Potrebujeme štúdiu o propagande počas slovenského štátu, ako aj antisemitickej propagande – neexistuje napr. štúdiá o Úrade propagandy.)

3. Bol dezinteres majoritného obyvateľstva podmienený sociálnym kontextom holocaustu a možnosťou participovať do určitej miery na pauperizácii židovskej komunity – či už v zmysle zamestnania, získania živnosti, obchodov, alebo u lumpenproletariátu akejkoľvek hnutelnosti? Kúpil si tým režim „mlčiaca väčšina“, prípadne spolupodiel na „zločine“ sa stal základom mlčania?

4. Môžeme porušovanie základného práva na majetok, masovo realizované na židovskej komunite, považovať za začiatok znárodňovania ako spôsob, keď si majorita zvykla na možnosť zbaviť majetku určitú skupinu obyvateľstva – počas slovenského štátu Židov, vo roku 1948 stredných vrstiev? (Znárodňovanie priemyslu, či bánk hneď po II. svetovej vojne bolo pre občana priveľmi anonymné – vzdialené. Vlastnícke zmeny v jeho okolí – napr. obchodov či živností mohol naopak vnímať veľmi bezprostredne.)

⁵² SNA, fond MV, kartón 268-60.

⁵³ SNA, fond S, kartón 424-7.

⁵⁴ Bližšie pozri HRADSKÁ, K.: Deportácie slovenských Židov ..., s. 456; KÁRNÝ, M.: Lidské ztráty čs. Židů ..., s. 410–419; KLADIVOVA, V.: Osudy židovských transportů ..., s. 156–7; KAMENEC, I.: Po stopách tragédie, s. 271; ROTHKIRCHEN, L.: The Situation of Jews ..., s. 62–3; FATRAN, G.: Die Deportation der Juden ..., s. 98–119; PREČAN, V.: SNP Nemci a Slovensko, Bratislava 1971; Vatikán a Slovenská republika (1939–1945). Dokumenty ..., NIŽŇANSKÝ, E. – JAMES-JAMRICOVÁ, A.: Deportácie Židov zo Slovenska v rokoch 1944/45 – niekoľko dokumentov. In: Studia historica Nitriensia VIII/2000, s. 301.

5. Môžeme morálne pozitívne príklady reakcií na holokaust na Slovensku vidieť len v rovine individuálnej – od pomoci deportovaným v roku 1942 až po ukrývanie Židov po potlačení povstania v roku 1944, ktoré mohlo byť aj ohrozením vlastného života?

6. Nenájdeme prejavy kolektívnych reakcií – určitých sociálnych skupín, prípadne politických, ktoré by v tomto zmysle boli iné. Takéto kolektívne prejavy sú známe len z obdobia Slovenského povstania v jeseni 1944, keď bola na časti územia Slovenska obnovená Československá republika, obnovená politická pluralita. Slovenská národná rada vtedy zrušila všetky protizidovské zákony, prípadne vládne nariadenia, ktoré boli prijaté počas existencie slovenského štátu.

Slovakian Society and Jewish Community in Slovakia in 1938–1945

Eduard Nižňanský

The study searches for the social background and the social consequences of the holocaust and for the problem of executors of holocaust in Slovakia including lower organs and local authorities. It is also interested in reactions of majority inhabitants to arisation and deportations.

MAĎARI A ŽIDIA NA PODKARPATSKEJ RUSI V DOBE DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY

Yeshayahu A. Jelinek

Podkarpatoruskí Židia tvorili samostatnú jednotku v československom židovstve. Boli charakterizovaní hlbokou zbožnosťou a prevládala u nich chasidská interpretácia židovstva. V náboženských obciach vládla ortodoxia, ktorá bola usmerňovaná v nemalej miere slávnym mukačevským rabinom Lazarom Špirom. Ten udával tón nielen v náboženskom živote, ale priamo i nepriamo riadil aj spoločenské a politické židovské dianie v oblasti.

V posledných predvojnových rokoch Špirov vplyv zoslabol a jeho úmrtím v roku 1937 nastal úpadok vplyvu ortodoxie. Náboženské obce, dovtedy vedené ortodoxnými predstaviteľmi, boli nútené otvoriť brány opozícii.

Vo voľbách v roku 1935 bol zvolený do pražského parlamentu sionista, dr. Chajim Kugel, riaditeľ mukačevského hebrejského gymnázia. Táto voľba ukázala vnútorné zmeny, ktoré prebiehali medzi karpatoruskými Židmi. A nebola to zmena jediná. Odchovanci československých škôl a československej občianskej spoločnosti postupne preberali vedenie miestnych Židov. Tento vývoj stelesňoval demokratizáciu židovskej spoločnosti, a bol znakom vnútorných zmien. Plne zaujatí vnútorným vývojom, karpatoruskí Židia neboli dostatočne pripravení na politické zmeny, ktoré sa odohrávali v krajine a vo svete. Mnichovský diktát, rozdelenie Československa a autonómia Podkarpatskej Rusi prekvapili domácich Židov.

Chtiac sa prispôsobiť novým pomerom, v Mukačeve sa zorganizovala skupina, ktorá si nárokovala reprezentovať všetkých tunajších Židov. Dr. Kugel, na čele jej delegácie sa stretol so zástupcami vlády Augustína Vološina a začal rokovať o postavení Židov v autonómnej oblasti.¹ I v Sevljuši sa zorganizovala podobná reprezentatívna skupina.² V Tačove viacerí jednotlivci tiež uvažovali o postavení Židov.³ Ale udalosti sa valili rýchlym tempom a podstatne obmedzili vplyv Židov na určovanie vlastného osudu.

Po Viedenskej arbitráži Maďari obsadili časť Podkarpatskej Rusi a vzápätí začali vyháňať Židov do autonómnej oblasti. Keď sa autonómna vláda zdráhala prijať vyhnancov, títo zostali trčať v pohraničnom území, bez možnosti pohnúť sa ďalej.⁴ Toto bola prvá etapa v maďarskej akcii odstraňovania Židov z Podkarpatska. Problém

¹ Archiv Yad Tabenkin, (AYT), Ramat Ephaal, sekcia 2 (zahraničie), škatula 8, zväzok 41, Pinkas Eidlsohnovi, 16. 1. 1939; mestský archív mesta Cholon, archív Kugel, zväzok 93/34, Kugel Solomonovi Goldemannovi, 11. 1. 1939 a Solomon Goldemann Kugelovi, 15. 1. 1939; Naša Svoboda, 29. 12. 1938.

² WEINGARTEN, Sh. H.: Pamätnica komunity Sevljuš a okolie (hebrejsky), 1976, s. 172, 173.

³ GERŠHUNI, Y.: Jablčko (hebrejsky) 5775, s. 435, 436.

⁴ GERŠHUNI, Y.: op. cit., s. 435; Archiv pobožného cionizmu, Jerusalem, (APC), prípis Ben-David Schwartz z 19. 11. 1939; Archiv Kugel, Gizie Spiegelová Kugelovi, 11. 4. 1939.

evakuovaných Židov bol neskôr vyriešený po intervenciách židovských inšancií na oboch stranách hraníc. Neskorší pozorovateľ ľahko zistí smer myslenia a pôsobenia maďarských inštitúcií o budúcom osude Židov na Podkarpatsku. Po maďarskej okupácii autonómnej oblasti začali miestne vrchnosti vyháňať Židov do Poľska. Úrady to zdôvodňovali tým, že sú vyhánaní len Židia bez štátneho občianstva, a že títo sa majú vrátiť, odkiaľ sa prisťahovali.⁵ Perzekúcia tzv. cudzích Židov v Podkarpatskej Rusi mala domáce špecifiká. Veľká časť Židov „bez občianstva“ boli emigranti z Haliča, Podolia a Bukoviny, ktorí sa usadili na Podkarpatsku pred jednou, dvoma i tromi generáciami a z rozličných príčin si nedali do poriadku svoje osobné dokumenty. Medzi hlavnými príčinami neporiadku bola aj obava z vojenskej prezenčnej služby a z povinnosti platiť dane. Anonymita pomáhala v habsburskej monarchii, ale už v ČSR administratíva i samotní Židia hľadali cesty ako vyriešiť problém trvalého udomácnenia bývalých emigrantov. Maďarské vrchnosti zneužili tento nevyjasnený štatút Židov a pokúsili sa ich zbaviť. Na tomto mieste treba dodať, že východný „haličský“ pôvod zväčšil nepriateľstvo voči „cudzincovi“. Títo boli popísaní ako menejcenný, a problematický element. Nepriateľstvo, alebo aspoň averzia voči „haličským Židom“ bola spoločná nežidovskému i židovskému obyvateľstvu Maďarska. Nielen niektoré maďarské kruhy rozlišovali medzi „našími Židmi“, t.j. Židmi západného, moravského pôvodu a medzi Židmi pôvodu východného, haličského. „Naši Židia“ boli trpení, „cudzími“ sa opovrhovalo. Tento násilne stanovený rozdiel ešte dlho slúžil ako výhovorka a ospravedlnenie perzekúcie a vyhnaní podkarpatoruských Židov.

Príchod Maďarov bol prijatý Židmi so zmiešanými pocitmi. Postavenie Židov v horthyovskom Maďarsku bolo dobré známe. Napriek tomu, najmä staršia generácia poukazovala na fakt, že v minulosti sa Židia dohodli s Maďarmi a neboli príčiny, prečo by sa to malo teraz zmeniť. O to viac, že Židia trpeli v posledných mesiacoch teroristické výčiny zo strany paramilitárnej ukrajinskej organizácie Sič. V radoch Sič bolo mnoho Ukrajincov z Haliča a iných nečeskoslovenských teritórií. Títo cudzí Rusíni boli obzvlášť presiaknutí nenávisťou voči Židom. Židia trpeli z prechmatov „sičovcov“ fyzicky i majetkovo. Preto dúfali, že Maďari urobia poriadok.⁶ Toto bolo, zrejme, pragmatické myslenie, čerpajúce z ideologických impulzov zvaných „maďarónstvo“. V niektorých mestách, ako Mukačevo, Berehovo a Sevljuš sa Židia podieľali na prípravách víťania nových maďarských orgánov. Tak napríklad v Mukačeve miestny advokát a jeho dcéra vynikali v tomto smere veľkou agilítou. Tiež v Mukačeve miestny rabin Rabinovič, zať nebohého Špiru, ktorý bol poľského pôvodu a nevedel slovo maďarsky, sa chystal privítať podľa židovského zvyku maďarské vojská so zvitkom Tóry v rukách.⁷ Cionistické kruhy však presvedčili Rabinoviča vzdať sa týchto plánov.⁸

Maďarské protizidovské prechmaty nenechali na seba dlho čakať a postihnutým okamžite ukázali, s kým majú dočinenia. Husári napadali a bili židov, ktorí stáli

⁵ Archív židovského robotníckeho hnutia, Tel-Aviv (AZRH), sekcia IV-209-4, zväzok 69, Rachel Katzová páňovi riaditeľovi, 29. 1. 1939: Ústredný Archív Cionistický, Jerusalem (UAC), Sekcia S6/3697, Referát zo dňa 2. 8. 1939.

⁶ AYV, Heni Moškovičová, čís. 03-10158; AYT, sekcia 2 (zahranicie), škatuľa 8, zväzok 41, Pínchas Eidelsohnovi, 16. 1. 1939; PANEK, M.: Mladý Hechaluc v Podkarpatsku (hebrejsky), Tel-Aviv, s. 118–121.

⁷ AYV, svedectvá Mordechai Brodai, čís. 03-5862, Yehošhua Rabinowicz, čís. 3822.

⁸ FREILICH, Rabin Š.: „Medzi vládcom a vládcom“, (hebrejsky), In: Enziklopedia shel ha-galuth: Karpatorus (Encyclopedia diaspor, Podkarpatská Rus), s. 479–484.

v zástupoch na uliciach.⁹ Toto násilie maďarských vojsk prinieslo aj obeť na životoch. Ružové ilúzie rýchlo zmizli. Napríklad židovskí rodičia, ktorí boli nútení vybrať svoje deti z maďarských škôl – kde prevládala intenzívna a agresívna antisemitizmus – hľadali pre ne židovské školy.¹⁰ Židia z Podkarpatskej Rusi neprihľadali k maďarskej národnej identifikácii. Najlepší dôkaz o tom dáva sčítanie obyvateľov z roku 1941, keď okolo 90 % Židov sa prihlásilo k židovskej národnosti – a to napriek nátlaku židovských inšancií v Budapešti, ktoré žiadali Židov, aby sa pre vlastné dobro hlásili k maďarskej národnosti.¹¹ Domáci Židia si natoľko nerozumeli s maďarskými Židmi, že výkonný orgán cionistický, Židovská agentúra pre Palestínu, so sídlom v Jeruzaleme, bol nútený zriadiť na Podkarpatskej Rusi špeciálnu odbočku s miestnou kompetenciou, úplne nezávislú od budapeštianskej odbočky.¹² Aj cionistické mládežnícke hnutia, ktoré boli po obsadení Podkarpatskej Rusi nútené sa spojiť so sesterskými organizáciami v Maďarsku, sa sťažovali na maďarskú snahu ich ovládnuť a majorizovať.¹³ Čiže, podkarpatoruskí Židia chceli pokračovať v tradícii ktorú si osvojili v ČSR.

Domáce maďarské obyvateľstvo sa pozeralo na Židov nevraživo a nepriateľsky. Na vine nebol len zakorený antisemitizmus, ani ideologický import z horthyovského Maďarska. Pri sčítaní obyvateľstva v rámci prvej Československej republiky sa totiž väčšina tunajších Židov prihlásila k židovskej národnosti. Maďari videli v tomto kroku nielen nevďačnosť a národnú zradu, ale i nepriateľský čin. Pretože československé zákony určili, že len národnostnej menšine, ktorá môže v danej obci preukázať 20 % miestneho obyvateľstva, patria školy v jej materinskom jazyku. Maďarom totiž chýbali práve tie percentá, ktoré prešli na židovskú národnosť a tak v mnohých obciach neboli školy otvorené. Židia, ktorí ešte v čase Uhorska boli obeťami maďarizačnej kampane, v ČSR sa hlásili k židovskej národnosti, čím drasticky znížili podiel maďarských obyvateľov. Domáci Maďari nikdy neodpustili Židom túto „zradu“.

Treba dodať, že maďarizácia zďaleka nebola taká úspešná ako sa o tom všeobecne vravelo. Uskutočňovali ju vo veľkej miere školy. Radikálne ortodoxná väčšina židovského občianstva odmietla sekulárne školy, obávajúc sa ich záporného vplyvu na žiakov. Na Podkarpatsku prevládala tradičná náboženská výchova, používajúca reč „jidiš“ a sekulárne tzv. „šcoles“ boli podľa možnosti obchádzané. Čiže, väčšina dedinského obyvateľstva, t.j. väčšina židovských detí, nepodľahla maďarizujúcej výchove. Len vo väčších mestách (Mukačevo, Užhorod, Berehovo, Marmaroška Sihoť, Chust, Sevljuš) bola časť židovského obyvateľstva maďarizovaná. K týmto mestám treba pridať oblasti, kde Židia žili spoločne s domácimi Maďarmi, ako to napríklad bolo v župe Ugočskej. Ťažko teda tvrdiť, že podkarpatoruskí Židia sa po okupácii ideovo a národne pridali k Budapešti.

⁹ AYV, Esther Asaelová, čís. 03-4427.

¹⁰ AYT, sekcia 2 (zahranicie), škatuľa 8, zväzok 41, Uri Janowski Eidelsohnovi, 6. 3. 1939.

¹¹ ROTHKIRCHEN, L.: Deep-Rooted yet Alien: Some Aspects of the History of the Jews in Subcarpathian Ruthenia, In: Yad Vashem Studies, XII (1977), s. 176. 139 041 jedinci prehlásili svoju národnosť ako židovskú. Z nich 126 312 prehlásili „jidiš“ ako materinskú reč, a 5 659 sa prehlásili ako maďarsky rozprávajúci.

¹² UCA, S6/3679, Palestínsky úrad, oblasť Podkarpatská Rus, Münz Židovskej agenture pre Palestínu, Jerusalem, 2. 3. 1940; AZRH, IV-209-4, zväzok 69, C. R. Šlomovi Lipskému, 31. 7. 1939.

¹³ AZRH, IV-209-4, Sekretariát hnutia Hechaluc, Mukačevo, k Svetovému vedeniu hnutia, Jerusalem, 22. 5. 1939: III-38-437-2, Hechaluc, obežník, 1939.

V československej perióde židovskí rodičia vyberali školy pre svoje deti čisto pragmaticky, dokonca oportunisticky. Väčšina detí chodila do škôl českých, t.j. kde sa vyučovalo v štátnej reči, reči úradov, vyšších škôl a spoločenskej nobility.¹⁴ Len málo židovských obyvateľov posielalo svoje deti do škôl, kde sa vyučovalo v maďarčine, hebrejčine, resp. v „jidiš“. Tragickým paradoxom bolo, že židovské deti nenavštevovali školy rusínske, poľské, ukrajinské, kde sa vyučovalo v reči väčšinového obyvateľstva. V každom prípade, maďarský patriotizmus sa prejavil u židovských občanov len v mizivnej miere. Ako už bolo povedané, Maďari to Židom nezabudli a neodpustili.

Po obsadení Podkarpatskej Rusi Maďarskom tunajšie židovské školy prežívali konjunktúru. Pretože v maďarských a rusínskych školách židovské deti cítili diskrimináciu a často i fyzické násilie, rodičia, ktorí mohli, posielali svoje deti do škôl s prajnejším prostredím. Prejavilo sa to aj v zakladaní nových židovských škôl. Časť týchto škôl poskytovala alternatívu pre koedukačné vyučovanie, ktoré maďarské zákony nepripúšťali. Židovské spolky však zakladali aj školy špeciálne zamerané na žiačky. Židovské školstvo pociťovalo tvrdý nátlak režimu. Úrady totiž forsírovali vyučovanie v reči maďarskej a len malý počet predmetov, ako náboženstvo a technické predmety, sa smeli vyučovať v nemaďarskom jazyku. Dozor nad školami bol veľmi prísny. Popri úradných dozorcoch špicli pozorovali a udávali najrôznejšie „priestupky a previnenia“. Maďarské štátne i cirkevné sviatky sa museli honosne oslavovať, svätiť, no židovské náboženské a najmä národné sviatky, sa zámerne obchádzali, ignorovali.¹⁵

Ale ani toto nestačilo maďarským úradom, ktoré zhabali školské budovy, ničili nemaďarské knižnice a kladli rozličné administratívne prekážky pedagogickej práci. Keď maďarská armáda začala zvládať židovských mužov do pracovnej služby (munkasszolgalat), školy trpeli nedostatkom učiteľov. Medzera sa čiastočne zaplnila väčším zapojením ženských učiteľských síl, ale i táto možnosť bola obmedzená nedostatkom učiteľiek – a špeciálne takých, ktoré vedeli vyučovať po hebrejsky alebo v „jidiš“. V posledných rokoch pred deportáciami, židovské školy skoro úplne prestali existovať. Bolo to spôsobené nepriateľskými zásahmi úradov, no aj inými príčinami, najmä nedostatkom finančných prostriedkov. V dobe prvej ČSR súkromné židovské školstvo v Podkarpatskej Rusi bolo podporované a snáď aj vydržiavané českými Židmi. Vlády ČSR odmietali financovať židovské školstvo, ak nezodpovedalo štátnym výukovým normám a odmietalo sa podriaďovať štátnej inšpekcii. Od roku 1938 českí Židia nemohli ďalej podporovať podkarpatskoruských a zároveň aj maďarských Židov, keďže aj oni sami sa už nachádzali pod antisemitským útlakom. Až do roku 1941, resp. až po japonský útok na Pearl Harbour a vstup USA do vojny, prichádzala určitá finančná pomoc ešte aj z USA, prostredníctvom filantropickej organizácie American Joint.

Židovské náboženské školstvo prestalo postupne existovať. Rodičia neboli už schopní dávať učiteľom ani ten najskromnejší plat, pretože sami nemali z čoho žiť. Navyše sa rodičia báli posielat' svoje pobožné deti aj na ulicu, pretože tam boli často ponižované a bité pre svoj vonkajší vzhľad, ktorý zodpovedal ortodoxným náboženským zvykom. Okrem toho mnohí učitelia boli povolani do armády a ženy nemohli vyučovať rabínsku literatúru. Čiže, náboženské školstvo v podstate zaniklo. Bez škôl i maďarizácia

¹⁴ Die Juden in Tschechischen Schulen. In: Jüdische Stimme, 21. 8. 1936.

¹⁵ SOLE, A.: Svetlá v horách. Hebrejská cionistická výchova v Podkarpatskej Rusi v rokoch 1920–1944, (hebrejsky), Tel-Aviv, 1985, s. 143–208.

detí úplne prestala, pretože nemala na to podmienky. Behom maďarskej okupácie Podkarpatskej Rusi maďarizácia nemala žiadnu nádej na úspech.

Československá vojenská jednotka pod velením Ludvíka Svobodu, ktorej príslušníkmi boli aj mnohí židovskí občania Podkarpatskej Rusi, odzrkadľovala pozitívne výsledky tunajších československých škôl v predchádzajúcom období. Mnohí židovskí branci, slúžiaci v maďarských pracovných oddieloch na fronte, padli do sovietskeho zajatia, kde sa mohli dobrovoľne prihlásiť do československej jednotky formujúcej sa na území Sovietskeho zväzu. V prvých mesiacoch existencie tejto jednotky väčšina jej vojakov pochádzala z Podkarpatskej Rusi. To však paradoxne vyvolalo silný antisemitizmus u časti nežidovských vojakov a najmä dôstojníkov-príslušníkov jednotky.

Možno rekapitulovať, že maďarizácia podkarpatskoruského Židovstva narazila na veľké prekážky a jej efektívnosť bola otázná. Behom druhej svetovej vojny maďarské zachádzanie so Židmi vyprovokovalo u nich silný antimadžarský antagonizmus.

Budapeštianske úrady, keď prevzali správu na Podkarpatskej Rusi, hneď tu zaviedli maďarské zákony. K týmto zákonom patrili tri prísne protizidovské dekréty. Protizidovské zákonodarstvo sa uplatňovalo hlavne v oblasti občianskych práv a v hospodárstve.¹⁶ Zavedením týchto zákonov v Podkarpatskej Rusi Židia boli silne postihnutí v rámci svojho prudko sa zhoršujúceho sociálneho postavenia. Nezamestnanosť, život bez akéhokoľvek príjmu a hlad sa stávajú denným hosťom židovského obyvateľstva, ktoré ani predtým nežilo v blahobyte.

Prvý krok maďarskej moci boli „previerky“ obchodov s monopolizovaným tovarom, ako trafiky, predaj solí, cukru, pušného prachu, apod. Krátko potom nastala revízia všetkých živnostenských listov – nielen v židovských, ale i v bývalých československých podnikoch. Hlavný úder revízie dopadol však na židovských obchodníkov a remeselníkov. Okolo 70 %–80 % živnostenských listov bolo zrušených. Celá kampaň sa volala „pokresťančenie hospodárskeho života.“¹⁷ V Tretej ríši a na Slovensku sa podobná akcia volala „arizácia“. „Mongolski“ Maďari „arizovať“ nemohli, ale habali židovský majetok pod iným názvom. Túto kampaň „pokresťančenia“ možno nazvať „maďarizáciou“.¹⁸ Zhabaný majetok a zatvorené živnosti sa prideľovali len Maďarom a nemeckým Švabom. Nenašiel som jediný dokument, že Rusini alebo Rumuni dostali židovskú živnosť. Naproti tomu boli pozývaní Maďari z „dolnej zeme“ prevziať živnosti v Podkarpatskej Rusi. Malo to dva dôvody: po prvé vyhostením Židov nastal nedostatok tovaru každodennej potreby a viazlo zásobovanie obyvateľstva. Situácia bola natoľko kritická, že v niektorých miestach boli Židia volaní späť, aby znova prevzali svoje podniky.¹⁹ Druhá príčina bola asi ešte dôležitejšia: bola to snaha o posilnenie vplyvu maďarských občanov v hospodárskom živote na Podkarpatskej Rusi.²⁰ V rámci maďarizácie bola drasticky obmedzená židovská činnosť aj v slobodných povolaniach. Od priemyselných podnikov sa vyžadovalo, aby obmedzili počet svojich židovských zamestnancov a robot-

¹⁶ BRAHAM, R. L.: The Politics of Genocide, The Holocaust in Hungary, New York, 1981, Vol. 1, s. 119–121, 147–155, 193–194.

¹⁷ Magyar Országos Levéltár, Budapest, (OL), K150-I-38j-30, z dní 20. 6. 1939, 17. 10. 1939 a 14. 10. 1939.

¹⁸ OL, K150-I-38j-30, Berehovo, Kisérlő irat, Főszolgabíró, Komárom, 17. 10. 1939, K150-I-38j-30, 20. 6. 1939.

¹⁹ OL, K150-I-38j-30, Dr. Kálmán Hubay, Berehovo, 28. 10. 1939.

²⁰ OL, K150-I-38j-30, zoznam žiadostí o živnostenské povolenie, 10. 10. 1939.

nikov. Tento proces vzápätí drasticky zvýšil nezamestnanosť. Nielen zatvorenie podnikov, ale aj prepustenie židovských zamestnancov citeľne postihlo hospodársky život. V meste Berehovo boli zavreté podniky, ktoré vykupovali hrozno, vyrábali a predávali víno. Pod nátlakom miestnych pôdohospodárov sa Židia vracali späť do svojho zamestnania. Na iných miestach sa zas židovskí mlynári vracali do svojich mlynov. Tieto manipulácie zapríčinili zdraženie tovarov. Obce sa sťažovali na stagnáciu hospodárskeho života a pokles príjmu z priamych i nepriamych daní.²¹ Napriek problémom maďarizačná kampaň trvala v plnom prúde až do roku 1941. Po prvej vlne revízií nastala druhá etapa vylučovania Židov z hospodárskeho života.²²

„Maďarizácia“ hospodárstva vlastne nikdy neprestala. Po deportáciách na jar roku 1944 dostala nový podnet. Vtedy boli rozdelené židovské pozemky, židovské vinohrady, obchody – ktoré ešte zostali v židovských rukách. Takisto nehnuteľnosti ako domy, byty a hospodárske budovy. Delenie bolo intenzívne. Noviny prostredníctvom inzerátov pozývali záujemcov z „dolnej zeme“ prevziať živnosti a majetky. Obzvlášť aktívne boli v tomto smere rôzne maďarské „patriotické“ spolky.²³ Tlač zaznamenala preteky medzi záujemcami o židovský majetok, publikovala nariadenia a smernice, akým spôsobom ho prevziať.²⁴ Niet pochýb, že delenie židovského majetku posilnilo maďarský živel na Podkarpatskej Rusi. Len v Marmaróskej Sihoti boli aj Rusíni pozvaní zúčastniť sa delenia. Je jasné, že osten tejto ponuky bol antirumunský. Maďarom nešlo o pokresťančenie hospodárskeho života, ale o jeho pomad'arčenie.

Po zmocnení sa administratívneho aparátu na Podkarpatskej Rusi už v rokoch 1939–1940 nastal veľký príliv maďarských úradníkov z „dolnej zeme“. Títo, samozrejme, chceli prísť i so svojimi rodinami. Vysvitlo však, že v mestách nebolo dost' voľných bytov. Primátori miest ako Užhorod a Chust navrhli „originálne“ riešenie: vyhnať Židov z miest a ich byty prideliť Maďarom. Podľa všetkého, táto akcia sa čiastočne uskutočnila.

Na jar 1942 navrhol mešťanosta Užhorodu odstrániť všetkých Židov z mesta.²⁵ Nenaznačil však, kam treba vyhnané osoby umiestniť, no jeho návrh však dokumentuje existujúci názor, že Židov možno totálne odstrániť z určitých teritórií a lokalít.²⁶

Všetky tieto akcie, hoci ťažko postihli židovské obyvateľstvo, ešte neohrozili fyzickú existenciu Židov. K priamemu ohrozeniu života došlo v lete a na jeseň 1941. Po nemeckom vpáde do Sovietskeho zväzu Nemci odovzdali do maďarskej administratívnej správy časť Haliča a Podolia. Tamojšie maďarské úrady sa zaoberali myšlienkou, ako sa zbaviť tunajších Židov a poslať ich do Poľska. V Budapešti pôsobil úrad pre evidenciu cudzincov. Bol to práve tento úrad a jeho vedúci zamestnanci, ktorí rozpracovali vyššie spomínanú ideu, pripravili v tomto zmysle detailný návrh, ktorý podali bývalému ministrovi vnútra a súčasnému štátnemu poverencovi pre Podkarpatsko, Miklósovi Kozmovi. Ten odovzdal návrh Horthymu, ktorý ho (s nadšením?) schválil. Vláda László Bárdossyho schválila vystaňovanie cudzích Židov do poľských oblastí pod maďarskou kontrolou.

²¹ OL, K150-I-31j-30/1940, rozhodnutia ministerstva vnútra, 1940.

²² OL, K150-I-38j-30, revízia podnikov v Mukačeve, 17. 10. 1939; Dr. Ervin Hidvegi, št. tajomník, ministrovi vnútra, 28. 10. 1939.

²³ OL, K429-1941-1332, 7. 5. 1941; K429-1941-1071, 12. 3. 1941.

²⁴ Kárpáti Híradó, 11. 1. 1944, 12. 3. 1944, 22. 2. 1944, 18. 3. 1944, atď.

²⁵ OL, K150-I-11/c-707, Október 1941; K150-I-11/c-707, mešťanosta mesta Chust ministrovi vnútra, 2. 11. 1941; K15-I-11/c-707, mešťanosta mesta Marmaróšská Sihota ministrovi vnútra, 10. 1. 1942.

²⁶ OL, K150-I-31/h-1942-450, prosba mesta Užhorod ministrovi vnútra, 30. 4. 1942.

Údajne sa jednalo hlavne o poľských a ruských Židov. V skutočnosti išlo o židovských obyvateľov Podkarpatskej Rusi, ktorí nemohli dokázať legálny pobyt v krajine. Ako už bolo spomenuté, mnohí domáci Židia nevlastnili potrebné dokumenty. Preto sa úporne snažili, aby si každým možným spôsobom zaopatřili žiadané doklady. Neporiadok v úradných papieroch a úmyselné bojkotovanie židovských prosieb však zmarilo mnohým židovským obyvateľom ich úsilie. Ako už bolo hore povedané, čiastočne si Židia sami spôsobili tieto problémy, keďže ešte v Rakúsko-Uhorsku, v snahe, aby sa vyhli plateniu dani a vojenským odvodom, zavádzali úrady a sťažovali im kontrolu a evidenciu obyvateľstva. Teraz tieto činy boli prekážkou na získanie požadovaných dokladov. Židia bez dokumentov boli chytaní a vyhostení. V oblasti Verchovina na poľských a rumunských hraniciach boli pochytení všetci Židia bez rozdielu (teda aj s požadovanými dokumentami) a vyvezení.²⁷ Aj guvernér Marmaróška žiadal nadriadené úrady, aby mohol vystaňovať všetkých Židov z jeho župy.²⁸ Inými slovami, akcia vystaňovania „cudzích“ Židov bola vlastne použitá na zbavenie sa podkarpatskoruského Židovstva. Plán vysídlenia vypracoval bývalý náčelník generálneho štábu generál Heinrich Werth ešte v rokoch 1940–41. Vo svojom memorande navrhol vystaňovať všetky nemaďarské skupiny obyvateľov, t.j. Slovanov, Rumunov a Židov z územia „tisícročného Maďarska“.²⁹ Ako sme videli, začalo sa s vysídlením Židov a Horthy a jeho vláda s nadšením schválila uskutočnenie tohto plánu.³⁰ Hoci v prvom štádiu sa Nemci zdráhali prijať „evakuantov“, nakoniec ich „prijali“ a poslali do okolia Kamenec-Podolska. Odtiaľ ich Nemci v dňoch 27.–28. augusta 1941 poslali do oblasti bývalej frontovej línie a v tamojších zákopoch ich postrieľali. Iná skupina Židov bola povrazená a nahádzaná do rieky Dnester. Spolu zahynulo okolo 14 000–18 000 Židov z Maďarska a okolo 5 000–6 000 domácich Židov. Podľa Brahma, tieto vraždy dosiahli v rámci holokaustu prvýkrát päťciferné číslo.³¹ Malej časti vystaňovaných Židov sa podarilo vrátiť domov a referovať o hrôzach ktoré prežili. Aj maďarskí vojaci, ktorí boli svedkami vraždenia, o tom doma rozprávali. Tak sa správy dostali do uší liberálnych kruhov v Budapešti. Ich prostredníctvom do vládných kruhov a nakoniec i k Horthymu, resp. k jeho manželke. Zhrozený Horthy vydal rozkaz okamžite zastaviť deportácie a sedem ďalších transportov, ktoré už boli na ceste do Poľska, sa vrátilo späť domov.³²

Kamenecpodolský masaker bol prvý rozsiahly pokus zlikvidovať karpatskoruských Židov. Hoci tento pokus najprv zlyhal, bol určitým precedensom a varovaním. Maďarské fašistické politické a vojenské elementy sa ešte dva razy v rokoch 1942 a 1943 pokúsili odstrániť podkarpatských Židov. Pri jednom pokuse bol aktívny aj nemecký beráter pre Slovensko Dieter Wisliceny, ktorý tu spolupracoval s maďarskými dôstojníkmi. Dôstojníci riadili i druhý pokus. Od doby maďarskej komúny v roku 1919 krajná pravica mala silné postavenie v maďarskej armáde a mnohí z týchto dôstojníkov mali nemeckú národnosť. Vysokí dôstojníci, nenávidiaci Židov, pokúsili sa v spolupráci

²⁷ AYV, mikrofilm čís. JM 10936, K774-1941, 25. 7. 1941, zoznamy Židov.

²⁸ AYV, mikrofilm čís. JM 10963, K774-1944, Magyarországi izrealita országos irodája, bez dátumu.

²⁹ BRAHAM, R. L.: op. cit., vol. I, s. 196, 197.

³⁰ Ibid, s. 200–202.

³¹ Ibid, s. 204.

³² Ibid, s. 206; DINUR, D.: Holocaust karpatoruských Židov, Užhorod, (hebrejsky), cyklostylované, bez dátumu; DINUR, D.: Kapitoly o histórii karpatoruských Židov (Od začiatku usadzovania do Holocaustu, roky 1493–1943), (hebrejsky), cyklostylované, bez dátumu, s. 98–106.

s nacistami vyviezť z krajiny najprv podkarpatskoruských Židov a potom všetkých ostatných židovských občanov. Pretože Židia na Podkarpatskej Rusi boli ponímaní ako cudzí prisťahovalci a neprispôsobivý živel, radikálne kruhy predpokladali, že ich vysťahovanie sa stretne s menším odporom u obyvateľstva a dokonca i medzi ostatnými Židmi.

Dňa 19. marca 1944 nemecké vojská obsadili Maďarsko. Tento preventívny zásah, ktorý znemožnil Maďarom napodobniť Talianov, kruto zasiahol maďarské Židovstvo. Spolu s nemeckými jednotkami došla do Maďarska Einsatzgruppe Adolf Eichmann, s cieľom „konečného riešenia židovskej otázky.“ Maďarské Židovstvo bola posledná veľká skupina preživších Židov v nacistami ovládanej Európe. S Eichmannom došli Wisliceny, Theodor Danker z Bulharska, Franz Abromeit z Chorvátska, a ďalší špecialisti na vysťahovanie Židov. K Nemcom sa pripojili krajne pravicoví Maďari, armádni a žandárski dôstojníci. Podľa dopredu pripraveného plánu podkarpatoruskí Židia mali byť deportovaní prví a potom sa mali deportovať sedmohradskí Židia, ktorí mali podobné etnické zloženie ako Židia podkarpatoruskí. Treba tu spomenúť, že po druhej Viedenskej arbitráži roku 1940 bývalé karpatoruské oblasti, ktoré boli okupované po prvej svetovej vojne Rumunskom, sa navrátili Podkarpatskej Rusi – v tom čase teda Maďarsku a tamojší Židia tak zdieľali osud svojich podkarpatoruských súvercov.

Deportácie Židov z vtedajšieho Maďarska začali v polovici apríla 1944, na posledný deň židovskej Veľkej noci (Pesach). Medzi prvými postihnutými oblasťami boli Židia sobraneckého kraja, t.j. Užockej župy. Židov sústredovali pešo, na vozoch, vlakmi a nákladnými autami, do prechodných koncentračných táborov. Po určitej dobe pobytu v strediskách ich naložili do nákladných vlakov a vyviezli do Auschwitzu. Behom deportácií bola Podkarpatská Rus odrezaná od ostatných častí Maďarska, aby bol zamedzený prechod informácií a pomoci. Bola vlastne akýmsi pokusným baránkom ako rýchlo a úspešne uskutočniť deportácie. Veď tu bola najväčšia hustota Židov. Akciu realizovali prevažne maďarské mocenské a administratívne orgány, t.j. žandári, polícia, pohraničná stráž, niektoré vojenské jednotky a polovojenská Levente. Podľa svedectiev z niektorých stredísk (ako Chust a marmarošská oblasť) veľmi zle sa právali maďarské pôrodné asistentky, ktoré robili telesné prehliadky zaisteným ženám a brali im cennosti. Navyše udávali slobodné ženy, ktoré boli zo strany strážcov znásilňované.

Hoci ruské jednotky stáli na hraniciach krajiny, deportácia bola uskutočnená behom piatich–šiestich týždňov. V júni 1944 neostali skoro žiadni Židia v podkarpatoruskej oblasti. Začali preteky a boj o židovské majetky.³³ Zase boli pozývaní Maďari z „dolnej zeme“, aby sa zúčastnili na lúpeži.³⁴ V Ugočskej župe sa medzi Rusínmi rozšírila správa, že teraz sú oni na rade a že Maďari sa chystajú aj ich odstrániť z krajiny.³⁵ Maďarské úrady a noviny označovali deportácie Židov výrazom „tisztitany“, t.j. čistenie. Malo to opísať Židov ako špinu, ktorú treba odstrániť.³⁶ Tento výraz sa však smutne preslávil v poslednej občianskej vojne v bývalej Juhoslávii, kde „etnické čistenie“ znamenalo odstránenie, vyhnanie, respektíve vyvraždenie „cudzej skupiny obyvateľov“, t.j. etnickej menšiny. Cieľom „etnického čistenia“ bolo nastoliť vládu určitej národnostnej-

³³ Kárpáti Híradó, 23. 4. 1944, 29. 4. 1944, 26. 4. 1944.

³⁴ Kárpáti Híradó, 2. 5. 1944, 6. 5. 1944, 7. 5. 1944.

³⁵ AYY, Mikrofilm čís. JM 10963, K774-1944, 1. 6. 1944.

³⁶ Kárpáti Híradó, 23. 4. 1944, 26. 5. 1944, 28. 5. 1944: AYY, mikrofilm čís. JM 10963, K774-1944, prísip, László Baky, Štátny tajomník, 20. 7. 1944: 1944-4-10006, všeobecné nariadenie, 13. 4. 1944.

etickej skupiny na účet skupiny inej, obyčajne menšinovej. Analýza maďarských počínov na Podkarpatskej Rusi, od prvých okupačných zákrokov ešte na jeseň 1938, pripomína zákroky smerujúce k etnickým čistkám, ktoré vyvrcholili deportáciami na jar a v lete 1944. Videli sme pokusy maďarizovať hospodársky život a odstrániť „cudzincov“. Boli sme svedkami pozývania Maďarov z „dolnej zeme“, ktorí mali kolonizovať oblasť „skutočnými“ Maďarmi. Videli sme návrhy a pokusy odstrániť „haličských Židov“ z ich domovských území. Na miesta Židov boli usadzovaní Maďari, tak v poľnohospodárskych majetkoch, v mestských živnostiach, ako i pri získavaní nehnuteľného majetku. Domnievam sa, že na Podkarpatskej Rusi možno hovoriť o maďarskom kombinovaní „konečného riešenia“ s „etnickým čistením“. Popri snahách vrátiť sa k historickým, predtrianonským hraniciam, maďarským vládnucim kruhom sa žiadalo znovu utvoriť spoločné hranice s Poľskom, ktoré Československá republika zmarila. Ako vieme, Maďari a Poliaci sa považovali za historických spojencov. Tu bola príležitosť upevniť spoločne hranice na Karpatoch a vytvoriť stav, ktorý by bolo ťažko zmeniť. Bol to ten klin, ktorý by bol vrazený medzi Slovákov a Rumunov a ktorý by v budúcnosti zamedzil obnovenie „Malej dohody“. K tejto strategicko-politickej stránke sa pripojuje i dôležitý hospodársky faktor. Na Karpaty sa hľadalo ako na územie, kde pramenia rieky zavlažujúce Panóniu, ako na nevyčerpateľný zdroj užitočného dreva na spracovanie, ako na zdroj soli a hľadali sa tu aj ďalšie ekonomické výhody. Čiže, odstránenie židovského prvkú a nahradenie ho maďarským elementom, bola historická príležitosť, ktorá sa nesmie zameškať.

Nakoniec venujme pohľad postaveniu Židov medzi inými národnosťami na Podkarpatskej Rusi, a hlavne postojom týchto národností k perzekúcii Židov.

Od rokov 1938–1939 maďarská menšina, sídliača hlavne na juhu a juhozápade a v mestských centrách, dosiahla najväčšiu dôležitosť a výsadné postavenie. Hoci počtom Maďari ďaleko zaostávali za Rusínmi a približovali sa Židom,³⁷ niet sporu, že Maďari po kultúrnej stránke predstihli všetky iné tunajšie národnosti. Pretože Židia na Podkarpatskej Rusi žili roztrúsení po dedinách, aj tam sa dostávali do styku s Maďarmi. Preživší Židia podávajú veľmi kritické svedectvá o Maďaroch v dobe vojny a holokaustu. Napríklad o terore, ktorý vládol na uliciach, o perzekúcií a týraní najmä nábožných ortodoxných Židov. Často sa spomína na susedov, ktorí zneužívali svoje dominantné postavenie voči prenasledovaným židovským občanom. V dobe deportácií, keď kolóny Židov boli eskortované po uliciach, maďarské obecnstvo na chodníkoch sa vysmievalo obeťam. (V Chuste si preživší Židia všimli posmešky zo strany cigánskych obyvateľov.) Treba sa tu však vystrihať generalizovania. Tak v Sevljuši rodina maďarského barona Perényiho živila z vlastných prostriedkov Židov sústredných v gete.³⁸ V Užhorode úrady boli nútené zakázať návštevy uväznených Židov a dlhé rady návštevníkov s darmi museli rozháňať žandári.³⁹ Nedobré svedectvá sa zachovali aj o grécko-katolíckych Rusínach. Svojho času sa aj oni spojili so „sičovcami“ z Haliče a pre židovských občanov zostali zlí a nebezpeční aj počas maďarskej okupácie. O pravoslavných veriacich svedectvá boli často dobré. Keď Nemci uvalili na užhorodských Židov kontribúciu jedného milióna pengő a zatkli mnoho rukojemníkov, bol to pravoslavný biskup, ktorý pomohol

³⁷ KERNER, R. J. (ed.): Czechoslovakia, Berkley and Los Angeles, 1949, s. 187, 195.

³⁸ WEINGARTEN, Sh. H.: op. cit., s. 184.

³⁹ AYY, mikrofilm čís. JM 10963, K774-1944, veliteľ žandárstva štátnemu tajomníkovi Dr. Pál Vilmos Tomcsányimu, 24. 4. 1944.

Židom zhromaždiť požadovanú sumu peňazí a vykúpiť rukojmníkov.⁴⁰ Aj o rumunských sedliakoch v Marmarošku došli správy, že potravinami pomáhali svojim židovským susedom väzneným v gete. Každá minca má však dve strany. Opustené židovské byty boli rýchlo rozkradnuté a demolované. Len málo Židom, ktorí uschovali cennosti u známych, sa tieto zachovali a po vojne vrátili pôvodným majiteľom. Ako pozitívny príklad tu možno uviesť nemecku rodinu v Mukačeve, ktorá schovávala a zachránila syna učiteľa z tamojšieho židovského gymnázia. Preživší emigroval do Izraela, a tam uverejnil svoje spomienky.⁴¹

V Podkarpatskej Rusi Maďari presadzovali svoje národnostné ciele. Ich línia bola spevniť spoločenské a hospodárske postavenie a zabezpečiť pre budúcnosť maďarsku domináciu v tejto oblasti. Tento proces bol prevádzaný vo veľkej miere práve na úkor Židov.

Hungarians and Jews in the Subcarpathian Rus' during World War II.

Yeshayahu A. Jelinek

After Hungarian occupation of the Subcarpathian Rus', the Jews came with reinforcing their pro-Hungarian orientation as it used to be before 1918. However, the aim of the occupation was to provide future full dominance of Hungarian ethnic. Dispossession and deportation of Jews were among its consequences.

⁴⁰ DINUR, D.: Užhorod ..., s. 13.

⁴¹ RUBIN, A.: Jediné židovské dieťa v Mukačeve (hebrejsky), In: Encyklopédia diaspor, s. 497–502.

ZMĚNY V POSTAVENÍ ŽIDOVSKÉ MĚSTSKÉ KOMUNITY V OSTRAVĚ (1938–1945)

Mečislav Borák

Pokusím se ve svém příspěvku, ve shodě s podtitulem naší konference, stručně charakterizovat vztah majoritního obyvatelstva, tedy Čechů, vůči židovské komunitě Ostravy. Příspěvek by měl naznačit proměny tohoto vztahu v závislosti na společensko-politickém vývoji od demokratických poměrů první republiky ke stále zřetelnějšímu totalitnímu režimu, který v době nacistické okupace přivodil zánik židovské komunity. Záměrně ponechávám stranou vztah německo-židovský, i když byl pro osud židů rozhodující nejen v Ostravě, ale takřka v celé nacisty okupované Evropě.

Ostravská židovská obec byla před válkou po Praze a Brnu třetím největším centrem židů v českých zemích.¹ Žilo jich tu zhruba deset tisíc, z toho v roce 1930 přímo v obvodu tehdejší Moravské Ostravy 6 865 podle náboženského vyznání a 2 267 podle národnosti.² Jen asi třetina ostravských židů se hlásila k židovské národnosti, jak to umožňoval zákon z roku 1920. Nejvíce židů se hlásilo k národnosti německé, což Ostravu poněkud odlišovalo od národnostní struktury v českém vnitrozemí, kde mezi židy tradičně převažovali čeští asimilanti. Byl to důsledek éry industrializace tohoto regionu z dob Rakouska-Uherska, kdy se židé postupně stávali součástí mocenské elity společnosti, protože jejich kapitál ve zdejších uhelném průmyslu, hutnictví i strojírenství výrazně převažoval. Počet německých asimilantů se v Ostravě ještě zvýšil poté, co se koncem třicátých let začali sem uchylovat před nacisty židé z Německa, Rakouska a z pohraničí Sudet. Poněkud méně židů se hlásilo k národnosti české, počet polských asimilantů byl výrazně nižší.

Podobně rozporuplné bylo i vnitřní členění židovské komunity. Mezi těmi, co se hlásili k národnosti židovské a německé, převažovali zastánci sionismu, jenž právě na Ostravsku nacházel mimořádnou odezvu. Byla zde nejen hlavní kancelář prezidia Židovské strany v ČSR, ale též sídlo Ústředního sionistického svazu a sídlo exekutivy zemské organizace židovské sionistické mládeže Hechalutz. V březnu 1938 se v Ostravě sešel celostátní sjezd sionistů, který deklaroval sionismus jako jediné konstruktivní východisko pro židy a varoval před asimilačními tendencemi. Zároveň prohlásil věrnost republice a ocenil její demokratické zřízení, především za to, že nijak neomezovalo národní projevy židů. Sionisté se dostávali do střetů s asimilanty, kteří se jednoznačně hlásili k českému národu a chtěli s ním splynout, v čemž na rozdíl od sionistů viděli předpoklad pro zachování své víry. V Ostravě se sdružovali v Česko-židovském společenském sdružení a ve Svazu Čechů-židů. Byli zde i méně četní chassidi.

¹ Bližší viz ZEHNGUT, I.: Dějiny židovstva ostravského. Ostrava 1952; Dějiny Ostravy. Ostrava 1993; KLENOVSKÝ, J.: Židovské památky Ostravy. Brno–Ostrava 1997–1998.

² Statistický lexikon obcí v zemi Moravskoslezské. Praha 1935, s. 92.

Ve třicátých letech se už stále zřetelněji objevovaly projevy antisemitismu, který měl na Ostravsku tradiční národnostní a sociální kořeny už v dobách industrializace. V jisté obměně přetrvaly tyto skryté příčiny antisemitismu i za první republiky, jejíž režim však otevřené antisemitské projevy rozhodně potlačoval. Šlo především o profesní strukturu ostravských židů, v níž sice převažovali drobní obchodníci a živnostníci, ale početní byli též bankéři, podnikatelé, velkoobchodníci (např. majitelé obchodních domů Bachner, Textilia, Schön), lékaři, advokáti, hoteliéři (např. majitelé největšího hotelu v městě Palace), úředníci a zřizenci.³ Uvádí se, že z celkem 5 680 registrovaných baňských, průmyslových a živnostenských podniků patřilo židům 68 %, tvořili 49 % ostravských lékařů a 63 % advokátů.⁴ Napětí z doznívající hospodářské krize, doprovázené značnou nezaměstnaností, vyvolávalo existenční obavy a k této sociální notě se pojila i národnostní, neboť většina ostravských židů se hlásila k německému. Tak se vytvářela živná půda protižidovských nálad.

Češi většinou oceňovali vlastenecké postoje českých židovských asimilantů a naopak odmítali asimilanty německé. Vytýkali jim, že preferují veřejné užívání němčiny na úkor češtiny a že tak v Ostravě stále udržují německý duch z dob před vznikem Československa.⁵ Odsuzovali jejich přetrvávající „němčení“, jež se projevilo např. skandálem v plesové sezóně roku 1938. Část ostravských židů ji totiž pojala „v tyrolském duchu“, plesoví hosté mluvili jen německy a byli oblečeni v „rázovitých“ krojích tyrolského venkova. Češi si to vykládali jako záměrnou provokaci.⁶ V květnu 1938 se 20 židovských spolků z Moravské Ostravy rozhodlo vydat letáky s výzvou, aby židé na veřejnosti i v soukromí upustili od užívání němčiny a mluvili česky.⁷ Češi též vytýkali ostravským židům, že málo podporují republiku a dávají jim za vzor velkorysý sbírky na obranu státu pořádané židy na Slovensku.⁸ V září 1938 se v tisku objevilo prohlášení českých židů, deklarující připravenost k obětem v úsilí o zachování republiky.⁹

Rostoucí napětí ve společnosti vytvářelo stále častější konfliktní situace. Okresní úřad v Ostravě zrušil v lednu 1938 Židovské obci rozpočet kvůli výdajům na židovskou školu, která prý vychovává své žáky „k židovské výlučnosti“. Úřad odmítl podporovat rovněž židovské spolky, které údajně pod pláštěm výdajů na sociální péči usilují o odchod židů do Palestiny.¹⁰ Jiný spor vznikl při volbách do obchodního grémia v Ostravě v dubnu 1938. Dosud volbám obvykle předcházela dohoda českých, německých a židovských obchodníků, ale zástupci Syndikátu čs. živnostníků a obchodníků ji tentokrát rozbili. Způsobili to stoupenci Národní obce fašistické (NOF), kteří pro sebe

³ STEINER, J.: Profesionální a sociální skladba obyvatelstva Moravské Ostravy podle národnosti v roce 1930. Ostrava, Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Ostravy a Ostravska, sv. 16, 1991, s. 198–201.

⁴ MYŠKA, M.: Podíl židů na podnikatelských aktivitách v ostravské průmyslové aglomeraci před první světovou válkou. In: Nisko 1939/1994. Sborník referátů z mezinárodní vědecké konference Akce Nisko v historii „konečného řešení židovské otázky“ k 55. výročí první hromadné deportace evropských Židů. Ostrava 1995, s. 281.

⁵ Němčení Židů. České slovo, 17. 4. 1938, s. 6; Ostravští Židé stydí se mluvit česky. Ostravský kraj, 1938, č. 52, s. 3.

⁶ Tyrolské zábavy v Ostravě. České slovo 30. 1. 1938, s. 3.

⁷ Židé si zakazují němčinu. Usnesení ze schůze židovských spolků v Ostravě. České slovo, 26. 5. 1938, s. 4.

⁸ Židé na Slovensku pro armádu. České slovo, 19. 5. 1938, s. 2; Dva příklady z Ostravy. Tamtéž, 7. 7. 1938, s. 2.

⁹ Provolání Svazu Čechů-Židů. Duch času, 24. 9. 1938, s. 4.

¹⁰ Proti židovské škole v Moravské Ostravě. Polední deník, 12. 1. 1938, s. 3.

požadovali větší zastoupení. Vydali protižidovské letáky, v nichž osočovali židy, že se v Ostravě „roztahují“ na úkor českého obchodnictva, zatímco „náš člověk se krčí téměř v postranních ulicích v nevzhledných krámcích a za spolupráce exekutorů“. Vydali dokonce fingované letáky neexistujícího „Volebního sdružení židů“ s výzvou, aby se židé voleb do obchodního grémia neúčastnili. Židovský obchodní spolek však podvod ve svém letáku odhalil, židovští obchodníci se do voleb sjednotili a české strany nakonec ztratily šest mandátů. Na rozporech v českém táboře tak získali židé a Němci.¹¹

Židé stále ještě měli možnost obrany svých práv. V červnu 1938 se např. spor mezi vedením ostravské židovské školy a činitelem NOF K. Žáčkem dostal až k soudu. Šlo o zmíněné výhrady vůči rozpočtu na provoz školy. Při jednání městského zastupitelstva Žáček prohlásil, že škola nevede výuku „ve státním duchu“. Byl za to školou zažalován a musel před soudem svůj výrok odvolat.¹² Objevily se i pokusy čelit rostoucímu antisemitismu aktivnější obranou, především důrazem na osvětu a propagandu, jak k tomu nabádala výzva předsedy Židovské strany E. Fischera, jež se stala terčem kritiky ostravských fašistů.¹³

Právě čeští fašisté byli v celém spektru českých politických stran nejhrolivějšími zastánci antisemitismu. V programových dokumentech ostravské NOF se uvádělo, že židé jen předstírají svou náklonnost k republice a že je načase řešit „židovskou otázku“ po vzoru Německa, zrušit členství židů v Sokole atp.¹⁴ Štvavý antisemitismus byl však většinou českých novin v Ostravě, s výjimkou listů fašistických, téměř cizí. Tisk si podrobně všiml pronásledování židů v zahraničí, zvláště v Německu, Rakousku, Rumunsku a Itálii, domácí výtky směřovaly spíše proti užívání němčiny a proti přistěhovalcům z Německa a Rakouska, kteří se jevíli jako nežádoucí především z ekonomických důvodů.

Lze říci, že až do Mnichova byl vztah ostravských Čechů k židům vcelku tolerantní, nebyly zjištěny vážnější konflikty, i útoky českých fašistů se zatím odehrávaly spíše ve verbální rovině. Teprve za druhé republiky došlo ke zřetelné změně.¹⁵

K důsledkům mnichovské dohody patřilo, že se na Ostravsku koncentrovali uprchlíci z okupované části Těšínska, z Hlučínska a ze Sudet, další přijížděli ze Slovenska a Podkarpatské Rusi. U místních Čechů vzrůstaly existenční obavy, jež posilovaly xenofobní projevy vůči emigrantům. Z odstoupeného území se do Ostravy přistěhovalo např. 800 lékařů, kteří žádali u Okresního úřadu povolení k výkonu lékařské praxe. Na nátlak místních lékařů měl být úřední souhlas odepřen všem příslušníkům „cizích“ národností.¹⁶ V prosinci 1938 byli ze seznamu členů župního spolku lékařů v Ostravě

¹¹ Zemský archiv Opava (dále jen ZAO), fond Policejní ředitelství Moravská Ostrava – prezidiální spisy (dále jen PRMO), k. 447, čj. 2886; Volby do obchodního grémia v Moravské Ostravě. Moravskoslezský deník, 4. 4. 1938, s. 1.

¹² Fašista Žáček v soudní síni. České slovo, 22. 6. 1938, s. 2; Spor Žáček – židovská škola skončen. Tamtéž, 23. 6. 1938, s. 3.

¹³ Židé při práci. Národní směr, 1938, č. 6, s. 1.

¹⁴ HABRMANOVÁ, M.: Národní obec fašistická na Ostravsku v tzv. druhé republice 1938–1939. Časopis Slezského zemského muzea, Série B, 42, 1993, s. 227.

¹⁵ Bliže viz GRACOVÁ, B.: Židovské obyvatelstvo Ostravska v období druhé republiky. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis, Historica, 153, 1995, č. 3, s. 73–87.

¹⁶ Lékaři se zabezpečují. České slovo 20. 10. 1938, s. 3.

vyškrtnutí židovští lékaři.¹⁷ Stejný krok učinila i ostravská advokátní komora.¹⁸ Úřady se snažily omezovat příchod židovských emigrantů z Německa a Rakouska. Docházelo k vypovídání Židů polské státní příslušnosti, což bylo chápáno zčásti i jako odvěta za vypovídání Čechů ze zabraného Těšínska.¹⁹ Stále více ostravských židů se zajímalo o možnost vystěhování do ciziny, kam chtěli uniknout před nacistickými hrozbami.²⁰

Většina ostravského tisku se v souladu s programovým prohlášením Beranovy vlády vyslovovala pro diferencovaný přístup k židům, s větší tolerancí pro židovské usedlíky a české asimilanty. Proti tomuto názoru byli jednoznačně čeští fašisté v Ostravě, kteří povzbuzovali protižidovské nálady šířením letáků a článků ve svém tisku, malováním hesel a nápisů na domech a veřejných prostranstvích, vyvoláváním incidentů na veřejných místech, provokováním a bojkotem židovských obchodníků aj. Aktivita NOF se tak dostávala do rozporu se zákony a stávala se předmětem šetření policejních orgánů i soudních zákroků. Šlo by jmenovat desítky takových příkladů. Už v listopadu 1938 si ostravská NOF nechala v tiskárně zhotovit 5 tisíc kusů letáků na označování židovských obchodů.²¹ Židům se přičítala odpovědnost za národní katastrofu, výzvy volaly po jejich okamžitém propuštění ze státních úřadů, z vysokých škol, z armády, veřejných institucí, kulturních zařízení, požadovaly zákaz provozování židovských živností či výkonu některých povolání, odchod židovských emigrantů atp.

Došlo i k několika vážnějším incidentům – k manifestačním pochodům českých fašistů městem, jež přerostly v protižidovské demonstrace,²² a k rozbíjení výkladních skříní židovských obchodů v lednu 1939.²³ Pachatelé tohoto útoku byli vypátráni a zatčeni, čtyři z nich stanuli před soudem a bojůvky Gajdových gard byly na podnět ministerstva vnitra úředně zakázány.²⁴ Čeští fašisté zorganizovali také hrubý nátlak na ředitele Národního divadla moravskoslezského, aby propustil židovského dirigenta J. Singra. Proti organizátorům nátlaku však zasáhla policie a soud hned vzápětí kvalifikoval jejich výhrůžky jako „útisk“ a pachatele odsoudil ke dvěma podmíněným a jednomu nepodmíněnému trestu v délce 10 dnů vězení.²⁵ Vztahu Čechů k ostravským židům si všiml i deník německé menšiny „Deutsche Post“, když např. všeobecnou neoblíbeností židů zdůvodňoval oprávněnost vynuceného odchodu židovských učitelů a žáků z německých škol v Ostravě, když informoval o akcích údajně „české mládeže“ za propuštění židovských soudců od Krajského soudu v Ostravě, nebo když otiskl dopis údajného českého diváka, kritizující účinkování „židů a rudých intelektuálů“ v ostravském českém divadle.²⁶ Také první útoky na židovské modlitebny a útulny v Ostravě byly inspirovány

¹⁷ Neříjící škrtnutí ze seznamu spolku českých lékařů. České slovo 12. 12. 1938, s. 2.

¹⁸ ZAO, f. PŘMO – relace ze schůzi, k. 1244, čj. 21.

¹⁹ ZAO, f. PŘMO, k. 459, čj. 8902.

²⁰ PRZYBYLOVÁ, B.: Emigrace ostravského židovského obyvatelstva ve 30. a 40. letech 20. století. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis, Historica, 153, 1995, č. 3, s. 61–71.

²¹ ZAO, f. PŘMO, k. 458, čj. 8519.

²² ZAO, f. PŘMO, k. 477, čj. 346, k. 458, čj. 8581.

²³ Tamtéž, k. 482, čj. 1501; Moravský zemský archiv (dále jen MZA) Brno, f. Zemský úřad Brno, B-40, k. 304, čj. 1480.

²⁴ ZAO, f. PŘMO, k. 477, čj. 59 a 346.

²⁵ ZAO, f. PŘMO, k. 458, čj. 8568; Rotmistr Gajdovy gardy odsouzen. České slovo 31. 1. 1939, s. 2.

²⁶ Rubrika Jenseits der Grenze. Deutsche Post [Opava], 26. 1. 1939, 2. 2. 1939, 14. 2. 1939.

příkladem z Německa a podle zjištění policie nepatřili jejich pachatelé k českým fašistům, ale k místním německým nacistům.²⁷

Šlo by však najít i několik výzev k podpoře a ochraně židů, především českých asimilantů, např. leták z konce října 1938 varující před provokacemi a násilím vůči židům a zdůrazňující, že je povinností Čechů považovat české židy za loajální občany republiky a bránit je.²⁸ V lednu 1939 byla na ostravském policejním ředitelství odhalena aféra, spojená s poskytováním československého občanství židovským emigrantům mimo běžný úřední postup. Specifičnost ostravských poměrů, spočívající ve vysoké koncentraci židovského etnika, zesílené ještě příchodem uprchlíků ze zabraných území, stejně jako např. vyšší procento sociálně slabšího a méně vzdělaného obyvatelstva, což souviselo s charakterem práce ve zdejších průmyslu – to vše spoluvytvářelo předpoklady pro úspěšnost hnutí českých fašistů i pro vzrůst lidového antisemitismu. Je ale nutné konstatovat, že státní orgány, včetně policie a soudů, extrémní projevy fašistů po celé období druhé republiky držely v zákonných mezích, což se významně lišilo od okolních zemí a zvláště pak od situace, jež nastala okupací zbytku republiky v březnu 1939.²⁹

Už 15. března vydali nacisté v Ostravě první protižidovské nařízení, týkající se košerování masa v městských jatkách a vstupu židů do hotelu Palace, kde se usídlilo německé velení. Začal tak dlouhý řetěz zákazů a restriktivních opatření, jimiž nacisté postupně oddělili židy od ostatní společnosti a uzavřeli je do zdí právních předpisů, nařízení a zákonů už dávno před tím, než pro ně zřídili skutečná ghetta. Soubory takovéhoto vyhlášek a předpisů, dochované v archivech v Brně, Opavě i Ostravě přesvědčivě ukazují, jak byli ostravští židé postupně vyřazováni ze všech sfér života společnosti a nakonec odsouzeni k fyzickému zániku.³⁰

Na počátku okupace, v říjnu 1939, žilo v Ostravě podle statistiky Židovské obce ještě něco přes 4 tisíce židů. Ve skutečnosti byl jejich počet o něco vyšší, neboť řada židů se ke své národnosti či víře nehlásila nebo se skrývali. Podle oficiální zprávy policejního ředitelství se za poslední rok, od října 1938, snížil počet židů v Ostravě o 4 765 osob, z nichž asi 2 tisíce se vystěhovaly s povolením úřadů.³¹ Přesto židé stále ještě tvořili poměrně početnou a významnou skupinu obyvatel města.

Vztah české většiny k nim byl různorodý a procházel řadou proměn. Přes původní iniciativu protektorátní vlády a jejích úřadů realizovat některá protižidovská opatření ve vlastní režii, i přes tlak Národního souručenství a českých fašistů si nakonec němečtí okupanti řešení židovské otázky monopolizovali pro sebe, aby se zmocnili židovského majetku. V obsáhlých souborech materiálů týkajících se arizace židovského majetku, jak jsou dochovány v archivech, lze najít desítky případů týkajících se Ostravy a dokládajících, že české pokusy neměly moc šancí na úspěch. Přesto lze doložit i případy převodu majetku do českých rukou na základě dohody s židovským majitelem či případy uschování majetku, jež ale někdy mívaly dohru před německými nebo též pová-

²⁷ ZAO, f. PŘMO, k. 459, čj. 8680, 8693.

²⁸ Tamtéž, k. 458, čj. 8425.

²⁹ Blíže viz GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: Problémy každodenního života ostravských židovských obyvatel v prvních letech okupace. In: Nisko 1939/1994..., s. 234–258.

³⁰ Např. MZA Brno, f. B 251, k. 45, čj. 522, k. 46, čj. 523, f. B 40, k. 330, čj. 63376; ZAO, f. Mimořádný lidový soud Moravská Ostrava, k. 133, sign. 147/47, 3. část; Archiv města Ostravy, f. Okresní úřad Moravská Ostrava, k. 30, čj. 501.

³¹ ZAO, f. PŘMO, k. 511, čj. 2485.

lečnými soudy. Už před okupací převáděli židé odcházející do emigrace své firmy a obchody na české vlastníky, což místní nacisté bedlivě pozorovali a hned po příchodu okupantů takové majetky přebírali.³²

Příchod nacistů výrazně oživil aktivity českých fašistů, kteří si zprvu dělali nádeje na svůj podíl na moci. Lze připomenout např. hlídkování příslušníků fašistických gard na polské hranici, jež se dotýkala území města a přes níž prchaly do Polska a dál do ciziny stovky ohrožených židů. Čeští fašisté, dobře obeznámení s místními poměry, zadržovali uprchlíky a zabírali jim peníze a cennosti, a zadržené židy předávali gestapu. Aby tyto své nezákonné akce legitimizovali, odvezli část svého lupu do Prahy jako dar okupačním úřadům. Spisy poválečných mimořádných soudů tyto příklady hyenismu potvrzují, stejně jako případy udání židů za nedodržování či vědomé porušování protizidovských předpisů, odhalování nelegálně se skrývajících osob, krádeže majetku svěženého do úschovy apod. Je nutno připomenout, že taková provinění Čechů posuzovaly poválečné soudy velmi přísně, mnohem přísněji, než srovnatelná provinění spáchaná Němci, zvláště čeští fašisté si od soudu odnášeli tvrdší rozsudky než aktivní němečtí nacisté.³³

Takto se však chovala k židům jen malá část české společnosti. Ze situačních zpráv i z policejních relací víme třeba o projevech spontánního nesouhlasu ostravských Čechů s nařízením o povinném označení židů žlutou hvězdou ze září 1941. Ostravská mládež se ostentativně procházela v centru města zavěšena do svých židovských přátel, přestože za tyto projevy tzv. „židomilství“ hrozily přísné tresty.³⁴ Někteří čeští obchodníci jako projev sympatií k židům pro ně schovávali zboží až na pozdní odpolední hodiny, kdy židé směli nakupovat.³⁵ Důkazem sympatií místních Čechů se židovskými obyvateli města byly pro nacistické orgány i výsledky razíí v židovských domácnostech, při nichž se pravidelně nacházely zásoby zboží a potravin, získané s pomocí Čechů.³⁶ Lze doložit i několik případů skrývání židů, většinou ale v průběhu války nakonec prozrazených. Podobných příkladů solidarity s židovskými spoluobčany lze nalézt celou řadu. Charakteristická byla např. společná manifestace českých a židovských žen už v říjnu 1939 před nádražím v Ostravě-Přívouzi, jež si chtěla vynutit zastavení prvního transportu ostravských židů do tábora v Nisku nad Sanem. Podle hlášení policie ostravské ženy tehdy volaly: „Nejdříve chtějí odvézt židy, pak přijdou na řadu Češi!“³⁷

Toto prorocké zvolání se v případě ostravských židů naplnilo takřka v úplnosti. Za války zahynulo na 8 tisíc ostravských židů, deportovaných z města hlavně ve 4 zářijových transportech roku 1942.³⁸ Po válce se jich vrátilo zpátky jen asi 500, a většinou posléze odešli dál do emigrace.³⁹

Teprve po půl století od zániku židovské komunity v Ostravě se o poznání jejích osudů začala konečně zajímat i domácí historická obec a vzniklo několik dílčích studií.

³² Von jenseits der Grenze. Deutsche Post, 4. 3. 1939.

³³ Blíže viz Borák, M.: Antisemitismus a židovská otázka ve světle materiálů retribučních soudů. In: Feno-mén holocaust. Sborník mezinárodní vědecké konference. Praha-Terezín 1999, s. 103–107.

³⁴ Provokace židomilů. České slovo, 25. 9. 1941, s. 3.

³⁵ Nezasobujte židy. Tamtéž, s. 2.

³⁶ GRACOVÁ, B. – PRZYBYLOVÁ, B.: Problémy..., s. 248–249.

³⁷ BORÁK, M.: Transport do tmy. První deportace evropských židů. Ostrava 1994, s. 50.

³⁸ KÁRNÝ, M.: „Konečné řešení“. Genocida českých židů v německé protektorátní politice. Praha 1991, s. 152–154.

³⁹ KLENOVSKÝ, J.: Židovské památky Ostravy. Ostrava 1998, s. 8.

Je zvláště potěšující, že téma se stalo předmětem již několika diplomových prací na univerzitách v Ostravě i Opavě.⁴⁰ Dluh vůči památce ostravských židů ze strany jejich někdejších českých spoluobčanů však dosud přetrvává.

Changes in the Status of the Urban Jewish Community in Ostrava (1938–1945)

Mečislav Borák

Prior to the Munich Agreement, the attitude of Ostrava's Czech population towards Jews was generally one of tolerance. Following the implementation of Munich, a more xenophobic attitude developed vis-a-vis those Jews who had immigrated from elsewhere (this attitude having its roots in economic competition) and those Jews who had assimilated and adopted a German (or Polish) identity. Following March 1939, Czech fascists actively promoted anti-Semitism; the majority of the population, however, expressed sympathy (even publicly) for the Jews and incidents of secret assistance were not unusual.

⁴⁰ Např. RYCKOVÁ, B.: Židovská náboženská obec na Ostravsku. Ostrava 1991; KANTOR, M.: Záhuba těšínských židů. Ostrava 1994; NENIČKA, L.: Z dějin ostravských židů v letech 1918–1945. Opava 1998. Týž: Národnostní vývoj v Ostravě v letech 1938–1939. Opava 2001; PROCHÁZKOVÁ, K.: Židovská problematika v českém tisku na Ostravsku v letech 1938–1939. Ostrava 2000; REČKOVÁ, S.: Židovská obec v Ostravě v letech 1945–1948. Opava 2000 aj.

ZMENY V POSTAVENÍ ŽIDOVskej KOMUNITY V OKRESE TOPOLEČANY POČAS OBDOBIA SLOVENSKÉHO ŠTÁTU

Andrea James

Židovská komunita okresu Topolčany v období ČSR

V okrese Topolčany sa podľa údajov zo sčítania ľudu z roku 1930 prihlásilo k izraelitskému náboženstvu 2 988 obyvateľov, čo z celkového počtu obyvateľstva 63 175 predstavovalo 5 % obyvateľstva. Židia¹ žili v 58 obciach z celkového počtu 77 obcí okresu. Vo väčšine obcí okresu žili židia roztrúsení v malom počte. Najväčšia koncentrácia židovského obyvateľstva (73 %) bola v okresnom meste Topolčany (2 192), kde židia predstavovali až 25 % obyvateľov².

Počas obdobia ČSR pokračoval proces prispôsobovania sa židov k majoritnej spoločnosti započatý v druhej polovici 19. storočia, ktorý vyžadoval preklenutie viacerých predsudkov u židov a aj u majoritného obyvateľstva.

V období ČSR bola právne završená emancipácia židov žijúcich na území Slovenska. V ústave bola uznaná rovnosť všetkých náboženstiev a národností a židom bol priznaný aj národnostný štatús. Táto skutočnosť im umožnila stať sa plnohodnotnými členmi spoločnosti a zaradiť sa do všetkých oblastí verejného života. To predpokladalo prispôbenie sa spoločenským konvenciám majoritného obyvateľstva. Adaptácia židov sa najvýraznejšie prejavila v oblasti jazykovej a spoločenskej.

Aj napriek tomu, že im bol priznaný národnostný štatút, väčšina tunajších židov sa počas existencie ČSR od židovskej národnosti postupne odklášala v prospech národnosti slovenskej. O rýchlom prispôbení židov k novým podmienkam po stránke jazykovej nasvedčuje aj vyučovanie v slovenskom jazyku v židovskej škole v Topolčanoch od jesene 1919³.

¹ Pri používaní pojmu žid som sa rozhodla požívať tento pojem s malým začiatočným písmenom, pretože sledovaná židovská komunita sa definovala na základe náboženskej príslušnosti a konfesionálny princíp sa stal základom identifikácie židov aj v období Slovenského štátu.

² Štatistický lexikón obcí v republike Československej. Praha 1936, s. 18.

³ Album Na pamiatku bratom českým učiteľom od slovenských učiteľov okresu topoľčianskeho. 1926. nestr. Zberkový fond Tribečského múzea v Topolčanoch, č. H – 2551.

Rozdelenie obyvateľstva mesta Topoľčany podľa národnosti⁴

	r. 1921	r. 1930	r. 1938
Slovenská ⁵	5391	7555	9243
Rusínska	0	11	15
Nemecká	88	81	59
Maďarská	253	101	58
Židovská	1393 (71 %)	736 (33 %)	34 (2 %)

Sociálna adaptácia tunajšej židovskej komunity sa prejavila v ich aktívnom podieľaní sa na komunálnom politickom živote v meste Topoľčany. Tunajší židia si pred obecnými voľbami vytvárali vlastné strany, ktoré predstavovali silnú konkurenciu nežidovským politickým stranám, hlavne HSLS, ktorá mala v tunajšom okrese silné pozície. Boli to dočasné zoskupenia s tunajšou komunálnou pôsobnosťou. Najsilnejšia bola Židovská strana, ktorej činnosť v Topoľčanoch možno zaznamenať už od roku 1920⁶. V nasledujúcich komunálnych voľbách v roku 1928 sa okrem Židovskej strany o hlasy židovských voličov uchádzali Židovská demokratická strana a Židovská občianska strana. V roku 1932 to boli strany Židovská obchodná strana, Židovská socialnodemokratická strana a Židovská obchodná národná demokratická strana⁷. Židovských zástupcov však bolo možné nájsť aj v nežidovských stranách – v komunistickej, v sociálnodemokratickej a v národnodemokratickej⁸.

Silné hospodárske a politické zázemie tunajšej židovskej komunity im zabezpečovalo účasť prostredníctvom vlastných zástupcov v najvýznamnejších orgánoch obce a okresu. Napr. v obecnom zastupiteľstve obce Topoľčany žid zastával funkciu zástupcu starostu, v Okresnom živnostenskom spoločenstve židia predstavovali od doby jeho vzniku v roku 1925 jednu tretinu členov poradného zboru a obsadili funkciu I. podpredsedu⁹.

V hospodárskom živote mali židia vysoké zastúpenie medzi živnostníkmi a príslušníkmi tzv. slobodných povolanií¹⁰. Podľa údajov Okresného živnostenského spoločenstva Topoľčany z 31.12. 1938 boli židia vlastníkami 605 (29 %) živností z celkového počtu 2 059. Najvyššie zastúpenie mali v slobodných živnostiach 470 (43 %). V reme-

⁴ Údaje v zátvorkách udávajú percentuálny pomer obyvateľov židovskej národnosti k počtu obyvateľov, ktorí sa v uvedenom roku hlásili k židovskému náboženstvu.

⁵ V sčítacích hárkoch je pôvodne uvádzaná československá národnosť.

⁶ ŠOBA Nitra, fond Služnovský úrad Topoľčany (ďalej ako SÚ Ty), 202/1920 prez, kartón (ďalej ako k.) 2.

⁷ KVASNICOVÁ, O.: Spoločensko-politický vývoj Topoľčan v prvej polovici 20. storočia. In: Topoľčany vo vrstvách vekov. Bratislava 1997, s. 186–189. K zastúpeniu židovských strán na politickom živote mesta Topoľčan pozri Prílohu č. I.

⁸ BUCHLER, Y. R.: Židovská náboženská obec v Topoľčanoch (Počiatky, rozvoj a zánik). Bratislava, Judai-ca Slovaca 1996, s. 61.

⁹ ŠOKA Ty, fond Okresný úrad Topoľčany (ďalej ako OÚ Ty), 11946/1927 adm., k. 195; ŠOKA Ty, fond Okresného živnostenského spoločenstva Topoľčany (ďalej ako OŽS Ty), Zápisnica predstavenstva z 20. I. 1938.

¹⁰ Y. R. Büchler k zastúpeniu židov v okrese Topoľčany v slobodných povolaniach uvádza: „Aj medzi slobodnými povolaniami boli židia značne zastúpení. Väčšina lekárov v Topoľčanoch (desať z pätnástich) aj právnikov (osem zo štrnástich) boli židia. Zubní lekári boli výlučne židia, ako aj zememerač a jeden z dvoch zverolekárov.“ BUCHLER, Y. R.: c.d., s. 62.

POSTAVENÍ ŽIDOVskej KOMUNITY V OKRESE TOPOĽČANY ...

selných živnostiach bolo registrovaných 115 (15 %) židovských živnosti a 20 (11 %) koncesovaných¹¹. Situovanosť živností židov v centre okresného mesta Topoľčany (židia obsadili takmer celé námestie) im zabezpečovala prosperitu a rozhodujúcu úlohu v hospodárskom živote okresného mesta a aj celého okresu. Na vidieku boli vlastníkami a prenájomcami veľkých poľnohospodárskych nehnuteľností.

Zo strany majoritnej spoločnosti bola židovská komunita vnímaná ako nediferencovaná skupina, ktorej najvýstižnejšou identifikačnou charakteristikou bolo židovské náboženstvo a z neho plynúce tradície a osobitný životný štýl. Vyplývalo to aj z prevládajúceho ortodoxného charakteru tunajšej židovskej komunity.

Židovská komunita bola však vo vnútri diferencovaná, ako po stránke náboženskej (neologický a prevládajúci ortodoxný prúd), tak aj po stránke spoločenského postavenia (bohatí, chudobní). Indikátorom nejednotnosti židovského obyvateľstva v okrese Topoľčany boli ich spolky a viaceré politické strany¹².

K splynutiu židov s majoritou došlo len vo veľmi obmedzenej miere. Hovorí o tom nízky počet konvertitov a zmiešaných manželstiev. Možno to zdôvodniť religiozitou majoritného prevážne rímskokatolíckeho obyvateľstva, ktoré v roku 1930 predstavovalo 93 % obyvateľov okresu Topoľčany¹³, tak aj minoritného židovského obyvateľstva.

V období existencie ČSR obe skupiny obyvateľstva v okrese Topoľčany vychádzali znášavo. K zmene pomerov a vzťahu tunajšieho majoritného obyvateľstva k židom došlo v dôsledku politických udalostí na Slovensku od jesene 1938 po prebratí moci HSLS, ktorá z antisemitskej doktríny spravila organickú súčasť oficiálnej politiky. Jej predstavitelia v Topoľčanoch hneď po zmene celoslovenských politických pomerov veľmi rýchlo odstránili židov zo zastúpenia v orgánoch obce a okresu. Niekoľko dní po vyhlásení autonómie 16. 10. 1938 na schôdzi Okresného zastupiteľstva jeho členovia v duchu Manifestu slovenskému národu¹⁴ vyhlásili: „s komunistami, židmi a marxistami nebudeme viac zasadať a preto je potrebné utvoriť Okresný národný výbor, ktorý by predstavoval jednotnú vôľu Slovákov, čistých od marxisticko – židovského zataženia“¹⁵.

Zmeny identifikácie židov

V období riešenia židovskej otázky na Slovensku počas obdobia rokov 1939 až 1945 došlo vo vnútri židovskej komunity k viacerým zmenám. Jedna z nich sa týkala ich národnostnej a aj náboženskej identity. Na jednej strane išlo o nedobrovoľnú zmenu identity židov, ktorú si vynútilo vládne definovanie pojmu žida a povinné prihlásenie sa k židovskej národnosti. V druhom prípade sa jednalo o dobrovoľné, ale v podstate okolnosťami vynútené, konvertovanie na inú vieru. Na tieto zmeny poukážem len na príklade

¹¹ ŠOKA Ty, fond OŽS Ty 3465/1938.

¹² K židovským spolkom v okrese Topoľčany bližšie pozri BUCHLER, Y. R.: c.d., s. 65–83.

¹³ Štatistický lexikón obcí v republike Československej. Praha 1936, s. 18.

¹⁴ Manifest slovenského národa bol vyhlásený 6. 10. 1938 v Žiline. HSLS v ňom deklarovala aj svoj protizidovský postoj: „Vytrváme po boku národov bojujúcich proti marxisticko – židovskej ideológii rozvratu a násilia.“ Slová 7. 10. 1938, s. 1.

¹⁵ ŠOKA Ty, fond Okresného úradu, Výpis zo zápisnice o priebehu zasadania delegátov okresu Topoľčany. K riešeniu židovskej otázky v Topoľčanoch počas obdobia autonómie pozri: JAMRICOVÁ, A.: Židovská otázka v Topoľčanoch v období autonómie Slovenska. In: Židovská komunita na Slovensku. Obdobie autonómie. Porovnanie s vtedajšími udalosťami v Rakúsku. (ed. NIŽNANSKÝ, E.) Bratislava 2000, s. 9–40.

mestskej komunity v Topoľčanoch z dôvodu nezachovania výsledkov sčítania ľudu z rokov 1938 a 1940 z celého okresu Topoľčany.

Pojem žida bol dvakrát definovaný vládnymi nariadeniami. Vynútil si to samotný spôsob vládneho riešenia židovskej otázky, ktorý postihoval židov ako určitú skupinu obyvateľstva. K vymedzeniu pojmu žid došlo na základe nariadenia č. 63 z 18. apríla 1939, ktorý vychádzal z konfesijného princípu¹⁶ a na základe rozhodnutia č. 198 zo septembra 1941, ktorý vychádzal z rasového kritéria¹⁷. V rámci tunajšej židovskej komunity nenastali výrazné zmeny. Za židov boli pokladané aj osoby, ktoré prestúpili do roku 1938 k nežidovskému náboženstvu a tak sa vzdali židovskej identity, k čomu dochádzalo len v prípade uzavretia manželstva s nežidom. V okrese Topoľčany sa to týkalo 26 osôb¹⁸.

Zásahmi vlády bol násilne zvrátený aj proces prispôsobovania sa slovenských židov životu majoritnej spoločnosti z obdobia ČSR, ktorý sa prejavil v ich prislúšnosti k národnosti. Povinné uvádzanie židovskej národnosti pri sčítaní obyvateľstva v roku 1940 zapríčinilo, že namiesto 34 Židov v Topoľčanoch z roku 1938 bolo „odrazu“ 2 464 Židov. Počet Slovákov „poklesol“ z 8 789 na 7 581.¹⁹

K výraznejšej zmene dotýkajúcej sa prislúšnosti k židovskej komunite dochádzalo v rámci konvertovania na inú nežidovskú vieru. Konvertovanie sa stalo jedným zo spôsobov záchranu židov pred uskutočňovanými protižidovskými opatreniami. Podľa údajov z okresu Topoľčany sa židia vo väčšej miere rozhodovali pre konvertovanie až v kritickej situácii, najmä počas deportácií. Počet konvertovaných židov v tomto období očividne stúpol na 93 osôb, čo oproti predchádzajúcemu obdobiu znamenalo početný nárast²⁰.

Tu treba však pripomenúť, že počet konvertitov závisel nielen od vôle židov, ale aj od postoja tunajších duchovných nežidovských cirkví. Predstavitelia tunajšej rímsko-katolíckej cirkvi prejavili súhlas s protižidovskou politikou Slovenského štátu účasťou na arizácii židovského podnikového majetku. Farár z Krušoviec sa stal spolumajiteľom jedného z najprosperujúcejšieho židovského podniku v okrese, ktorého ročný obrat predstavoval 12 203 684 korún²¹.

O stanovisku cirkví k deportáciám je nám známy len jediný postoj nemenovaného topoľčianskeho rímsko-katolíckeho duchovného zaznamenaný na jeseň 1944 v správach nemeckej posádky pôsobiacej v Topoľčanoch, v ktorých sa uvádza jeho nechota ku krsteniu židov ako spôsobu ich záchranu.²² O pravdivosti tohoto postoja môžu vzniknúť pochybnosti, pretože Nemci mohli takýto snád' aj vykonštruovaný postoj použiť na propagandistické ovplyvňovanie obyvateľstva.

¹⁶ Slovenský zákonník, 1939, vl. nar. 63/1939 Sl. z.

¹⁷ Slovenský zákonník, 1941, nariadenie 198/1941 Sl. z.

¹⁸ SNA, fond MV 9961/1942 odd. 14., k. 244.

¹⁹ ŠOBA Nitra, fond NŽ III, ŠB 1 – 1/1941 – Sčítanie ľudu v Topoľčanoch, k. 52.

²⁰ SNA, fond Ministerstva vnútra (ďalej ako MV) 9961/1942 odd. 14, k. 244.

²¹ ŠOKA Ty, fond OÚ Ty, 21 218/1941 adm.

²² V správe sa doslova uvádza: „Er habe nur solche Juden getauft, von denen er wirklich für die innere Einstellung geglaubt habe garantieren zu können. Er habe eine eingehende Vorbereitungszeit von ursprünglich 3 Monaten und zuletzt von 6 Monaten verlag und er habe ausserdem auch nach Ableistung dieser Zeit sich die Taufe in jedem Einzelfall noch vorbehalten. Man habe ihm mehrfach hohe Geldbeträge geboten, wenn er taufen wolle, doch habe er es immer abgelehnt.“ ŠOKA Ty, nezariadené.

Hodnovernejším podkladom k formulovaniu hypotézy o postoji týchto cirkví k deportáciám môžu byť údaje vyplývajúce z analýzy počtu židov-konvertitov. Podľa údajov uvedených v súpise židov zo septembra 1942 bolo z celkového počtu 140 pokrstených židovských osôb až 93 pokrstených práve počas deportácií. Z tohoto počtu konvertovalo na rímsko-katolícku vieru 14 (15 %) židov a na evanjelickú vieru 79 (85 %) židov²³.

Katolícka cirkev mala v tunajšom okrese najsilnejšie pozície. Tá pravdepodobne, vychádzajúc z počtu konvertitov na túto vieru, prekrstene ako spôsob záchranu židov pred deportáciami odmietala. Nasvedčuje tomu aj fakt, že väčšina židov bola prekrstena na túto vieru mimo okresu, len niekoľko osôb bolo pokrstených v rámci okresu a aj to hlavne na vidieku. V porovnaní s tým vyšší počet pokrstených židov na evanjelickú vieru je predpokladom k tvrdeniu, že jej tunajší zástupcovia túto možnosť záchranu židov neodmietali. Židia uprednostňovali konvertovanie na evanjelickú vieru najmä z dôvodu kratšej (mesačnej) doby prípravy na krst²⁴.

Zmeny spôsobené arizáciou

Na Slovensku v rokoch 1939–1945 došlo k výraznému posunu od autonómie ekonomiky s nevyhnutnými korektúrami štátu k nadradeniu moci štátu. Štát podľa ústavy mal právo zasiahnuť do súkromného vlastníctva. Toto právo bolo ukázkovo realizované na židovskom obyvateľstve, ktoré bolo postupne a systematicky obrané o celý majetok. Arizácia židovského majetku znamenala pre židov pauperizáciu a s ňou spojenú degradáciu v spoločenskom postavení.

Arizácia spôsobila výrazný zásah do celého hospodárstva a ovplyvnila postavenia niektorých skupín obyvateľstva u ktorých v pomerne krátkom čase došlo k majetkovému presunu a s tým súvisiacim spoločenským postavením. Miesta vyradených židov zaujímali príslušníci novotvoriacej sa strednej vrstvy, ktorí boli ochotní kolaborovať s režimom. Išlo o proces tiahnući sa počas celého obdobia riešenia židovskej otázky od obdobia autonómie Slovenska až po zánik existencie samostatného slovenského štátu. Z uvedeného dôvodu, ako aj silného hospodárskeho postavenia židovskej komunity v okrese Topoľčany sa práve táto časť riešenia židovskej otázky stala rozhodujúcim faktorom ovplyvňujúcim celý jej priebeh.

Majetok židovskej komunity okresu Topoľčany podľa údajov vychádzajúcich zo súpisu židovského majetku zo septembra 1940 dosahoval celkovú hodnotu 124 660 665 Ks. Z hľadiska majetnosti v porovnaní s ostatnými židovskými komunitami sa tunajšia obec nachádzala na štvrtom mieste za Bratislavou-mestom (470 954 530), okresom Nitra (170 178 801) a okresom Žilina (160 966 368). Priemerný čistý majetok na jednu židovskú osobu v okrese Topoľčany predstavoval 40 000 Ks.²⁵

Vo všeobecnosti riešenie tejto časti židovskej otázky našlo od začiatku veľkú odozvu u obyvateľstva a bolo chápané ako náprava sociálnych krív spôsobených pred-

²³ SNA, fond MV 9961/1942 odd. 14, k. 244.

²⁴ K postoju evanjelického duchovného ku krsteniu židov v okrese Topoľčany sa v spomínanej správe doslova uvádza: „Leider habe der evang. Geistliche sich mit einer ein – monatigen Vorbereitungszeit einverstanden erklärt, weshalb die Juden es vorgezogen hatten, evangel. Christen zu werden.“ ŠOKA Ty, nezariadené.

²⁵ SNA, fond MV – dodatky.

chádzajúcim režimom. Živnostníci ešte pred uskutočnením zákonných opatrení podávali na jednotlivé ministerstvá návrhy na urýchlenie vyradenia židov. Roľníci žijúci na dedinách sa zase v predstihu zahlasovali na prídel židovskej pôdy. Celkové pomery v okrese Topoľčany približuje hlásenie okresného náčelníka z októbra 1939: „[...] správy o pozemkovej reforme a arizácii židovských obchodov rozvirujú politickú hladinu, ľud debatuje o tom, ktorý obchod alebo roľu dostane“²⁶.

Ako prvá bola realizovaná arizácia židovského podnikového majetku. Do jesene 1940 boli zásahy do vlastníctva židovského podnikového majetku realizované formou vládných nariadení zameraných na obmedzenie židovského podnikania v niektorých oblastiach, dosadením správcov do židovských podnikov a od 1. 6. 1940 formou tzv. 1. arizačného zákona²⁷. Zákonné opatrenia boli v tunajšom okrese doprevádzané tlakom a zásahmi vychádzajúcimi z tunajšieho domáceho prostredia. Nátlak na urýchlenie a zradikalizovanie riešenia židovskej otázky vyvíjala tunajšia Hlinková garda z politických dôvodov v rámci prebiehajúceho vnútropolitického zápasu medzi radikálnou pronacistickou skupinou a Tisovým konzervatívnym krídlom. Niektorí jednotlivci sa zasa zo sociálnych dôvodov dožadovali urýchlenia odstránenia židovskej konkurencie. Výsledky tejto etapy arizácie ukazujú, že v okrese Topoľčany k prevodu židovských podnikov nedošlo. Likvidovaných bolo 68 židovských podnikov v odboroch s vysokým zastúpením židov – v potravinárskom, miešanom a textilnom²⁸. Väčšie podniky zostali pod dočasnou správou. Vlastná arizácia sa v okrese Topoľčany uskutočnila až po vydaní tzv. 2. arizačného zákona na jeseň 1940²⁹.

Pomalý priebeh arizácie židovského majetku do jesene 1940 sa stal zdrojom kritiky a upodostatovania miestnych úradov a najmä okresného náčelníka zo strany tunajšej Hlinkovej gardy a Hlinkovej mládeže. Okresný náčelník v mesačnej správe z apríla 1940 k tomu uviedol: „Každý druhý nezamestnaný pomocník sa už vžil do úlohy, že bude majiteľom židovského obchodu a tovaru, lebo sa hlásalo, že „židovské obchody patria Vám“. Keď v týchto oboroch sa aj vykoná veľa, predsa skutočnosť nemôže pretrónfnuť sľuby a tak sa vytvára potom mienka, že sa nič nerobí. Bolo by dobré, keď by tajomníci strany a osoby ktoré v rámci strany ako rečníci vystupujú, boli informovaní o chystaných reformách so žiadosťou, aby sa pridržiavali vo svojich rečiach rámca základných osnov.“³⁰

Okresný náčelník Š. Fabián, pôsobiaci v Topoľčanoch od roku 1930, sa snažil protižidovské opatrenia realizovať umiernené a nariadené protižidovské opatrenia realizoval často len formálne. Jeho postoj k riešeniu židovskej otázky približuje napr. tolerancia vykonávania praxe židovských lekárov, ktorým bola lekárska prax v dôsledku vládných nariadení zakázaná³¹. Spor vyvrcholil v lete 1941 preložením okresného náčelníka Š. Fabiána do Okresného úradu v Nitre. Novým okresným náčelníkom sa stal

²⁶ SNA, fond MV 24 611/1939, k. 26.

²⁷ Tzv. 1. arizačný zákon – ako sa nazýval zákon č. 113/1940 z 25. 4. 1940 – rozlišoval dva druhy arizácie: úplnú a čiastočnú. Zákon sa nevzťahoval na podniky továrenského charakteru. Viacje pozri Kamenec, I.: Po stopách tragédie. Bratislava, Archa 1991, s. 63–70.

²⁸ ŠOKA Ty, fond OÚ Ty, 20 151/1941 adm., k. 486.

²⁹ Druhým arizačným zákonom bolo nazývané nariadenie č. 303/1940 z 30. 11. 1940.

³⁰ SNA, fond Ústrednej štátnej bezpečnosti (ďalej ako ÚŠB) 609–763–6.

³¹ ŠOKA Ty, fond OÚ Ty, 5951/1941 adm., k. 476.

Š. Šimko, ktorý sem prišiel z predchádzajúceho pôsobiska v Gíraltovcach³². Ten hneď od svojho nástupu začal s radikálnymi protižidovskými opatreniami a obnovil spoluprácu s gardistickými kruhmi v okrese. K arizácii väčšiny židovských podnikov došlo až po jeho príchode. Ak k 18. 9. 1940 bolo v okrese ešte 531 židovských živností, k 31. 7. 1941 už len 155, ku koncu roka 1941 iba 24 a ku koncu 1942 zostala ina jedna.³³

Výsledky arizácie v okrese Topoľčany v porovnaní s údajmi uvedenými I. Kamencom o celoslovenských pomeroch dosahujú približne zhodné hodnoty. Aj tu bola väčšina židovských podnikov zlikvidovaná a len malá časť arizovaná. Počet likvidovaných podnikov 83 % (442) len veľmi málo presahoval hodnoty celoslovenského priemeru, kde podľa I. Kamenca bolo zlikvidovaných 80 % (10 025) židovských živností³⁴. Následkom toho sú takmer zhodné aj percentuálne hodnoty udávajúce počet arizovaných podnikov. V okrese Topoľčany bolo arizovaných 17 % (89)³⁵ podnikov a v celoslovenských pomeroch 18 % (2223)³⁶ židovských podnikov.

Pre väčšinu obyvateľstva výsledky arizačného procesu nepriniesli zlepšenie hospodárskej situácie a ani sľubované zbohatnutie. Arizovaných podnikov sa zmocnila úzka skupina obyvateľstva. Z hľadiska stránickej príslušnosti sa jednalo o zaslúžilých členov a funkcionárov strany alebo HG, v prípade štátnych zamestnancov arizovali ich manželky a príbuzní. Všetci mali odporúčanie HSLŠ, v 7 prípadoch aj HG a boli Slováci.³⁷ O spoločenskom postavení arizátorov sa nezachoval žiaden kompletný záznam. Podľa doterajšieho stavu výskumu možno skonštatovať, že to boli predovšetkým drobní živnostníci (v 46 prípadoch) a zamestnanci židovských podnikov (2), ktorí pomocou arizácie nadobudli alebo si rozšírili vlastné živnosti. V niekoľkých prípadoch (v 12 podnikoch) sa arizátormi stali miestni úradníci (4), vládni komisári väčších obcí okresu – vrátane Topoľčan (3), manželky najvyšších funkcionárov HG – povoláním učiteľov alebo vysokých úradníkov (3) a v jednom prípade sa stal spoluvlastníkom arizovanej firmy aj rímsko-katolícky duchovný.

Z výsledkov arizácie podnikového majetku židov profitovali aj tí jednotlivci, ktorí sa po odstránení židov zbavili konkurencie alebo im likvidácia židovského podniku umožnila založiť si vlastnú živnosť. Pre získanie živnostenského listu nebola prvoradá potrebná odbornosť, ale členstvo v HSLŠ alebo HG. Pre niektorých jednotlivcov sa táto okolnosť stala rozhodujúcou pri vstupe do strany.³⁸

Okrem arizácie živností a podnikov židov sa záujem obyvateľstva okresu Topoľčany sústredil na arizáciu židovskej poľnohospodárskej pôdy. Málo to priamy súvis zo sociálnou skladbou a zamestnanosťou tunajšieho obyvateľstva, podľa ktorej väčšina obyvateľstva bola zamestnaná v poľnohospodárstve.³⁹ Odpredaj židovskej poľnohospo-

³² ŠOKA Ty, fond OÚ Ty, 1/4/1941 prez.

³³ Údaje o stave od roku 1939 do 31. 7. 1941 – ŠOKA Ty, fond OÚ Ty, 20151/1941 adm., k. 486. Údaje o stave živností k 31. 12. 1941 a 31. 12. 1942 – ŠOKA Ty, fond OZS Ty, 308/1942, k. 29.

³⁴ KAMENEČ, I.: c.d., s. 105.

³⁵ SNA, fond Ministerstva hospodárstva (ďalej ako MH), b.č., k. 404.

³⁶ KAMENEČ, I.: c.d., s. 112.

³⁷ SNA, fond ÚŠB 609 – 65 – 2.

³⁸ ŠOBA Bratislava, fond Ľudový súd Topoľčany, 49/1946.

³⁹ Podľa výsledkov sčítania obyvateľstva z roku 1940 bolo v okrese z celkovej počtu 70 044 obyvateľstva zamestnaných v poľnohospodárstve 39 425 osôb t.j. 56 %. Sčítanie ľudu na Slovensku z 15. 12. 1940.

dárskej pôdy sa začal po prijatí zákona o pozemkovej reforme vo februári 1940. Vláda sľubovala rozparcelovanie pôdy a jej odpredaj maloroľníkom. O kúpu pôdy mali v tunajšom okrese záujem popri drobných roľníkoch aj organizácie HM v jednotlivých obciach na športové účely aj Školský úrad pre školské ciele. Štát nemal záujem na rozdelení pôdy na malé celky a uprednostňoval predaj pozemkov nad 6 ha, čo bolo pre väčšinu roľníkov finančne nedostupné⁴⁰. Z toho dôvodu do začatia deportácií k odpredaju židovskej pôdy v okrese Topoľčany došlo len v niektorých prípadoch. Väčšina pôdy zostala vo vlastníctve židov.⁴¹

Situácia sa nezmenila ani v nasledujúcom období. Sklamanie z výsledkov a priebehu arizácie vyvolalo na vidieku po počiatočných ilúziách rozčarovanie. Záujemcom nebola pridelená sľubovaná pôda a v prípade zmeny alebo delby vlastníctva bývalého židovského poľnohospodárskeho majetku prichádzali poľnohospodárski robotníci o zamestnanie a aj o ubytovanie. Zhoršenie životných podmienok v dôsledku arizácie pôdy, ako aj výrazný nárast cien priemyselných výrobkov v porovnaní s cenami poľnohospodárskych produktov, sa najcitlivejšie dotklo drobných roľníkov. Takáto situácia viedla vidiecke obyvateľstvo v roku 1944 k prejavom nespokojnosti, ktoré nadobúdali v niektorých prípadoch až násilný charakter.⁴²

Posledná významná časť židovského majetku, ktorú predstavoval domový majetok, bola odpredávaná až od začiatku roka 1944. Do tohoto obdobia boli židovské domy a iné domové nehnuteľnosti, ktoré sa stali na základe vyhlášky 238/1941 od 1. novembra 1941 majetkom štátu, pod dočasnou správou. Výnimku tvoril nehnuteľný poľnohospodársky majetok a nehnuteľný majetok, ktorý bol majetkovou podstatou podnikov a lekární.⁴³ Do roku 1944 bolo v okrese Topoľčany odpredaných 16 židovských nehnuteľností, ktoré boli súčasťou arizovaného podniku. Vo všetkých prípadoch novými majiteľmi sa stali arizátori, ktorí bývalý domový majetok židov odkúpili ako súčasť podnikového majetku⁴⁴. Kúpa bola možná až po obdržaní odporúčenia Generálneho sekretariátu HSLS.

O kúpu židovských domov v porovnaní s priebehom arizácie židovských podnikov a pôdy, už medzi tunajšou verejnosťou nebol veľký záujem. Záujem verejnosti sa sústreďoval len na domy a budovy dobrej kvality a vo výhodnej lokalite, ktoré aj v dôsledku nedbalého správcovstva neutrpeli vážne poškodenie. Pokles záujmu o arizáciu možno vysvetliť aj postojom verejnosti a jej sklamaním z priebehu predošlej časti arizácie, po odhalení korupcie a preferovania určitého okruhu osôb pri výbere kandidátov na arizovanie. Správy o skutočných osudoch odtransportovaných židov šíriace sa na Slovensku od jesene 1942 a rútiaci sa politický režim roku 1944 u mnohých vyvolávali pasivitu a obavu zo zodpovednosti zo spolupráce s režimom ako aj strach zo straty nadobudnutého majetku.

Príslušnosť prítomného obyvateľstva k povolaniu podľa okresov, obcí a tried povolania. Bratislava, Štátny plánovací a štatistický úrad 1948, s. 69–70.

⁴⁰ Faltus, J. – Průcha, V.: c. d., s. 336.

⁴¹ SNA, fond Státneho pozemkového úradu Bratislava, Súpis poľnohospodárskych nehnuteľností vo vlastníctve a správe židov okres Topoľčany, k. 486.

⁴² SNA, fond MH, 144/3/1942, k. 25.

⁴³ Slovenský zákonník, 1941, vlád. nar. 238/1941 z 30. 10. 1941.

⁴⁴ SNA, fond Ústredného hospodárskeho úradu (ďalej ako ÚHÚ) b.č., k. 703.

O kúpu židovských domov sa vo väčšine prípadov zaujímali osoby, ktoré už nejakým spôsobom profitovali z predchádzajúcej arizácie židovského majetku. V priebehu roku 1944 až do apríla 1945 bolo odpredaných iba 7 bývalých židovských domov. Predané boli o 30 % nižšiu cenu, ako bola stanovená odhadom.

Zmeny spôsobené deportáciou

I. etapa deportácií židov (marec–október 1942) postihla v tunajšom okrese okolo 2 623 židovských osôb, čo predstavovalo 82,5 % z počtu 3 181 židov nachádzajúcich sa v okrese Topoľčany pred deportáciami. V porovnaní s celoslovenským priemerom výsledky prvej deportačnej vlny z tunajšieho okresu viditeľne prekročili hodnoty celoslovenského priemeru⁴⁵.

V dôsledku deportácií došlo v rámci židovskej komunity k výraznej zmene v ich počte a pomere k väčšinovému obyvateľstvu, ako aj ich sociálnemu zloženiu. Počet židov sa po deportáciách podstatne znížil.⁴⁶ Zastúpenie židov v celkovom počte obyvateľstva okresu Topoľčany kleslo z 5 % pred deportáciami na 0,88 % po deportáciach, čo zodpovedalo celoslovenskému priemeru⁴⁷.

V okrese Topoľčany tak zostalo po deportáciách okolo 559 židov. Do februára 1944 sa tento počet útekou a prirodzeným úbytkom židov znížil na 520 osôb, ktoré v okrese Topoľčany pravdepodobne zotrvali až do jesene 1944, keď sa stali obeťou genocídy nacistickej jednotky okupujúcej tunajší okres⁴⁸.

Z hľadiska zaradenia židov do hospodárskeho života v okrese Topoľčanoch zostalo 233 (37 %) zamestnaných židov a ich 369 (63 %) rodinných príslušníkov. Najpočetnejšiu skupinu z nich predstavovali zamestnanci arizovaných alebo novozriadených podnikov – pôvodne ich bývalí majitelia (102), zamestnanci v poľnohospodárstve (78) a zdravotnícki pracovníci (17).⁴⁹ Podľa sociálneho zloženia židov ponechaných v hospodárskom živote v tunajšom okrese je ľahko pozorovateľné, že zachrániť pred deportáciami sa podarilo len bývalým majetným židom-vlastníkom podnikov (50), vlastníkom a prenájomcom veľkostatkov (69), lekárom (10), lekárnikom (4) a ich rodinným príslušníkom.⁵⁰

Ak dáme výsledky deportácie židov do súvisu s výsledkami arizácie, tak môžeme vysloviť domnienku, že v tejto etape deportácií boli vyvezení takmer všetci židia vyradení z hospodárskeho života okresu. Z hľadiska ich zamestnania sa jednalo predovšetkým o drobných živnostníkov, obchodníkov a ich zamestnancov.

⁴⁵ Podľa I. Kamenca bolo zo slovenského štátu od 25. marca do 20. októbra 1942 násilne deportovaných do nacistických vyhladzovacích táborov 57 628 židovských osôb, čo z počtu 88 000 židov žijúcich na Slovensku pred začatím deportácií predstavovalo 65 %. KAMENEC, I.: c. d., s. 195.

⁴⁶ SNA, fond MV, 9961/1942 odd. 14, k. 244.

⁴⁷ Na Slovensku sa podľa tohoto prameňa nachádzalo po I. etape deportácií 23 451 židov, čo predstavovalo 0,88 % z celkového počtu obyvateľov Slovenska. SNA, fond MV, 406-560-13, k. 267.

⁴⁸ Posledný súpis židov realizovaný Ministerstvom vnútra sa uskutočnil vo februári 1944. O počte tunajších židov z neskoršieho obdobia sa nezachovali žiadne dokumenty. SNA, fond MV 1000/1944, k. 570.

⁴⁹ SNA, fond MV 9961/1942 odd. 14, k. 244.

⁵⁰ Výnimka udeľovaná židom ponechaným v hospodárskom živote jednotlivými ministerstvami sa vzťahovala aj na ich najbližších rodinných príslušníkov.

Najvýraznejšie sa ich absencia prejavila opäť v hospodárskom živote v nedostatku odborných pracovných síl. Súvisí to zo skutočnosťou, že v tejto etape boli deportovaní hlavne židia v aktívnom veku do 45 rokov (predstavovali až 49 % z celkového počtu odtransportovaných z okresu). Dôkazom toho sú žiadosti vlastníkov novozaložených podnikov, ktoré vznikli buď na troskách likvidovaných židovských podnikov alebo arizačným prevodom, o oslobodenie spod odtransportovania pre židovských pracovníkov. Z analýzy týchto žiadostí možno skonštatovať uvedenie si vlastnej neschopnosti a neodbornosti pri vedení nadobudnutého podniku, ako aj ťažkosti so získaním náhradnej odbornej pracovnej sily za židovského zamestnanca. O nedostatku odborných kvalifikovaných pracovných síl vo všetkých odboroch živnostníctva hovorí aj správa Okresného živnostenského spoločenstva z mája 1943 „Zamestnanosť v každom odbore je dobrá. Je však citeľný nedostatok odborných kvalifikovaných pomocníkov“.⁵¹ Arizátori však využívali deportácie aj na posilnenie svojich vlastníckych práv a sami niekedy intervenovali za odtransportovanie žida.⁵²

Na strane druhej sa objavili ojedinelé prípady ukrývania židov aj medzi funkcionármi HG. Hovorí o tom prípad riaditeľa živnostenského úverového ústavu, člena HG, ktorý bol obvinený a pokutovaný za ukrývanie židov – svojich zamestnancov pred deportáciami.⁵³ Aj keď nemáme priame dôkazy o prípadoch skrývania židov pred deportáciami, je možné predpokladať, že sa ich stalo viac.

Výsledky deportácií židov zároveň poukazujú na postoj miestnych úradov a hlavne okresného náčelníka k deportáciám. Ten mal právomoc až do oficiálneho udeľovania výnimiek⁵⁴ rozhodnúť o spornom prípade. R. Buchler uvádza existenciu deportačnej komisie zloženej z okresného tajomníka HSLŠ, predsedu miestnej organizácie HSLŠ, veliteľa HG a hlavného notára a vládneho komisára.⁵⁵ O existencii takejto komisie v dokumentoch nie je žiadna správa. O ich horlivosti, najmä však okresného náčelníka pri plnení si povinností pri deportáciách, svedčia svedecké výpovede a zmieňuje sa o nej aj R. Büchler.⁵⁶ Sociálne zloženie židovského obyvateľstva po skončení deportácií ďalej poukazuje na predpoklad korupčnosti miestnych úradov.

Väčšina tunajšieho obyvateľstva k deportáciám zaujala ľahostajný postoj.⁵⁷ Pri pokuse o vysvetlenie tohoto postoja možno vysloviť opäť len hypotetické domienky, nakoľko nie sú známe žiadne dobové dokumenty. V odtransportovaní židov tunajšia spoločnosť videla pravdepodobne spôsob vládneho riešenia sociálneho problému, ktorý predstavovali pauperizovaní židia, vyradení z hospodárskeho a sociálneho života. Provizorné a krátkodobé riešenie sociálnej situácie židov predstavovalo zamestnanie pri vykonávaní všeobecne prospešných prác v okrese na základe konania pracovnej povin-

nosti nariadenej MV.⁵⁸ Z toho dôvodu verejnosť neodmietala odtransportovanie židov a uverila propagande, ktorá odchod židov vysvetľovala povinným konaním prác na území III. ríše. Takéto odôvodnenie odchodu židov bola pre obyvateľstvo prijateľné aj z toho dôvodu, že veľa tunajších robotníkov odchádzalo pre nedostatok pracovných príležitostí pracovať práve do Nemecka a Protektorátu.⁵⁹ Ďalej možno predpokladať, že ľahostajný postoj verejnosti spôsobilo sklamanie z priebehu a výsledkov arizácie, ktoré vyústilo do ich celkového nezájmu o ďalší priebeh riešenia židovskej otázky.

Záver

Štúdia predstavuje pokus o načrtnutie na príklade okresu Topolčany niektorých zmien spôsobených riešením židovskej otázky. Ako štúdia ukázala, zmeny sa netýkali len židovského obyvateľstva, ale celej spoločnosti a aj myslenia obyvateľov. Štát vytvoril protižidovskou propagandou a vládnymi nariadeniami sociálno-psychologické prostredie „štátnej agresie“ na ktorej sa zúčastňovala takmer celá spoločnosť. Tolerancia voči židom z obdobia ČSR bola nahradená neznášanlivosťou vyúsťujúcou u niektorých jedincov v súvislosti s ich egoistickými záujmami na obohatení sa zo židovského majetku do prehlbujúcej sa kolaborácie s antidemokratickým režimom a u väčšiny obyvateľstva do nezájmu a pasivity k uskutočňovaným zásahom štátu. Tento jav sa v slovenských dejinách niekoľkokrát zopakoval a podpísal sa na osudy viacerých generácií.

Changes in the Status of the Jewish Community in the Topolčany District Under the Slovak State

Andrea James

Changes affected both the Jewish population and society as a whole, including the ways in which people thought. Through the use of anti-Jewish propaganda and government regulations, a socio-psychological environment of „state aggression“ was created, with virtually all of society participating in it. Tolerance towards Jews dating from the era of inter-war Czechoslovakia was replaced with intolerance, which in some sectors of the population was linked with an interest in enriching themselves using Jewish property and in other sectors with a lack of interest and passivity vis-a-vis this anti-Jewish police state.

⁵¹ ŠOKA Ty, fond OŽS Ty, 603/1943, k. 29.

⁵² SNA, fond MV, 5454/1941 odd. 14, k. 237.

⁵³ ŠOKA Ty, fond OÚ Ty, 799/1942 priestupkové.

⁵⁴ Výnimky boli udeľované až od apríla 1942. MV poslalo 17. apríla 1942 okresným úradom obežník, v ktorom nariadilo oslobodenie spod vystaňovania židovských spolujateľov živnostenských podnikov a poradcov arizovaných podnikov. Presné právne vymedzenie skupiny osôb, na ktorých sa nevzťahovala povinnosť vystaňovať sa určil až ústavný zákon o deportáciách židov z 15. mája 1942. ŠOKA Ty, fond OÚ Ty, 509/1942 adm. kr. 489.; Slovenský zákonník, 1942, zákon 68/1942 Sl. z.

⁵⁵ BUCHLER, Y. R.: c. d., s. 96.

⁵⁶ Tamtiež, s. 99.

⁵⁷ Srv. ŠOBA Nitra, fond NŽ III, ŠB-I-1/84/1942 k. 57. SNA, fond ÚŠB 209-763-6.

⁵⁸ ŠOKA Ty, fond OÚ Ty, 12904/41 k. 489.

⁵⁹ Vo viacerých správach o hospodárskej situácii okresný náčelník spomína riešenie nezamestnanosti tunajšieho obyvateľstva odchodom na práce do Nemecka. Napr. v správe za máj 1940 uviedol: „Nezamestnanosti bolo ulaveno tým, že odišlo koncom mája asi 500 robotníkov do Nemecka a Protektorátu.“ SNA, fond ÚŠB 209-763-6.

Materiály z konference

ŽENA V DĚJINÁCH NOVOVĚKU

České Budějovice, 8.–9. listopadu 2000

Uspořádali: Česko-slovenská komise historiků
Historický ústav Jihočeské univerzity
Historický ústav SAV
ve spolupráci se Státním okresním archivem
v Českých Budějovicích

NA ÚVOD

Verejná časť už 13. zasadnutia Česko-slovenskej komisie historikov v Českých Budějoviciach bola venovaná téme, ktorá iba zdanlivo či iba na prvý pohľad nesúvisí s poslaním a zameraním práce uvedenej komisie. Téma bola veľmi prozaická: Žena v dejinách novoveku. Organizátori tohto podujatia však neponechali nič náhode a miesta i tému rokovania verejného vedeckého seminára vybrali až po dlhšom rozhodovaní. Historický ústav Juhočeskej univerzity v Českých Budějoviciach pod vedením profesora Václava Bůžka sa systematicky profiloval na popredné vedecké pracovisko orientované na výskum dejín novoveku. Ich výsledky patria k jedným z najlepších nielen v Čechách, ale aj v strednej Európe.

Kľúčovú úlohu zohralo, že ambiciózny kolektív práve v *spolupráci so slovenskými historikmi* sa podujal urobiť vzájomnú *konfrontáciu* pre bádateľsky ešte veľmi mladú oblasť dejín – tzv. gender studies. Táto problematika mnohokrát apriórne vyvoláva dojem, že ide len o jednu variantu módného feministického hnutia, ktorá je vlastná len ženám. Samotné rokovanie, ako aj jednotlivé príspevky však ukázali celkom opačný pohľad. Táto problematika, ktorá napriek tomu, že je len ešte v začiatkoch svojho výskumu, poskytuje veľké možnosti pre uplatnenie nových, moderných a najmä netradičných metód výskumu. Na druhej strane bádatelia dospievajú niekedy až k nečakaným a prekvapivým výsledkom.

Určitým príjemným prekvapením bol aj veľký záujem o rokovanie samotného skoro dvojdňového vedeckého seminára o „ženskej“ problematike v priestoroch Státného okresného archívu v Českých Budějoviciach. Publikum tvorili nielen vedeckí a odborní pracovníci, ale i poslucháči štúdiá dejepisu a príbuzných vedných disciplín. Vedecká časť rokovania Česko-slovenskej komisie historikov v Českých Budějoviciach potvrdila, že okrem skúmania „centrálnych“ otázok dejín spoločného štátu existuje tu aj jedna veľká oblasť slovenskej a českej minulosti, ktorej výskum, poznanie a ich vzájomná komparácia jednoznačne dokazuje, že prepojenie českých a slovenských dejín, aj mimo ich spoločného *československého* obdobia, má mnohokrát veľmi veľa, niekedy až prekvapivo mnoho spoločných väzieb, ktorým sa doteraz z rôznych dôvodov nevenovala patričná pozornosť. Preto spomínané vedecké rokovanie Česko-slovenskej komisie historikov v Českých Budějoviciach možno považovať za jeden naozaj z príkladov toho, ako môže zdanlivo nesúvisiaca *vzťahová* problematika vykázať relatívne veľké množstvo vzájomných česko-slovenských súvislostí. Popri tom sa rokovanie stalo aj veľmi podnetným priestorom pre výmenu impulzov v oblasti metodológie výskumu, typológie prameňov apod.

GENDER HISTORY V ČESKÝCH ZEMÍCH

Milena Lenderová

Roku 1856 uveřejnil propuštěný univerzitní profesor, filozof a filolog Jan Ignác Hanuš ve druhém svazku *Kritische Blätter für Kunst*¹ Seznam rozprav o pohlaví ženském, vyšlých tiskem v písemnictví všech národů z let 1721–1856. Při troše dobré vůle můžeme tento počín považovat za první snahu legitimizovat bádání o dějinách „krásné pleť“, jak se v dobách pana profesora, jinak otce tří dcer, říkalo. Dnes by byla podobná bibliografie podstatně bohatší, třebaže – bohužel – přínos české historiografie by pořad trochu zaostával za přínosem ostatních evropských i některých mimoevropských zemí. Snad v českých zemích existují stále aktuálnější historická témata, snad je tato váhavost dána obtížnější dostupností pramenů: západoevropská historiografie má nepopíratelnou výhodu v obrovské nabídce pramenů editovaných, především korespondence a memoárů. Prameny k rekonstrukci minulého světa ženy nejsou v archívech příliš viditelné – vždyť ženský svět byl po staletí světem intimním, reflektovaným knižní, nástěnnou i závěsnou malbou, dobovou naučnou i krásnou literaturou, epistologafií, a jen zčásti prameny úřední povahy... Diplomatičtý materiál vznikl převážně činností mužů, archívni prameny institucionální povahy vypovídají tak o světě žen jen málo a nerady...

Užíváme-li namísto výrazu *dějiny ženy*, který je sice „hezky český“, ale epistemologicky spíše prázdny, do češtiny v podstatě nepřeložitelný výraz *gender history*,² chceme tím naznačit, že téma ženy je vždy současně tématem muže, že nelze mluvit o ženách, aniž bychom jedním dechem nemluvili o vztahu mezi ženou a mužem, o vztahu mezi matkou a dítětem, otcem a dcerou, o vztazích mezi sourozenci, vztazích sociálních i ekonomických. Nejde jen o vysvětlení postavení žen v minulosti, ale současně o trochu jiný pohled na dějiny. Jinými slovy: historie byla dříve popisována výhradně jako něco, co prožívají a tvoří muži, nyní je třeba se na dějiny podívat jinak, ne jen ženským pohledem, ale z diametrálně jiného úhlu.³ Proto je také aktuální evropské bádání o minulém světě žen součástí bádání o dějinách každodennosti, případně dějinách mentalit.⁴ O legitimitě tématu samotného dnes nikdo nepochybuje, desítky titulů, které se každoročně objevují na knihkupeckých pultech, nacházejí své čtenáře nejen mezi odborníky, ale – a především – mezi poučenou veřejností.

Evropská *gender history* vychází ze dvou paralelně se objevivších zdrojů. Tím prvním byla francouzská *nouvelle histoire*, která v šedesátých a sedmdesátých letech

¹ *Kritische Blätter für Kunst*, red. I. J. Hanuš. Praha 1856, sv. II, s. 211–214.

² Srv. HOJDA, Z.: Hledá se historie lepší poloviny lidstva. *Dějiny a současnost* 6/94, s. 3.

³ Srv. POMMATA, G.: Histoire des femmes, histoire du genre. In: G. DUBY – M. PERROT (eds.): *Femmes et histoire. Colloque organisé par Georges Duby, Michelle Perrot et les directrices de L'histoire des femmes en occident*. Paris 1993, s. 30.

⁴ Je však třeba připomenout, že někteří z historiků gender tento výraz odmítají a nadále trvají na tom, že piší *dějiny žen*. Srov. např. POMATA, G.: *Histoire des femmes*, s. 29–30.

20. století organicky navázala na školu Annales. Bádání, využívající v nebyvalé šíři především matriky a statistický materiál, postupovalo od historické demografie k dějinám každodennosti, od proměn struktury rodiny k proměnam rodinných vztahů. Druhým zdrojem byl anglosaský feminismus, který podstatně aktivizoval až do té doby spíš duchaplný než účinný feminismus francouzský, sahající hluboko do 17. století k preciózním salonům.⁵ Anglosaský feminismus inspiroval včlenění ženské problematiky do zkoumání minulosti především jako součást dějin politických, jako dějin ženské emancipace a boje žen za politická práva. Přílišná ideologičnost feminismu nebyla historickému bádání ku prospěchu: zcela ahistoricky došlo k projekci postojů a požadavků ženy druhé poloviny 20. století do dějin 19. století, do dějin raného novověku ba dokonce středověku.⁶ Minulé bytí žen nelze přece vnímat jen (či převážně) jako dějiny jejich diskriminace ...

Metodických východisek *nouvelle histoire* se v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let zmocnila německá historická antropologie a inovované dějiny každodennosti; v modifikované podobě je přijali i další evropští historikové⁷ i historikové USA.⁸ Tak vznikly práce z oblasti *gender history*, zaměřené především na středověk a raný novověk.

Nelze pochybovat o tom, že pojetí *gender history* jako součásti kulturních dějin – dějin každodennosti – a přijetí jejich metod se ukázalo jako šťastné. Z podnětu italského historika Guiseppa Laterzy vzniklo ve Francii za redakce Georgese Dubyho a Michelle Perrotové významem i rozsahem mimořádné pěťsvazkové dílo, *Histoire des femmes en Occident*, dílo 72 autorů (převážně Francouzů) o celkovém počtu 3 000 stran, výsledek týmové badatelské činnosti trvající několik let. Na knižním trhu se první díl, věnovaný starověku, objevil roku 1987, pátý díl, zaměřený na ženu 20. století, vyšel o pět let později. Převážně kladný ohlas, který práce vzbudila, byl zasloužený, neboť je dílem multisociálním, multiregionálním, multietnickým a multireligiозním. Každý ze svazků navíc doplňuje rozsáhlý bibliografický soupis. U příležitosti vydání posledního svazku (v té době bylo již dílo přeloženo do 9 jazyků) se ve dnech 13.–14. listopadu 1992 na půdě Sorbonny konalo reflexivní kolokvium, které – jak jinak – konstatovalo, že navzdory obrovskému záběru práce nebyly a ani nemohly být zodpovězeny všechny otázky...

⁵ Srov. *Histoire des femmes en Occident*. Sous la direction de Georges Duby a Michelle Perrot, T. III, XVIe – XVIIIe siècles, Paris 1991, s. 275 an., 400 an.

⁶ Sr. některé texty z antologie OATES-INDRUCHOVÁ, L. (ed.): *Dívčí válka s ideologií. Klasické texty angloamerického feministického myšlení*. Sociologické nakladatelství, Praha 1998. Přímo klasickým případem toho ahistorismu je první práce týkající se *gender history*, která byla po listopadu přeložena do češtiny, srov. UTRIO, K.: *Dcery Eviny. Historie evropské ženy*. Hejkal, Havlíčkův Brod 1994.

⁷ Z italských např. Giovanna Pomata, Michela de Giorgio, z německých historiků Richard van Dülmen, Marie-Claire Hoock-Demarle, Bea Lundt, Claudie Opitz, Claudia Honegger, Heide WUNDER (především prací): *Er ist die Sonn, sie ist der Mond. Frauen in der Frühen Neuzeit*. München 1992, zajímavou syntézou o dějinách žen v raném novověku, v titulu uvedenou výrokem německého kazatele 16. století Johanna Ficharta: Švýcarka Anne-Marie Käppeli, Rakušanka Beatrix Bastl aj. Vzhledem k informovanosti české historické obce především o nových výbojích sousední historiografie německé se u nás udržuje přesvědčení, že střediskem *gender history* je hned za humny Německo. V tomto přesvědčení se odehrálo i první kolokvium, které bylo této otázce věnováno. Srov. *Documenta Pragensia XIII. Žena v dějinách Prahy*. Sb. příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro Gender studies 1993. Praha 1996.

⁸ DAVIS N.-Z. (především vynikající práci založenou na vyléženi ženských memoárů): *Juive, catholique, protestante. Trois femmes en marge au XVIIe siècle*. Z angl. originálu *Women on the margins: three seventeenth century lives* přel. Angélique Lévi, Paris 1997; dále Olwen Hufton, Nancy Green, Anne Higonnet, Joan Wallach Scott, Judith Walkowitz aj.

Zkusme se zahledět na ženu uchopenou českou *gender history*. Ženy jako významné postavy se mihnou již českou mytologií i hagiografií, nacházejí své místo v kronikách. První české analisty zajímaly z pochopitelných důvodů výhradně představitelky nejvyšších vrstev, manželky, matky a dcery vládařů: Krokovy dcery, Ludmila, Drahomíra. Nejvíce pozornosti, kladných i záporných emocí, budila po staletí kněžna Libuše.⁹ Slavné ženy se těšily zájmu badatelů i později – za jiné jmenujme Voigtovy Effgie,¹⁰ přístupnější v německém překladu Pelclově.¹¹

V souvislosti s národní emancipací se objevila první vlna „feminismu“ a s ní spojený zájem o slavné Češky dob minulých. V nedokončené *Encyklopedii pro dámy*, která podle vzoru lipského *Damen Conversations Lexikonu* vznikala v první polovině čtyřicátých let v dívčím kroužku kolem Karla Slavoje Amerlinga a jejíž rukopis objevil Vladimír Macura, je z 51 dochovaných hesel 11 hesel „ženských“.¹²

Česká *gender history* se umírněně rozvíjela i v průběhu druhé poloviny 19. století. Historické medailonky s ženskými tématy přinášela dobová česká – nejen ženská – žurnalistika. Hanušův počín upadl v zapomnění; s novými podněty přichází pak generace spisujících *emancipistek* publikujících od sedmdesátých let – pod zřetelným vlivem Vojty Náprstka a jeho *scraps-books* – své kompilace o slavných ženách především ve známé sbírce lidových zábavných a poučných spisů Libuše.¹³ Nejrozsáhlejším – třebaže nedokončeným – dílem této ediční řady se stal *Slavin žen českých od Terézy Novákové*.¹⁴ Kniha vyšla roku 1894, podobně jako ostatní práce nepřekročila úroveň pilné kompilace; je užitečným souhrnem osob a dat sahajícím od mytologických ženských postav po začátek národního obrození. Ženy zastupující německé etnikum zde pochopitelně své místo naneležly. Domáci bádání o slavných ženách se v uvedeném období pěstovalo paralelně s ženskou preskriptivní literaturou, která – mimo jiné – se zabývala problémem uplatnění žen na trhu práce.¹⁵ Vzorem řešení mnohdy tíživé situace se staly Spojené státy americké, které s předstihem přiznaly ženám právo na profesi a potřebné vzdělání.

Mimo proud historizujících *emancipistek* stojí Marie Červinková-Riegrová se svými dvěma pečlivými „ženskými“ monografiemi.¹⁶ Obě se týkají žen z její vlastní rodiny, z nichž jedna – Tereza Riegrová – se vyznamenala jen tím, že porodila zaklada-

⁹ Souhrnně je zachytil František Graus v brilantní studii z konce 60. let, srv. GRAUS, F.: *Kněžna Libuše – od postavy báje k národnímu symbolu*. ČSČH, XVII, 1969, č. 6, s. 817–844.

¹⁰ VOIGT, A.: *Effgies virorum eruditorum atque artificum Bohemiae et Moraviae*, I, II, Prag 1773–1774.

¹¹ PELCL, F. M.: *Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler, nebst kurzen Nachrichten von ihren Leben und Werken*, I–IV, Prag 1773–1782.

¹² MACURA, V.: *Příběh encyklopedie dam*. Tvar 5: 15. 3. 1998, s. 1, 4, 5.

¹³ Uvedme alespoň: LUŽICKÁ, V.: *Johana z Rožmitálu, manželka Jiřího z Poděbrad*. Nákladem Libuše, Matice zábavy a vědění, Praha 1872; ŠIMÁČKOVÁ, L.: *Vynikající ženy mimo rodinný kruh. Dle rozličných anglických pramenů*. Nákladem Libuše, Matice zábavy a vědění, Praha 1872 aj.

¹⁴ NOVÁKOVÁ, T.: *Slavin žen českých. Díl I.: Od nejstarších dob do znovuzrození národa českého*. Nákladem Libuše, Matice zábavy a vědění, Praha 1894. Druhý díl, v němž měly být životopisy žen od obrození do počátku 20. století, už nevyšel.

¹⁵ Dokládá to především práce L. Šimáčkové, která je reakcí na demografickou situaci, kdy rostl počet neprovdaných žen: „... není každé z pohlaví našeho přáno, zakotviti život svůj v rodině. Že i tům otvírá se veliký obor krásné činnosti, o tom mají poučiti následující životopisné obrázky, kteréž z rozličných pramenů jsem v prázdných chvílích snesla a v užším kruhu družek předčítala.“ ŠIMÁČKOVÁ, L., *Vynikající ženy*, s. 3.

¹⁶ ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, M.: *Marie Riegrová, rodem Palacká, její život a skutky*. Praha 1892; ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, M.: *Riegrova matka. Obrázek z Podkrkonoší*. J. Otto, Praha 1903.

tele moderní české politiky. Snad proto je tato drobná studie o semilské paní mlynářce tak zdařilá, s náznaky zájmu o dějiny každodennosti. Za zmínku stojí i drobné práce literárně činného úředníka pražského magistrátu Edvarda Jelínka, zaměřené na ženy (původem) polské.¹⁷

Společným a nepřehlédnutelným rysem všech uvedených prací byl nejen jistě odpustitelný a pochopitelný diletantismus, ale především idealizace badatelského objektu, resp. objektů, zdůraznění jejich významu pro „národ“, potlačení či spíše zamlčení všech negativních skutečností. Mimo pozornost zůstaly ženy německé a židovské.

Souběžně s uvedenými apologiemi českých *výtečnic* vznikají edice Františka Dvorského, edice archivního materiálu, především korespondence, týkající se českých žen.¹⁸ Na jejich přípravě se podílely i další osoby – ze 47 Dvorského spolupracovníků bylo 26 žen.

Třebaže „ženské“ téma tvoří součást kulturního dějepisu přelomu století, na snahy o vědeckou monografii bylo třeba čekat až do prvních desetiletí 20. století. V půli cesty zůstal pokus o historickou reflexi prvního českého „feministického“ období, časů Karla Slavoje Amerlinga, který podnikla Vlasta Kučerová.¹⁹ Navzdory tomu lze dílko považovat za užitečné i v současnosti – už proto, že zachycuje ženy ze středních vrstev, ovšem jen v případě, že se jednalo o aktivní vlastenky. Podobný charakter mají studie Evy Jurčínové.²⁰ Nepopíratelnou vědeckou úroveň mají práce Anny Císařové-Kolářové²¹ a Novákovy a Mendlovy studie o listářích a osobnosti královny Kunhuty.²²

Nicméně nejrozsáhlejším nakladatelským počinem meziválečného období bylo dílo, které vědecký charakter postrádalo; jednalo se o čtyřdílné *Dějiny ženy* S. K. Neumannova, založené na vytěžení evropské literatury nejrůznější úrovně, žánru i objektivitě.²³

Několik závažných prací vyšlo v letech německé okupace. Jedná se především o kolektivní dílo Královny, kněžny a velké ženy české, které krátce po sobě vyšlo ve dvou vydáních.²⁴ V souboru 59 čtenářsky přístupných monografických studií, chronologicky seřazených od svatě Ludmily po Boženu Benešovou, byl výběr významných žen

¹⁷ JELÍNEK, E.: Dámy starších salonů polských, Ottova Salonní bibliotéka, sv. 56, Praha 1890; JELÍNEK, E.: Polské paní a dívky. Nezabudky z knih, cest a ze života. Praha, J. R. Vilímek 1884; JELÍNEK, E.: Honorata z Wiśniowských Zapová. Zápisy z rodinné korespondence a vlastních vzpomínek. J. Otto, Praha 1894.

¹⁸ DVORSKÝ, F.: Staré písemné památky žen a dcer českých. Praha 1869; DVORSKÝ, F.: Zuzana Černinová z Harasova. Dopisy české šlechtičny z pol. 17. století, Praha 1886; DVORSKÝ, F.: Máteř a dcera Zuzany Černinové z Harasova. Listy Alžběty Homutovny z Cimburka a Elišky Myslíkovny z Chudenic, Praha 1890; DVORSKÝ, F.: Listy paní Kateřiny ze Žerotína, roz. z Valdštyňa I, II. Praha 1895.

¹⁹ KUČEROVÁ, V.: K historii ženského hnutí v Čechách (Amerlingova éra.) Nákladem čas. Ženská revue v Brně, Zábřeh 1914. Autorka považovala rukopis Encyklopedie pro dámy za ztracený.

²⁰ JURČINOVÁ, E.: České básničky. Praha 1924. *Tiž:* Podobizny spisovatelek světové galerie, J. Otto, Praha 1929.

²¹ CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, A.: Žena v hnutí husitském. Praha 1915. práce sledující názory husitských teologů na ženu.

²² NOVÁK, J. B.: Kritika listáře královny Kunhuty. Sborník prací historických. K šedesátým narozeninám dvor. rady prof. dra. Jaroslava Golla vydali jeho žáci. Redigovali J. Bidlo, G. Friedrich, K. Krofta. Nákl. Hist. klubu, Praha 1906, s. 124–152; MENDEL, B.: Listy královny Kunhuty králi Přemyslovi, Praha 1928.

²³ NEUMANN, S. K.: Dějiny ženy. I.–IV. Praha 1931–1932. Roku 1999 se dílo dočkalo nepříliš zdařilé aktualizované reedice, sr. NEUMANN, S. K.: Dějiny ženy. Populárně sociologické, etnologické a kulturněhistorické kapitoly. Autorka doplnila Dr. Evženie Kloučková. Publishing, Praha 1999.

²⁴ Královny, kněžny a velké ženy české. Red. Karel Stloukal, J. R. Vilímek, Praha 1940; 2. vyd. je z r. 1941.

české minulosti sestaven tak, aby byly zastoupeny typické jevy. Karel Stloukal, editor, autor úvodní stati a několika portrétů, v úvodu napsal, že se snažil „získat povolané znalce předmětu, pokud to bylo možné, také z řad našich odborně vzdělaných žen.“²⁵ Podíl 11 autorek, historiček či spisovatelek, je dostatečně výmluvný. Kniha měla vyjít už v polovině třicátých let, nakonec se objevila v době, kdy objektivita tradičního bádání o minulosti národa a státu byla vnějšími okolnostmi vyloučená. Dílo bylo průkopnické i pohledem na ženy z dolních vrstev (třebaže jen pro období husitských válek a 18. století) a cennou bibliografickou přílohou.²⁶ Vedle této práce jmenujme ještě sborník stati *Česká žena v dějinách národa*,²⁷ kolektivní práci *Žena v českém umění dramatickém*, vydanou u příležitosti osmdesátého výročí narození Hany Kvapilové,²⁸ výběr z korespondence významných Česek, *Srdce a doba*, připravený Bedřichem Slavíkem,²⁹ či monografii Anny Císařové-Kolářové *Žena v jednotě bratrské*³⁰ aj. V době německé okupace se objevila i nová edice korespondence Zuzany Černinové, připravená Zdeňkem Kalistou.³¹

Po vcelku bohaté žni let čtyřicátých představují další desetiletí badatelský i publikační úhor. Několik ženských portrétů vyšlo v Melantrichu, v ediční řadě s ohraničujícím názvem *Odkazy pokrokových osobností*. Feministické hnutí, jehož první, velmi dlouhá vlna končila v šedesátých letech, následný neofeminismus, byť velmi levicový a v mnohém vycházející z marxistických konceptů, i tzv. zlatá doba feminismu sedmdesátých let, respektujícího biologické rozdíly mezi mužem a ženou, ale odmítajícího jejich sociální hypertrofii v hodnotových systémech, nic z toho nezbudilo v totalitním Československu pozornost. Přitom od šedesátých let provázely zahraniční feministické myšlení fundované práce, ať již příspěvky ke kritice vědeckých paradigmat založených na dichotomii mezi mužem a ženou, mezi přírodou a kulturou, mezi bytím a myšlením, mezi mýtem a vědou, či práce které nově nazíraly postavení ženy v minulosti a vztahy mezi pohlavími v dějinách. Práce angloamerického feminismu zůstaly zcela bez povšimnutí, český překlad díla Francouzky Simone de Beauvoir *Druhé pohlaví*, který vyšel v době ideologického oteplení po polovině šedesátých let, byl nadlouho výjimkou.³² Teprve na přelomu osmdesátých a devadesátých let našla v tehdejší Československu určitý ohlas další vlna feminismu, tzv. postfeminismus, charakterizovaný třemi „W“: *Women Want to be Women*. Texty feministického myšlení, včetně ukávek ze zahraničních prací s tematikou gender, přinášela od počátku 90. let pravidelně slovenská feministická revue *Aspekt*,³³ nicméně antologie klasických textů angloamerického feminismu vyšla teprve roku

²⁵ *Ibid.*, s. 8.

²⁶ Lze jen litovat, že dvoudílná reedice práce, počín nesporně užitečný, nejenže tuto bibliografii nedoplnila, ale – z nepochopitelných důvodů – ji neuvedla ani v původní podobě. Srv. ČECHURA, J. (ed.): Královny a kněžny české. Knižní klub, Praha 1996; DOUDOVÁ, M. (ed.): Velké ženy české. Knižní klub, Praha 1997.

²⁷ *Česká žena v dějinách národa*. Sb. stati, uspořádaný péčí Ústředí žen při Národní radě české. Novina, Praha 1940.

²⁸ *Žena v českém umění dramatickém*. Vydavatel Topičova edice, Praha 1940.

²⁹ *Srdce a doba*. Listy českých žen. Uspořádal Bedřich Slavík. Praha 1942.

³⁰ CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, A.: *Žena v jednotě bratrské*. Praha 1942.

³¹ Korespondence Zuzany Černinové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černinem z Chudenic, Praha Melantrich 1941.

³² První vydání, vlastně jen vybrané kapitoly, vyšlo roku 1966, druhé o rok později. K oběma vydáním napsal předmluvu Jan Patočka.

³³ *Aspekt*, feministický kulturní časopis. Vydává Zájmové združenie žien Aspekt, Bratislava.

1998.³⁴ V devadesátých letech vznikla na téma feminismu rovněž řada původně českých prací.

Pro českou historiografii byla předzvěstí nových metodických východisek šedesátá léta. Chvilí trvalo, než se prosadily: pokud životopisné články Josefa Polišenského o ženách v dějinách lidstva, vycházející v letech 1966–1967 na stránkách revue *Dějiny a současnost* a pak knižně v Bratislavě,³⁵ patří dosud spíše do žánru dějin událostí, Janáčkovy *Ženy české renesance*³⁶ lze již považovat za zřetelný začátek české *gender history*. Vznik časopisu *Historická demografie* a především oba první svazky prvního dílu kolektivních *Dějin hmotné kultury* potvrdily možnosti a význam nově zaměřeného bádání,³⁷ stejně jako o něco starší studie Noemi Rejchrtové o dítěti v husitské době,³⁸ či první práce Boženy Kopiczkové o středověké ženě.³⁹ Mimořádně zdařila monografie o dějinách pražské ženy v posledních desetiletích 19. století z pera švýcarské badatelky vznikla mimo hranice tehdejší totalitní ČSSR.⁴⁰

Některé původní české studie o „dějinách ženy“ se odvinuly od historické demografie. Průkopnicí této metody se v českém dějepiscetví stala Pavla Horská – první takto zaměřená práce vyšla na stránkách Československého časopisu historického v roce 1983.⁴¹ To již *nouvelle histoire* přibrala do svého zorného širokého pole i problematiku marginálních jevů, kam nepochybně patřily i čarodějnice.⁴² Původní českou práci o čarodějnictví a čarodějnicích vydal v roce 1986 Bedřich Šindelář, práce však ani v nejnějším nesměla prolomit soudobá ideologická omezení.⁴³

Devadesátá léta umožnila jistou akceleraci i v gender history, jak doložila v roce 1993 konference na téma *Žena v dějinách Prahy*, společná akce Archivu hl. města Prahy a Nadace pro gender studies, a o dva roky později mezinárodní symposium na téma *Existuje středoevropský model manželství a rodiny?*, uspořádané z iniciativy pražského Divadelního ústavu, Rakouského kulturního institutu a Nadace pro Gender studies.⁴⁴ Dílčí studie přinesly – a přinášejí – obnovené *Dějiny a současnost* a počátkem devadesátých let nově založené *Historická revue* a „nástupnický“ *Historický obzor*. Nadějně se rozvíjí výzkum zaměřený na postavení žen konkrétní sociální či profesní skupiny – jako

³⁴ Srv. pozn. č. 6.

³⁵ POLIŠENSKÝ, J.: *Ženy v dějinách lidstva*. Bratislava 1972. V češtině práce vyšla přepracovaná až roku 2000; srv. POLIŠENSKÝ, J., OSTROVSKÁ, S.: *Velké a malé ženy v dějinách lidstva*, Jan Krigl, 2000.

³⁶ JANÁČEK, J.: *Ženy české renesance*. Čs. spisovatel, Praha 1977.

³⁷ PETRÁŇ, J. (ed.): *Dějiny hmotné kultury*. I/1, I/2, SPN, Praha 1985.

³⁸ REJCHRTOVÁ, N.: *Dětská otázka v husitství*. ČSČH 28, 1980, s. 53–77.

³⁹ KOPIČKOVÁ, B.: *Ženská otázka v českém středověku*. Československý časopis historický, 1989, s. 561–574, 682–696.

⁴⁰ Sr. VOLET-JEANNERET, H.: *La femme bourgeoise a Prague. 1860–1895*. Geneve 1988.

⁴¹ HORSKÁ, P.: *K ekonomické aktivitě žen na přelomu 19. a 20. století. (Příklad českých zemí)*. ČSČH 31, 1983, č. 5, s. 711–743.

⁴² Přehledně viz SALLMANN, J.-M.: *Sorcière*. In: *Histoire des femmes en Occident*, s. 455 an. Na s. 545–546 přehledná bibliografie.

⁴³ ŠINDELÁŘ, B.: *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16.–17. století*. Svoboda, Praha 1986. Autor vidí čarodějnické procesy především jako výraz dobového politického konfliktu a nástroj teroru, než jako následek křesťanského pojetí podstaty ženy a jejich celkového právního postavení v období raného novověku.

⁴⁴ Srv. pozn. č. 7. Dále: *Existuje středoevropský model manželství a rodiny?* Sborník z mezinárodního symposia. Praha 24.–25. listopadu 1994. Divadelní ústav Praha, Rakouský kulturní institut v Praze, Nadace Gender studies, Praha 1995.

příklad uveďme studie Petra Svobodného o prvních lékařkách,⁴⁵ Jany Englové a Blanky Soukupové o dělnických ženách,⁴⁶ studie o prvních vysokoškolačkách,⁴⁷ malířkách,⁴⁸ šlechticích, mecenáškách, prvních učitelkách...⁴⁹ Zatím však, jak se zdá, úplně chybí pohled na ženu 18. století.

Ponecháme-li stranou některé vydavatelské počiny, určené pro nejširší čtenářskou obec (jedná se hlavně o produkci někdejšího nakladatelství *Mladá fronta*)⁵⁰ jsou v odborně směřované gender history zřetelné některé tendence. Především pokračuje směr vytyčený historickou demografií, zaměřený na dějiny rodiny.⁵¹ Ve výzkumu středověké ženy pokračuje – sice stále osaměle, zato s mimořádnou akribií a širokým interdisciplinárním záběrem – Božena Kopiczková.⁵² V pracích Pavly Horské je i nadále zřetelný vliv *nouvelle histoire* a mimořádně dobrá informovanost o vývoji evropské historické demografie i *gender history*, ale také až úzkostná snaha distancovat se za každou cenu od proudů evropského feminismu.⁵³ Jistým protipólem Horské je – zatím nepřilíš objemná – badatelská činnost Aleny Šimůnkové. Zde vnímáme vliv severoamerické historické antropologie, která – použita jako metoda pro gender, v sobě ideologické prvky angloamerického feminismu implicitně obsahuje.⁵⁴ Pavla Vošahlíková jako první zavedla do *gender history* kategorií mentalit.⁵⁵ Pokud se týče monografie Marie Neudorflové o ženách 19. století,⁵⁶ ta pokračuje v tradicích českého feminismu 19. století – jako by patřila ještě do světa Terézy Novákové a jejich bojovně naladěných vlasteneckých družek...

⁴⁵ SVOBODNÝ, P.: *Lékařky v českých zemích v první polovině 20. století*. Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Tom. XXXV–Fasc. 1–2, 1995, pp. 75–87.

⁴⁶ ENGLOVÁ, J.: *Sociologické aspekty zaměstnávání žen v průmyslové výrobě v 2. polovině 19. století*. In: MACHAČOVÁ, J. – MATĚJČEK, J. (eds.): *Studie k sociálním dějinám*. 1 (8), Kutná Hora–Opava, Praha 1998, s. 83–97; SOUKUPOVÁ, J.: *Ženská otázka a české dělnictvo. Praha 1867–1881*. In: *Documenta Pragensia* XIII, s. 253–261 aj.

⁴⁷ SVADBOVÁ, B.: *První vysokoškolačky na pražské univerzitě a jejich uplatnění*. Tvar 4, č. 39–40; 7. 10. 1993, s. 14–15; ŠTEMBERKOVÁ, M.: *Doktorky filozofie a medicíny na Pražské univerzitě od r. 1901 do konce první světové války*. In: *Documenta Pragensia* XIII, s. 213–234.

⁴⁸ LENDEROVÁ, M.: *Zdenka Braunerová*. *Mladá fronta*, Praha 2000 atd.

⁴⁹ LENDEROVÁ, M. – VIDLÁKOVÁ, P.: „... Skvrny něžného pohlaví“, aneb *Soukromý život prvních učitelek v Čechách. Studie k sociálním dějinám* 3, Kutná Hora–Opava–Praha 1999, s. 133–143.

⁵⁰ Např. v edici *Osudy* tyto původní práce SOBKOVA, H.: *Vévodkyně Zahaňská*, 1994; SAK, R. – BEZECNÝ, Z.: *Dáma z rajskeho ostrova. Portrét Sidonie Nádherné*, 2000; z edice *Kolumbus* např. LENDEROVA, M.: *K hříchu i k modlitbě. Žena minulého století*, 1999 atd.

⁵¹ Srv. především zmíněný časopis *Historická demografie*, studie Aleny Šubrtové, Ludmily Fialové, Pavly Horské, Jana Horského. dvě vydání syntetizujících *Dějin obyvatelstva českých zemí*, *Mladá fronta*, Praha 1996. 1998 aj.

⁵² Vedle časopiseckých studií především KOPIČKOVÁ, B.: *Historické prameny k studiu postavení ženy v české a moravské společnosti. (Interdisciplinární pojetí studia)*. *Práce Hist. ústavu ČSAV, Monographia*, A–4, Praha 1992.

⁵³ Srv. HORSKÁ, P.: *Ženy v evropských dějinách. Dějiny a současnost* 6/94, s. 4–8; HORSKÁ, P.: *Naše prababičky feministky*. Nakl. Lidové noviny, Praha 1999.

⁵⁴ ŠIMŮNKOVÁ, A.: *Statut, odpovědnost a láska: vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti 19. století*. ČČH 95/1997, č. 1, s. 55–107.

⁵⁵ VOŠAHLÍKOVÁ, P.: *Z moci úřední. Úřady a úředníci za vlády Františka Josefa I.* ČČH 92, 1994, č. 3, s. 460–476; *táz: Česká žena v politice a veřejné činnosti na přelomu 19. a 20. století*. In: *Documenta Pragensia* XIII, *Žena v dějinách Prahy*. Sb. příspěvků z konference Archivu hl. m. Prahy a Nadace pro Gender studies 1993. Praha 1996, s. 291–299; *táz: Jak se žilo za časů Františka Josefa I.*, Praha 1996.

⁵⁶ NEUDORFLOVÁ, M.: *České ženy 19. století*, Praha 1998.

Gender history není – a nemůže být – součástí událostních dějin, nelze ji chápat jako dějiny samotných žen, či dějiny jejich boje za politická práva. Předpokladem je naprosto objektivní a neidealizující přístup (odtud jak oprávněná skepse k spojení feminismu a *gender history*, tak skutečnost, že v české historiografii až dosud chybí sířeji založené bádání o německé a židovské ženě v Čechách),⁵⁷ rozšíření heuristické základny především o prameny neúřední povahy, interdisciplinární pojetí problému (spolupráce především se sociologií, psychoanalýzou, antropologií, filologií, literární vědou) a stále přítomné vědomí, že *gender history* jsou dějinami lidských vztahů a rámce, v němž se tyto vztahy odehrávají.

Od těchto východisek se odvíjejí i naše úvahy o dalších směrech bádání, metodách, možnostech rozšíření heuristické základny. Základní premisou posunu v české *gender history*, stejně jako předpokladem její kompatibility s výsledky celoevropského výzkumu, je sledování problému v braudelovském *dlouhém trvání*, od středověku do 20. století. Prvním krokem by mělo být vytvoření souboru otázek, které je třeba klást, vytvoření struktury a její naplnění konkrétním obsahem. Domníváme se, že se nabízejí tři velké okruhy bádání:

1. hledání proměn *habitu* ženy⁵⁸ jakožto obrazu „té druhé“, proměny tohoto obrazu, ideálu krásy, norem chování, určení proměn specifického postavení ženy v přechodových rituálech; tedy výzkum vycházející ze studia dobové krásné a odborné literatury, ikonografických pramenů, příruček společenského chování;

2. zaměření na proměny *sociální praxe* (meziválečné sociální vědy používaly termínu „sociologie ženy“), na rekonstrukci sociálních vztahů, na hledání proměn vztahů rodinných, ekonomických, patří sem i otázka vztahu ženy a práce, ženy a moci, problematika *gender* v právní praxi; vedle dobové krásné a odborné literatury se zde především nabízí možnost vytěžení pramenů úřední povahy;

3. hledání proměn *obrazu žen o nich samotných*, dějin ženského pohledu na svět, ženské zkušenosti, vztahu k vlastnímu somatickému i psychickému *já*, tedy bádání založeného na studiu ženské slovesné, především literární, epistolografické a memoárové, případně výtvarné produkce.

Lze předpokládat, že závěry, které přinese takto koncipovaný výzkum, umožní začlenění české *gender history* do kontextu evropského bádání.

⁵⁷ Mezeru jen částečně zaplňuje práce emeritní profesorky Canisius College v Buffalo, NY, narozené v Čechách, Wilmy Abeles Iggers, srv. IGGERS, W. A.: *Women of Prague. Ethnic Diversity and Social Change from the Eighteenth Century to the Present*. Berghahn Books, Providence-Oxford 1995, dvanáct portrétů žen, jež v devatenáctém a především dvacátém století žily a působily v prostoru vymezeném původně hradbami, pak administrativními hranicemi města Prahy.

⁵⁸ Srv. BOURDIER, P.: *Nadvláda mužů*, Praha 2000, s. 41, 59 an.

Gender History in the Czech Lands

Milena Lenderová

The first inklings of gender history can be seen towards the end of the period of the Czech national emancipation. Several relatively small works dealing with the lives of important Czech women. For a long time, the influential Anglo-American feminism has failed to be well received within the Czech lands and even today it does not influence historical research. Much more significant has been German historiography focusing on research into the history of the every-day as well as French nouvelle histoire. In the past decade, original Czech historical research has produced many interesting works dealing with women in the past and female perspectives take on political, social and cultural initiatives.

ŽENA AKO TÉMA SLOVENSKEJ HISTORIOGRAFIE

Tünde Lengyelová

V slovenskej historiografii ešte stále nájdeme niekoľko „bielych miest“ a aj problematika žien patrí medzi tie, ktoré nie sú spracované na dostatočnej úrovni. Téma ženy v ranom novoveku zatiaľ zostala úplne bokom od záujmu bádateľov. V druhej polovici 20. storočia sústredili historici svoje sily na základné problémy dejín slovenského národa, teda na dejiny politické a hospodárske. Pre každodennosť a jej hlavných predstaviteľov – mužov, ženu a deti nezostalo mnoho priestoru. Výsledky základného výskumu však už dnes poskytujú solídne východisko pre spoznanie celkových pomerov života v uhorskom štáte.

V posledných rokoch sme svedkami nebyvalého záujmu o všeobecné spoločenské problémy našej minulosti, ktoré sa začali skúmať v rámci viacerých grantových úloh a môžeme ich zhrnúť pod spoločný názov „dejiny každodennosti“. Prvé výsledky, ktoré sa na tomto poli dosiahli, boli publikované vo forme zborníkov z konferencií.¹ Vzhľadom na skutočnosť, že veľké množstvo bádateľov prezentovalo výsledky z rôznych oblastí života ranonovovekého, stredovekého či moderného človeka, sú tieto zborníky tematicky nesúrodé, dotýkajú sa mnohých otázok, ale len málokedy zachádzajú do podrobných, vyčerpávajúcich analýz určitého problému. Ich najväčšou zásluhou je, že poukázali na množstvo neriešených úloh, ktoré čakajú na svoje spracovanie.

Žena ako bezprostredný činiteľ, organizátor a hlavný tvorca každodenného života však doteraz zostávala na okraji pozornosti bádateľov. Práve z tejto príčiny sme si zvolili tému ženy za grantovú úlohu. Obsahom výskumu je postavenie a akceptácia žien v spoločnosti ranonovovekého Uhorska. Stredobodom nášho záujmu by mali byť ženy všetkých spoločenských vrstiev, teda od šľachtičien počnúc, cez meštianky až po poddane ženy. Svoju pozornosť chceme zamerať najmä na variácie akceptácie ženy v spoločnosti, v ktorej prím udávali muži. Stredoveká a ranonovoveká spoločnosť je obvykle chápaná ako patriarchálna. Žena mala svoje presne stanovené úlohy, ktoré sa sústreďovali najmä na rodenie potomkov, najlepšie mužského pohlavia, starostlivosť o ne do určitého veku a na domácnosť. Toto postavenie ženy ako bytosti druhoradej a neschopnej samostatného uváženeho konania vysvetľuje na základe nespočetných príkladov najmä z biblie a spisov kresťanských teológov J. Delumeau.² Žena je tu vykreslená ako stelesnenie zla, hriechu a pokušenia, zasieva nepokoj, privádza muža k páchaniu nerestí a škodí nielen jemu, ale najmä cirkvi. Niet takej negatívnej vlastnosti, ktorou by ju kresťanskí teológovia a kazatelia neboli opečiatkovali. Tento pohľad však je mierne skreslený – práve tým, že ho vytvorili muži, ktorí vzhľadom na svoje povolanie kňazov

¹ ČÍČAJ, V. – PICKL, O. (eds.): *Städtisches Alltagsleben in Mitteleuropa vom Mittelalter bis zum Ende des 19. Jh.*, Bratislava 1998, 356 s.; ČÍČAJ, V. (ed.): *Formy a obsah vzdelanosti v historickom procese*. Bratislava 1999, 187 s. Viaceré štúdie sa bezprostredne, alebo aspoň okrajovo dotýkajú aj témy žien.

² DELUMEAU, J.: *Strach na Západe ve 14.–18. století, II.*, Praha 1999, 326 s. Najmä kapitoly 10 a 11.

a mníchov žili viacmenej odtrhnutí od života obyčajných ľudí. Pre nich žena nebola zabezpečovateľkou každodenných potrieb, ale bytosťou, ktorá odpútalala pozornosť od bezhraničnej oddanosti „vyšším princípom“. Oveľa objektívnejšie je úloha ženy podaná v práci R. van Dülmena.³ Autor vychádzal z denníkov, pamäti, korešpondencie a súdnych spisov, teda takých prameňov, ktoré odzrkadľujú skutočný život, nie jeho mystifikovaný obraz. Aj obraz ženy sa tu ukazuje v celkom inom svetle. Postavenie ženy je podriadené mužovi (najprv otcovi, neskôr manželovi), rozhodne to však neznamená, že by bola chápaná len ako „hriešna nádoba“, ale naopak, niekedy aj ako rovnocenná partnerka muža tak v živote, ako aj v práci a bežných starostiach a radoostiach.

Delumeau spracoval najmä spisy francúzskych a nemeckých teológov. Niektoré ním uvedené, všeobecne rozšírené stereotypy platili čiastočne aj v uhorských pomeroch. Môžeme však skonštatovať, že v ranonovovekom Uhorsku nedosahovali až také obľudné rozmery, ako na západe. Jednou z najčítanejších kníh od poslednej štvrtiny 16. storočia bola práca Petra Bornemisszu Órdogi kisértések.⁴ V diele, ktoré pojednáva o rôznych pokušeniach diabla, vykresľuje autor neresti žien v rovnakej miere ako neresti mužov a dokonca v niektorých prípadoch stavia rozumnosť ženy na vyššiu úroveň, ako muža.⁵ Nie je to náhodný jav. Uhorská renesancia nachádzala jedného zo svojich najvplyvnejších vzorov v Erazmovi Rotterdamskom. Jeho názory sa často diametrálne odlišovali od oficiálnych doktrín katolíckej cirkvi, aj keď on sám sa nikdy nepridal k reformácii. V mnohých bodoch zastával veľmi liberálne názory. Z nášho hľadiska je zaujímavý napríklad jeho postoj k vzdelaniu žien. Hoci Erasmus sa vyhýbal používaniu „vulgárnych“ (rozumie národných) jazykov, doporučoval prekladať do nich bibliu a rozširovať ju: „Bol by som za to, aby každá žena čítala evanjelium a čítala listy Pavlove.“⁶

Autori svetských literárnych diel boli vo vzťahu k ženám ešte zhovievavejší. V poslednej tretine 16. storočia sa v Uhorsku pod vplyvom talianskej renesancie a najmä poézie Valentína Balassiho rozšírili tzv. krásne historiky a ľubostná poézia. Sám Balassi bol majstrom tohto žánru a v jeho poézii je žena stelesnením nielen dokonalosti a krásy, ale aj poctivosti. Najlepšie o tom svedčí jeho komédia *Credulus a Julia*, kde láska dospieje k naplneniu v manželstve. Priamym pokračovateľom Balassiho bol jeho žiak Ján Rimay a neskôr aj protiturecký bojovník a básnik Mikuláš Zrínyi (Zrínsky) a mnohí iní. Ich dielo je z nášho hľadiska dôležité preto, lebo naznačuje isté odpútanie sa od vžitých stereotypov, pretrvávajúcich od stredoveku. Zmeny spoločenskej klímy sú zreteľné napríklad aj u evanjelického superintendenta Bornemisszu. V spomenutom diele okrem mnohých ponaučení a usmernení nájdeme celkom otvorené pasáže napr. aj o sexualite.⁷ Básnici sa otvorene priznávajú k láske k „druhoradej bytosti“ a obdivujú nielen ich telesné, ale najmä duchovné hodnoty. Rozhodne to nie je prielom v emancipácii ženy, ale naznačuje to nové trendy a priaznivejšie prostredie pre spoločenské uplatnenie sa ženy.

Jednou z veľmi rozšírených kníh bol aj preklad práce Antona Guevaru *Horologii Principum*.⁸ Jeho nazeranie na úlohu ženy približuje nasledujúci citát: „... ale aj to

³ DÜLMEN, R. van: *Kultura a každodenný život v ranom novoveku (16.–18. stololetí)* I. Praha 1999, 338 s.

⁴ BORNEMISSZA, P.: *Órdogi kisértések*. Prvé vyd. v Šintave 1578.

⁵ Tamtiež, vyd. Budapeš 1977, s. 99–100.

⁶ *Magyar kódex*, 3, Budapeš 2000, s. 141.

⁷ BORNEMISSZA, P.: *Órdogi ...*, s. 88–89.

⁸ GUEVARA, A.: *Horologii Principum (Az Feiedelmek oraianak masodik koenyve)*. Graz 1610. Dielo Accitánskeho biskupa a poradcu španielskeho kráľa Karola V. preložil Ján Draskovith, tavernik Rudolfa II.

musíme priznať, že človek ktorý má miernu a dokonalú manželku, vzráha sa nielen majetkove, ale aj v počestnosti.⁹ Na inom mieste si však postavenie ženy voči mužovi predstavuje takto: „... odporúčam, nielen manželkám vysokopostavených mužov, ale aj ženám obyčajného postavenia, aby si uvedomili, že so svojimi manželmi musia celý svoj život bývať, spolu obchodovať, rozprávať, žiť a umrieť, preto všetkými silami by sa mali snažiť, aby sa naučili pokojne znášať manželove mravy, pretože ak mám pravdu povedať, žene prináleží nasledovať mravy svojho muža. Úlohou mužov však je, aby slabú povahu svojich žien v niektorých veciach trezlivlo znášali.“¹⁰ Aj na ďalších stránkach svojej obsiahlej knihy sa autor podrobne venuje povinnostiam ženy v manželstve, dokonca doporučuje podať manželovi nápoj, ktorým si udrží jeho lásku.¹¹ Celkom v renesančnom duchu vyznieva aj kapitola, v ktorej sa autor zaoberá myšlienkou, že aj ženy sa môžu stať významnými vedcami ako muži. Príčinu toho, že sa to nestáva, vidí v lenivosti a v úpadku mravov, pretože vtedajšie ženy sa zaujímali „len o požitky a ničotné zaháľanie“.¹² Ako naznačuje týchto niekoľko príkladov, uhorská renesancia teda prináša nový, v mnohých ohľadoch dokonca pozitívny pohľad na ženu, jej schopnosti a úlohy v spoločnosti. Čo je najzaujímavejšie na tomto pohľade, je to, že vzniká snád' v najťažších časoch, ktoré Uhorsko kedy prežilo – v období tureckej okupácie.

Nesmieme však preceňovať vplyv literatúry na každodenný život. Na posúdenie postavenia a akceptácie žien v spoločnosti nám literárne diela nemôžu dať vyčerpávajúcu odpoveď. Našťastie, zo 16. a 17. storočia sa nám zachovalo veľké množstvo archívneho materiálu, ktorý sa dá využiť na výskum tejto problematiky.

Najmenej prameňov je z poddanského prostredia, kde absentuje korešpondencia a východiskom môžu byť súdne protokoly, obligácie, žiadosti a sťažnosti. Doteraz sa v slovenskej historiografii poddaným ženám venovala mimoriadne malá pozornosť. Výnimku tvorí snád' vzbura žien v Prievidzi v roku 1771¹³ a bohatšia literatúra o procesoch s bosorkami.¹⁴ V tejto súvislosti je potrebné spomenúť, že v prenasledovaní bosoriek

⁹ Tamtiež, s. 4v–5.

¹⁰ Tamtiež, s. 12v–13.

¹¹ Tamtiež, s. 17, recept však neuvádza.

¹² Tamtiež, s. 114 a nasl.

¹³ HARAKSIM, L.: *Vzbura v Prievidzi r. 1771. Historické štúdie* 1, 1955, s. 7–31; MIŠÍK, M.: *Prievidza. Banská Bystrica 1971*, s. 251–295. LENGYELOVÁ, T.: *Oppida – Marktplecken als Zentren von Guts-herrschaften in Ungarn. Konflikte zwischen Grundherr und der Aufstand der Frauen in Prievidza. In: Guts-herrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich.* (Ed. J. Peters). Berlin 1997, s. 121–132.

¹⁴ HODAL, J.: *Bosorácke pravoty na Slovensku. Z minulosti Slovenska*, Bratislava 1928, s. 99–125; HORNA, R.: *Príspevky k dejinám procesů s čarodějnicemi v západním Slovensku. Dva procesy s čarodějnicemi v Bratislavě na začátku XVII. století*, Bratislava 1928, 25 s.; HORNA, R.: *Zwei Hexenprozesse in Pressburg zu Beginn des XVII. Jahrhunderts*, Bratislava 1933, 42 s.; HORNA, R.: *Monstrproces s čarodějnicemi v Šamoríně koncem XVII. století, Ročenka Vedeckých ústavov mesta Bratislava 1934*; HORNA, R.: *Marie Terezie a procesy s čarodějnicemi (1758)*. In: *Pocta dra. K. Laštovky*, s. 157–167; ŠUJANSKY, F.: *Súdy nad strigami r. 1675 a v nasled. Zo zápisnej knihy mesta Krupiny, Slovenské pohľady* 18, 1898, s. 689–692, s. 750–752, *Slovenské pohľady* 19, 1899, s. 173–177, s. 243–247; KRIŽKO, P.: „Striga“ Dora Struhárová. *Slovenské pohľady* 14, 1894, s. 174–185; ALAPY, Gy.: *Bübajások és boszorkányok Komárom vármegyében, Komárom 1914*; WEBER, S.: *A boszorkányságrol, különös tekintettel a Szepességre, Századok* 1893, s. 879–884; HOLUBY, J. E.: *Čarodejstvo pred duchovným súdom žilinského ev. kontubernia v XVI. a XVII. storočí*, *Slovenské pohľady* 13, 1893, s. 377–386; HORVÁTHOVÁ-ČAJÁKOVÁ, E.: *Liečebné praktiky čarodějnic na severozápadnom Slovensku v prvej polovici 18. storočia*, *Slovenský národopis* 7, 1959, 433–435. Edície prameňov: KOMÁROMY, A.: *Magyarországi boszorkányperek*

zostávalo Uhorsko veľmi umiernenou krajinou. Za 200 rokov, presnejšie od roku 1565, keď sa konal prvý súd v Kluži, po rok 1768, keď Mária Terézia tieto procesy zakázala, sa v celom Uhorsku, vrátane Sedmohradska, konalo „len“ o niečo viac než 560 procesov. Odsudzujúci rozsudok vyniesli len v 400 prípadoch, pričom rozsudok nebol vždy hrdelný, ale často iba vyhnanie alebo palicovanie.

Vyššia vzdelanosť, rozšírenejšia prax spisomňovania a najmä lepšia ochrana písomností v mestách sa veľkou mierou pričínili o to, že z mestského prostredia sa nám zachovalo viac archívneho materiálu, vhodného na skúmanie problematiky žien v ranom novoveku. Jedná sa najmä o dokumenty súkromnej povahy, testamenty, pozostalosti, inventáre, účty a listy. Z verejno-právnych dokumentov sú to súdne knihy a zápisnice, mestské kroniky, ale aj literárne práce, cestopisy a kázne. Napriek tomu, že mestská problematika stála vždy v popredí záujmu bádateľov, o živote meštianskych žien vzniklo doteraz len veľmi málo štúdií.¹⁵ Ako však vyplýva najmä z prác M. Marečkovej, mestské archívy poskytujú nedocenený materiál pre ďalší výskum. Okrajovo sa problematiky meštianskych žien dotýka aj niekoľko prác z prelomu storočia, uverejnených v maďarských periodikách,¹⁶ rozhodne však bude potrebné tieto otázky opäť a podrobnejšie spracovať, s väčším dôrazom na úlohy a postavenie ženy v meštianskej rodine i spoločnosti.¹⁷ Postavenie meštianskej ženy nie je dostatočne spracované ani v maďarskej historiografii.

V priaznivejšej situácii sú po tejto stránke uhorské aristokratky. Slovenská historiografia sa po pravde venovala len niekoľkým známym osobnostiam, ktoré žili na území dnešného Slovenska,¹⁸ maďarskí historici však od poslednej tretiny minulého

oklevéltára, Budapest 1910; SCHRAM, F.: Magyarország boszorkányperek 1529–1768, I.–III., Budapest 1970–1982.

¹⁵ MAREČKOVA, M.: Soziale Differenzierung der Frauen in den ostslowakischen Städten im 17. Jh., In: Urbs – provincia – orbis. Košice 1993, s. 51–56; MAREČKOVÁ, M.: K sociálnemu postaveniu žien vo východoslovenských mestech v 17. st., Sbornik prací FF UJEP, C 32, Brno 1985, s. 127–137; MAREČKOVÁ, M.: Die Vermögensstruktur der selbständigen Frauen in Bardějov in der ersten Hälfte des 17. Jh., in: Magdeburger Beiträge zur Stadtgeschichte, H. 3, Magdeburg 1981, s. 92–110; MAREČKOVÁ, M.: Materná štruktúra samostatných žien v Bardějove v prvej polovine 17. st., HČ 29, 1981, s. 244–258.

¹⁶ Z mnohých prác vyberáme: DEMKÓ, K.: Polgári családélet és háztartás Lőcsén a XVI.–XVII. században (Meštianska rodinný život a domácnosť v Levoči v 16.–17. storočí), Levoča 1882, 79 s.; IVÁNYI, B.: Locse városának lakói és azoknak vagyonsága 1542 (Obyvatelia Levoče a ich majetnosť), In: Közlemények Szepes vármegyé múltjából, 1909; KERÉKES, Gy.: Polgári társadalmunk a 17. században (Meštianska spoločnosť v 17. st.), Košice 1941, 242 s. Z novších, širšie zameraných prác si zasluhuje pozornosť štúdia GRANASZTÓI, Gy.: A polgári család a középkor végi Magyarországon (Meštianska rodina na konci stredoveku), Történelmi szemle 1982/4, s. 605–664.

¹⁷ Niektoré ďalšie práce: O tlačiarke Alžbete Dadanovej: KRMAN, D.: Kniha života žilinského kníhtlačiara Jána Dadana ml., Bratislava 1948; KOWALSKÁ, E.: Horizonte der Mädchenausbildung im 18. Jh., In: Städtisches Alltagsleben ..., Bratislava 1998, s. 195–204.

¹⁸ Veľký záujem sa prejavuje napr. o Žofiu Bosnyákovú (Bošňákovú), v súvislosti so snahami o jej kanonizáciu. Bibliografia prác o nej má vyše 80 titulov, najserióznejšie spracovanie: KOČIŠ, J.: Žofia Bošňáková a Teplička nad Váhom, Žilina 1993 a 1996; HROMNÍK, M.: Žofia Bošňáková., Trnava 2000, 56 s.; VACVAL, A. M.: Žena hrdinka. Žofia Bosniaková, Šurany 1992, 94 s. Jednou z najrozporupnejších ženských postáv je Alžbeta Báthoryová (Bátoriová). Z nespočítateľnej literatúry o nej: KOČIŠ, J.: Alžbeta Báthoryová a palatin Thurzo, Žilina 1996; LENGYELOVÁ, Tünde: Vzájomné vzťahy palatina Turzu a Alžbety Bátoriovej, in: Zborník Oravského múzea XV, 1998, s. 50–56; THORNE, T.: Countess Dracula, London 1997, v preklade: Grófka Dracula. Bratislava 1998, 372 s.; SZÁDECZKY-KARDOSS, I.: Báthory Erzsébet igazsága, Budapest 1993, 303 s.; PÉTER, K.: A csejtei várúrnő Báthory Erzsébet (Čachtická hradičná pani A. B.), Budapest 1985; NAGY, L.: A rossz hírű Báthoryak (Zlopestvní Báthoryovci), Budapest

storočia publikovali takmer neprehľadné množstvo životopisov a črt šľachtických žien.¹⁹ Spracované boli osudy najmä známych osobností a menej je takých prác, ktoré podávajú širší a všeobecnejší pohľad na každodenný život a problémy s ním súvisiace.²⁰

Pre štúdium problematiky žien v ranom novoveku je najhodnotnejším archívny materiálom korešpondencia. V polovici 16. storočia sa v Uhorsku nevidanou mierou rozšíril zvyk dopisovania, čo súviselo aj so zvyšujúcou sa gramotnosťou a potrebou spoločenských kontaktov. Výber z korešpondencie bol aj publikovaný.²¹ V poslednej štvrtine 19. storočia bolo tlačou vydaných aj viacero ďalších súborov archívnych doku-

1984; NAGY, L.: Botránykövek régvolt históriáknban (Škandály v dejinách), Budapest 1997. Najnovšie spracovanie DVORÁK, P. – KÁLLAY, K.: Krvavá grófka, Bratislava 1999.

¹⁹ Na tomto mieste môžeme spomenúť len najproduktívnejších autorov: TAKÁTS, S.: Régi magyar asszonyok. Budapest 1914; Tenze: Magyar nagyasszonyok I.–II., Budapest 1926. Výber z uvedených prác: Régi magyar nagyasszonyok (Dávne uhorské veľkomožné ženy), Budapest 1982. Autor sa však nevyhol istému romantizovaniu hlavných postáv svojich štúdií. Zo životopisov: DEÁK, F.: Forgách Zsuzsanna 1592–1632; HORVÁTH, M.: Zrínyi Ilona életrajza, Pest 1869; SZÁDECZKY, L.: A budjós kurucok emlékei Törökországban. Thököly Imre és Zrínyi Ilona lakóhelye Kisásziában (Bydlisko Thökölyho a Zrínyiovej v Malej Ázii), In: Századok 1904; R. VÁRKONYI, Á.: Zrínyi Ilona és a korabeli magyar politika (H. Zrínyiová a súveká uhorská politika), In: Thököly emlékkunepség (Ed. Molnár, M.), Vaja 1975; TAKÁCS, S.: Zrínyi Miklós nevelőanya, Poppel Éva (Vychovávateľka M. Zrinského Eva Poppelová), In: Budapesti Szemle 1916 PAYR, S.: Kanizsai Orsolya, Budapest 1908; IPOLYI A.: Bedegi Nyári Krisztina 1604–1641, Budapest 1887; ACSÁDY, I.: Széchy Mária 1610–1679, Budapest 1885; R. VÁRKONYI, Á.: A rejtőzködő Murányi Vénusz (o Márii Széchyovej a Františkovi Vesselényim), Budapest 1987; Erdély és Patak fejedelemszönya Lórántffy Zsuzsanna I.–II. (Ed. TAMÁS, E.), Sárospatak 2000. Novším, realistickým spracovaním je súbor životopisných štúdií R. VÁRKONYI A. (ed.): Nők a magyar történelemben (Ženy v uhorských dejinách), Budapest 1997.

²⁰ Veľmi veľa nových poznatkov o výchove detí prináša zborník štúdií PETER K. (ed.): Gyermek a kora újkori Magyarországon (Dieťa v ranonovovekom Uhorsku), Budapest 1996. Významným edičným činom je antológia uhorských poetiek Magyar költőnk antológiája (Zost. S. SÁRDI M., TOTH, L.), Budapest 1997. Dôkladnejší archívny výskum by mohol objaviť aj ďalšie práce. Pre nás sú najzaujímavejšie tie ženy, ktoré žili aj na území Slovenska a niektoré dokonca písali aj po slovensky (Alžbeta Révayová).

²¹ V rokoch 1879–1911 vychádzalo v Budapešti periodikum Történelmi tár (TT). Snahou jeho prispievateľov bolo uverejňovať významné dokumenty uhorskej minulosti. Okrem mnohých materiálov k politickým a hospodárskym dejinám uverejnili aj celé série korešpondencie. Okrem mnohých jednotlivín či menších súborov sú najzaujímavejšie napr. listy Kataríny Sidónie Révayovej manželovi (Révai Kata Szidónia levelei férjéhez, TT 1889), či listy Mikuláša Esterházyho Kristíne Nyárieovej (Esterházy Miklós levelei Nyári Krisztinához 1624–1639, TT 1900, 1901). Kroniku Esterházyovcov (údaje o narodeniach a úmrtiach) publikoval SZILÁGYI, S.: Az Esterházyak családja naplója, TT 1888. Svojho času rozvíril verejnú mienku prípad Zuzany Forgáčovej, ktorú z manželovho kaštieľa uniesol Peter Bakics. Korešpondenciu uverejnil DEÁK, F.: Levelek Forgách Zsuzsanna történetéhez, TT 1886. Listy Kataríny Jakusithovej Mikulášovi Bercsenyimu DARÓCZY, Z.: Jakusith Kata levelei Bercsenyi Miklóshoz, TT 1896. K prípadu Anny Roziny Listiusovej, obvinenej z týrania a zabitia služobníkov: KOMÁROMY, A.: Listius Anna Rozina bűnpöreehez, TT 1897. Z množstva edovanej korešpondencie: DEÁK, F.: Magyar hölgyek levelei, Budapest 1879; KUBINYI, M.: Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei feleségéhez, czoborszentmihályi gróf Czobor Erzsébethez. Budapest 1876, 2 zv.; BENDA K.: Nyári Pál és Várday Kata levelezése 1600–1607, Kisvárd 1975; HARGITTAI E.: Régi magyar levelestár, Budapest 1981; KÁROLYI, Á. – SZALAY, J.: Nádasdy Tamás nádor családja levelezése, Budapest 1882; SZILÁGYI, S.: Zrínyi Ilona levelei 1681–1687, TT 1880; KINCSES, K.: „Im küttem én orvosságot“ Lobkowitz Poppel Éva levelezése 1622–1640, Régi magyar történelmi források 3, Budapest 1993; Pálffy Kata leveleskönyve 1602–1606, Szeged 1991; BOZAI, Zs.: Korešpondencia Juraja Turzu a jeho manželky Alžbety Coborovej, In: Zborník Oravského múzea 15, 1998, s. 57–63; VÁRKONYI, G. – BENDA, B.: Rákóczi Erzsébet levelei férjéhez, Budapest 2001. Slovenskú korešpondenciu z jazykovedného a historického aspektu spracovala SKLADANÁ, J.: O jazyku súkromnej korešpondencie rodiny Svätajánskych, In: Kniha 1998, s. 198–202; SKLADANÁ, J.: Jazyk a štýl korešpondencie slovenských zemanov a šľachticov v 17.–18. st., In: Slovenčina v historickom kontexte, Nitra 1996, s. 75–80.

mentov, dôležitých pre poznanie materiálnej kultúry či iných oblastí každodenného života.²²

Zvláštne miesto, ktoré nielen v slovenskom, ale ani v maďarskom dejepisectve nenašlo doteraz odozvu, majú ženské rehoľné rády. Okrem niekoľkých povrchných informácií z predpisov jednotlivých rádov vieme o ich živote a činnosti dosť málo. Práve preto je to veľká výzva, na ktorej by sa mali podieľať najmä cirkevní historici.²³

Pri výpočte literatúry nesmieme zabudnúť ani na najvyššie postavené ženy, kráľovné. Ich život bol obvykle najviac sledovaný, ale v množstve doteraz publikovanej literatúry sa to ešte neodrazilo.²⁴ Podobne málo prác vzniklo o ženách rómskej minority, ale v tejto oblasti sa v súčasnosti výrazne angažujú etnológovia.²⁵ V posledných rokoch sa najmä v maďarskej historiografii (a sociológii) začala venovať pozornosť aj témam, ktoré boli donedávna tabuizované. Ide predovšetkým o prostitúciu a problémy súvisiace s kriminálnou ženou, ale aj všeobecné otázky postavenia žien z rôznych aspektov.²⁶

Úloha, ktorú sme si vytýčili, je nájsť odpovede na niektoré doteraz neprebádané otázky. V prvom rade ide o možnosť a mieru zasahovania ženy do výsostne mužských záležitostí – do politiky alebo dokonca do vojenstva. Zasahovanie tu nechápeme v zmysle priamej účasti v boji (hoci ani to nebolo vylúčené), ale ako partnerky schopnej komunikovať na rovnakej úrovni o politických a vojenských otázkach, mať na ne názor a schopnosť vyjadriť ho. Dôležitou otázkou je akceptácia ženy ako rovnocennej partnerky

²² V periodiku *Történelmi Tár* boli vydané aj testamenty, súpisy výbav, účty zo svadobných hostín a pod. Podobnú vydavateľskú činnosť vyvíjalo aj ďalšie periodikum, *Századok*. Od počiatočného jednoduchého vydávania prameňov však neskôr prešlo k vylučnému publikovaniu štúdií.

Veľkú zbierku podobných dokumentov uverejnil barón RADVÁNSZKY, B.: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. Században*. Budapest 1896 (3 zv.). Radvánskym zozbieraný súbor 16 obsiahlych zbierok liečiv a lekárskech príručiek, ktorý zostal v rukopise, vydali pod názvom *Medicusi és borbélyi mester-ség*. Budapest 1989, 675 s. Novšie práce: LENGYELOVÁ, T.: *Rodinné sviatky Thurzovcov*, In: *Zborník Oravského múzea* 13, 1996, s. 37–44. O ideálnom šľachtickom manželstve: AGÁRDI, P.: *Gyöngyösi Péter és a középnevesi rendiség*, In: *Irodalomtörténeti közlemények* 1968; Tenže: *Rendiség és esztétikum (Stavovská spoločnosť a estetika)*, Budapest 1972; MAGYAR, Z.: *Nöbrablás, lányszöktetés, szerelmi históriák a magyar kulturális történetben (Únosy žien a milostné historiky)*. Budapest 1997; TOLNAI, G.: *Régi magyar főurak. Életforma és műveltség az újkorban (Dávni uhorskí páni. Životný štýl a vzdelanosť v novoveku)*, Budapest 1939.

²³ KAMENICKÝ, M.: *Rehoľa Notre Dame v Bratislave*. In: *Trnavská univerzita 1635–1777*. Trnava 1996, s. 321–331; PÖR, A.: *Apáczák levelei a 17. század közepéről*, TT 1909.

²⁴ BONFINI, A.: *A magyar történelem tízelei*, Budapest 1995; SZ. JÓNÁS, I.: *Árpád-házi Szent Erzsébet*, Budapest 1986; PERNIŠ, J.: *Alžbeta Uhorská (1353–1380) v osidlach dynastickej politiky*, In: *Genealogicko-heraldický hlas* 8, 1998, č. 2, s. 3–12; SROKA, S. A.: *Z dejín manželskej politiky Ľudovíta Veľkého v druhej polovici 14. storočia*, In: *Historický časopis* 44, 1, 1996, s. 17–27; PERNIŠ, J.: *Karol Robert z Anjou a jeho manželky*, In: *Historický časopis* 45, č. 2, s. 177–193; FIALA, A.: *Kráľovná Barbora, rod Celjských a ich erby vo vzťahu k Slovensku*, In: *Genealogicko-heraldický hlas* 5, 1995, č. 1, s. 11–17; FUNDÁRKOVÁ, A.: *Politické pomery v predmoháčskom Uhorsku a kráľovná Mária Habsburská (1521–1526)*, In: *HČ* 48, 2000, č. 2, s. 231–255.

²⁵ DRENKO, J.: *Rómska primáška Panna Cínková*, In: *Neznámi Rómovia*, Bratislava 1992, s. 117–126; AUGUSTINI, S. ab H.: *Cigáni v Uhorsku*, Bratislava 1995, 203 s.; HORVÁTHOVÁ, E.: *Cigáni na Slovensku*, Bratislava 1964, 399 s.

²⁶ SCHREIBER, E.: *A prostitúció*, Budapest 1917; HORVÁTH, L.: *A prostitúció mint társadalmi konfliktus (Prostitúcia ako spoločenský konflikt)*, In: *Rendi társadalom – polgári társadalom 3. Salgótarján 1991: a ďalšie práce tohto autora*. LÉDERER, P. (ed.): *A nyilvántaló nők (Verejné ženy)*, Budapest 1999. *A nő és hivatása. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből (Žena a jej povolanie)*, Budapest 1999; VERESEGYHÁZINÉ, Kovács J.: *Nők a történelemben kislekikon (Ženy v dejinách – lexikón)*, Budapest 1999, 152 s.

v riešení životných situácií. Tento problém nechceme zúžiť len na rodinné prostredie, teda na vzťah manželov, ale v širšom zmysle aj na akceptáciu rozhodnutí vdov a mieru ich samostatného konania, ak sa dostali do rozporu s rozhodnutiami tútorov. Rovnako dôležité je zistiť postavenie meštianskych vdov v podobných situáciách, ale aj v prípadoch, keď preberali po manželovi výkon remesla. Neriešenou otázkou je aj odlišné správanie sa mužov k ženám v prípade rovnakej situácie. Najmarkantnejšie sa to prejavuje v súdnictve, kde ako sudcovia vždy vystupujú muži, ale na druhej strane obvinení alebo svedkovia sú rovnako muži ako ženy.

Na väčšinu načrtnutých problémov je možné hľadať odpovede najmä v súkromnej korešpondencii. Slovenské archívy skrývajú veľké množstvo doteraz neprebádaného materiálu tohto druhu. Prácu však nadmieru sťažuje, že často ide o neinventarizované dokumenty, písané najmä po latinsky a maďarsky, v menšej miere nemecky a aj slovensky. Takýto archívny materiál kladie vysoké nároky na odbornú pripravenosť bádateľov, aby zvládli takýto jazykovo i paleograficky náročný materiál.

(Studia bola vypracovaná v rámci grantovej úlohy VEGA 2/7101/20 Spoločenské postavenie ženy v období novoveku.)

Women as a Topic of Slovak Historiography

Tünde Lengyelová

This article provides an overview of the published literature on the social status and life of women in the early modern period. Hungarian historians working in „Upper Hungary“ devoted the greatest amount of attention to this question at the end of the nineteenth and beginning of the twentieth centuries. The degree to which individual social groups have been studied varies greatly.

ŽENA VE ŠLECHTICKÝCH TESTAMENTECH V 16. A 17. STOLETÍ

Pavel Král

Vymezení problému

Přestože šlechtické testamentsy nejsou pro historiky neznámým pramenem, byly ponejvíce využívány k jednostranným výzkumům hospodářských a právních dějin. Jejich tradiční využití k postížení vývoje pozemkové držby či genealogických souvislostí uvnitř jednotlivých šlechtických rodů reprezentuje například dnes již klasické dílo Augusta Sedláčka.¹ Současná historiografie se však snaží využívat testamentů jako „sériového“ pramene k poznání dalších oblastí historického vývoje. Poslední vůle se tak stávají pramenem k dějinám každodennosti, dějinám mentalit či historické antropologii.² Jedním z dílčích témat, které je možné při snaze o opětovné „vytěžení“ šlechtických testamentů studovat, jsou i dnes tolik populární gender studies.

Hned na úvod je třeba říci, že žena se ve šlechtických testamentsy objevuje velmi často, a to hned z několika úhlů pohledu. Těmto rozličným rolím bude také odpovídat rozvržení tohoto spíše přehledového příspěvku.³ V první řadě se nabízí rozdělit zkoumané testamentsy na ty, které psali muži (a žena je v nich tudíž pouze předmětem zájmu), a dále na poslední vůle příslušnic panského i rytířského stavu, tedy na ty závěti, v nichž bychom ženu mohli považovat za podmět celého právního úkonu. Zatímco v rámci prvně jmenované skupiny se pokusím naznačit, jak žena vystupovala v těchto písemných pramenech v několika stěžejních sociálních rolích – jako manželka, vdova, matka, dcera a sestra, v případě ženských testamentů půjde spíše o vystižení některých jejich specifík a základních rysů.

Prameny

Jako pramenná základna tohoto příspěvku sloužily šlechtické testamentsy, které vznikly mezi léty 1550 až 1650. Největší počet se jich dochoval v knihách desek zemských. Až do roku 1653, kdy deskový úřad – a tím i praxe zápisu do jednotlivých kvater-

¹ SEDLÁČEK, A.: Hrady, zámky a tvrze Království českého, I–XII. Praha 1882–1927.

² Srov. hlavně metodologicky podnětné práce ARIÈS, P.: Dějiny smrti, I. Praha 2000, s. 234–247; BAUR, P.: Testament und Bürgerschaft. Alltagsleben und Sachkultur im spätmittelalterlichen Konstanz, Konstanz 1989; EIRE, C. M. N.: From Madrid to Purgatory. The art and craft of dying in sixteen-century Spain, Cambridge 1995, s. 19–254; VOVELLE, M.: Piété baroque et déchristianisation en Provence au XVIIIe siècle, Paris 1973.

³ Podrobněji srov. KRÁL, P.: Mezi životem a smrtí. Testamentsy české šlechty v letech 1550 až 1650, České Budějovice 2001.

nů – prošel vnitřní reformou,⁴ se šlechtické testamentsy zapisovaly do trhových kvaternů.⁵ Podle zemského zřízení se tak mělo stát nejpozději dvanáct týdnů po smrti testátora.⁶ Další soubor šlechtických závětí se nachází ve fondu Deskových listin úřadu desek zemských.⁷ Zpravidla šlo o poslední vůle, které byly v úřadu uschovány, popřípadě byly k deskám zemským přineseny, ale kvůli nezaplacení příslušné taxy nemohly být intabulovány. Menší množství závětí, ať už ve formě originálu či ověřeného výpisu z desek zemských se také nachází ve šlechtických rodinných archívech.

Jak už bylo úvodem řečeno, šlechtické testamentsy byly jako pramen historického poznání doposud spíše opomíjeny (na rozdíl od výzkumů měšťanských závětí).⁸ Ze „sériových“ písemností, které přímo souvisely se smrtí, zatím dávali historikové jednoznačnou přednost pozůstalostním inventářům (a to opět více v městském prostředí než šlechtickém), které se ukázaly jako neocenitelný zdroj poznatků k poznání hmotné úrovně měšťanských, potažmo šlechtických domácností.⁹ V tomto ohledu opravdu testamentsy nedokáží pozůstalostním inventářům s podrobnými popisy majetku konkurovat. Na rozdíl o nich se však jejich zpracováním objevují další témata, na která mohou přinést alespoň částečnou odpověď. Přestože cílem této studie není analyzovat šlechtický testament jako historický pramen,¹⁰ dovoluji si pouze v několika větech zdůraznit, k jakým badatelským oblastem by jej bylo možné využít.

V prvé řadě přinášejí podceňované arengy testamentů (podceňované pro svou jednotvárnost) dobové představy o smrti a posmrtném životě. Člověk, který sepisoval (či si dával sepisovat, což nebylo neobvyklé) testament, se bezpochyby intenzivně zabýval

⁴ Srov. P. BURDOVÁ, Úřad desek zemských, SAP, XXXVI, 1986, s. 290–291.

⁵ Srov. Státní ústřední archiv (SÚA) Praha, Desky zemské větši (DZV) I–27, 127–151, 255–257.

⁶ Srov. JIREČEK, J. – JIREČEK, H. (eds.), Zřízení zemská Království českého XVI. věku, Praha 1882, s. 216 (článek F.3 zemského zřízení z roku 1549) a 580–581 (článek I.44 zemského zřízení z roku 1564).

⁷ Srov. SÚA Praha, Úřad desek zemských (ÚDZ), Deskové listiny, kart. 47–54.

⁸ Zde srov. alespoň výběrově HRADILOVÁ, M.: Soběslavské kšafy z let 1455–1523, Táborský archiv, IV, 1992, s. 47–103; HRUBÁ, M.: Možnosti studia předbellohorských testamentů a inventářů pozůstalosti v královských městech severozápadních Čech, Acta Universitatis Purkynianae, Philosophica et historica, Studia historica, IV, 2000, s. 7–33; KRENCK, T.: Tabor und der Alltag im hussitischen Böhmen (Reflexionen auf der Grundlage überlieferter Bürgertestamente), Husitský Tábor, XI, 1994, s. 29–37; TÝŽ: Prager Frauentestamente des 15. Jahrhunderts, Documenta pragensia, XIII, 1996, s. 69–79; KUBÁK, J.: Závěti budějovických měšťanů v druhé polovině XVI. století, Jihočeský sborník historický, XXXIV, 1965, s. 96–103; PEŠEK, J.: Pražské knihy kšaftů a inventářů. Příspěvek k jejich struktuře a vývoji v době předbellohorské, Pražský sborník historický, XV, 1982, s. 63–92; RAK, P.: Kadaňské knihy trhů a testamentů z let 1465–1603 a testamentární praxe v Kadani od poloviny 15. do počátku 17. století, SAP, XLVIII, 1998, s. 3–106; RATAJOVÁ, J.: Pražské testamentsy (1600–1620) jako pramen k dějinám rodinných struktur, Pražský sborník historický, XXX, 1998, s. 90–125; STEJSKALOVÁ, J.: Kšaft jako pramen pro studium úrovně měšťanské domácnosti, Opera historica, I, 1991, s. 74–80.

⁹ Srov. pouze výběrově BŮŽEK, V.: Každodenní kultura jihočeských měšťanských domácností v předbellohorské době, Opera historica, I, s. 43–73; BŮŽEK, V. – BŮŽKOVÁ, H. – STEJSKALOVÁ, J.: Měšťanské domácnosti v předbellohorských jižních Čechách (Prameny, metody, stratifikace), Jihočeský sborník historický, LIX, 1990, s. 65–80; PEŠEK, J.: Pozůstalostní inventáře jako pramen poznání kultury každodenního života, Opera historica, I, s. 30–42. – Se zaměřením na ženskou tematiku NEUDERTOVÁ, M.: Inventář pozůstalosti jako pramen poznání všedního dne ženy v předbellohorské době, Documenta pragensia, XIII, 1996, s. 153–162. – K šlechtickému prostředí se shrnutím literatury TÁŽ: „Item ve velkém frauicímě před luthauzem se nachází...“ Příspěvek ke studiu inventářů pozdně renesančních rezidencí v severozápadních Čechách. In: BŮŽEK, V. – KRÁL, P. (eds.): Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku, České Budějovice 1999 (= Opera historica, VII), s. 163–199.

¹⁰ Srov. KRÁL, P.: Mezi životem a smrtí ...

těmito otázkami a jejich obraz – i když bezpochyby pokřivený očekávanou normou – se objevil i v úvodních pasážích posledních vůlí. Hranice duchovního světa šlechticů a šlechticů odhalují i rozličné zbožné odkazy (přestože nejsou tak rozšířené, jako v městském prostředí) a odkazy na zádušní mše, které byly s nesměle nastupujícím barokem od počátku 17. století čím dál častější. Historika, který se zabývá dvorskými slavnostmi, zase bezpochyby potěší zmínky testátorů o jejich vlastních představách o průběhu posledního rozloučení. Neocenitelnou roli sehrávají závěti při identifikaci pozemkového majetku a jeho přesunech po smrti vlastníka, a hlavně při určování rodinných příslušníků. Odkazy na rodovou příslušnost manželky a zmínky o synech a až dosud bezejmenných dcerách šlechticů zaplňují bílá místa ve šlechtických genealogiích. Ovšem rodina není jedinou strukturální jednotkou, o které poslední vůle prozrazují neocenitelné informace. Jedním z velkých témat bádání o šlechtě v posledním období jsou i šlechtické dvory.¹¹ Vedle dalších otázek se historikové – často pomocí složitých metodologických východisek – zajímají i o personální složení a velikost dvora.¹² K podobným výzkumům mohou přispět právě i dochované testamentsy. Jednotlivé odkazy (často v podobě kodicilu závěti), kromě toho, že u jednotlivých jmen samozřejmě definují sumu, kterou mají poručníci majetku po smrti testátora vyplatit, zmiňují i profesi či funkci dané osoby. Součástí testamentů jsou i další dvě pohyblivé skupiny osob – poručníci a testamentární svědci. Jejich – pokud možno prozopografický – výzkum by prozradil více o důležitých skupinách pánů přátel, o kategoriích přátelství, sousedství či klientelismu, tedy neoficiálních společenských strukturách, které bezpochyby určovaly život šlechtické (a nejen její) společnosti.¹³ Stranou zájmu nemůže zůstat ani zmíněná hmotná kultura šlechtických domácností. Ona výčtová přesnost inventárních soupisů je v tomto případě nahrazena možností zachytit emociální vztah testátorů k některým vybraným předmětům (nemluvě o tom, že testamentsy hlavně chudších příslušníků neřídka vyjmenovávaly velké množství – i když ne všechny – předměty, které dotyčná osoba vlastnila). Toto jsou pouze ty nejnvýznačnější oblasti výzkumu, které by rozsáhlá analýza šlechtických testamentů obohatila. Jedno téma jsem záměrně nechal na konec – jde o postižení sociální role příslušníků šlechtické rodiny.

Žena v testamentsch

1. Manželka, matka a vdova

Manželka je v mužských testamentsch zpravidla jmenována tradičním souslovím „manželka má nejmilejší“. O význačném postavení ženy uvnitř šlechtické rodiny svědčí skutečnost, že pozůstalá choť byla velmi často určena za „mocnou otcovskou poručnici“. Mocný otcovský poručník měl podle českého zemského práva – na rozdíl od ostatních poručníků – v podstatě stejná práva jako zemřelý otec.¹⁴ V praxi to znamenalo,

¹¹ Naposledy shrnuje sborník BŮŽEK, V. – KRÁL, P.: Aristokratické rezidence a dvory ...

¹² Srov. například studie T. Baletky, Z. Vybírala, T. Knoze, J. Kubeše či P. Kopičky ve sborníku citovaném v poznámce 11.

¹³ Srov. např. BŮŽEK, V.: Klientela Pernštejnů a Rožmberků ve druhé polovině 16. století. In: VOREL, P. (ed.): Pernštejnové v českých dějinách, Pardubice 1995, s. 213–225, který přináší i souhrn literatury.

¹⁴ Srov. KAPRAS, J.: Poručenství nad sirotky v právu českém se zřetelem k právům římskému, německému a v Rakouských platném, Praha 1904, s. 58–73. Srov. také JIREČEK, J. – JIREČEK, H. (eds.): Zřízení zemská..., s. 583 an; KOZÁKOVÁ, A.: Právní postavení ženy v českém právu zemském, Praha 1926, s. 7.

že mohl (a tomto případě mohla) volně nakládat s majetkem poručenců bez schválení zemského soudu. Při ukončení poručenství nemusel také mocný otcovský poručník skládat novému majiteli statku účty. Protože poručnická správa v sobě vždy skrývala ohrožení pro majetek, kšaftující šlechtici se často rozhodovali ustanovit poručnicí pozůstalou manželku. Zpravidla své rozhodnutí zdůvodňovali mateřskou láskou, která nedovolí manželce obrátit potomky o majetek.¹⁵ Ženino poručenství však po čase zanikalo. Možné důvody jeho ukončení uvádí ve své závěti z roku 1566 například Ladislav ze Šternberka.¹⁶ Vedle tradičního ukončení poručnictví, totiž nabytím zletilosti poručenců či smrtí poručníka/poručnice, se pozůstalé manželky týkalo ještě jedno, neustále se opakující ustanovení. Manželka přestávala být poručnicí svých dětí v okamžiku, kdy se opět vdala.¹⁷ Jestliže totiž jako vdova i nadále zůstávala příslušnicí rodiny zemřelého šlechtice, svým novým sňatkem vstupovala do jiné rodiny či rodu. Tím však také přestávala vyhovovat jako vrchní správce poručeneho majetku. Její roli v této situaci přebírali poručníci, kteří byli sepisovatelem závěti určeni manželce „k radě a ku pomoci“.

Povinnosti otcovské poručnice pregnantně vyjádřil Jan Mikuláš Popel z Lobkovic roku 1613, který úkoloval manželku, „že dítky mé předkem ke cti a chvále pana Boha všemohoucího a potom k víře svaté a bázni boží i ke všemu dobrému vésti, je věrně opatrovati, statku jim neumenšovati, ale raději rozmnožovati hleděti bude, jako věrná máť“.¹⁸ Starostí mocné otcovské poručnice a jí přidáných poručníků však nebyla pouze správa majetku. Pozůstalé manželky měly podle přání testátorů zabezpečit výchovu a vzdělání pozůstalých dětí, zejména chlapců. Jáchym Berka z Dubé tak na úplném konci 16. věku žádal manželku, že „dítky mé ke všemu dobrému a poctivému a vzlaště k víře svaté křesťanské pravé pod obojím způsobu a podle znění *auspurské confessi přidržeti a vésti bude*“.¹⁹ Avšak nejenom otázky víry ležely testátorům na srdci. Manželky po jejich smrti měly dbát i na dostatečné vzdělání potomků. Nejčastěji je měly vést k výuce jazyků a k „literárnímu umění“. V opatrování matky měli mužští potomci zůstat do sedmého či osmého roku věku.²⁰ Poté odcházeli nejdříve na domáci a posléze i na zahraniční školy a období dětství a mládí zakončovali cestou po Evropě.²¹

Znění testamentu bylo pro ženu-manželku stěžejním okamžikem. Na jeho ustanovení totiž záležela ona tolikrát zdůrazňovaná finanční nezávislost ženy-vdovy po manželově smrti.²² Testament v tomto ohledu vlastně navazoval na znění svatební smlouvy,²³

¹⁵ Srv. poslední vůli Karla z Valdštejna z roku 1597. SÚA Praha, ÚDZ, Deskové listiny, inv. č. 1531, kart. 51.

¹⁶ Státní oblastní archiv (SOA) Litoměřice, pobočka Žitenice, Lobkovicové roudničtí – rodinný archiv (LRR), sign. A 141, fol. 52–58.

¹⁷ Zajímavý je v této souvislosti slib, který si navzájem dali Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka a jeho manželka Lucie Otýlie Slavatová z Hradce: „Předně s panem manželem mým nejmilejším na tom sme se ustanovili, kdo druhého živobytem přečká, aby se, jak pán manžel můj víceji neženíl a tak já víceji nevďávala.“ Srov. poslední vůli Lucie Otýlie Slavatové z roku 1632 (SÚA Praha, DZV 144, fol. M.22v-M.30v).

¹⁸ SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LRR, sign. A 141, fol. 69–75.

¹⁹ SÚA Praha, ÚDZ, Deskové listiny, inv. č. 1544, kart. 52.

²⁰ Srov. např. testament Mikuláše Vojkovského z Milhostic z roku 1589 (SÚA Praha, DZV 26, fol. G.30v-H.3v): „Co se pak synův mých dotýče, ti též aby při mě milé manželce až do vosmi let jednoho každého zuostávali.“

²¹ Srov. alespoň HOJDA, Z.: „Kavalířské cesty“ v 17. století a zájem české šlechty o Itálii. In: Itálie, Čechy a střední Evropa, Praha 1986, s. 216–239; KROUPEL, J.: Dietrichstejnové v pol. 17. století a model tzv. kavalířské cesty. Historická Olomouc a její současné problémy, IV, 1983, s. 109–117.

²² KRÁL, P.: Žena a smrt v 16. a 17. století, v tisku.

kteřá obsahovala klauzule o ženině věnu a manželově obvěnění, i o způsobu pojištění těchto finančních částek, které sice žena nemohla využívat za manželova života, ale které jí měly finančně zajistit právě pro případ jeho smrti.²⁴ Manželka tak posledním pořízením dostávala pojištěný nárok na věno i obvěnění. Ne vždy však manžel své choti věno dostatečně pojistil. Tehdy byla manželka závislá na rozhodnutí manžela. K tomu došlo například v případě Vratislava z Pernštejna a jeho manželky Marie Manrique de Lara. Španělská vdova však na této situaci nakonec vydělala.²⁵ Dále bylo pravidlem prostřednictvím testamentu – samozřejmě v bezproblémových manželstvích – dávat ženě tak zvané „*nad věno*“.²⁶ Šlo o částku, která nebyla ujištěna svatební smlouvou a jejíž udělení, popřípadě výše závisela na libovůli manželově. Například Jan Erazim ze Švamberka přidal roku 1577 své manželce Kuňce z Veitmile „z manželské lásky“ k věnné částce 2 500 kop grošů míšeňských ještě jednou tolik peněz.²⁷ Bezpochyby také jeden ze způsobů, jak je možné odhalit jinak často skrytou kvalitu manželského vztahu. Pokud neměl manželský pár potomky, mohla se manželka stát dědičkou veškerého majetku svého chotě.²⁸

Šlechtické testamentsy také mnoho prozrazují o vdovském sídle pozůstalé manželky. Samozřejmě že pokud byla matka zároveň poručnicí nezletilých dětí, zůstávala na rodinném sídle. Avšak i poté, co se držitel majetku stali synové, mužští testátoři na nich vyžadovali, aby matce, popřípadě sestřím, zajistili dostatečné ubytování a zaopatření.²⁹ Jindy testamentsy dokonce obsahují přesné vymezení soukromého prostoru, který má po manželově smrti vdově náležet.³⁰

Mezilidské vztahy však hrály svou roli v raném novověku, s čímž počítali i sestavovatelé závětí. Poslední vůle tak mohla počítat s případnou nevráživostí, která nezřídka nastala mezi vdovou a budoucí snachou. Na podobnou situaci se proto připravil například Adam II. z Hradce v roce 1591. Manželce Kateřině určil za vdovské sídlo zámek v Jindřichově Hradci. Pokud by zde však nebyla spokojena a „kdyby k tomu přišlo, že by ... jí se nevidělo s synem mým aneb syny mými, zvláště když by se který oženil, na zámku mém Hradci bytem býti, tehdy může na zámku mém jiným buď v městě mém kterýmkoliv bytnost svou jmiti, kde se jí koliv dobře líbiti a viděti bude“.³¹ V některých případech – zpravidla v majetnějších šlechtických rodinách – bylo řešením odkázat ženě samostatné vdovské sídlo, ať už dům ve městě či dokonce panství s tvrzí či

²³ O návaznosti svatební smlouvy a testamentu se výslovně ve své poslední vůli z roku 1616 zmínil Jan Abrahám ze Sahlhauzeny (SÚA Praha, DZV 138, fol. N.22v-N.28v): „Tímto kšaftem mají minouti tolikýž smlouvy svadební, kteréžto mezi mnou a manželkou mou nejmilejší onoho času učiněny byly a žádná strana druhý, co se věna neb obvěnění dotýče, ničímž povinna bejti nemá a není.“

²⁴ Srov. KOZÁKOVÁ, A.: Právní postavení ženy..., s. 19–35; KAPRAS, J.: Manželské právo majetkové dle českého práva zemského, Praha 1908, s. 19–41.

²⁵ SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LRR, sign. P 14/28.

²⁶ Srov. KOZÁKOVÁ, A.: Právní postavení ženy..., s. 35–38.

²⁷ SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LRR, sign. A 142.

²⁸ Srov. např. poslední vůli Jana Rendla z Úšavy z roku 1565 (SÚA Praha, DZV 15, fol. M.8r-M.10v).

²⁹ Příkladem je závět Diviše Slavaty z Chlumu z r. 1571. SOA Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec, RA Slavatův, sign. II B 1, fol. 177–180.

³⁰ Srov. např. ustanovení závěti Jiřika Haranta z Polžic a Bezdružic z roku 1584 (SÚA Praha, DZV 22, fol. H.4v-H.6r). O snaze zabezpečit manželce intimní prostor svědčí poslední vůle Adama Nebilovského z Drahozubi z roku 1592 (SÚA Praha, DZV 26, fol. G.1r-G.4v).

³¹ Srov. KRÁL, P.: Pohřby posledních pánů z Hradce. In: BŮŽEK, V. (ed.): Poslední páni z Hradce, České Budějovice 1998 (= Opera historica, VI), s. 507.

zámkem. Poslední vůle však obsahovaly i další povinnosti, které synové vůči svým matkám měli.³²

2. Dcera

Poměrně mnoho prostoru věnovali mužští testátoři svým dcerám, a to i přesto, že potomci ženského pohlaví byli podle zemského zákona vyloučeni z nároků na dědictví, pokud žili sourozenci mužského pohlaví.³³ I tato skutečnost ukazuje na to, že proklamovaná neláska otců k dcerám je spíše zažitou nepravdou než historickou skutečností. Mužské testamentsy se zpravidla zabývaly dalším zaopatřením dcer. Ty měly až do dne svého provdání zůstat v péči matky, popřípadě po její smrti v opatrování svých bratrů, respektive jejich manželů. Právě přítomnost ženské části dvora, tedy fraucimoru, se zdá být jednou z hlavních podmínek, aby neprovdaná dívka – v dobových pramenech „panna“ – mohla na daném sídle pobývat. V opačném případě se ubytování pro pozůstalé dcery hledalo u nějakého jiného příbuzného, který dostával od dědiců majetku dostatek peněz na zaopatření.

Dcerám testátora bylo nutné v první řadě zajistit důstojné bydlení a náležité zaopatření. Pobyt dcer u matky se například jevil jako nejschůdnější řešení Divišovi Slavatovi z Chlumu roku 1571.³⁴ Rytíř Jan Boryně ze Lhoty nařizoval, „aby ... synové moji ... dcery mé a sestry své ... do vdání jejich při sobě chovali, je stravou, potřebami všemi podle náležitosti a možnosti jich opatrovali tak, aby se ony do těchž bratří svých slušně čeho stěžovati nemohly“.³⁵ Jan Mladší Popel z Lobkovic roku 1570 vysvětloval, proč je třeba zaopatření pro jeho dcery: „neb ... každé nějaká děvečka k posloužení se chovati musí a dorostlým služebná panna“.³⁶

Stejně jako v případě pozůstalých manželů i v případě dcer mysleli testátoři na častou problematičnost sourozeneckého soužití, která mohla být ještě znásobena často nepříznivým vztahem sestry – švagrová. Již zmíněný Jan Boryně podobný zádrhel navrhoval řešit následujícím způsobem: „Jestliže by z před dotčených dcer mých ... z uznání dobrých přátel hodných příčin při bratřích svých společně neb obzvláštěně zbyti nemohla, ta jse nikam jinam mimo krevního přítele svého obrátiti nemá“.³⁷ Onen krevní přítel, tj. příbuzný, pak měl samozřejmě nárok na částku, která by pokryla jeho náklady s výchovou mladé slečny. Na rozdíl od mužských potomků však testamentsy o samotné výchově mladých dívek prozrazují pouze tolik, že měly být vychovávány „v bázni boží“ a v úctě k rodičům. Pokud se však dcera nechovala podle otcova očekávání, mohl jí čekat trest v podobě ztráty nároku na část majetku. Tak dopadla Anna, dcera Jana nejstaršího Kalenice z Kalenice, která pohnala otce k soudu, čímž podle něj projevila neuctu k rodičům.³⁸

³² Zpravidla šlo o vyplácení pravidelného důchodu, ale v některých případech se objevili i více konkrétní povinnosti. Např. zmíněný testament Adama Nebilovského z Drahobuzi zajišťuje manželce kočárovou dopravu na přání.

³³ KOZÁKOVÁ, A.: Právní postavení ženy..., s. 48.

³⁴ SOA Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec, RA Slavatů, sign. II B 1, fol. 177–180.

³⁵ SÚA Praha, ÚDZ, Deskové listiny, inv. č. 1470, kart. 50.

³⁶ SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LRR, sign. A 139/1.

³⁷ SÚA Praha, ÚDZ, Deskové listiny, inv. č. 1470, kart. 50.

³⁸ Srov. poslední vůli Jana Nejstaršího Kalenice z Kalenice (SÚA Praha, DZV 143, fol. K.6r-K.11v): „Co se pak Anny ... dcery mé s ... manželkou mou předešlou splozené a již vdané a ode mne vybyté dotyče, já,

Druhou důležitou povinností dědiců majetku bylo zajistit pro pozůstalé dcery věno. Jak už bylo řečeno, dívky zůstávaly v opatrovnictví svých příbuzných pouze do dne svého provdání. Všechny testamentsy, které se zabývaly otázkou provdání pozůstalých dcer, trvaly na jedné podstatné podmínce. Dcera, o jejímž budoucím osudu za života rozhodoval otec, se mohla vdát pouze se souhlasem určených poručníků a dalších „pánů přátel“. Pokud tak učinila, měla nárok na věno, které se vyplácelo z pozůstalého majetku, a na výpravu. Podle zemského zákona měly všechny dcery nárok na stejné věno jako jejich první vdaná sestra.³⁹ O tom, jak v rytířském prostředí mohla vypadat svatební výprava nevěsty, vypovídá poslední vůle zmíněného Jana Boryně, který trval na tom, „aby jedna každá z nich předkem měla čtyry sukně hedbávný, totiž jednu aksamitovou, druhou damaškovou a dvě tykytové, a to vše nový, kromě jiných sukní svátečních a všedního dne chodících a k tomu kožich běliznový dlouhý nový tykytou podšitý. A se dvě lože poctivé dobrých šatuov pevných s povlaky, svrchní kmentový a spodní plátenný. A k tomu také tý jedný každý dceři mý řetizek zlatý od sedesáti uherských zlatých“.⁴⁰ Tím, že dcera dostala věno a výbavu, ztrácela nárok na díl rodinného majetku. To potvrdil ve své závěti i Jan mladší Popel z Lobkovic, když poznamenal, že „tím dcery mý ze všeho statku mého vtotcovského, bratrského i kterej mi se po mejch manželkách nejmilejších dostal, sou vybyty“.⁴¹ Testamentsy také vždy určovaly lhůtu, do které muselo být věno vyplaceno a sankce, které následovaly, pokud se tomu tak nestalo.

Univerzální dědičkou otcova majetku se dcera stávala pouze zřídka. Vlastně tomu tak bylo pouze v případě, že v celém rodě už nežil mužský příslušník. Ve valné většině mužských závětí tak byly dcery pouze součástí ustanovení o jejich dalším osudu. Naopak v ženských testamentsy, jak ještě bude uvedeno v další části studie, se dcera stávala hlavní osobou – totiž dědičkou většinou skrovného majetku matčina.

3. Sestra

Sestra se ve šlechtických testamentsy objevuje v několika rolích. Mohla být dědičkou části skrovného majetku, převážně od ženské testátorky. Ve výjimečných případech se také mohla stát poručnicí majetku a dětí. Podle zemského práva mohla být zletilá sestra poručnicí svých nezletilých bratří. Pravdou však zůstává, že sestra se stávala poručnicí poměrně zřídka.⁴² Poručnicí však nemusela být pouze nejstarší sestra, tj. vlastně dcera testátora, ale i jeho vlastní sestra, tedy teta poručenců.⁴³ O neobvyklosti tohoto kroku však svědčí reakce Karla staršího ze Žerotína, který se velmi podívoval, když hrabě ze Salmu ustanovil na konci 16. století za poručnicí svých nezletilých dětí vlastní

poněvadž jest se ke mně jakž na dceru náleži poslušně nechovala, nýbrž k soudům nemalé zanepřázdňení činila ..., tomu chci ..., aby po mně nic nedědila ...“

³⁹ KOZÁKOVÁ, A.: Právní postavení ženy..., s. 21. Pouze dcery, které byly nemocné či tělesně postižené, a tudíž byla malá šance je provdat, mohly získat větší věno.

⁴⁰ Zlatý řetizek náležel k tradiční součásti dívčí výbavy. Zde srov. SÚA Praha, ÚDZ, Deskové listiny, inv. č. 1470, kart. 50.

⁴¹ SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LRR, sign. A 139/1.

⁴² Srov. poslední vůli Kateřiny Litochlebové z Malovic z roku 1600 (SÚA Praha, ÚDZ, Deskové listiny, inv. č. 1548, kart. 52), která pověřuje dceru, aby se starala o duševně nemocného bratra.

⁴³ Srv. poslední vůli Bohuslava Zvikovského z Brodů z roku 1593 (SÚA Praha, ÚDZ, Deskové listiny, inv. č. 1520, kart. 51).

sestru. Žerotín dokonce žádal o dobrozdání nejvyššího komorníka, který mu však odpověděl: „Že může muž ženu za poručníci učiniti a poněvadž ženu, proč ne také sestru.“⁴⁴

Ženské testamenty

1. Testátorky

V prvé řadě je třeba říci, že ženy disponovaly právem učinit poslední pořízení o svém vlastním majetku pro případ smrti a tohoto práva v hojné míře využívaly. Zatímco dřívější zemské právo operovalo s královskou odúmrťí pro případ, že žena (šlechtična) neučinila poslední pořízení, zemská zřízení 16. věku pro tento případ pamatovala na děti jako na přirozené dědice.⁴⁵ O zajímavé sebereflexi žen samých i o jejich postavení ve společnosti svědčí hned úvodní věty jejich pořízení. Žena, která sestavovala testament, se ve velké většině případů sebeidentifikovala pomocí některého mužského příslušníka rodiny – zpravidla manžela (ať už živého či mrtvého) či otce. Proto nepřekvapí, že velkou většinu ženských testamentů psala manželka, dcera či pozůstalá vdova.

2. Tvář i tvář smrti

Několikéré důvody, které vedly ženy k sepisování své závěti, se příliš neodlišovaly od těch mužských. Na jedné straně stály sestavovatelky závěti, jež stručnost, rozechvělý rukopis a někdy i jejich vlastní slova usvědčují z toho, že se nechaly překvapit těžkou nemocí bez sepsaného testamentu a tento prohršek na poslední chvíli dohání.⁴⁶ Na druhé straně bychom pak našli šlechtičny, které si v duchu dobového myšlení uvědomovaly skutečnost, že smrt je neoddelitelnou součástí života, již se není možné vyhnout. Toto své přesvědčení nejčastěji zdůrazňovaly slovy, že neznají „ani dne, ani hodiny, kdy je pán Bůh ráčí prostředkem smrti k sobě povolati“. Proto sepisovaly své závěti s dostatečným předstihem tak, aby je smrt nezaskočila.

V tomto ohledu se od počátku 17. století objevuje ještě jeden motiv včasného sepsání závěti. Jejím základem spočíval v přesvědčení, že existuje předepsaný způsob, jak se chovat v předstání smrti. „Považujíc z toho, že každému člověku na tom mnoho záleží, aby časné o věcích svých, co mu tak pán Bůh z milosti své uděliti a požehnati ráčil, pořízení učinil tak, kdyby potom znenadání od pána Boha nemocí těžkou a smrtedlnou navštíven jsa, o tyto věci světské a tělesné nepečoval, nýbrž aby celou mysl svou ku pánu Bohu stvořiteli svému obrátil,“ napsala ve svém testamentu z roku 1635 Zuzana Skalická rozená Chanovská z Dlouhé Vsi.⁴⁷ Ve zkratce tak tato šlechtična vystihla to, co popisují dobové příručky o dobrém umírání.⁴⁸ Na smrtelné posteli již člověku nenáleží zabývat se pozemskými statky. Pokud chce vyhrát svůj poslední a nejdůležitější souboj – souboj o svou duši – musí se v tomto okamžiku obrátit k duchovním rozvahám a cvičením.

⁴⁴ KOZÁKOVÁ, A.: Právní postavení ženy..., s. 7.

⁴⁵ Tamtéž, s. 43.

⁴⁶ Srov. např. poslední vůli Johanky Janovské z Dobrušky, která v roce 1583 sepsala svůj testament až poté, co se na ni zřítíla část zdi. SÚA Praha, DZV 22, fol. C.25v-C-30v.

⁴⁷ SÚA Praha, ÚDZ, Deskové listiny, inv. č. 1621, kart. 54.

⁴⁸ Srov. KRÁL, P.: Sterben und Tod in frühneuzeitlichen Quellen in den böhmischen Ländern (1500–1650), Frühneuzeit-Info, X, 1999, s. 266–267, 272.

Důvodem sepsání testamentu mohlo samozřejmě být i postupující stáří, jak tomu bylo v případě Anežky Kaplířové ze Žďáru, která se roku 1603 dala do spisování závěti, „poněvadž pak již podle sešlosti věku mého při sobě a zdraví mém čím dáleji větší nedostatky poznávám.“⁴⁹ Většina žen – a v tomto se opět neliší od mužských testamentů – neopomněla zdůraznit, že své poslední pořízení sepisuje „jsa rozumu zdravého a paměti dobré“. Vlastně tím pouze vycházely vstříc požadavku zemského zřízení.⁵⁰

Dalším z důvodů, který se v arengách ženských testamentů objevuje s železnou pravidelností, je starost o vztahy uvnitř rodiny, které by se mohly rapidně zhoršit, pokud by testátor zemřel bez posledního pořízení.⁵¹ Mnohé soudní pře, které vzplály po smrti šlechtičů i šlechtičen, dokazují, že nešlo o obavu neoprávněnou.

3. Dědictví a dědicové

Žena samozřejmě sepisovala testament pouze tehdy, když disponovala majetkem, který mohla odkázat. Předmětem odkazu tak mohl být malý pozemkový majetek, který žena předtím zdědila, či finanční hotovost pojištěného věna a obvěnění. Velmi často ženy odkazovaly dlužní úpisy a jistoty, které měly mezi lidmi. Mezi nejčastější odkazované předměty pak náležely jednotlivé „svršky a nábytky“ a další cenné předměty, které náležely do osobního ženina vlastnictví. Ve valné většině případů šlo v porovnání s mužskými testamenty o malé částky peněz. O to s větší pečlivostí některé testátorky podrobně rozepisovaly jednotlivé položky svého skrovného majetku – samozřejmě k radosti historikově.⁵²

Ženy odkazovaly svůj majetek hlavně manželům nebo dcerám. Mužští potomci stáli často v jejich testamenech až ve druhém sledu. Naopak dcery jako dědičky hrály v ženských testamenech mnohem větší roli než v závětech mužských. V jistém smyslu zde je možné hovořit o jakési vzájemné ženské solidaritě. Pro ženu, dokonce ani ve šlechtickém prostředí, nebylo jednoduché získat majetek, se kterým by mohla v průběhu manželství volně disponovat. Dokonce ani ono několikrát zmíněné obvěnění, tedy finanční částka, kterou muž „oplácel“ manželce přinesené věno, nebylo šlechtičně k dispozici za manželova života. Pokud se šlechtičně díky rozličným testamentárním odkazům či darům podařilo přijít k takovému „nezávislému“ majetku, zpravidla se ho snažila pomocí poslední vůle zajistit pro své ženské potomky, zpravidla pro dcery, ale i pro vnучky, sestry a dokonce i tety.⁵³ Zdá se, že podobné uchovávaní majetku v ženské linii mohlo fungovat i v průběhu několika generací. Součástí ženských testamentů – lze říci, že ve

⁴⁹ SÚA Praha, ÚDZ, Deskové listiny, inv. č. 1554, kart. 52.

⁵⁰ „Jestliže by kdo z stavů o statku svém dědičném kšaft dělati chtěl, ten má při rozumu zdravém býti.“ Srv. článek O.3 obnoveného zřízení zemského – JIREČEK, H.: (ed.), Obnovené Právo a zřízení..., s. 406.

⁵¹ Příznačné je poslední pořízení Salomeny Bryknarové z Dubé. SÚA Praha, ÚDZ, Deskové listiny, inv. č. 1499, kart. 51.

⁵² Srov. například poslední vůli Aleny Valdštejnské z Lobkovic z roku 1586 (SÚA Praha, DZV 24, fol. K.30) či Alžběty Veimilové z Žerotina z roku 1591 (SÚA Praha, DZV 26, fol. L.21r-L.25r).

⁵³ Bezpochyby to souvisí i se skutečností, že až do roku 1627 mohly matky svůj majetek odkazovat úplně volně. Teprve článek O.26 obnoveného zřízení zemského určil, „aby jedna každá matě dětem svým pořádným v manželství pořádným splozeným půl dílu jmění svého odkázala, druhý pak díl, komu by se jí dobře líbilo, kšaftovala“. Srov. JIREČEK, H. (ed.): Obnovené Právo a zřízení..., s. 422.

větší míře než u mužských závětí – jsou i pečlivě vypsány odkazy jednotlivým osobám mimo šlechtickou rodinu, často s připojenou motivací tohoto odkazu.⁵⁴

I do odkazů šlechtičen se samozřejmě odrážely vztahy uvnitř rodiny. Magdaléna Vlková z Lukavce například odkázala veškerý svůj skrovný majetek synovi Janovi Adamovi Vlkovi z Kvítkova, zatímco druhý syn Mikuláš získal pouze nepatrnou část. Důvodem zřejmě byly napjaté vztahy mezi Magdalenou Vlkovou a její snachou, Mikulášovou druhou manželkou. I ona drobná suma, kterou měl Mikuláš Vlk získat, byla totiž vázána podmínkou, že bude vyplacena až po smrti jeho druhé manželky. Pokud by pak Mikuláš zemřel dříve než nenáviděná snacha, peníze měly získat jeho děti – ale pouze z prvního manželství. S první snachou, zdá se, Magdalena Vlková vycházela mnohem lépe. V jiném případě zase Anna Charvátová z Kopidlan odmítla postoupit svůj majetek dceři Alžbětě, protože „jest se ke mně vždycky všelijak protimyslně postavovala, to, čímž mně spravedlivě povinovata byla, mně neodvozovala, mně v starosti a nemoci mé opouštěla, a tak jakž na poslušnou dceru náleží, ke mně se nechovala“.⁵⁵ I tyto dva malé rodinné příběhy dokumentují, že na první pohled nudné právní dokumenty mohou přinést mnoho světla do historicko-antropologicky orientovaných výzkumů.

4. Poslední věci člověka

Na závěr ještě několik vět o pohřebních rituálech, jejichž průběh zkoumané testamenty dokumentují. Přibližně od dvacátých let 17. století šlechtičny v závětech vypovídají stále více o své představě posledního rozloučení a uložení těla. Mezi nejfrekventovanější přání patřilo, aby tělo bylo pohřbeno velmi prostě a „podle způsobu a řádu křesťanského“.⁵⁶ Jako místo posledního odpočinku si nejčastěji vybírali hrobky, kde již odpočívali jejich manželé (v některých případech i se svými prvními manželkami), děti a další příbuzní.⁵⁷ Na církevní instituci, která místo spravovala, tehdy nezapomínali ani s peněžitými odkazy. V některých případech byly představy šlechtičen o vlastním pohřbu velmi konkrétní. Marie Švihovská z Rozdražova si roku 1637 například přála, aby její tělo bylo pohřbeno „toliko v dřevěné rakvi beze všech hedbávných šatův ani ničehož od zlata, mimo ty svátosti, které na hrdle nosím (a to bez řetízků) k tělu mému přiložené aby byly“.⁵⁸ Posledního rozloučení se vedle duchovních⁵⁹ a nejbližších přátel⁶⁰ mělo zúčastnit co nejvíce chudých, kteří svou mocnou modlitbou pomáhali zajistit bezpečný přechod do nebeského království.⁶¹ Těm se po ukončení funérální slavnosti mělo připravit jídlo a pítí.⁶² Součástí posledního pořízení byly i žádosti o zabezpečení místa posledního odpo-

⁵⁴ Kateřina Radecká ze Šebířova například roku 1640 odkázala 60 kop míšeňských „chůvě, kteráž ... děti mé milé odchovala“. SÚA Praha, DZV 148, fol. F.10r-F.12v.

⁵⁵ Srov. poslední vůli Anny Charvátové z Kopidlan z roku 1632 (SÚA Praha, DZV 144, fol. I.22v-I.23v).

⁵⁶ Vedle mnoha dalších srov. poslední vůli Barbory Vratislavové z Dirného z roku 1618 (SÚA Praha, DZV 142a, fol. A.29r).

⁵⁷ Srov. např. poslední vůli Anny Mejstřícké z Bilejova (SÚA Praha, DZV 133, fol. L.9v-L.12v, L.18r). Marie Kotvicová z Vrtby chtěla být zase pochována vedle své dcery (SÚA Praha, DZV 147, fol. D.18r-D.25v).

⁵⁸ SÚA Praha, DZV 147, fol. G.26r-G.28r.

⁵⁹ Srv. poslední vůli Marie Švihovské z Rozdražova (SÚA Praha, DZV 147, fol. G.26r-G.28r).

⁶⁰ Např. Ludmila Přichovská z Kokořova v testamentu z roku 1632 (SÚA Praha, DZV 144, fol. H.24r-H.30r).

⁶¹ Obecně GEREMEK, B.: Slitování a šibenice. Dějiny chudoby a milosrdenství, Praha 1999.

⁶² Srv. poslední vůli Marie Švihovské z Rozdražova (SÚA Praha, DZV 147, fol. G.26r-G.28r).

činku. Anna Marie Kotvicová z Vrtby si v roce 1638 přála, aby její tělo „pro budoucí památku kamenem mramorovým s vytesáním na něm dvou erbů vedle sebe, jednoho mého a druhého ... dcery mé milé, též s vytesáním textů jmen obou našich vlastních, přikryto a přiloženo bylo.“⁶³

Women in Wills of the Nobility in the Sixteenth and Seventeenth Centuries

Pavel Král

A widow's role was often changed from that of the mother of the heir into that of a „powerful paternal guardian“. Male testators provided their surviving widows with a place to live after their own deaths. Daughters of aristocratic families most often appear in male wills in connection with their dowry and establishing a place for them to reside until they marry. Women in the aristocracy wrote wills primarily to fulfill the period expectation of a „good death“. They left property to their daughters more often than is the case in male wills. A part of an aristocratic woman's will was also instructions for the funeral rite.

⁶³ SÚA Praha, DZV 147, fol. D.18r-D.25v.

TĚHOTENSTVÍ VE ŠLEHTICKÉ DOMÁCNOSTI NA PRAHU NOVOVĚKU

Václav Bůžek

Rakouská historička Beatrix Bastlová v nedávno vydaném díle o šlechtické ženě raného novověku názorně objasnila společenské a kulturně historické souvislosti „ženského světa“ v prostředí urozenců 16. až 18. století.¹ Ve svém konceptu a následném výkladu dějin raného novověku vnímala Bastlová šlechtičnu jako společensky a biologicky vymezenou dějinnou strukturu, která se od ostatní pospolitosti odlišovala konfigurací svého systému symbolických hodnot, norem, vzorů jednání a chování.² Zřetelná integrace metodologických východisek s důrazem na proměnu mentality v epoše dlouhého trvání a na historickou antropologii, podpořená využitím rozmanitých typů tradičních i méně obvyklých pramenů, umožnila Beatrix Bastlové proniknout k hodnotám myšlenkového světa šlechtičny a k jeho rituálově se opakujícím i zcela nahodilým projevům v jejím každodenním životě. Každodennost ženy je možné utřídit a následně i vyložit podle rituálů, které se nejvíce přibližovaly vžitému řádu dobové skutečnosti. Jedno z takových paradigmatických východisek interpretace dějin nabízí životní cyklus.³ V jeho ritualizovaných dějích se zrcadlí sebereflexe struktury i reflexe okolního světa.

Biologické pokračování šlechtického rodu představovalo počátkem novověku jeden z pilířů nadgeneračního myšlení urozenců. Tíživá zodpovědnost za nepřetržitou posloupnost urozenosti se v něm snoubila s vědomím majetkové a mocenské nadřazenosti v hierarchicky uspořádané společnosti. K prvořadým a základním křesťanským povinnostem manželů proto patřilo zplození potomků. I příchod dětí na svět se nepochybně stával jednou z určujících podmínek, která ovlivňovala utváření prestiže šlechtických rodin v očích jejich bližšího i vzdáleného okolí.⁴

I když ani o porodu, šestinedělí a nejrannějším dětství šlechtických dětí toho české dějepiscectví prozatím mnoho neřeklo, téměř žádnou pozornost nevěnovalo reflexi těhotenství v domácnosti urozených osob na prahu novověku.⁵ Dějiny životních a biologických cyklů mužů, žen a dětí mezi početím a smrtí patří k tématům, k nimž se teprve

¹ BASTL, B.: Tugend, Liebe, Ehre. Die adelige Frau in der frühen Neuzeit, Wien-Köln-Weimar 2000 (s vyčerpávající bibliografií k tématu na s. 595–658).

² PETRÁŇ, J. a kol.: Dějiny hmotné kultury. Kultura každodenního života od 16. do 18. století, II/1, Praha 1995, s. 79–112. Dále srov. DÜLMEN, R. van: Die Entdeckung des Individuums 1500–1800, Frankfurt am Main 1997, s. 70–84.

³ DRESSEL, G.: Historische Anthropologie. Eine Einführung, Wien-Köln-Weimar 1996, s. 95–113; PETRÁŇ, J. a kol., Dějiny hmotné kultury, s. 148–221.

⁴ K tomu bližší BŮŽEK, V. – HRDLÍČKA, J. – KRÁL, P. – VYBÍRAL, Z.: Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku, Praha 2001 (zvláště srov. kapitulu nazvanou Tradice urozenosti); MATA, P.: Aristokratisches Prestige und der böhmische Adel (1500–1700), Frühneuzeit-Info, X, 1999, s. 43–52.

⁵ Srov. LABOUVIE, E.: Andere Umstände. Eine Kulturgeschichte der Geburt, Köln-Weimar-Wien 1998, zvláště s. 9–102.

nyní obrací badatelská pozornost.⁶ Ani tento příspěvek proto nemůže být vyčerpávající. Chtěl by spíše nastínit, jaké možnosti interpretace zvoleného tématu nabízejí dosud známé prameny, zvláště osobní korespondence šlechticů a jejich paměti. Studie si klade za cíl zachytit reflexi vlastního i cizího těhotenství očima ženy ze šlechtického prostředí a současně odhalit pohled muže na graviditu své vlastní manželky i žen ostatních urozenců z jeho blízkého i vzdáleného okolí.

Jestliže šlechtic a šlechtice uzavírali svůj první sňatek, pak se potkávali muž a žena, kteří byli na novou životní roli zpravidla rozdílně připraveni. Jejich chování v manželství ovlivňovala nejen křesťanská morálka a předchozí životní zkušenosti, ale začasť se v něm odrážela také dobová pravidla výchovných naučení. Takové písemnosti ovšem nebyly pouze výsadou mužů.⁷ V ojedinělých případech se dochovala výchovná nařízení i pro šlechtické dívky. Když kníže Johann Weikhard Auersperg posílal před létem roku 1676 svou mladičkou dceru Aloisii k vídeňskému dvoru, aby mezi dvorními dámami císařovny získala zkušenosti z dvorského života, důrazně ji upozorňoval, jak se má chovat k mužům. Naléhavá slova starostlivého otce o počestném a především cudném vystupování slušně vychované mladé šlechtice byla míněna velmi vážně.⁸ Zatímco ženský svět se ve světle obdobných šlechtických naučení jevil jako pravý ráj křesťanských ctností, svět mužů se více blížil každodenním zvyklostem. I když nejčastěji radili dospívajícím šlechtickým mladíkům při výběru budoucí nevěsty jejich otcové, mohly ke sňatku a k založení rodiny vybízet své syny i starostlivé matky. Jestliže byly postaveny do role mužů, neskrývaly své obavy o udržení rodové posloupnosti.⁹

Mnohým šlechtickým mladíkům, kteří vstupovali do manželství, nechyběly první sexuální zkušenosti. Zvláště při kavalírských cestách do zahraničí se rychle zbavovali předsudků o škodlivosti předmanželské sexuality, kterou hlásala pruderní křesťanská morálka, a navazovali intimní přátelství se smyslnými kurtizánami. Daleko od domova vítězily potřeby dospívajícího těla nad harmonickým řádem křesťanské duše.¹⁰ Rozkoš

⁶ I se shrnutím literatury blíže BŮŽEK, V.: Die private Welt der böhmischen adeligen Familien in ihren Selbstzeugnissen des 16. und 17. Jahrhunderts. In: HEIMANN, H.-D. (ed.), Adelige Welt und familiäre Beziehung. Aspekte der „privaten Welt“ des Adels in böhmischen, polnischen und deutschen Beispielen vom 14. bis zum 16. Jahrhundert, Potsdam 2000, s. 17–41. Dále srov. BŮŽEK, V. – HRDLIČKA, J. – KRÁL, P. – VYBÍRAL, Z.: Věk urozených (zvláště kapitulu Od kolébky do truhly).

⁷ Např. KVĚT, F. B. (ed.), Urozeného Pána Pana Jana z Lobkovic na Hasištejně zpráva a naučení jeho synu Jaroslavovi v tom, co činiti a co nechati, a kterak se a pokud v čem zachovávatí má, Praha 1851. Toto výchovné naučení pochází z devadesátých let 15. století. K tomu srov. dobový opis z osmdesátých let 16. století ve Státním oblastním archivu Třeboň (dále SOA Třeboň), Cizí rody – registratura, z Lobkovic, inv. č. 88 (pod názvem „Instructio dle ženění, aby nebylo želení“).

⁸ Blíže: Fürst Johann Weikhard Auersperg an seine Tochter Aloisia. In: MECENSEFFY, G. (ed.): Im Dienste dreier Habsburger, Wien 1938, s. 505–508 (za zprostředkování kopie přátelsky děkuji paní Doc. Dr. Beatrix Bastlové z vídeňské univerzity). Dále srov. KOVÁCS, E.: Die ideale Erzherzogin – Maria Theresias Forderungen an ihre Töchter, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, XCIV, 1986, s. 49–80.

⁹ „... bude-li Ty dlouho v cizích zemích, třeba mnoho pěkných švarných dívčinek se rozevďá, tak že Ty potom musíš starým mládcem zůstatí, anebo sobě nějakou starou babičku vzítí,“ nabádala v prosinci roku 1646 ovdovělá Zuzana Černinová z Harasova svého syna Humprechta Jana, aby se oženil. KALISTA, Z. (ed.): Korespondence Zuzany Černinové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černinem z Chudenic, Praha 1941, s. 144.

¹⁰ I s odkazy na prameny blíže BŮŽEK, V.: Die private Welt, s. 20–22; TÝŽ: Muž, žena a děti v aristokratické rodině na prahu novověku (v tisku).

přinášela mladíkům nejen radost, ale i první citová zklamání.¹¹ Zda šlechtičtí mladíci získávali sexuální zkušenosti také při zábavách ve venkovském zázemí svých domácích rezidencí, lze zatím spíše jen tušit z důvěrných listů Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a jeho manželky Polyxeny. Oba manželé byli kolem poloviny dvacátých let 17. století pobouření chováním jejich dospívajícího syna Václava Eusebia, jenž se stejně starými mladíky urozeného i neurozeného původu podnikal dobrodružné výpravy do okolí Roudnice nad Labem.¹² O tom, že chování šlechtických pubescentů se leckdy vymykalo kontrole jejich přísných otců, svědčily aféry Ericha Španovského z Lisova či Zdeslava Hrzána z Harasova v rudolfínské Praze, v nichž o erotické výstřelky nebyla nouze.¹³

Šlechtické dívky naopak prožívaly mládí v zámeckých fraucimorech svých matek nebo příbuzných, aby tu získaly školu křesťanských ctností. Starší ženy jim navíc předávaly poznatky o jejich budoucí roli matky a paní domu. Jakékoliv ohrožení ctností, tedy i nedovolený pohlavní styk, se považovalo za „nechvalitebný skutek a něšťastnou příhodu z křehkosti lidské pošlou“. Tak pojmenoval Václav Březan počínání svobodné Anny Litické, jež přináležela k fraucimoru Kateřiny Rožmberské z Ludanic, poté co počátkem roku 1587 otěhotněla s Janem Špulířem z Jiter.¹⁴ Od šlechtické nevěsty se totiž očekávalo, že dobrovolně dodrží křesťanskou zvyklost a do svého prvního manželství vstoupila jako ctnostná panna. Když se v roce 1597 seznámil dvaadvacetiletý Jindřich Michal Hýzrl z Chodů s budoucí manželkou Annou Šanovcovou ze Šanova, napsal o ní ve svých Pamětech, že to byla „dáma vši ctnosti a studu panenského plná“.¹⁵ Že se do takového výroku promítl víc než cokoliv jiného vášnivý pohled zkušeného muže napjatého nadějným očekáváním, se zdá být velice pravděpodobné.

Počátkem novověku stále přetrvával názor o zcela pasivní roli ženy při početí. Žena měla sloužit jako nádoba či strom, kde pomalu uzrávalo to, co Bůh prostřednictvím svého hospodáře, tedy muže, zasel, obdělával a dokonce i sklízel, neboť hlavní odpovědnost za pokračování urozenosti šlechtického rodu nesl na svých bedrech muž. Žena byla prostředkem, jak očekávaného cíle dosáhnout.¹⁶ Když Jindřich Michal Hýzrl z Chodů vykonal na podzim roku 1605 pohlavní styk se svou manželkou, nerozpakoval se učinit poznámku o svých bezprostředních pocitech: „Pán Bůh také ráčil manželku mou poobčerstviti.“¹⁷ Jeho slova podávají výstižné svědectví o očekávaném poslání ženy při početí a také o tom, že soulož uskutečnil za účelem zplození potomka. Zatímco v těle jeho manželky začal klíčit nový život, tento zkušený šlechtický „krýgsman“ usedl na koně a odjel

¹¹ Jak dokládají slova jednoho z kavalírů: „Miloval bych rád, i nevím jak, mý štěstí jde naopak. Jedeme, pacholče, sedlej koně, necháme všeho tak.“ Jeden z výroků ve šlechtických památkách (Archiv Národního muzea Praha, Sbirka rukopisů, inv. č. 6–7, 1166).

¹² Blíže MAREK, P.: Děťství a dospívání Václava Eusebia z Lobkovic ve světle španělské korespondence jeho rodičů. In: BARTEČEK, I. (ed.): Celostátní studentská vědecká konference HISTORIE '99, Olomouc 2000, s. 61–87.

¹³ BŮŽEK, V.: Rytíři renesančních Čech. Praha 1995, s. 121–122, 131–132.

¹⁴ PÁNEK, J. (ed.): BŘEZAN, V., Životy posledních Rožmberků I–II, Praha 1985, s. 482–483.

¹⁵ PETRÁČKOVÁ, V. – ŠIMEČKOVÁ, A. – VOGELTANZ, J. (eds.): Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů, Praha 1979, s. 64.

¹⁶ „Dokud olej v lampě, bude svítit oheň, když olej přestane, světlo zhasne.“ uvažoval o „plodivostech“ žen Karel starší ze Žerotína v listě Janu Čejkovi z Olbramovic, jenž se chystal léte 1612 doslova vyměnit stárnoucí partnerku za mladou. List z 26. 5. 1612 vydal BRANDL, V. (ed.): Spisy Karla Staršího z Žerotína III, Praha 1872, s. 92–96 (citace pochází ze s. 95).

¹⁷ PETRÁČKOVÁ, V. – ŠIMEČKOVÁ, A. – VOGELTANZ, J. (eds.): Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů, s. 114.

do války.¹⁸ Smysl manželského pohlavního styku tak byl podle křesťanské morálky beze zbytku uskutečněn. Sotva došlo k tělesnému spojení muže a ženy, jejich světy se ale vzápětí vzdálily, aby se krátce znovu více sblížily až v době, kdy žena měla naplnit své mateřské poslání.

Početí se ve šlechtickém prostředí neponechávalo náhodě. V naučení, které vydal v poslední čtvrtině 17. století Karel Eusebius z Lichtenštejna svému synovi Johannu Adamu Andreasovi, mu dokonce podrobně radil, jakou by měl se svou manželkou zaujmout polohu při pohlavním styku, aby došlo k očekávanému početí. Snad až překvapivě se může zdát zjištění, že starost o posloupnost šlechtického rodu, která se předávala z otce na syna, mohla začínat dokonce návodem, jakým způsobem by se měl provádět v manželství pohlavní styk.¹⁹

Intimita manželského soužití se podřizovala zákonitým projevům šlechtické racionality. Soukromý mikrosvět manželského páru tvořil klíčovou součást prestiže šlechtického rodu, která byla záležitostí veskrze veřejnou. Právě v těchto souřadnicích dobového myšlení je možné vnímat i (polo)veřejnou svatební noc novomanželů, při níž mělo dojít k jejich prvnímu tělesnému spojení. Kdyby se při prvním sňatku nepotvrdila očekávaná poctivost manželky nebo pohlavní schopnost jejího partnera, byly by symboly prestiže šlechtického rodu vážně otřeseny. Skutečná míra intimizace tělesných a citových projevů manželského páru nepochybně závisela na proměně distinktivních hodnot chování, k nimž na prvním místě v raném novověku zřejmě patřil stud. O něm však české dějepisceví toho zatím mnoho neřekli.²⁰

Spíše v ojedinělých případech se otcové zdráhali dát souhlas ke sňatku svých příliš mladých dcer. Na základě prožitých životních zkušeností se obávali, že by nedospělý organismus neunesl fyziologickou, ba ani psychickou zátěž očekávaného těhotenství a následných porodů. S předčasnými zásnubami své sotva sedmnáctileté dcery nesusouhlasil na jaře roku 1612 Karel starší ze Žerotína.²¹

Šlechtična každý čtvrtý týden očekávala pravidelnou menstruaci. Během ní používala jako hygienické prostředky pruhu sepraného plátna, které si upevňovala ke spodní sukni, neboť jiné spodní prádlo nebylo téměř až do konce 16. století doloženo. V době menstruace byla žena podle dobových názorů považována za nečistou. Ženský organismus procházel nezbytnou očistou a teprve po jejím dokončení skýtal možnost nového oplodnění. Pohlavní styk se během menstruace přísně zakazoval, protože „nečistoty ženské“ by tak přešly i na muže. Přerušování menstruačního cyklu se považovalo za

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ Jeho budoucí ženě se výslovně přikazovalo ležet na zádech. Nohy měla pokrčít a co nejvíce přitáhnout k tělu. Polohu, při níž by na zádech naopak ležel muž, Lichtenštejn nedoporučoval, neboť nevedla podle jeho názoru k zplodění nového života. V uvedených případech otec synovi zdůrazňoval, že takovou zkušenost prověřily celé generace jeho předků a doslova mu napsal, že nezná „kein besser arth in actu coitus“. Blíže i s rozбором instrukce BASTL, B.: Tugend, Liebe, Ehe, s. 375–397 (citace ze s. 387).

²⁰ SCHRÖTER, M.: Zur Intimisierung der Hochzeitsnacht im 16. Jahrhundert. Eine zivilisationstheoretische Studie. In: BACHORSKI, H.-J. (ed.), Ordnung und Lust. Bilder von Liebe. Ehe und Sexualität in Spätmittelalter und Früher Neuzeit, Trier 1991, zvláště s. 378–411.

²¹ Protože „jest zrostu dosti ještě skrovného a přirození outlého, kdyby mladost věku ještě k tomu přistoupila, mohlo by mi se s ní dít jak s mateřím její, která ještě devatenáctého léta nedošla, když se z toho světa odebrala“. Dopis Karla staršího ze Žerotína Matěji Cyrovi z 9. 5. 1612 vydal BRANDL, V. (ed.): Spisy Karla Staršího z Žerotína III, s. 82–83.

neklamný počátek gravidity.²² Její nejranější fáze, kdy se ještě přesně nevědělo, zda se skutečně jedná o očekávané těhotenství nebo o fyziologickou poruchu ženského organismu, se označovala ve šlechtickém prostředí na prahu novověku jako „naděje“. Význam tohoto slova výmluvně dokládá, jaké pocity mohla prožívat budoucí šlechtická matka, když poznala, že je těhotná. Její tělo symbolizovalo naději rodové nepřetržitosti.

První svědectví „naděje“ byla pravděpodobně výlučnou záležitostí žen. Tichá slova o „naději“ se šířila v ženském prostředí zámeckých fraucimorů a pronikala i k budoucímu otci. Z fraucimorů se zprávy o počínajícím těhotenství šířily ústně i v osobních listech k nejbližším ženským příbuzným budoucí matky. Zvláště starší ženy připojovaly k podobným svědectvím postřehy obohacené vlastními prožitky „naděje“. O tom, že by budoucí otec podával okamžitě zprávy o „naději“ své manželky příbuzným či nejbližším „pánům a přátelům“, dosud známé prameny spíše mlčí. Důvod takového počínání snad mohl spočívat v obavě z přechodnosti „naděje“ jeho manželky. V dobovém vnímání představovala „naděje“ takový fyziologický stav ženského organismu, který mohl být v krátkém čase ještě zvrtný. Ostatně výroky o tom, že „naděje se zrušila“ či „tý naděje budou každý čtyři neděle“, nepředstavují v korespondenci šlechtičen nic mimořádného. Tuto skutečnost dokládají listy Anny Hradecké z Rožmberka, v nichž sdělovala svému manželovi Jáchymovi z Hradce na jaře roku 1558 zprávy o domnělé „naději“ Kateřiny Rožmberské z Brunšviku, první manželky Viléma z Rožmberka. Sama tyto poznatky získávala od příbuzných žen, jež patřily k fraucimoru rožmberské paní nebo se pohybovaly v jejím nejbližším okolí.²³ Zatím nezodpovězenou však zůstává otázka, jaký vliv na prestiž šlechtice by mohly mít podobné výroky, pokud by se objevily v listech muže, jenž by předčasně rozšířil zprávy o „naději“ své paní. Zdá se, že očekávaný soucit v těchto případech rozhodně nepatřil k nejčastějším prostředkům komunikace mezi urozenými muži počátkem novověku.

Vnímání „naděje“ očima ženských pozorovatelek obsahovalo i narážky na viditelné proměny chování šlechtičny, která toužila po naplnění své mateřské role a neměla po určitý čas jistotu, zda skutečně k otěhotnění došlo. Jelikož nebyly vzácné případy, kdy stav „naděje“ se bezvýsledně opakoval téměř každé čtyři týdny, prožívaly šlechtičny i dlouhodobě nesmírné psychické vypětí. Jejich podrážděné nálady neunikly bystrým očím žen z fraucimorů nebo blízkého příbuzenstva. Slova o tom, že „jest její veliký nepřítel, kdo by co řekl, že toho není“, dokládají rysy chování Kateřiny Rožmberské z Brunšviku, když se domnívala, že znovu prožívala stav toužebně očekávané „naděje“. ²⁴ Jestliže se navíc k uším šlechtičny, která nemohla opakovaně otěhotnět, dostávaly narážky, jejichž šířitelky veřejně zpochybňovaly její plodnost, mohla být vážně otřesena prestiž rodiny, která jako pomyslný svorník rodové posloupnosti neplnila očekávané křesťanské poslání. Viníkem manželské neplodnosti byla na prahu novověku totiž vždycky žena.

I když lékařské návody k léčení neplodnosti vycházely od počátku 16. věku z představy, že by žena měla přijímat především prášek z rozemletých zaječích kostí, fenykl a med, mnohem více se v každodenním životě uplatňovaly lázeňské koupele.

²² Blíže BASTL, B.: Tugend, Liebe, Ehe, s. 431–453.

²³ List Anny Hradecké z Rožmberka Jáchymovi z Hradce, který je datovaný 4. 3. 1558, naposledy zveřejnil BŮŽEK, V. – HRDLIČKA, J.: Rodinný život posledních pánů z Hradce ve světle jejich korespondence, Opera historica, VI, 1998, s. 235–236.

²⁴ Tamtéž.

Horká léčivá voda byla podle dobových názorů zárukou toho, že teplé mužské semeno se uchytí v předehrátých ženských útroběch.²⁵ Touha po narození potomků se odrážela ve výzdobě zámeckých sídel, do jejichž výtvarného programu pronikaly nejen obecně uznávané symboly plodnosti, k nimž patřila třeba žába, ropucha či granátové jablíčko, ale i starozákonní výjevy. Jákobův sen o hojném potomstvu nebo Samsonův příběh krásily zámecké pokoje posledních Rožmberků. Víru šlechtických manželů v narození potomka posilovala jejich zbožnost, odkazy církevním institucím, magie i alchymie.²⁶

Šlechtična sledovala průběh svého těhotenství s nevšední vnímavostí. Očekávaný potomek se měl stát jejím biologickým přínosem do rodiny, do níž se provdala a kam zpravidla, pokud byla těhotná poprvé, zatím přinesla jen hmotnou výbavu. Nezvrátlost „naděje“ se stávala chloubou šlechtické ženy, jež pocítovala potřebu své tělesné a duševní prožitky sdělovat nejen ženské společnosti ve fraucimoru, ale především svému manželovi. Vnímání vlastního těhotenství se soustřeďovalo právě na jeho nejviditelnější příznaky, tedy na růst objemu břicha.²⁷ Právě břicho, které „již co to těsto kyne“, bylo srozumitelným a viditelným symbolem očekávané plodnosti v očích zvědavých pozorovatelů ženského i mužského pohlaví.²⁸ Jestliže ve výpovědi o vlastním těhotenství používaly šlechtičny častěji slovo „břich“ („břicho“), kterým pojmenovávaly prožívané těhotenské změny ve svém těle, pak při označování gravidity jiných žen se uplatňoval v jejich slovníku výraz „život“. Důraz se klád také na jeho rostoucí objem, proto „život“ býval „velký“, „těžký“ či „těhotný“.²⁹

Muž v roli budoucího otce začal snad zřetelněji vnímat těhotenství své ženy až v jeho pokročilejším stupni. Dokládaly to výroky šlechticů o „velkém životě“ budoucích matek. Nazrál totiž čas, aby v souladu s křesťanskou vírou sklídl očekávané plody toho, co před časem zasel. Teprve v těchto okamžicích se šlechtic odhodlal své názory sdělit příbuzným a přátelům mužského pohlaví. Zprávy o tom, že „Pán Bůh ráčí nám novou rodinu dáti“, odkrývají pohled do myšlenkového světa budoucích šlechtických otců.³⁰ Nejistý pocit počáteční „naděje“ se měl záhy proměnit v jistou skutečnost zrodu nového života. V očích budoucích šlechtických otců to byl nepochybně pádný důvod ke komunikaci i k mnoha dalším činnostem. Pochopení oněch pocitů však není s odstupem času tak snadné, jak by se snad mohlo na první pohled zdát.

Z reakcí budoucích šlechtických otců na chystané narození vlastního potomka bylo možné vypožorovat v zásadě dva základní pocity. Na jedné straně se jednalo

²⁵ I s odkazy na obsáhlou literaturu BASTL, B.: Tugend, Ehe, Liebe, s. 431–453.

²⁶ BŮŽEK, V. – HRDLIČKA, J. a kol.: Dvory velmožů s erbem růže. Všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce. Praha 1997, s. 90; MAREK, P.: Děťství a dospívání Václava Eusebia z Lobkovic, s. 66–67.

²⁷ „I já se svým břichem zdráva i čerstva sem i to dětátko ve mně,“ s uspokojením sdělovala Anna Hradecká z Rožmberka v květnu roku 1556 svému choti. List Anny Hradecké z Rožmberka Jáchymovi z Hradce (patrně 12. 5. 1556) naposledy vydali BŮŽEK, V. – HRDLIČKA, J.: Rodinný život, s. 197–200.

²⁸ List Anny Hradecké z Rožmberka Jáchymovi z Hradce (patrně 15. 4. 1558) naposledy vydali BŮŽEK, V. – HRDLIČKA, J.: Rodinný život, s. 237–238.

²⁹ Srov. dopis Jana mladšího Popela z Lobkovic Hendrychovi staršímu ze Svamberka (17. 2. 1567) v SOA Třeboň, Cizí rody – registratura, z Lobkovic, inv. č. 63; dále listy Karla staršího ze Žerotína Smilu Osovskému z Doubravice (16. 4. 1612) a Hanibalovi z Valdštejna (16. 5. 1612), které vydal BRANDL, V. (ed.): Spisy Karla Staršího z Žerotína III, s. 72, 85–86.

³⁰ Dopis Karla staršího ze Žerotína Fridrichovi z Kounic (3. 2. 1628) vydal HRUBÝ, F. (ed.): Moravské korespondence a akta z let 1620–1636 II, Brno 1937, s. 80–82.

o hrdou radost z očekávání nového života, na straně druhé z jejich osobních listů promlouval pocit zodpovědnosti a jistého strachu. Nejistotu překonávali modlitbami k Bohu a tím, že své nálady sdělovali právě „pánům a přátelům“, tedy onomu vnějšímu okruhu osob, jenž vytvářel přirozenou kulisu jejich urozenosti v bezprostředním okolí šlechtické domácnosti.³¹ Počátkem roku 1567 tak Jan mladší Popel z Lobkovic vyjevil svou nejistotu Hendrychovi staršímu ze Svamberka.³² Z listu je patrné, že mnohé šlechtičny nechtěly ani v závěru těhotenství přenášet „ženské“ starosti na bedra mužů. Dobře věděly, že porod, který byl podle Starého zákona nutnou odplatou za dědičný hřích zplodění, je opět výlučně ženskou a navíc bolestivou záležitostí. Jeho průběh mohly ulehčit modlitby, víra v zázraky i magická síla drahých kamenů, jak patrně doloží probíhající výzkumy knih zázraků barokní doby.

I když podle dobových lékařských spisů měla budoucí matka očekávat narození potomka asi čtyřicet týdnů po početí, nebyly žádnou výjimkou předčasná, ba ani opožděná porody. Samovolné potraty byly v 16. a 17. století mnohem hojnější, než by se na první pohled mohlo zdát.³³ Naopak výroky „sobě počtu chybila“, „již dvě neděle přes počet chodí“, „již tři neděle přes počet chodí, dvakrát jsme již bábu měli, ona ni přece neslehla“, které pronášeli muži i ženy, podávají svědectví o tom, že člověk raného novověku zřejmě ještě neměl přesnou představu o délce těhotenství či spíše o termínu početí.³⁴ Pro určení pokročilosti těhotenství a doby porodu tak patrně platilo to, co snad nejvýstižněji vyjádřila v dubnu roku 1558 Anna Hradecká z Rožmberka.³⁵

V samém konci těhotenství, kdy se šlechtična „v šesti nedělích ležeti stroj“ nebo „jsa s velkým životem, stroj se v málo nedělích do kouta“, přebírali částečnou odpovědnost za dění v příštích dnech a týdnech muži.³⁶ Mnozí z nich aspoň na pár dnů opouštěli pražské úřady a kvapně se vraceli na svá sídla i ze zahraničních cest. Ani tehdy jim však zřejmě nebylo dovoleno, aby nahlíželi do zákulisí ženského světa zámeckých fraucimorů. Současně se však vnučuje otázka, zda vůbec usilovali o překročení každodenní „hranice“ mužského a ženského světa. Ačkoli právě na sklonku těhotenství se ve šlechtické domácnosti ženské a mužské prostředí mohlo velmi přiblížit, zdá se, že

³¹ K reflexi dobového označení „pánů a přátel“ jsem se blíže vyjádřil ve studii „Dobré přátelství“ v listech Pětipeských z Chýš na sklonku předbřlohorské doby (Porta Bohemica, I, 2001, s. 27–42).

³² „Domů pak proto pospíchám, že mi manželka má milá psala, že není velmi způsobna na svém zdraví. Piše mi, že se, děkujíc Pánu Bohu, zase lípěji má, ale obávám se, že jest to ona proto učinila, abych já se nestaral. Sobě i počtu chybila a snad bohda než domů přijedu, že ji Pán Bůh pomoci ráčí. Neb mi i to piše, že jest žádného dítěte tak těžce nenosila a tíže s těhotným životem nechodila jak s tímto.“ List Jana mladšího Popela z Lobkovic (blíže v poznámce č. 29).

³³ „Dnes se mý nejmilejší ženě zle vedlo, tak že jest potratila mezi desátou a jedenáctou hodinou o polednách.“ lakonicky si poznamenal do svého deníku v říjnu roku 1616 Adam Mladší z Valdštejna. KOLDIŇSKÁ, M. – MAŤA, P. (eds.): Deník rudolfinského dvořana. Adam Mladší z Valdštejna 1602–1633, Praha 1997, s. 253; dále v témže deníku srov. s. 153 a 214. O potratech obecněji WUNDER, H.: „Er ist die Sonn', sie ist der Mond“. Frauen in der Frühen Neuzeit, München 1992, s. 156–160.

³⁴ Srov. listy Zuzany Černinové z Harasova z 22. 12. 1645, 29. 12. 1645, 15. 12. 1646 a 29. 12. 1646, které vydal KALISTA, Z. (ed.): Korespondence Zuzany Černinové, s. 75, 83, 142, 147.

³⁵ „Pán Bůh rač mi vod něho [břicha], když čas přijde, pěkně pomoci.“ List Anny Hradecké z Rožmberka Jáchymovi z Hradce (patrně z 15. 4. 1558) – blíže poznámka č. 28.

³⁶ K tomu např. list Jana staršího ze Šternberka Petru Vokovi z Rožmberka (26. 1. 1590) v SOA Třeboň, Cizí rody – registratura, ze Šternberka, nesign.: dále dopisy Zuzany Černinové z Harasova ze 17. 11. 1645 a 7. 3. 1648, které vydal KALISTA, Z. (ed.): Korespondence Zuzany Černinové, s. 57, 234.

k jejich průniku nedošlo, neboť oběma pohlavím byla přisouzena zcela jiná role.³⁷ Zatímco žena měla „ku porodu pracovat“, jak trefně vyjádřil Jan starší ze Šternberka roku 1590 v listě Petru Vokovi z Rožmberka, muž, jenž jí chtěl být na blízku, byl povinen vykonat několik následných činností, které na první pohled mohly působit jen jakýmsi organizačním dojmem.³⁸ Jejich společenský dopad na prestiž šlechtice a jeho rodiny byl ovšem nezanedbatelný. Především bylo zapotřebí obstarat osvědčenou porodní bábu, jejíž přítomnost na šlechtickém sídle nepřímo vyjadřovala blížící se konec těhotenství. Leckdy šlechtic převážel gravidní manželku do rezidence její matky, pomáhal při urychleném pořizování závěti své ženy a především se ohlížel po vhodných kmotrech a kmotrách, které měl v úmyslu pozvat ke křtinám budoucího potomka.³⁹

Obraz onoho „Bohem požehnaného stavu“, jak označil těhotenství své manželky Jindřich Michal Hýzrl z Chodů roku 1612, tak znovu pronikal ze šlechtické domácnosti do blízkého i vzdáleného okolí.⁴⁰ Tentokrát se o jeho šíření už tolik nestaraly jen ženy ze zámeckých fraucimorů a příbuzenstva. Mnohem silněji zněl hlas muže, jenž svými skutky dával najevo příbuzným, přátelům, kmotrům, sousedům a dalším urozeným osobám, že bude naplněno základní křesťanské poslání manželství. Jakkoli mohl z chování muže, jehož manželka byla v posledních dnech těhotenství, promlouvat láskyplný cit, skutečný dopad jeho kroků byl přece jen o poznání složitější. Opět se v nich zrcadlilo očekávané naplnění zákonů rodové posloupnosti jako jednoho z předpokladů a současně symbolů prestiže šlechtického rodu ve společnosti na prahu novověku.

Za zmínku ještě určitě stojí, že ostatní urození muži dokázali na šlechtici, jehož manželka byla ve vysokém stupni těhotenství, dost výstižně postřehnout, že v jeho chování docházelo k neočekávaným změnám. Jejich první reakce se spíše nesla v lehčím tónu, jak vyplynulo ze slov Jana mladšího Popela z Lobkovic, který na podzim roku 1559 psal téměř rozpuštěle Petru Vokovi z Rožmberka, že „nejvyšší pan kanclíř rozením poněkud nemocen“. Nepřáli mu pochopitelně posleže nic zlého a věřili, že „Pán Bůh všemohoucí bohda ho ráčí brzo zase pozdraviti“.⁴¹

Odpověď na otázku, kolik času ze svého manželského života strávila šlechtice, není v českém prostředí počátkem novověku právě jednoduchá. Pro české země totiž nejsou známé tzv. Geburtenbücher. V rakouských zemích dávali šlechtici do takových knih zapisovat údaje o místě, hodině, dnu, měsíci a roku narození všech svých dětí, dále o postavení zvěrokruhu při porodu, o kmotrách a kmotrech i o jménech potomků. Z takových záznamů lze určit nejen dobu strávenou v těhotenství, ale je možné stanovit i meziporodní intervaly ve šlechtickém prostředí.⁴² Jelikož zápisy o narození

³⁷ Srv. výpověď listu Ladislava Popela z Lobkovic Vratislavu z Pernštejna (18. 10. 1569), na který upozornila RYANTOVÁ, M.: Ladislav Popel z Lobkovic jako první prezident apelačního soudu. In: VOREL, P. (ed.): Stavovský odboj roku 1547. První krize habsburské monarchie, Pardubice–Praha 1999, s. 199.

³⁸ Blíže ve Šternberkově dopisu Petru Vokovi z Rožmberka (poznámka č. 36).

³⁹ Srv. např. list Karla st. ze Žerotína Smilu Osovskému z Doubravice (16. 4. 1612) – BRANDL, V. (ed.): Spisy Karla Staršího z Žerotína III, s. 72.

⁴⁰ PETRÁČKOVÁ, V. – ŠIMEČKOVÁ, A. – VOGELTANZ, J. (eds.): Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů, s. 282.

⁴¹ O tom více v listě Jana mladšího Popela z Lobkovic Petru Vokovi z Rožmberka (17. 9. 1559) – SOA Třeboň, Cizí rody – registratura, z Lobkovic, nesign.

⁴² Podrobněji BASTL, B.: Adeliger Alltag im Spiegel der Lebensalter. In: BRUCKMÜLLER, E. (ed.), Alltagsereignisse in der Geschichte Österreichs. Wien 1998, s. 74–91; TÁŽ: Tugend, Liebe, Ehe, s. 453–472.

šlechtických dětí v matrikách jsou spíše vzácností a běžné genealogické údaje nemusejí být v tomto ohledu spolehlivé, bylo třeba využít jiné prameny, kterých je ovšem pro 16. a první polovinu 17. století poskrovnu. Patří k nim některé paměti šlechticů, jež vedle jiných údajů zachycují poznatky o jejich manželkách a dětech.

Paměti Jana mladšího Popela z Lobkovic, zahrnující období let 1535 až 1562, podávají mimořádně podrobné svědectví o jeho třech manželstvích a o synech a dcerách, které se v nich narodili.⁴³ V případě jeho první ženy Anny Lobkovické z Bibrštejna bylo možné dokonce určit, jak dlouhou dobu společného soužití prožila v těhotenství. Pokud ji nepostihl během manželství s Janem mladším Popelem z Lobkovic od listopadu 1535 až do její smrti v září 1554 žádný předčasný porod nebo potrat, o němž se Paměti nezmiňovaly, strávila šlechtice v manželství, které trvalo bezmála 19 let, tedy zhruba tisíc týdnů, více než polovinu doby společného soužití, asi 520 týdnů, jako těhotná. Ačkoli gravidní nebyla přibližně 480 týdnů manželského života, po odečtení doby, kterou při třinácti dětech strávila na loži v šestinedělí, přibližně 80 týdnů, je možné dospět asi ke 400 týdnům, tedy zhruba osmi letům, kdy nebyla těhotná nebo neležela „v koutě“. K početí docházelo v jejím případě nejdříve tři a nejdéle osmnáct měsíců od předchozího porodu. Meziporodní intervaly Anny Lobkovické z Bibrštejna se výrazněji zkracovaly poté, když na jaře 1548 porodila osmé dítě. Od té doby až do své smrti v září 1554 přivedla v zásadě každý rok na svět jednoho potomka. Složitý porod posledního syna a naprostá vyčerpanost rodičky neustálým těhotenstvím byly příčinou jejího náhlého úmrtí. Šlechtice tedy porodila v letech 1536 až 1554 celkem třinácti dětí, a to tři syny a deset dcer. Dvě z nich zemřely bezprostředně po porodu, další dvě do dvou let života.

Devět dětí se narodilo v manželství Jindřicha Michala Hýzrlého z Chodů a Anny Hýzrlové ze Šanova během prvních patnácti let jejich bezmála čtyřicetiletého soužití.⁴⁴ Mezi léty 1597 až 1612, tedy v oněch prvních patnácti letech manželství, čítajících 780 týdnů, strávila šlechtice zhruba 420 týdnů jako těhotná nebo v šestinedělí, což byla více než polovina tohoto období manželského života.

O antikoncepčních účincích kojení, jež snad mohlo přirozeně regulovat početí, prameny ze šlechtického prostředí v zásadě mlčí. Vzhledem ke službám kojných ostatně nebylo zvykem, aby šlechtice své děti samy děle kojily. Ani o přerušovaném pohlavním styku, který byl rozšířený spíše na venkově, jak dokládají trestněprávní prameny, historik ve šlechtických písemnostech zprávy nenalezne.⁴⁵ Přirozenou obranu proti početí však mohl představovat ve šlechtickém prostředí návrat k „panenské cudnosti“ dívčího věku. Když Františka Slavatová z Meggau porodila poslední dítě, prohlásila, že zatoužila žít znovu tak cudně, jak žila před tím, než uzavřela manželský svazek s Jáchymem Oldřichem Slavatou.⁴⁶

Pokud byli šlechtici manželé zdraví, mohla urozená žena podstatnou část svého manželského života prožít v neustálém těhotenství a naplňovat tak očekávané poslání nepřetržitě posloupnosti rodiny, do níž se provdala. Úvahy o permanentní graviditě

⁴³ Edici a rozbor těchto pamětí podávám ve studii Manželky a děti Jana Mladšího Popela z Lobkovic (1510–1570), která je v tisku.

⁴⁴ Údaje čerpám z jeho paměti PETRÁČKOVÁ, V. – ŠIMEČKOVÁ, A. – VOGELTANZ, J. (eds.): Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů.

⁴⁵ K tomu i s odkazy na literaturu blíže BŮŽEK, V.: Muž, žena a děti (v tisku).

⁴⁶ Blíže BASTL, B.: Tugend, Liebe, Ehre, s. 433.

šlechtičen, které se objevily v zahraniční odborné literatuře, nejsou vůbec přehnané.⁴⁷ Obdobný úděl čekal na prahu novověku i mnohé urozené ženy v českých zemích. Snad nejvýstižněji upozornila na takový osud šlechtických žen v září roku 1647 Zuzana Černínová. O své stále těhotné dceři Evě Kapounové z Harasova totiž napsala, že „hodila by se do pustý vsi, že jest tak plemenná“!⁴⁸

Jestliže bude historická věda usilovat o překročení strukturálně vymezených východisek kulturněhistorických konceptů dějin v epoše dlouhého trvání, mohou se široce pojaté dějiny každodenní kultury stát i v českém dějepisectví vítaným protikladem k jednostranně politicky zaměřeným „událostním dějinám“. V praxi by to mohlo znamenat, že by česká historická věda nemusela jen pošilhat po rozsáhlých kulturněhistorických syntézách v zahraničí, ale mohla by se o ně časem pokusit. V sociálním a kulturním úhlu historikova pohledu, jež tvoří základní metodologický rámec, nelze ovšem dost dobře opustit konfiguraci distinktivních symbolů chování a jednání jednotlivých struktur. V konceptech dějin každodennosti, které směřují napříč strukturami, by právě tato konfigurace měla představovat nosnou osu komparativně pojatého výkladu. Taková interpretace dějin může směřovat k postižení obecných civilizačních projevů (dějiny moci, dějiny strachu, dějiny studu, dějiny trapnosti), k jednotlivým fázím životních a biologických cyklů lidí (dějiny těhotenství, dějiny mateřství, dějiny dětství, dějiny dospívání, dějiny stáří a smrti) nebo k běžné všednosti (dějiny spaní, dějiny hygieny, dějiny stravování a stolování, dějiny oblékání, dějiny volného času, dějiny kultury bydlení). O tom, že do naznačených kulturněhistorických konceptů dějin přináležejí i gender studies, nemůže být v moderní historické vědě pochyb.

Pregnancy in Aristocratic Households at the Beginning of the Modern Era

Václav Bůžek

Using an analysis of personal correspondence, this study captures reflections in the eyes of aristocratic women of their own and other women's pregnancies in the early modern era and at the same time reveals the views that men held on the pregnancies of their wives as well as other more or less closely related aristocratic women. The biological and life cycles of men, women and children is a topic that Czech historiographic research is just now beginning to examine.

⁴⁷ TÁŽ, „Adeliger Lebenslauf“. Die Riten um Leben und Sterben in der frühen Neuzeit. In: Adel im Wandel. Politik – Kultur – Konfession 1500–1700, Wien 1990, zejména s. 381–386.

⁴⁸ Srov. výpověď listu Zuzany Černínové z Harasova (14. 9. 1647), který vydal KALISTA, Z. (ed.): Korešpondence Zuzany Černínové, s. 192.

ZDRAVIE A ŽIVOTOSPRÁVA V BEŽNOM ŽIVOTE NAJVYŠŠÍCH ARISTOKRATICKÝCH VRSTIEV V UHORSKU, NA PRELOME 16. A 17. STOROČIA (z korešpondencie Alžbety Czoborovej)

Zuzana Vášáryová

Alžbeta Czoborová sa v roku 1592 vydajom za jedného z najvýznamnejších predstaviteľov Thurzovského rodu, popredného uhorského magnáta, oravského župana a v rokoch 1609–1616 i uhorského palatína Juraja Thurzu, zaradila medzi najvyššiu šľachtu v krajine. Po smrti svojho manžela a neskôr i syna Imricha Thurzu, kedy oravsko-bytčianska vetva Thurzovcov vymrela po meči, ako jedna z mála žien v tom čase v Uhorsku prevzala hodnosť dedičného oravského župana na seba. I keď pochádzala zo starobylej uhorskej rodiny (jej otcom bol vicepalatín, barón Imrich Czobor, matkou Barbora Perényiová), až do svojej svadby nevedela písať. Vzhľadom na nejednotnú úroveň gramotnosti žien v šľachtickom prostredí spomínaného obdobia nebolo vzdelanie Alžbety žiadnou výnimkou. Od pätnástich rokov ju formovalo intelektuálne prostredie manžela – thurzovský dvor s hlavným sídlom v Bytči.

Vplyv nového prostredia, častá neprítomnosť zaneprázdneného manžela a z toho vyplývajúca povinnosť Alžbety pri správe majetkov prispeli k tomu, že sa naučila nielen písať,¹ ale postupne sa zorientovala i v účtovných písomnostiach a v hospodárení na rodinných panstvách. Prostredie, v ktorom sa Alžbeta Czoborová pohybovala najmarkantnejšie odráža v jej osobnej korešpondencii.²

V nej sa množstvo informácií týka práve zdravia a zdravotného stavu zúčastnených strán. V čase keď jednotlivci bežne umieral na akékoľvek zdravotné komplikácie, známe i menej známe choroby a epidémie, smrť bola každodennou súčasťou jeho života. Zdravie záviselo praveže od „milosti božej“ a vzhľadom na vysokú detskú úmrtnosť sa dalo hovoriť o šťastí, ak sa človek bez väčších ťažkostí dožil dospelého veku. Hranica dlhovekosti sa posúvala smerom dolu v neprospech žien, kde veľké riziko predstavovali aj mnohočetné a život ohrozujúce pôrody a s tým súvisiacia celková vyčerpanosť ich organizmu. Muži i ženy vo veku 40 až 50 rokov boli považovaní za starých, slabých a fyzicky opotrebovaných.

Na prelome 16.–17. storočia nemôžeme ešte hovoriť o snahe štátu organizovať verejné zdravotníctvo. Takéto aktivity sa v Uhorsku prejavili až neskôr, od polovice 18. storočia. Chýbajúcu starostlivosť štátu v tomto smere sčasti suplovali niektoré zaria-

¹ Učiteľom písania Czoborovej bol podľa všetkého manžel Juraj Thurzo. KUBINYI, M.: Életrajzi vázalat. In.: ZICHY, E.: Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejchéz Czobor – Szt. – Mihály Czobor Erzsébethez. Budapest 1876, list zo 4. decembra 1593.

² ŠOBA Bytča, OK – TK, korešpondencia Alžbety Czoborovej.

denia ako špitály, lekárne, chirurgické officíny, či verejné kúpele a postupne aj zdravotnícke úrady – fyzikáty.³

Konkrétnou medicínskou činnosťou sa zaoberali bylinkári, ranhojiči (chirurgovia), kúpeľníci (barbieri), lekárnici, pôrodné baby a školení lekári. Vysoká aristokracia si úmerne svojmu postaveniu mohla dovoliť najlepšiu, v tom čase dostupnú starostlivosť. Na svojich dvoroch vydržovali felčiarov, neraz i doktora, prípadne podľa potreby pozývali k sebe vyhlásených mestských lekárov. Na panstvách mnohých magnátov sa nachádzali liečivé pramene a vznikali tu kúpele. Ich návšteva sa okrem iného stala i módnou záležitosťou horných vrstiev v Uhorsku. Bežné bolo aj pôsobenie ľudových liečiteľov v rezidenciách šľachty, ktorí v prípade niektorých ochorení vedeli poskytnúť rôzne bylinné medikamenty. Osvojenie si aspoň základných poznatkov o liečivých bylinách a ich využití v domácnosti a ošetrovaní členov rodiny patrilo k dobrým mravom urodzených dám.

Záujem o zdravotný stav rodiny, bol dôležitou súčasťou každodenného života Thurzovcov. Na svojom panstve v Bytči mali vlastnú lekárňu. Podľa súvekých prameňov sa jednalo o „hornú a dolnú apateku“, pričom druhá z nich slúžila i na ubytovanie lekárnik. ⁴ Za života Juraja Turzu tu, na dvore, pôsobil aj anabaptistický lekár. V prípade vážnejšieho ochorenia, volali do Bytče známych lekárov z Trnavy, Bratislavy i Viedne. Lekári v tomto období liečili rôzne choroby, avšak ich schopnosti nebolo možné využívať pri chirurgických zákrokoch. Takúto prax smel vykonávať len odborne skúšaný remeselný chirurg, alebo kúpeľník, ktorý vedel púšťať žilou, operovať ľadvinové kamene, klyu apod.

Ako sme už spomenuli, mnoho žien a šľachticné nevynímajúc, malo aké-také znalosti s prírodnou medicínou a bylinkárstvom. Bývalo zvykom, že sa medzi sebou ženy vzájomne informovali o liečení rôznych neduhov a pomáhali si radou, či osvedčenými receptami. Rovnako Alžbeta Czoborová, súdiac podľa množstva dotazov a žiadostí, s ktorými sa na ňu obracali jej rodinní príslušníci, či iní súčasníci, bola v tejto oblasti považovaná za autoritu. Mala isté znalosti a skúsenosti s prípravou vlastných liekov, pričom využívala aj služby zelinkárok a ľudových liečiteľiek, ktoré ju zasvacovali do tajomstiev liečivých účinkov bylín a do prípravy rôznych medicín. Niektoré zamestnávala i na svojom panstve, čo bol prípad i vzdelanej ľudovej lekárky Kataríny Halačiovej, vdovy po zemanovi Závishi z Nozdrkoviec, ktorej služby predtým využívali trenčiansky Illésházyovci. Halačovú podľa všetkého odporučili i na Bytčiansky dvor.⁵ V službách Czoborovej pravdepodobne pracovala i bylinkárka pani Lániová, na ktorú sa často obracali o radu, aj vydaté Thurzovské dcéry.⁶ Poddaní na thurzovských panstvách, pod dozorom príslušných provizorov, mali nariadený zber liečivých rastlín pre bytčiansku lekárňu, z ktorých sa potom podľa receptov pripravovali lieky.⁷ Išlo o rôzne bylinné zmesi a nezriedka i proti tak závažnej chorobe, akou boli suchotiny. Na svoju žiadosť sa Alžbeta

³ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, M.: Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu. Bratislava 1973, s. 67.

⁴ ŠOBA Bytča, OK, f. 158, no 5.

⁵ HORVATH, P.: Ľudové liečenie na thurzovskom dvore v Bytči, v 1. polovici 17. storočia. In: Slovenský národopis 1968, XVI, č. 2, s. 274–276.

⁶ Országos Széchényi Könyvtár, Budapest. Fol. Hung. 2638. Magyar Asszonyok Könyvtáranak levélmásolat – gyűjteménye. I.–VIII. k., list Barbory Turzovej Alžbete Czoborovej zo 6. septembra 1620.

⁷ Svedčia o tom listy Juraja Lučanského, provizora na Lietavskom panstve a Michala Nižňanského provizora z Oravy. In: ŠOBA Bytča, OK – TK, 799 – list zo 16. augusta 1617, 816 – list z 25. mája 1619.

o takomto recepte dozvedela prostredníctvom svojho bytčianskeho provizora Jána Drozdíka.⁸

V súvislosti s prosbami o lieky sa dozvedáme i o chorobách, ktorými najčastejšie trpelo okolie Alžbety Czoborovej. Vzhľadom na úroveň vtedajšej medicíny je nutné posudzovať lekárske diagnózy i postupy pri liečení v kontexte danej doby. Častou infekčnou chorobou detí v tom čase boli napríklad osýpky, ktoré práve do Bytče doniesol v roku 1611 Czoborovej brat Michal Czobor. Nakazil malého Imricha Thurzu, ktorému sa priebeh ochorenia skomplikoval. Zlyhali aj bežné Alžbetine metódy – kúpanie v minerálnej vode v kúpeľoch, čím sa stav naopak zhoršil a musela volať lekára.⁹ Z lekárov, ktorých služby využívali Thurzovci na svojom dvore, alebo vydaté Czoborovej dcéry vo svojich vlastných rezidenciách, sú častejšie spomínaní doktor Marton, Ferencz Nagy a Juraj Fabuschius. Okrem horúčky, chrípky, kataru, dušnosti a pod., príslušníci rodiny trpeli častými kožnými chorobami, rôznymi vyrážkami, vredmi. Často je používaný termín „fluxus“ (niečo mokvajúce, tečúce) ako súhrnné označenie zápalov rôzneho druhu. Druhým frekventovaným označením ochorenia je „hostec“, čo by sa dalo vysvetliť ako bolestivé opuchy na rôznych miestach a v prípade hrdla ako angína.

Hojne používaným liečivom sa zdá byť pramenitá, kúpeľná voda, niekoľko druhov masť, najmä tzv. biela masť, ktorú Alžbeta sama pripravovala, tinktúry a bylinné vody a množstvo pozoruhodných receptov. Proti krvácaniu z nosa Czoborovej radili ocot z ruže, ktorý údajne pomáha okamžite.¹⁰ Alžbeta svoje znalosti v tejto oblasti uplatňovala predovšetkým v okruhu svojej rodiny. Mnohé postupy sa od nej naučili dcéry, ktoré ich využívali neskôr pri liečení vlastných detí. O radu i pomoc žiadali i priatelia a známy z okruhu významných uhorských rodín, ktoré boli s Thurzovcami v styku. V množstve takejto korešpondencie prevládajú ženy. Za ich rozsiahlu skupinu spomeňme aspoň dobre známu čachtickú grófkú Alžbetu Báthoryovú, ktorá bola prostredníctvom palatína s Alžbetou Czoborovou aj v príbuzenskom vzťahu a vyžiadala si recept na prípravu lieku z malinového koreňa.¹¹ Niektoré spôsoby liečenia pripomínajú skôr prvky magického liečiteľstva a šarlatánske praktiky. Žena nazývaná lekárkou (orvos aszony) uzdravovala dcéru Barbory Thurzovej Helenku, ktorá mala „hostec“ na hrudi tak, že ju každý tretí deň pred úsvitom vynášala k vrbe. Túto činnosť mala opakovať, až kým sa jej zdravotný stav nezmení.¹² Rozšírené bolo i nosenie rôznych amuletov – predmetov, ktorým sa pripisovala magická moc. Svojho nositeľa mali ochrániť pred pôsobením škodlivých síl a zároveň sa verilo v ich liečivú silu. Takto Mikuláš Dersfy prosil Juraja Thurzu, aby pomohol jeho dvom sluhom chorým na zimnicu tým, že má dať napísať cedulky, ktoré budú nosiť na krku.¹³

Na druhej strane, v prostredí, v akom sa Czoborová pohybovala, mala jednoduchý prístup k mnohým medicínskym prácam, ktoré tvorili súčasť kvalitnej Turzovej knižnice. Bol to predovšetkým známy herbár talianskeho botanika a lekára Andrea Mattioliho, ale i náročnejšie diela viacerých vynikajúcich lekárov, ako bol Andreas Vesalius

⁸ ŠOBA Bytča, OK – TK, 730, list z 25. júla 1620.

⁹ ŠOBA Bytča, OK – TK, 106, list z 31. marca 1611.

¹⁰ Országos Széchényi Könyvtár, Budapest. Fol. Hung. 2638. Magyar Asszonyok Könyvtáranak levélmásolat – gyűjteménye. I.–VIII. k., list Márie Thurzovej Alžbete Czoborovej z 21. augusta 1621.

¹¹ ŠOBA Bytča, OK – TK, 701.

¹² Történelmi tár, Budapest 1900, s. 512, nedatovaný list Alžbety Czoborovej Jurajovi Fejerpatakymu.

¹³ ŠOBA Bytča, OK – TK, 127, list z 26. augusta 1604.

– autor prvého anatomického atlasu na svete, francúzsky lekár a botanik Antoine Mizauld, nemecký Jacob Curio a iné.¹⁴ Nevieime s určitosťou, do akej miery Alžbeta využívala rodinnú bibliotéku, či jej odborné i jazykové schopnosti umožňovali orientáciu v odbornej zdravotníckej literatúre. Z jej korešpondencie však vyplýva, že isté „knihy o liekoch“ vlastnila a čerpala z nich.¹⁵

Sféra, v ktorej sa liečiteľské schopnosti žien uplatňovali veľmi často bolo tehotenstvo a s tým súvisiaci pôrod. V nadväznosti na kvalitu poznatkov o zabránení počatia v danej dobe bolo tehotenstvo prirodzenou súčasťou produktívneho obdobia v živote žien. Vzhľadom na nízku vekovú hranicu, kedy vstupovali do manželstva a začínali rodiť deti, predstavovalo toto obdobie väčšinu ich života. Narodenie dieťaťa bolo naplnením manželského života. Mat' deti sa pokladalo za samozrejmosť i zámer, ako nevyhnutná podmienka pri zachovaní kontinuity rodu. Naproti tomu bezdetnosť sa považovala za boží trest a mohla spôsobiť až rozpad manželstva. Bežnou skutočnosťou bolo otehotnenie nevesty ihneď po svadbe a následne v každom druhom roku. Dlhé intervaly medzi jednotlivými pôrodnami znamenali obvykle potrat, alebo mŕtvo narodené deti.¹⁶ Odhliadnúc od rizika, s ktorým bolo tehotenstvo a pôrod spojené, očakávanie „nového hosťa“, ako nazývali ešte nenarodený plod, bolo šťastnou udalosťou v živote aristokrata. V období šťastného očakávania sa ženy podľa všetkého o seba starali, menili svoju životosprávu. V čase, keď sa alkohol a predovšetkým víno konzumovalo u týchto vrstiev podobne ako dnes voda,¹⁷ si môžeme všimnúť, že ženy si predsa len uvedomovali jeho škodlivý účinok na vyvíjajúci sa plod. Barbora Thurzová o zmenách svojho stravovania počas tehotenstva udáva, že v nijakom prípade nesmie piť víno, ale uprednostňuje varenú vodu a dulovú šťavu.¹⁸ O dulovej šťave sa verilo, že spôsobuje narodenie dôvtipných a šikovných detí.

Pôrod bol výhradne záležitosťou žien. Pri lôžku rodičky sa s pôrodnou babičkou obvyčajne zišli staršie a skúsené ženy z jej najbližšieho okolia. Pre mladšie príbuzné táto udalosť znamenala získanie nových skúseností. V aristokratických kruhoch v Uhorsku bola samozrejmosťou aj prítomnosť matky, prípadne svokry. A. Czoborová pomáhala pri pôrode väčšiny detí svojich dcér i syna. O svojej pomoci Barbore píše manželovi: „túto dobu prisúdil pán boh k pôrodu Barborke, keď o druhej hodine začali pôrodné bolesti, bola som plná dôvery, že boh nepripustí väčšej záťaže na mňa, len ktorú uvládzem.“¹⁹ Jedinou odbornosťou babíc v tomto období bola rovnako iba osobná prax. V rodine Juraja Thurzu prítomnosť lekára nepredstavovala nič nezvyčajného, predovšetkým ak išlo o nečakané zmeny ich zdravotného stavu. Lekára povolal i v priebehu jedného

¹⁴ SAKTOROVÁ, H.: Knižnica palatína Juraja Turzu. In: Zborník Oravského múzea 1995, XII., s. 38–45.

¹⁵ Országos Széchényi Könyvtár, Budapest. Fol. Hung. 2638. Magyar Asszonyok Könyvtáranak levélmásolat – gyűjteménye. I.–VIII. k., list Barbory Perényovej Alžbete Czoborovej zo 6. júla 1617.

¹⁶ PETER, K.: Gyermekkor a kora újkori Magyarországon. Budapest 1994, s. 18.

¹⁷ O konzumácii vína panstvom na Lietavskom hrade svedčí záznam sklepmajstra z 8. júla 1620: „na frištuk mladej panej ½ holby na obed jej milosti panej a mladej panej a kišasonce 2 ¼ holby, k večery jej milosti panej 2 ¼ holby“. KAVULJAK, A.: Lietava. Podnik feudálneho hospodárskeho systému. Turčiansky Sv. Martin 1948, s. 70.

¹⁸ Országos Széchényi Könyvtár ..., list Barbory Thurzovej Alžbete Czoborovej z 12. októbra 1620.

¹⁹ Tamtiež, list z 21. augusta 1613.

z tehotenstiev Alžbety, v lete 1601. Nakoniec pôrod prebehol dobre a Thurzovcom sa narodila ďalšia dcéra Anna.²⁰

Na tíšenie kojencov sa používali často radikálne metódy. Ako cumel im okrem medu a iných sladkostí dávali neraz aj opiáty – odvary z makovic a nezriedka i alkohol. Barbora Thurzová svojej matke opisala príklad, kedy jej príbuzný, malý chlapec Valenko vážne ochorel, pretože mu dali piť veľa alkoholu. Sama sa k tomu vyjadrila, že deťom sa alkohol nesmie dávať, lebo im škodí.²¹ Nemenej zaujímavý je i jej názor na kojenie: „ak sa dieťa učí jesť a piť, treba ho odstaviť, lebo nerobí to dobre, keď dcéry veľa [materského mlieka] cicajú, aby neboli príliš krehké“.²²

Dôležitú úlohu v starostlivosti o zdravie zohrávala osobná hygiena. Kúpeľne v dnešnom zmysle slova neexistovali. Pre základnú toaletu postačovali komôrky v blízkosti obývacích miestností panstva, kde mali potreby slúžiace na umývanie, lavóry a džbány na vodu, uteráky na rôzne časti tela. Inventár hlavnej thurzovskej rezidencie v Bytči z roku 1627²³ spomína takúto komôrku hneď vedľa „fracimeru“. Okrem iných drobností slúžiacich k bežnému životu dámskeho osadenstva sa tu nachádzala „umyvačka hlinena, dve konvičky, čiešky s lektvarom aj prazdne“ a pod. K vzácnejším kusom umývacích súprav patrili nádoby zhotovené z drahých kovov alebo iné prepychové predmety k tomuto účelu. V thurzovskej pokladnici sa v roku 1612 nachádzalo 21 kusov takýchto prepychových predmetov pre dennú toaletu,²⁴ ktoré postupne dostávali do vena dcéry Alžbety a Juraja Thurzu. Ako sme už spomenuli vyššie, uteráky rozlišovali pre jednotlivé časti tela. Iné sa používali na tvár, iné na ruky, Zuzana Turzová pri príležitosti svojej svadby v roku 1603 dostala do výbavy okrem 4 kusov plátových a hodvábov vyšitých uterákov aj zvláštnu šatku na utieranie hlavy (pravdepodobne vlasov).²⁵ Svoje hygienické potreby si šľachta neodopierala ani pri cestovaní a uteráky, ktoré bolo treba mať vždy poruke nosil osobný sluha zavesené v koženom púzdre na krku.

Rezidencie magnátov v Uhorsku v tomto období boli nezriedka vybavené vlastným kúpeľom. Z prameňov poznáme takýto kúpeľ na panstve Turzovcov v Bytči aj na Lietavskom Hrade, vo vtedajšej terminológii nazývanej ako „lázenka“. K základnému vybaveniu kúpeľa patrila kovová, alebo drevená vaňa. Svoju nádobu na kúpanie tu mala aj Czoborová, v inventári evidovanú ako „truhla co se její milost pani kupe“²⁶. Samozrejmosťou súčasťou lázenky bola pec, lavice, rôzne „vandle drevene a medene“, „fiertiely“, „kotel apatekarsky“, súdky a veľké zásoby octa spolu s kotlíkom na jeho preváranie.²⁷ Nebolo zvykom, aby sa šľachtici kúpali nahí, na tento účel používali špeciálny kúpací odev. Do vody sa pridávali aromatické prísady, rastlinné oleje, často i živé kvety. O to sa staral komorníkovi podriadený kúpeľník. Nedostatky osobnej hygieny nebolo ťažké,

²⁰ BOZAI, Z.: Korešpondencia Juraja Turzu a jeho manželky Alžbety Coborovej. Zborník Oravského múzea XV, 1998, s. 57–63.

²¹ Országos Széchényi Könyvtár, Budapest. Fol. Hung. 2638. Magyar Asszonyok Könyvtáranak levélmásolat – gyűjteménye. I.–VIII. k., list Barbory Thurzovej Alžbete Czoborovej z 29. júna 1625.

²² Országos Széchényi Könyvtár, Budapest. Fol. Hung. 2638. Magyar Asszonyok Könyvtáranak levélmásolat – gyűjteménye. I.–VIII. k., list Barbory Thurzovej Alžbete Czoborovej z 30. augusta 1620.

²³ ŠOBA Bytča, OK, f. 158, no. 5.

²⁴ RADVÁNSZKY, B.: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. I. Budapest 1879, s. 37.

²⁵ Tamtiež.

²⁶ ŠOBA Bytča, OK, f. 155, no. 15.

²⁷ ŠOBA Bytča, OK, f. 179, no. 11, f. 179, no. 7, f. 158, no. 5, f. 156, no. 1.

najmä u dám, zakryť rôznymi voňavkami, voňavými olejmi, či kadidlami. Nedostatočná hygiena bývala jednou z príčin hromadných nákazlivých ochorení, súhrnne označovaných ako mor, ktoré v istých fázach postihovali rozsiahle územia Európy a znamenali nemalé straty na životoch obyvateľstva. Nemáme údaje o tom, že by niekto z najbližšej rodiny palatína ochorel na mor. V korešpondencii sa však nachádzajú zmienky o nákaze v okruhu známych, či o postihnutí konkrétnych oblastí epidémiou a vyjadrenia obáv, ktoré mor u Thurzovcov vyvolával.

K lepším spôsobom aristokracie patrila aj návšteva kúpeľov a liečivých minerálnych prameňov, najmä v letných mesiacoch. Thurzovci si svoje neduhy chodili liečiť najčastejšie do Rajeckých Teplíc. Juraj Thurzo sa tu častejšie zdržiaval až niekoľko rokov pred smrťou, kedy jeho zdravie už bolo vážne podlomené a sužovala ho najmä dna a chronický ischias. V roku 1610 sa na Turzu obrátil poľský šľachtic Krištof Stadnický so žiadosťou o informácie o uhorských kúpeľoch, ktoré by najvhodnejšie zmiernili následky jeho choroby – apoplexie. Píše, že tento jediný liečebný prostriedok prijal spomedzi návrhov prvotriednych lekárov, hoci mu niektorí hovoria, že žiadne z predností uhorských kúpeľov mu nebudú prospešné na rekonvalescenciu.²⁸ Alžbeta Czoborová v tomto smere rada využívala príležitosť a pri svojej ceste na Lietavu sa zvykla zastaviť vo svojich obľúbených kúpeľoch, ktoré sme už spomenuli vyššie.²⁹

Pri všetkej starostlivosti o svoje zdravie a zdravie svojich blízkych, trpela Czoborová po celý život istými problémami. Dcéram a manželovi sa často sťažovala na závrate a prudké bolesti hlavy, a podľa všetkých príznakov i na určitý druh srdcovej slabosti. Kritickým obdobím pre Alžbetu bola najmä jeseň v roku 1608, kedy vážne ochorela, pravdepodobne na komplikovaný zápal pľúc a do Bytče privolaný lekár Juraj Fabuschius sa obával dokonca i smrti. Na požiadanie Thurzu veľmi podrobne informoval v lekárskej správe o zdravotnom stave a svojom postupe pri liečbe jeho manželky.³⁰ Nie je bez zaujímavosti, že symptómy choroby Czoborovej porovnával s učením starovekých lekárov, ktorí boli v tom čase ešte stále najväčšou autoritou lekárskej vedy v Uhorsku. Hoci sa podarilo Alžbetu vyliečiť, rovnaký lekár u nej o mesiac neskôr skonštatoval iné ochorenie: „nazval by som to, že je chorá na srdce, alebo má akýsi druh melanchólie“. Okrem vyzývania božej pomoci odporúčal pripraviť i masť na natieranie, ktorou sa pokúsi vyliečiť túto hrozivú nemoc.³¹

Začiatkom dvadsiatych rokov 17. storočia sa zdravotný stav Czoborovej podstatne zhoršil, k čomu prispela i psychická bolesť zo straty jediného syna Imricha, ktorý náhle zomrel uprostred mierových rokovaní v Mikulove v októbri 1621.³² Ďalšou ranou pre Alžbetu bolo aj rozhodnutie Uhorského snemu, ktorý priznal materské práva Kristíne Nyárieovej, vdove po Imrichovi a prikázal Czoborovej vrátiť vnučky, o ktoré sa už dlhší čas sama starala, späť k matke. Začiatkom roku 1626 na návšteve u svojej dcéry Barbory v Smoleniciach, Alžbeta vážne ochorela. Jej zdravotný stav sa stále nezlepšoval, a tak jej 27. marca 1626 druhá dcéra Katarína oznámila, že k nej povolala doktora pána Alagiho. Prostredníctvom Kataríny doktor Alžbete vyčítal, že neužívala lieky podľa jeho predpisu

²⁸ ŠOBA Bytča, OK – TK, 551.

²⁹ Országos Széchényi Könyvtár, Budapest. Fol. Hung. 2638. Magyar Asszonyok Könyvtáranak levélmásolat – gyűjteménye. I.–VIII. k., list Kristíny Nyárieovej Alžbete Czoborovej dátovaný v stredu, 1620.

³⁰ ŠOBA Bytča OK – TK, 167, list zo 17. októbra 1608.

³¹ Tamtiež, list z 8. novembra 1608.

³² KOČIŠ, J.: Bytčiansky zámok. Martin 1974, s. 37.

a kombinovala ich s liekmi iných lekárov, v čom videl príčinu jej ťažkostí. Rovnako sa sťažoval na to, že predpísané lieky priliš skúma a chce poznať ich presné zloženie a on ako „rozumný lekár popis liekov nemôže oznámiť, lebo keby chorý vedel z čoho sú, nikdy by ich neužíval“.³³ Nevieme, či doktor zastihol Alžbetu Czoborovú ešte nažive, pretože tá, o štyri dni neskôr, 31. marca 1626, vo veku 48 rokov zomrela.

Health and Diet in the Every-day Life of the Top Aristocratic Classes in Hungary at the Turn of the Seventeenth Century

Zuzana Vášáryová

Using the correspondence of Elisabeth Czobor, wife of the palatine George Thurzo, this study examines the everyday life of the upper reaches of the aristocracy, specifically, diet, daily hygiene, traditional (folk) medicine, medical practices and the early period of health care in Hungary.

³³ Országos Széchényi Könyvtár, Budapest. Fol. Hung. 2638. Magyar Asszonyok Könyvtáranak levélmásolat – gyűjteménye. I.–VIII. k., list Kataríny Turzovej Alžbete Czoborovej z 27. marca 1626.

VZDĚLANOSTNÍ ÚROVEŇ RANĚ NOVOVĚKÝCH ŠLECHTIČEN VE SVĚTLE ŠTAMBUCHŮ

Marie Ryantová

Dějiny vzdělání a studia jsou zejména pro starší období limitovány množstvím a v nemenší míře charakterem dochovaných pramenů. Po dlouhou dobu přitom tyto prameny mohou zachycovat vzdělání jen části populace, takže se jeho dějiny mohou jevit většinou pouze jako dějiny vzdělání mužů.

O vzdělání zejména v období středověku, ale i raného novověku jsme informováni spíše omezeně.¹ Jeho rozsah a úroveň byla pochopitelně odlišná pro jednotlivé vrstvy společnosti. Základní úroveň poskytovaly především různé církevní, příp. klášterní školy a později školy partikulární, kam ale dívky neměly přístup. Výjimku tvořily soukromé tzv. školy pokoutní, kde se vyučovalo česky a kde bylo dívkám vyhrazeno zvláštní oddělení, pokud ovšem dala městská obec souhlas k jejich zřízení.² Na dívky nezapomínali ani příslušníci jednoty bratrské (zastáncem přiměřeného dívčího vzdělání byl i Jan Ámos Komenský), kteří jim umožňovali návštěvu nejnižších oddělení svých škol, určených pro nejmenší žáky; vyšší učení bratrských škol však byla dívkám rovněž zapovězena.³ O možnosti studia na universitách se samozřejmě mohlo dívkám jenom zdát. Jinak se „vzdělání“ dívek omezovalo na osvojení si elementárních znalostí a poznatků (čtení, psaní, počítání), přičemž důležité místo patřilo náboženství, a především nejzákladnějších praktických dovedností, které měly usnadnit budoucí ženinu úlohu, tj. všestrannou péči o celou domácnost.⁴

Poněkud příznivější situace byla v aristokratickém prostředí. Zatímco potřeba vzdělání šlechtických synků nebyla v nejmenším zpochybňována, názory na vzdělání dívek, především ohledně jejich nezbytnosti či rozsahu, byly i v tomto prostředí dosti jednoznačné. Případné polemiky probíhaly spíše v zahraničí, do českých zemí pronikl pouze jejich částečný ohlas, který nemohl panující konzervativní náhledy změnit.

¹ Obecně alespoň DVORSKÝ, F.: Paměti o školách českých. Listář školství českého v Čechách a na Moravě 1598–1616, Praha 1886; PALACKÝ, F.: Obyvatelstvo českých měst a školní vzdělání v 16. a na začátku 17. stol., ČSČH 18, 1970, s. 345–370.

² LENDEROVÁ, M.: K hřichu i k modlitbě. Žena v minulém století, Praha 1999, s. 40. K partikulárním školám zejména WINTER, Z.: Život a učení na partikulárních školách v Čechách XV. a XVI. století, Praha 1901, a nejnověji (vedle dalších prací) souhrnně PEŠEK, J.: Pražská univerzita a městské latinské školy. In: Dějiny Univerzity Karlovy I (1347/48–1622), Praha 1995, s. 219–226; dále též HOLINKOVÁ, J.: Městská škola na Moravě v předbělohorském období, Olomouc 1967; NOVOTNÝ, M.: Školství v jižních Čechách v době posledních Rožmberků. In: Opera Historica 3, 1993, s. 243–255.

³ ZOUBEK, F. J.: Vychování v Jednotě bratrské, Smíchov 1880; týž: Vychování a vyučování v Jednotě bratrské, Praha 1883; HERMANN, B.: Das Schulwesen der böhmischen Brüder, Berlin 1898.

⁴ Srv. např. knihu Jana Kocina z Kocinětu, Abeceda pobožné manželky a rozšafné hospodyně (vydanou v Praze roku 1585) – o ni JANÁČEK, J.: Ženy české renesance, Praha 1977.

Důvody, pro něž mohlo být vzdělání žen bráno na milost, nebraly v potaz zájmy žen, ale odrážely obavy a potřeby mužů: např. španělský humanista Juan Luis Vives obhajoval na počátku 16. století přiměřené vzdělání dívek zejména v zájmu jejich ctnostného života – resp. tvrdil, že pokud jsou ženy neřestné, je hlavní příčinou jejich nevzdělanost.⁵ Podobně uvažoval i Erasmus Rotterdamský, který obhajoval vzdělání dívek ve jménu dobré manželské shody. Alespoň základy vzdělanosti vyžadoval Martin Luther, ideálem reformace však zůstával patriarchální model rodiny, v němž nebyla žádoucí rozverná a vzdělaná renesanční dáma, ale ctnostná manželka a matka, která umí číst a psát. Důležitou roli v náhledu na vzdělání, a to i pro dívky, sehrál tridentský koncil, který prosazoval vzdělání jako předpoklad vychování v přísné katolické víře již od útlého dětství. I nadále však otázky vzdělání žen a dívek tvořily obsah debat především mužů; názory učené Angličanky Bathsuy Pellové-Makinové, která – ovšem až v sedmdesátých letech 17. století – vypracovala systematický učební plán pro ženy, zahrnující vedle jazyků i přírodní vědy, byly spíše výjimkou a do střední Evropy vůbec nepronikly. I když už se muži možností širšího vzdělání žen zabývali, zpravidla nakonec odmítali přiznat ženám intelektuální schopnosti a podobné požadavky jim byly zcela nepochopitelné. Určité změny v názorech na vzdělání vůbec přineslo sedmnácté století: škola, resp. vyučování se začala výrazněji prosazovat jako mezičlánek mezi světem dětí a světem dospělých, dítě nevstupovalo do dospělosti přímo, ale prostřednictvím učení – ale i tentokrát se podobné názory týkaly hlavně chlapců, a to nejen z vrstev šlechtických, ale i měšťanských. Dívky byly naproti tomu považovány za dostatečně zralé v podstatě již od dětství a z něho přímo integrovány do světa dospělých, a jejich výchova a vzdělání probíhaly pouze v domácím prostředí.

K zajímavým diskusím, týkajícím se i otázek kvalitního dívčího školství, dochází postupně od počátku 17. století ve Francii se vznikem prvních salonů. Podnět k tomu dávala i reálná situace: zejména válečné, ale i jiné události stavěly ženy, zvláště v případě ovdovění, stále častěji před nutnost řídit záležitosti panství, statku či živnosti – což mimo jiné znamenalo umět číst, psát i počítat, vyznat se v zeměpise, přírodopise i národohospodářství.⁶ Postupně tak začaly vznikat první samostatné dívčí školy, byť spíše sporadicky; spojeny jsou zejména s církevními řády voršilek (uršulinek – od poloviny 17. století)⁷ a později (v 18. století – od roku 1742) vizitantek,⁸ které se postupně dostaly i do českých zemí. Vyvrcholení snah o zřízení dívčích vzdělávacích ústavů představovalo v tomto kontextu nepochybně založení Ústavu šlechticů v Praze v roce 1754, k němuž došlo podle francouzského vzoru,⁹ a poté až zavedení všeobecné školní docházky Marií Terezií.

V souvislosti s naznačenou úrovní vzdělání nepřekvapí, že se ženami, které by dosahovaly nějakých výjimečných intelektuálních výkonů, se v českém prostředí příliš

⁵ VIVES, J. L.: De institutione feminae Christianae, Antverpiae 1524, München 1544. Totéž jako novodobá edice: FANTAZZI, C. – MATHEUSSEN, C. (eds.): J. L. Vives, De institutione feminae Christianae. Liber primus. Introduction, Critical Edition, Translation and Notes, Leiden–New York–Köln 1996 (Selected Works of J. L. Vives, Volume VI); Liber secundus & Liber tertius, Leiden–Boston–Köln 1998 (Selected Works of J. L. Vives, Volume VII).

⁶ LENDEROVÁ, M.: K hříchu ..., s. 41–42.

⁷ SVÁTEK, J.: Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy, Sborník archivních prací XX, 1970, č. 2, s. 598–599.

⁸ Tamtéž, s. 599–600; GIRARD, V.: Sainte Jeanne de Chantal, Paris 1946.

⁹ LENDEROVÁ, M.: K hříchu ..., s. 42.

nesetkáváme. První významnější autorkou, která však ani nebyla českého původu a navíc zůstala dlouho ojedinelou, byla básnířka Alžběta Westonová,¹⁰ a ženy, jež by se zabývaly výslovně vědou, se v Čechách na rozdíl od okolních zemí neobjevují vůbec (ať už to byla např. polská astronomka Maria Cunitia, autorka spisu *Urania propitia*, nebo dokonce první žena s doktorátem filosofie na univerzitě v Padově, Italka Elena Cornaro Piscopia).¹¹ Jedinými „nositelkami vzdělanosti“ tak byly v českém prostředí pouze tiskařky.¹²

V období od poloviny šestnáctého do poloviny sedmnáctého století však byly pozdější aktivity ještě vzdálené a vzdělání dívek se odehrávalo ve výše naznačených mezích. Je-li pramenná základna, umožňující zkoumání dějin vzdělání obecně, omezená, pak – pokud nás zajímá vzdělanostní úroveň žen – je výběr pramenů ještě dále zúžen. Vedle korespondence, která nabízí pohled do života a myšlení žen,¹³ mohou jako zajímavý pramen sloužit i tzv. památníky neboli štambuchy.¹⁴

Vzhledem ke známým okolnostem vzniku a účelu památníků, které začaly být používány šlechtickými studenty během studia na universitách a při jejich kavalírských cestách zhruba od poloviny 16. století, se může zdát překvapivým už samotný fakt existence ženských památníků; to však platí právě jen pro dobu sledovaného 16. a 17. století, neboť v pozdějším období, tj. od počátku 19. století (a případně i později), byla situace právě opačná a zvyk vést si památníky se stal doménou dívek.¹⁵ Přes zdanlivý anachronismus tohoto jevu se ale „alba amicorum“ v období raného novověku u žen nacházejí,

¹⁰ SVITÁK, I.: Malostranská Sapfo (Opožděná recenze díla Elizabethy Johanny Westonové, 1582–1612), Praha 1994. Dále viz (Riegrův) Slovník naučný 9, Praha 1872, s. 1030; Ottův slovník naučný 26, Praha 1907, s. 619. Z jejich vlastních prací: Poematum Libri II., Francofurti ad Oderum 1602; Partheicon, Praha 1606.

¹¹ TARGOSZ, K.: Sawantki w Polsce XVII w. Aspiracje intelektualne kobiet ze środowisk dworskich, Warszawa 1996.

¹² BUDINSKÁ, J.: Žena a knižní tvorba v 16.–18. století v Čechách a na Moravě, Kniha a dějiny 2, 1995, č. 2, s. 1–14.

¹³ Z nejvýznamnějších edic alespoň DVORSKÝ, F. (ed.): Staré písemné památky žen a dcer českých, Praha 1869; týž, Mateř a dcera Zuzany Černínové z Harasova, listy Alžběty Homutovny z Cimburka a Elišky Myslíkovny z Chuděnic, Praha 1890; týž, Dopisy paní Kateřiny z Žerotina rozené z Valdštejna. In: Rozpravy ČAVU, Praha 1894; KALISTA, Z.: Korespondence Zuzany Černínové, Praha 1941; mnohé nevyužitá dopisy jsou samozřejmě dosud ukryty v archívech.

¹⁴ Srv. zvláště HERTLOVÁ, B.: Úvod do problematiky památníků raného novověku. In: AUC – Phil. et Hist. 5, 1975, Z pomocných věd historických III, 117–146. Pro Moravu HRUBÝ, F.: Moravské památníky z doby předbělohorské, ČMM 49, 1925, s. 196–223; FRIMLOVÁ, L.: Problematika památníků a jejich výskyt na Moravě, ČMM 106, 1987, č. 3–4, s. 247–258. Z velice bohaté zahraniční literatury alespoň: KEILL, R.: Die deutschen Stammbücher des sechzehnten bis neunzehnten Jahrhunderts. Ernst und Scherz, Weisheit und Schwank in Original-Mittheilungen zur deutschen Kultur-Geschichte, Berlin 1893 (Reprographischer Nachdruck Hildesheim 1975); dále FECHNER, J.-U. (ed.), Stammbücher als kulturhistorische Quellen, München 1981 (Wolfenbuttelers Forschungen 11); KLOSE, W. (ed.): Stammbücher des 16. Jahrhunderts, Wiesbaden 1989 (Wolfenbuttelers Forschungen 42) a především rozsáhlé kompendium zahrnující přehled známých památníků ze 16. století: KLOSE, W.: Corpus Alborum Amicorum (CAAC). Beschreibendes Verzeichnis der Stammbücher des 16. Jahrhunderts. Stuttgart 1988.

¹⁵ Z početné literatury věnované pozdějším, zvláště dívčím památníkům např.: GÖHMANN-LEHMANN, CH.: „Freundschaft – ein Leben lang ...“. Schriftliche Erinnerungskultur für Frauen, Cloppenburg 1994; dále i GLADT, K.: Stammbuchblätter aus Wien. Wien–München 1967; BOHM, H.: Auf die Freundschaft windet Kränze. Wiener Stammbuchblätter aus fünf Jahrhunderten, Wien 1987; HENNING, H. – KRATZSCH, K.: Stammbücher aus der Zentralbibliothek der deutschen Klassik Weimar, Burgk/Saale 1988.

a to již v počátečním období jejich existence, tj. v druhé polovině 16. století. Je jich samozřejmě méně než památníků „mužských“, rozhodně však nejsou ojedinělé.¹⁶

Pro zkoumání vzdělanostní úrovně majitelek, ale i pouhých zapisovatelek do památníků, tj. převážně šlechticů, je důležité studium jednotlivých záznamů, neméně významné pro poznání spíše myšlenkového světa těchto žen však jsou i samotné okolnosti vedení památníků. Ženám byly sice upřeny možnosti studia na cizích univerzitách, během nichž byly památníky obvykle zakládány a vedeny, ale důvody, jaké vedly ženy k založení památníku, byly podobné jako u mužů: zdůraznění pocitu přátelství, které s sebou přinesl humanismus, přiznání důležitosti napsanému jménu od doby reformace a také přání podržet vzpomínky na konkrétní osobu či událost. Vyloučit jistě nelze ani jistý prvek módnosti tohoto jevu. Zatímco mužské sborníky byly zakládány spontánně nebo byl jejich vznik inspirován příkladem jiné osoby, je v případě ženských památníků zřejmě třeba víceméně počítat s momentem původní inspirace u mužů, ať již bratrů či jiných příslušníků šlechtické společnosti – přestože nejstarší ženské památníky byly vedeny už od 40. či 60. let 16. století.¹⁷ Až druhotně pak je možno uvažovat o přejímání tohoto obyčeje od ostatních žen, třebaže nebylo zanedbatelné. Ženy se pohybovaly v podstatně užších společnostech a měly tedy k používání památníků méně příležitostí, rozhodně se však jejich památníky nestávaly výlučně ženskými, tj. obsahujícími pouze záznamy od různých příbuzných a přítelkyň, ale jsou v nich zpravidla víceméně rovnoměrně zastoupeni muži i ženy.

Důvody pro založení a vedení památníku byly tedy u mužů a žen podobné. Výrazné odlišnosti se neprojevují ani v životním období, v němž byly památníky vedeny: muži si je zakládali v mládí během svého studia a kavalírských cest po Evropě, příp. i v době působení ve vojsku či v jiné službě, ale nezřídka se jich nevzdávali ani poté a vedli si je až do pozdějších či nejpозdějších let svého života, příp. je po nich přejímaly další osoby. Pro ženy, u nichž používání památníků za studií nepřipadalo v úvahu, bylo typické, že si vedly památníky buď pouze ve výjimečné době svého života (např. v době působení jako dvorní dámy), což bylo podobné jako u mužů, nebo – pokud zůstávaly ve svém domácím prostředí – především v poměrně krátké době před svatbou. Nebylo to však pravidlem, i zde existovaly výjimky a některé ženy si vedly památník i v pozdějších letech.¹⁶

Dalším typickým rysem ženských památníků, který byl výrazně ovlivněn životními okolnostmi jejich majitelek, je podstatně menší množství lokalit, které se v nich objevují (pokud jsou uvedeny) – přestože existují i mužské památníky, spojené jen s malým počtem míst. Nelze jistě tvrdit, že ženy v 16. století vůbec necestovaly, ale činily tak nepochybně v menším rozsahu, na kratší vzdálenosti i za jiným účelem než muži a jejich cesty měly jiný charakter. Ženy si jistě mohly brát své památníky i na cesty a

¹⁶ DELEN, M.-A.: Frauenalben als Quelle. Frauen und Adelskultur im 16. Jahrhundert. In: Stammbücher des 16. Jahrhunderts, S. 75–93, která sleduje památníky, jež začaly být vedeny před rokem 1600; součástí její práce je i přehled 33 dochovaných ženských památníků a 7 rukopisů, známých dnes jen z literatury. V českých sbírkách byly zatím zjištěny 2 památníky, patřící (i) ženám. Detailnější informace by měla být publikována na jiném místě.

¹⁷ Nejstarší ze zjištěných památníků pochází z let 1546–65 – srv. DELEN, M. A., Frauenalben ...

¹⁸ Např. vévodkyně Elisabeth z Braunschweigu a Lüneburgu (Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Cod. Guelf. 289.2 Extrav.) si začala vést svůj památník až 13 let po svatbě, ve svých 29 letech, a užívala jej ještě 4 roky po smrti svého druhého muže, do svých 43 let (1596–1610).

nechávat si do nich zapisovat, mnohem častější ovšem byly případy, kdy ženy zůstávaly ve svém domácím prostředí a záznamy získávaly od příchozích; památníky se tak stávaly druhem návštěvní knihy či knihy hostů. (Takové rukopisy však vlastnili i muži.)

Odlíšné možnosti žen odráží i skladba přispěvatelů do jejich památníků: zatímco památníky vedené muži obsahují záznamy spolustudentů, profesorů, vědců či jiných významných lidí, výčet osob, které byly osločovány a zapisovaly se do památníků patřících ženám, tvoří nejrůznější příbuzné a příbuzní: sestry, švagrové, z mužů bratři, strýci, ale i ctitelé. Významné osobnosti se objevují jen zcela výjimečně a navíc jsou zpravidla zajímavé jen svým aristokratickým postavením.

Pokud jde o formální stránku, mají památníky, jejichž majitelkami byly ženy, několik charakteristických znaků, které je dílem spojují s památníky „obvyklými“, mužskými, dílem je od nich naopak odlišují. Podobná je především větší forma památníků: jedná se rovněž o rukopisy malých rozměrů, vázané v kůži, zdobené často různými vyraženými ornamenty či supralibros, nebo – oproti mužským památníkům snad poněkud hojněji – v sametu různých barev (nejčastěji červené, zelené, černé). Rozměry jsou v případě ženských památníků ale častěji ještě poněkud menší než u mužských rukopisů. Stejně jako muži, využívaly i ženy pro zachycování památníkových záznamů různé tištěné knihy či rukopisy jiného typu – rozdily oproti mužským památníkům zde byly ovšem patrnější: mnohem méně byly pro daný účel využívány knihy emblemat, ale pokud už k tomu došlo, byl výběr titulů v takových případech dosti úzký. Zde lze zaznamenat rozdílnou kulturní – a potažmo vzdělanostní – úroveň příslušných šlechticů, které neměly srovnatelnou možnost seznámit se s příslušnou literaturou. Snad nejoblíbenějším titulem, který bychom mohli s nadsázkou označit za jakousi ženskou dobu Alciatiho Emblemat¹⁹ – co do rozšíření – je kniha francouzské autorky Georgette de Montenay, dvorní dámy navarrské královny Jeanne d'Albret, nazvaná Emblemata Christianorum centuria, kde byl k původním latinským zápisům připojen francouzský překlad.²⁰ Vedle tohoto titulu však byly využívány i různé další tištěné knihy, především modlitebni.²¹

Odlíšná mentalita mužů a žen se projevovala i ohledně dalšího využití památníků. Zatímco muži někdy připojovali do svých památníků texty deníkového či kronikářského rázu či jiné „praktické“ záležitosti (např. návod na výrobu inkoustu, apod.), a to zpravidla dodatečně, ženy často užívaly pro památníkové zápisy své původní (rukopisné) modlitebni knížky (tj. s psanými modlitbami) nebo vázané sešity s básněmi a písněmi – i když výjimkou rozhodně nebyl ani opačný postup, tj. pozdější využití památníku pro jiné účely.

Odlíšnost mezi mužskými a ženskými památníky se nejmarkantněji projevuje v podobě vlastních záznamů žen v památnících, které je možno rozeznat v podstatě

¹⁹ ALCIATUS, A.: Emblematum liber, Augustae Vindelicorum 1531 – a čtená další vydání (např. Emblematum Andreae Alciati, Francofurti ad Moenum 1567, atd.).

²⁰ MONTENAY, G. de: Emblemata Christianorum, centuria cum eorundem Latina interpretatione. Cent emblemata chrestiens de damoiselle Georgette de Montenay, Tiguri 1584. Srv.: KONEČNÝ, L.: Georgette de Montenay. Emblematum Christianorum Centuria. In: Prag um 1600: Kunst und Kultur am Hofe Rudolfs II. Katalog. Freren 1988, s. 433–434, č. kat. 332.

²¹ Např. Anna Ursula von Braunschweig-Celle použila pro svůj památník (HAB, Cod. Guelf. Blank. 300) z let 1598–99 výtisk knihy „Christliche Gebett auss Edelicher Schrifte und heiligen Sprüche zusammen geordnet“ (Hamburg 1592), jejímž autorem byl Johan Nabes.

na první pohled. Na těchto záznamech lze také nejvíce zkoumat zmiňovanou vzdělanostní úroveň zapisovatelek.

Jak se tedy záznamy žen v památnících liší od běžných „mužských“ záznamů? Připomeňme jen, že standardní zápisy se skládají z hesla – devízy, jímž bylo mnohdy hned několik citátů, a z věnování s podpisem, které byly obvykle doplněny ještě erbem nebo miniaturou. Zvláště při výběru citátů volili zapisovatelé mnohdy cizí jazyk, případně jazyky. Ve starší době (zhruba do devadesátých let 16. století, pak méně) byly velice časté tzv. iniciálové záznamy, uvádějící začáteční písmena citátu, hesla, sentence apod. Zápisy pořizené ženami však mají – a to i v dobách pozdějších – vždy velice jednoduchou (až primitivní) formu: obvykle nechybí heslo, ale je uvedeno (i v pozdější době) takřka výlučně v iniciálové podobě, bezprostředně poté většinou následuje letopočet, a to obvykle bez denního data (tím méně vyjádřeného nějakým neobvyklým způsobem) – tedy v podobě, jaká se objevuje jen ve starších mužských památnících. V naprosté většině případů chybějí erby nebo je jejich výskyt velice vzácný, i když existují i výjimky.²² Vedle erbů chybějí – až na naprosté výjimky – v ženských památnících i miniatury. Zato se často objevují různé miniaturní malůvky, kreslené přímo perem a doprovázející nejčastěji datum – srdíčka, kvítka, srdce protknutá šípky apod. (Zde je ovšem nutno podotknout, že takové kresbičky – srdíčka, ale i erotické symboly – se objevují i v mužských záznamech v mužských památnících.) Spolu s iniciálovými záznamy tvoří tyto symboly nejčastější typ ženských záznamů – citáty či jiná hesla v jiné než iniciálové podobě se objevují jen zcela výjimečně a škála používaných hesel nebyla navíc v takových případech příliš bohatá. Zatímco v mužských památnících jsou velice časté citáty antických autorů, ženské záznamy se omezují především na sentence s náboženským obsahem. Právě zde je možno tušit rozdíly ve vzdělání žen a mužů, projevující se i odlišnými čtenářskými zkušenostmi. V ženských záznamech také obvykle zcela chybějí dedikační formule, ať již v latině nebo jiných jazycích – pro úplnost je však nutno dodat, že podobně je tomu i u záznamů některých mužů, zvláště příslušníků vyšších vrstev; někteří však běžnou formu záznamu s dedikací a heslem uvedli. V ženských záznamech dále obvykle chybí i jinak rozšířené zdůvodnění záznamu – „na věčnou paměť“, „memoriae causa“ apod., a jakékoli záznamy ozřejmující bližší okolnosti zápisu jsou velice výjimečné. Zpravidla zcela chybí údaj o lokalitě, v níž byl záznam proveden. Velice častý je naopak výskyt několika záznamů na jedné stránce rukopisu, a to obvykle osob, které měly něco společného: jednalo se o příbuzné, manželský pár apod. Ani takové sdružování záznamů nebylo výjimečné, lze se s ním ovšem setkat spíše v raných mužských památnících.

Velice zajímavá a pro úvahy o vzdělanostní úrovni žen-zapisovatelek do památníků důležitá je i otázka použití jazyků, v němž jsou patrné velké rozdíly: zatímco mužské památníky obsahují nejčastěji záznamy psané latinsky, a mnohdy i několika dalšími jazyky, přičemž nechybí ani řečtina a někdy hebrejščina (které byly v úzké souvislosti se studiem klasických autorů), ženy se znalostí latiny a řečtiny honosit nemohly, a zůstávaly proto u národních jazyků; pokud ovšem mohly vykázat sebemenší znalost jiného jazyka (včetně latiny), neváhaly to svým zápisem doložit. (To ovšem platí i pro muže a jejich mnohojazyčné zápisy.) V takových případech ovšem nebylo rozhodně výjimkou,

²² Jedním z takových rukopisů je i památník Reginy z Berndorfu a Balthasara Reitsamena (se záznamy pro obě osoby) z let 1601–1618 (Archiv Národního muzea, B. č. 22), příp. památník neznámé dámy uložený v Městském muzeu v Blatné.

že se záznamy žen často hemžily nejrůznějšími chybami. Nezřídka se ovšem stávalo, že neumělou rukou a s chybami byly psány i běžné záznamy, tj. i pouhý podpis.

Raně novověké památníky nemohou poskytnout detailní a jediný obraz vzdělanostní úrovně svých majitelů ani těch, kteří do nich činili své záznamy, ať se jednalo o ženy, nebo o muže. Záznamy pořizované muži a ženami však mají zpravidla na první pohled tak odlišnou formu, že je zřejmé, jak se v nich odráží odlišnost obou světů. Všechny nedostatky a rozdíly, které záznamy žen a ženské památníky obecně vykazují, však dokládají nikoli snad omezenou úroveň autorek takových záznamů (byť to nemuselo být vyloučeno, na druhou stranu však zápisy podobného druhu mohly být vlastní i mužům), ale zejména omezenou, resp. nedostatečnou a výrazně odlišnou úroveň jejich vzdělání a do značné míry i charakter prostředí, v němž se pohybovaly, stejně jako mnohdy až úpornou snahu se svým mužským protějškům alespoň částečně přiblížit či dokonce vyrovnat.

The Educational of the Early Modern Nobility in the Light of „Stammbuchs“

Marie Ryantová

While both men and women maintained „visiting books“, know in German as „Stammbuchs“ or by their Latin name „Alba amicorum“, those kept by women quite clearly take a form different than those kept by men. It is clear that they are reflecting the differences of their worlds. Stammbuchs kept by women are generally limited or inadequate and reflect the markedly different levels of education as well as the nature of their surroundings and their often stubborn attempts to at least approach the level of their male counterparts, if not to equal it.

MATKA A SYN

(Polyxena Lobkovická z Pernštejna a Václav Eusebius z Lobkovic)

Pavel Marek

S postupným prosazováním studia založeného na dějinách mentalit a historické antropologii dochází v českém dějepisectví také k systematictějšímu využívání dříve opomíjených pramenů, zejména písemností osobní povahy a ikonografií. Velkou vypovídací hodnotu má hlavně šlechtická korespondence. Dokladem tohoto tvrzení by měl být také následující příspěvek, jenž je založen na studiu španělské korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a jeho manželky Polyxeny, rozené z Pernštejna, pocházející převážně z dvacátých let 17. století.¹ Na základě lobkovických dopisů jsem se pokusil vystihnout vztah Polyxeny z Lobkovic k jejímu synovi Václavu Eusebiovi a jejich vzájemné vnímání. Především mě zajímaly okolnosti, jež mohly ovlivnit jejich city, a podstatně tak přispěly k utváření Václavova charakteru.

Dne 23. listopadu 1603 se v Rožmberském paláci na Hradčanech konala svatba nejvyššího kancléře Království českého Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic s Polyxenou Rožmberskou z Pernštejna.² Ta svému muži přinesla bohaté věno v podobě roudnického panství. Avšak nejen to. Díky zmiňovanému sňatku došlo k příbuzenskému spříznění Lobkoviců s předními španělskými rody a potažmo také k posílení pozic katolické strany v Čechách.³ Rovněž druhá Polyxenina svatba tedy patřila do kategorie sňatků z rozumu. Tato skutečnost však nebránila tomu, aby se mezi oběma manželi vytvořilo silné citové pouto.⁴ To se velmi výrazně utužilo 30. ledna 1609 narozením jejich jediného dítěte Václava Eusebia.⁵

Václav Eusebius František z Lobkovic přišel na svět v době, kdy již jen málokdo věřil, že se nejvyšší kancléř a jeho žena dočkají dědice. Prvním Polyxeniným

¹ Je uložena ve fondu Lobkovicové roudničtí – Rodinný archiv (LRR), který se nachází v žitenické pobočce Státního oblastního archivu Litoměřice, sign. D 162, D 163, D 165, D 166.

² STLOUKAL, K.: Polyxena z Lobkovic, rozená z Pernštejna. In: Stloukal, K. (ed.): Královny, kněžny a velké ženy české, Praha 1940, s. 267.

³ Srv. FRITZOVÁ, Ch. – RŮŽIČKA, J.: Španělský sňatek Vratislava z Pernštejna (1555), Sborník prací východočeských archivů, III, 1975, s. 63–77; STLOUKAL, K.: Polyxena ... s. 267.

⁴ O vřelém citovém vztahu Polyxeny a Zdeňka Vojtěcha podává doklad jejich korespondence. Ve svých listech Zdeněk oslovuje manželku slovy „má duše“, „má spokojenosti“, „má nejkrásnější manželko“. Polyxena pak jmenuje svého muže „můj živote“, „můj králi“, „potěšení moje“ apod. Srv. MAREK, P.: Svědectví o ztrátě starého světa. Kritická edice a interpretace osobní španělské korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a jeho ženy Polyxeny, dipl. práce. České Budějovice 2000, s. 30.

⁵ KOLDINSKÁ, M. – MAŤA, P. (eds.): Deník rudolfinského dvořana. Adam mladší z Valdštejna 1602–1633, Praha 1977, s. 155.

manželem se roku 1587 stal o třicet dva let starší Vilém z Rožmberka.⁶ Avšak ani mladá a okouzující šlechtična nedokázala Vilémovi porodit dědice. Když se těhotenské příznaky nedostavovaly ani po pěti letech společného manželského života se Zdeňkem Vojtěchem Popelem z Lobkovic, začala Polyxena již vážně pochybovat o svých mateřských schopnostech.⁷ Svoji údajnou neplodnost se pokoušela rovněž léčit. Po necelých šesti letech druhého manželství se paní z Lobkovic konečně dočkala vytouženého dítěte.

Ačkoliv ji Václavovo narození zastihlo ve věku, v němž je těhotenství pro ženu již nebezpečnou záležitostí, proběhl porod bez nejmenších komplikací. Dne 2. února 1609 se tak za účasti arciknížete Leopolda, Adama mladšího z Valdštejna a jiných vysoce urozených osob mohly konat novorozencovy křtiny.⁸ Několikaleté čekání na svého prvního potomka a z něj vyplývající obavy o svoji plodnost nejen že velice výrazně posílilo vzájemnou náklonnost obou manželů, nýbrž především zavdalo podnět k vytvoření pevného a citového vztahu mezi Václavem a jeho rodiči. Ten je pak provázal prakticky po celý život.⁹

Nejranější mládí trávil Václav Eusebius převážně v ženském prostředí.¹⁰ Byl obklopen chůvami a dívkami z fraucimoru své matky. Tady si postupně osvojoval první poznatky o světě. Polyxena na výchovu jediného syna sama bedlivě dohlížela. Kromě toho úzkostlivě dbala o chlapcovo zdraví. Díky nezměrné přízni, kterou mu neustále projevovala, si ihned na samém prahu Václavova života dokázala získat jeho bezmeznou důvěru a lásku.

Silné citové pouto, jež se mezi matkou a dítětem vytvořilo, bylo ještě více utuženo trvalou nepřítomností otce v jejich domácnosti. Ten musel z titulu své funkce pobývat v blízkosti císaře ve Vídni. Právě díky tomuto odloučení se prostřednictvím korespondence obou manželů dochovaly zajímavé zprávy o jejich rodinném soužití. Podobně jako Polyxena, také Václav Eusebius velice těžce nesl Zdeňkovu nepřítomnost.¹¹ Stesk po otci byl natolik silný, že často žádal matku, aby jej poslala do Vídně.¹² Chlapcovo přání setkat se s otcem lze rovněž vypožorovat v hojně korespondenci, jež mu později adresoval.¹³ Ani Zdeněk nesnášel své vídeňské odloučení dobře. Z mnoha jeho dopisů přímo číselna touha po setkání se svou ženou a dítětem.¹⁴ V téměř žádném z jeho listů pak nechyběl alespoň drobný vzkaz pro Václava Eusebia. Ten se většinou omezoval na vyřízení pozdravu či na odevzdání otcovského polibku.¹⁵ V korespondenci Václavových rodičů je možné nalézt řadu zmínek, v nichž Polyxena informovala svého muže o chlapcově zdraví.¹⁶ Zdeněk Vojtěch přijímal tyto zprávy s velkým vděkem a ulehčením.¹⁷

⁶ O tom více KAVKA, F.: Zlatý věk růží. Kus české historie 16. věku, Praha 1993, s. 103–104; BŮŽEK, V. – HRDLIČKA, J. a kol.: Dvory velmožů s erbem růže. Všechní a sváteční dny posledních Rožmberků a panů z Hradce, Praha 1997, s. 90–91.

⁷ O Polyxeniných problémech více JANÁČEK, J.: Ženy české renesance, Praha 1996, s. 158–159.

⁸ KOLDINSKÁ, M. – MAŤA, P. (eds.): Deník ..., s. 155.

⁹ SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LRR, D 165, fol. 167. (B.m., po r. 1628).

¹⁰ Srv. BŮŽEK, V. – HRDLIČKA, J.: Rodinný život posledních panů z Hradce ve světle jejich korespondence, Opera historica, VI, 1998, s. 154.

¹¹ SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LRR, D 165, fol. 121 (B.m., b.d.).

¹² Tamtéž, D 165, fol. 95 (B.m., b.d.).

¹³ Tamtéž, D 163, fol. 83 (Šoproň, 14. června 1622); tamtéž, D 163, fol. 74 (Videň, 20. června 1623).

¹⁴ Tamtéž, D 163, fol. 45 (Šoproň, 7. srpna 1622); tamtéž, D 163, fol. 61 (Marbach, 25. října 1622).

¹⁵ Např. v dopise odeslaném 7. 3. 1625 z Vídně; tamtéž, D 163, fol. 2.

¹⁶ Např. tamtéž, D 165, fol. 150 (B.m., b.d.).

Svou lásku, jež k chlapci cítil, dával najevo prostřednictvím různých dáreků, které mu z Vídně či z jiných evropských měst přivážel.¹⁸ Ty měly mladému Lobkovicovi pomoci vyrovnat se s otcovou nepřítomností. Zároveň je však bylo nutno chápat jako odměnu za chlapcovy úspěchy.

První z nich nastal ihned při Václavově debutu na společenské scéně. Dne 24. 2. 1617 totiž účinkoval v divadelním představení uspořádaném v pražské jezuitské koleji na počest císaře Matyáše a jeho manželky Anny.¹⁹ V Praze se tehdy sešla celá katolická elita, v jejíž řadách nechyběl ani samotný císař se svou chotí. Na jevišti se objevili především chlapci z významných šlechtických rodin. Až na mladého Lobkovicu náleželi všichni ostatní k žákům koleje. Tato událost nejspíše ještě více utvrdila Polyxeniny domněnky o synových výjimečných intelektuálních schopnostech.

Avšak také Zdeněk z Lobkovic byl na svého potomka patřičně pyšný. Velice dobře odhadl sílu Václavova intelektu, jež mu spolu s nezměrnou ctižádostí měla bezpečně klesat cestu životem.²⁰ Přál si, aby se chlapec nejen vydal v otcových stopách, nýbrž aby jej v mnohém překonal. Z tohoto důvodu se mu snažil poskytnout co nejlepší vzdělání. Prostřednictvím svých dopisů pak často syna nabádal ke studiu.²¹ Svě ženě přitom zasílal připomínky, v nichž určoval další postup při chochově výchově a vyučování.²² Polyxena však nejen plnila manželova přání, ale sama se také aktivně podílela na rozšiřování synových vědomostí. Byla to právě ona, kdo Václava Eusebia naučil španělskému a italskému jazyku.²³ Zdeněk Vojtěch působil na chlapce daleko autoritativněji než matka. Ze stejného důvodu Václav Eusebius většinou neadresoval své prosby přímo otci. Vždy nejprve totiž žádal matku, aby se za něj přimluvila.²⁴ Ta jej samozřejmě nikdy nezklamala a vymohla mu na muži to, o čem jí prosil. Chlapec ji toto úsilí splácel bezmeznou důvěrou, s níž jí svěřoval svá nejtajnější přání a pocity.²⁵

Zdá se, že Václavova takřka jednostranná orientace na matku byla narušena teprve tehdy, když v prosinci roku 1618 opustili neklidnou Prahu a vydali se za Zdeňkem Vojtěchem do Vídně.²⁶ V rakouské metropoli pak pobývali téměř čtyři roky. Za tuto dobu si mladý Lobkovic velice rychle navykl na pestrý život habsburského dvora. Bouřlivé události české války mu pomohly naplnit jeho dětský sen a umožnily mu strávit dlouhé měsíce po otcově boku. Věk, do něž Václav Eusebius pomalu dorůstal, v něm ještě více umocnil potřebu nalézt svůj mužský vzor. Polyxena, která tuto skutečnost velice dobře pochopila, proto zajistě uvítala možnost zůstat co nejdéle ve Vídni.²⁷

¹⁷ Tamtéž, D 163, fol. 106 (Videň, 19. března, 1625).

¹⁸ Tamtéž, D 163, fol. 31 (Frankfurt nad Mohanem, 12. září 1618).

¹⁹ O tom více JANÁČEK, J.: Ženy ..., s. 156–160; KOLDINSKÁ, M. – MAŤA, P. (eds.): Deník ..., s. 374–375; PÁNEK, J.: „Phasma Dionysiacum“ a manýristické slavnosti na Pražském hradě roku 1617. Jejich dobový a typologický rámeček, FHB, XVII, 1994, s. 117–129; REZEK, A.: Jesuitská divadelní hra ku oslavě císaře Matyáše z roku 1617, ČČM, LX, 1886, s. 388–395.

²⁰ SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LRR, D 162, fol. 62. (Šoproň, 20. července 1625).

²¹ Např. tamtéž, D 162, fol. 22 (Videň, 19. července 1623).

²² Tamtéž, D 162, fol. 62 (Šoproň, 20. července 1625).

²³ WOLF, A.: Fürst Wenzel Lobkowitz. Erster Geheimer Rath Kaiser Leopolds I. (1609–1677). Sein Leben und Wirken, Wien 1869, s. 15.

²⁴ SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LRR, D 165, fol. 129 (B.m., b.d.).

²⁵ Tamtéž, D 165, fol. 106 (B.m., b.d.).

²⁶ JANÁČEK, J.: Ženy ..., s. 167–168.

²⁷ Srv. MAREK, P.: Svědectví ..., s. 60.

Také Zdeněk Vojtěch byl nadšen přítomností svých nejbližších. Zřejmě si uvědomil dluh, který měl vůči svému dítěti, a snažil se mu proto co nejvíce věnovat. Svého syna dokonale seznámil s životem na vídeňském dvoře, s mnohými významnými aristokraty a v neposlední řadě také s chlapcovými vrstevníky z nejurozenějších šlechtických rodin včetně samotných habsburských princů Ferdinanda a Leopolda Viléma. Kromě toho jej neváhal přibrat na cesty, jež podnikal v doprovodu císařova dvora.²⁸ Během tohoto období Václav Eusebius k otci velice přilnul. Když jej pak v srpnu 1622 Zdeněk Vojtěch poslal z Šoproně v kočáře španělského vyslance za matkou do Vídně, mladý Lobkovic jej nechtěl uposlechnout: „Rekl, že buď s ním pojedu i já, anebo on zůstane se mnou,“ psal tehdy nejvyšší kancléř své choti.²⁹ Když Polyxena četla tyto řádky, musela se jistě cítit chlapcovou „nevěrou“ poněkud raněna. S notnou dávkou žárlivosti pak pozorovala vzrůstající synovu náklonnost k otci. Předešlá léta, během nichž právě ona stála v centru Václavova zájmu, se jevila zapomenuta. Zdálo se jí, jakoby mladý Lobkovic již nepotřeboval péči své milující matky a její sebeobětování.

Avšak Václav Eusebius na Polyxenu nezapomínal. Pokud byl s otcem na cestách, neopomněl se téměř nikdy připojit k jeho korespondenci adresované ženě s přáním, aby jí vyřídil polibek či pouhý pozdrav.³⁰ Navíc si i nadále nejvyšší paní kancléřová udržovala značný vliv na Václavovo jednání. Něžná matčina náruč byla v tuto dobu poněkud zastíněna dobrodružstvím, jež slibovalo setrvání po Zdeňkově boku. Kromě toho si Václav Eusebius jistě uvědomoval, že jeho pobyt ve Vídni pomalu končí, a že brzy nastane doba, kdy se bude muset navrátit do Prahy. Chtěl proto plně využít možnosti trávit co nejvíce času v otcově blízkosti.

Na jaře roku 1623 Polyxena a její syn trvale přesídlili do Čech. Mladý Lobkovic, který byl za poslední roky navyklý na ruch společenského dění panovníkova dvora, se jen velmi těžko sžíval s poněkud provinciálním prostředím válkou ořesené Prahy. Viditelně se zde necítil dobře. Chyběl mu vzruch vídeňského dvora a poznávání nových míst, kterého si tolik užil za svých předešlých cest. Nejvíce ze všeho však postrádal odpovídající společnost.³¹ Tu mu v jistém smyslu nahrazovali jeho vrstevníci z neurozených či méně urozených rodin. Od styku s nimi jej však odrazovala matka. „S těmito chlapci již nemůže zůstat. Pokud by se s nimi měl stýkat i nadále, tak by si jej později nevážili,“ psala svému muži.³²

Mladému Lobkovicovi tak nezbyvalo nic jiného, než aby se naplno věnoval studiu na právnické fakultě pražské univerzity.³³ K tomu jej ostatně neustále vybízel jeho otec. Jako prostředník mezi ním a chlapcem mnohdy působila Polyxena, jejíž vliv na synovo jednání se znovu ukázal jako rozhodující.³⁴ Přesto se však v průběhu času objevily jisté potíže, kterým ani ona nedokázala zabránit. Byly to problémy vyplývající z životní etapy, do níž se Václav Eusebius právě dostával, totiž z dospíváním.

S příchodem do puberty se dříve hodný a poslušný šlechtický synek stával pro své rodiče nevladatelným. Stále více jej lákala pestrost života. O to hůře snášel suchopárné vysedávání nad knihami, u nichž ho drželo jen přání rodičů. Zdeněk Vojtěch svou ženu tehdy opakovaně nabádal, aby dohlédla, ať Václav Eusebius dokončí školu.³⁵ I nyní se měl projevit Polyxenin vliv, který si nadále na nezkrotného syna udržovala. Václav Eusebius měl k matce velkou důvěru a neváhal ji zasvěcovat do svých představ o životě. Otec, dlící daleko při svém úřadě ve Vídni, nemohl změnám, které se ve Václavově nitru odehrávaly, dobře porozumět. Se svou rodinou se vídal jen málo, a tak jediným zdrojem, který mu poskytoval informace o jeho blízkých, zůstávala korespondence. Každou středu mu Polyxena prostřednictvím pravidelné pošty posílala zprávy o svém i chlapcově zdraví. Toho dne totiž vyjížděla z Prahy do Vídně pravidelná pošta.³⁶ Mimo to občas využívala služeb kurýrů a především pak svých a manželových známých, kteří cestovali do metropole na Dunaji.³⁷ Ani Václav Eusebius nezapomínal na svého otce a adresoval mu pěknou řadu dopisů. Je velice pravděpodobné, že také jemu líčil své problémy. Otec je ale zřejmě považoval za nepodstatné a ve svých odpovědích je umně přehlézel. Místo nich se snažil Václavovi vštěpit jiné priority, a to především studium. Z tohoto důvodu pak Václav Eusebius omezil korespondenci s otcem a pokoušel se na něj naléhat pouze prostřednictvím matky.³⁸

Za daného stavu se pražské prostředí Václavovi čím dál více protivilo. Využil proto každé příležitosti k tomu, aby si v doprovodu svých sluhů vyrazil na některé z lobkovických venkovských sídel.³⁹ Většinou se jednalo o tři až pět dní strávených daleko od nudné Prahy. Václav Eusebius neutíkal jen od stereotypu svých všedních dnů. Vyjížděk na venkov rovněž využíval k jistému osamostatnění. Zde byl z dosahu starostlivých očí matky, která ostatně velice nelibě nesla synovu nepřítomnost. Nicméně Václav Eusebius potřeboval volnost. Jeho touha po svobodě byla zčásti uspokojena teprve poté, co mu byl do užívání předán zámek v Nelahozevsi.⁴⁰ Zde přijímal návštěvy mnohých šlechticů, s nimiž se pak oddával bujarým radovánkám nad plnými číši dobrého vína.⁴¹

Věk, do kterého se tehdy asi patnáctiletý Václav Eusebius dostal, v něm vzbudil ještě další doposud nepoznané touhy. Předčasně vyspělý Lobkovic musel vyřešit boj, jenž se v jeho nitru odehrával. Tělesné potřeby mu kázaly podlehnout pokušení a okusit tak první plody lásky. Duchovní hodnoty pěstované v lobkovické rodině ho však od tohoto činu odrazovaly. Na jedné straně zde působila pruderní křesťanská morálka, jež považovala předmanželskou sexualitu za škodlivou.⁴² Na druhé byly pubescentovy představy, které čím dál více zastíňovaly jeho mysl. Jediným vhodným východiskem z takto

²⁸ O těchto cestách více MAREK, P.: Dětství a dospívání Václava Eusebia z Lobkovic ve světle španělské korespondence jeho rodičů. In: *Historie* 1999, Olomouc 2000, s. 77–78.

²⁹ SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LRR, D 163, fol. 56 (Šopron, 4. srpna 1622).

³⁰ Tamtéž, D 163, fol. 41 (Řezno, 27. listopadu 1622).

³¹ Tamtéž, D 165, fol. 95 (B.m., b.d.).

³² Tamtéž, D 165, fol. 111 (B.m., b.d.).

³³ O Václavových studiích více MAREK, P.: Dětství ..., s. 79–80.

³⁴ SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LRR, D 162, fol. 66 (Šopron, 20. července 1625).

³⁵ Např. tamtéž, D 162, fol. 23 (Německý Brod, 15. ledna 1624).

³⁶ Tamtéž, D 165, fol. 118 (B.m., 1627).

³⁷ Více MAREK, P.: Svědectví ..., s. 15–18.

³⁸ SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LRR, D 165, fol. 138–139 (B.m., b.d.).

³⁹ Tamtéž, D 165, fol. 106 (B.m., b.d.); tamtéž, D 165, fol. 97–98 (B.m., b.d.); tamtéž, D 165, fol. 120 (B.m., b.d.).

⁴⁰ O tom svědčí dopis, který odtud 7. srpna 1626 poslal matce – tamtéž, D 166, fol. 38–39 (Nelahozeves, 7. srpna 1626). Dále pak srv. Polyxeniny listy, v nichž mluví o chlapcově domě – tamtéž, D 165, fol. 97 (B.m., b.d.).

⁴¹ Tamtéž, D 166, fol. 38–39 (Nelahozeves, 7. srpna 1626).

⁴² Srv. BŮŽEK, V. – HRDLIČKA, J.: *Rodinný život* ..., s. 149.

vzniklé situace se mladému Lobkovicovi zdál sňatek. Věřil, že teprve tehdy se zbaví svého pokušení a bude tak moci lépe posloužit Bohu. Rozkošné svědectví o této etapě Václavova života zanechala v jednom ze svých dopisů adresovaných manželovi Polyxena z Lobkovic: „Tvrdí mi, že pokud jej oženíme, bude moci daleko lépe posloužit Bohu a zbaví se pokušení. Nyní však nemůže jednat proti přírodě, která jej učinila zralejším dříve než jeho vrstevníky, a již teprve ne proti tomu, co jeho léta vyžadují.“⁴³ Polyxena však tuto Václavovu proměnu přisuzovala především špatné společnosti, s níž se její syn scházel.⁴⁴

Kněžna z Lobkovic nakonec dobře pochopila, jaký boj se v chlapcově nitru odehrával a snažila se mu nalézt nevěstu. Ta však musela splnit Polyxeniny přehnané požadavky vyplývající z její nezměrné lásky k dítěti. Naléhala také na svého muže a pokoušela se jej přesvědčit o nutnosti syna oženit.⁴⁵ K ještě většímu úsilí ji podněcovaly zajímavé nabídky, jež se v souvislosti s Václavovou ženitbou naskytly.⁴⁶ Avšak také tehdy zůstal Zdeněk Vojtěch z Lobkovic neoblomný. Měl se svým synem úplně jiné plány, na jejichž realizaci nehodlal v ničem slevit.⁴⁷ Přál si, aby Václav Eusebius budoval nadále svoji kariéru a se svatbou vyčkal do doby, kdy bude mít zajištěno odpovídající postavení.

K Václavovu uklidnění nakonec přispěla kavalírská cesta do Itálie podniknutá roku 1627 stejně jako smrt lobkovickeho vladaře 16. června 1628. Tehdy skončilo jeho dospívání. Uvědomil si správnost otcových rad a rozhodl se, že udělá vše pro to, aby vyzdvihl rod Lobkoviců tam, kam za života jeho otce patřil.⁴⁸ Polyxena si synovu dospělost nehodlala připustit. I nadále totiž u ní přetrvávala podobná mateřská starostlivost jako v době Václavova dětství. Žádala syna, aby jí pravidelně informoval o svém zdraví.⁴⁹ Zároveň se mu ve své korespondenci vyznávala z hlubokého citu: „Byla bych schopná udělat vše, dokonce i položit život za svého Václava, kterého znám, a o němž vím, že mi přeje to nejlepší a je mým věčným životem.“⁵⁰ V tuto dobu již paní z Lobkovic žila v ústraní. Brzy po manželově smrti se totiž stáhla na své venkovské sídlo do Roudnice, odkud zatrpklá současným vývojem pozorovala nástup nového, pro ni tolik nepochopitelného světa.⁵¹ Zemřela 24. května 1642 v Praze. Ještě předtím však stačila milovanému synovi předat všechny své i manželovy statky.⁵²

Polyxenina smrt se Václava Eusebia musela velice silně dotknout. Ztratil v ní tehdy nejen milující a oddanou matku, ale v neposlední řadě také moudrého rádce. Vždyť právě ona mladému Lobkovicovi pomáhala překonat nejspletitější problémy jeho dosa-

⁴³ SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LRRR, D 165, fol. 110 (B.m., b.d.).

⁴⁴ Tamtéž, D 165, fol. 111 (B.m., b.d.).

⁴⁵ Tamtéž, D 163, fol. 17 (Videň, 26. dubna 1625).

⁴⁶ Kromě některé z dcer Jana Oldřicha z Eggenberka prameny hovoří o zájmu neapolského vicekrále vévody z Alby, jenž za pomoci jezuitských kněží domlouval Václavův sňatek se svou dcerou. Tamtéž, D 165, fol. 137 (B.m., b.d.).

⁴⁷ Tamtéž, D 163, fol. 17 (Videň, 26. dubna, 1625).

⁴⁸ O tom mimo jiné svědčí jeho druhá kavalírská cesta, kterou podnikl v letech 1630–1631. Více WOLF, A.: Fürst ..., s. 16–17.

⁴⁹ SOA Litoměřice, pobočka Žitenice, LRRR, D 165, fol. 169. (B.m., po r. 1628).

⁵⁰ Tamtéž, D 165, fol. 167. (B.m., po r. 1628).

⁵¹ Tamtéž, D 165, fol. 167 (B.m., po r. 1628).

⁵² RYANTOVÁ, M.: Proměny lobkovicke rezidence na Vysokém Chlumci v 16. a 17. století, Opera historica, VII, 1999, s. 240.

vadního života. Mimo to Václav již poměrně brzy poznal, že pouze matka je schopna jeho potíží a touhám porozumět. Na druhou stranu mu mnohdy musela vadit matčina přehnaná starostlivost. Ta vyplývala z Polyxeniných obav o život jediného a tolik vytouženého dítěte. Spolu se svým mužem si velice vroucně přála, aby syn došel zářivé kariéry u císařského dvora. Z tohoto důvodu také ona kladla velký důraz na Václavovo vzdělávání. Ze svých nároků však narozdíl od Zdeňka Vojtěcha byla schopna leccos slevit. Její mateřská láska jí totiž nedovolovala nečinně přihlížet synovou trápení. Václav Eusebius byl pro ní vším. Jedině on jí pomáhal přestát manželovu nepřítomnost. Pouze její syn jí přinášel potěšení v době, kdy na paní z Lobkovic ze všeho nejvíce doléhalo zklamání ze ztráty starých pořádků a kdy se musela cítit zrazená a opuštěná. Vědomí toho, že Václav nadále potřebuje matčiných přímluv a rad, jí i po manželově smrti dodávalo sílu do dalšího života. Také Zdeněk měl svého syna rád. Jeho neustálé odloučení od rodiny mu však znemožňovalo plně pochopit Václavovy potřeby. Tato skutečnost se nejvíce projevila během chlapcovy puberty, kdy ve snaze zajistit synovi co nejlepší kariéru naprosto přezíral Václavova přání a zarytě trval na naplnění svých předem stanovených plánů. Václav Eusebius si přesto otce nesmírně vážil a velmi usiloval o to, aby jej nikdy nezklamal. Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic pro něj představoval tolik potřebný mužský vzor, kterému se již od dětství obdivoval a jemuž se po celý život snažil vyrovnat. Přehnaná autorita, určité zdání nepřístupnosti a v neposlední řadě také otcova trvalá nepřítomnost v lobkovicke rodině pak zřejmě způsobily, že měl přece jen o něco blíže k Polyxeně. Ostatně korespondence Zuzany Černínové z Harasova s Humprechtem Janem Černínem z Chudenic pocházející z doby, kdy ještě Zuzana nebyla vdovou, vypovídá o tom, že tato vázannost šlechtických synů na matku nebyla ve své době nijak ojedinělá.⁵³

Mother and Son

Pavel Marek

This study attempts to outline the relations between Prince Václav Eusebius of Lobkowitz and his parents, especially his relations with his perceptive mother, Polyxena and her role in her son's upbringing. In contrast to her husband, who stayed in Vienna, Polyxena remained close by her son. She much more clearly understood his current needs and desires. On the other hand, it was her son who helped Polyxena survive her husband's absence and many other sorrows.

⁵³ KALISTA, Z. (ed.): Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem Černínem z Chudenic, Praha 1941.

URŠULÍNKY¹, NOTREDAMKY² A ICH PRÍCHOD DO BRATISLAVY

Miroslav Kamenický

V rámci katolíckej reformy na počiatku novoveku začali vznikať nové rehole. Odlišovali sa od stredovekých, prevažne kontemplatívnych rehól, najmä svojou aktivitou, horúčkovitou činnosťou na poli misijnom, katechetickom. Mnohé z nich boli zamerané na školstvo.

Okrem nových rehól a starých, zreformovaných rehól sa rozvíjali tzv. semireligiózne spoločenstvá. Tieto polorehoľné spoločenstvá boli v dobovej terminológii označované ako „bratstvá“, „spoločnosti“, v latinčine „sodalitas“, „confraternitas“, „congregatio“.

Náboženské bratstvá boli laickými spolkami veriacich. Pováčšine boli vedené katolíckymi duchovnými, avšak práve v 16. storočí sa viaceré snažili o čo najväčšiu nezávislosť. Boli zamerané na určitý konkrétny katolícky kult, mali pevnú organizačnú štruktúru, určitý majetok, zväčša tiež odpustkové privilégia. Účasť v nich bola dobrovoľná, členovia bratstiev mali presne stanovené povinnosti.

Uršulínky boli pôvodne tiež jedným z bratstiev, odborne označovaných ako semireligiózne spoločenstvá; postupne sa pretransformovali na rehoľu. Vznikli ešte z predtridentského laického hnutia. Ide o prvý inštitút v katolíckej cirkvi, ktorý sa zaoberal špeciálne apoštolátom medzi dievčenskou mládežou. Františkánska spiritualita očiividne ovplyvnila „Spoločnosť sv. Uršule“ dôrazom na kázanie a ohlasovanie evanjelia.

Vytvorením Spoločnosti sv. Uršule bol vytvorený úplne nový typ ženskej rehoľnej spoločnosti, úplne nový typ špecifickej ženskej životnej formy. Konečnú podobu dostala „Spoločnosť sv. Uršule“ až v roku 1581, kedy boli vytvorené reformované regule, ktoré schválil milánsky arcibiskup Karol Boromejský. Hlavným znakom nových regúl je podriadenie Spoločnosti cirkevným vrchnostiam, bola dôsledne odstránená dovtedajšia úplná nezávislosť Spoločnosti.

Niektorí autori, ktorí sa predmetnou problematikou v minulosti zaoberali, akcentujú „feministické“ stránky založenia a počiatkov Spoločnosti sv. Uršule. Napríklad nemecká historička A. Conradová tvrdí, že dôležitú úlohu pri založení spoločnosti hrala skutočnosť, že prvé uršulínky chceli byť nezávislé od mužských cirkevných vrchností.² Dievčatá chceli vychovávať ženskými spôsobmi, bez vplyvu mužov.³ Tuto predstavu sa im podarilo realizovať až do chvíle, kedy vstúpil do dejín uršulínok práve milánsky arcibiskup Karol Boromejský.

¹ Úradný názov rehole je Rád svätej Uršule (Ordo S. Ursulae, v českom jazyku Rád sväte Voršily).

² Úradný názov rehole je Kongregácia kanonistiek sv. Augustína rehole Notre Dame (Congregatio Canonissarum S. Augustini a Nostra Domina).

³ CONRAD, A., Zwischen Kloster und Welt, Mainz 1990, s. 12 an.

Ako sa Karol Boromejský dozvedel, že v Brescii existuje Spoločnosť sv. Uršule, nie je známe; vie sa len to, že v roku 1566 si vyžiadal z Brescie regulu tejto Spoločnosti. Regula dávala Spoločnosti sv. Uršule značnú samostatnosť, čo sa arcibiskupovi nepáčilo; preto regulu dôkladne zreformoval a pozval uršulinky do Milána.⁴

Koncom 16. a začiatkom 17. storočia vznikli viaceré ďalšie podobné ženské rehole. V roku 1597 vzniká v Lotrinsku rehoľa Notre Dame. V roku 1610 založil sv. František Salezský so sv. Janou Františkou Frémoit de Chantal v Savojsku rád Navštívenia Panny Márie – Saleziánky. V roku 1633 vznikajú Vincentky (Dcéry kresťanskej lásky sv. Vincenta de Paul).⁵

Zaujímavým vývojom prešla rehoľa Anglických panien (Inštitút Preblahoslavej Panny Márie). Ich zakladateľkou bola dcéra anglického šľachtica Mária Wardová (1585–1645). Mária založila významné kláštory v Mnichove (1626), vo Viedni (1627), tiež v Bratislave a Prahe. V roku 1628 však pápež Urban VIII. vydal bulu proti anglickým pannám. Neskôr bol tento inštitút formálne zrušený, ešte neskôr však znovuoobnovený. Prelínali sa tu totiž rôzne názory na funkciu a existenciu ženských rehoľných inštitúcií. Môžu takéto inštitúcie existovať nezávisle? Ak nie, akú formu vedenia zo strany cirkevných autorít majú mať? To boli problémy, ktoré prenasledovali tiež celé dejiny uršulínskych komunit.

Celkovo možno povedať, že všetky tieto ženské reformno-katolícke nové rehole sa v Európe objavujú tam, kde pred nimi boli jezuiti. Tiež v niektorých mestách, kde sa neskôr stretávame s uršulínskymi či inými podobnými ženskými komunitami, pôsobili pred tým spoločenstvá tzv. jezuitiek.⁶ V Kolíne nad Rýnom sa s takýmto spoločenstvom stretávame roku 1578.

V roku 1655 bol založený uršulínsky kláštor v Prahe. Bol to prvý kláštor rehole na území Habsburskej monarchie. V roku 1660 bol založený uršulínsky kláštor v hlavnom meste monarchie – vo Viedni.

* * *

Myšlienka založenia kláštora uršulínok⁷ v Bratislave sa podľa tradičných názorov zrodila v hlave ostrihomského arcibiskupa so sídlom v Trnave Juraja Selepcsényho.⁸ Prvá zmienka o snahe priviesť uršulinky do Bratislavy sa nachádza v zápise z porady arcibiskupa Selepcsényho s biskupom Viedenského Nového Mesta Leopoldom Kollo-

⁴ CONRAD, A.: Zwischen ..., s. 120.

⁵ HEIMBUCHER, M.: Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche, 2 Bde., 3. Aufl., Paderborn 1933; KAMENICKÝ, M.: Rehoľa Notre Dame v Bratislave, In: Trnavská univerzita 1635–1777: 360. výročie, Trnava 1996, s. 331–343. Tam je uvedená aj početná ďalšia literatúra. KVASNIČKOVÁ, J.: Rehole včera a dnes vo svete i u nás, Bratislava 1995, s. 104.

⁶ Podrobne to vo svojej práci dokladá CONRAD, A.: Zwischen ..., s. 51–210.

⁷ O založení bratislavského uršulínského kláštora nás pomerne podrobne informuje staršia práca: Kurze Beschreibung der Entstehung des Nonnen-Klosters der heiligen Ursula in Pressburg, Pressburg 1876. Na koľko archívne dokumenty k dejinám rehole v Bratislave sa takmer nezachovali, je spomínané dielo veľmi dôležitým prameňom.

⁸ Juraj Selepcsényi (1595–14. 1. 1685) (Szelepchényi, Szelepčeni, Juraj zo Slepčian, Slepčiansky, Pohroncius, Pohronczí, Pohronec) bol ostrihomským arcibiskupom od roku 1666 do roku 1685. Podporoval cirkevné školstvo a rehole. Usadil jezuitov v Žiline a Rožňave, milosrdných bratov v Bratislave, piaristov vo Sv. Jure, karmelitánov v Budine atď.

nitschom⁹. Biskup Kollonitsch informoval Selepcsényho, že cisárovná Klaudia, manželka cisára Leopolda I. chce vo Viedenskom Novom Meste založiť uršulínsky kláštor. Po analýze situácie prišli biskupi k záveru, že z hľadiska záujmov a potrieb katolíckej cirkvi by bolo lepšie, keby sa uršulinky usadili v Bratislave. Pre túto svoju myšlienku získali aj samého cisára Leopolda I. a napokon aj jeho manželku Klaudiu.

Založením nového kláštora v Bratislave boli poverené matka Mária Agnesa Otília Schalthaus od Všetkých svätých a matka Mária Ignatia z kláštora uršulínok v Kolíne nad Rýnom. V Bratislave však neboli vykonané žiadne prípravy na prijatie novej rehole, najmä nebola vytvorená ani žiadna fundácia, z ktorej úrokov by tunajšie uršulinky žili. V roku 1675 bola prijatá do rehole Juliana Nádasdy; jej veno sa stalo súčasťou základiny, na podklade ktorej bol založený nový kláštor. Viedenská matka predstavená prišla do Bratislavy, aby sa tu priamo na mieste presvedčila o prípravách založenia nového uršulínského kláštora. Snáď práve za jej pobytu v Bratislave bolo rozhodnuté, že uršulinky dostanú bývalý malý protestantský kostol. Tento kostol bol konfiškovaný protestantom už 18. júla 1672.¹⁰ Predtým, ako ho prideliť uršulíňkam, bol prirodzene presvätený po katolícky a zasvätili ho Neпоškvrnenej Panne z Loreta.

13. júna 1676 popoludní prišli do Bratislavy tieto mníšky: 1. Matka Mária (de Ascensione), profeska z uršulínského kláštora v Liége. Mária bola vyhliadnutá za budúcu matku predstavenú bratislavského kláštora. 2. Matka Mária Ignatia, profeska z kláštora v Kolíne nad Rýnom. 3. Matka Mária Agnesa Otília od Všetkých Svätých, profeska z kláštora v Kolíne nad Rýnom. 4. Matka Mária Felicitas, profeska z kláštora vo Viedni. 5. Sestra Klaudia Leopoldína od Ježiša, bývalá slúžka cisárovnej Klaudivy, novicka. 6. Sestra Juliána Jozefa, grófká Nádasdy, novicka. Okrem toho sem prišli aj dve kandidátky, Regina a Mária.¹¹

Hore už bolo naznačené, že uršulinky boli sčasti akýmiśi pandantom jezuitov, ich ženskou vetvou. Tento scenár bol dodržaný aj v Bratislave, jezuiti prišli do Bratislavy v roku 1608. Spoločnosť Ježišova tu zakotvila najprv formou misie. Cez ustavenie rezidencie a jezuitského gymnázia pri dome sv. Martina sa v roku 1630 dospelo ku kolégiiu.

V roku 1672 (po odhalení Wesselényho sprisahania) bol bratislavským evanjelikom konfiškovaný ich veľký kostol. 1. januára 1673 bol pridelený jezuitom. K príľahlej bývalej evanjelickej školskej budove si jezuiti pristavali nové veľké kolégium.¹² A 24. marca 1673 sa pohli z Kolína nad Rýnom zakladateľky budúceho bratislavského uršulínského kláštora. Opäť ich možno s istou dávkou zjednodušenia nazvať

⁹ Leopold Kollonitsch (Kolonich, Kollonics, Chollonitsch) – absolvent nižšej jezuitskej školy v Komárne. Od roku 1645 študoval na Viedenskej univerzite. Od r. 1666 nitriansky biskup, od roku 1670 biskup vo Viedenskom Novom Meste. Bol predsedom komisie mimoriadneho súdu v Bratislave, ktorý v rokoch 1673–74 odsúdil množstvo protestantov. Neskôr sa stal uhorským primasom. V Bratislave usadil jezuitov.

¹⁰ Kostol vybudovali bratislavskí protestanti slovenskej a maďarskej národnosti v rokoch 1658–1663. Veľkú zásluhu na jeho vybudovaní má Ondrej Segner, významný člen bratislavskej mestskej rady. Po odhalení Wesselényho sprisahania bol kostol protestantom konfiškovaný. Bližšie: BAGIN, A. – KRAJČI, J.: Kostoly a kaplnky hlavného mesta SSR Bratislavy, Trnava 1988, s. 81; Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde A. B. zu Pozsony-Preßburg, I. Teil. Der äußere Entwicklungsgang der Gemeinde. Von J. Schrödl, Pozsony 1906.

¹¹ Všetky informácie čerpám z hore uvedenej práce: Kurze Beschreibung der Entstehung ...

¹² KRAPKA, E. – MIKULA, V.: Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku. Cambridge 1990, s. 105.

„bratislavskými jezuitkami“ v tom zmysle, že nasledovali vzor životného štýlu Spoločnosti Ježišovej a dopĺňali ich činnosť o výchovu dievčenskej mládeže.

Arcibiskup Juraj Selepcsényi povolil uršulinkam ďalšie rozširovanie rehole po Uhorsku. Pravdepodobne však najdôležitejšie bolo finančné zabezpečenie bratislavskej komunity. Ihneď po návšteve u arcibiskupa sa začalo s kupovaním domov a pozemkov okolo kostola Loretánskej Panny Márie, začalo sa tiež s plánovaním výstavby nového kláštora.

Ďalšou dôležitou rekatolizačnou ženskou rehoľou, ktorá sa objavila v Bratislave, bola rehoľa Notre Dame.¹³ Prišla sem 71 rokov po príchode uršulínok. Ústrednou postavou ich príchodu do Bratislavy bola grófka Juditha Antónia Oneilová, rodená Maholányiová¹⁴ (Maholányiovci bola významná šľachtická rodina, bývajúca v Bratislave, majúca spoločný pôvod so Szelepcsényiovcami, spomedzi ktorých vyšiel už spomínaný ostrihomský arcibiskup Juraj Szelepcsényi). V bratislavskom mestskom archíve sa zachoval presný popis príchodu rehole do Bratislavy.¹⁵ Ďalší popis je uložený v biskupskom archíve v Regensburgu.¹⁶

Všetky opisy sú obsahovo dosť podobné. Vznik myšlienky povolať notredamky do Bratislavy lokalizujú do roku 1733. Vtedy bola J. Oneilová so svojim manželom cisárskym generálom, a s tromi osirelými neterami (Juditou, Sidóniou a Alžbetou) v Bavorsku, kde mal generál Oneil pracovné povinnosti. Dievčatá tu dali na tri roky do výchovy v kláštore v Stadthofe. Po návrate do Bratislavy v roku 1735 ostali všetci v kontakte so stadthofskými notredamkami. V roku 1743 zomrel generál Oneil. Od tej chvíle začala J. Oneilová aktivity spojené so založením nového kláštora rehole Notre Dame v Bratislave. Zložila úvodnú základinu, 18 000 zlatých, ďalej sľúbila kryť všetky výdavky, spojené s presídlením šiestich rehoľníčok. Z nich do Bratislavy prišli len tri, ďalšie tri vybrala predstavená stadthofského kláštora.

Šesť stadthofských rehoľníčok do Bratislavy dorazilo 1. decembra 1747.¹⁷ Najprv bývali v dome J. Oneilovej na Rybnom námestí, 13. mája 1750 sa začala výstavba nového, veľkého kostola, kláštora a školských budov.¹⁸

Vyučovanie v ich dievčenskej škole začalo v roku 1750. Dievčenská škola Notre Dame sa skladala z dvoch častí: z „vonkajšej“ a „vnútornej“ školy. Vonkajšia škola bola ľudovou všeobecnou školou pre dievčatá. Vnútorňa škola bola v podstate súkromná

¹³ Rehoľu založil lotrinský farár Peter Fourier a Lotrinčanka Alexia Le Clercová v roku 1597. Rehoľa sa z Lotrinska pomerne rýchlo rozšírila do ďalších európskych krajín. V roku 1732 bol založený kláštor v Stadthofe pri Regensburgu, odkiaľ prišli notredamky aj do Bratislavy. Bližšie v štúdiu KAMENICKÝ, M.: Rehoľa..., s. 331–343.

¹⁴ Juditha Antónia Maholányi sa narodila v roku 1688 v Bratislave. Matrika narodených sa z daného roku nezachovala – vid' Archív mesta Bratislavy (ďalej len AmB), zoznam matrik prebratých zo ŠOBA Bratislava, nestránkované. Údaj o roku narodenia čerpám zo smrtnej matiky (Matricula mortuorum), R. kat. farský úrad sv. Martina Bratislava, roky 1754–1763, sign. 218, pag. 332.

¹⁵ AmB, archívny fond Notre Dame (ďalej len ND), krabica č. 6.

¹⁶ Bischöflicher Zentralarchiv Regensburg, KL 2, Faszikel Neugründung in Preßburg.

¹⁷ Do Bratislavy prišli tieto rehoľníčky: Anna Viktoria Werschovetzová, Jana Františka Pozývová a Jana Karolína Kargová. K nim ako pomocníčky boli vyslané Anna Augustína Schrenková, Mária Ignácia Schroderová a pomocná sestra Mária Terézia Reitmayerová.

¹⁸ Kanonistky svätého Augustína Kongregácie Notre dame. Ich počiatky a účinkovanie v Bratislave. Podľa originálnych dokumentov spracoval Jozef Schäffer (1854). Rukopis v kláštore Notre Dame v Bratislave, s. 2.

internátna škola pre šľachtické dievčatá a pre dievčatá zo zámožnejších meštianskych rodín. Základná výučba na školách bola síce bezplatná, ale zaopatrenie dievčat stravou, ošatením, stálou lekárskou opaterou, niektorými učebnými pomôckami, absolvovanie nepovinných predmetov (hudba, tanec, výuka maďarského a talianskeho jazyka atď.) museli financovať rodičia¹⁹. Základné financovanie škôl bolo založené na rôznych základinách (najväčšie boli tzv. Oneilovská a Nádasdyovská základina). Každá zo škôl, vnútorná i vonkajšia, mala vlastnú prefektku, t.j. riaditeľku školy.

Vo svojom príspevku som sa snažil poukázať na pôvod myšlienky založenia špecifickej novovekej ženskej životnej formy rehoľného života. Ženy sa začali aktivizovať, začína sebauvedomovanie žien v tom zmysle, že sa jasne diferencuje medzi výchovou chlapcov a výchovou dievčat. Na Slovensko, a konkrétne do Bratislavy sa myšlienky o emancipácii žien a špeciálneho dievčenského školstva dostali už značne modifikované, prispôbené názorom katolíckej cirkvi.

(Štúdia bola vypracovaná v rámci grantovej úlohy VEGA 2/7101/20 Spoločenské postavenie ženy v období novoveku).

Catholic Nuns from the Ursulines and the Congregation of Notre-Dame and Their Arrival in Bratislava

Miroslav Kamenický

The idea of establishing a specifically modern female religious institution dates to the sixteenth century. A feministic self-confidence played an important role here. The philosophy of female emancipation reached Slovakia, specifically Bratislava, in an already markedly modified form as a result of the Catholic Church's own interests during the intensive period of the Counterreformation.

¹⁹ Za stravu a ubytovanie jednej slečny na rok bolo treba zaplatiť 178 zlatých 30 grajciarov. Ďalších 60 zlatých bolo treba zaplatiť ako zálohu na nepravideľné výdavky. Záloha bola vyúčtovaná polročne. Za stálu lekársku pohotovosť sa platil 1 dukát ročne. Výuka hudby ako nepovinného predmetu stála 1 dukát mesačne. Výuka maďarského, resp. talianskeho jazyka, ako aj výuka tanca stáli mesačne 3 zlaté. AmB, ND, krabica č. 6.

SOCIÁLNÍ STRUKTURA SAMOSTATNÝCH ŽEN VE VÝCHODOSLOVENSKÝCH MĚSTECH NA PRAHU NOVOVĚKU (na příkladu Bardějova)

Marie Marečková

Svobodné královské město Bardějov patřilo v první polovině 17. století¹ s 3600 až 3900 obyvateli k nejlidnatějším slovenským městům. Ve středoevropských souvislostech spolu s Košicemi, Prešovem a Levočou příslušel Bardějov k městům střední velikosti. Byl střediskem rozvinuté řemeslné výroby, zaměřené na krytí poptávky místního a oblastního trhu. Nejsilněji byla zastoupena odvětví oděvní, dřevozpracující, kovodělná a potravinářská. Od poloviny 16. století se však podstatněji neměnil počet řemeslníků (120) a výrobních specializací (33). K obživě bardějovských obyvatel přispíval výtěžek z obdělávání zemědělské půdy a příjem z domácího plátenictví, aplikujícího prvky raně kapitalistického podnikání. Plátenická výroba, pracující i pro vzdálené dolnouherské a sedmihradské trhy, se v Bardějově provozovala ve 300 rodinách, kde se ročně utkalo nejméně 50 000 m plátna.

Dálkový obchod byl orientován na polské severokarpatské oblasti a bylo do něj zapojeno 76–102 měšťanů. Objem bardějovského importu se od poloviny sedmdesátých let 16. století však snižoval a sortiment se přizpůsoboval potřebám místního trhu a koupěschopnosti odběratelů. Převládaly suroviny, zboží střední jakosti či levné, luxusnější druhy byly spíše výjimkou. Nejvýnosnějším obchodním odvětvím byl vývoz vína do Polska.

V první polovině 17. století byl Bardějov městem ekonomicky i demograficky stagnujícím, ačkoliv ve druhém desetiletí a v první polovině třicátých let 17. století se projeví určité příznaky ekonomického oživení.

Tento vývojový trend byl doložen rozбором majetkové struktury Bardějova, která se vyznačovala vyrovnanými majetkovými poměry. Jejich charakteristickým rysem byla početní a majetková převaha středně zámožných vrstev, takže sociální rozdíly nebyly vyhoceny natolik jako v západoevropských městech. Jejich typům však odpovídala výraznější diferenciacie na dolní majetkové hranici, tedy větší podíl nejchudších vrstev. Svědčil o značném počtu tovaryšů, nádeníků a dalších námezdních sil trvale pobývajících ve městě, kde nacházeli obživu. Během první poloviny 17. století se majetkové rozdíly stíraly.

Na rozdíl od obecně tradovaných představ o značném majetkovém podílu žen se podařilo prokázat, že většina samostatných žen v Bardějově příslušela k městské chudí. V jejím rámci pak ženy představovaly nejchudší zdanované vrstvy.

¹ Údaje vyházejí z autorčiny monografie Společenská struktura Bardějova v první polovině 17. století. Brno 1978.

Výhodou rejstříků městské dávky Bardějova byla systematická evidence poplatníků včetně podruhů. To umožnilo sledovat majetkovou strukturu samostatných žen a analyzovat jejich situaci v rámci městského celku. Samostatné ženy byly představitelkami domácnosti či rodiny nebo byly samostatně ekonomicky aktivní a měly vlastní příjmy. Patřily tedy k produktivním vrstvám městské společnosti.

Služky v soukromých službách jako členky měšťanských domácností samostatně zdaněny nebyly. Zaměstnávat služby patřilo v raném novověku k běžnému standartu většiny měšťanských domácností, tedy i u střední měšťanské vrstvy, takže ve vyspělých řemeslnicko-obchodních městech zhruba každá pátá žena byla služka. Jejich početní stav byl značně stabilní, nebyl evidentněji a průběžně ovlivňován konkrétní situací městské ekonomiky. Ženy, které byly v rejstřících městské dávky uváděny jako nájemnice, patřily k sociálně slabším vrstvám, ale na rozdíl od služek byly většinou samostatně výrobně činné. Mezi výrobní a ekonomickou prosperitou města a možnostmi zaměstnání žen jako nájemnic byla určitá souvislost, kterou nelze doložit u služek.

Jestliže evidenci služek bardějovské rejstříky městské dávky pochopitelně nezaehrnovaly, nebylo to na újmu oprávněnosti prováděných výzkumů skupiny samostatných žen ani platnosti závěrů. Lze sice počítat s tím, že služby v Bardějově i během první poloviny 17. století tvořily šestinu až pětinu žen,² avšak nepatřily k produktivním složkám obyvatel a jejich konkrétní ekonomická situace byla ovlivněna stylem domácnosti zaměstnavatele. Kategorie ekonomicky samostatných žen, kterou jsme zkoumali pro první polovinu 17. století v Bardějově, zahrnovala i nádenice, byla však rozsáhlejší nejen počtem, ale i škálou majetkové diference. Podle bardějovských parametrů nádenice tvořily zhruba čtvrtinu samostatně zdaňovaných žen.

Roku 1603 v Bardějově ve vnitřním městě i na předměstí byl dvojnásobný počet majitelů domů než nájemnic. V letech 1619 a 1645 pro situaci samostatných žen byla typická převaha nájemnic, evidovaných zejména na předměstí, neboť ve vnitřním městě se nízký počet nájemnic podstatněji nezměnil. Obdobný byl trend počtu nájemnic a všech nájemníků pro celé město i jeho části na obou stranách hradeb. K roku 1619 výrazně stoupl, pak se k roku 1645 pozvolněji snižoval. U nájemnic byla tato tendence markantnější než u všech nájemníků; podíl žen na počtu nájemníků: 28,12 % roku 1603 (45 žen), 31,25 % roku 1619 (85 žen) a 29,89 % roku 1645 (55 žen).

Celkový majetek žen, zejména majitelů domů, se stále snižoval, avšak pozvolna ubývalo i jejich majetkového podílu na celkovém majetku bardějovských obyvatel. Podíl samostatných žen na počtu poplatníků ve zkoumaných časových úsecích přitom klesal v odlišném tempu než jejich podíl na majetku. Snižoval se zejména k roku 1645, zatímco majetnost žen klesala markantněji k roku 1619. Určité disproporce mezi majetností a početností samostatných žen vzhledem ke všem poplatníkům se k roku 1619 mírně prohloubily, k roku 1645 se téměř vyrovnaly. Naproti tomu uvnitř skupiny samostatných žen značné disproporce mezi počtem a majetkem všech samostatných žen i majitelů domů ve vnitřním městě i na předměstí existující roku 1603 se dále prohlubovaly k roku 1619 a mírněji stíraly k roku 1645, avšak zůstaly stále zachovány. U předměstských nájemnic se disproporce mezi počtem a majetkem stále zvětšovaly. Vrstva samostatných žen tedy výrazně reflektovala rozpor mezi chudými nájemnicemi na jedné straně a středně majetnými majitelkami předměstských a městských domů na straně

² ŠPIESZ, A.: Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680–1780, Košice 1983, s. 83, 86.

druhé. Z těchto proporcí je rovněž zřejmé, že tradiční představy o ženském předlidení měst mají relativní platnost. Zejména počet ekonomicky aktivních žen mezi nájemnicemi, ale částečně i mezi majitelkami domů, byl ovlivňován současnou ekonomickou situací města.

V první polovině 17. století tvořily tedy samostatné ženy v Bardějově čtvrtinu až sedminu poplatníků, jimž patřila sedmina až šestina celkového majetku. Pouze čtvrtina jich bydlela ve vnitřním městě. Pokles počtu samostatných žen během první poloviny 17. století byl odrazem rostoucího úbytku žen vlastnicích domů. Byl markantní zejména na předměstí a odrážel postupující ekonomickou stagnaci města, která byla krátce narušena konjunkturou koncem druhého desetiletí 17. století. Změny v počtu a majetku předměstských nájemnic, tvořících téměř třetinu všech evidovaných nájemníků, odrážely tyto změny mnohem výrazněji.

Početní i majetkovou převahu měla nejdříve nižší střední majetková skupina, pak postupně narůstala chudší majetková skupina, majetkově však převažovala střední majetková skupina. Tak byla celkově zajištěna silná pozice střední vrstvy samostatných žen. Majetková situace této vrstvy samostatných žen však byla nepříznivější, než byla majetková situace celé střední měšťanské vrstvy. Zhoršovala se markantně i majetková situace nájemnic, které postupně představovaly vůbec nejhudší zdaňované vrstvy bardějovského obyvatelstva.³

Samostatné ženy z řad chudiny a středních měšťanských vrstev při zajištění existence sobě a své rodině zápasily s dluhy a nedostatkem hotových peněz. Omezovaly se většinou na dočasné udržení živnosti a obchodu pro své syny či jiné dědice, kteří je v držbě nemovitosti brzy vystřídali, jak lze bezprostředně doložit u majitelů domů ve vnitřním městě, patřících do nižší střední majetkové skupiny. Zejména ženy těchto vrstev se snažily zachovat alespoň vnější zdání životního stylu bohatších měšťanek. Bohaté vdovy však úspěšně provozovaly dálkový obchod (např. vdova po dálkovém obchodníku Ondřeji Krakovském, který zemřel roku 1630) a zapojovaly se i do úvěrových operací a obchodování plátnem (např. vdova po pastoru Abrahámu Christianim, který zemřel roku 1619).

Doplňkové sezónní zaměstnání pro samostatné ženy středních vrstev a skromnou existenci pro chudé nájemnice umožňovala věhlasná bardějovská domácí plátenická výroba. Ženy tvořily zhruba čtvrtinu evidovaných producentů plátna. Odevzdávaly však k bílení ponejvíce pouze po 25–75 m plátna. Výrobu ovládali bohatí obchodníci, členové úžší městské rady a městská inteligence. Ženy však nesporně většinu plátna samy utkaly a předaly větším podnikatelům, či alespoň v rámci rodiny a domácího služebnictva zajišťovaly a organizovaly plátenickou produkci, která prosperovala využíváním práce nejhudších žen.

³ Ekonomicky aktivní samostatné ženy nejhudších majetkových vrstev představovala nájemnice „stará Zvonařka“ (alte Glöcknerin), která bydlela na počátku 17. století se synem Valentinem na náměstí v domě senátora Kašpara Scherera a odváděla městskou dávku 12,5 denáru ročně. Roku 1609 vlastnila i parcelu ve vnitřním městě, zdaněnou 75 denáry, kterou roku 1610 prodala Jiřímu Briesovi. Roku 1618 se její majetkové poměry zhoršily, byla zdaněna 25 denáry. Z poznámky Handlein, dodatečně připsané k jejímu jménu, je zřejmý pramen její obživy. Stará Zvonařka od roku 1619 v rejstřících městské dávky nebyla uváděna, patrně zemřela. Její syn Valentin roku 1624 vlastnil dům ve vnitřním městě zdaněný 125 denáry.

Porovnáním údajů 50 testamentů z let 1640–1645 s rozбором rejstříků městské dávky z let 1636 a 1645⁴ se prokázala značná korelace poznatků o společenském rozvrstvení, neboť se podařilo identifikovat v rejstřících městské dávky všech 28 odkazů domů. Žen se bezprostředně týkalo 44 testamentů. Jejich analýza umožnila prohloubit poznatky o domácnostech jednotlivých společenských vrstev a prokázat sociálně ekonomické poměry majetnějších žen i v případě, že v rejstřících městské dávky nebyl majetek vdaných žen samostatně evidován. Z 50 analyzovaných testamentů totiž ve 26 případech byly zůstavitelkami ženy, ve 3 případech manželé navzájem a ve 21 případech muži, jejichž dědičkami byly v 15 testamentech ženy.

Zeny zůstavily 16 domů, z nichž 2 byly v nižší střední majetkové skupině, 5 ve střední, 8 ve vyšší střední a 1 ve vyšší majetkové skupině. Celkem tedy převažovaly ženy vyšší střední majetkové kategorie, které své dědice ekonomicky i společensky povznesly. Mezi dědici 16 domů byl totiž manžel pouze v 6 případech, v dalším případě mu připadla pouze třetina domu a dvě třetiny nevlastní dceři. Tříkrát dědily dům děti, dvakrát sourozenci, jednou dědil bratr polovinu domu a zbytek přítelkyně. Dvakrát zůstavily ženy dům dalším příbuzným a jednou cizím osobám.

Příkladem budiž testament vdovy Kateřiny Metznerové.⁵ Bezdětná vdova po kožešníkovi Jakubu Metznerovi, který zemřel roku 1622 zřejmě na mor, majetek dále rozšířila samostatným podnikáním a obchodem plátnem. K její sociální izolaci přispěly i energické podnikatelské praktiky, takže byla odkázána na formální vazby k církevní korporaci.

Kromě snahy vyrovnat se s vlastním svědomím, s rodinou a bližními v době ohrožení epidemiemi docházelo i k zostření mezilidských vztahů, k projevům strachu a hamiznosti. Nemocní byli někdy ponecháni bez péče, utíkala od nich ze strachu před nákazou i jejich rodina, přátelé a sousedi. Šířily se krádeže a loupeže, protože pachatele lákaly opuštěné a nestřežené domy, jejichž obyvatelé odjeli z města nebo je stihl mor. V tom případě byly domy označeny křížem nebo praporkem.

Odkazy kostelu, špitálu a škole byly nejen výrazem dobročinnosti či zbožnosti, sílí v době morových epidemií, a projevem kulturního mecenášství, ale byly pro současníky výmluvným projevem společenského rozvrstvení. Byly typické pro patriciát a vyšší střední vrstvu, řemeslnickou elitu. Avšak i u celé střední vrstvy manifestovaly společenskou prestiž. Vnější formy náboženského života byly závazné pro určitou společenskou skupinu, jejich respektování spojovalo vyšší a střední měšťanské vrstvy, neboť u nich bylo obdobné. Nižší střední vrstva a městská chudina se je pokoušely pouze napodobit. Odkazy kostelu zanechalo 14 majitelů domu, odkazy špitálu 8 majitelů domu a odkazy škole 3 majitelky domu. Se společenským postavením zůstavitelů stoupala hodnota odkazů kostelu a přibývalo odkazů špitálu a škole. Těmto nezávislým zámožným majitelkám domu se snažily alespoň formálně přiblížit další ženy, které nevlastnily dům, ale disponovaly dalším nemovitým majetkem, vyrobeným plátnem a osobními věcmi.⁶

⁴ Štátní okresný archiv Bardejov, fond Archiv města Bardejova (dále jen AMB), rkp. č. 39, r. 1610–1645, nepaginováno, kniha převodů majetku. Rkp. č. 1211, r. 1636, rkp. č. 1213, r. 1645, rejstříky městské dávky.

⁵ AMB, rkp. č. 39, r. 1610–1645, nepaginováno, zápis k 27. 8. 1645, kniha převodů majetku.

⁶ AMB, rkp. č. 39, r. 1610–1645, nepaginováno, zápis k 27. 7. 1645, kniha převodů majetku.

V analyzovaném souboru testamentů největším majetkem disponovala Kateřina Schmitzová. Kromě odkazu 950 florénů příbuzným, kostelu, škole a špitálu testamentem z 30. 6. 1645⁷ zanechala manželovi Melicharovi dům na náměstí, dvůr na předměstí a další nemovitosti, které jí zůstavil první manžel Tomáš Blimberg. Tento dlouholetý bardějovský rychtář a jeden z nejbohatších měšťanů zemřel v prosinci 1626 ve věku 58 let. Melichar Schmitz, který se přistěhoval ze Spišského Podhradí, získal sňatkem další prostředky k provozování dálkového obchodu a brzy pronikl i do užší městské rady.

Majetkový vzestup zajistilo dědictví po manželce také Jakubu Kleinovi-Czetkovi, který sám vlastnil dům na předměstí. Jeho žena Marina byla dcerou a dědičkou bohatého bardějovského řezníka Michala Klimaska. V testamentu, který paní Marina pořídila před porodem 2. 9. 1645,⁸ odkázala manželovi velký dům na předměstí a veškerý majetek. Pouze 2 peřiny, hnědou sukni a 16 florénů věnovala matce.

Muži byli k ženám velkorysí a byli schopni alespoň symbolicky nerespektovat sociální rozdíly. Lukáš Pollicenský se snažil zajistit služebné Kateřině Schonové majetkový i společenský vzestup. Kateřinin otec Urban patřil ke střední vrstvě. Jeho majetková i společenská situace se od poloviny třicátých let 17. století výrazně zlepšovala. Stále bydlel na předměstí, ale přestěhoval se do domu přiléhajícího k městským hradbám. Lukáš Pollicenský sice podle výše zdanění patřil k nižší měšťanské vrstvě, neboť bydlel v nájmu v jednom z domů bohatého obchodníka Jakuba Glatze, který byl zřejmě obchodním partnerem rodinného podniku Pollicenských. Lukáš do Bardějova přesídlil nedlouho před tím, než se 3. 10. 1645 rozhodl sepsat testament za přítomnosti 3 členů užší městské rady, poslaných přímo rychtářem. Obvykle totiž sepisovali testament pouze 2 členové užší městské rady. Spolu s nimi a 2 svědky usedl pan Lukáš za stůl, předvolal svou služebnou Kateřinu a oficiálně ji požádal o ruku. Jako své snoubence jí pak odkázal veškerý svůj majetek, tedy „vše, co jméno má.“ Pouze 220 florénů rozdělil.⁹

Kromě tendence atraktivně veřejně demonstrovat soukromé záležitosti, kterou doložily i četné projevy péče o důstojný pohřeb, testament dokládá, že pro společenskou elitu nebylo rozhodující vlastnictví nemovitého majetku, ale vykonávané zaměstnání, které bylo chápáno jako jednotící ukazatel pro zámožnost, kvalifikaci a účast na politické moci. Úspěšné zapojení do dálkového obchodu bylo současníky kvalifikováno jako adekvátní pro příslušníka městského patriciátu. Příslušníci společenské elity si mohli dovolit liberálnější zásady než většina městského obyvatelstva. Není však jisté, jak byla později městskou elitou respektována jmenovaná Kateřina Schönová.

Symbolom sociálního rozvrstvení bylo samotné sestavení testamentu a zejména jeho zanesení do knihy převodů majetku, čímž městská rada garantovala jeho realizaci. To bylo samozřejmostí pro střední měšťanstvo, zejména vyšší střední vrstvu. I když písemná forma testamentu byla přejímána stále širšími vrstvami městské společnosti, u nižších vrstev byl zápis testamentu v městských veřejných knihách pro osobu zůstavitele prestižním počinem.

⁷ AMB, rkp. č. 39, r. 1610–1645, nepaginováno, zápis k 30. 6. 1645, kniha převodů majetku.

⁸ AMB, rkp. č. 39, r. 1610–1645, nepaginováno, zápis k 2. 9. 1645, kniha převodů majetku.

⁹ Kostelu dedikoval 100 florénů, na svůj náhrobek určil 80 florénů, po 10 florénech věnoval rychtáři Leonardu Huldreichovi, senátoru Janu Demianovi a domácímu Jakubu Glatzovi, kterému kromě toho připsal i svůj atraktivní červený kočár. Zkrácení nebyli ani další 2 svědkové, neboť dostali po 5 florénech. AMB, rkp. č. 39, r. 1610–1645, nepaginováno, zápis k 3. 10. 1645, kniha převodů majetku.

Nesporně společenská vážnost manželova povolání umožnila registrovat testament v městských knihách 27. 7. 1644 nemocné paní Heleně, staré chudé vdově po pastoru Jiřím Czodorovi z bardějovské poddanské vesnice Mokroluh.¹⁰ Testament prokázal neutěšenou situaci osamělé staré a nemocné ženy, kterou jen nepatrný majetek dělil od závislosti na veřejné chudinské péči.

Rozbor 50 testamentů prokázal, že ženy střední městské vrstvy v menších ekonomicky stagnujících řemeslnicko-obchodních městech disponovaly nemovitým majetkem ve větší míře, než mohlo být zjištěno rozbořem rejstříků městské dávky. Bardějovským ženám garantovalo zapojení do domácí plátenické produkce určitou možnost rozšíření majetku či alespoň zajištění základního standartu. Míra osobního majetku ženy, buď zděděného po rodičích, příbuzných či manželovi, nebo nabytého či rozšířeného vlastní ekonomickou aktivitou, určovala nejen volbu manžela, životní styl rodiny a výchovu dětí, ale i stupeň osobní nezávislosti, omezené v podstatě na svobodu vlastnických práv, aplikovaných zejména mimo instituci manželství u samostatných žen. Manželé byli spoluvlastníky majetku, při prodeji nemovitosti manželem byl výslovně uváděn souhlas jeho ženy. Když jeden z manželů zemřel, společně nabytý majetek převzal druhý z manželů, pokud neuzavřel sňatek. Pak jemu a jeho novému partnerovi připadlo po třetině majetku a děti z prvního manželství mohly požádat o svůj třetinový podíl.

Podle studia testamentů ženám středních městských vrstev zajišťoval značný osobní majetek vliv na rodinné podnikání i každodenní život. Samy se přitom veřejně uplatnily ve výrobním procesu především v plátenictví, neboť většina obchodních či výrobních korporací jim oficiálně upírala právo vykonávat zaměstnání. Disponovat rodinným majetkem a aktivně podnikat mohly vdovy i ženy starých či nemocných mužů, avšak i majetné ženy, pocházející z bohatých a vlivných, zvláště patricijských rodů. I když teoreticky platilo, že muž je hlava rodiny, v každodenní praxi postavení ženy v měšťánské rodině bylo vlivné (pokud šlo o legální svazek). Užší rodinné vazby sdružovaly dvě či tři generace přímých příbuzných (prarodiče, rodiče, děti), v zámožnějších obchodních či řemeslnických kruzích do domácnosti patřilo služebnictvo a čeleď. Vztahy k dalším příbuzným (bratři, sestry, švagři, synovci, neteře) měly již omezený význam. Zámožnost a původ žen rozhodovaly o příslušnosti k určité společenské vrstvě, s níž byly spojeny sítě vazeb i respektováním tradic. Jejich vyhlídky na společenský vzestup byly omezeny, neboť neměly možnost volby zaměstnání, zvýšení kvalifikace ani bezprostředního podílu na správě města. Určitou výhodou byla příslušnost k patricijským a obchodnickým rodům s liberálnějšími zásadami.

¹⁰ Již dříve musela paní Helena prodat za 36 florénů chatrč na předměstí sestře Anně, která ji ještě dlužila 15 florénů. Z této sumy měl být zaplacen skromný pohřeb a zbytek rozdělen mezi Heleniny dvě vnučky. Aniče, sirotku po synu Janovi, věnovala babička ještě 2 peřiny, plátěný kabát a malý kabátek. Zuzana, dcera Heleniny dcery Zuzany, dostala ještě ozdoby pás a kabát. AMB, rkp. č. 39, r. 1610–1645, nepaginováno, zápis k 27. 7. 1644, kniha převodů majetku.

The Social Structure of Independent Women in Eastern Slovak Towns on the Threshold of the Modern Era

Marie Marečková

The overall level of property held by independent, economically-active women, especially home-owners, was in continual decline during the first half of the seventeenth century. Their property as a percentage of the overall value of property in towns also declined. Information from wills and municipal tax records correlates well with the overall social structure. At the same time, wills indicate a higher level of property ownership by middle-class women than is indicated by the tax records.

JINDŘICHOHRADECKÉ MĚŠŤANKY NA PŘELOMU 16. A 17. STOLETÍ

Josef Hrdlička

Ve svém příspěvku se pokusím upozornit na některé otázky, které vystupují do popředí při studiu vztahů mezi jindřichohradeckou městskou obcí a šlechtickým dvorem posledních pánů z Hradce i jejich slavatovských nástupců. Hlavní postavou měšťanských domácností i městské obce zůstával na přelomu 16. a 17. století bezpochyby muž. Vedl živnost či obchod, byl činný v městské správě a za rodinu vstupoval i do právních vztahů. Přesto ve sledovaném období je možné setkat se ženami, které tento obraz začaly pozvolna narušovat. Jejich samostatnost („emancipace“) pramenila, domnívám se, nejvíce z ekonomického postavení. Ve větší míře až v poslední třetině 16. století v Jindřichově Hradci žily měšťanky, které namísto svých zaneprázdněných manželů přebíraly část jejich obchodních závazků. Volný prostor, který tímto způsobem nabízel muž své ženě, měl význam nejen pro ni, ale i pro něho. Žena mu totiž mohla výrazně usnadnit vytiženost nejen tím, že se starala o chod domácnosti, ale i převzetím části jeho ekonomické aktivity. Pokud se ženy odhodlaly nabízenou šanci využít, musely převzít mužovy obchodní kontakty, zvládnout zásady jednoduchého účetnictví, překonat geografické hranice vymezené nejbližším okolím města nebo vést samostatnou výrobní, v jindřichohradeckém případě zejména soukenickou dílnu.¹ Plnou ekonomickou samostatnost si přitom ve sledovaném období dokázalo osvojit pouze několik měšťanek, které byly vesměs manželkami zámožných obchodníků.

Na sklonku 16. věku k nim náležela Alžběta Čechová z Kozmáčova, které již za života svého manžela Jana vedla některé z jeho obchodů. Mimo jiné obchodovala i se šlechtickým dvorem Adama II. z Hradce, pro nějž na sklonku osmdesátých a poté v devadesátých letech 16. věku dodávala koření, krámské věci, sůl a další zboží.² Podobně se dokázala prosadit Marjána Kamplová, se kterou se po úmrtí jejího prvního manžela oženil budoucí nejzámožnější obchodník ve městě Melichar Hofman. Marjána mu s vedením obchodů vypomáhala patrně velice zdatně, neboť se v posledních letech 16. století stala nejvýznamnější dodavatelkou koření, soli a vína pro jindřichohradecký dvůr Adama II. i jeho syna Jáchyma Oldřicha z Hradce.³ Společně s potravinami ho dokázala zásobovat také barevnými sukny, plátny, barchanem a nejrůznějším krámským

¹ O jindřichohradeckém soukenictví zejména TISCHER, F.: Výroba sukna v Jindřichově Hradci koncem 16. stol., *Časopis Společnosti přátel starožitností*, LIX, 1931, s. 94–101.

² HRDLIČKA, J.: Rezidenční město a panská kuchyně. Podíl jindřichohradeckých měšťanů, ostatních obyvatel a panských služebníků na zásobování předbřlohorského dvora pánů z Hradce potravinami, *Jihočeský sborník historický*, LXIV, 1995, s. 88, 96.

³ Tamtéž, s. 88, 97–98. K Melicharu Hofmanovi a jeho aktivitám naposledy BŮŽEK V. – HRDLIČKA J. a kol.: *Dvory velmožů s erbem růže. Všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce*, Praha 1997, s. 252–254.

zbožím. V obchodě s textiliemi pronikla dokonce i na jihočeské dvory Viléma a Petra Voka z Rožmberka či Jana Jiřího ze Švamberka.⁴ Obě zmíněné ženy, Alžběta Čechová i Marjána Kamlová, navíc dokázaly svou obchodní činností překročit obvyklý geografický horizont ostatních měšťanek a nutno říci že i měšťanů. Pro pány zlaté pětileté růže jezdily nakupovat požadované potřeby, nejvíce opět drahé koření a látky, na trhy do hornorakouských obchodních center v Linci a Cáhlově.⁵ Je však nutné přiznat, že představovaly spíše výjimku než typický příklad své doby. I v samotném Jindřichově Hradci se jim blížilo pouze několik dalších žen, například Kateřina Loncandarforová, Kateřina Straková či později Alžběta Cimrmonová z Rosenportu,⁶ tedy opět příslušnice zámožných obchodnických rodin. Kořeny samostatnosti jmenovaných žen vyvěraly z pracovní vytiženosti jejich protějšků. Ženy se přitom pomocnicemi mužů nestávaly výhradně v domácích zámocích, které od povinností v domácím podniku odváděly nezbytné obchodní cesty či angažovanost ve správě obce a obecních důchodů. Stačí jen uvést zajímavou sociální skupinu měšťanů, kteří vlastnili obchod či šenk a vstoupili do panských služeb. Jejich vytiženost a někdy i delší nepřítomnost v domácnosti v poddanském městě, vynucená plněním profesních povinností, nutila jejich manželky k tomu, aby se obchodu či šenku ujaly samy.

Ekonomická samostatnost některých žen patrně vedla i k proměně názoru na vdovy. Zatímco ještě v jagellonském období bylo jejich postavení v městské společnosti notně problematické,⁷ o sto let později nechyběly v poddanských městech ženy, které po úmrtí manžela převzaly a dále provozovaly jeho živnost. Patrně jedinou výjimku, kde společnost prostřednictvím norem na vdovu nenahlížela příliš dobře, představovaly šenkovní domy. Vdova v jejich čele mohla budít pohoršení, neboť podle normativních pramenů nedokázala garantovat klidnou zábavu a jejím hostům šlo spíše než o poklidné posezení o její ruku a s ní spjatý podnik.⁸ Právě spojení vdovy s jejím majetkem činilo v raném novověku z těchto žen zajímavé objekty pro potencionální zájemce. Na příkladu měšťanských elit to pro prostředí raně novověké Telče, poddanského města pánů z Hradce a poté Slavatů, prokázal Josef Rampula. Z celkového množství 33 primasů, kteří stáli v čele města mezi léty 1557–1785, začínala plná jedna pětina svou kariéru sňatkem s vdovou, držící dům na náměstí s vlastním podnikem.⁹

Při studiu sňatků by v prostředí poddanských měst neměl zůstat opomenut jejich význam pro budování potřebného sociálního kontextu budoucí kariéry v městském i

⁴ MARKOVÁ, M.: Móda a oděvní kultura na jindřichohradecké rezidenci pánů z Hradce a Slavatů (1550–1660), České Budějovice 1997, s. 57 (diplomová práce uložena na Historickém ústavu Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích).

⁵ HRDLIČKA, J.: Potraviny na předbřlohorském dvoře posledních pánů z Hradce (Způsoby zásobování a finanční náklady), Opera historica, IV, 1995, s. 27–28. O vlivu uvedených tržních center na podobu měšťanských domácností blíže BŮŽEK, V.: Linecké trhy a kultura jihočeských měšťanských domácností v předbřlohorské době. In: PÁNEK, J. (ed.): Česká města v 16.–18. století, Praha 1991, s. 237–243.

⁶ HRDLIČKA, J.: Rezidenční město ..., s. 101, 106; MARKOVÁ, M.: Móda ..., s. 55, 60.

⁷ K postavení žen v tomto období naposledy MACEK, J.: Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526), III, Praha 1998, s. 202–222; k vdovám s. 209–210.

⁸ STEJSKAL, A.: Instituce hospod v sociální teorii a praxi rožmberského dominia (1551–1611). In: KOKOJANOVÁ M. (ed.): Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.–18. století), Prostějov 1997, s. 386.

⁹ RAMPULA, J.: Primátoři v Telči, in: FUKAL R. – KOPECKÝ M. (eds.): Rodné zemi. Sborník prací k 70. výročí trvání Múzejního spolku v Brně a k 70. narozeninám jeho předsedy doc. dr. Aloise Gregora, Brno 1958, s. 98–106.

vrchnostenském prostředí. Právě v poddanských městech se jedná o otázku o to zajímavější, že tu docházelo k mnohovrstevnému propojení městského prostředí se společností šlechtických dvorů. Dosavadní poznatky, které může dále prohloubit až následný výzkum, vypovídají o těsném propojení rodin, které se pohybovaly na vrcholu jindřichohradecké městské obce a jejichž příslušníci zaujímali místa ve správě panství pánů z Hradce a po roce 1604 i jejich slavatovských nástupců. Úzké vazby se podařilo doložit například u kupce Tomáše Traumillnera, který svou dceru Dorotu provdal za Jáchyma Čecha z Kozmáčova. Zámožný měšťan, nově přijatý do městského svazku, tak spojením své dcery se „starou“ rodinou významných kupců, radních i panských služebníků zdůraznil své postavení v městské obci.¹⁰ S dcerou Nikodéma Straky z Ehrštejna, „předního vzácného obyvatele v Hradci Jindřichově“, se roku 1634 oženil slavatovský služebník Jiří Mařan Bohdanecký.¹¹ Z dalších je možné uvést sňatek Anastazie Terezy Mathiadesové z Dačic, dcery hejtmána jindřichohradeckého panství Václava Mathiadesa, s Řehořem Františkem Auťiferem z Eulenberka, pozdějším důchodním písařem Slavatů.¹² Vdova po uvedeném Václavu Mathiadesovi Ludmila se po jeho smrti pro změnu provdala za sekretáře Adama Pavla Slavaty a pozdějšího vrchního hejtmána slavatovských panství Samuela Ferdinanda Karolidesa z Karsperku.¹³ Obdobné vztahy jako v prostředí vrchnostenské byrokracie je možné doložit i u městských elit. Za příklad může sloužit sňatek erbovního měšťana Jiříka Straky z Ehrštejna se Zuzanou Pirchanovou, členkou bohaté koželužské rodiny,¹⁴ či svazek bývalého primase města Jiříka Pavlovského s její příbuznou Annou Pirchanovou.¹⁵ Za povšimnutí stojí, že muži se s ženami z významných rodin neženili pouze na počátku své kariéry, ale i v jejím úplném konci. Úspěšní kariéristé, často s nobilitací a venkovským statkem, se tak stávali zajímavými objekty pro významné rodiny s dcerou na vdávání, které usilovaly o udržení či potvrzení svého postavení v městské obci. Kromě již zmíněného Jiříka Pavlovského, který Annu Pirchanovou pojal již za svou třetí manželku a sňatek posloužil spíše jí než jemu, je možné uvést sňatek Jana Unčovského z Rozenportu s Lucií Otýlií Strakovou z Ehrštejna z roku 1641. Bývalý pivovarní písař Viléma Slavaty, který svou kariéru dovršil úřadem regenta slavatovských statků (byl jím v letech 1626–1638), nobilitací i získkem statku Popelín, se oženil tři roky po odchodu z panských služeb a své druhé manželce, pocházející ze staré jindřichohradecké „přední“ rodiny, přinesl nemalé jmění i společenskou prestiž.¹⁶

Ženy z nejvýznamnějších jindřichohradeckých rodin mohly sehrát i důležitou roli v životě města a jeho poměru k vrchnosti. Ne vždy to bylo vlastním přičiněním. Ženy, jakkoliv se ekonomicky osamostatňující, do správy obce nepromlouvaly. Také

¹⁰ TISCHER, F.: Po stopách jindřichohradeckých rodin šlechtických a erbovních, Časopis společnosti přátel starožitností 32, 1924, s. 127; TEPLÝ, F.: Dějiny města Jindřichova Hradce, II/3, Jindřichův Hradec 1934, s. 99, 173–174.

¹¹ Paměti Jiřího a jeho syna Jana Nikodéma Mařana Bohdaneckého z Hodkova jsou uloženy v Archivu Národního muzea v Praze. f. Sbirka rukopisů, B. č. 1146.

¹² TISCHER, F.: Po stopách ..., s. 121.

¹³ TEPLÝ, F.: Dějiny města ..., s. 119; TISCHER, F.: Po stopách ..., s. 124.

¹⁴ K rodině Pirchanů TEPLÝ, F.: Dějiny města ..., s. 141–143; TISCHER, F.: Po stopách ..., s. 126.

¹⁵ Podrobněji HRDLIČKA, J.: Deníkové záznamy jindřichohradeckého měšťana Jiříka Pavlovského z počátku 17. století, v tisku.

¹⁶ TISCHER, F.: Po stopách ..., s. 127; TEPLÝ, F.: Dějiny města ..., s. 178–179. První manželkou Jana Unčovského z Rozenportu se přitom roku 1629 stala Alžběta, vdova po předním jindřichohradeckém měšťanu Janu Cimrmonovi.

mezi čtyřmi desítkami osob, které po roce 1620 Vilém Slavata potrestal za účast na konfliktu mezi ním a městskou obcí, se žádná žena nenacházela.¹⁷ Přesto je možné doložit nejméně dva případy, kdy se spíše bezděčně postaraly o rozruch ve městě. První se udál po smrti obchodnice a manželky předního nekatolíka Melichara Hofmana, již zmíněné Marjány, na počátku roku 1610. Melichar ji dal pohřbit do rodové hrobky v kostele svatě Trojice na novoměstském předměstí. Při jejím otevření ale nebyly rakve s pozůstatky jeho rodičů a dcer nalezeny na svých místech. Nekatoličtí měšťané, kteří se právě v této době neúspěšně snažili získat od Viléma Slavaty souhlas s uznáním Majestátu Rudolfa II., v tom viděli důkaz, že vrchnost i jindřichohradečtí jezuité narušují jejich tradiční práva včetně užívání vlastního nekatolického svatostánku.¹⁸ Podobná situace nastala o osm let později, na jaře roku 1618. Po smrti Aleny, manželky dalšího z významných podobojích Jáchyma Čecha z Kozmáčova, odmítl jindřichohradecký děkan Jan Rudolf Tranquill z Kronberku udělit souhlas s jejím pohřbem do nekatolického kostela, neboť se mu údajně před odchodem z pozemského světa nevyzpydala. Hejtman bechyňského kraje a v letech stavovského povstání komisař jindřichohradeckého panství Zikmund Vencelík z Vrchovišť nakonec svolil s jejím pohřbem v nedaleké Kostelní Radouni.¹⁹ V obou případech mělo úmrtí a následný pohřb měšťanek z významných nekatolických rodin posloužit jako záminka pro vystupňování tlaku města vůči vrchnosti, jenž směřoval k uznání práva na svobodu vyznávání nekatolického náboženství.

Soukromí žen i každodennost jejich vztahu s muži měly i své odvrácené stránky. Do privátního světa měšťanské domácnosti a vztahů mezi jejími mužskými a ženskými obyvateli dávají možnost nahlédnout především osobní prameny. Pozoruhodné zmínky o „domácím násilí“ obsahují dochované kalendáře jindřichohradeckého měšťana Jiříka Pavlovského.²⁰ Uvedené téma je možné sledovat i v pramenech úřední provenience. Pro Jindřichův Hradec i většinu jihočeských poddanských měst se pro přelom 16. a 17. století dochovaly zpravidla pouze záznamy o sporech, jež řešila městská rada. Jsou zapsány v radních manuálech,²¹ knihách žalob²² či diářiích purkmistrů.²³ Většina případů také před městskou radou jako nejnižší soudní instancí skončila. O některých případech manželských rozepří, vyskytujících se v osobních pramenech, však nejsou v písemnostech vedených městskou radou dochovány žádné zprávy. Rada se jimi patrně vůbec nezabývala, natož aby byl s podezřelým veden výslech.

¹⁷ Archiv Národního muzea v Praze, f. Topografická sbírka, sign. F 56a, kart. 47. Ke sporu nejnověji HRDLIČKA, F.: Konflikt jindřichohradeckých měšťanů s Vilémem Slavatou v pamětech Jiříka ze Kře, Jihočeský sborník historický LXIX–LXX, 2000–2001, s. 188–208.

¹⁸ TRÍŠKA, K.: Jindř. Hradec 1618–1620. Časopis společnosti přátel starožitností, LVIII, 1950, s. 107–108; SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, f. RA Slavatů, inv. č. 111, sign. III A 2b, kart. 15.

¹⁹ TEPLÝ, F.: Účastenství Hradeckých na českém povstání a jak je Vilém Slavata potrestal, Sborník historického kroužku, XIX, 1918, s. 3; TISCHER, F.: Paměti fary jindřichohradecké, Jindřichův Hradec s. d., s. 90–91.

²⁰ Edičně je zpřístupnil HRDLIČKA, J.: Deníkové záznamy ... Kalendáře s vlastnoručními zápisy Jiříka Pavlovského jsou uloženy v SOKA Jindřichův Hradec, f. Archiv města Jindřichův Hradec, inv. č. 252, sign. 807, kniha č. 182; SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, f. Hospodářské kalendáře, inv. č. 1, 2 a 6.

²¹ SOKA Jindřichův Hradec, f. Archiv města Jindřichův Hradec, inv. č. 98, sign. 199, kniha č. 29; Tamtéž, inv. č. 99, sign. 200, kniha č. 30; TAMTÉŽ, inv. č. 100, sign. 201, kniha č. 31.

²² Tamtéž, inv. č. 234, sign. 187, kniha č. 164.

²³ Kalendáře s úředními a spíše vyjimečně i soukromými poznámkami jindřichohradeckých purkmistrů, dochované od roku 1633, jsou uloženy Tamtéž, inv. č. 253, sign. 808, kniha č. 183 a další.

Fyzické násilí na ženách nebylo podle dochovaných zpráv v žádném případě výsadou pouze nižších městských vrstev. Již zmíněný Jiřík Pavlovský, bývalý slavatovský pisař, městský správce, dlouholetý konšel a v letech 1621–1626 primas města, si do svého kalendáře z roku 1616 hned dvakrát zapsal, že svou ženu bil.²⁴ Poprvé se tak stalo ve čtvrtek 22. září. Večer předtím se společně se svým přítelem účastnil pitky v nedalekém Ratmírově. K rychlému vystřízlivění mu na druhý den dopomohlo, že neobdržel očekávaný dar ryb. To tohoto majitele šenku a současně obchodníka s panskými rybami rozlítlo natolik, že „přijda domů, upral jsem svou před jejím otcem“. Manželka Marjána byla snad již na podobné výlevy zlosti zvyklá, přesto se bránila se slovy „nesmíš mne bít“. Nepřípustnost svého chování, patrnou z Marjániných slov, si v brzké době uvědomil i Pavlovský. Do kalendáře si poznamenal slib, že se až do Vánoc, tedy po celé tři měsíce, nedotkne vína.²⁵ To mu ale nezabránilo, aby ještě jednou napadl svou první manželku. Došlo k tomu v pondělí 28. listopadu 1616. Den po první adventní neděli byl Jiřík na návštěvě u zámožného měšťana Jáchyma Čecha z Kozmáčova. Zdržel se u něj zřejmě až do večera a když přišel ke svému domu na jindřichohradeckém náměstí, našel dveře již zamčené. Svou zlost z toho, že se nemohl dotlouci, si vybil nejen na manželce Marjány, ale i na dalších obyvatelích domácnosti, tedy snad i na svém tchánovi. Jak si opět poznamenal do svého kalendáře: „popral jsem doma všechny“.²⁶

Proč se ale oba dva citované záznamy zapsal do svého kalendáře, kde bychom spíše čekali záznamy opačného druhu, tedy takové, jež by potvrzovaly jeho místo v sociálním okolí a současně uváděly údaje o vlastních úspěších?²⁷ Určitě se nemusel obávat, že by ho jeho vlastnoruční poznámky měly kompromitovat, neboť nebyly určeny nikomu jinému než jemu. Mohly přitom odpovídat obrazu mladého arivisty, jímž se tehdy Jiřík bezpochyby cítil být. Domnívám se, že jsou spíše výrazem snahy po vlastním polepšování se. Zejména první záznam k září roku 1616 vypovídá, že Jiřík si skutečně uvědomoval neslučitelnost svého chování s obrazem dobrého katolíka.²⁸ Zcela v souladu s dobovým myšlením si ho omlouval odkazem na opilství, které v argumentaci mužů představovalo obvyklou polehčující okolnost.

Jiřík Pavlovský přitom podle dochovaných pramenů nebyl zdaleka jediným jindřichohradeckým měšťanem, který se na své manželce dopouštěl fyzického násilí. V prvních dvou desetiletích 17. století pronikly do radních manuálů zápisy, popisující peripetie vztahu temperamentního italského stavitele Antonia de Salla a jeho manželky Voršily. Charakter líčení dává tušit, že o konfliktech se dovídali nejen radní, ale zkazky o něm se vyprávěly po celém městě. Hádky manželů nezůstávaly uzavřeny do prostor domácnosti, ale odehrávaly se i na veřejných prostranstvích, a budily tak veselí i pohoršení ostatních měšťanů.²⁹

²⁴ Srov. kalendář na rok 1616 uložený v SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, f. Hospodářské kalendáře, inv. č. 1.

²⁵ Tamtéž, záznamy z 21. a 22. září 1616.

²⁶ Tamtéž, záznam z 28. listopadu 1616.

²⁷ Motivaci vedení deníkových záznamů se na příkladě Adama Mladšího z Valdštejna pokusil vysvětlit MAŤA, P.: Svědectví o životě ve zdivočelé době. In: KOLDINSKÁ M. – MAŤA, P. (eds.): Deník rudolfinského dvořana. Adam Mladší z Valdštejna 1602–1633, Praha 1997, s. 18–36.

²⁸ K životním osudům Jiříka Pavlovského blíže HRDLIČKA, J.: Deníkové záznamy ...

²⁹ BŮŽEK V. – HRDLIČKA, J. a kol.: Dvory ..., s. 224.

Odlíšné chápání manželských sporů „v soukromí“ a „na veřejnosti“ dokresluje případ, který projednávala jindřichohradecká rada ve čtvrtek 1. prosince 1622. Manželka Jiříka Čecha z Kozmáčova – tedy opět jednoho ze zámožných měšťanů, jehož rodina se pravidelně angažovala v městské správě – zplnomocnila Daniela Strádala, aby podal žalobu na jejího manžela. Strádal jí vyhověl a před radními zdůraznil, že ji Jiřík bil „ne křesťansky, nýbrž pohansky“. Dokonce žádal, aby se o tom sami přesvědčili a žena jim svá zranění směla ukázat. Kromě bití prý Jiřík svou manželku také nazýval „placenou kurvou“. Zajímavá je Jiříkova odpověď na citovaná obvinění. Skládala se ze dvou částí. V první radním vysvětlil, že manželce nadával doma a jako její manžel a nikoli na veřejnosti, tedy ne s cílem poškodit její čest. Protože nadávka byla pronesena v soukromí, nemohla jí „být k hanbě“. Radní tak podle jeho názoru nepřislušelo zasahovat do soukromí manželů. K nařčení z bití své ženy uvedl, že ji občas skutečně „drobet upere“, ale ona že mu přitom nadává a navíc se ještě snaží bránit (slovy pramene „s ním se v zápas dává“). Jinými slovy, v „domácím násilí“ se projevovala mužská síla a ženě nepřislušelo se mu rovněž fyzickou silou bránit. Mohla nanejvíš apelovat na nepřístojnost takového chování, jako to učinila zmíněná Marjána Pavlovská. V tomto duchu také rozhodla městská rada, která napomenula ženu, aby si příště raději dala pozor na jazyk, a manželům poradila, aby žili v božím pokoji.³⁰

Přesto se našly měšťanky, které se mužům dokázaly postavit a získat alespoň krátkodobě návrh nad mužskými obyvateli domácnosti. Ve čtvrtek 25. srpna 1633 žaloval před jindřichohradeckou městskou radou soukeník Jan Černý na svou manželku, že ho i jeho syna bije a vyhrožuje jim, že jednoho z nich zabije, i kdyby za to měla být sřata. Od rady si za to vyslechla pokárání a musela slíbit, že proti svému muži již nic nemá. Vcelku umírněný a nijak vyhrocený postup radních přitom může nasvědčovat, že podobné hrozby nebyly až tak výjimečné a nepředstavovaly pro mužské příslušníky domácnosti větší riziko.³¹

Na závěr svého příspěvku stručně zmíním ještě dvě oblasti, jejichž výzkum by mohl přinést zajímavé poznatky k postavení žen v měšťanské společnosti raného novověku. První je vztah mezi ženami. Pro období do poloviny 17. století ze šlechtického či měšťanského prostředí neznáme s výjimkou korespondence žádný osobní pramen (tedy například deník či paměti), jehož autorkou by byla žena.³² Při hledání odpovědi na otázku, jaké vztahy panovaly mezi ženami v prostředí Jindřichova Hradce a ostatních jihočeských poddanských měst a městeček, je nutné vycházet opět především ze zápisů o sporech před městskými radami. Nadávky a urážky, pronášené ženami a adresované ženám či mužům, přitom byly nejčastějším důvodem k potrestání ženy, tedy jejímu vsazení do šatlavy nebo udělení peněžité pokuty. Když chtěla jindřichohradecká měšťanka vynadat jiné ženě, použila zpravidla slovu „kurva“, k němuž někdy neváhala připojit vybranou adjektiva. Muži pro ně byli zpravidla „šelmy“.³³ Chtěla-li se žena nadávce bránit, musela se svým obviněním vystoupit před městskou radou, tvořenou výhradně muži.

³⁰ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, f. Hospodářské kalendáře, inv. č. 4.

³¹ SOA Jindřichův Hradec, f. Archiv města Jindřichův Hradec, inv. č. 253, sign. 808, kniha č. 183.

³² MAŤA, P.: Nejstarší české a moravské deníky (Kultura každodenního života v raném novověku a některé nové perspektivní prameny), Folia Historica Bohemica, XVIII, 1997, s. 107.

³³ K nadávkám na základě studia trestně právních pramenů z posledních prací příklad HRACHOVÁ, H.: Kriminalita na Rokycansku v letech 1575–1600, Časopis Národního muzea – řada historická, CLXIX, 2000, s. 43–44.

Záleželo přitom na ní, jak svá obvinění prokáže a jaké svědky si pro svá tvrzení zajistí. Rozhodnutí rady totiž v případech, kdy se nevybíravými slovy častovaly obě strany, nebyla jednoznačná. Viník se hledal těžko a tak se důležitou okolností stalo, kdo byl napadeným, kdo ho napadl a kdo se za koho přimluvil. Charakteristický je příklad Aničky, služebné obchodníka Pavla Kaplického. Když ji jeden ze soukenických tovaryšů označil za kurvku, Kaplický se jí zastal a domohl na městské radě nejen potrestání viníka, ale i „nadstandardní“ záruku, že jí svá slova již nikdy a nikde nezopakuje.³⁴

Už samotná skutečnost, že se ženy osobně či v zastoupení bránily nadávce, vypovídá o jejich povědomí o vlastní cti, která byla napadnuta. Je přitom otázkou, zda právě zastupování žen jejich manželi nesvědčí spíše o tom, že tu byla napadena čest celé měšťanské rodiny. Zda je možné hovořit o rodinné solidaritě, v níž se ale zřejmě odrážely i další okolnosti, například přátelství, sousedství či kmotrovství, mohou napovědět až další výzkumy. Pouze u mizivého množství případů nadávek přitom postižená žena narušením své dobré pověsti („že se jí na poctivosti dotekali“) přímo argumentovala.³⁵ Absence takového argumentu ve většině zápisů snad svědčí spíše o tom, že ženy pocítovaly potřebu se bránit, ale nedokázaly ještě pojmenovat skutečnost, která se udála, tedy napadení vlastní cti.

Druhou oblast představuje vztah ženy a církve. Podle dosavadního stavu poznatků se zdá, že slábnoucí pozice katolické církve v prostředí poddanských měst mohla být jednou z okolností, která přispěla k emancipování ženy. Autoritu si přitom nestihly vybudovat ani církve nekatolické, jejichž představitelé podléhali moci šlechtických majitelů panství či byli odkázáni na libovůli a trpělivost městských rad.³⁶ Protože podobné doklady prozatím z prostředí Jindřichova Hradce nejsou známé, je možné si vypomoci svědectvími o situaci v okolních lokalitách. Cenné zprávy poskytují osobní záznamy neznámého utrakvistického faráře v městečku Černovice z počátku devadesátých let 16. věku.³⁷ Za ocitování stojí jeden z nich. Po mši, kterou sloužil v neděli 16. června 1591, měl oddávat snoubence a proto vyzval zúčastněné, aby ještě zůstali v kostele. Na to se jedna z žen zvedla odpověděla: „Musím jíti a voběd strojiti.“ Její reakce naprosto věrně vypovídá o poměru nejen žen, ale i řady měšťanů k církevním představitelům. Dimenze tohoto vztahu si nakonec uvědomovali i sami duchovní.

V době počínající rekatolizaci se některé ženy neváhaly postavit ani proti jednomy z jejich nástrojů, jezuitským misionářům. Jezuité byly ve dvou jihočeských městech, Českém Krumlově a Jindřichově Hradci, přítomni již v posledních letech 16. věku a pro většinu nekatolických obyvatel představovali nevídaný a již svou přítomností provokující živel. Jakkoliv ekonomicky silní a emancipovaní měšťané i měšťanky v tomto místě přecenili své představy o vlastním postavení. Majetkový růst poddanských měst, který nebyl vyvážen podílem na politické moci, vedl společně s dalšími okolnostmi

³⁴ „... a jestliže by se toho dočínal, má do vězení vzat býti a slušně o to trestati“; SOA Jindřichův Hradec, f. Archiv města Jindřichův Hradec, inv. č. 234, sign. 187, kniha č. 164.

³⁵ Spor Marjány, dcery trubačky, a Zuzky řemenářky před jindřichohradeckou městskou radou z 11. října 1610; Tamtéž.

³⁶ Cenné osobní svědectví o tom poskytují *Letopisy soběslavského primase Řehoře Smrčky*; MENČÍK, F. (ed.): Řehoře Smrčky *Letopisy města Soběslavě*. Musejní sborník, IV, 1901, s. 21–71. O duchovenstvu zejména s. 36, 38, 47–48, 50 a 55.

³⁷ PÁNEK, J.: Pamětní záznamy utrakvistického faráře z let 1591–1592 – svědectví o každodennosti předbělohorského maloměsta, Folia Historica Bohemica, XV, 1991, s. 91–100.

například jindřichohradeckou městskou obec k přesvědčení, že se mohou stát partnery pro ty, kdo drželi skutečnou moc, tedy jejich světskou vrchnost. Lze to dokázat na již zmíněném konfliktu nekatolických měšťanů s Vilémem Slavatou o uznání náboženských svobod vymezených v Majestátu Rudolfa II.³⁸ Měšťané se domnívali, že je Slavata vyslyší a přistoupí na jejich požadavky, jež navazovaly na tradici tolerantního soužití z doby posledních pánů z Hradce. Naopak Vilém svůj postup ve sporu chápal výhradně jako gesto, jímž dával před stavovskou obcí najevo své postoje a názory. Podobný způsob myšlení jako u jindřichohradeckých měšťanů je možné doložit na příkladu, který vypovídá o průběhu první fáze rekatolizace jihočeských měst ve dvacátých letech 17. století. Jeho hrdinkami byly dvě desítky měšťanek ze Soběslavi. Roku 1626 přijeli do jejich města dva jezuitští misionáři, aby pomohli obrátit město na pravou víru. Zatímco muži ji celkem ochotně vyznali, 20 měšťanek v čele s manželkou tehdejšího primasa Václava Prokecia ze Šneperka to odmítlo. Byly proto vsazeny do šatlavy, po pár dnech si ale vše rozmyslely a následovaly své muže.³⁹ Na jedné straně bychom v jejich jednání mohli vypořovovat rysy ženské solidarity. Současně se zdá (a nasvědčují tomu i další případy), že ženy v těchto okamžicích dokázaly projevit vyhraněnější postoje než jejich mužské protějšky. Nakonec i emancipace měla své meze a hranice, jejichž poznávání tvořilo součást tohoto procesu.

Studie vznikla v rámci řešení grantového úkolu Aristokratická rezidence a poddanské město, podpořeného Grantovou agenturou Akademie věd ČR (reg. č. B 9142901).

Burgheresses in the Town of Jindřichův Hradec at the Turn of the Seventeenth Century

Josef Hrdlička

This study follows the roots of process of business women achieving independence and the arranging of marital alliances as a part of the creation of a social context for male careers, be they in towns or aristocratic courts. On the basis of both personal and official sources, the questions of „domestic violence“ in urban families is addressed. Relations between women is put into more specific terms on the basis of conflicts of honor. The relation of women to the church is briefly discussed.

³⁸ K pohledu jindřichohradeckých měšťanů blíže HRDLIČKA, J.: Konflikt ...

³⁹ LINTNER, J.: Soběslav 1390–1940, Soběslav 1940, s. 36.

VENKOVSKÁ ŽENA V OBDOBÍ RANÉHO NOVOVĚKU (16.–18. století)

Josef Grulich

Úvodem

Obyvatelé venkova, na rozdíl od šlechty či osob pocházejících z městského prostředí, se přímými tvůrci pramenné základny stávali pouze ve zcela ojedinělých případech. Za pomoci historické demografie¹ je však jejich životní cyklus doložitelný zpravidla mnohem reprezentativnějším způsobem, než jak je to obvyklé v případě šlechty, na základě ojedinělých pramenů osobní povahy. Ve velkostatkových fondech se na většině našeho území zachovala poměrně četná spisová agenda dokumentující jednotlivé fáze života poddaných. Přestože ve vztahu k období „druhé nevolnictví“ je zpravidla popisována venkovská společnost tvořená příslušníky „silného pohlaví“, jejich „něžné protějšky“ jsou v zmíněné pramenné základně zastoupeny obdobnou měrou. Ženská jména zaplňují nejenom matriční evidenci, ale i poddanské, sirotčí a velikonoční seznamy, pozemkové knihy, katastry či trestně právní agendu nevyjímaje.

Zatímco existenci žen v šlechtickém a měšťanském prostředí již naše historiografie zaznamenala, v souvislosti s českým venkovem zůstává spíše na okraji badatelského zájmu.² Venkovské ženy, s ohledem ke konzervativnosti prostředí, ve kterém se pohybovaly, sice nikdy nemohly být nositelkami emancipačního procesu, avšak pozornost badatelského zájmu si zjevně zaslouží. Jejich postavení v rodině, domácnosti a ve společnosti zatím nebyla věnována dostatečná pozornost, takže dosud ani nemohla vzniknout žádná souhrnnější studie, která by uvedené problematice věnovala odpovídající pozornost. Mnozí historikové, na rozdíl od etnografů, obecně charakterizovali dějiny bezpohlavní masy vesničanů, aniž by zřetelněji vnímali specifika daná odlišným pohlavím jejich příslušníků.³

¹ Blíže k metodám i pramenné základně HORSKÁ, P. – HAVRÁNEK, J.: Historická demografie do roku 1985, Historický časopis 1985, s. 403–423; HORSKÁ, P.: Česká historická demografie, ČCH 89, 1991, s. 519–532; MAUR, E.: Základy historické demografie, Praha 1978; TÝŽ, Débuts, développement et état actuel de la démographie historique en République tchèque, Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen 3, 1996, s. 21–35.

² Novější české práce zabývající se problematikou „Gender studies“ venkovské prostředí neprávem opomíjejí nebo dokonce přehlížejí. Srov. HORSKÁ P.: Naše prababičky feministky, Praha 1999; LENDEROVÁ, M.: K hřichu i modlitbě, Praha 1999; NEUDORFLOVÁ, M. L.: České ženy v 19. století, Praha 1999.

³ Srov. KLÍMA, A.: Čechy v období temna, Praha 1961; KROFTA, K.: Dějiny selského stavu, Praha 1949; MIKA, A.: Poddaný lid v Čechách v první polovině 16. století, Praha 1960; PETRÁŇ, J.: Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války, Praha 1964; PLACHT, O.: Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.–18. století, Praha 1957; VACEK, V.: Selský stav v Čechách v letech 1419–1620, ČDV 14, 1927, s. 5–16, 81–93, 153–168, 241–256; ibidem 15, 1928, s. 1–24, 112–138, 274–286; ibidem 16, 1929, s. 1–24, 81–103, 169–194, 250–278, ibidem 17, 1930, s. 1–22, 81–109, 145–163.

Role ženy však začala být postupně zkoumána zcela samostatně, z hlediska dějin majetkového práva,⁴ populačního vývoje⁵ i každodenního života venkovského obyvatelstva.⁶ Zcela nově, po vzoru zahraniční historiografie, ji do kontextu evropských sociálních, ekonomických a rodinných struktur začlenil česko-britský projekt „Soziale Strukturen in Bohmen, 16.–19. Jahrhundert“.⁷ Ve vztahu k venkovskému prostředí lze za zcela zlomový považovat článek Sheliagh Ogivie a Jeremy Edwardse, který byl zveřejněn pod názvem Ženy a druhé nevolnictví v Čechách na počátku novověku.⁸

Zatímco z pohledu české historiografie postavení žen v tradiční venkovské společnosti naznačuje určitou perspektivu orientace budoucích výzkumů, v závislosti na ekonomickém, sociálním a demografickém vývoji je ve Francii, Německu, Velké Británii a dalších západoevropských zemích zkoumáno již několik desetiletí.⁹ Role žen na venkově se však nestala pouze předmětem zájmu dějinných syntéz, ale i mikrohistorických analýz.¹⁰ V dílech západoevropských historiků však postavení ženy není opomíjeno ani z hlediska antropologicky orientovaných výzkumů¹¹ západ- a východoevropských rodinných struktur i období starého a nového demografického režimu.¹² Detailní charakteristika zahraniční literatury zabývající se problematikou venkovských žen, jejich role i společenského postavení by se mohla stát tématem zcela samostatné studie. Hlavním smyslem tohoto příspěvku se však stalo přiblížení životního údělu žen v tradiční české

⁴ Srov. PROCHÁZKA, V.: Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16.–17. století, Praha 1963; RAUSCHER, R.: Dědické právo podle českého práva zemského, Bratislava 1922.

⁵ Srov. FIALOVÁ, L. – HORSKÁ, P. – KUČERA, M. – MAUR, E. – MUSIL, J. – STLOUKAL, M.: Dějiny obyvatelstva českých zemí, Praha 1996; HORSKÁ, P. – KUČERA, M. – MAUR, E. – STLOUKAL, M.: Dějství, rodina a stáří v dějinách Evropy, Praha 1990; KLABOUCH, J.: Manželství a rodina v minulosti, Praha 1962.

⁶ Srov. J. MACEK, Jagellonský věk v českých zemích (1471–1526) 4. Venkovský lid. Národnostní otázka, Praha 1999; J. PETRÁŇ, Dějiny hmotné kultury II/1. Kultura každodenního života od 16. do 18. století, Praha 1995.

⁷ Tento výzkumný projekt zprvu probíhal pod záštitou organizace „AKTION Česká republika–Rakousko“ (1992–1996), jeho definitivní ukončení však umožnila nadace „Volkswagenwerk Hannover“ (1997–1999). Na jeho uskutečnění se podíleli pracovníci následujících vědeckých institucí: Institut für Wirtschafts- und Sozialgeschichte der Universität Wien, Faculty of Economics and Politics University of Cambridge, Collegium Carolinum München, Ústav českých dějin Filozofické fakulty v Praze, Historický ústav Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem a Státní ústřední archiv v Praze. O vědeckých záměrech projektu informuje CERMÁN, M.: Das Projekt „Soziale Strukturen in Bohmen, 16.–19. Jahrhundert“, Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen 5, 1999, s. 185–203; přehled vzniklých studií podávají CERMÁN, M. – MAUR, E.: Proměny vesnických sociálních struktur v Čechách 1650–1750, ČČH 98, 2000, s. 770–772.

⁸ OGILVIE, S. – EDWARDS, J.: Ženy a „druhé nevolnictví“ v Čechách na počátku novověku, HD 22, 1998, s. 5–49. V závěru této studie se nachází vyčerpávající přehled české i zahraniční literatury k uvedené problematice.

⁹ Základní přehled zahraničních prací podává JEJEBHOY, S. J.: Women's Education, Autonomy, and Reproductive Behaviour: Experience from Developing Countries, Oxford–Clarendon 1995.

¹⁰ Např. MEDICK, H.: Weben und Überleben in Laichingen 1650–1900. Lokalgeschichte als Allgemeine Geschichte, Göttingen 1996. SABEAN, D. W.: Property, Production, and Family in Neckarhausen. 1700–1870, Cambridge 1990; SCHLUMBOHM, J.: Lebensläufe, Familien, Höfe, Die Bauern und Heuerleute des Osnabrückischen Kirchspiels Belm in proto-industrieller Zeit, 1650–1860, Göttingen 1994.

¹¹ Základní přehled všech nosných témat, kterými se historická antropologie zabývá, podal DRESSEL, G.: Historische Anthropologie, Wien–Köln–Weimar 1996.

¹² Např. ANDERSON, M.: Approaches to the History of the Western Family, 1500–1914, London 1992; GOODY, J.: The Development of the Family and Marriage in Europe, Cambridge 1983; MITTERAUER, M.: Historisch-anthropologische Familienforschung, Wien 1990.

venkovské společnosti v období raného novověku. Vzhledem k omezenému rozsahu této studie jeho přiblížení bylo provedeno pouze na příkladu některých dílčích témat jako jsou např. ženská složka v populaci, okolnosti vzniku manželství, rodinné postavení žen, podmínky naplňování dědického práva, uplatnění vdov v hospodářské sféře, společenské postavení ženy apod.

Vzájemný poměr mužů a žen

V období po ukončení třicetileté války ženy převažovaly nejenom v městské, ale i venkovské populaci. Jejich převaha se nejvíce odrážela v struktuře městského obyvatelstva, kam venkovské dívky odcházely za prací i získáváním prvních životních zkušeností. Výrazná převaha žen nad muži v poměru 3:2 se přitom nejvíce projevovala v populačně nejproduktivnější skupině 15–29 let. Poté klesala a definitivně se změnila kolem čtyřicátého roku, kdy se již pozvolna začínala projevovat převaha mužské populace, která se zpravidla projevovala v poměru 3:1. Co však bylo příčinou uvedeného stavu populace? Jelikož mezi novorozenci zcela jednoznačně převažovali chlapci, četnost žen v nižších věkových skupinách byla patrně ovlivněna především fyzickou labilitou kojenců mužského pohlaví, větší úrazovostí chlapců a po 15. roce věku i odchodem mladých mužů do císařské armády, která se zpravidla zdržovala mimo území Čech. Naopak příčinou manka žen ve vyšších věkových skupinách se stalo vyčerpání ženského organismu těžkou prací, porody i v důsledku samovolných potratů.¹³ Za zdánlivě neutrálními čísly se skrývá mnohdy krutý úděl žen v tradiční venkovské společnosti v období raného novověku.¹⁴

Zatímco feminitu městské populace umocňoval příchod venkovských děvčat, které zajišťovaly chod většiny domácností ve městech, vzhledem k míře fyzické námahy byla ve vsích zaměstnávána hlavně mužská čeleď.¹⁵ Mezi městskou a venkovskou čeledí byl základní rozdíl nejenom v pohlaví, ale i ve věku jednotlivých osob. Na venkově jako děvečky mnohde sloužily i šestileté děti; desetiletá čeleď obojího pohlaví byla ve venkovském prostředí zcela obvyklá, jedinci starší 25 let v čeledním poměru byli již výjimkou. Naproti tomu v panských dvorech sloužili jen fyzicky vyspělí jedinci od patnácti či spíše osmnácti let výše. Nezletilí sirotci obojího pohlaví byli dávání na zaopatření spíše k sedlákům, nežli do dvorů, aby měli garantováno náhradní rodinné prostředí. Zatímco

¹³ Srov. LENGYELOVÁ, T.: Úmrtnost' žien pri pôrodoch v 16.–17. storočí v zrkadle historických dokumentov a vývoj úmrtnosti žien v prvej polovici 19. storočia. In: Pôrodnosť a vybrané aspekty reprodukcie obyvateľstva, Bratislava 1997, s. 101–108.

¹⁴ Srov. CERMÁN, M.: Bohemia after the Thirty Years War. Journal of Family History 19, 1994, s. 149–175; GRULICH, J. – ZEITLHOFER, M.: Struktura jihočeských venkovských a městských domácností v 16. a 17. století (Příspěvek k dějinám sociální každodennosti poddaných v období raného novověku), HD 23, 1999, s. 31–84; TÝŽ, Lebensformen und soziale Muster in Sudböhmen im 16. und 17. Jahrhundert. JSH 66–67, 1997–1998, s. 26–50; MAUR, E.: Problémy demografické struktury Čech v polovině 17. stol., ČsČH 19, 1971, s. 839–867; TÝŽ, La structure démographique de la Bohême après la guerre de trente ans: quelques aperçus, HD 7, 1974, s. 29–98; TÝŽ, Populační důsledky třicetileté války, HD 12, 1987, s. 137–152.

¹⁵ Rozsah migrací mužské i ženské čeledi v období raného novověku doložili GRULICH, J. – ZEITLHOFER, H.: Migrace jihočeského obyvatelstva v období před třicetiletou válkou a po jejím ukončení, HD 22, 1998, s. 89–92.

ve městech se čelední služba stávala celoživotní záležitostí, na venkově byla spíše přechodným obdobím v životě většiny mužského i ženského obyvatelstva.¹⁶

Uvedený stav se promítal do nižší úrovně sňatečnosti ve městech, kde mnozí venkované nacházeli lepší zdroj obživy, avšak zároveň těžko obstarávali dostatečné množství finančních prostředků nutných k založení vlastní nezávislé existence. A tak v případech, kdy nebylo možné získat otcovský majetek v podobě dědictví, mnohem jednodušší bylo pojmut za manžela již hmotně zajištěného, byť staršího jedince, než zakládat zcela novou vlastní domácnost. Desetiletý věkový rozdíl mezi manželzy byl na venkově považován za zcela běžný, ba dokonce typický. Ne vždy však musel být muž starší než jeho žena, zvláště však, když vstupoval do manželství s vdovou.¹⁷ Věkově nevyrovnaná manželství byla častá jak ve městech, tak na venkově, u žen i mužů. Byla konkrétním příslibem možnosti zabezpečení lepších životních podmínek i poměrně snadného získání majetku. Zatímco ve městě byl sňatek s vdovou klíčem k získání zavedené řemeslnické dílny či domu, na venkově zase umožňoval nabytí selského či chalupnického stavení s přílehlým hospodářstvím.¹⁸

Existence výrazných věkových rozdílů mezi partnery (zpravidla 20–30 i více let) ve venkovském prostředí jasně ukazuje, že manželství ve venkovském prostředí bylo spíše svazkem ekonomickým. Rozdílný věk manželů měl také důsledky psychosociální. Žena se zpravidla věnovala svým dětem o to více, o co byl její muž zaměstnán chodem rodinného hospodářství. Když pak děti dorůstaly, otec byl zpravidla starcem nebo již nežil.

Okolnosti uzavření manželského svazku

Zvyk ženit se s mladými nevěstami byl do značné míry ovlivněn také početní převahou žen ve věku 15–30 let. Nemajetné vdovy naopak následný sňatek uzavíraly pouze s velkými obtížemi. Výběr nevěst se přitom zpravidla neomezoval pouze na rodnou ves, neboť trhy, poutě, jarmarky a posvícení umožňovaly seznámení partnerů i ze širokého okolí.¹⁹ Nevěsty ve věku 15–18 let však byly v období raného novověku spíše výjimkou, nežli pravidlem. Vzrůstající zastoupení provdaných žen nastupovalo ve venkovském prostředí po 19. roce, kulminace přicházela ve skupině 25–29letých (73–94 %). Od třicátého roku se však podíl neprovdaných začínal pozvolna zvyšovat;

¹⁶ Srov. HORSKÝ, J.: Příspěvek ke studiu venkovské poddanské čeledi v 16.–18. století (panství Třeboň – sonda), *Archivní časopis* 43, 1993, s. 145–165; KRIVKA, J.: Čeled' v poddanském hospodářství po třicetileté válce a její podíl na celkovém počtu vesnického obyvatelstva, *HD* 2, 1968, s. 2–8; TÝŽ. Čeled' v poddanském hospodářství po třicetileté válce, *ČL* 56, 1969, s. 35–41; MAUR, E.: Čeled' a tovaryši v Čechách v soupisu podle vry z roku 1651, *HD* 23, 1999, s. 85–135; TÝŽ. Das Gesinde in Böhmen in der Frühen Neuzeit, *Acta demographica* 13, 1997, s. 75–94; SLÁDEK, M.: Čeled' na třeboňských panstvích v polovině 17. století, *HD* 11, 1987, s. 51–96.

¹⁷ Blíže FAUVE-CHAMOUX, A.: K historii vdov, *HD* 23, 1999, s. 15–28.

¹⁸ K vzniku věkově nevyrovnaných manželství se kriticky stavěl i Jan Amos Komenský. Srov. GRULICH, J.: *Obraz manželství a rodiny v díle J. A. Komenského a B. Bolzana. Historický obzor* 7–8/1998, s. 169–172; MAUR, E.: J. A. Komenský o populačních problémech, *Demografie* 13, 1971, s. 1–10.

¹⁹ Blíže GRULICH, J.: „Slavnostní okamžiky“ – svatební a křestní obřad v období raného novověku (Závěry tridentského koncilu a pražské synody ve světle jihočeských matričních zápisů z 2. poloviny 17. století), *HD* 24, 2000, s. 49–82.

úmrtnost neustále zpřetrhávala manželské svazky a vyřazovala ženy z reprodukčního procesu.²⁰

Odvověle ženy, které svému potencionálnímu nápadníkovi nemohly nabídnout bohatství či mládí spojené s tělesnou krásou, obdobně jako „staré panny“, zůstávaly odkázány na nuznou práci svých vlastních rukou nebo na milosrdenství příbuzných, dědiců a venkovské společnosti. Většina letitých vdovců si brala za manželky spíše dívky ve věku svých dcer či mladé vdovy s malým počtem dětí, nežli stejně staré ženy.²¹

Zvláště v období po ukončení třicetileté války byla ze strany poddaných patrná nechuť k uzavírání manželského svazku a k zakládání rodiny; je zde zjevná souvislost s neutěšenou hospodářskou situací. Vrchnostenští úředníci si v některých regionech nevěděli s uvedenou situací rady. V některých případech bylo ze strany vrchnosti prokazatelné nucení poddaných k uzavření manželství a k založení rodiny, od níž se očekávalo, že přispěje k zvýšení počtu poddaného obyvatelstva na jejich panství.²²

Jestliže už konečně došlo na svatební obřad, povinnost uspořádání svatby vycházela nikoliv z rodinného prostředí, ale z příslušnosti k nemovitosti. Stávalo se tak zpravidla nad rámec dědického podílu, s kterým však souviselo zajišťování výbavy. Poskytování výbavy u příležitosti zahájení samostatného manželského života bylo ze strany rodičů chápáno jako zcela obvyklý jev. V některých případech se synům dostávalo dokonce větší výbavy než dcerám. Obecně je však možné poznamenat, že celkový rozsah výbavy poskytované dětem vždy odpovídal celkovým možnostem otcovské usedlosti. V případě synů se zpravidla jednalo o zemědělské či řemeslnické náčiní, jehož dostatečné množství mělo zároveň garantovat funkčnost rodinné ekonomiky. Naopak dcerám byly poskytovány nejrůznější potřeby do domácnosti, zpravidla označované pod souhrnným názvem „ženské náčiní“.

Nejdůležitější součástí synovské výbavy byly peníze, které na přelomu 17. a 18. století zpravidla představovaly 10 kop grošů míšenských. Zároveň s finančními prostředky syn obdržel i naturálie (např. obilí) včetně několika kusů dobytka; ten býval nejnepohodnější součástí výbavy. Zatímco synovská výbava byla poskytována dodatečně, po uzavření sňatku, dcera na ni měla nárok již před svatbou nebo dokonce přímo v den uzavření manželského svazku. Hlavní součástí dceřiny výbavy tvořilo šatstvo včetně ložního prádla. Jestliže však nebylo poskytnuto přímo, náhradou za ně mohly být finanční prostředky, které však svojí hodnotou musely odpovídat věcem, jejichž pořízení měly v odpovídajícím množství i kvalitě zajistit. Pokud nevěsta pocházela z rozlehlejší selské usedlosti, součástí výbavy někdy býval i dobytek, mnohdy i kombinaci s finančními prostředky. V oblasti Českomoravské vrchoviny, kde se hojně pěstoval len, nebylo

²⁰ Srov. DUŠEK, L.: Obyvatelstvo Budyně nad Ohří. Historickodemografická studie, *Ústecký sborník historický* 1985, s. 176–191; MAUR, E.: Problémy, s. 853–858; MUŽÍK, P.: Obyvatelstvo města Domažlic v letech 1631–1830, *SAP* 36, 1986, s. 122–134; ŠTĚRBOVÁ, B.: Vývoj sňatečnosti v lokalitě Novosedly nad Nežárkou v letech 1686–1910, *HD* 11, 1987, s. 97–139; TÁŽ. Sňatečnost a sňatková migrace ve farnosti Štěřecké Hoštice v letech 1645–1890, *JSH* 58, 1989, s. 125–136.

²¹ Srov. MITTERAUER, M. – SIEDER, R.: *Vom Patriarchat zur Partnerschaft*, München 1984.

²² MAUR, E.: K utužení feudálních vztahů na komorních statcích v době pobělohorské. In: *Z českých dějin. Sborník prací in memoriam prof. dr. Václava Husy*, Praha 1966, s. 162–163; TÝŽ. K demografickým aspektům tzv. druhého nevolnictví, *HD* 8, 1983, s. 7–43;

nikterak výjimečné, jestliže předem bylo stanoveno, že se má vysít lněné semeno, aby z něj mohl být opatřen materiál pro přípravu prádla pro nevěstu.²³

Početí a křest potomstva

S manželstvím však přímo koresponduje i problematika sexuality. Ve venkovském prostředí, zcela v souladu s představami římskokatolické církve, její smysl spočíval v legitimním početí potomstva a v založení rodiny. Dítě tak mělo představovat přímý projev a také doklad boží lásky. Selské ženy však kromě toho, že přiváděly děti na svět, zároveň tvořily i významnou pracovní sílu; byla-li však žena přivedena do pozeňnaného stavu v listopadu, její ruce pak chyběly v průběhu letních polních prací. Přesto ani představa příštích polních prací nedokázala znatelně ovlivnit manželskou sexualitu; ani účinek církevních nařízení, doporučujících zdrženlivost partnerů v adventním a postním období či v předvečer velkých církevních svátků,²⁴ nebyl o moc větší.²⁵ Mnohé lidové pověry odrážejí mentalitu venkovských žen, v níž se křesťanská víra snoubila s magickými úkony usilujícími o zajištění vzájemného souladu partnerů v oblasti intimních vztahů. Četné protiselské verše a komedie hrané v městském prostředí pak zcela záměrně zveličovaly sexuální výbojnost venkovanů.²⁶

Populační vývoj obyvatelstva v druhé polovině 17. století byl ovlivněn vysokou plodností žen, jež byla ve venkovském prostředí určována relativně nízkým věkem při prvním sňatku. V tehdejší venkovské společnosti v podstatě neexistovala záměrná snaha bránit se početí, ženy rodily v relativně krátkých a dosti pravidelných intervalech.²⁷ V 18. století ženy rodily zprvu v intervalu 23–28 měsíců, který se s ohledem k jejich zvyšujícímu se věku postupně prodlužoval na 29–36 měsíců. Doba uplynulá mezi porody se přitom s pořadím každého narozeného dítěte postupně zvyšovala.²⁸ Ženy, které se vdávaly ještě před svým dvacátým rokem, zpravidla porodily v průměru 9,2 dětí, zatímco ty, které odsunuly svůj sňatek až na dobu po třicátých narozeninách, jen 3,6 dětí.²⁹

²² Srov. PROCHÁZKA, V.: Výbava a výměnek na české vesnici v 16.–17. století, ČL 49, 1962, s. 55–63.

²⁴ Bliže Ottův slovník naučný 20, Praha 1903, s. 1011.

²⁵ Bliže k sezónnosti početí a narození dítěte např. ČÁŇOVÁ, E.: Sezónní pohyb narození v předstatistickém období, Demografie 32, 1990, s. 41–44; FIALOVÁ, L.: Sezónnost demografických událostí v českých zemích v 17. až 20. století, Demografie 1995, 37, s. 11–12.

²⁶ Srov. MACEK, J.: Jagellonský věk 4, s. 86–97.

²⁷ Na základě trestněprávní agendy je doložitelné aplikování coitu interruptu i nejrůznějších lektvarů a bylinek proti otěhotnění. Bliže MAUR, E.: Nové příspěvky k dějinám antikoncepce, Demografie 13, 1971, s. 66–67; RENNERT, J.: Knihy černé královského města Rakovníka, Rakovník 1927, s. 48.

²⁸ K problematice porodů a porodních bab MELKESOVÁ, M.: „... Ku pomoci a odlehčení těžkých trápení těhotných paní ...“ (lékařské knihy a porodnické instrukce 16. století), Historický obzor 10, 1999, s. 122–128.

²⁹ K porodnosti na Slovensku v období raného novověku srov. KOHUTOVÁ, M.: Vývoj obyvatelstva ve farnosti Radošovice na západnom Slovensku v 2. polovici 17. storočia, Demografie 22, 1980, s. 101–102; TÁŽ, Porodnosť na západnom Slovensku v 17. storočí. In: Porodnosť a vybrané aspekty reprodukcie obyvateľstva, Bratislava 1997, s. 49–55; LENGYELOVÁ, T.: Početnosť rodín v obciach hlohoveckého panstva roku 1617, ibidem s. 65–74; MRVA, I.: Demografický vývoj Záhorského okresu Bratislavskej stolice v 17. a 18. storočí, ibidem s. 86–92.

Průměrný věk žen, které se v manželství dožily 50 let, byl při posledním porodu 40,1 roku, v 35 letech jich totiž přestávalo rodit pouze 10 %.³⁰

Se zrozením venkovského dítěte bylo spjato velké množství pověr. Úkony s nimi spjaté byly prováděny, aby dítě našlo všechno, co v životě, doma i na cestách kdy ztratí, aby mělo klidný spánek, aby našlo otcovu přízeň. Snad v duchu původně latinských lékařských knížek se zároveň věřilo, že děti venkovanů jsou zdravější a pěknější než děti pocházející z řad šlechty.³¹

V souvislosti s narozením dítěte byl očekáván též vhodný výběr jména křtěnce. Předpokládalo se totiž, že děti se budou chtít podobat těm, jejichž jména budou přijímat za vlastní. Den narození či křtu připadající na svátek určitého světce nebyl při volbě křestního jména rozhodující. V praxi nakonec převažovala jména oblíbená či dokonce módní, jejichž shoda s označením světce byla spíše náhodná. Na příkladu chýnovské farnosti je patrné, že v rozmezí let 1645–1654 mezi křtěnci převažovala jména typu Dorota (17,7 %), Kateřina (14,9 %), Alžběta (13,6 %), Anna (13,4 %) či Marie/Mariana (12,8 %). Hojně však byla preferována i v jiných českých regionech.³²

Dětství, dospívání a sexualita

Vztah žen k dětem byl zpravidla plně v souladu se zásadami křesťanské lásky k bližnímu. I venkovské matky pečovaly o zdraví dítěte a vydávaly se s nemocnými syny i dcerami na poutě k zázračným obrazům a světcům. Lásku dospělých k dětem ve své podstatě dosvědčují jak vlastní kolébky, tak i s nimi související ukolébavky. Fyzické trestání, jakožto jeden ze zaručených prostředků výchovy, však nebylo v rozporu s láskou, kterou jednotliví rodiče, kmotrové či ostatní příbuzní chovali k dětem. Ostatně i samotná Bible, zvláště však Kniha přísloví, soustavně nabádala, aby dospělí zabezpečovali zdárný růst mládeže, děvčat i chlapců trestem.

Na venkově snad víc než kdekoli jinde mělo dítě ekonomickou hodnotu nejen proto, že bylo vitanou pracovní silou, ale i proto, že se stávalo záštitou rodičů ve stáří. Dítě bylo výrazným pojítkem příbuzenské sítě; kmotrové i kmotry často sloužili rodině jako všestranná opora, zvláště však v případech ztráty rodičů. Křestní obřad byl zpravidla následován i rodinnou slavností, při níž se scházeli všichni příbuzní a známí, jak z místa bydliště, tak i jeho blízkého okolí.³³

³⁰ Srov. FIALOVÁ, L.: K vývoji obyvatelstva přirozenou měnou v českých zemích v 17. a 18. století, HD 18, 1994, s. 127–166; DOKOUPIL, L. – NESLÁDKOVÁ, L.: K základním tendencím vývoje populace Moravy po třicetileté válce do revoluce 1848, HD 18, 1994, s. 105–114; DOKOUPIL, L. – FIALOVÁ, L. – MAUR, E. – NESLÁDKOVÁ, L.: Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století, Praha 1999; FIALOVÁ, L. – HORSKÁ, P. – KUČERA, M. – MAUR, E. – MUSIL, J. – STLOUKAL, M.: Dějiny obyvatelstva, Praha 1996, s. 75–192; KÁRNÍKOVÁ, L.: Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914, Praha 1965; MAUR, E. – HORSKÁ, P. (eds.): Dlouhodobé populační trendy na území ČSR (předstatistické období), Acta demographica 4, 1981.

³¹ Bliže národopisné studie zveřejňované na stránkách Českého lidu, např. DOSTÁL, A.: Kmotr, ČL 4, 1895, s. 122–125; PÍSECKÝ, J.: Zvyky při křtinách na Prachaticku, ČL 22, 1913, s. 321–326; SOUKUP, J.: Chléb v plenkách nemluvnat při křtu, ČL 7, 1898, s. 361–362.

³² Srov. např. GRULICH, J.: „Slavnostní okamžiky“, s. 63–66; SIMON, M.: Vornamen wozu? Taufé, Patenwahl und Namengebung in Westfalen vom 17. bis zum 20. Jahrhundert. Münster 1989.

³³ Bliže GRULICH, J.: „Slavnostní okamžiky“, s. 67–70.

Po narození setrvaly děti v péči svých matek až do doby, kdy nacházely samostatné uplatnění v čelední službě. Ovšem i v období raného dětství se od dětí očekávalo, že rodičům budou pomáhat při zajišťování chodu rodinného hospodářství. Uvedený fakt potvrzuje skutečnost, že v poddanských seznamech byly evidovány děti již od útlého věku. V souvislosti s osobou matky byly jednotlivé děti znižovány pouze tehdy, jestliže nebyly schopny samostatné existence, tj. bez dohledu dospělé osoby, matky či některého ze starších sourozenců. Jakmile však již mohly samostatně vykonávat některou činnost související se zajišťováním chodu rodinného hospodářství, přecházely do kompetence muže, jakožto hlavní autority poddanské domácnosti.

Práce se s dospíváním doporučovala nejenom jako nutnost, ale i jako doplněk her a součást výchovy. Zpravidla v každé smlouvě o odstoupení gruntu se výslovně pravilo, že děti budou pomáhat svým rodičům v práci. Pást dobytek, krávy a kozy mohly i děti v raném věku. Venkovské dítě nepožívalo žádných mimořádných práv, ani nebylo nijak zatlačováno do pozadí, neboť otec i matka v něm spatřovali především pomocníka, cennou pracovní sílu.³⁴ Především ekonomické zájmy či snaha podržet si rodinný majetek podporovaly na venkově tradiční antifeminismus, který i bohaté poddané vedl k tomu, že se více těšili na zrození chlapce, nežli děvčete. Zpravidla však každé dítě bez ohledu na pohlaví bylo vítaným členem venkovské rodiny.³⁵

Mnohem hůře se však vedlo nemanželským dětem služek, konkubín a znásilněných dívek. Ostatně není se co divit, jestliže problémy svobodných matek často tvořily předmět spisové agendy vrchnostenských kancelářů. „Zmrhání“ mladých dívek bylo dokonce i obvyklou příčinou zabránění dědického podílu dcery poddaného. Na základě matričních zápisů i písemností patrimonialní správy je patrné, že svobodnými matkami se z největší části stávaly děvečky. Otcí jejich dětí byli kromě vojáků také poměrně často čeledíní. Problém mimomanželských dětí byl především problémem hospodářsko-sociálním.³⁶ Mzda děvečky zpravidla vystačila pouze k zajištění vlastního živobytí, s příchodem dítěte na svět se další možnost výdělku v případě svobodné matky ještě snižovala, nehledě na společenské ponížení. Proto také docházelo k četným potratům, k odkládání dětí i k vraždám nemluvnat o nichž svědčí zápisy z trestně právní agendy.³⁷

Během 18. století se mimo manželství narodila necelá dvacatina z celkového počtu novorozenců. Jejich podíl místně kolísal mezi dvěma a čtyřmi dětmi ze sta. Více jich bylo tam, kde byla větší příležitost k intimním stykům. Například mezi čeledí pracující na vinicích na Mělnicku byl podíl nemanželských dětí vyšší než na Broumov-

³⁴ Srov. BRUNNER, O.: Das „ganze Haus“ und die „alteuropäische Ökonomik“. In: Neue Wege der Sozialgeschichte, Göttingen 1968; DULMEN, R.: Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století) I. Dům a jeho lidé, Praha 1999; HEROLDOVÁ, I.: Vesnická poddanská rodina v Čechách před vydáním patentu o zrušení nevolnictví a po něm, ČL 68, 1981, s. 156–168; HORSKÝ, J. – SELIGOVÁ, M.: Rodina našich předků, Praha 1996, s. 82–90; TROSSBACH, W.: Das „ganze Haus“ – Basiskategorie für das Verständnis der ländlichen Gesellschaft deutscher Territorien in der frühen Neuzeit? In: Blätter für Deutsche Landesgeschichte 129, 1993, s. 277–314.

³⁵ Srov. změny názorů na dítě v průběhu staletí ARIÈS, P.: Geschichte der Kindheit, München–Wien 1977.

³⁶ Na orlickém, protivinském a třeboňském panství činy proti mravnosti představovaly plných 40 % z obsahu místní trestněprávní agendy. Bliže HIML, P.: Myšlení venkovských poddaných v rané novověké jizbě Čechách pohledem trestně právních pramenů, Opera Historica 4, 1995, s. 156.

³⁷ Srov. MITTERAUER, M.: Ledige Mütter. Zur Geschichte illegitimer Geburten in Europa, München 1983.

sku, kde pastýřský dozor nad místním obyvatelstvem vykonávali přímo benediktini z kláštera.³⁸

Vdovství a výměnek

Průměrná délka lidského života během druhé poloviny 18. století představovala přibližně 25–28 let. Její velice nízká hladina však byla způsobena vysokou úmrtností kojenců a malých dětí.³⁹ Kdo překonal věkovou hranici patnácti let měl naději, že se dožije maximálně 54–57 let.⁴⁰ A tak vzhledem k množství věkově nevyrovnaných manželství nebylo nikterak výjimečné, jestliže žena přežila svého manžela. Přestože za optimálního majitele poddanské nemovitosti a „pána domu“ byl v období raného novověku pokládán muž, v okamžiku úmrtí jeho vůdčí rodinné i společenské postavení dočasně nebo i trvale na sebe přebírala jeho žena.

Role ženy, jakožto hlavy domácnosti a vlastníka usedlosti, však byla ovlivněna mnoha vnějšími i vnitřními faktory. Zpravidla o jejím převzetí rozhodoval nejenom rozsah a aktuální stav rodinného hospodářství, ale i celková míra zatížení povinnostmi, které musela odvádět ve prospěch vrchnosti, státu, církve i jednotlivců z řad příbuzných i cizích poddaných osob. V souladu s principy českého dědického i majetkového práva se žena stávala nabyvatelem majetku právě tehdy, jestliže jí byl někým přenechán, odkázán nebo prodán. Ve skutečnosti jsou však v praxi doložitelné hlavně ty případy, kdy mužský potomek hospodáře ještě nebyl v okamžiku úmrtí otce dospělý, takže žena přebírala nemovitost dočasně pouze pod vlivem daných okolností. Nákup cizího majetku byl z její strany doložitelný spíše v ojedinělých případech.⁴¹

Ve vesnickém prostředí byla úloha ženy v čele domácnosti velice náročná, neboť jí příslušelo nejenom organizování, ale i zajišťování chodu celého hospodářství. Rozsah jejích povinností byl pak obdobně jako v případě mužů přímo úměrný rozsahu spravovaného majetku. Hlavní důvod, proč venkovské ženy přebíraly venkovské hospodářství do svých rukou pouze ve výjimečných případech, spočíval hlavně v nedostatku fyzických sil potřebných k zajištění jeho chodu. Osoby ženského pohlaví mohly samostatně hospodářit, obdobně jako muži, potýkaly se však se zajištěním pracovních sil, často postrádaly i finanční prostředky potřebné k vyplácení námezdního, tj. čeledního personálu a podruhů.

A tak zvláště vdovy mladšího věku s nezletilými dětmi velice rychle, zpravidla během několika měsíců od okamžiku svého ovdovění, vstupovaly do nového manželského svazku, který pro ně znamenal nejenom opětovné získání životního partnera – rodinné

³⁸ Bliže ČAŇOVÁ, E. – HORSKÁ, P.: Obyvatelstvo obce Břevnova v církevních pramenech z let 1652 až 1800, AUC Philosophica et historica 3, 1972, s. 81–99; HORSKÁ, P.: K otázce vlivu nemanželských porodů na vývoj plodnosti z hlediska historické demografie, Demografie 22, 1980, s. 343–350; KRIVKA, J.: Populační vývoj mělnického panství v letech 1693–1749, HD 1, 1967, s. 7–18.

³⁹ Srov. DOKOUPIL, L. – NESLÁDKOVÁ, L.: Úmrtnost kojenců a mladších dětí v českých zemích na sklonku feudalismu, HD 11, 1987, s. 141–158; KOHÚTOVÁ, M.: Úmrtnost vo farnosti Radošovice v letech 1750–1764. In: Demografické, zdravotné a sociálně-ekonomické aspekty úmrtnosti. Zborník příspěvků – 2. díl, s. 89–94.

⁴⁰ Srov. EHMER, J.: Sozialgeschichte des Alters, Frankfurt am Main 1990; FIALOVÁ, L. – HORSKÁ, P. – KUČERA, M. – MAUR, E. – MUSIL, J. – STLOUKAL, M.: Dějiny obyvatelstva, s. 175–192.

⁴¹ Bliže MAUR, E.: Das bäuerliche Erbrecht und die Erbschaftspraxis in Böhmen im 16.–18. Jahrhundert, HD 1996, s. 93–118; PROCHÁZKA, V.: Česká poddanská nemovitost, s. 453–511.

autority, ale i bezplatné a spolehlivé pracovní síly. Starší ovdovělé ženy, které se již znovu nechtěly nebo nemohly vdát, své nemovitosti raději předávaly dospělým synům nebo manželům svých dcer. Zpravidla se tak stávalo za stejných podmínek, jako v případě převodu majetku ve prospěch cizích osob, tedy s podmínkou rychlého zřízení a trvalého hmotného zabezpečení vdovského výměnku.⁴²

Je tedy patrné, že hlavním důvodem malého počtu žen, které trvale stanuly v čele vesnických hospodářství, nebyla jejich diskriminace v důsledku příslušnosti k něžnému pohlaví. Ženy svůj nárok na dědičný podíl po zemřelém manželovi či rodičích uplatňovaly vždy, avšak získaný majetek osobně nepřebíraly, neboť jej na základě vlastního rozhodnutí přenechávaly k dispozici jiné, zpravidla mužské osobě. V souvislosti s přímou ekonomickou závislostí většiny venkovských žen na manželovi významnou roli hrály nejenom rodinné poměry, ale i hospodářská situace usedlosti. Jestliže žena přebírala rodinné hospodářství pouze dočasně, zpravidla se jednalo pouze o nouzové řešení, které mělo dorůstajícím synům či budoucím zeťům zajistit nárok na převzetí majetku v okamžiku jejich plnoletosti či uzavření sňatku, bez zásahu některé příbuzné či cizí osoby. Stávalo se tak tedy pouze v souladu se zajišťováním zájmů vlastních dětí, zvláště však mužského potomstva.⁴³

Závěr

Na základě rozboru některých aspektů každodenního života je zřejmé, že nejenom muži, ale i ženy měly ve venkovské společnosti svoji neopomenutelnou roli. Vzhledem k společenské i rodinné dělbě práce totiž nebylo dominantní postavení muže vždy rozhodující. Zvláště na základě uplatňování metody mikrohistorie⁴⁴ je prokazatelné, že žena se v mnohých případech dokázala prosadit i na úkor muže. Zvláště v souvislosti s majetkovými poměry je doložitelné, že venkovská žena mohla disponovat stejnými právy jako její mužský protějšek. Osobní převaha ženy nebyla ovlivněna jen individuálními rysy, ale obecnou právní praxí uplatňovanou v širší míře.

V souvislosti s možností ještě lepšího poznání i pochopení společenské role venkovské ženy v minulosti je však nezbytně nutné, aby „Gender studies“, jež se tak

⁴² Blíže HORÁČEK, C.: Výměnek, Praha 1900; KLÁŠTERSKÁ, A.: Forma sociálního zabezpečení na vesnici v 18. a první polovině 19. století (Výměnek v pozemkových knihách vesnice Lhůta u Štáhlav), HD 21, 1997, s. 93–131; MENOŠEK, A.: Výměnek, Praha 1898; PROCHÁZKA, V.: Vybava a výměnek, s. 58–63; ŠTASTNÁ, J.: Výměnek a postavení výměnkářů v západním Podkrkonoší, ČL 58, 1971, s. 283–290; ŠTEFANOVÁ, D.: Mobilita podruzké vrstvy. Snaha o její definici. Mikrostudie poddanské vesnice Luh, Časopis Národního muzea – řada historická 164, 1995, s. 54–55 („Výměnek“ – indikátor sociálního postavení?); TÁŽ, Die Erbschaftspraxis, das Ausgedinge und das Phänomen der „zweiten Leibeigenschaft“ in den nordböhmischem Dörfern der Herrschaft Frýdlant. Ein Beitrag zur Existenz der Familie unter obrigkeitlicher Einflußnahme (1650–1700). In: Wiener Wege der Sozialgeschichte. Themen – Perspektiven – Vertmittlung, Wien–Köln–Weimar 1997, s. 225–241; ZEITLHOFER, H.: Das Ausgedinge am Beispiel der südböhmischen Pfarre Kapličky (Herrschaft Vyšší Brod), 1700 bis 1738, JSH 65, 1996, s. 43–64.

⁴³ Srov. GRULICH, J.: Zu ausgewählten Aspekten des Familien- und Lebenszyklus (Ein Beitrag zur Geschichte des südböhmischen Landes im 17. und 18. Jahrhundert am Beispiel der Herrschaft Chýnov), HD 20, 1996, s. 9–56; ŠTEFANOVÁ, D.: K aspektům role příbuzenských vztahů a majetkových transakcí. Situace na frýdlantském panství v letech 1558–1750, HD 22, 1998, s. 107–144; VELKOVÁ-KLÁŠTERSKÁ, A.: Zásahy státu do vztahu mezi vrchností a poddanými a jejich dopad na vesnickou rodinu na přelomu 18. a 19. století, Časopis Národního muzea – řada historická 168, 1999, s. 53–73.

⁴⁴ Blíže GRULICH, J.: Zkoumání „malíčkosti“ (Okolnosti vzniku a významu mikrohistorie), ČČH, 99, 2001, s. 519–547.

slibně začaly rozvíjet i v rámci české historiografie, nezůstaly zahleděny do emancipačního procesu městské společnosti konce 19. a počátku 20. století. Odpovídající pozornost by už konečně měly začít věnovat též venkovskému prostředí, ke kterému žena nerozlučně patří. Předložená studie snad alespoň v určitých souvislostech prokázala, že nejenom příslušnice „společenských špiček“, ale i lidových vrstev si zasluhují odpovídající pozornost, zvláště když jejich životní osudy jsou poměrně dobře doložitelné na základě nepřerobného množství pramenné základny, jež se nám dochovala z období raného novověku.

Rural Women During the Early Modern Period (Sixteenth to Eighteenth Centuries)

Josef Grulich

Czech laws on inheritance in questions of property guaranteed women equal rights with men. In all other spheres of life, however, it was up to women themselves to determine to what degree they were able to press home their own personal requests, especially in the context of arranging marriages, looking for employment or determining a favorable widow's annuity. The perception of women as a passive member of rural society is somewhat misleading.

ŽENY V PROSTŘEDÍ VENKOVSKÉHO MĚSTA DRUHÉ POLOVINY 19. STOLETÍ

Marie Macková

Druhá polovina 19. století přinesla v habsburské monarchii dost výrazný posun v postavení těch lidí, kteří nepatřili k nobilitovaným vrstvám. Ačkoliv výsady rodu svým způsobem byly stále uznávány, podle zákona byl základním měřítkem významu jedince ve společnosti majetek. Jeho výše však určovala nejen míru významu, ale i míru odpovědnosti. Vztahy, odvíjející se od tohoto principu, se do života prosazovaly postupně a stejně postupně se vyvíjela i legislativa, která je zpřehledňovala a potvrzovala. Toto zákonodárství sice jen na velmi málo místech počítalo se ženou jako se subjektem, kterého je třeba si speciálně všimnout, ale vzhledem k naznačenému primárnímu principu vlastnictví, dostávala se žena do tehdejších právních ustanovení jaksí samovolně na jeho základě. S řadou omezení, která ovšem v tomto právním systému postihovala i další skupiny společnosti, byť disponovaly tím základním, totiž dostatečně velkým majetkem. Šlo převážně o omezení, která nerušila či nevylučovala v absolutní poloze, spíše omezovala či přikazovala nikoliv přímé využití určitého práva, ale jeho dosažení zprostředkovanou, zástupnou cestou.

Vlastnění majetku ženami nebyl vynález 19. století. Jen se tato možnost stala, především v jeho postupující druhé polovině, stále běžnější právě mezi ženami neurozenými. A stávala se obvyklejší i varianta, v níž se majetkem ženy nerozumělo jen její věno, případně šperky či jiné cennosti, ale třeba i peníze, které si vydělala vlastní činností, ať už zaměstnaneckou či svým podnikáním. A tento postoj rozhodně nebyl vlastní jen zemským centrům či velkoměstům. Projevoval se, a v některých směrech možná výrazněji, i v menších a malých městech českého venkova.

V nadpisu uvedené „venkovské město“ jako typ osídlení, mohlo mít ve druhé polovině 19. století více podob. Pro potřeby této úvahy bylo zvoleno přibližně střední pásmo této kategorie. Tedy města, která byla i v předcházejícím období určitými centry většího či menšího regionu, ale nemusela být nutně sídly patrimoniální správy. Po roce 1850 se v nich pak etablovala některá část prvoinstanční státní správy. Staly se tedy sídly okresních úřadů, případně alespoň okresních soudů, a podržely si tím nadále charakter určitého centra vůči okolnímu území. Jen velmi ojediněle jde o města, která likvidací patrimoniální správy přišla o své „sídelní“ postavení a zůstala bez jakéhokoliv prvoinstančního správního prvku. Všechna tato místa na jedné straně měla statut města, ale na straně druhé žádné z nich nepřesáhlo počtem obyvatelstva kvótu 10 000. Toto měřítko nebylo zvoleno náhodně. V dobovém statistickém chápání šlo o určenou kategorii sídel.¹

¹ Pro tento typ sídla nelze používat název „městečko“, protože v uvažované době to je právní kategorie s jednoznačně určeným významem a označení „maloměsto“ zase vzbuzuje nelibost současného vnímání, především v těch městech, jichž se takové zařazení týká.

Tomu, že šlo o všeobecně přijímaný dělicí znak, odpovídá i řada dalších praktických vymezení. Například systemizační tabulky státního úřednictva tuto hranici považovaly za limit pro výši nejrůznějších příplatků a nemnohé výjimky z ní byly stanoveny taxativně, nikoliv principiálně. V těchto městech se vytvořil způsob života, který neodpovídal okolním vesnicím, ale na druhou stranu byl v mnoha směrech dost vzdálen zvykům velkoměst, ba mnohdy zřejmě i zvyklostem některých lidnatějších lokalit. Ačkoliv šlo ještě ve druhé polovině 19. století o v podstatě uzavřenou společnost, tvořící zvláštní sociologické prostředí, některé její části už byly v té době značně pohyblivé a přinášely do tohoto ohraničeného organismu leckteré prvky z vnějšku, mnohdy z velmi vzdálených, i když třeba charakterem shodných, míst. Takovou klasickou pohyblivou skupinou obyvatelstva těchto středně velkých venkovských měst bylo například státní úřednictvo, jehož mobilita byla určena teoreticky hranicemi Předlitavska, v praxi pak přece jenom ve většině případů o něco menším územím zemí Koruny české, zpravidla rozšířené o Vídeň, ale výjimky potvrzovaly pravidlo. Dále šlo o veskerý technický personál a mnohdy i dělnictvo továren, což byli lidé speciálně kvalifikovaní, kteří se přemisťovali podle možností uplatnění svých znalostí. Například obsluhy cukrovarů se často komplet měnily kampaň od kampaň, méně, ale rovněž, se to týkala personálu pivovarů a podobně. Protipólem k nim bylo v těchto lokalitách tradičně velmi málo se přemisťující rolnictvo, které tam ve větším či menším množství žilo, ale nikdy netvořilo převažující část obyvatelstva, a to ani počtem ani množstvím majetku, jako v okolních vesnicích. Mezi těmito dvěma, z pohledu daného místa, krajnostmi, se pohybovala převažující většina ostatního obyvatelstva. Život pro ně byl ohraničen právě tak hranicemi nejužšího regionu a převážně byli nuceni si v nich nalézat obživu a uplatnění, ale pokud se naskytla příležitost, pak již nebylo mimo jejich představivost, aby město opustili a vydali se hledat obojí téměř kamkoliv v rámci podunajské monarchie, ojedinelé i za její hranice.

Zena v tomto prostředí byla rovněž v poněkud odlišné situaci, než její družka žijící ve velkoměstě. Na jedné straně byla jistě pod přísnějším dohledem okolí, protože se obyvatelé více navzájem znali; a čím byla dáma z bohatšího okruhu, tím větší pozornost se na ní soustředila. Na druhou stranu v tomto prostředí možná podstatnějším způsobem život ovlivňovala jeho praktická stránka, protože pro velkou část obyvatel těchto měst bylo získávání obživy prvořadým úkolem, mnohdy i starostí. Možná proto byla řada jevů přijímána samozřejměji a bez rozpaků či podivu. Určitě k nim patřilo to, že si ženy mnoha kategorií stále častěji vydělávaly prostředky nutné k životu samy a nespolehaly na zajištění okolím. Lépe řečeno, mnohdy ani nemohly na kohokoliv druhého spoléhat. A zdaleka z této situace nevzešly pouze tovární dělnice, služky a vůbec profese společensky hodnocené velmi nízkou. Naopak kritéria bdící nad dodržováním obecných morálních zásad byla zřejmě právě v tomto prostředí mnohem přísnější a v žádném případě se nešlo skrýt „v davu velkoměsta“.²

Postavení žen v tomto prostředí pomáhají objasnit především plošně zpracovávané záznamy, které v době svého vzniku sloužily pro účely statistické, daňové a uplat-

² I když i tady by snad bylo možné nalézt výjimky. Například ve sčítání lidu z roku 1870 z Vysokého Mýta je zaznamenána dáma, která jako stav uvádí „úředně rozvedená“, jejíž manžel truhlář se zdržoval v tu dobu zřejmě v Pešti, ale nikdo o něm nevěděl nic přesnějšího. Tato žena se živila jako samostatná obchodnice a navíc, protože byla majitelkou domku, pronajímala byt svobodnému úředníkovi. Ani pověsti úřednické ani prosperitě obchodu té dámy to zjevně neškodilo. Státní okresní archiv Ústí nad Orlicí (dále jen SOKA ÚO), Okresní úřad Vysoké Mýto (dále jen OÚ VM), sčítání lidu 1870, sčítací operáty Vysoké Mýto.

ňování volebního práva na komunální úrovni. Pro potřeby statistického zpracování při sčítáních lidu byly vyplňovány základní sčítací operáty, které poskytují řadu zajímavých údajů nejen o složení domácností a rodin, ale vypovídají určitým způsobem i o postavení žen v jejich rámci. Tyto údaje se ovšem nedají vyčíst ze závěrečných souhrnných statistik, které byly oficiálním výstupem těchto akcí. Problém spočívá v tom, že sčítací operáty ze sčítání lidu do roku 1918 jsou dnes dochovány jen torzovitě. Stejným problémem trpí i písemnosti berních úřadů, do nichž se ovšem promítá již jen část společnosti venkovského města. Ještě užší, ale z jiného úhlu pohledu zase významnější, výběr představují voličské seznamy pro volby do městských zastupitelstev. Ty byly zpracovávány na základě podkladů příslušného berního úřadu a týkaly se jen určité části poplatníků, totiž těch, kdo platili přímé, státu odváděné, daně. Ve všech těchto typech pramenů se objevují buď všechny nebo alespoň určitá část ženské populace daného místa, právě proto, že legislativa druhé poloviny 19. století stále víc počítala s faktem, že žena vlastní majetek nejen společně se svým manželem, ale i zcela samostatně. Pro konkrétní ženy v dané lokalitě je dále možné vyhodnotit pozůstalostní spisy, což však již je pramen svou povahou velmi individuální a liší se tím svou podstatou od předcházejících uvedených.³ Vyhodnocení údajů získaných z jmenovaných pramenů může být zcela podřízeno statistickým metodám, ale je také možný rozbor jednotlivých případů či opakovaně se vyskytujících modelů a hledání souvislostí, a to nejen v rámci určeného typu městského osídlení. Ačkoliv se zdá, že mluva úředních pramenů je poměrně suchopárná, může být pro konkrétní případy překvapivě plná života. I v těchto pramenech je, možná právě pro jejich úřední korektnost a odstup, k nalezení velmi emotivně působivá složka, většinou vyplývající z možnosti porovnání s bezprostředním okolím a časovými souvislostmi.

Ženy takového venkovského města zdaleka nebyly jednodílnou skupinou a rozdíl v rámci takto daného společenství mohly být velmi hluboké. Na jedné straně stály manželky městských elit, ať již ekonomických či duchovních, které do veřejného života zasahovaly zcela specifickým způsobem a jejich hlavní doménou byla opravdu soukromá sféra.⁴ Od šedesátých let 19. století, kdy se u nás velmi rychle rozvíjel spolkový život všeho druhu, objevují se právě tyto dámy ve spolicích. A zdaleka nešlo jen o spolky charitativní. Například ve spolicích hudebních, pěveckých, divadelních, věnečkových⁵ či čtenářských byla účast místních dam nejenom tolerována, ale dokonce předpokládána a pro některé, jejichž manželé zaujímali zvláště pozoruhodné místo ve městě, i víceméně vyžadována. Velmi tolerantní byly i sportovní spolky, které se ovšem ve venkovských městech formovaly všeobecně o něco později, a ne vždy byly nadšeně přijímány i mezi

³ Zcela teoreticky je možné ještě pátrat v soudních spisech místně příslušných okresních soudů. Prakticky však poznání v tomto směru bude omezeno tím, že registrurní značky skrývající převážnou většinu drobných deliktů typu pomluva, ublížení na cti, drobné fyzické inzultace a podobně, které by mohly zajímavým způsobem ovlivnit poznání určitých vrstev obyvatelstva těchto měst, byly regulérně v souladu s dobovými předpisy vyskartovány. Dnes existují jen ojedinelé a torzovitě, vlastně jako důsledek úřední nedbalosti.

⁴ Pro 19. století se elitami venkovských měst jako speciální skupinou zabývají jen ojedinelé studie (na rozdíl od obecně pojatých „středních vrstev“). Např. WEISER, T.: Kdo vládl v Jihlavě? (Pokus o sociometrickou analýzu jedné komunální elity.) In: Documenta Pragensia XIV, 1997, s. 193–220. Dámy z těchto kruhů jsou však zmíněny spíše náhodně a zcela ojedinelé.

⁵ Šlo o spolky působící v německém kulturním okruhu, které se zabývaly organizováním „kultury“ všeho druhu, od tanečních večirků, přes recitační a divadelní vystoupení, autorská čtení, hudební produkce všeho druhu a rozsahu a podobně, kromě jakýchkoliv sportem zaváňajících druhů zábav, kterým se tyto spolky celkem shodně vyhýbaly.

pány.⁶ Trochu výjimku mezi nimi zřejmě tvořily střelecké spolky, které byly velmi tradiční záležitostí, ale až do období těsně před první světovou válkou nejen zásadně nepřípouštěly ženy do svých aktivních řad, ale ani nevytvářely dámské odbory, které by tuto situaci nějak vyrovnávaly. A přesto jsou to právě střelecké spolky, z jejichž působení je jasně patrný jeden aspekt, který poměrně všeobecně ovládal postavení určité skupiny žen ve venkovských městech, totiž prokazování všeobecné úcty na veřejnosti, vyzvedání ženy jako bytosti hodné obdivu, často prostě jen proto, že existuje.⁷

Ženy, které patřily k takto vymezené společenské špičce venkovských měst, se ovšem velmi často nerovnalý té nejvlivnější části ženské populace v tomto okruhu v dané době. Lze předpokládat, že většina těchto dam neměla v celém svém životě, či alespoň v jeho podstatné části, vážnější problémy s materiálním zajištěním své existence. A přesto se mnohé z nich nemohly postavit po bok svých spoluobčanů ze stejného města, což si mohla v určitém směru dovolit lečkerá jejich „nepoměrně chudší“ vrstevnice. Prostě proto, že řada z těchto dam skutečně kromě vlastního věna, mnohdy ani právně ne dosti zabezpečeného ve vztahu ke své osobě, neměla žádný jiný majetek. Tím se nezařadila mezi občany, kteří byli pokládáni za nositele spoluodpovědnosti obce vůči státu, a tím byla vyloučena například z možnosti mít volební právo na komunální úrovni. Už obecní a volební zákon č. 7 z.z. z 16. dubna 1864 předpokládal, že každá žena, která je státní příslušnicí a má vlastní majetek podléhající zdanění přímou daní, má v obci volební právo podle stejných pravidel jako muž. Jediné omezení bylo v tom, že jej nemohla uplatnit přímo, ale pouze prostřednictvím plnomocníka. Právě tak uplatnění honoračního volebního práva se vztahovalo jak na muže, tak na ženy, pokud splňovaly zákonem stanovené podmínky. Zatímco voličky na základě daňového cenzu byly kategorií poměrně jednoznačně určenou a problémy, jež se v tomto směru vyskytovaly, byly shodné s těmi, které bylo třeba řešit u mužských voličů, pak v kategorii honoračního volebního práva se situace vyjasňovala postupem doby. Základem tohoto práva bylo totiž získání určitého, přesně vymezeného, postavení, které bylo ve všech případech podmíněno dosažením určitého vzdělání, u žen např. velmi často od okamžiku, kdy mohly být jmenovány učitelkami na veřejných školách. Pak se ovšem staly nositelkami volebního práva přímo, nikoliv cestou plnomocníka.⁸

Všechny ženy, které jakýmkoliv způsobem získaly ve městě volební právo, se staly součástí určitého okruhu obyvatelstva venkovského města, jež se těšil poněkud větší vážností právě pro princip přijetí části zodpovědnosti samosprávného celku vůči státu.

⁶ Existují města, kde byla například v zimě zakázána v městských ulicích jízda na lyžích, protože členové příslušného spolku, kteří se tak bavili, ohrožovali bezpečnost chodců. Totéž se jinde týkalo členů cyklistického spolku a ti museli za zrušení takového nařízení lobovat až mezi členy městské rady. A tyto spolky měly ve svých řadách nejenom odvážné pány, ale i dámy. Konkrétní příklady nalezeny například v Králíkách či Letohradě a možnosti výskytu takových zpráv tím jistě nejsou vyčerpány.

⁷ Ve sledovaném okruhu měst byla zaznamenána jediná výjimka z tohoto trendu. Jediná žena byla pro svou osobu rozhodnutím pánů střelců jmenována čestnou členkou spolku. Bylo to vyjádření vděku za zásluhy jejího zemřelého manžela, dlouhou dobu čelného exponenta spolku. Tato dáma počtu neodmítla, zdá se, že se účastnila všech oficiálních spolkových akcí, pak až do své smrti spolek materiálně podporovala a dokonce se ho týkala i část její závěti. SOKA ÚO, Střelecký spolek Králíky.

⁸ Komentovaná znění obecního a volebního zákona vycházela průběžně a zachycovala nejen nejnovější správní rozhodnutí, podle kterých bylo možné řešit konkrétní sporné případy, ale i odkazovala na dobové sbírky judikatur, z nichž bylo a je možné čerpat. Jde například o práce PODOLÁK, J.: Zřízení obecní a řád volební v obcích. Pardubice 1900, 115 s.; PROŠEK, J.: Řád volení v obcích království Českého. 2. vydání. Rychnov nad Kněžnou 1908, 190 s.; aj.

Vzhledem k charakteru tehdejšího volebního práva se staly součástí určité, poměrně přesně definované, městské elity. Všechny takto registrované ženy svého volebního práva nevyužívaly, ale pokud je možné tento údaj ověřit, pak se procento volební účasti žen a mužů téměř nelišilo. V první kurii mnohdy téměř sto procentní, ve třetí většinou méně než poloviční a ve velmí podobném poměru jsou zastoupeny i oprávněné voličky.⁹

Dámy zapsané ve voličských seznamech je možné hodnotit podle profesí, které zastávaly, v zásadě dvojím způsobem. Jednak s ohledem na spektrum profesí, které v dané době byly schopny ženu na malém městě uživit, a kterým se tedy věnovaly. Dále pak je vhodné zařadit tento vzorek do celkové profesní struktury obyvatelstva dané lokality.¹⁰ Ve všech sledovaných městech¹¹ jsou nejpočetnější skupinou „majitelka domu“. V některých lokalitách je tento pojem dále diferencován a objevují se navíc „chalupnice“. Tím je naznačena sociální šířka této části ženského voličstva.¹² Další velmi početně zastoupenou skupinou jsou obchodnice všeho druhu, od módního zboží až po krupařky či hokynářky. K obchodnicím je asi možné přiřadit i většinu zelinářek, což byla v těchto lokalitách velmi oblíbená, a z velké části ženami ovládaná, profese. Celkem běžnou záležitostí byly hostinské, kavárnice ba i hoteliérky. Tyto profese sice mohly ženy získat na základě uplatnění buď vdovského práva či jinou formou dědictví, ale dosti často tomu tak nebylo a obchod či živnost některých jmenovaného typu byly zřízeny speciálně pro ženu. Naopak živnosti provozující leckdy poměrně specializované řemeslo, jako bylo například truhlářství, kamenictví, kartáčnictví, do určité míry i řeznictví, pekařství, výroba cihel či pálenky bývaly profese zděděné, ne vždy po manželovi.¹³ Už od počátku existence voličských seznamů je zřejmé, že živnosti zprostředkující zaměstnání, především pro služebné profese mužské i ženské, byly ve venkovských městech druhé

⁹ Sebekompletněji dochované archíválie nemohou, až na ojedinělé výjimky typu stížnost na zneužití plnomocnství a podobně, ukázat koho tyto dámy v jednotlivých lokalitách volily a v žádném případě ne, jak jejich volební typ respektovali jejich plnomocníci. Za současného stavu poznání zřejmě může být i otázkou, nakolik tyto voličky skutečně měly vlastní „volební typ“. Pokud jej však měly (alespoň některé z nich zcela určitě), vůbec asi nelze nepochybovat o tom, že byl kvalifikovaný. Složení městských zastupitelstev především poslední třetiny 19. a prvních desetiletí 20. století bylo velmi stabilní a při volbách se jednalo vesměs o lidi, kteří do chodu města již mluvili a jejichž rozhodnutí mohla být hodnocena bez ohledu na stav a momentální směřování té které místní politické sféry.

¹⁰ Z dále vymezených měst je takový rozbor proveden například pro město Lanškroun ve stati MACKOVÁ, M.: Příspěvek k poznání struktury obyvatelstva města Lanškroun na počátku 20. století. In: Vlastivědný sborník Ústí nad Orlicí, 11, 2000, s. 47–67.

¹¹ Údaje byly získávány na základě rozborů existujících pramenů z těchto venkovských měst: Lanškroun, Králíky, Letohrad, Vysoké Mýto a Ústí nad Orlicí. Archíválie všech těchto měst jsou uloženy v SOKA Ústí n. Orlicí.

¹² Nejedná se o přímou volební charakteristiku, jde o definovaný důvod zdanění. Prostředky k obživě těchto žen mohly plynout z nejrůznějších zdrojů, od zajištění rodinou, přes výnos cenných papírů, nejrůznější důchody, pronájmy, ale také například z námezdní práce. V podobné situaci byly i voličky, označované jako soukromnice. Ani těch nebylo v daném prostředí málo.

¹³ Ve sledované oblasti jistě, všeobecně možná, výjimečným případem byla dědička a úspěšná provozatelka pohřebního ústavu. Výsledky její práce lze porovnávat s několika popisy velmi honosných pohřbů, které zajišťovala a z nichž je patrné, že dovedla svým klientům splnit mnohá opravdu náročná přání. Výsledkem byla nepochybně prosperující živnost a daňový výměr přímé daně přesahující daňovou povinnost tří ze čtyř lékařů působících ve stejném městě v téže době. SOKA ÚO, Okresní úřad Lanškroun, živnostenský rejstřík. Tamtéž, Archiv města Lanškroun, voličské seznamy 1890–1912, kronika města Lanškrouna. Deutsche Grenzschutz 1904–1908 a další.

poloviny 19. století zcela v rukou žen.¹⁴ Ty si vedly tak zručně, že výše jejich majetku je posouvala jednoznačně do bohatší části městského obyvatelstva. Naopak další výlučně ženská profese, porodní báby, které musely mít zřejmě velmi kvalitní vzdělání, se ve voličských seznamech objevují až relativně pozdě. Jen jejich majetková situace nebyla vždy taková, aby se mohly zařadit mezi majetnější členky městské společnosti. Naznačené spektrum možných profesí doplňují ve všeobecné rovině švadleny a krejčovské nejrůznějších specializací, modistky, spíše výjimečně kožešnice.¹⁵

Další zaznamenané profese patří k těm, jež byly zvláštností té které lokality a mají své zástupce jak mezi muži tak mezi ženami. Proto jsou mezi voličkami sledovaných měst například zlatnice či sirkačky, které jinde nenajdeme.¹⁶ Až od počátku 20. století se v této společnosti začínají objevovat první nižší úřednice a účetní z řad soukromého úřednictva.

Porovnání údajů ve sčítacích operátech a voličských seznamech pak ukazuje, že se v každém venkovském městě vyskytovala ještě skupina žen, jejichž živnost či obchod je nedostaly mezi místní voličky, nicméně určitým způsobem je živily.¹⁷ Mezi profesemi žen, které se na základě daňového cenzu dostaly mezi voličky, se nevyskytují profese v té době označované za zvláště vhodné pro ženy: vychovatelky dětí, ošetřovatelky. Jejich příjmy totiž nedostačovaly, aby dosáhly do poněkud výsadního okruhu voličů městských zastupitelstev. Naopak právě tyto profese jednoznačně odkazují k další, ne malé, skupině žen, která žila ve venkovských městech, totiž mezi služební všeho druhu.¹⁸ Tam je totiž bezpodmínečně nutné zařadit nejenom dělnice v rolnických hospodářstvích, děvečky obstarávající hrubší práce kolem domů a živností malého města a všechny služební v domácnostech městských elit, ale i všechny, ovšem ne příliš početné, chůvy, které se v těchto rodinách vyskytovaly.¹⁹ Jen nemnohé domácnosti v těchto venkovských městech si totiž mohly dovolit více personálu. Pokud nebyla potřebná chůva, mohla to být ještě kuchařka nebo osoba označovaná jako hospodyně. Šlo o skupinu obyvatel, která byla velmi pohyblivá a jen částečně pocházela přímo z daného místa. Zbývající osoby pochá-

¹⁴ Problematice zprostředkování práce se věnuje v poslední době např. ENGLOVÁ, J.: Zprostředkovatelné práce v Praze na konci 19. a počátku 20. století. In: Documenta Pragensia XVI., Praha 1998, s. 87–109, i když s těžištěm ve velkoměstě a státním podílu této sféry.

¹⁵ Ženám v jednotlivých profesích jsou věnovány některé podrobnější, přesně ohraničené, sondy. Např. LUFT, R.: Zur Verweiblichung der Schneidergewerbe in Prag um 1900. Strukturwandel und Geschlechterrollen im Handwerk. In: Documenta Pragensia XIII., Praha 1996, s. 263–291.

¹⁶ Podrobněji pro vymezený region je této problematice věnována studie MACKOVÁ, M.: Ženy a společnost venkovského města ve světle volebního práva. In: LENDEROVÁ, M. (ed.): Žena v Čechách od středověku do 20. století, Praha, Karolinum (v tisku).

¹⁷ Nešlo třeba jen o pradelny, jejichž postavení hraničilo se služebním personálem, ale například o vetešnice, které zdaleka nejsou ojedinelým jevem.

¹⁸ Problematika služebních a především vzájemných vazeb mezi nimi a jejich zaměstnavatelkami by mohla být polem pro další, speciálně zaměřený, výzkum. I povrchním pohledem na údaje sčítacích operátů se objevují některé souvislosti, u nichž nelze vyloučit další, hlubší návaznosti. Například ženy státních úředníků, které byly nuceny měnit poměrně často místo pobytu, se velmi často snažily, pokud si ji už mohly dovolit, mít služebnou vlastního rodného jazyka.

¹⁹ O jejich postavení vypovídají sčítací operáty, kde jsou zaznamenány i „služky ve mzdě – chůvy“ – tedy ne příbuzné rodiny, které byly tímto způsobem zaopatřeny, ale regulární pracovní síly – jimž bylo 13 let (v ojedinelém případě byl zaznamenán i věk 10 let, ale tento údaj nebyl ověřen z jiného zdroje). Tyto chůvičky se staraly o děti staré půl roku až tři léta a lze předpokládat, že vlastně stárly s nimi a věkový rozdíl 10 let byl považován za dostačující. SOKA ÚO, Okresní úřad Vysoké Mýto, sčítání lidu 1870 a 1880, sčítací operáty pro město Vysoké Mýto.

zely sice často z okolních vesnic, ale výjimkou nejsou ani velmi daleká místa, odkud služební personál pocházel. Příčiny již byly částečně zmíněny, většinou, i když ne bezvýhradně, to byl cílený příchod s již existujícím zaměstnavatelem.²⁰ I v jejich postavení byly velmi výrazné rozdíly, závisější často na finančních možnostech zaměstnavatele.

V této souvislosti je třeba zmínit i ženy, které se v domácnostech objevují sice jako členky rodiny, ale je zřejmé, že jejich pracovní vytižení ve prospěch takové domácnosti mohlo být značné. I když venkovské město v zásadě nebránilo ženě získávat si prostředky k obživě vlastní podnikatelskou aktivitou či jenom námezdní prací, přesto nelze ve skladbě domácností nepostřehnout i opačný trend, totiž zařadit ženu do některé, zcela konkrétní domácnosti, v níž by o ni „bylo postaráno“, tedy poskytnout jí nejen více či méně dostačující ekonomické zázemí, ale každopádně úplné společenské zázemí. Spektrum těchto žen je poměrně pestré. Pokud se objeví v domácnosti ovdovělého zetě jeho tchyně, pak je zástupná organizační a zpravidla dočasná role celkem jednoznačná. Dlouhodobější záležitostí bývá přítomnost neprovdaných či ovdovělých sester jak v úplných rodinách, tak ale například v domácnostech svobodných či ovdovělých bratrů, či jiných vzdálenějších mužských příbuzných. Lze nalézt i domácnost, v níž je kolem jejího „přednosty“²¹ seskupeno několik žen různého věku, stavu i stupně spřízněnosti navzájem, z nichž ne všechny jsou na něm ekonomicky zcela závislé. A v některých případech je podobný útvar ještě doplněn služebnou. V těchto případech se zdá být dost jednoznačné, že ekonomický aspekt není tím rozhodujícím, co vedlo k vytvoření právě takové domácnosti. Naopak v případech některých vdov je jejich zařazení do konkrétní domácnosti tím jediným východiskem pro alespoň poněkud důstojný zbytek života. Zvláště patrné je to v těch případech, kdy se žena jinak nezaopatřená dožila jako vdova vyššího věku a obživa založená na jakékoliv její práci již nepřicházela v úvahu. Pro druhou polovinu 19. a počátek 20. století není výjimečné, že jako práce zcela neschopné a na zaopatření rodiny odkázané jsou označeny ženy kolem 60. roku.

Teprve postupem doby se do venkovských měst dostával ve větší či menší míře průmysl a s ním i žena-dělnice. Manuální práci žen, která nebyla vykonávána jen pro rodinu či domácnost v širším smyslu, ale byla odměňována mzdou, však venkovská města znala dávno před tím. A nešlo nutně jen o obvyklé námezdní síly v zemědělství a již zmiňované služebnictvo, ale například krámské, sklepnice, či ženy zabývající se tak obvyklou činností, jako je šití, byly často zaměstnané za mzdu a neprovozovaly vlastní živnost. Tovární dělnice naopak mohly být v sociálním žebříčku venkovského města relativně vysoko. Klasické odvětví, které to umožňovalo již velmi záhy, byl státem ovládaný tabákový průmysl. V místech, kde byly tyto továrny zřízeny, šlo o téměř výhradně ženskou záležitost, dokonce i mnohé místo mistra ve výrobě zastávala žena.²² Dělnice

²⁰ Mezi služebnictvem venkovského města převažují ženy. Muži byli zaměstnáni převážně pouze v rolnických domácnostech, mlýnech a jen zřídka v rodinách živnostenských. Kočí jako zaměstnanec jediné domácnosti se vyskytuje v každém městě opravdu jen v několika málo případech, muž na místě sluhy je naprostou výjimkou, týkající se prostředí armády či finanční stráže, jinde téměř ne.

²¹ Tento termín užívají všechna sčítání lidu do roku 1918. Je však třeba přiznat, že jde velmi často o přílehařské vyjádření zachyceného stavu.

²² Ve sledovaném vzorku provozovala státní tabáková režie továrnu v Lanškrouně a poměr počtu zaměstnaných mužů a žen dosahoval v některých obdobích až výrazu 1:10. Muži obstarávali převážně administrativu, chod strojů, transport a „pomocné“ profese, jako byli hasiči, ostraha a podobně. Ženy z této továrny zakládaly vlastní odborové a podpůrné spolky, pořádaly zábavy a všeobecně se na veřejnosti projevovaly. Vzhledem k významu, který měla tato továrna v relativně chudém podhorském a horském regionu, byly

ovšem nechyběly ani v cukrovarech, pivovarech, výrobnách sirek, textilkách a dalším, postupně se rozšiřujícím průmyslu. Dokonce již zmiňované, ve sledovaném regionu na továrním principu provozované, zpracování drahých kovů, které vyžadovalo velmi vysoce a speciálně kvalifikovanou pracovní sílu, zaměstnávalo určité, byť ne velké, množství žen – dělnic.

Ačkoliv pro venkovská města není rolnictvo dominantní částí obyvatelstva, přesto se zde vyskytuje. Postavení ženy v tomto sociálním a profesním prostředí je zřejmě třeba z mnoha důvodů označit za velmi specifické, ve srovnání s typicky „městskými“ složkami, avšak i ve srovnání s vesnickými ženami.²³

Pro úplnost je třeba doplnit, že ve spektru žen žijících ve venkovských městech druhé poloviny 19. století se mohly vyskytovat i majitelky velkostatků, tedy ženy často náležející do šlechtických kruhů, ale každopádně velmi solidně materiálně zabezpečené. Nebyly pro tuto společenskou strukturu jevem typickým, ale naprosto výjimečným, ba dokonce často přechodným. Přesto měly právo do chodu těchto měst zasahovat, protože vždy měly volební právo, v některých případech dokonce byly nositelkami virilního hlasu.²⁴ Byly vlivnou ekonomickou silou v daných městech a jako s takovými se s nimi počítalo, i když třeba nebyly fyzicky přítomné. Naopak ženy, které byly pouze manželkami či dcerami majitelů velkostatků, se mohly v životě města výrazněji objevit jen velmi zřídka, například jako záštita (velmi málo kdy jako faktická hybatelka) některé dobročinné akce, případně jako ozdoba některé významné městské či spolkové slavnosti.

Stejně výjimečným jevem byly v tomto prostředí umělkyně. Téměř všechny ženy, které lze tímto termínem označit, se umění nevěnovaly jako profesi zabezpečující obživu, ale výhradně jako dobrovolnému zaměstnání. Ojedinelé lze v tomto směru nalézt spisovatelky, které systematicky veřejně publikovaly (příležitostně verše či projevy byly záležitostí řady učitelek, působících v těchto městech a je otázka, nakolik je lze považovat za systematickou literární tvorbu), řada dam se věnovala hudbě nejen v kruhu rodiny či přátel, ale především na spolkovém základě i veřejně. Teprve na přelomu století lze objevit veřejné produkce místních hudebních umělkyně jako opakované a vyžádané akce např. při tanečních zábavách.²⁵ Zřejmě lze předpokládat i dámy, které se soustavněji

v ní zaměstnané ženy velmi výrazným stabilizačním faktorem sociální sféry, a to nejen sídelního venkovského města.

²³ Velmi syrový náhled do této oblasti zprostředkovává například v 90. letech 19. století Bertha Pick-Polaková, kočovná učitelka německé sekce Zemědělské rady pro království České, která právě v selských dcerkách viděla vhodný hybný potenciál pro další rozvoj drobných zemědělských podniků, ať už rodinných či družstevních a na druhou stranu celkem bez obalu poukazovala na nutnost rozšíření jejich praktického vzdělávání, především s ohledem na moderní technologie, které z důvodů ekonomických bylo přístupné pouze velmi úzké vrstvě statkářských dcer. Podrobněji např. MACKOVÁ, M.: Zapomenutý starosta. (Adalbert Kölbl von Geysing). Vlastivědný sborník Ústí nad Orlicí, Supplementum 2, 1999, s. 39–55. Těž Bericht über die Thätigkeit der Deutschen Section des Landesculturnrathes für das Königreich Böhmen im Jahre 1893, 1897, 1898 a 1899.

²⁴ Na sledovaném území je toho dokladem město Letohrad, kde panství a následně velkostatek byl po několika generacích vlastněn a děděn výhradně ženami. Poslední v této řadě, hraběnka Stubenbergová, realizovala své volební právo ve městě většinou plnomocníkem z řad místního učitelstva, nikdy to nebyl úředník jejího velkostatku. Její manžel to být nemohl, protože neměl státní občanství a tedy neměl žádný druh volebního práva. Právo virilního hlasu měla velmi střídavě a pokud ho měla, pak jeho výkon delegovala na některého již zvoleného člena městského zastupitelstva, což zákon umožňoval.

²⁵ Oblíbené zpěvačky provozovaly v těchto městech často hudbu lehčího žánru, je zaznamenána existence divčí kapely, která měla charakter šramlu se všim všudy.

věnovaly některému výtvarnému oboru na jiné úrovni, než byla dílka do památníků přítelkyň, ale ve sledovaném regionu žádná taková zatím není zaznamenána.²⁶

Ženy venkovských měst žily především plně životem tohoto sociálního a společenského organismu a ne malou měrou jej ovlivňovaly. Kromě tradiční soukromé sféry se stále více projevovaly ve sféře veřejné a ovlivňovaly ji nejenom tak říkajíc „ze druhého plánu“, což byl tradiční a vůbec ne malý vliv, ale i přímo a osobně.

Women in Small Towns During the Second Half of the Nineteenth Century

Marie Macková

The social structure of small towns was a fairly closed system. Within it, women were differentiated on the basis of their fathers' and husbands' property and profession as well as their own property and profession. With their own property and professions, they were able project themselves, given certain legal limitations, into the running of public affairs within the town. Some forms of suffrage pushed women more prominently into the public sector.

²⁶ Onen podmiňovací způsob je namíste především v těch lokalitách, které náležely k německému kulturnímu okruhu; následkem mnohdy téměř kompletní výměny obyvatelstva tu došlo ke ztrátě mnoha, jinak právě v rámci rodin a domácností předávaných, informací.

MYŠLENKOVÝ SVĚT ŠLECHTIČNY NA PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ

Zdeněk Bezcný

„Musím tě opustit, ubohá kniho, nesmím tě vzít přes frontu, odporní důstojníci se nesmí dotýkat svými špinavými prsty tvých stránek. *Nenávídím válku. Nenávídím armádu. Nenávídím celou nemilosrdnou scénu jejich světa.*“¹ Takto oslovila svůj deník baronka Sidonie Nádherná z Borutína 28. 12. 1915, když odjížděla do Švýcarska, kde v pronajaté vile Manin Sur unikala vždy po nějaký čas válečnému běsnění. V těchto slovech je možná obsažen základ všech otázek, které si budeme klást nad stránkami deníků této jistě nevšední ženy.² Vyjádřila v nich konflikt mezi svým intimním světem, jenž svěřovala stránkám zápisníků, a okolním světem právě končícího dlouhého devatenáctého století. Instinktivně cítila, že v nově příchozí éře již nebude místo pro kulturu její společenské vrstvy, tak výrazně se lišící od té, jejíž nositelkou se stala beztvářá masa ovládaná vyznavači nejrůznějších -ismů.

Deníky Sidonie Nádherné z Borutína představují svým rozsahem a obsahem unikátní soubor pramenů. V dospívání si nejprve vedla pravidelné zápisy o četbě, návštěvách koncertů a divadelních představení, později na ně navázaly cestovní deníky. V létě roku 1909 začala psát intimní deník, jehož záznamy končí v posledním sešitě rokem 1942. Vedle zápisků den po dni, najdeme v něm třeba jen rekapitulaci nejdůležitějších událostí celého roku. Motivací ke psaní osobního deníku byla potřeba důvěrného sdělení. Sama tuto knihu nazývala nositelkou své bolesti. Deník nebyl určen jinému čtenáři než jí, často se uchýlovala k jeho četbě a s odstupem času glosovala své poznámky. Jen v jednom případě ho poskytla jinému a znamenalo to pro ni akt nejvyššího sblížení. V prosinci 1911 zapůjčila deník svému důvěrnému příteli hraběti Jiřimu Rzyszczewo-Rzyszczewskemu.³

Jazykem zápisů byla zpočátku němčina, již po roce ji však vystřídala angličtina, která pak (až na krátkou výjimku v roce 1913) přetrvávala. Anglický jazyk byl Sidonii velmi blízký, měla irskou vychovatelku a se svými sourozenci běžně v této řeči komunikovala. Jeho používání bylo též znakem nevyhraněné národní identity, typické pro její společenskou vrstvu. Nejlépe to vyjádřila sama v dopise malíři Arthuru Blochovi: „Já ve

¹ SOA Praha, Velkostatek Vrchotovy Janovice, sign. Ac-47/3, deník Sidonie Nádherné z Borutína, zápis ze dne 28. 12. 1915.

² K využití intimních deníků jako historického pramene např. LENDEROVÁ, M.: Ženské deníky jako pramen k poznání mentality elit, Studie k sociálním dějinám 3, 1999, s. 39–54. Článek se opírá o metodologická východiska obsažená ve sborníku *Le journal intime et ses formes littéraires. Actes du colloque de septembre 1975 à l'Université de Grenoble. Textes réunis par V. Del Vitto, Genève 1978.* K mentalitě aristokratické DIEMEL, CH.: *Adelige Frauen im bürgerlichen Jahrhundert. Hofdamen, Stiftsdamen, Salondamen 1800–1870, Frankfurt a. M. 1998.*

³ SOA Praha, Velkostatek Vrchotovy Janovice, sign. Ac-47/2, deník Sidonie Nádherné z Borutína, zápis signovaný J. R. z prosince 1912.

skutečnosti nemám žádný rodný jazyk. Angličtina v dětském pokoji, němčina doma s učitelem, jazyk mé země nikdy správně. Právě rakouské vychování.⁴ Ještě jednu výhodu měl převažující jazyk deníkových zápisů Sidonie Nádherné, mohl se stát závojem zakrývajícím nepovolanému porozumění.

Vlastní obsah deníků můžeme zkoumat ze tří různých pohledů. První okruh otázek se zaměří na obraz takzvaných velkých dějin, poté se pokusíme vymezit sféru soukromého života pisatelky a nakonec se budeme zabývat odrazem její individuality.

Zpráva o vypuknutí první světové války zastihla Sidonii Nádhernou v hotelu Alpine u jezera Misurina, v samém srdci Dolomit, kde trávila šťastné chvíle s bratrem Charliem a Karlem Krausem. Prostý zápis ve znění: „tam zpráva že vypukla válka mezi Rakouskem a Srbskem, Ch. odjel domů, K.K. a já jsme zůstaly v Schluderbachu,⁵ je svědectvím vlastně prvního vpádu takzvaných velkých dějin do jejího deníku. Zřejmě jí nebyly jasné důvody vzniku válečného konfliktu ani jeho rozsah, výrazně však pocítovala, jak zasahuje do jejího životního stylu. Zaznamenala odchod svých přátel, známých i zaměstnanců na frontu, zásobovací potíže, ztíženou možnost cestování. Zvláště těžce nesla, když se válka dotkla jejího sídla Vrchotových Janovic. Snad nejvíce na ní zapůsobilo zabrání zvonů z Janovického kostela: „Dnes v 1 zvonil kostelní zvon – naposledy. Ch. a já jsme běhali nahoru a dolů ve věži, když vojáci sundávali 1 zvon a druhý v malé věži. A nyní ve 3 h. vyhlížela jsem z okna a viděla jsem, jak právě přejíždí most a na jejich ramenech zvon z kaple a následování mužem s lanem a mužem v černém (farář) a bylo to, jako by právě někoho sřali. Ach jak strašné hřichy se staly, a nic je nezastaví! A oni sebrali posvěcené zvony, které volaly zbožné do chrámu, aby z nich udělali kanóny, které zabíjejí ty, jež svolávaly k modlitbě. A svět trvá a Bůh je tiše a vrazi mohou žít.“⁶ Její odpor k válce možná probuzený i slavnou knihou *Waffen nieder* jiné šlechtičny z Čech Bertý von Suttnerové, kterou v mládí četla, posilovala obava o místa, která jí byla blízka, v nichž se cítila být doma. Tak kupříkladu odsoudila těmito slovy zničení belgické Lovaně: „... krásné, vznešené, staré město Belgičanů bylo vypáleno Němci! A to je německá kultura! Dávám přednost belgické hrubosti před německým duchem ničení věcí, jež nemohou nikdy dosáhnout. A modlím se, aby anglická flotila zvítězila, protože německý jazyk a vkus a kultura! nemůže vládnout!“⁷ Velezrádné myšlenky vyjadřující sympatie s nepřitelem korunoval výrok o císaři Františku Josefu I.: „21. v 9 hodin večer náš starý císař zemřel. Klidně, tiše. Ukončil svou vládu, tak jak ji začal: krvavou válkou. Můžeme mu trochu děkovat, více proklínat. Snad nový císař Karel lepší ví. Snad přinese brzy mír. – Zemřel v úterý a příští čtvrtek ho pohřbí, 30. se mnozí budou tísnit, aby spatřili pohřební podívanou, já ne, neboť k němu chovám tak málo sympatií.“⁸

Třebaže pohled baronky Sidonie Nádherné z Borutína na události velkých dějin je do jisté míry originální, patří mu v denících jen nepatrné místo. Historické události zmiňuje často jen jakoby mimoděk (například vznik republiky zaznamenala až po roce

⁴ Citováno podle SAK, R. – BEZCENÝ, Z.: *Dáma z rajskeho ostrova. Sidonie Nádherná a její svět*. Praha 2000, s. 28.

⁵ SOA Praha, Velkostatek Vrchotovy Janovice, sign. Ac-47/3, deník Sidonie Nádherné z Borutína, zápis ze dne 28. 8. 1914.

⁶ Tamtéž, zápis ze dne 28. 11. 1916.

⁷ Tamtéž, zápis ze dne 31. 8. 1914.

⁸ SOA Praha, Velkostatek Vrchotovy Janovice, sign. Ac-47/3, deník Sidonie Nádherné z Borutína, zápis ze dne 26. 11. 1916.

slovy: „velké narozeniny Čes. republiky, přšlo skoro celý den. Večer se Dora vrátila a Blanca a já jsme šly do ... na divadelní představení, mluvily jsme česky (bohemian) a velmi jsme se smály.“⁹), a jak jsem se pokusil doložit v předchozím textu, větší pozornost jim věnovala, když (většinou rušivě) zasáhly do jejího soukromého světa.¹⁰

Soukromý svět Sidonie Nádherné byl vymezen souřadnicemi jejich sociálních vazeb a prostoru, v němž se cítila být doma. Její rodina nepatřila k historické šlechtě – její praděd z otcovy strany byl mlynářského původu, nabyt majetek obchodem se železem, zakoupil řadu deskových velkostatků a v roce 1838 byl císařem Ferdinandem I. nobilitován. Děd z matčiny strany patřil do rodiny Kleinů, slavných stavitelů rakouských železnic, která vyšla z vysloveně malých poměrů a svými schopnostmi se dopracovala jak značného majetku, tak i titulu svobodných pánů. Sidonie Nádherná z Borutína si svůj původ poznačený hlukem železáren nepřipouštěla a zcela se identifikovala se společenským postavením šlechtičny. Když v roce 1914 předčasně uvažovala o závěti, vyjádřila nevoli nad tím, že by Janovice měly přejít „do rukou Ringhofferových nebo Baerenreitherových potomků, neboť drží na dobrou krev“.¹¹ Neuskutečněný sňatek s hrabětem Guicciardinim a uskutečněný, leč nepodařený, sňatek s hrabětem Maxem Thunem (oba byli příslušníci vysoce urozených rodů historické šlechty), zdůvodňovala povinností vůči „světu a Gothě“.¹²

Pro formování jejich názorů bylo nejdůležitější rodinné prostředí, které se vyznačovalo těsnými a neformálními vztahy. Otec Karel Nádherný zemřel, když byla ještě malá, v deníku se tedy nevyskytuje. Z jiných pramenů však víme, že byl druhem jejich dětských her. Matka Amélie Nádherná uvedla Sidonii do světa šlechtické společnosti, byla i její průvodkyní na prvních cestách (i na té z roku 1906, kdy potkala v Paříži Rilka). Vztah k ní vyjádřila v deníku slovy: „Když odešla, uctila jsem náhle, že nejkrásnější spojení, co existuje, je to mezi matkou a dítětem, byla jsem změněna na vždy.“¹³ V bratru dvojčeti Charliem viděla dobráka, který bez větších výčitek pečoval o její hmotnou bezstarostnost v dobách, kdy zůstal po smrti staršího bratra Johannese jejím jediným blízkým příbuzným a správcem rodinného majetku. Právě o zmíněném Johannesovi Sidonie v deníku psala nejčastěji. K jeho zidealizované (tak zidealizované, že v denících se nikde neobjevuje ani zmínka o skutečné příčině jeho smrti v roce 1913) podobizně se neustále odvolávala a s ní se poměřovala.

Okruh nejbližších přátel, s nimiž se nejčastěji stýkala, byl tvořen příslušníky šlechty. S hraběnkou Dorou Pejacevichovou se seznámila v dětství při návštěvě Merana, baronka Valentína Mladotová ze Solopysk byla sousedkou Nádherných, Blanka Deymová a Olga Chlumecká patřily k jejím příbuzným. Později k těm nejdůvěrnějším přibýly hraběnka Mary Dobřenská a kněžna Mechtilde Lichnowská.

Do tohoto světa aristokracie náležel i Rainer Marie Rilke, který jím byl okouzlen a inspirován. A tento svět nepochybně přitahoval i Karla Krause, naplněného skepsí

⁹ Tamtéž, sign. 46/9, zápis ze dne 29. 10. 1919.

¹⁰ K vymezení pojmu srov. ARIÈS, PH. – DUBY, G. (Hg.): *Geschichte des privaten Lebens*, IV. Von der Revolution zum Großen Krieg (hg. von M. Perrot), Frankfurt/M. 1994.

¹¹ SOA Praha, Velkostatek Vrchotovy Janovice, sign. 47/3, zápis ze dne 28. 8. 1914.

¹² Tamtéž, sign. Ac-46/9, deník Sidonie Nádherné z Borutína, zápis ze dne 18. 2. 1921.

¹³ Tamtéž, sign. Ac-46/7, zápis ze dne 25. 4. 1911.

z modernizace a hledajícího úlevu v „aristokratickém obcování za zdmi zámeckého parku“.

Zdi zámeckého parku také pevně ohraničovaly prostor soukromého světa baronky Sidonie Nádherné. Tak jako pro většinu šlechticů i pro ni venkovské sídlo znamenalo místo pro uskutečňování svébytného životního stylu. V neklidných dobách první poloviny dvacátého století pro ni janovický zámek s parkem představoval jedinou skutečnou jistotu. V deníku je často personifikovala. Vytvořila z nich až jakýsi sakrální prostor, jež bylo potřeba uchránit od zkaženosti světa.

Janovice byla jistota, ostrov, odkud se vydávala na nesčetné cesty. Patřila totiž ke společenské vrstvě, kde více než národ znamenal životní styl, kultivovanost, ušlechtilé zájmy, a lhostejno bylo, zda se její příslušníci setkávali ve Vídni, Svatém Mořici, Benátkách, Paříži nebo na českém venkovském sídle. Její neustálá touha cestovat však přece jen vybočovala ze zcela běžného rámce a někdy připomínala spíše útěk. Hnána byla nezměrnou touhou po svobodě, v negativním smyslu strachem ze svázanosti. To se nejlépe v jejím deníku ukazuje ve vztahu k mužům. V těchto otázkách byla zcela otevřená, i když navenek naprosto dbala společenského habitu.

Nebudu se pouštět do výčtu jejích milenců, spíše upozorňuji na ten fakt, že všechny vztahy ukončila dříve než se staly závaznými. V roce 1915 utekla před sňatkem s hrabětem Guicciardinim, což navenek zdůvodňovala nutností rychle opustit Itálii po jejím vstupu do světové války. Dva měsíce po této události si však zapisuje: „Jen nevěrní jsou věrnými. – Nejkrásnější, nejsvěžejší láska pochází z temperamentu, u něhož srdce nemluví, neboť srdce svazuje. Příliš být milován může zabít. Sen může být pravdou, život lží. Sladký, hříšný sen. Dnes znovu. Neznámý. Takový by měl být můj život. Ale je takový, že by mé okolí zděšeně prchlo, kdyby znalo mé myšlenky. A přeci mám ráda vše čisté opravdové, ryzí, zbožné. Jen žádné kompromisy vůči sobě. Proč chtějí milující vždy svazovat? Při tom každá žena musí zemřít. – Musím být svobodná. – Drahý Carlo, přejí si tě vzít, ale musíš mě nechat svobodnou. – Ach ty, který mě tolik miluješ, dej mi svobodu a odpusť mi. Toužím po jiných, hořím pro jiné.“¹⁴ Na Maxi Thunovi, kterého si 24. 4. 1920 skutečně vzala, jí zpočátku vyhovovalo toto: „Nežádal žádná slova lásky a nevymáhal žádnou lásku ani slib, nedává nic, proto jsme se shodujeme.“¹⁵ Strachem o ztrátu svobody byl poznamenán i vztah Sidonie Nádherné ke Karlu Krausovi.

V několika postřezích ze soukromého deníku Sidonie Nádherné z Borutína jsem chtěl ukázat jaké možnosti skýtá studium pramenů tohoto druhu. Především je to reflexe událostí takzvaných velkých dějin v soukromém světě jedince, vymezení tohoto světa a vymezení individuality autora.

¹⁴ SOA Praha, Velkostatek Vrchotovy Janovice, sign. Ac-47/3, deník Sidonie Nádherné z Borutína, zápis ze dne 24. 7. 1915.

¹⁵ Tamtéž, sign. 46/9, zápis ze dne 26. 12. 1919.

The World of Thought of an Aristocratic Woman at the Turn of the Twentieth Century

Zdeněk Bezečný

The possibility of research using personal diaries is demonstrated with the use of a number of observations from the personal diary of Sidonie Nádherná of Borutín. These sources primarily provide a reflection of the „big events“ of history in the private life of an individual and further, a view of the demarcation of this world and the demarcation of an individual as such.

ŽENA A ČESKÁ REKLAMA PŘED PRVNÍ SVĚTOVOU VÁLKOU

Pavla Vošahlíková

Vztah žen k reklamě je nutné zkoumat v několika rovinách, které se sice vzájemně ovlivňovaly, ale jejichž vývoj byl v mnoha ohledech autonomní. Žena byla současně tvůrkyní reklamy, dále jejím nástrojem a nositelem a navíc jako zákaznice i objektem jejího působení. Ve zkoumaném období – od počátku šedesátých let 19. století, kdy se moderní česká obchodní propagace zrodila,¹ do roku 1914 – se v první zmíněné roli tvůrkyně reklamy uplatnily ženy jen zcela výjimečně. Příčiny lze nalézt jednak v sociálně profesní struktuře ženských povolání té doby, jednak i v celkové úrovni a záměrně odmítavém vztahu české společnosti k reklamě samotné. Zájem o účinnou obchodní propagaci měl pochopitelně v první řadě velkovýrobce a obchodník, který usiloval prostřednictvím zákaznictva rozšířit celé své podnikání. Nezávislé ženy podnikatelky a obchodnice, pomíne-li se tradiční způsob prodeje na trzích a s ním spojené povolání trhokyně², však byly ve druhé polovině 19. a ještě počátkem 20. století vzácností. Je sice pravda, že už v osmdesátých letech 19. století se samostatně činné ženy v průmyslu, řemesle, obchodu, peněžnictví a dopravě podílely na celkovém počtu zaměstnaných žen více než 2,5 %³ a že v následujících desetiletích tento podíl vzrůstal rychleji než podíl mužů ve stejné sociálně profesní skupině⁴, jednalo se však převážně o menší a malé živnosti, které využívaly zpravidla pouze nejjednodušší prostředky propagace, jakým byl výkladec a vývěsní štít, jen výjimečně využívaly také novinovou inzerci nebo tištěné cedule a plakáty.

Existovala však jedna oblast podnikání, ve které měly ženy významné zastoupení a pro kterou byla obchodní reklama mimořádně důležitá. Jednalo se o výrobu a prodej módního dámského oblečení a doplňků. Vzácným příkladem úspěšné ženské podnikatelky byla v tomto oboru Františka Kurzweilová. Před a ještě dlouho po první světové válce patřily klobouky této české modistky k velmi žádanému zboží doma i v zahraničí. O jejím úspěchu svědčila mimo jiné i řada cen a medailí z významných evropských i světových výstav a veletrhů.⁵ Ona sama si nejvíce vážila uznání, které získala v Paříži a ve Francii. Nikdy také nepodceňovala reklamu, na jejíž význam ji, jak uvedla ve své autobiografii, upozornily už na počátku kariéry majitelky salonů, ve kterých získávala

¹ Za datum zrodu moderní reklamy u nás i v celé monarchii lze považovat rok 1859 případně 1860, zrušení cechovního zřízení a přijetí liberalistického živnostenského řádu. Podrobněji k tomu srovnej: VOŠAHLÍKOVÁ, P.: Zlaté časy české reklamy. Praha 1999, s. 29nn.

² Srv. tamtéž, s. 12.

³ Österreichische Statistik, sv. 5, seš. 3, Wien 1884, s. LXIII–LIX.

⁴ Srv. HORSKÁ, P.: K ekonomické aktivitě žen na přelomu 19. a 20. století. (Příklad českých zemí). ČSČH, XXXI, 1983, s. 71 1nn.

⁵ Srv. KURZWEILOVÁ-PELZOVÁ, F.: Vzpomínky. Archiv Národního technického muzea (dále ANTM), Sbirka rukopisů č. 201.

zkušenosti. Při své cestě na zkušenou, která vedla z rodné Jaroměře přes Prahu do Vídně a zpět do Prahy, si jako životní zásadu osvojila poznatek, že „není důležité klobouk vyrobit, ale prodat“⁶. Její vídeňský vandr jí pochopitelně naučil mnohé také o výběru materiálu, technologii a modních směrech, to vše však bylo možno, jak uvedla, poznat i v Praze. Nenahraditelnou zkušeností však pro ni byly praktiky velkých salónů při získávání zákaznic. Běžně se kupříkladu zboží domácího (vídeňského) původu vydávalo za francouzský dovoz a Františka tehdy ještě Pelzová nesměla při zkoušení na zákaznici ani promluvit, aby se nepoznalo, že není Francouzka.

Původ zboží byl na přelomu 19. a 20. století reklamou často využíván, a to nejen ve vztahu móda a Francie. Technické novinky se kupříkladu nejlépe prodávaly jako dovoz ze Spojených států, pro mnoho druhů spotřebního zboží byl naopak výborným doporučením domácí původ.⁷ Při tom ovšem nerozhodovalo, odkud obchodník své výrobky skutečně získal. Františka Kurzweilová se ve Vídni nepřičila jen trikům určeným k oklamání zákazníka. Po svém návratu do Prahy v roce 1903 měla lépe ocenit i běžné prostředky obchodní propagace jako byla novinová inzerce, nápaditě upravená výkladní skříň, módní přehlídka ap. Nezapomínala, zejména po roce 1918, ani na národní citění svých zákaznic, přizpůsobila mu například i výběr materiálu a zdobných prvků (krajka, bižuterie). Výsledek odpovídal vynaloženému úsilí. Podnik Františky Kurzweilové vzkvétal natolik, že se její manžel musel vzdát svého povolání a podporoval úsilí své ženy.

Mimo oblast módy se však žena jako zadavatel nebo tvůrce reklamy příliš neuplatnila. Teprve těsně před a po první světové válce, kdy se zformovalo jako samostatná profese aranžérské umění, podílely se na této práci často i ženy.

Na rozdíl od tvorby obchodní propagace se žena jako prostřednice nebo nositelka reklamy uplatňovala velmi často už od počátku šedesátých let 19. století a dokonce i před tímto datem. Jeden z prvních českých teoretiků reklamy, Zdenko Šindler, rozhodl kupříkladu situaci na přelomu 19. a 20. století slovy, že se stalo zvykem prodávat prostřednictvím ženy a květiny jakékoliv zboží a služby⁸. On sám proti tomuto nešvaru bojoval, protože byl přesvědčen, že obraz použitý na plakátu, v novinové inzerci nebo při jiném druhu propagace má souviset s nabízeným artiklem. Zneužívání ženského motivu v reklamní praxi zaviniily podle jeho názoru i podle přesvědčení dalších teoretiků⁹ zejména tzv. skladové plakáty a inzeráty. Každý litografický závod nabízel šetrným obchodníkům předtištěné obrazové vzory, do kterých se podle potřeby doplnily jen údaje o té které firmě. Stejný obrázek mohl potom prodávat třeba boty, prášek proti hmyzu i hudební nástroje. Motívem, který se při tomto druhu propagace nejlépe uplatňoval, byla právě žena nebo květina. Zdenko Šindler měl nepochybně pravdu, když z hlediska účinnosti reklamy tento postup odmítal. Počátkem 20. století už nebylo tajemstvím, že základem úspěchu v tomto oboru je originalita, a ta byla skladovou produkcí zcela potlačena.

⁶ Tamtéž, s. 7.

⁷ Srv. VOŠAHLÍKOVÁ, P.: Zlaté časy ..., s. 107nn.

⁸ ŠINDLER, Z.: Moderní reklama, Praha, Nakl. F. Šimáček 1906, s. 12nn.

⁹ Srv. MATAJA, V.: Die Reklame. Leipzig, Verlag von Duncker und Humblot 1910, s. 85nn. (Pozn.: Nakladatelství představuje jednu z nejvýznamnějších evropských firem pro vydávání právnícké a národohospodářské literatury, fungující dodnes.)

Obliba ženského motivu v reklamě koncem 19. a počátku 20. století však nesouvisela jen s výrobou plakátů a inzerátů na sklad. K jeho rozšíření v této době přispěly také další vlivy, související s dobovým estetickým citěním a celkovým vývojem výtvarného projevu. Kupříkladu obliba historizujících alegorií, ve kterých ženská postava zobrazovala tradičně některé abstraktní pojmy a vlastnosti, nalezla v oblasti reklamy široké uplatnění. Touto cestou pronikla žena ku příkladu do reklamních tiskovin většiny bankovních domů, spořitelen, pojišťoven, ale také na plakáty zvoucí k účasti na významných kulturních událostech, národních i politických akcích. Žena symbol, která byla součástí nějakého alegorického výjevu, mohla být na rozdíl od ženy cyklistky prodávající poslední model velocipedu, ženy pradeny ovládající parní pračku nebo ženy hospodyně hubící obtížný hmyz, poněkud odhalená. Míra tohoto odhalení závisela na tom, jak si příslušný úřad vykládal ustanovení tiskového zákona z roku 1862 a jeho pozdější novely, které se týkaly ochrany mravopoctnosti a náboženského citění obyvatel.¹⁰

Mnozí významní čeští tvůrci, mezi nimi například i tak věhlasní jako Luděk Marold nebo Alfons Mucha, se mohli přesvědčit, že důsledněji se dbá o mravy domácí než zahraniční. Kupříkladu velká Maroldova alegorie propagující tiskařské barvy drážďanské firmy Gleitsmann mohla být použita v Německu, v hranicích habsburské monarchie však narážela na různé překážky. Mravnostní dohled nad plakátovou tvorbou nevykonávaly však vždy jen úřady, ale často také odborná nebo i laická veřejnost.¹¹ S postupem secese a všeobecnými změnami v estetickém citění se však námitky proti odvážnějšímu pojetí ženského motivu v reklamě zmírnily.

Obliba, se kterou využívali reklamní tvůrci ženu v obchodní propagaci, souvisela ovšem také se skutečností, že ženy tvořily značnou část zákaznictva. Rozhodovaly zejména o nákupech běžného spotřebního zboží, které mělo v oboru obchodní propagace nehlubší kořeny a nejkošatější projev. Zaujmut ženou zákaznici patřilo už na přelomu 19. a 20. století k předním úkolům reklamy, o jehož řešení diskutovali jak praktici tak i teoretici, ovšem vesměs v zahraničí. Domácí názory na tuto oblast ovlivnil především Victor Mataja, známý národohospodář, který jako ministr obchodu působil před rokem 1918 v několika předlitavských vládách.¹² Ve své rozsáhlé práci věnované reklamě se zabýval mimo jiné i psychologii ženské zákaznice a jejím vztahem k jednotlivým reklamním postupům i nástrojům. Snažil se při tom využít i zahraniční zkušenosti, odmítal však závěry zámořských odborníků věnujících se vlivu reklamy na ženy jako příliš povrchní a pro střední Evropu nepoužitelné.

Nesouhlasil například s často opakovaným tvrzením, které se snažilo vystihnout rozdíly v ženské a mužské nákupní mentalitě příměrem, že „muž zaplatí dolar za padesátcentový artikl, který potřebuje, žena zaplatí čtyřicet devět centů za padesátcentový artikl, který nepotřebuje“.¹³ Tento závěr podle jeho názoru zlehčoval vážný problém především proto, že nebral ohled na věk a sociální postavení nakupujících žen ani na

¹⁰ K ustanovením tiskového zákona, která se vztahovala na reklamní tiskoviny srovnej Tiskový zákon bývalý rakouský č. 6, ř. 2 z roku 1863. In: HRABÁNEK, J. – MILOTA, A.: Tiskové právo československé. Praha 1938, II. vydání, s. 45nn.

¹¹ VOŠAHLÍKOVÁ, P.: c. d., s. 182–188.

¹² Victor Mataja byl správcem ministerstva obchodu ve vládě hraběte Richarda Bienertha v letech 1908–1909, ministrem obchodu ve vládě Paula von Gautsche v roce 1911 a opět ministrem obchodu ve válečné vládě Ernsta von Seidlera v roce 1917.

¹³ MATAJA, V.: c. d., s. 325.

druh nabízeného zboží. Podle jeho zjištění, která se opírala o statistické údaje a evropskou odbornou literaturu, neplatily v Rakousku-Uhersku ani v Německu beze zbytku zámožské poznatky a zkušenosti. Evropská nebo lépe středoevropská žena se vyznačovala většinou spořivostí a byla ve vedení domácnosti i v nákupu běžných denních potřeb poměrně konzervativní. Novinky však byla ochotna vyzkoušet, pokud ovšem nabyla přesvědčení, že prospívají zdraví rodiny, zdámému vývoji a výchově dětí, kariéře manžela nebo její kráse.¹⁴ Zejména „okruh osobních ženských potřeb, týkajících se oblékání, vyzdobení bytu, péče o krásu atd., nabízí reklamě vděčné téma“. To však neměl být, jak varuje Victor Mataja dále, důvod k radosti obchodníků, protože se musí počítat s tím, že „žena ve srovnání s mužem je založena spořivěji, má lepší přehled o nákupních cenách a všimá si drobných předností nabízeného zboží. Zatímco muž považuje nákupy často za obtížnou záležitost, kterou je třeba rychle odbyt, věnuje žena jejich obstarávání velkou pozornost a čas nákupů považuje za potěšení“.¹⁶ Žena byla vzhledem k uvedeným okolnostem podle názoru Victora Mataji zákazníkem náročnějším a reklama s tím musela počítat.¹⁶

Důležitou okolností, která odlišovala mnohou Rakušanku i Češku od Američanky, byla její nechuť zdržovat se příliš dlouho na ulici a opouštět svůj byt. Bylo by však chybné usuzovat z toho, že proto tato žena neměla zájem o dění mimo zdí svého domova. Místní zprávy i novinky přicházející zvenčí vyslechla a přečetla zpravidla velmi pozorně. To byl důvod, proč právě novinová inzerce měla velkou šanci ovlivnit ženské nákupy, pokud ovšem počítala s jejich zvyklostmi a nabízel věci „zdravé a užitečné“. Vliv nové reklamy – nejen inzerce, ale také reklamních povídek, básniček ap. – byl umocněn i tím, že tištěné slovo se těšilo koncem 19. a počátkem 20. století značné vážnosti. Ženy, ale zpravidla ani muži nepochybovali o pravdivosti různých reklamních rad a doporučení, protože si je přečetli „černé na bílém“. „Psaly to noviny“ – to byl pro ženu často rozhodující důvod stvrzující pravdivost daného doporučení.

Univerzální radu, jak přilákat reklamou ženské zákaznice, však ani Victor Mataja ani Zdenko Šindler ani další domácí reklamní odborníci na rozdíl od svých amerických kolegů nepodalí. Uvědomovali si totiž ošidnost podobných rad a na otázku „čtou ženy noviny?, čtou novinové inzeráty?“ odpovídali neurčitě „Některé to činí, některé ne – poměr mezi oběma skupinami – to je žhavá otázka reklamní techniky, od jejíhož zodpovězení závisí ve značné míře účinnost ... reklamy“.¹⁷ Victor Mataja, snad proto, aby jeho závěry i názory jeho spolupracovníků nevyzněly příliš skepticky ve vztahu k možnostem reklamy, dodával, že podle různých příznaků se novinovou inzercí s výjimkou specializovaných odborných časopisů věnovaných technice a vědě zabývají mnohem více ženy než muži a že se s touto slibnou skutečností může i do budoucna počítat.

Různorodý a mnohvrstevný vztah žen a reklamy se projevoval i v oblasti ženské emancipace. Reklama jako jeden z nástrojů modernizace přinášela významné

¹⁴ Podobné preference ovlivňovaly nákupy žen nejen na území habsburské monarchie nebo Německa, ale také v dalších středoevropských regionech. Kupříkladu v Polsku, v tzv. ruském záboru byly ženy přístupny obdobným sloganům jako v českých zemích. Srv. JANIÁK-JASÍNSKA, A.: Aby wpadlo w oko ... O reklamie handlowej w Królestwie Polskim w początkach XX wieku, Warszawa 1998, s. 107nn.

¹⁵ Tamtéž, s. 323.

¹⁶ Ke shodným závěrům dospěl často moderní výzkum. Srv. HASTENTEUFEL, R.: Das Bild von Mann und Frau in der Werbung, Bonn 1980, disertační práce, s. 17nn.

¹⁷ Tamtéž, s. 325–326.

podněty také do této oblasti. Zobrazovala často ženu samostatnou, ovládající technické novinky a působící v povoláních, která pro ni byla jen těžko dostupná. Kupříkladu v době, kdy většinu administrativní práce vykonávali muži a dveře státních úřadů byly s výjimkou pošty a některých pomocných provozů ženám stále ještě zavřeny,¹⁸ byla nabídka psacích strojů téměř zcela „feminizovaná“. Podobně také jízdní kola prodávaly převážně cyklistky, a to i v době, kdy veřejně sportovat znamenalo pro ženu značné společenské riziko a kdy dokonce i mužští průkopníci cyklistiky se museli na výletech vyhýbat útokům pohoršených venkovanů. Současně ovšem byla ve 2. polovině 19. i počátkem 20. století běžná reklama odkazující ženu do tradiční sféry její působnosti, do domácnosti, a podporující patriarchální prvky rodinného soužití. Tyto zdánlivě protiklady jsou ovšem přesvědčivým dokladem toho, že vztah žena a reklama odrážel věrně problémy i různé vývojové tendence v své epochy včetně složité proměny mentality na prahu moderní doby.

Women and Czech Advertising Prior to World War I

Pavla Vošahlíková

It is necessary to examine the relationship of women and advertising on several levels. Women as the consumers and creators of advertising is a relatively rare occurrence, with the exception of the sale of fashion and fashion accessories, where many businesswomen have been successful. In contrast, the consumer habits of women has employed many theorists and researchers in advertising. Similarly, female motifs have been heavily used and even abused in commercial advertising.

¹⁸ Srv. VOŠAHLÍKOVÁ, P.: Von Amts wegen, Wien 1998, s. 26nn.

ZO ŽIVOTA KOMISIE

Slovensko-česká komisia historikov (september 2000 – august 2001)

Jesenné zasadanie komisie sa pravidelne uskutočňuje v Českej republike. Tentokrát voľba padla na České Budějovice a zasadanie v dňoch 7.–9. novembra 2000 nieslo poradové číslo 13. Hostiteľom sa stal Historický ústav Juhočeskej univerzity so svojim riaditeľom V. Bůžkom. Na programe vedeckej časti bol seminár s názvom *Žena v novo-vekej spoločnosti* a ako referentov si komisia spolu s organizátormi pozvala popredných českých a slovenských odborníkov. Seminár sa stretol s veľkým záujmom medzi domácimi, hosťami i členmi komisie. Ako produktívna sa ukázala byť nielen téma zo starších dejín, ale i každodenný život sústredený okolo ženy z rôznych sociálnych vrstiev. V spoločenskej časti zasadania komisiu prijal primátor mesta spolu s rektorom univerzity a na pracovnej večeri sa s komisiou a hosťami podujatia zišli všetci pracovníci ústavu. Z interného rokovania komisie treba vyzdvihnúť rozsiahlu diskusiu okolo otázok, ktoré pred členov postavil V. Prečan s cieľom vyhnúť sa stereotypom v činnosti a vyprovokovať nové námety pre ďalšiu prácu. V diskusii sa otvorila otázka únosnosti dvoch zasadanií ročne popri Liberci a stretnutí redakčnej rady ročenky. Z vystúpení vyznel nielen osobný vzťah jednotlivcov k aktivitám komisie, ale aj záujem udržať týmto jej nadštandardnosť. Objavil sa celý rad tém i dobrých myšlienok na rozšírenie jej činnosti. Rozhodlo sa neustále vracieť k takýmto aktuálnym diskusiám a zamýšľať sa nad podnetmi z nich. I. Kamenec oboznámil s rezignačným listom M. Dobříkovej, členky komisie od jej založenia. Veľa pozornosti sa venovalo nadchádzajúcemu jarnému zasadaniu v Nitre.

Nitrianske zasadanie sa uskutočnilo v dňoch 9.–11. apríla 2001. Univerzita Konštantína Filozofa sa už druhýkrát ujala hostiteľskej úlohy, pričom organizačne zabezpečoval priebeh zasadania a vedeckej časti člen komisie E. Nižňanský. Vedecký program tvoril medzinárodný seminár na tému *Židia v Československu 1918–1945*, na ktorom sa okrem českých a slovenských historikov zúčastnili aj odborníci z Izraela a Rakúska. Okrem vedenia univerzity sa jeho časti zúčastnil veľvyslanec ČR v SR Rudolf Slánský. Išlo o všestranne vydarené podujatie, ktoré oslovilo referátmi i živou diskusiou. Na slávnostnej večeri sa stretla komisia s vedením univerzity a fakulty, ako aj s členmi katedry histórie. Na svojich interných zasadaniach privítala komisia skupinu mladých českých a slovenských historikov, ako aj J. Rokoského z univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, ktorá sa podujala zrealizovať nasledujúce jesenné zasadnutie. Slovenská časť predstavila novú členku, keď odstúpivšiu Máriu Dobříkovú nahradila Xénia Šuchová, vedecká pracovníčka banskobystrického pracoviska Historického ústavu SAV. Jednou z najdôležitejších tém interného zasadania boli otázky ďalšieho financovania komisie, ktoré sa ukazujú byť stále akútnejšie. Rastie aj záujem o hostenie komisie a vzhľadom na pracovné plány musia záujemcovia čakať neraz až dva roky. Aj to svedčí o veľkom renomé komisie.

Každý predpokladal, že ďalšou udalosťou v živote komisie bude vyjdenie piateho čísla *Česko-slovenskej historickej ročenky* s vročením 2000. Žiaľ, osud rozhodol ináč a nečakaným šokom pre všetkých bola správa, že v Prahe na Veľkonočný pondelok a

niekoľko dní po návrate zo 14. zasadania slovensko-českej komisie historikov v Nitre náhle zomrel Karel Pichlík, jeden zo zakladateľov a ústredných osobností komisie. Jeho životné osudy poznačili vývojové peripetie Československa po druhej svetovej vojne a jeho vedecké dielo zostane nerozlučne späté s dejinami vzniku tohto štátu. V pamäti zostanú jeho hlboké vedomosti z dejín Čechov a Slovákov v 20. storočí, jeho skúsenosťami poznačená životná filozofia a neopakovateľná sebaironia a sarkazmus. V máji mal prísť do Bratislavy koncepcne dotiahnuť v poradí už 15. zasadanie komisie v Ústí nad Labem. Žiaľ, bude prvým, ktoré sa uskutoční už bez Karla Pichlíka.

Koncom apríla žila slovenská historiografia XII. zjazdom *Slovenskej historickej spoločnosti* v Smoleniciach. Bolo dobré počuť, že práve česko-slovenská komisia je najaktívnejšou zo všetkých bilaterálnych komisií.

Nové číslo ročenky 5/2000 osloví nepochybne každého bohatosťou obsahu i vysokým štandardom. Materiály z viacerých seminárov komisie, štúdie venované česko-slovenským vzťahom z prelomu 19. a 20. storočia, po prvýkrát publikované erudované dokumenty a ďalšie materiály robia dobré meno komisii a jej aktivitám.

Začiatkom júla 2001 sa tradične v Brne zišla redakčná rada ročenky, ktorá okrem hodnotenia posledného a prípravy ďalšieho čísla riešila aj existenčnú otázku nového grantu na financovanie ročenky.

Koncom augusta sa v Liberci uskutočnil už 11. ročník seminára pre českých a slovenských učiteľov dejepisu. Nosnou témou bola tentokrát *Česká a slovenská spoločnosť v období normalizácie*. Napriek problémom s financovaním sa nakoniec seminár uskutočnil, pričom sa na jeho organizovaní výnimočne dôstojne podieľala aj slovenská strana, ktorá dostala za úlohu pripraviť a vydať zborník. Bol to výsledok stretnutia s ministrom školstva SR M. Ftáčnikom a horúčkovitých aktivít komisie na pôde ministerstva.

Otázka financií zamestnáva trvale všetkých členov komisie a ukazuje sa, že nie vôľa a ochota, ale práve peniaze sú hlavným limitujúcim faktorom v potenciálnych aktivitách komisie. Zabezpečenie financií zostáva hlavnou úlohou i do najbližšej budúcnosti. To bola ústredná téma viacerých stretnutí členov komisie s predstaviteľmi českého a slovenského politického života.

Ako ocenenie práce jednotlivcov a cez ich autoritu a aktivity i ocenenie komisie treba chápať vyznamenania V. Prečanovi, ktorému bola udelená prestížna Cena SAV, a D. Kováčovi, ktorý z rúk maďarského prezidenta dostal maďarské štátne vyznamenanie.

Roman Holec

RECENZIE. KRITIKA

Netradičný pohľad na dejiny 20. storočia

Magický a mnohokrát fetišizovaný dátum, spojený s prelomom 20. a 21. storočia, navyše poznamenaný a zvýraznený zmenou tisícročia (podľa najviac uznávaného a všeobecne rešpektovaného kresťanského kalendára), z objektívneho hľadiska historického vývoja ľudskej spoločnosti sa ničím podstatným – až na okružle čísla – nelíši od iných dátumov a letopočtov. Napriek tomu priťahoval a ešte stále priťahuje pozornosť ľudí na celom svete. Provokuje k najrôznejším anketám, vyhláseniam, predsavzatiam, víziám a najmä k nejakému druhu bilancovania cesty, ktorú ľudstvo prešlo v odchádzajúcom storočí či tisícročí. Je pritom určitým paradoxom, že v týchto „jubilejných“, v podstate umelých obzretiach do minulosti, sa postupuje celkom ahistoricky, keď sa respondentom kladú tradične ošúchané otázky. Majú v nich označiť, ktorú udalosť, osobnosť, etapu, myšlienku, vedecký objav, umelecké dielo atď. považujú v predchádzajúcom storočí, resp. tisícročí za najdôležitejšie, najprínosnejšie či najtragickejšie apod. Pri tejto príležitosti boli vari najčastejšie oslovení profesionálni historici, aby prispeli svojimi názormi do jubilejných bilančných diskusií, resp. polemik. Spravidla sa pritom opäť vytiahne a opráší ošúchaná fráza o histórii ako učiteľke života. Opakuje sa zaužívaný rituál: od dejepiscov sa požaduje, aby „konečne povedali pravdu“ (tentokrát „jubilejnú“) o našej minulosti.

Bratislavské vydavateľstvo Q 111 sa vyššie uvedeným zvodom a klišé vcelku úspešne vyhlo. Oslovilo popredného slovenského historika Dušana Kováča, aby sa v syntetizujúcej nenáročnej skratke pokúsil priblížiť – v prvom rade pre širší okruh potenciálnej čitateľskej verejnosti – zložitú, neraz protirečivú cestu, ktorou prešla spoločnosť na Slovensku v 20. storočí. Tak sa zrodila kniha *20. storočie – storočie svetla, storočie temna*.¹ D. Kováč aj vo svojom najnovšom diele dokumentuje, že je schopný syntetizujúceho pohľadu na dejiny, ktoré vie podať plasticky, zrozumiteľne a čitateľsky zaujímavou. Našťastie, nevytýčil si nereálny cieľ a nemal ambíciu prerozprávať komplexné dejiny Slovenska v minulom storočí vo všetkých ich spoločenských rovinách a peripetiách. „Iba“ načrtnol hlavné kontúry a trendy veľkých, no aj tzv. malých, akýchsi občianskych dejín – vychádzajúc pritom z celoeurópskeho, resp. celosvetového vývoja, ktorý Slovensko raz viac, inokedy menej ovplyvňovalo. Bola to vcelku náročná a vlastne nikdy celkom splniteľná úloha. Každý autor, no zároveň aj každý recenzent a čitateľ môže mať na ňu z aspektu hierarchie dôležitosti selektovaných udalostí, osobností, dokumentov či „drobných príbehov“, úplne odlišný názor. V prvom rade treba však vždy plne rešpektovať východiskovú koncepciu tvorcu knihy – pravdaže, za predpokladu jeho odbornej pripravenosti.

D. Kováč si zvolil na riešenie tejto, čiastočne „sizyfovskej“ úlohy zaujímavý, v našich podmienkach novátorský a z hľadiska konečného výsledku nesporne aj efektívny spôsob – tak po stránke obsahovej, ako aj formálnej. 20. storočie autor poníma v jeho tragickej protirečivosti, čo sa symbolicky odráža nielen už v signifikantnom nadpise knihy, ale aj v jej stručnom historicko-filozofickom úvode a nakoniec aj v záverečných

¹ Kováč, D.: *20. storočie – storočie svetla, storočie temna*, Bratislava 2000, 208 s.

úvahách práce. Napokon, ľudia sa vždy (aj v najčerstvejšej súčasnosti) pozerali na okružle jubilejné dátumy s nádejami, ktoré sa len málokedy naplnili. Skôr naopak, veď netrepežlivo očakávané 19. a 20. storočia priniesli so sebou nielen predpokladaný civilizačný pokrok, vzopnutie sa ľudského umu, ale aj trpké sklamanie, doprevádzané tragédiami celých národov, štátov, vybraných občianskych skupín i jednotlivých osôb. Preto je autor knihy pri rekonštrukcii dejín 20. storočia triezvy, nepatetický a v jeho pohľade prevláda skôr odôvodnená skepsa.

Vlastný obsah knihy rozčlenil D. Kováč do siedmich kapitol. Ich určujúcimi medzníkmi sú závažné politické a štátoprávne zmeny, ktorými Slovensko za posledných sto rokov prešlo. Jednotlivých sedem etáp je v knihe naplnených až prekvapujúco veľkým množstvom historických faktov, údajov o významných ale aj všedných udalostiach i osobnostiach, ktoré sú dopĺňané a doprevádzané autorovými bystrými postrehmi, podnetnými myšlienkami a hlavne upozoreniami na širšie súvislosti. D. Kováč však nesleduje iba politické dejiny s dôrazom na ich „módne“ národnoemancipačné či štátoprávne determinanty, ako sa to v podobných jubilejných syntetizujúcich prácach zvyčajne robí. Citlivo a s prijateľnou mierou proporčnosti zahrnuje do svojho pohľadu aj hospodárske, sociálne, kultúrne a všeobecne civilizačné premeny a javy, ktoré sa dotkli – raz určujúco, dramaticky, inokedy len akoby mimochodom, okrajovo – slovenskej spoločnosti v sledovanom období. To dáva jeho pohľadu plastický a niekedy prekvapujúco objavný rozmer.

Zaujímavá a pre čitateľa zrejme príťažlivá je vnútorná štruktúra siedmich kapitol knihy. Autor ich rozdelil do troch rozdielnych žánrových častí. Najprv je to akési kalendárium s uvádzaním selektívnych údajov z politického, hospodárskeho, sociálneho, kultúrneho a vedeckého života nielen na Slovensku, ale aj na celom svete. Prirodzene, Kováčom vybrané údaje by sa dali ďalej kompletizovať a priam donekonečna rozširovať o iné nemenej významné fakty. O to však autorovi nešlo, lebo nechcel písať nejakú učebnicu dejepisu, ale priblížiť potenciálnemu čitateľovi dejiny cez príbehy významných i obyčajných, neznámych ľudí. To sa prejavilo vo vlastnom „vysvetľujúcom“ texte siedmich kapitol, keď Kováč vtáhuje recipienta, takpovediac, priamo do deja – cez konkrétny alebo fabulovaný príbeh, aby nakoniec práve jeho prostredníctvom osvetlil významné udalosti zo spoločenského života na Slovensku – nech sa už týkali oblasti politickej, ekonomickej, vojenskej, kultúrnej, vedeckej atď. Je tu však aj akýsi spatný myšlienkový pochod. Autor totiž na pozadí spomínaných už príbehov ilustruje, ako sa takzvané veľké dejiny premietali do každodenného života drobných ľudí, aké im prinášali nádeje, sklamanie, zážitky, radosti, no neraz aj osobné tragédie. Zainteresovanosť čitateľa na opisovaných udalostiach autor ešte zvýšil citlivým uverejňovaním úryvkov z dobových historických dokumentov. Tieto pramene tiež nepochádzajú iba z oficiálnych úradných zdrojov, ale plasticky ilustrujú aj život a názory drobných anonymných ľudí. V našej historicko-popularizačnej literatúre je to novátorský prístup, ktorý má však veľmi dobré predpoklady na čitateľský ohlas a úspech. Nesporne sa o to pričínilo aj podmanivé rozprávačské umenie autora, ktorý tu využil svoje skúsenosti spisovateľa – prozaika. Recenzovaná kniha má teda nielen poznávacie ambície, ale jej čítanie prináša so sebou aj istý literárno-estetický zážitok.

Text knihy by si bol však zaslúžil starostlivejšiu redakčnú úpravu, po ktorej by sa do neho nedostali niektoré tlačové chyby, no aj faktografické a terminologické nepresnosti. Tie sa najvýraznejšie prejavili v inak zaujímavej a neošúchanej fotografickej

prílohe. Možno si ich menej pozorný, resp. menej informovaný čitateľ nevšimne, no aj tak sú zbytočné, lebo boli ľahko odstrániteľné.

Ivan Kamenec

Dokumenty československé zahraniční politiky. Československo na pařížské mírové konferenci 1918–1920. Svazek I.: listopad 1918–červen 1920. K vydání připravili Jindřich Dejmek a František Kolář. Ústav mezinárodních vztahů, Univerzita Karlova – nakladatelství Karolinum, Historický ústav AV ČR, Praha 2001, 390 s.

V potřebné a snad trvale pokračující edici Dokumentů československé zahraniční politiky se dostává na díly zvlášť očekávané. Týkají se místa Československa v přípravě mírových smluv ukončujících I. světovou válku a tedy mezinárodního zajištění územní rozlohy a vůbec existence československého státu. Zatím vyšel jeden svazek zahrnující období od listopadu 1918 do podpisu mírové smlouvy s Německem koncem června 1919. Už na něm lze posoudit rozsah dokumentárních zdrojů a dokumentární hodnotu této části ediční řady.

Editori J. Dejmek a F. Kolář pracující se třemi spolupracovníky připravili svazek z dokumentace uložené v několika archívech a fondech, zřejmě žádný dostupný zdroj neopomněli. Hlavním byl archív ministerstva zahraničí, dokumentaci poskytly archívy a fondy dalších vládních a úředních institucí. Vytěženy byly také osobní pozůstalosti několika politiků a diplomatů, mezi nimi i slovenských. Nevelká část dokumentace se už objevila v různých publikacích a edicích, nejvíce ve 3. svazku pamětí E. Beneše Světová válka a naše revoluce obsahujícím právě jen dokumenty. Je jich na 40, některé byly zveřejněny zkráceně, francouzské texty byly přeloženy do češtiny, chybí vybavení poznámkovým aparátem. V edici Dokumentů zahraniční politiky jsou tyto i všechny další dokumenty – je jich 272 – vydány podle odborných edičních zásad a potřeb.

Úvod svazku obsahuje studie o počátcích československé zahraniční politiky a o vytváření československé diplomacie a jejího aparátu. Soustředily se na objasňování problémů považovaných právem za podstatné. Týkají se vztahu Československa k sousedním státům, vystupování československé delegace na mírové konferenci i budování zahraničního úřadu na „zeleném drnu“. Součástí úvodu je také komentovaný výčet hlavních zahraničních edic diplomatických dokumentů z prvních poválečných let.

Tematická šíře shromážděné československé dokumentace je vskutku rozsáhlá. Ke společným jmenovatelům jejího obsahu patří obtíže a starosti při vytváření a ukotvení nového státu. Nebyly československou zvláštností, sledujeme je nejen u států, které vznikaly (a často byly ještě dramatictější), ale také u států dalších, i u vítězných mocností. Edice představuje prvořadý pramen pro poznávání československé argumentace prosazující hranice ČSR i pro rekonstrukci představ o nich, které obsahovaly i náměty a názory odlišné od dosažené reality. Obdobně závažně vypovídá edice o způsobech počínající československé diplomacie, o tom, jak se učila zapůsobit, být slyšena a vyslyšena. Přitom opravdu „začínala“, nevystříhala se ani jistého vnitřního chaosu; ministr Beneš se ho snažil vymýtit tím, že si hlavní aktivity a rozhodování vyhrazoval, a tvrdě, pro sebe. Opíral je také o neobyčejnou pracovitost, která je i z této dokumentace patrná.

Územní zajišťování ČSR mírovými smlouvami posouvalo do popředí její vztahy s Rakouskem, Polskem a Maďarskem. Dokumenty o nich shromážděné by už žádná historická literatura neměla přehlédnout. Některé v ní také byly využity, zvláště co se týče politiky vůči Maďarsku a zčásti také napětí a konfliktu s Polskem. Zahraniční literatura však na československé prameny příliš nedbá, málo je zná, setkáváme se i s jejich spornou interpretací. Občas se nechá ovlivnit spíše představami. Čelit tomu se dá právě zpřístupňováním československé dokumentace. Ta zvláště rozsáhle zahrnuje vztahy s Maďarskem a tedy problematiku slovenskou. Dokazuje to, že okamžitě patřila k prvořadým tématům a starostem československé zahraniční politiky; následný vládní maďarský revisionismus ji v tomto postavení jen utvrdil.

„Surovost“ dokumentace stvrzuje, jak nesnadno se rodila poválečná střední Evropa. Srážely se tu i různorodé pocity a prožitky a tužby, nezapomenutá minulost nevzdávající se naděje na pokračování s převratnými výsledky války pokládány „vitězi“ za záruku mírového řádu. Diplomatické dokumenty o tom hovořily většinou stroze, racionálně, jazykem, který se pocitům téměř vyhýbal. Historie však o nich ví.

Robert Kvaček

V minulosti se opravdu hledá a bloudí

Ivan Kamenec: Hľadanie a blúdenie v dejinách. Úvahy, štúdie a polemiky. Bratislava, Kalligram 2000, 404 s.

S povděkem budou příští historikové slovenského dějepisceví číst výbor ze studií, statí a článků Ivana Kamence *Hľadanie a blúdenie v dejinách*. Hodně jim o stavu a postavení této historiografie v závěru 20. století poví, o jejím vnitřním světě a společenské resonanci, o jejich peripetiích v bouřném národním a státním čase. S povděkem ho však přijímáme už dnes, a to hned z několika důvodů. Jen v takovém souboru a souhrnu si naplno uvědomujeme, jak na tom nedávno byla a stále ještě je slovenská historiografie, zvláště novodobých dějin. Zároveň jsme s to lépe a přesněji docenit, co pro její odbornost a pozitivní společenský smysl vykonává právě Ivan Kamenec. Vedou ho k tomu jeho příznačné vlastnosti, k nimž se ovšem dožívá – erudice, odbornost a odvaha. Ta třetí vlastnost se také ukázala potřebnou, byť se možná ve vědě jeví neuplatnitelnou. Ve skutečnosti se i tam musí občas prokazovat. Kamenec ji projevil v publicistických polemikách proti takovým výkladům minulosti, jež mají s dějinami málo společného. Vytvářely je především nacionalisticky útočné politické a ideologické zájmy. „Nemožno ďalej mlčať!“ stalo se Kamencovým krédem, když ataky a ambice samozvaných nacionalistických soudců nad historiografií zasahovaly už její základy, hrozily nadiktovat jí totalitárně jediný tón a vtěsnat je do služby stejně znející politiky.

Ve všech postkomunistických zemích se výklady zvláště národních dějin staly předmětem politického využívání, zneužívání, legitimizace nové moci, tématy až bulvární publicistiky a publicistických polemik. Zájem o dějiny společensky vzrostl i proto, že se v nich hledaly jednak recepty, vzory a příklady pro řešení současných těžkostí, jednak i důvody těchto obtíží. Českou zvláštností bylo tyto dějiny důkladně „mistrovat“, zmrskat je, aby se obnažila jejich nicotnost a bída, poučovat a dokazovat, jak to v nich mělo být jinak. Z pomyslných piedestalů se přitom strhávali někteří nežádoucí aktéři, ač už na nich

nestáli. Kritici si je tam prostě stavěli sami, aby jim mohli dát co proto. Potřebné dějinné reflexi to neprospívalo, ale v takových autoritativních a nesnášenlivých přístupech o ni ani nešlo. Dodnes zcela nerozumím, o co šlo opravdu, odmyslím-li si prvky exhibicionismu, snobství, nové ideologizace a přirozené generační kritičnosti.

„Hledání a bloudění“ ve slovenské minulosti mělo a má také specifika. Kamenec je ve svých statích pojmenoval a charakterizoval a důsledkům některých se rozhodně opřel. Žádná historiografie není z jednoho kusu, část slovenské se „oddělila“ a sjednotila na nacionalistickém základě. Dostala se do blízkosti obdobné historizující publicistiky, ba s ní splývala. Měla možnosti a prostředky k ovlivňování veřejnosti. Kamenec tomu nemohl pasivně přihlížet, protože „přeexponovaná nacionalistická interpretace slovenských dějin“, jejich „hysterické vnímání“, „negramotné zacházení s fakty“, umělé vytváření trvalého strachu ze sousedů, z obecné dějinné nepřízně považuje za zatěžující pro pozitivní duchovní rozvoj národa. Do ostré obrany ho přivedla „argumentace“, která tlačí Slovensko ze střední Evropy někam na rozvášněný Balkán, totiž obviňování těch, kteří nesdílejí militantní nacionalismus, z „neslovenskosti“. V českých zemích jsme si kampaň tohoto druhu odbyli v 19. století; slovenská společnost je už také natolik novodobá, aby je zásadně odvrhla. Kamencova publicistika jí k tomu pomáhá.

Politicko-propagandistické jednostrannosti vymyšlené nebo oživované v 90. letech bránily, a nejen na Slovensku, také věcné, důkladné a zároveň neshovívavé reflexi samotné historiografie. Do značné míry se totiž snažily výsledek předepisovat, určovat a definovat. Kamenec patří k těm historikům, kteří to vnímají s trpkostí, protože si je potřeby takového sebezpytu vědom. Usiluje o něj, sám k němu vykročil rozhodně; je to dobře znát i na skladbě výboru jeho studií a statí a také hned na úvodu k němu. Reflexe má nutně dvě stránky: kritické a sebekritické ohlížení se na dosavadní historiografii, její hodnocení, a novou tvorbu. V ní je Kamenec výrazně přítomen především svými pracemi o slovenských dějinách z let 1939–1945 vůbec a o slovenské podobě holokaustu zvláště. Oboje je zastoupeno studii a statemi i v *Hľadaniu a blúdeniu*.

Robert Kvaček

Z VEDECKÉHO ŽIVOTA

Jedenáctý liberecký seminář

Katedra dějepisu Pedagogické fakulty Technické univerzity v Liberci se už po jedenácté postarala o každoroční seminář česko-slovenských a slovensko-českých vztahů. Konal se 22.–23. srpna 2001, patronaci nad ním převzala Česko-slovenská komise historiků. Aktivní zájem o něj znovu svými zahajovacími vystoupeními projevil rektor prof. Lukáš a děkan doc. Vild. Katedra vedená M. Melanovou zajistila organizace semináře výtečně, ač nebylo snadné pro něj takové podmínky vytvořit. Na 70 účastníků z českých zemí a ze Slovenska rozhodlo svou pozorností a hutným a pestrým obsahem rozprav o pozitivním vyznění semináře a – doufejme – také o jeho trvalejším podílu na ozřejmování a interpretaci tematiky, která byla jeho náplní. Šlo o historiky z různých odborných institucí a o pedagogy, na nichž bude rezonance semináře zvláště záležet. I kvůli nim bylo voleno téma Česká a slovenská společnost za normalizace, tedy látka historiograficky ještě spíše dotýkaná než soustavněji objasňovaná. Především školní výuka si ale žádá už její určitější pojetí, byť zatím může zachycovat jen některé podstatné skutečnosti, dokumentovat je a vhodně ilustrovat. Je přáním i potřebou, aby školní dějepis zahrnoval i novou a nejnovější dobu. Dosavadní osnovné rozložení učební látky, a někteří pedagogové se tomu vzpírají, mají starší údobí pro výklad stereotypně „zažitá“, novodobé dějiny si musí teprve osvojovat. Minulosti a dějin ale stále „přibývá“ a ve školní výuce, výchově a duchovním formování mládeže je nutno k tomu přihlížet. Téměř trvale dynamická a často dramatická současnost je bez dějinných vazeb, směřujících hojně právě do minulých dvou století, málo pochopitelná.

První referát byl na semináři svěřen studentu historie Zdeňku Doskočilovi. Autor se zabýval nástupem Gustáva Husáka k moci a zaujal znalostí i pojetím. Zajímavě si rozdělil a klasifikoval dobové politické skupiny, podrobněji pojednal o Grečkově politickém zásahu v ČSSR koncem března 1969 a o Brežněvově „požehnutí“ Husáka na tajné schůzce v Mukačevě 13. dubna 1969. Jan Rychlík se věnoval podobě česko-slovenské federace, kterou označil za státní útvar sui generis (srovnal ji s federací sovětskou a jugoslávskou). Důsledná federace byla v komunistickém systému s centralistickou vládou jedné strany nenaplnitelná. V českých zemích byla vůbec přijímána s rozpaky, na Slovensku ideu federace diskvalifikovala, ale vytvořila novou elitu schopnou řídit stát, nebo po tom toužící.

Jan Měchýř zaujal osobitou charakteristikou geneze, metod a důsledků normalizace, jak se projevovaly v české společnosti. Normalizátorům záleželo na „nehybnosti“, v níž by si stranícko-státní vedení udrželo své pozice. Zasévalo i strach – samo ho také mělo –, aby si zároveň zajišťovalo bezkonfliktnost ve společnosti. K metodám patřily také absurdní lži, všem známé, jasné a přesto pěstované. Z referátu Juraje Marušiaka bylo zřejmé, že život slovenské společnosti za normalizace se v leccems od české odlišoval. Slovenská společnost byla už v letech 1968–1969 méně politicky aktivní, zato ostřeji názorově polarizovaná: její část, zvláště na východě země, sovětský intervenční zásah dokonce uvítala. Vliv mělo i to, že demokratické tradice byly na Slovensku slabší. Normalizační represe nezasahovaly tak ostře jako v českých zemích. Slovensko prožívalo i

jistý hospodársky a sociálny vzestup, ktorý pomohol integrovat pomerné široké vrstvy do komunistického systému. O to ťažšiu situáciu mala opozícia.

Obraz českej opozície systematizoval Vilém Prečan. Včlenil ho do jednotlivej, promyšlenej úvahy o celom dvacetiletí od demokratizačného jara 1968 po listopadovú-prosincovú revolúciu 1989. Jako ústredný motív a faktor vyzdvihol zápas o občanskú spoločnosť. Znovuvynořovala sa v roku 1968, Charta 77 znamenala politické úsilie o návrat k ní. Čas neprinášal zmeny „k lepšiemu“, čím významnejšiu bolo úsilie opozície vytvárať demokratickú politickú kultúru. Politické probuzenie v „čase zázraků“, v roku 1989, mělo podľa Prečana své citelné limity, jež byly pak znát v ďalšom vývoji. Slovenská opozícia vycházalo hlavne z katolíckeho prostredia a proto Norbert Kmeť pripomněl některé její aktivity, poutě, pašování náboženské literatury na Slovensko, bratislavskou „svičkovou“ manifestaci. V maďarské menšine pôsobil opozičný výbor na obranu jejích práv. Odvahu k opozičnému vystupovaniu nacházeli také někteří slovenští intelektuálové, M. Šimečka, H. Ponická, J. Jablonický, M. Kusý, J. Čarnogurský a ďalší.

Miesto normalizovanej ČSSR v sovětském bloku vyznačil Vladimír Nálévka na základě pojednání o celkovém mezinárodním vývoji v letech 1970–1985. SSSR usiloval o stabilitu svého impéria, načas je nejen upevnil, ale cítil se tak silný, že někteří vojenští ještřábi mysleli na „skoncování s imperialismem“. Brzdil je sám Brežněv. Nový hospodársky a politický vzestup Západu už sovětský blok nezachytil, vnitřně korodoval a slábl. Již tradičně seminář pamatoval na shrnující zaznamenání soudobého vývoje. Miroslav Pekník analyzoval politiku a stav slovenské vládní koalice a její úsilie o vstup země do NATO a Evropské unie. Obdobně tradičně vzniklo i na 11. ročníku semináře dělné, přátelské ovzduší. V rozpravách nechyběly sice názorové rozdíly, společným zájmem a cílem bylo však dobírat se vstřížnější a přesnější interpretace. Odpovídalo to smyslu a duchu libereckých setkání.

Robert Kvaček

Na okraj rokovania slovenských historikov

V dňoch 24.–26. apríla 2001 sa v Smoleniciach uskutočnil už v poradí XII. zjazd a Valné zhromaždenie Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV, ktorá je dobrovoľným združením pracovníkov z oblasti histórie a jej príbuzných vedných disciplín. Prvý poldeň rokovania bol venovaný klasickému zhodnoteniu činnosti historickej spoločnosti v uplynulom období, keď došlo k niekoľkým personálnym zmenám v jej vedení.

Celá činnosť spoločnosti sa koncentrovala najmä v práci odborných sekcií a regionálnych spolkov (v uplynulom období vznikla nová odborná sekcia pre cirkevné dejiny). Členská základňa bola pravidelne informovaná prostredníctvom Informačného bulletinu Slovenskej historickej spoločnosti, ako aj internetovej stránky www.dejiny.sk. Činnosť spoločnosti bola aj v minulosti determinovaná určitým znakom „dobrovoľnosti“ a z toho vyplývajúcimi možnosťami. Napriek obrovskej ochote a snahe mnohých členov sa v mnohých prípadoch len veľmi ťažko dali realizovať náročné vedecké podujatia. Autorita Slovenskej historickej spoločnosti bola do určitej miery limitovaná aj skutočnosťou, že jej integračnou súčasťou nie sú organizácie učiteľov dejepisu, pre ktorých by

spoločnosť mohla organizovať podujatia, ktoré by boli súčasťou ich postgraduálneho zvyšovania kvalifikácie (čo je v niektorých vedeckých spoločnostiach podobného typu už samozrejmosťou).

Ústrednou témou zjazdového rokovania bolo *Slovenská historiografia na prelome tisícročia*. Organizátori zjazdu preto predpokladali, že rokovanie uskutoční určitú rekapituláciu slovenskej historiografie za uplynulých desať rokov, keď sama prešla mnohými kvalitatívnymi, štruktúrnymi, ale aj inštitucionálnymi zmenami. Pôvodne sa vychádzalo zo zámeru, aby sa zjazd neuskutočnil v klasickej a tradičnej podobe, kedy by sa bilancovali výsledky výskumu v jednotlivých oblastiach histórie v predchádzajúcej päťročnici a určilo by sa smerovanie a ciele historiografie na obdobie najbližších piatich rokov. Organizátori oslovili predstaviteľov staršej i mladšej generácie historikov zaoberajúcich sa rozličnými oblasťami dejín, aby účastníkov zjazdu oboznámili s odpoveďami na otázky: čo sa v ich práci za posledných desať rokov zmenilo a v akom smere. S tým súvisia aj odpovede na otázku, prečo v ich práci tieto zmeny nastali. V podstate malo ísť o určité kritické vyrovnanie sa samých so sebou.

Účastníci zjazdu pristúpili k zodpovedaniu týchto otázok z rozličných poloh a pozícií. Preto sa možno zdalo, že celé rokovanie bolo určitým spôsobom viac-menej „organizačne nepripravené, resp. nekonceptné“. S týmito názormi možno čiastočne súhlasiť. Vyplývalo to pravdepodobne aj z toho, že tento spôsob rokovania (za jeden rokovací deň odznelo 33 veľmi rôznorodých príspevkov, čo v podstate znamenalo, že možnosť vystúpenia na zjazde využilo asi 10 % členskej základne) bol v doterajších zjazdoch netradičný. Napriek pozitívam a negatívam, ktoré takýto druh rokovania so sebou zákonite prináša, možno skonštatovať, že do určitej miery v podstate odzrkadľuje aj stav slovenskej historiografie. Pre časť historikov v uplynulom desaťročí nenastali závažnejšie zmeny v ich vedeckovýskumnej činnosti, prípadne neradi hovoria o svojej vlastnej práci. Ak aj u tejto skupiny členov historickej obce nastali určité zmeny, boli pravdepodobne len formálneho charakteru a kontinuita s predchádzajúcim obdobím nebola ničím významným narušená. Možno to súvisí aj so situáciou, že tradičné plánovanie, financovanie, ako aj vykazovanie výsledkov vedeckého výskumu s určitými modifikáciami prežívalo aj v uplynulom období. Pre ďalšiu časť príslušníkov slovenskej historickej obce bolo príznačné, že určitým spôsobom tieto „zmeny“ pociťovali, ale sa snažili a usilovali na ne adekvátnym spôsobom aj reagovať. Ide tu predovšetkým o konfrontáciu typu „my a svet“ (pričom sa tento vzťah doteraz často redukoval len na porovnávanie s maďarskou prípadne českou historiografiou). Túto konfrontáciu treba chápať v pozitívnom zmysle. V tomto smere sa dosiahli konkrétne a veľmi prínosné výsledky.

Rokovanie zjazdu poukázalo aj na ďalšie skutočnosti, s ktorými sa bude musieť slovenská historiografia v najbližšom období popasovať. Ide o to, či organizačná štruktúra a forma samotnej slovenskej historickej spoločnosti, ktorá bola vytvorená ešte v päťdesiatych rokoch 20. storočia, je vhodná na riešenie problémov, ktoré stoja pred slovenskou historiografiou dnes a či táto koncepcia pomáha jej napredovaniu. Ďalej je to otázka, či táto organizačná forma na báze dobrovoľnosti zodpovedá trendom 21. storočia a či nebude potrebné prikočiť k premene historickej spoločnosti na určitú stavovsko-profesionálnu organizáciu typu lekárskeho, advokátskeho a iných komôr.

Valné zhromaždenie členov Slovenskej historickej spoločnosti v podstate konkretizovalo dve základné úlohy, ktoré by sa mali v najbližšom čase riešiť. Z nich na

prvom mieste vyvstala potreba, aby sa aj na póde historickej spoločnosti ešte viac pozornosti venovalo koncepčným otázkam slovenskej historiografie. Ďalej sa do popredia dostala aj problematika súvisiaca so všetkými aspektmi vyučovania dejepisu, riešeniu ktorej by malo určitým spôsobom napomôcť aj vytvorenie odbornej sekcie pre tento okruh problémov. Rokovanie zjazdu slovenských historikov poukázalo viac alebo menej jasne na problémy a zmeny, ktoré historici v uplynulom období museli vo svojej vedeckej, výskumnej i organizačnej práci riešiť. Stretnutie historikov bolo v podstate aj určitou „sebareflexiou“ (aj keď možno nie vždy vo vykryštalizovanej podobe), ktorá Slovenskej historickej spoločnosti pomôže v jej úspešnom napredovaní v nasledujúcom zložitom období.

Viliam Čičaj

Udelenie Medzinárodnej ceny Slovenskej akadémie vied Vilémovi Prečanovi

21. septembra 2001 bola v Zrkadlovej sieni Primaciálneho paláca v Bratislave udelená členovi Česko-slovenskej komisie historikov a predsedovi jej českej sekcie, doc. PhDr. Vilémovi Prečanovi, CSc., Medzinárodná cena Slovenskej akadémie vied. Týmto symbolickým aktom najvyššia slovenská vedecká inštitúcia ocenila, spomedzi viac ako dvoch desiatok kandidátov – popredných zahraničných spoločenskovedných pracovníkov, pozoruhodné výsledky dlhoročnej cieľavedomej bádateľskej, no aj vedeckoorganizačnej práce V. Prečana, ktoré svojím významom a podnetmi ďaleko presiahli hranice jeho vlasti. Treba iba pripomenúť, že vedecká činnosť V. Prečana bola a je od začiatku veľmi úzko spojená nielen so skúmaním moderných slovenských dejín, ale aj s problémami a peripetiami slovenskej historiografie, resp. jej reprezentantov. V tejto súvislosti bola nesporne ocenená aj jeho iniciatíva, ktorá stála pri založení a viac ako sedemročnom pôsobení Slovensko-českej komisie historikov.

Udelenie Medzinárodnej ceny SAV v tomto prípade zohľadnilo však nielen vedeckú a organizačnú činnosť laureáta, ale aj jeho občianske postoje a angažovanosť v záujme obhajovania nezávislosti historiografie a spoločenských vied vôbec pred politickou mocou a jej tlakmi. V čase totalitného systému musel za to V. Prečan zaplatiť vysokú profesionálnu a nakoniec aj osobnú daň. Z týchto svojich pozícií neustúpil ani vtedy, ani po páde totality, resp. po rozdelení spoločného štátu. Za to všetko mu patri nielen Medzinárodná cena SAV, ale aj poďakovanie jeho kolegov či ďalších spolupracovníkov, no vari v prvom rade členov Česko-slovenskej komisie historikov.

Ivan Kamenec

BIBLIOGRAFIE

Slovacika v historiografii na území České republiky

Výběrová bibliografie za léta 1996–2000

Sestavily: Václava Horčáková – Kristina Rexová

Metodická poznámka

Bibliografie navazuje na bibliografii slovacik z let 1990–1995/6 publikovanou v Česko-slovenské historické ročence 1996 (s. 249–331) a bibliografii bohemik, kterou zpracovala Alžběta Sedliaková pro Česko-slovenskou historickou ročenku 1998 (s. 265–359). Byla zpracována na základě výběru z bibliografické databáze knihovny Historického ústavu AV ČR (54 000 MFN). Usiluje o zachycení historických prací k slovenským a československým dějinám vydaných na území České republiky v letech 1996–2000 a ohlasů prací slovenské historiografie v recenzích v českém odborném tisku.

TEORETICKÉ A METODOLOGICKÉ ZÁKLADY HISTORIE

Historiografie, metodologie, metodika, vědecké projekty

0001

Boček, Jaroslav: Hry s českou otázkou. P., Melantrich 1997. 173 s. (= České myšlení.) Rec.: Rozehnal Dušan, Mezinárodní politika 22, 1998, č. 4, s. 38–39.

0002

Broklová, Eva: Masarykova sociálně etická dimenze demokracie. In: Sto let Masarykovy České otázky. P., Ustav T. G. Masaryka 1997, s. 188–196.

0003

Broklová, Eva: Otevřené otázky studia vnitropolitických problémů první Československé republiky. In: Co nevíme o první Československé republice. Záznam z diskuse pořádané 25. března 1999 v Cefres v Praze. P., CeFReS 1999 [vyd. 2000], s. 11–21.

0004

Broklová, Eva: Politický systém první ČSR ve světle historického výzkumu. In: Reflexe dějin první Československé republiky v české a slovenské historiografii. P., HÚ AV ČR 1998, s. 23–40.

0005

Danilák, Michal: Problematika začlenenia Zakarpatska do ČSR v ukrajinskej historiografii. In: Vznik ČSR a Podkarpatská Rus. (Sborník z mezinárodní konference v Praze). P., Česká expedice 1999, s. 104–111.

0006

Danilák, Michal: Ukrajinská historiografia po 2.svetovej vojne o dejinách Podkarpatskej Rusi. Česko-slovenská historická ročenka 1997, s. 21–28. Rés. angl. s. 28.

0007

Dejmek, Jindřich: Československá zahraniční politika 1919–1938: pokus o historiografickou bilanci. In: Reflexe dějin první Československé republiky v české a slovenské historiografii. P., HÚ AV ČR 1998, s. 105–144.

0008

Dobeš, Jan: Trendy a vývoj historiografie na Slovensku. DaS 22, 2000, č. 6, s. 54–55.

0009

Dokulil, Miloš: Perspektiva kontinuity v diskontinuitní perspektivě. Česko-slovenská historická ročenka 1996, s. 51–58. Rés. angl.

- 0010**
Domaňský, Josef: K metodologickému základu problematiky (prezentismus kontra historismus a naše téma). In: Evropanství a Tomáš Garrigue Masaryk. Sborník příspěvků ze 6. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 18. listopadu 1998. Hodonín, Masarykovo muzeum 1999, s. 150–159.
- 0011**
Hanzal, Josef: Kultura a česká společnost za první republiky. In: Reflexe dějin první Československé republiky v české a slovenské historiografii. P., HÚ AV ČR 1998, s. 161–167.
- 0012**
Hama, Josef: Česká a slovenská historiografie a publicistika o Podkarpatské Rusi. Česko-slovenská historická ročenka 1997, s. 13–19. Rés. angl. s. 19.
- 0013**
Harna, Josef: Česká historiografie a trendy výzkumu dějin meziválečného Československa ke konci 20. století. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 1. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 41–47. Rés. angl. s. 47.
- 0014**
Harna, Josef: Postjubilární zamyšlení nad stavem studia dějin první republiky. Česko-slovenská historická ročenka 1999, s. 153–155. Rés. angl. s. 155.
- 0015**
Harna, Josef: Poznámky k problematice komparativního studia dějin první Československé republiky. Moderní dějiny 8, 2000, s. 105–109. Rés. něm., angl. s. 109–110.
- 0016**
Hama, Josef: První Československá republika jako historiografický problém. In: Reflexe dějin první Československé republiky v české a slovenské historiografii. P., HÚ AV ČR 1998, s. 5–12.
- 0017**
Harna, Josef: První Československá republika v evropském kontextu. In: Osmý (VIII.) sjezd českých historiků. Hradec Králové 10.–12. září 1999. P., Scriptorium 1999, s. 299–305.
- 0018**
Kamenec, Ivan: Niekoľko poznámok k vývoju slovenskej historiografie po roku 1989, alebo o peripetiách jednej novej tradície. Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 223–226.
- 0019**
Kamenec, Ivan: Slovenské dejiny v najnovších syntetických prácach. Česko-slovenská historická ročenka 1997, s. 311–315.
- 0020**
Kandert, Josef: Poznámky k výzkumu a chápání „tradice“. ČL 86, 1999, č. 3, s. 197–214. Rés. angl. s. 214.
- 0021**
Kohák, Erazim: Po stopách ideje státu českého. In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století. Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích Čechů k domovu. Praha, 29.–30. června 1998. P., Karolinum 2000, s. 151–156.
- 0022**
Kostlán, Antonín: Věda v Československu v letech 1953–1963: Zamyšlení nad současným stavem badání a jeho možnostmi. In: Věda v Československu v letech 1953–1963. Sborník z konference (Praha, 23.–24. listopadu 1999). P., Arenga 2000, s. 567–588.
- 0023**
Kowalská, Eva: The Creation of Modern Society in Slovakia and its Evaluation in Slovak Historiography. In: Nations – identities. Historical consciousness. Volume dedicated to Prof. Miroslav Hroch. P., Seminář obecných dějin při Ústavu světových dějin FF UK 1997, s. 66–77.
- 0024**
Krajčovičová, Nataša: Slovenská historiografia o dejinách medzivojnovej ČSR. In: Reflexe dějin první Československé republiky v české a slovenské historiografii. P., HÚ AV ČR 1998, s. 63–72.
- 0025**
Lacina, Vlastislav – Slezák, Lubomír: Hospodářský vývoj první ČSR v novější historické literatuře. In: Reflexe dějin první Československé republiky v české a slovenské historiografii. P., HÚ AV ČR 1998, s. 145–160.
- 0026**
Lipták, Lubomír: Čo sú slovenské dejiny? Konflikt politiky a vedy. DaS 19, 1997, č. 2, s. 2–6.
- 0027**
Lipták, Lubomír: Slovenská historiografia o medzivojnovom Československu. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 1. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 48–52.
- 0028**
Lipták, Lubomír: Storočie dlhšie ako sto rokov. O dejinách a historiografii. Br., Kalligram 1999, 354 s. Rec.: Čelko Vojtech, Soudobé dějiny 7, 2000, č. 3, s. 424–425.

- 0029**
Machačová, Jana: Sociální pozice populace českých zemí podle národnosti 1918–1938. Stav výzkumu, literatura. Studie k sociálním dějinám 2(9), 1998, s. 249–322. Rés. něm. s. 330–331.
- 0030**
Machačová, Jana: Výzkum stávek z 19. a 20. století v československé historiografii. Přístupy českých a slovenských historiků. Studie k sociálním dějinám 2(9), 1998, s. 139–151. Rés. něm. s. 325–326.
- 0031**
Machačová, Jana – Matějček, Jiří: Sociální pozice národnostních menšin v Českých zemích 1918–1938. K metodice a problémům výzkumu. Studie k sociálním dějinám 2(9), 1998, s. 241–247. Rés. něm. s. 329.
- 0032**
Marès, Antoine: Réflexions sur les contraintes et les contradictions de la politique étrangère tchécoslovaque de 1918 à 1938. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 489–494. Rés. čes. s. 494.
- 0033**
Marès, Antoine: Úvod. In: Co nevíme o první Československé republice. Záznam z diskuse pořádané 25. března 1999 v Cefres v Praze. P., CeFREs 1999 [vyd. 2000], s. 7–9.
- 0034**
Mlynárik, Ján: Diaspora historiografie. Štúdie, články a dokumenty k dejinám československej historiografie v rokoch 1969–1989. P., Vydavateľstvo IPEL 1998, 565 s. Zpr.: -K.P.-, HaV 48, 1999, č. 2, s. 492–493.
- 0035**
Olivová, Věra: Manipulace s dějinami první republiky. P., Společnost E. Beneše 1998, 38 s. (= Knižnice Společnosti Edvarda Beneše. Sv. 18.)
- 0036**
Olivová, Věra: Mocensko-politická manipulace s dějinami první republiky. In: Státnost česká a československá – tradice a kontinuita. P., Univerzita Karlova – Karolinum 1999, s. 46–50. Rés. angl. s. 250.
- 0037**
Pecka, Jindřich: Spontánní prameny k dějinám československé krize 1968–1969. In: Historické studie. K sedmdesátinám Milana Otáhalu. P., ÚSD AV ČR 1998, s. 140–152.
- 0038**
Prečan, Vilém: Promarněná příležitost nového začátku? Úvodní poznámky. Česko-slovenská historická ročenka 1996, s. 17–21. Rés. něm.
- 0039**
Prokš, Petr: Přehled základní literatury o vzniku Československa. In: Reflexe dějin první Československé republiky v české a slovenské historiografii. P., HÚ AV ČR 1998, s. 13–22.
- 0040**
Průcha, Václav: K dějinám hospodářským a sociálním. Současný stav hospodářské a sociální historiografie Československa meziválečného období. In: Co nevíme o první Československé republice. Záznam z diskuse pořádané 25. března 1999 v Cefres v Praze. P., CeFREs 1999 [vyd. 2000], s. 77–82.
- 0041**
Rychlík, Jan: České, slovenské, československé dějiny – vztahy a souvislosti. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 1. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 163–169. Rés. angl. s. 169.
- 0042**
Rychlík, Jan: První Československá republika v slovenské ľudácké a neofudácké historiografii. In: Reflexe dějin první Československé republiky v české a slovenské historiografii. P., HÚ AV ČR 1998, s. 73–87.
- 0043**
Stanovisko Slovensko-českej (česko-slovenskej) komisie historikov k práci Milana S. Ďuricu Dejiny Slovenska a Slovákov. Česko-slovenská historická ročenka 1997, s. 307–308.
- 0044**
Švorc, Peter: Slovensko vo vojenských dejinách 20. storočia. Česko-slovenská historická ročenka 1997, s. 315–316.
- 0045**
Tomčík, Miloš: K metodologii výzkumu recepce osobnosti a názorů T. G. Masaryka na Slovensku. Masarykův sborník 10, 1996–1998 [vyd. 2000], s. 188–198. Rés. angl. s. 198.
- 0046**
Vaculík, Jaroslav: Ke stavu výzkumu dějin krajanů. In: Reflexe dějin první Československé republiky v české a slovenské historiografii. P., HÚ AV ČR 1998, s. 169–173.
- Srov. též č.: 121, 136, 192, 226, 510, 530, 536, 646, 683, 694, 824, 1014, 1087, 1112, 1184, 1211, 1236, 1386, 1500, 1587, 1794, 1991

Jednotlivci – historici

0047

Dunajská, Anna: K sedemdesiatinám profesora Jozefa Šimončiča. JM 33, 1998, sv. 37, s. 319–322.

0048

Forst, Vladimír: Sedmdesát let Ludvika Patery. ČesLit 46, 1998, č. 2, s. 223–224.

0049

Mallá, Alexandra: Za PhDr. Evou Vajcikovou. ZJKF 36–37, 1994–1995 [vyd. 1996], s. 69–70.

0050

Michalička, Vladimír: Komeniologické dielo Jána Čaploviča. StudCom et Hist 27, 1997, č. 57–58, s. 290.

0051

Pšenák, Jozef: Profesor PhDr. Andrej Čuma, CSc., predstaviteľ slovenskej komeniologie, zomrel. StudCom et Hist 29, 1999, č. 61, s. 179–184.

0052

Soukup, Ladislav: Za profesorem Floriánem Sivákem. PHS 35, 2000, s. 308–309.

0053

Steiner, Martin: Andrej Čuma (1927–1998). ACom 13(37), 1999, s. 346–348.

0054

Škvarna, Dušan: Za Pavlom Horváthom. ČCH 98, 2000, č. 1, s. 204–205.

0055

Urban, Jan: Uviedomujeme si svoje poslání. DaS 19, 1997, č. 2, s. 43–45. [Rozhovor s Katarínou Hradskou.]

0056

Váňová, Růžena: K nedožitým devadesiatinám Juraje Čechetky. Pedagogika 47, 1997, č. 4, s. 395–397.

0057

Žbirková, Viera: Za profesorom PhDr. Jánom Miklešom, CSc. StudCom et Hist 27, 1997, č. 57–58, s. 255–257.

Srov. tiež č.: 714, 717, 1370

ORGANIZACE HISTORICKÉ PRÁCE**Archivnictví**

0058

Churý, Slavko: Pramene k medzinárodným stykom bulharských vedcov a vedeckých inštitúcií so zreteľom k Československu vo Vedeckom archíve Bulharskej akadémie vied. AČ 46, 1996, č. 2, s. 97–100.

0059

Churý, Slavko: Pramene k vzájomným stykom medzi Bulharmi, Čechmi a Slovákmi do roku 1944 v bulharských archívoch. SAP 49, 1999, č. 2, s. 453–468. Rés. angl. s. 453. Rés. něm. s. 468.

0060

Kollárová, Zuzana – Hanus, Josef: Sprievodca po slovenských archívoch. A Guide to the Slovak Archives. Prešov, UNIVER-SUM 1999. 94 s. + 94 s. Zpr.: -K.P.-, HaV 49, 2000, č. 4, s. 949; rec.: Čelko Vojtech, Soudobé dejiny 7, 2000, č. 3, s. 423–424.

0061

Kuklík, Jan: Pozůstalosti významných československých právníků a politiků v Hoover Institution Archives, Stanford University, Kalifornie. PHS 35, 2000, s. 231–240.

0062

Kuklík, Jan – Němeček, Jan: České a československé archivní dokumenty v Archivu Hooverova institutu. Soudobé dejiny 5, 1998, č. 1, s. 95–116. Rés. angl. s. 190.

0063

Němeček, Jan: Bohemika k 1. polovině 20. století v Hoover Institution Archives ve Stanfordu. SIPř 83, 1997, č. 3, s. 335–339.

0064

Novák, Jozef – Roháč, Juraj: Problémy výuky archivnictva na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave v súčasnosti. In: AUC Phil et Hist 1, 1996 [vyd. 1997], s. 41–44. Rés. něm. s. 160. (= Z pomocných věd historických XIII. Pomocné vědy historické a jejich místo mezi historickými obory.)

0065

Průvodce po fondech a sbírkách Vojenského historického archívu. Díl II. (1939–1945). [Aut. textu]: Baláž, Julius – Hlušíčková, Růžena – Pivcová, Zuzana. P.: Historický ústav Armády ČR 1999. 103 s.

0066

Rákos, Elo: Theoretical Questions Related to Archival Fonds in Slovak Archives. SAP 49, 1999, č. 2, s. 437–451. Rés. angl. s. 437. Rés. něm. s. 451.

0067

Slovenská archivistika. Roč. 31, 1996, č. 1. [Rec.]: Šamberger Zdeněk, AČ 46, 1996, č. 4, s. 246–249.

0068

Slovenská archivistika. Roč. 31, 1996, č. 2. [Rec.]: Šamberger Zdeněk, AČ 47, 1997, č. 2, s. 119–121.

0069

Slovenská archivistika. Roč. 32, 1997, č. 1. [Rec.]: Šamberger Zdeněk, AČ 48, 1998, č. 1, s. 51–54; týž: AČ 48, 1998, č. 2, s. 119–121.

0070

Slovenská archivistika. Roč. 33, 1998, č. 1. [Rec.]: Šamberger Zdeněk, AČ 48, 1998, č. 4, s. 255–257.

0071

Slovenská archivistika. Roč. 33, 1998, č. 2. [Rec.]: Šamberger Zdeněk, AČ 49, 1999, č. 2, s. 144–146.

0072

Slovenská archivistika. Roč. 34, 1999, č. 1, 2. Rec.: Šamberger Zdeněk, AČ 50, 2000, č. 1, s. 52–55; týž: AČ 50, 2000, č. 3, s. 182–185.

0073

Sluka, Václav: Bitva u Zborova a zborovská tradice v dokumentech VHA. In: Zborov 1917–1997. P., Ministerstvo obrany ČR – AVIS 1997, s. 121–134, fot.

0074

Šeregi, Jozef: Niekoľko poznámok o výpočtovej technike a automatizácii v štátnych archívoch Slovenskej republiky a o ich aplikácii v administratívnom systéme MV SR. In: 6. celostátní konference archivářů ČR. Výpočetní technika v archivnictví. P., Státní ústřední archiv 1996, s. 20–24.

0075

Valášek, Hubert: Opomíjené prameny ke klíčovým otázkám politického vývoje Československa v bezprostředně poválečném období. Materiály v Moravském zemském archívu. Česko-slovenská historická ročenka 1996, s. 79–86. Rés. něm.

Srov. tiež č.: 149, 151, 202, 1694

Knihovnictví

0076

Automatizace knihovnických procesů 1997. Sborník ze semináře pořádaného 9.–10. září 1997 na Univerzitě Karlově v Praze. P., SKIP 1997. 86 s. [Z obsahu]: Makulová, Soňa: Teória a prax budovania digitálnych knižnic, s. 43–54; Klimlička, Štefan: Publikačná činnosť na internete, s. 78–85.

0077

Katuščík, Dušan: Minulosť a súčasnosť slovenského knihovníctva. Knihovny v období padesáti let 1948–1998. In: Knihovny súčasnosti '98. Sborník ze 6. konference, konané ve dnech 20.–22. října v Seči u Chrudimi. B., SDRUK 1998, s. 60–69.

Srov. tiež č.: 156, 431, 598

Muzejnictví a muzeologie, galerie

0078

Bohumil Haluzický (8. 3. 1879 – 11. 1. 1957). StudCom et Hist. Almanach ke 100. výročí Muzea J. A. Komenského v Uherském Brodě 28, 1998, č. 59–60, s. 130–131.

0079

Formánek, Petr: Týlový a spojovací materiál čes. legii ve sbírkách Vojenského muzea. In: Zborov 1917–1997. P., Ministerstvo obrany ČR – AVIS 1997, s. 118.

0080

Klimek, Antonín: Průvodce armádním muzeem. 2. opr. a dopl. vyd. P., Historický ústav Armády ČR 1996. 99 s. Rés. angl. s. 87–91.

0081

Krejčí, František: Zborov ve fondu varia Vojenského muzea. In: Zborov 1917–1997. P., Ministerstvo obrany ČR – AVIS 1997, s. 119–120.

0082

Pančuhová, Eva: Prvky ľubostnej mágie v rodinnom zvykosloví v zbierkovom fonde Slovenského národného múzea Etnografického múzea v Martine. In: Magie a náboženství. [Sborník příspěvků z konference karpátologické komise pro lidové obyčaje MKKK konané ve Velehradě v roce 1997]. Uherské Hradiště, Slováké muzeum 1997, s. 135–141. Rés. angl., něm. s. 140–141.

0083

Pařík, Arno: The Slovak Jewish Museum in Prešov (Eperjes). JudBoh 30–31, 1994–1995 [vyd. 1996], s. 91–107.

0084

Petrik, Jozef: Dokumentácia výroby a spracovania železa. In: Tradície a súčasnosť železárskej výroby. Materiály z konferencie konanej v Muzeu Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech dne 20.–22. 9. 1995. Rokycany, Muz. Dr. Bohuslava Horáka 1996, s. 111–116.

0085

Ráboň, Martin: Muzea a památníky v objektech čs. opevnění z let 1935–1938. Miniprůvodce. B., Společnost přátel československého opevnění 1998. 32 s.

0086

Secká, Milena: Krajanské muzeum československé. [Náprstkovo muzeum v Praze]. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 678–680. Rés. angl. s. 680.

0087

Skružný, Ludvík: Keramické dymníky zvané „kochy“, „košky“, „kozuby“, „krby“, „krbečky“, „sopouchy“ v ikonografickém materiálu Chebského muzea v Chebu a ve sbírkových fondech moravských, slovenských i českých muzeí. Sborník Chebského muzea 1998 [vyd. 1999], s. 139–159. Rés. něm. s. 158–159.

0088

Soka, Milan: Jubileum Stredoslovenského múzea z hľadiska archeologie. ArchHist 25, 2000, s. 447–450.

0089

Stursová, Květoslava: Dokumentace tělovýchovy a sportu v socialistickém Československu 1948–1989. In: Historie tělesné kultury a sportu. Sborník studií. Díl I. P., Národní muzeum 1996, s. 5–24.

0090

Stursová, Květoslava: Sokolská dokumentace v Tyršově muzeu tělesné výchovy a sportu v Praze – NM. In: Sokol, jeho vznik, vývoj a význam. P., Organizační výbor mezinárodní konference 1998, s. 208–214. Rés. něm. s. 214.

0091

Vontorčík, Jozef: Slovenské poľnohospodárske muzeum v Nitre, jeho vznik, vývoj a činnosť. VPNZemM 30, 1996, s. 155–167. Rés. něm., angl., franc. s. 165–167.

Srov. též č.: 1931

Výstavy a výstavnictví. Obecně, dějiny výstavnictví

0092

Česká slavistika 1993–1997. Katalog výstavy pořádané v rámci XVII. mezinárodního sjezdu slavistů v Krakově. [Sest.]: Račůnková, Zdeňka – Řeháková, Michaela. P., Národní knihovna ČR 1998. 59 s.

0093

Uhrinová, Mária: Prvá drotárska výstava v Českej republike. UaŘ 41, 1999, č. 4, s. 66–67. Rés. angl. s. 79. [Drátenictví – umění a řemeslo. Výstava ze sbírek Povážského muzea v Žilině v Jilovém u Prahy v r. 1999]

Vědecké instituce. Vysoké školy, vědecké společnosti, komise

0094

-red -: Správa o činnosti Slovenskej JKF pri SAV za rok 1994. ZJKF 36–37, 1994–1995 [vyd. 1996], s. 103–104.

0095

Beran, Jiří: Perspektivy a dobová i dějinná omezení ČSAV v období jejího vzniku. In: Věda v Československu v letech 1945–1953. Sborník z konference. (Praha, 18.–19. 11. 1998). P., Karolinum 1999, s. 121–137.

0096

Brádrlerová, Daniela – Kmochová, Nataša: Likvidační komise ČSAV. In: Věda v Československu v letech 1945–1953. Sborník z konference. (Praha, 18.–19. 11. 1998). P., Karolinum 1999, s. 139–148.

0097

Connelly, John: Hochschulpolitik in der ČSR in vergleichender Perspektive 1945–1954. In: Věda v Československu v letech 1945–1953. Sborník z konference. (Praha, 18.–19. 11. 1998). P., Karolinum 1999, s. 247–251.

0098

Holec, Roman: Slovensko-česká komisia historikov (november 1994 – jún 1996). Česko-slovenská historická ročenka 1996, s. 195–198.

0099

Holec, Roman: Slovensko-česká komisia historikov (jún 1996–júl 1997). Česko-slovenská historická ročenka 1997, s. 303–305.

0100

Holec, Roman: Slovensko-česká komisia historikov (júl 1997–august 1998). Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 219–220.

0101

Holec, Roman: Slovensko-česká komisia historikov (september 1998–august 1999). Česko-slovenská historická ročenka 1999, s. 295–297.

0102

Holec, Roman: Správa o stave bohemistiky na Univerzite Komenského v Bratislave. Česko-slovenská historická ročenka 1997, s. 323–324.

0103

Hrabovec, Ivan: Prinos Banskotiavnickej lekárskej a prírodovedeckej spoločnosti k výskumu flóry a fauny Slovenska. DVT 30, 1997, č. 3, s. 181–186. Rés. angl. s. 186.

0104

Chmel, Rudolf: Slovakistika na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Česko-slovenská historická ročenka 1996, s. 231–232.

0105

Klačka, Jozef: Postavenie Umeleckej a vedeckej rady vo vede na Slovensku a jej vzťah k Čechám. In: Věda v Československu v letech 1945–1953. Sborník z konference. (Praha, 18.–19. 11. 1998). P., Karolinum 1999, s. 205–209.

0106

Lukačka, Ján: XI. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti. Česko-slovenská historická ročenka 1996, s. 232–233. [Trenčín, 27.–29. 6. 1996].

0107

Mathauser, Zdeněk: Čtyřicet let Univerzity Konstantina Filozofa v Nitre. Slavia 69, 2000, č. 2, s. 253–254.

0108

Menoslov členov Slovensko-českej/Česko-slovenskej komisie historikov. Česko-slovenská historická ročenka 1996, s. 201–202.

0109

Mišková, Alena – Barviková, Hana – Šmidák, Miroslav: Československá akademie věd 1969–1972. Restaurace komunistické moci ve vědě. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998. 149 s. Rés. angl. s. 147–149. (= Sešity ÚSD AV ČR 30.) Zpr.: -J.Z.-, HaV 48, 1999, č. 2, s. 492.

0110

Oravec, Tomáš: Správa o činnosti SJKF v roku 1995. ZJKF 38–39, 1997, s. 135–136.

0111

Oravec, Tomáš: Správa o činnosti SJKF v roku 1996. ZJKF 38–39, 1997, s. 139.

0112

Oravec, Tomáš: Správa o činnosti SJKF v roku 1997. ZJKF 40, 1998, č. 1–2, s. 157.

0113

Pátý, Libor: Obnovení činnosti Jednoty československých matematiků a fyziků. In: Věda v Československu v letech 1953–1963. Sborník z konference (Praha, 23.–24. listopadu 1999). P., Arenga 2000, s. 247–251.

0114

Podaný, Václav: K mimovysokoškolskému výzkumu v meziválečném Československu. Historická Olomouc 11, 1998, s. 269–281.

0115

Pokorná, Magdaléna: Ediční činnost ČSAV v letech 1953–1961. In: Věda v Československu v letech 1953–1963. Sborník z konference (Praha, 23.–24. listopadu 1999). P., Arenga 2000, s. 127–153.

0116

Pokorná, Magdaléna: Sjednocením proti jednotě. Spor o budoucí podobu Akademie věd. In: Věda v Československu v letech 1945–1953. Sborník z konference. (Praha, 18.–19. 11. 1998). P., Karolinum 1999, s. 105–120.

0117

Pospišil, Ivo: Budování slovakistiky na Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Česko-slovenská historická ročenka 1997, s. 321–322.

0118

Právnicki na Univerzite Komenského v Bratislave – 75 rokov činnosti právnickej fakulty UK (1921–1996). [Sest. a upravili:] Blaho, Peter – Vlková, Eva. Br., Vydav. odd. Právnickej fakulty Univerzity Komenského 1996. 282 s. [Rec.:] Litsch Karel, AUC HUCP 39, 1998 [vyd. 2000], č. 1–2, s. 165–166; též: Vojáček, Ladislav, PHS 35, 2000, s. 296–297.

0119

Romsauer, Peter: Katedra archeologie v Nitre. AR 51, 1999, č. 4, s. 880–882.

0120

Schulz, Jindřich: Slovakistika na Univerzitě Palackého v Olomouci. Česko-slovenská historická ročenka 1997, s. 324.

0121

Stanová, Mária: Vojenská historická veda na Slovensku v publikačnej tvorbe Vojenského historického ústavu. Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 236–244.

0122

Škoviera, Daniel: Sedemdesiat rokov klasickej filologie na filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. ZJKF 36–37, 1994–1995 [vyd. 1996], s. 13–19. Rés. lat.

0123

Škoviera, Daniel: Správa o činnosti Slovenskej JKF pri SAV za rok 1993. ZJKF 36–37, 1994–1995 [vyd. 1996], s. 100–101.

0124

Špirudová, Jana: K činnosti Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi při Slovanském ústavu. *Slavia* 68, 1999, č. 3–4, s. 471–482.

0125

Štefanovičová, T[atiana]: Katedra archeologie FF UK Bratislava v školskom roku 1996–1997. *AR* 50, 1998, č. 3, s. 697–698. Srov. též č.: 237, 239, 241, 245, 261, 302, 412, 430, 630, 715, 716, 887, 894, 927, 929, 931–931, 939, 1380, 1382. 1410. 1820. 1856, 1860, 1885, 1887, 1888, 1890, 1891, 1893, 1894, 1917, 1918, 1920

Konference a semináře

0126

-rv-. Mezinárodní konference o dění v letech 1848/49–1918/19 ve střední Evropě. *SIPř* 85, 1999, č. 1, s. 96–97. [Prešov, 11.–12. 11. 1998].

0127

Anděl, Rudolf: Slovo úvodem. In: Česko-slovenské vztahy. Slovensko-české vztahy. Liberecký seminář 1996, 1997. Liberec, Technická univerzita 1998, s. 9–15. Rés. něm. s. 15.

0128

Beneš, Bohuslav: Problémy mezigeneračního přenosu hodnot kultury. *ČL* 87, 2000, č. 1, s. 71–72. [Bratislava, 15.–16. 6. 1999].

0129

Beneš, Bohuslav: Žena a ženský princip vo folklóre a v obradoch. *ČL* 85, 1998, č. 3, s. 263–264. [Senec, 7.–8. 10. 1997].

0130

Bílek, Jiří: Nejen o Slovensku a armádě. *HaV* 45, 1996, č. 6, s. 179–181. [Bratislava, 17.–19. 9. 1996].

0131

Bláhová, Marie: Svatopluk 894–1994. *MHB* 4, 1995 [vyd. 1997], s. 400–402. [Slovensko, Nitra, 3.–6. 10. 1994].

0132

Broklová, Eva: Setkání historiků smíšených komisí francouzsko-německé, polsko-německé, česko-německé a slovensko-německé, Praha, 29.–31. března 1996. *Politologická revue* 1996, č. 1, s. 108–110. [Praha, 29.–31. 3. 1996].

0133

Burešová, Jana: Konference Úloha a význam agrárního hnutí v českých a československých dějinách. *ČMM* 118, 1999, č. 2, s. 618–620. [Sedmihorky, 24.–26. 6. 1999].

0134

Čelko, Vojtech: Liberecký česko-slovenský seminář po osmy raz. *DaS* 20, 1998, č. 5, s. 58. [Liberec, 1998].

0135

Čelko, Vojtech: Siedmy ročník Libereckého seminára. *DaS* 20, 1998, č. 1, s. 57. [Liberec, 28.–29. 8. 1997].

0136

Čelko, Vojtech – Polívka, Miloslav: Slovenští historikové v Praze. *Akademický bulletin AV ČR* [8], 2000, č. 11, s. 19. [Praha].

0137

Daničková, Sylva: Československo 1918–1938 aneb Pravda mýtu. *Akademický bulletin* 1998, č. 12, Příloha *Akademického bulletinu*, s. 1. [Praha, 5.–8. 10. 1998].

0138

Daničková, Sylva: Rozhovory z konference. *Akademický bulletin* 1998, č. 12, Příloha *Akademického bulletinu*, s. V–VIII. [Československo 1918–1938, Praha, 5.–8. 10. 1998].

0139

Dvořáková, Vladimíra: Deset let po: Propad či úspěch? *Politologická revue* 5, 1999, č. 1, s. 140–141. [Bratislava, 21.–23. 1. 1999].

0140

Galuška, Luděk: Dvě výročí slovenské archeologie. Seminář Piešťanský region a dávnověké dějiny Slovenska. *Slovácko* 40, 1998, s. 137–138. [Piešťany, 29. 6. 1998].

0141

Galuška, Luděk: Pracovní seminář ke 40. výročí zahájení výzkumu Bratislavského hradu. *Slovácko* 40, 1998, s. 138–139. [Bratislava, 7.–8. 9. 1998].

0142

Galuška, Luděk: Velká Morava mezi východem a západem. *Slovácko* 1999 [vyd. 2000], s. 167–173. [Uherské Hradiště, 28. 9.–1. 10. 1999].

0143

Gebhart, Jan: Vědecké zasedání k osobnosti Milana Hodži. *Bulletin HÚ AV ČR* 9, 1998, č. 2, s. 40–41. [Praha, 25.–26. 11. 1998].

0144

Harna, Josef: „Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě“. *ČČH* 97, 1999, č. 1, s. 184–188. [Praha, 5.–8. 10. 1998].

0145

Hauptová, Z[oe] – Havlíková, L[ubomira] – Šišková, R[ůžena]: Konference „Pavol Jozef Šafárik a slavistika“. *Slavia* 65, 1996, č. 1–2, s. 228–231. [Prešov, 26.–29. 9. 1995].

0146

Holec, Roman: Konferencia o úlohe a význame agrárneho hnutia v českých a československých dejinách. *Česko-slovenská historická ročenka* 1999, s. 338–341. [Sedmihorky, 24.–26. 6. 1999].

0147

Holec, Roman: Seminár k vzniku ČSR v roku 1918. *Česko-slovenská historická ročenka* 1997, s. 304–305. [Liberec, 27.–28. 8. 1996].

0148

Holec, Roman: Seminár občiansky a národnostný princíp v československej demokracii (1918–1938). *Česko-slovenská historická ročenka* 1997, s. 306. [Olomouc, 3. 10. 1996].

0149

Hradecká, Vladimíra: Několik zamyšlení nad česko-slovenskými archivními kontakty. *Archivní čtvrtletník* 4, 1996, č. 3–4, s. 53–54. [Tály, 15.–17. 10. 1996].

0150

Hradecká, Vladimíra: Odborná konference Věda v Československu v letech 1945–1953. *AČ* 6, 1998, č. 3–4, s. 44–45. [Praha, 18.–19. 11. 1998].

0151

Hradecká, Vladimíra: První archivní dny ve Slovenské republice. *Archivní čtvrtletník* 5, 1997, č. 2, s. 26–28. [Poprad, 14.–16. 10. 1997].

0152

Hradecká, Vladimíra: První archivní dny ve Slovenské republice. *AČ* 48, 1998, č. 1, s. 40–41. [Poprad, 14.–16. 10. 1997].

0153

Hrušková, Věra: Českoslovenství, středoevropanství, evropanství. *Dem* 40, 1998, č. 1, s. 63. [Luhačovice, 25.–26. 8. 1997].

0154

Hubík, Stanislav: Descartes v Prešově. *FČ* 44, 1996, č. 5, s. 888–890. [Prešov, 28. 3.–29. 3. 1996].

0155

Cholinský, Jan: Konference o agrárním hnutí v českých a československých dějinách. *SE* 15, 1999, č. 92/93, s. IV–VII. [Lázně Sedmihorky, 24.–26. 6. 1999].

0156

Kašparová, Jaroslava: Seminář o dějinách knižní kultury v Banské Štiavnici. *NK* 10, 1999, č. 6, s. 300. [Banská Štiavnica, 17.–19. 11. 1999].

0157

Kohárová, Marta: Česko-slovenské vztahy V. (Česká a slovenská společnost mezi válkou a mírem v letech 1945–1946). *LKH-Hradec Králové* 1996, č. 10, s. 36. [Liberec, 21.–22. 8. 1995].

0158

Kohárová, Marta: Tvorba učebnic dějepisu v Polsku, na Slovensku a v České republice. *LKH-Hradec Králové* 1996, č. 10, s. 35. [Brno, 21.–22. 6. 1995].

0159

Kolář, František: Česko-slovensko-francouzská kolokvia z moderních dějin. Úvod. *Moderní dějiny* 8, 2000, s. 197–200. Rés. něm., angl. s. 199–200. [Paříž, říjen 1990; Bratislava, listopad 1992; Paříž, říjen 1994; Praha, listopad 1996; Paříž, říjen 1998].

0160

Kolář, František: Kolokvium českých, francouzských a slovenských historiků v Paříži. *ČČH* 97, 1999, č. 3, s. 676. [Paříž, 30.–31. 10. 1998].

0161

Kolář, František: Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1939. *ČČH* 95, 1997, č. 3–4, s. 836–838. [Prešov, 8.–10. 4. 1997].

0162

Kovačka, Miloš: 9. Slovenská bibliografická konferencia. *NK* 8, 1997, č. 1, s. 18–19. [Martin, 28.–30. 10. 1996].

0163

Kučera, Petr: Kolokvium o životě a díle Dionýze Ďurišina. *Slavia* 66, 1997, č. 3, s. 379–380. [Bratislava, 16. 4. 1997–]

0164

Kužel, Stanislav: Determinanty etnickej identity. *ČL* 85, 1998, č. 2, s. 174. [Senec, 6.–7. 11. 1997].

- 0165**
Kvaček, Robert: Česko-slovenský seminář poosmě. Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 255. [Liberec, 24.–26. 8. 1998].
- 0166**
Kvaček, Robert: Devátý seminář o Čechách a Slovácích v Liberci. Česko-slovenská historická ročenka 1999, s. 337–338. [Liberec, 23.–24. 8. 1999].
- 0167**
Kvaček, Robert: Liberecké semináře. Česko-slovenská historická ročenka 1997, s. 325–326. [Liberec, každoročně 1991–1996, 28.–29. 8. 1997].
- 0168**
Kvaček, Robert: O autonomii a federaci v Československu. ČČH 96, 1998, č. 2, s. 475–476. [Liberec, 28.–29. 8. 1997].
- 0169**
Kvaček, Robert: Osmý česko-slovenský seminář. ČČH 97, 1999, č. 1, s. 190–191. [Liberec, 24.–26. 8. 1998].
- 0170**
Kvaček, Robert: Šesté česko-slovenské sympozium v Liberci. ČČH 94, 1996, č. 4, s. 945–946. [Liberec, 27.–28. 8. 1996].
- 0171**
Kvaček, Robert: V Liberci o české a slovenské společnosti 1948–1967. ČČH 98, 2000, č. 1, s. 216.
- 0172**
Luhačovice '97. In: Českoslovenství – středoevropanství – evropanství. Úvahy, svědectví a fakta. B., Konvoj 1998, s. 14–16. [25.–26. 8. 1997].
- 0173**
Machačová, J[ana] – Matějček, J[irí]: Sozialgeschichte, soziale Strukturen und Arbeiterbewegung im 20. Jahrhundert in Tschechien und der Slowakei. Konference v Mnichově 16. a 17. října 1998. SISb 96, 1998, č. 4, s. 316–317. [München, 16.–17. 10. 1998].
- 0174**
Malíř, Jiří: První světová válka jako mezník ve vztazích mezi Čechy, Slováky a Německou říší. ČMM 115, 1996, č. 1, s. 192–195. [Bratislava, 20.–22. 2. 1996].
- 0175**
Mášová, Hana: 4. mezinárodní sympozium k dějinám medicíny, farmacie a veterinární medicíny v Bratislavě ve dnech 1.–3. července 1999. DVT 32, 1999, č. 3, s. 187–188. [Bratislava, 1.–3. 7. 1999].
- 0176**
Melanová, Miloslava: Liberecké semináře. Zpravodaj Historického klubu 9, 1998, č. 2, s. 16–17. [1.–5. seminář: Česko-slovenské vztahy. Slovensko-české vztahy. Liberec, 1991–1995].
- 0177**
Memorandum mezinárodní odborné konference „Českoslovenství – středoevropanství – evropanství“, konané v Luhačovicích ve dnech 25. a 26. srpna 1997. In: Českoslovenství – středoevropanství – evropanství. Úvahy, svědectví a fakta. B., Konvoj 1998, s. 13.
- 0178**
Měřinský, Zdeněk: XXVIII. konferencia archeologie stredoveku. VVM 49, 1997, č. 2, s. 194. [Nitra, 23.–26. 9. 1996].
- 0179**
Mištinová, Anna: Seminario Internacional „Diálogo Interregional: Europa Centro-Oriental – América Latina“ en Bratislava. IAP 32, 1998, s. 262–263. [Bratislava, 30.–31. 5. 1997].
- 0180**
Nechvátal, Martin: Češi, Slováci a Francouzi v první polovině 19. století. ČČH 95, 1997, č. 1, s. 272–274. [Praha, 8.–9. 11. 1996].
- 0181**
Nechvátal, Martin: Češi, Slováci, Francouzi. DaS 19, 1997, č. 1, s. 59. [Praha, 8.–9. 11. 1996].
- 0182**
Nechvátal, Martin: Podkarpatská Rus v dějinách ČSR (1918–1939). DaS 19, 1997, č. 6, s. 56–57. [Prešov, 8.–10. 4. 1997].
- 0183**
Němeček, Jan: Konference o Slovenském národním povstání. SIPř 85, 1999, č. 4, s. 575–576. [Banská Bystrica, 8.–10. 6. 1999].
- 0184**
Němeček, Jan: Konference Slovensko a druhá světová vojna. SIPř 86, 2000, č. 3, s. 411–412. [Bratislava, 29.–31. 5. 2000].
- 0185**
Němeček, Jan: Vědecké zasedání k osobnosti Milana Hodži. Moderní dějiny 7, 1999, s. 7. [Praha, 25.–26. 11. 1998].
- 0186**
Novotný, Gustav: Agrární konference v Lázních Sedmihorkách – červen 1999. Slovácko 1999 [vyd. 2000], s. 273–275. [Lázně Sedmihorky, 24.–26. 6. 1999].

- 0187**
Novotný, Gustav: Tradiční setkání agrárních historiků 1998. Slovácko 40, 1998, s. 239–241. [Uherské Hradiště, 22.–23. 9. 1998].
- 0188**
Ort, Alexandr: Česko-slovenská vzájemnost a svěbytnost. Zpráva o konferenci. In: Českoslovenství součást evropanství. B., Konvoj 1996, s. 333–334. [Luhačovice 28.–29. 8. 1995].
- 0189**
Pavelčík, Jiří: 17. seminář sekce pro otázky neolitu a eneolitu Moravy a Slezska. Slovácko 40, 1998, s. 137. [Dudince, 22.–24. 9. 1998].
- 0190**
Pokorná, Magdaléna: Dvě konference o vědě v českých zemích ve 20. století. AUC HUCP 39, 1999 [vyd. 2000], č. 1–2, s. 169–171. [Věda v českých zemích za druhé světové války, Praha, 18.–19. 11. 1997; Věda v Československu 1945–53, Praha, 18.–19. 11. 1998].
- 0191**
Polívka, Miloslav: Hospodářská integrace a formování států ve střední a jihovýchodní Evropě v raném novověku (1450–1650). ČČH 96, 1998, č. 3, s. 694–695. [Budapest, 21.–22. 2. 1998].
- 0192**
Polívka, Miloslav: Slovo o dějinách. ČČH 98, 2000, č. 4, s. 915–916. [Praha, 5. 10. 2000].
- 0193**
Pospíšil, Vít: Vzpomínka na legie a vznik ČSR. ČMM 118, 1999, č. 1, s. 309–311. [Brno, 7. 10. 1998].
- 0194**
Pousta, Zdeněk: Věda v Československu v letech 1945–1953. ČČH 97, 1999, č. 2, s. 438–440. [Praha, 18.–19. 11. 1998].
- 0195**
Pšenák, Jozef: Duchovný odkaz Jana Amosa Komenského Slovensku. Správa o medzinárodnom koleniologickom kolokviu v Puchove a Beluškých Slatinách v dňoch 10.–11. 11. 1998. StudCom et Hist 29, 1999, č. 61, s. 212–214.
- 0196**
Schelle, Karel – Židlická, Michaela: 1. sympozium českých a slovenských romanistů. PHS 34, 1997, s. 328–329. [Brno, 20. 11. 1993].
- 0197**
Slezák, Lubomír: České a slovenské zemědělství v letech druhé světové války – Uherské Hradiště, 17.–18. 4. 1996. ČČH 95, 1997, č. 1, s. 275–278. [Uherské Hradiště, 17.–18. 4. 1996].
- 0198**
Slezák, Lubomír: Zemědělství na rozcestí 1945–1948. ČČH 97, 1999, č. 2, s. 437–438. [Uherské Hradiště, 22.–23. 9. 1998].
- 0199**
Smetana, Vít: Mezinárodní historická konference. Demokratická revoluce v Československu 1989, předpoklady, průběh a bezprostřední výsledky. Soudobé dějiny 6, 1999, č. 4, s. 627–637. Rés. angl. s. 672–673. [Praha, 14.–16. 10. 1999].
- 0200**
Smetana, Vít: Vydárená konference k sametovému výročí. DaS 21, 1999, č. 6, s. 4–5. [Praha, 14.–16. 10. 1999].
- 0201**
Smutná, Kateřina: Konference slovenských archivářů v Šamorině. AČ 49, 1999, č. 2, s. 130–131. [Šamorín, 13.–15. 10. 1998].
- 0202**
Smutná, Kateřina: Zpráva o konferenci slovenských archivářů v Šamorině. Archivní čtvrtletník 6, 1998, č. 3–4, s. 39–40. [13.–15. 10. 1998].
- 0203**
Soukup, Ladislav: Právněhistorická konference. Vývoj československého práva 1945–1990. PHS 35, 2000, s. 310–314. [Praha, 8.–10. 9. 1998].
- 0204**
Šebek, Jaroslav: Konference Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. SIPř 84, 1998, č. 4, s. 405. [Praha, 5.–8. 10. 1998].
- 0205**
Šebek, Jaroslav: Konference Osud demokracie ve střední Evropě. Akademický bulletin 1998, č. 12. Příloha Akademického bulletinu, s. II. [Praha, 5.–8. 10. 1998].
- 0206**
Šebek, Jaroslav: Vědecké kolokvium „Co nevíme o první republice“. Bulletin HÚ AV ČR 10, 1999, č. 1, s. 42–43. [Praha, 25. 3. 1999].
- 0207**
Šedivý, Ivan: Diskuse „Co nevíme o první republice“. HaV 48, 1999, č. 2, s. 463. [Praha, 25. 3. 1999].

0208

Šedivý, Ivan: Mezinárodní vědecká konference Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. HaV 47, 1998, č. 6, s. 181–183. [Praha, 5.–8. 10. 1998].

0209

Škoviera, Daniel: Vaňorného Vysoké Mýto. ZJKF 40, 1998, č. 1–2, s. 111–112. [Vysoké Mýto, 7. 11.–9. 11. 1996].

0210

Šrajero, Olga: Češi a Slováci 1948–1967. SISb 96, 1998, č. 1, s. 77–78. [Brno, 22.–23. 10. 1997].

0211

Šrajero, Olga: Hranice a pohraničie ako filozofický, sociokultúrny, politický, historický a geografický fenomén. SISb 97, 1999, č. 3–4, s. 314–315. [Ostrava, 4.–5. 5. 1999].

0212

Šrajero, Olga: Jazyk a školstvo národnostných menšín na Slovensku a v krajinách strednej Európy v 2. polovici 20. storočia. SISb 98, 2000, č. 1–2, s. 156–158. [Stará Lesná, 28.–29. 10. 1999].

0213

Šrajero, Olga: Národnostné menšiny a majoritná spoločnosť v Českej republike a v krajinách strednej Európy v 90. rokoch. DEM 41, 1999, č. 1, s. 66–67. [Opava, 13.–14. 10. 1998].

0214

Šrajero, Olga: Národnostní menšiny a majoritní společnost v České republice a v zemích střední Evropy v 90. letech. SISb 96, 1998, č. 4, s. 312–315. [Opava, 13.–14. 10. 1998].

0215

Švorc, Peter: Stredoeurópske národy na križovatkách novodobých dejín 1848–1918. Česko-slovenská historická ročenka 1999, s. 341–344. [Prešov, 11.–12. 11. 1998].

0216

Těšínská, Emilie: 3. česko-slovenské sympozium k dějinám medicíny, farmacie a veterinární medicíny, s mezinárodní účastí. DVT 29, 1996, č. 4, s. 253–256. [Benešov 25.–27. 6. 1996].

0217

Unger, Josef: Konference „Korene európskej civilizácie“ v Bratislave. VVM 52, 2000, č. 2, s. 195–196. [Bratislava, 10.–11. 2. 2000].

0218

Vošahliková, Pavla: Společnosti a mezietnické vztahy ve východní a střední Evropě v 19. století. ČČH 96, 1998, č. 3, s. 695. [Budapest, 26.–28. 2. 1998].

0219

Wihoda, Martin: Kulatý stůl Velká Morava: její vznik, rozvoj a dědictví. ČMM 118, 1999, č. 2, s. 624–625. [Kravsko u Znojma, 1.–3. 11. 1999].

0220

Zabloudivá, Jitka: Generál M. R. Štefánik – voják a diplomat. HaV 48, 1999, č. 3, s. 682–683. [Bratislava, 4.–5. 5. 1999].

0221

Zavacká, Marina: Poznámky na margo konferencie k 60. výročí vzniku slovenskej republiky. Česko-slovenská historická ročenka 1999, s. 355–357. [Bratislava].

0222

Zelenka, Miloš: Mezinárodní konference o dějinách slavistiky. Slavia 66, 1997, č. 4, s. 510–511. [Stará Lesná, 5.–8. 9. 1997].

0223

Zelenková, Anna: Konferencia o česko-slovenskej vzájomnosti a nezájomnosti. Slavia 69, 2000, č. 2, s. 259–260. [Brno, 17. 11. 1999].

0224

Zudová-Lešková, Zlatica: Cesta k pokusu o společenskú reformu roku 1968. HaV 47, 1998, č. 5, s. 150–152. [Křpáčov, 9.–10. 6. 1998].

0225

Zudová-Lešková, Zlatica: Milan Hodža a slovenská otázka. HaV 48, 1999, č. 1, s. 215–217. [Praha, 25.–26. 11. 1998].

Srov. též č.: 356, 415

Vyučování dějepisu. Učebnice

0226

Alberty, Julius: Fenomén historickej osobnosti vo vyučovaní dejepisu. SbFF-Ostrava 175, 1998, č. 6, s. 109–119. Rés. něm. s. 119.

0227

Bad'urik, Jozef: Štúdium a poslanie historie na konci 20. storočia. AUPO Historica 27, 1996 [vyd. 1998], s. 9–11. Rés. něm. (= Sborník prací historických 15.)

0228

Česko-slovenská vzájemnost a nezájemnost. [Ed.]: Pospíšil, Ivo – Zelenka, Miloš. B., Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity 2000. 148 s. [učebnice pro vysoké školy]

0229

Československá zahraniční politika 1914–1945. (Dokumenty.) [Výběr a komentáře]: Veselý, Zdeněk. P., Vysoká škola ekonomická v Praze 2000. 319 s., mp.

0230

Dějiny vědy a techniky. Výuka na českých a slovenských vysokých školách. [Red.]: Foltá, Jaroslav. Sv. [1]. P., Národní technické muzeum 1996. 34 s. (= Rozpravy NTM v Praze. Č. 140.) [Přehled výuky dějinám věd a techniky na českých a některých slovenských VŠ. Sestaveno na základě dotazníků rozeslaných fakultám, katedrám a jednotlivcům v únoru 1995.]

0231

Dullová, Valéria: Regionálne dejiny ako didaktický fenomén. Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně 16, 1997, s. 97–102. Rés. něm.

0232

Dullová, Valéria: Vplyv učebnic dejepisu na formovanie historického vedomia. In: Tvorba učebnic dejepisu v Polsku, na Slovensku a v České republice. B., CERM 1996 [vyd. 1997], s. 17–24.

0233

Fremal, Karol: Obraz Slovákov a dejiny Slovenska v súčasných českých učebniciach dejepisu. Marginalia Historica 3, 1999, s. 255–278.

0234

Fremal, Karol: Obraz Slovákov a dejiny Slovenska v rokoch 1938–1945 v súčasných českých učebniciach dejepisu. SbFF-Ostrava 182, 1999, č. 7, s. 199–205. Rés. něm. s. 205.

0235

Gracová, Blažena: Slezsko ve školních učebnicích českých a československých dějin. In: Slezsko v dějinách českého státu. Šenov u Ostravy, Tilia 1998, s. 47–54. Rés. pol. s. 400, s. 419.

0236

Gracová, Blažena: T. G. Masaryk a první československá republika ve vědomí české studující mládeže. In: Spory o dějiny. Sborník kritických textů. Díl 3. P., Masarykův ústav AV ČR 2000, s. 128–141. Rés. angl. s. 189–190.

0237

História medicíny vo výučbe sociálnej medicíny na Lekárskej fakulte Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. [Aut.]: Jiroušková, Marta – Kovářová, Mária – Pudelský, Marcel – Katreniaková, Zuzana. Dějiny vědy a techniky 5, 1998 [vyd. 2000], s. 85–86.

0238

Chyba, Juraj: Dejiny techniky a vytváranie profilu inžiniera. Dějiny vědy a techniky 3, 1997, s. 126–129.

0239

Chyba, Juraj: Vyučovanie dejin techniky na Materiálovotechnologickej fakulte a na ďalších fakultách STU v Bratislave. Dějiny vědy a techniky 5, 1998 [vyd. 2000], s. 78–79.

0240

Jirásek, Zdeněk – Pisková, Milada: Čítanka k obecným a českým dějinám 20. století. Opava, Slezská univerzita 1997. 272 s.

0241

Mlynárik, Ján: Dejiny Slovenska vo výučbe historie na Filozofickej fakulte UK po roku 1918. In: Příspěvky k dějinám slovákistiky na FF UK. P., Filozofická fakulta UK 1998, s. 121–147.

0242

Steiner, Jan – Krol, Jiří: Kapitoly z hospodářských a sociálních dějin Československa 1918–1989. Karviná, Slezská univerzita Opava 1997. 216 s.

0243

Toms, Jaroslav: Přehled dějin Československa v letech 1918–1938. Plzeň, Vydavatelství Západočeské univ. 1997. 128 s.

0244

Vaculík, Jaroslav – Čapka, František: Nástin českých dějin 20. století. B., Masarykova univerzita 1999. 234 s.

0245

Zdýcha, Pavel: K metodickým problémom vývoja a výučby DVT na TU vo Zvolene. Dějiny vědy a techniky 5, 1998 [vyd. 2000], s. 80–82.

0246

Zimek, Josef: Ústavní vývoj českého státu. B., Masarykova univerzita 1997. 177 s. (= Edice učebnic Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně č. 177.)

Srov. též č.: 158, 825, 894, 1407

Památková péče

0247

Svoboda, Gustav: Československé válečné hroby v zahraničí. P., Československá obec legionářská při Československém svazu bojovníků za svobodu 1996. 53 s. + 24 pril.

0248

Šopák, Pavel. Jan Hofman. Ke 115. výročí narození. ZPP 58, 1998, č. 10, s. 308–310.

Časopisy a sborníky

0249

1989. November a Slovensko. Chronológia a dokumenty. [Ed.]: Žatkuliak, Jozef. B., Nadácia Milana Šimečku 1999. 622 s. [Rec.]: Otáhal Milan, Soudobé dějiny 7, 2000, č. 4, s. 684–685.

0250

Acta contemporanea. K pětadesátinám Viléma Prečana. [Uspoř.]: Pecka, Jindřich. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998. 468 s.

0251

Acta oeconomica pragensia. Vědecký sborník vysoké školy ekonomické v Praze. Z hospodářských a sociálních dějin Československa 1919–1992. K 80. výročí vzniku ČR. [Red.]: Průcha, Václav. P., Vysoká škola ekonomická v P. 1998. Sv. 5. 283 s. Zpr.: -MW-, SISb 97, 1999, č. 2, s. 154.

0252

Archaeologia historica. Sborník příspěvků přednesených na 31. konferenci archeologů středověku České republiky a Slovenské republiky s hlavním zaměřením na středověké město a jeho zázemí. Banská Bystrica 27.–30. září 1999. [Ed.]: Nekuda, Vladimír. B., Muzejní a vlastivědná společnost v Brně 2000. 459 s.

0253

Archaeologia historica. Sborník příspěvků přednesených na 28. celostátní konferenci archeologů středověku České republiky a Slovenské republiky k problematice archeologie středověku. Nitra 23.–26. září 1996. [Ed.]: Nekuda, Vladimír. Sv. 22. B., Muzejní a vlastivědná společnost 1997. 406 s. Rés. něm. Zpr.: Michálek Jan, JSH 68, 1999, s. 371.

0254

Archaeologia historica. Sborník příspěvků přednesených na 29. celostátní konferenci archeologů středověku České a Slovenské republiky k problematice archeologie středověkých komunikací. Prachatice 6.–10. října 1997. [Ed.]: Nekuda, Vladimír. Sv. 23. B., Muzejní a vlastivědná společnost 1998. 526 s. Zpr.: Wolf Ondřej, Východočeské listy historické 13–14, 1998, s. 190–191; též: Michálek Jan, JSH 68, 1999, s. 371–372.

0255

Archaeologia historica. Sborník příspěvků přednesených na 30. konferenci archeologů středověku České a Slovenské republiky s hlavním zaměřením na každodenní život středověkého venkova (jeho hospodářské a sociální aspekty). Brno 12.–16. října 1998. [Uspoř. a k vyd. připravil]: Nekuda, Vladimír. Sv. 24. B., Muzejní a vlastivědná společnost v B. 1999. 480 s.

0256

Archaeologia historica. Sborník příspěvků přednesených na 27. celostátní konferenci archeologů středověku s hlavním zaměřením na středověký laický a církevní svět. Hradec Králové 16.–20. října 1995. [Ed.]: Nekuda, Vladimír. Sv. 21. B., Muzejní a vlastivědná společnost v Brně 1996. 534 s., il., mp., pl.

0257

Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948–1968. Br., VHÚ MOSR 1997. 297 s. Rec.: -J.B.-, HaV 47, 1998, č. 2, s. 189–192.

0258

Bílek, Jiří: Nový vojenskohistorický časopis na Slovensku. HaV 47, 1998, č. 1, s. 180–182. [Vojenská história].

0259

The Birth of Czechoslovakia. Seminar on the founding of the independent Czechoslovak state. [Ed.]: Wolchik, Sharon L. – Dubovický, Ivan. P., Set out [1999]. 111 s., il. [seminář. Washington 8. 10. 1998]

0260

Brandes, Detlef – Ivaničková, Edita – Pešek, Jiří: Vynútený rozchod. Vyhnanie a vysídlenie z Československa 1938–1947 v porovnaní s Poľskom, Maďarskom a Juhosláviou. Br., Veda, vydavateľstvo SAV 1999. 260 s. Rec.: Dobeš Jan, DaS 22, 2000, č. 5, s. 62–63.

0261

Brněnská slovakistika a česko-slovenské vztahy. [Ed.]: Pospíšil, Ivo. B., Masarykova univ. 1998. 159 s. Rec.: Toncrová Šárka, Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 232–233; též: Toncrová Šárka, SPFFBU(X) 48, 1998, č. 2, s. 76–77.

0262

Co nevíme o první Československé republice. Záznam z diskuse pořádané 25. března 1999 v Cefres v Praze. [Výběr a prezentace textů]: Hama, Josef – Marés, Antoine. P., CeFREs 1999 [vyd. 2000]. 114 s. (= Cahiers du CeFREs. No. 20.)

0263

České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17. a 18. 4. 1996. [Sest.]: Rašticová, Blanka. Uherské Hradiště, Slovákcké muzeum v Uherském Hradišti 1996. 159 s. (= Studie Slovákckého muzea. Sv. 1.) Zpr.: Beneš Bohuslav, ČL 86, 1999, č. 4, s. 376.

0264

České země a Československo v Evropě XIX. a XX. století. Sborník prací k 65. narozeninám prof. dr. Roberta Kvačka. [Uspoř.]: Dejmek, Jindřich – Hanzal, Josef. P., Historický ústav AV ČR 1997. 534 s. Zpr.: Prokš Petr, Bulletin HÚ AV ČR 9, 1998, č. 1, s. 23–24; též: -blk-, ZČRP 11, 1998, s. 259; též: Štefek Karel, Východočeské listy historické 13–14, 1998, s. 187; rec.: Polák Stanislav, Masarykův sborník 10, 1996–1998 [vyd. 2000], s. 393–394.

0265

Česko-slovenská historická ročenka. B., Česko-slovenská/Slovensko-česká komise historiků ve vyd. MU v B. 1996. 331 s. Rés. něm., angl. Rec.: Šmahel František, Slibné předznamenání. Nová ročenka pro československé, české i slovenské dějiny. Soudobé dějiny 4, 1997, č. 1, s. 142–143; zpr.: Pichlík Karel, HaV 46, 1997, č. 5, s. 193–194; rec.: Janák Jan, VVM 49, 1997, č. 4, s. 409–410; Zpr.: -F.K.-, [Kolář František.] ČČH 95, 1997, č. 3–4, s. 819–820.

0266

Česko-slovenská historická ročenka. B., Masarykova univ. 1997. 335 s. Zpr.: -java-, [Valenta Jaroslav.] SIF 84, 1998, č. 2, s. 231–232; též: -K.P.-, HaV 47, 1998, č. 4, s. 196–197; též: Janák Jan, VVM 50, 1998, č. 3, s. 329; též: -OŠ-, SISb 96, 1998, č. 3, s. 235–236; též: Jeřábek Miroslav, ČMM 118, 1999, č. 1, s. 260–264.

0267

Česko-slovenská historická ročenka. B., Masarykova univ. 1998. 361 s. Rec.: Janák Jan, VVM 51, 1999, č. 3, s. 328–330; zpr.: -K.P.-, HaV 48, 1999, č. 3, s. 704; rec.: Jeřábek Miroslav, ČMM 118, 1999, č. 2, s. 599–601.

0268

Česko-slovenská historická ročenka. B., Masarykova universita 1999. 361 s. Rés. angl. Zpr.: -K.P.-, HaV 49, 2000, č. 3, s. 718–719; rec.: Janák Jan, VVM 52, 2000, č. 4, s. 430–431.

0269

Česko-slovenské vztahy. Slovensko-české vztahy. Liberecký seminář 1996, 1997. [Uspoř.]: Melanová, Miloslava. Liberec, Technická univerzita 1998. 149 s. Rés. něm., angl. [Rec.]: Kocian Jiří, Zpravodaj Historického klubu 9, 1998 č. 2, s. 28–29.

0270

Česko-slovenské vztahy. Slovensko-české vztahy. Liberecký seminář 1998, 1999. [Uspoř.]: Melanová, Miloslava. Liberec, Technická univerzita 2000. 186 s. Rés. něm., angl.

0271

Československé a polské cesty ke svobodě a suverenitě. (Sborník). B., Vojenská akademie v Brně 1996. 223 s. Rec.: Markel Martin, ČMM 116, 1997, č. 2, s. 525–529.

0272

Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Sborník z mezinárodní vědecké konference. [P., 5.–8. října 1998]. Díl 1. [Uspoř.]: Valenta, Jaroslav – Voráček, Emil – Hama, Josef. P., Historický ústav AV ČR 1999. 367 s. Rec.: -J.Geb.-, SIF 86, 2000, č. 1, s. 146–147; též: Vykoupil Libor, Zpravodaj Historického klubu 11, 2000, č. 1, s. 51–53; též: Vošahlíková Pavla, Česko-slovenská historická ročenka 1999, s. 323–325.

0273

Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Sborník z mezinárodní vědecké konference. [P., 5.–8. října 1998]. Díl 2. [Uspoř.]: Valenta, Jaroslav – Voráček, Emil – Hama, Josef. P., Historický ústav AV ČR 1999. s. 368–682. Rec.: -J.Geb.-, SIF 86, 2000, č. 1, s. 146–147; též: Vykoupil Libor, Zpravodaj Historického klubu 11, 2000, č. 1, s. 51–53; též: Vošahlíková Pavla, Česko-slovenská historická ročenka 1999, s. 323–325.

0274

Československo a střední Evropa v meziválečném období. Die Tschechoslowakei und Mitteleuropa in der Zwischenkriegszeit. Věnováno 75. životnímu jubileu PhDr. Alice Teichové. [Véd. red.]: Pátek, Jaroslav. P., UK 1996. 223 s., tab. Rés. něm. (= Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica 3/1994. Studia historica 40.) Rec.: Řezanková Ivona, Vývoj střední Evropy, 1918–1938. MezVzt 1998, č. 1, s. 127–129.

0275

Českoslovenství – středoevropanství – evropanství. Úvahy, svědectví a fakta. [Ed.]: Kučerová, Stanislava a kol. B., Konvoj 1998. 536 s. Rec.: Pichlík Karel, Podivné českoslovenství. Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 259–260. [K 80. výročí vzniku Československa a dalších států Evropy. Sborník z konference. Luhačovice, 24. 8.–26. 8. 1998].

0276

Českoslovenství součást evropanství. O vzájemnosti a svébytnosti střední Evropy. Sborník odborné mezinárodní konference konané k 50. výročí osvobození Československa. Česko-slovenská vzájemnost a svébytnost v soudobé Evropě. Luhačovice 28. 8. 1995–29. 8. 1995. [Uspoř.]: Masarykův ústav AV ČR, Praha [Red.]: Kučerová, Stanislava a kol. B., Konvoj 1996. 429 s. Rés. angl. s. 431–432. Rec.: Skutil Jan, VVM 49, 1997, č. 4, s. 408–409.

0277

Dějiny hudební výchovy. Osobnosti, instituce, koncepce. Sborník z konference Janáčkiana 1996. Ostrava, Montanex 1996. 237 s., il., noty. (= Muzikologické studie. Sv. 5.) [Konference, Ostrava 23. a 24. 5. 1996. Asociace hudebních umělců a vědců.]

- 0278**
Edvard Beneš a středoevropská politika. [Ed.]: Gonéc, Vladimír. B., Masarykova univerzita v Brně 1997. 129 s. Zpr.: -J.Dk.-, [Dejmek Jindřich.] ČČH 97, 1999, č. 3, s. 659–660.
- 0279**
Etnické minority na Slovensku. História, súčasnosť, súvislosti. [Ed.]: Gajdoš, Marián – Konečný Stanislav. Košice, Spoločensko-výskumný ústav SAV 1997. 263 s. Zpr.: -O.Š.- SISb 97, 1999, č. 1, s. 71–72.
- 0280**
Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty. [Eds.]: Šesták, Miroslav – Voráček, Emil. P., Historický ústav AV ČR 2000. 640 s. Rés. angl., něm., čes.
- 0281**
Evropanství a Tomáš Garrigue Masaryk. Sborník příspěvků ze 6. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 18. listopadu 1998. [Odpovědný red.]: Martonová, Taťána. Hodonin, Masarykovo muzeum v Hodoníně 1999. 161 s.
- 0282**
Evropský kulturní prostor – jednota v rozmanitosti. Europäischer Kulturraum – Einheit in Vielfalt. European Cultural Area – Unity in Diversity. Sborník z 10. etnokartografického symposia (Třešť 25.–29. 3. 1996). [Ed.]: Vařeka, Josef – Holubová, Markéta – Petráňová, Lydia. P., Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR 1997. 248 s. Rés. něm., slov., čes. (= Český lid Supl. 84/1997.)
- 0283**
Fenomén holocaust. = The holocaust phenomenon. Sborník mezinárodní vědecké konference. Praha–Terezín 6.–8. října 1999. [Odborná redakce]: Blodig, Vojtěch. b.m. [P.,] b.n. [Kancelář prezidenta republiky, Památník Terezín] b. r. [2000]. 178 s., fot. příl.
- 0284**
Genealogicko-heraldický hlas. Časopis Slovenské genealogicko-heraldické společnosti Matice slovenskej v Martině. 6, 1996, č. 1. Rec.: -Fersl.-, HaG 29, 1996, č. 1, s. 62.
- 0285**
Historické studie. K sedmdesátinám Milana Otáhalu. [Uspoř.]: Tůma, Oldřich. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998. 287 s.
- 0286**
Kapitoly z dejín sociálnej demokracie na Slovensku. [Sest.]: Sikora, Stanislav a kol. Br., 1996. 499 s. Rec.: Kárník Zdeněk, Soudobé dějiny 5, 1998, č. 2–3, s. 370–371.
- 0287**
Masarykova filozofie pojetí demokracie a existence pluralitního politického systému 1. republiky. Sborník příspěvků ze 4. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 21.–22. 11. 1996. [Odpovědný redaktor]: Martonová, Taťána. Hodonin, b. n. [Masarykovo muzeum v Hodoníně] 1997. 105 s. Rec.: Vykoupil Libor, ČMM 117, 1998, č. 1, s. 195–197; též: Šimeček Jiří, JM 33, 1998, sv. 37, s. 306–308.
- 0288**
Milan Rastislav Štefánik. Astronome, soldat, grande figure franco-slovaque et européenne. Actes du colloque de Paris le 16 mars 1999. Conférences tenues à l'École militaire le 15 avril 1999. [Sous la direction de]: Ferenčuhová, Bohumila. Br., Spoločnosť pre dejiny a kultúru strednej a juhovýchodnej Európy [L'Association pour l'histoire et la culture de l'Europe centrale et orientale] 1999. 113 s. Zpr.: -M.Ne.-, HaV 49, 2000, č. 2, s. 465–466.
- 0289**
Moderní dějiny. Sborník k dějinám 19. a 20. století. = Modern History. [Vedoucí red.]: Hama, Josef. Sv. 4. P., Historický ústav AV ČR 1996. 319 s. Rés. něm., angl.
- 0290**
Moderní dějiny. Sborník k dějinám 19. a 20. století. = Modern History. [Vedoucí red.]: Hama, Josef. Sv. 5. P., Historický ústav AV ČR 1997 [vyd. 1998]. 330 s. Rés. něm., angl. Zpr.: Němeček Jan, Bulletin HÚ AV ČR 9, 1998, č. 2, s. 34.
- 0291**
Moderní dějiny. Sborník k dějinám 19. a 20. století. = Modern History. [Vedoucí red.]: Hama, Josef. Sv. 6. P., Historický ústav AV ČR 1998. 241 s. Rés. něm., angl. Zpr.: Šebek Jaroslav, Bulletin HÚ AV ČR 9, 1998, č. 2, s. 35.
- 0292**
Moderní dějiny. Sborník k dějinám 19. a 20. století. = Modern History. [Vedoucí red.]: Hama, Josef. Sv. 7. P., Historický ústav AV ČR 1999. 290 s. Rés. něm., angl.
- 0293**
Moderní dějiny. Sborník k dějinám 19. a 20. století. = Modern History. [Vedoucí red.]: Hama, Josef. Sv. 8. P., Historický ústav AV ČR 2000. 293 s. Rés. angl., něm.
- 0294**
Národnostní menšina a jejich sociální pozice ve střední Evropě. = National minorities and their social positions in Central Europe. Sborník z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 5.–6. 10. 1999 ve Slezském ústavu Slezského zemského muzea v Opavě. [Ed.]: Machačová, Jana – Matějček, Jiří. Opava, Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě 1999. 294 s. Rés. angl. nebo něm.

- 0295**
Numismatika 16. Br., Slovenská numizmatická spoločnosť 1998. 126 s. Rec.: Šimek E., NumL 55, 2000, č. 1, s. 13.
- 0296**
Podkarpatská Rus a Československo. Sborník ze studentské vědecké konference konané 15.–16. října 1997 v Hradci Králové. [Uspoř.]: Morávek, Jan – Landr, Petr. b.m. [Hradec Králové], b.n. b.r. 1997. 63 s.
- 0297**
Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17.–18. 5. 2000. [Odpovědný red.]: Frolec, Ivo. [Sestavila a red. upravila]: Rašticová, Blanka. Uherské Hradiště, Slováké muzeum v Uherském Hradišti 2000. 319 s. Rés. angl. (= Studie Slovákého muzea. Sv. 5.)
- 0298**
Populární literatura v české a slovenské kultuře po roce 1945. Sborník referátů z literární konference 40. Bezručovy Opavy (16.–18. 9. 1997). [Red.]: Svoboda, Richard. P., Ústav pro českou literaturu AV ČR 1998. 133 s.
- 0299**
Praha a národnosti. P., Odbor školství, mládeže a tělovýchovy Magistrátu hl. m. Prahy 1998. 148 s. Rec.: -O.Š.-, SISb 97, 1999, č. 2, s. 154–155.
- 0300**
První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci. [Red.]: Mommsen, Hans – Kováč, Dušan – Malíř, Jiří – Marková, Michaela. B., Matice moravská 2000. 272 s. (= Publikace Česko-německé a Slovensko-německé komise historiků. Sv. 5.)
- 0301**
Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998. [Ed.]: Marek, Pavel a kol. Olomouc, Katedra politologie a evropských studií FF UP v Olomouci v nakladatelství Gloria 2000. 403 s.
- 0302**
Příspěvky k dějinám slovakistiky na FF UK. [Red.]: Chmel, Rudolf. P., Filozofická fakulta UK 1998. 147 s. Rec.: Lukeš Michal – Stehlik Michal, Pražská slovakistika a její dějiny. Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 233–234; též: Měšťan Antonín, Slavia 69, 2000, č. 1, s. 123–124.
- 0303**
Reflexe dějin první československé republiky v české a slovenské historiografii. Sborník referátů přednesených na kolokviu pořádaném Historickým ústavem AV ČR v Praze 18. listopadu 1997. [Red.]: Hama, Josef. P., Historický ústav AV ČR 1998. 190 s. Zpr.: -K.P.-, HaV 47, 1998, č. 6, s. 188–189.
- 0304**
Slováci na Zakarpatskej Ukrajině. Zborník materiálů z odborného semináře konaného v Bratislavě 19. 12. 1997. [Sest.]: Čáni, Ladislav. Br., Dom zahraničných Slovákov 1998. 138 s. Rec.: -O.Š.-, SISb 97, 1999, č. 2, s. 155–156.
- 0305**
Slovanský zjazd 1848 a Slováci. [Sest.]: Mravík, J. Br., 1998. 174 s. Rec.: -M.H.-, SIPř 85, 1999, č. 3, s. 291–292.
- 0306**
Slovensko a európsky juhovýchod. Medzikultúrne vzťahy a kontexty. Zborník k životnému jubileu T. Štefanovičovej. [Ed.]: Avenarius, Alexander – Ševčíková, Zuzana. Br., 1999. 421 s., il. Rec.: Profantová Nad'a, AR 52, 2000, č. 2, s. 382–384.
- 0307**
Současný stav a perspektivy zkoumání politických stran na našem území. Sborník referátů přednesených na vědecké konferenci v Olomouci ve dnech 20.–21. října 1998. [Red.]: Marek, Pavel. Rosice u Brna, Nakl. Gloria pro Katedru politologie a evropských studií FF Univerzity Palackého v Olomouci 1999. 169 s.
- 0308**
Společnost v přerodu. Češi ve 20. století. Sborník referátů z cyklické konference Demokracie 2000. [Red.]: Doubek, Vratislav. P., Masarykův ústav AV ČR 2000. 319 s. Rés. angl., něm. [Konference, 3. 12. 1998; 4. 3. 1999; 3. 6. 1999; 23. 9. 1999; 2. 12. 1999; 1. 3. 2000.]
- 0309**
Státnost česká a československá – tradice a kontinuita. Příspěvky přednesené na vědecké konferenci konané ve dnech 4.–5. 6. 1998 v Zahrádkách. [Věd. red.]: Pavlíček, Václav. P., Univerzita Karlova – Karolinum 1999. 261 s. Rés. angl. (= Acta Universitatis Carolinae. Iuridica 1–2/1999.)
- 0310**
Sto let Masarykovy České otázky. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference pořádané pod záštitou prezidenta republiky Masarykovým ústavem Akademie věd České republiky a Masarykovou univerzitou v Brně v součinnosti s Vojenskou akademií v Brně a Masarykovým muzeem v Hodoníně za podpory České pojišťovny v Brně ve dnech 26.–29. září 1995 v Brně. P., Ústav T. G. Masaryka 1997. 375 s. Rec.: Polák Stanislav, Masarykův sborník 10, 1996–1998 [vyd. 2000], s. 386–290.
- 0311**
Střední a východní Evropa v krizi 20. století. K 70. narozeninám Zdeňka Sládka. [Věd. red.]: Veber, Václav. P., Karolinum 1998. 432 s. (= Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica 1995/3–4. Studia historica 42.) Zpr.: Cuhra Jaroslav, Soudobé dějiny 6, 1999, č. 2–3, s. 373.

0312

Střední Evropa a Podkarpatská Rus. Sborník z konference střední Evropa a Podkarpatská Rus. [22. 10. 1996–32. 10. 1996] [Red.]: Hořec, Jaromír. P., Česká expedice 1997. 115 s. (= Podkarpatská Rus. Sv. 16.)

0313

Studia Historica Nitriensia. 5, Nitra. Univerzita Konštantina Filozofa, Fakulta humanitných vied 1996. Zpr. -R.K.-, ČČH 96, 1998, č. 3, s. 677–678.

0314

T. G. Masaryk a situace v Čechách a na Moravě od konce 19. století do německé okupace Československa. Sborník příspěvků z mezinárodního vědeckého kolokvia pořádaného ve dnech 31. května–2. června 1996 v Praze v vile Lanna. [Uspoř. a redakčně připravila]: Broklová, Eva. P., Ústav T. G. Masaryka AV ČR 1998. 153 s. Zpr.: -K.P.-, HaV 47, 1998, č. 5, s. 182–183; rec.: Polák Stanislav, Masarykův sborník 10, 1996–1998 [vyd. 2000], s. 390–391.

0315

Tvorba učebnic dějepisu v Polsku, na Slovensku a v České republice. Sborník příspěvků z mezinárodní konference. [Sest.]: Vaculík, Jaroslav. B., CERM 1996 [vyd. 1997]. 114 s. [konference, Brno, 21.–22. 6. 1995, pořadatel: katedra historie Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně]

0316

Věda v Československu v letech 1953–1963. Sborník z konference (Praha, 23.–24. listopadu 1999). [Red. sv.]: Barviková, Hana. P., Arenga pro Archiv AV ČR 2000. 591 s. (= Práce z dějin vědy. = Studies in the history of sciences and humanities Sv. 1.)

0317

Věda v Československu v letech 1945–1953. Sborník z konference. (Praha, 18.–19. listopadu 1998). [Ed.]: Zilynská, Blanka - Svobodný, Petr. P., Karolinum 1999. 563 s.

0318

Vznik ČSR a Podkarpatská Rus. (Sborník z mezinárodní konference v Praze). [Uspoř.]: Balcar, Miroslav. P., Česká expedice 1999. 142 s. (= Podkarpatská Rus. Sv. 21.) [Konference, Praha 30.–31. 10. 1998]

0319

Z dějin českého bankovníctví v 19. a 20. století. = From the history of the Czech banking system in the 19th and 20th centuries. [Věd. red.]: Šouša, Jiří - Jindra, Zdeněk. P., Karolinum 2000. 209 s. Rés. angl., něm., čes. (= Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica. 5–1997. Studia Historica. 47.)

0320

Zborov 1917–1997. [Ed.]: Galandauer, Jan - Hofman, Petr - Šedivý, Ivan. P., Ministerstvo obrany ČR - AVIS 1997. 158 s., fot. pril.

0321

Zemědělství na rozcestí 1945–1948. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 22.–23. 9. 1998. [Odpovědný redaktor]: Frolec, Ivo. [Sestavila a redakčně upravila]: Rašticová, Blanka. Uherské Hradiště, Slováké muzeum v Uherském Hradišti 1998. 215 s. (= Studie Slovákého muzea. Sv. 3.) [Zpr.]: Beneš Bohuslav, ČL 87, 2000, č. 1, s. 86–87.

Srov. též č.: 345, 444, 454, 637, 655

HISTORICKÁ BIBLIOGRAFIE

0322

Bibliografie k dějinám Slovenska. (literatura vydaná do roku 1965). [Sest.]: Jankovič, Vendelín - Škroupová, Anna. Br., Academic Electronic Press 1997. 781 s. Rec.: Sedliaková Alžbeta, Soudobé dějiny 4, 1997, č. 3–4, též: Česko-slovenská historická ročenka 1999, s. 304–306.

0323

Bibliografie českých/československých dějin 1918–1995. Výběr knih, sborníků a článků vydaných v letech 1990–1995. Sv. 1., sv. 2. Rejstříky. [Zprac.]: Břeňová, Věra - Rohlíková, Slavěna - Tůma, Oldřich. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1997. 419, 148 s. Zpr.: Urbanová Jiřina, DaS 20, 1998, č. 1, s. 64; rec.: Binová Jiřina, NK 9, 1998, č. 2, s. 84; též: -E.H.-, [Hahn Eva] BohZ 39, 1998, č. 2, s. 483; též: Šimeček Zdeněk, ČMM 118, 1999, č. 1, s. 171–173; též: Trapl Miloš, JM 33, 1998, sv. 37, s. 300–301; rec: Malina Jiří, Východočeské listy historické 13–14, 1998, s. 189–190; též: Sedliaková Alžbeta, Česko-slovenská historická ročenka 1999, s. 307–308.

0324

Bibliografie českých/československých dějin 1918–1999. Výběr knih, sborníků a článků vydaných v letech 1996–1999 a doplňky za roky 1990–1995. Sv. 1., Sv. 2. Rejstříky. [Zprac.]: Břeňová, Věra - Rohlíková, Slavěna. [Spol.]: Tůma, Oldřich. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1999. 395 s., 161 s. Rec.: -V.H.-, [Horčáková Václava,] ČČH 98, 2000, č. 4, s. 855–856.

0325

Bibliografie dějin Československa za rok 1991. = The Bibliography of the History of Czechoslovakia for the Year 1991. [Sest.]: Drašnarová, Milada - Novotný, Jiří - Vaňková, Vendula - Vlk, Jan. [Slovenskou část sest.]: Sedliaková, Alžbeta. [Red.]: Horčáková, Václava - Rexová, Kristina - Šimůnek, Robert. P., Historický ústav AV ČR 1997. 340 s. (= Práce Historického ústavu AV ČR. Řada D: Bibliographia. Sv. 4.) Rec.: Polanský Luboš, Bulletin HÚ AV ČR 9, 1998, č. 2, s. 30–32; rec.: -Lu.P.- [Polanský Luboš,] ČČH 97, 1999, č. 4, s. 844.

BIBLIOGRAFIE

ústavu AV ČR. Řada D: Bibliographia. Sv. 4.) Rec.: Polanský Luboš, Bulletin HÚ AV ČR 9, 1998, č. 2, s. 30–32; rec.: -Lu.P.- [Polanský Luboš,] ČČH 97, 1999, č. 4, s. 844.

0326

Bibliografie dějin Československa za rok 1992. = The Bibliography of the History of Czechoslovakia for the Year 1992. [Sest.]: Drašnarová, Milada - Horčáková, Václava - Novotný, Jiří - Polanský, Luboš - Rexová, Kristina - Vaňková, Vendula - Vlk, Jan. [Slovenskou část sest.]: Sedliaková, Alžbeta. [Red.]: Horčáková, Václava - Novotný, Jiří - Polanský, Luboš - Rexová, Kristina. P., Historický ústav AV ČR 1998. 377 s. (= Práce Historického ústavu AV ČR. Řada D - Bibliographia. Sv. 5.) Rec.: -R.Šim.-, [Šimůnek Robert,] ČČH 97, 1999, č. 4, s. 844–845.

0327

Bibliografie dějin Českých zemí za rok 1993. = The Bibliography of the History of the Czech Lands for the Year 1993. [Sest.]: Drašnarová, Milada - Horčáková, Václava - Novotný, Jiří - Polanský, Luboš - Rexová, Kristina - Vaňková, Vendula. [Slovacika vybrala, sest. a red.]: Sedliaková, Alžbeta. [Red.]: Horčáková, Václava - Novotný, Jiří - Polanský, Luboš - Rexová, Kristina. P., Historický ústav AV ČR 1999. 350 s. Angl. předmluva s. 8. (= Práce Historického ústavu AV ČR. Řada D - Bibliographia. Sv. 6 [1.]) Rec.: -A.P.-, [Pořízka Aleš,] ČČH 98, 2000, č. 4, s. 854–855.

0328

Bibliografie dějin Českých zemí za rok 1994. = The Bibliography of the History of the Czech Lands for the Year 1994. [Sest.]: Drašnarová, Milada - Horčáková, Václava - Novotný, Jiří - Polanský, Luboš - Rexová, Kristina - Vaňková, Vendula. [Slovacika vybrala a red. přehledla]: Sedliaková, Alžbeta. P., Historický ústav AV ČR 2000. 371 s. Předmluva v angl. s. 8. (= Práce Historického ústavu AV ČR. Řada D. Bibliographia. Sv. 7 [2.]) Zpr.: -JLn.-, HaV 49, 2000, č. 4, s. 955; rec.: -A.P.-, [Pořízka Aleš,] ČČH 98, 2000, č. 4, s. 854–855.

0329

Bibliografie dějin Českých zemí za rok 1995. = The Bibliography of the History of the Czech Lands for the Year 1995. [Sest.]: Horčáková, Václava - Polanský, Luboš - Rexová, Kristina. [Slovacika vybrala a redakčně přehledla]: Sedliaková, Alžbeta. [Záznamy z oboru archeologie doplnila a redakčně přehledla]: Drašnarová, Milada. P., Historický ústav AV ČR 2000. 418 s. Předmluva v češ. a angl. s. 7–8. (= Práce Historického ústavu AV ČR. Řada D. Bibliographia. Sv. 9.)

0330

Bibliografie k dějinám Československa 1969–1990. Výběr knih, sborníků a článků vydaných v ČR v letech 1990–1999. [Zpracovaly]: Břeňová, Věra - Rohlíková, Slavěna. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1999. 136 s. (= Mezinárodní konference Demokratická revoluce v Československu 1989. Předpoklady, průběh a bezprostřední výsledky. Praha) Zpr.: -K.P.-, HaV 49, 2000, č. 1, s. 218–219.

0331

Bibliografie k soudobým dějinám. [Sest.]: Břeňová, Věra - Rohlíková, Slavěna - Tůma, Oldřich. Soudobé dějiny 5, 1998, č. 2–3, s. 373–447.

0332

Bibliografie k soudobým dějinám. [Sest.]: Břeňová, Věra - Rohlíková, Slavěna - Tůma, Oldřich. Soudobé dějiny 5, 1998, č. 4, s. 588–617.

0333

Bibliografie k soudobým dějinám. [Sest.]: Břeňová, Věra - Tůma, Oldřich. Soudobé dějiny 6, 1999, č. 1, s. 115–131.

0334

Bibliografie k soudobým dějinám. [Sest.]: Břeňová, Věra - Tůma, Oldřich. Soudobé dějiny 6, 1999, č. 2–3, s. 382–397.

0335

Bibliografie k soudobým dějinám. [Sest.]: Břeňová, Věra - Tůma, Oldřich. Soudobé dějiny 7, 2000, č. 3, s. 428–470.

0336

Bibliografie. [Sest.]: Břeňová, Věra - Rohlíková, Slavěna - Tůma, Oldřich. Soudobé dějiny 4, 1997, č. 3–4, s. 585–626. [Bibliografie k soudobým dějinám]

0337

Bibliografie. [Sest.]: Břeňová, Věra - Tůma, Oldřich. Soudobé dějiny 5, 1998, č. 1, s. 138–184. [Bibliografie k soudobým dějinám]

0338

Bibliografie. [Sest.]: Břeňová, Věra - Rohlíková, Slavěna - Tůma, Oldřich. Soudobé dějiny 3, 1996, č. 1, s. 135–159. [Bibliografie prací k soudobým českým/československým dějinám.]

0339

Bibliografie. [Sest.]: Břeňová, Věra - Rohlíková, Slavěna - Tůma, Oldřich. Soudobé dějiny 3, 1996, č. 2–3, s. 381–391. [Bibliografie prací k soudobým českým/československým dějinám.]

0340

Bibliografie. [Sest.]: Břeňová, Věra - Rohlíková, Slavěna - Tůma, Oldřich. Soudobé dějiny 3, 1996, č. 4, s. 583–598. [Bibliografie prací k soudobým českým/československým dějinám.]

0341

Bibliografie. [Sest.]: Břeňová, Věra - Rohlíková, Slavěna - Tůma, Oldřich. Soudobé dějiny 4, 1997, č. 1, s. 177–193. [Bibliografie prací k soudobým českým/československým dějinám.]

0342

Brožek, Aleš: Slovenská národní bibliografie na CD-ROM. NK 11, 2000, č. 2–3, s. 115–116.

0343

Czech and Czechoslovak History. A Bibliography of Select Monographs, Volumes of Essays, and Articles Published from 1990 to 1999. [Comp. and ed.]: Břeňová, Věra – Rohlíková, Slavěna. P., Institute of Contemporary History 2000. IX, 472 s.

0344

Československá právní romanistika v letech 1982–1945. Bibliographia studiorum ad ius Romanorum pertinentium in Bohemia et Slovenia MDCCCLXXXII–MCMXLV. [Vybr., zost. a úvod napísal]: Blaho, Peter. P., KLP-Koniasch Latin Press 1997. 68 s.

0345

Formanová, Lucie – Gruntorád, Jiří – Pribáň, Michal: Exilová periodika. Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajan-ských tisků vydávaných po roce 1945. Rychnov nad Kněžnou, Ježek 1999. 503 s.

0346

Holec, Roman: Zo slovenských historických ročeniek a periodických zborníkov. Česko-slovenská historická ročenka 1996, s. 205–209.

0347a

Horčáková, Václava: Bibliografie české historie k dějinám Československa v letech 1918–1938. In: Reflexe dějin první Československé republiky v české a slovenské historiografii. P., HU AV ČR 1998, s. 175–187.

0347b

Horčáková, Václava – Rexová, Kristína: Slovacika v edicích na území České republiky. Česko-slovenská historická ročenka 1996, s. 249–331.

0348

Knopp, František: Česká literatura v exilu 1948–1989. Bibliografie. [Předml.]: Dresler, Jaroslav. P., Makropulos 1996. 634 s. Rec.: Holý Jiří, ČesLit 47, 1999, č. 4, s. 446–448.

0349

Krbcová, Ilona: Výběrová bibliografie k bitvě u Zborova. In: Zborov 1917–1997. P., Ministerstvo obrany ČR – AVIS 1997, s. 135–149.

0350

O životě a díle českých a slovenských pedagogů. Literatura z let 1992–1994. [Zprac.]: Purketová, Jana. B., Moravská zemská knihovna 1996 [vyd. 1997]. 112 s.

0351

Pisková, Milada: Slovacika ve Slezském sborníku 1948–1998. Česko-slovenská historická ročenka 1999, s. 325–334.

0352

Sedliaková, Alžbeta: Bohemika v historiografii na území Slovenskej republiky. Výberová bibliografia za roky 1990–1997. Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 265–359.

0353

Select Bibliography on Czech History. Books and Articles 1990–1999. [Comp.]: Horčáková, Václava – Rexová, Kristína – Polanský, Luboš. [Ed. and introduced.]: Pánek, Jaroslav. P., Institute of History 2000. XLVI, 333 s. (= Práce Historického ústavu AV ČR. Řada D. Bibliographia. Vol. 8.)

0354

Univ. profesor Dr. Antonín Kolář: bibliografie. [Sest.]: Lisový, Igor. České Budějovice, Jihočeská univerzita 1999. 29 s., obr. příl.

0355

Vybraná literatura k dějinám politických stran. In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 375–403.

0356

XI. mezinárodní sjezd slavistů. Bratislava 30. 8.–8. 9. 1993. Bibliografie. [Zprac.]: Rachůnková, Zdeňka – Řeháková, Michaela. P., Národní knihovna ČR 1998. VI + 365 s. Úvod angl. a rus. s. III–VI. (= Bibliografie Slovanské knihovny.)

Srov. též č.: 51, 405, 1991

SLOVNÍKOVÁ LITERATURA

0357

Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století. Díl 1. A–M. [Aut.]: Churaň, Milan a kol. 2. dopl. vyd. P., LIBRI 1998. 467 s., il.

0358

Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století. Díl 2. N–Ž. [Aut.]: Churaň, Milan a kol. 2. rozš. vyd. P., LIBRI 1998. 482 s., il.

0359

Priekopníci vedy a techniky na Slovensku. Sv. 3. [Ed.]: Tibenský, Ján – Poss, Ondrej. Br., AEP 1999. 417 s. Rec.: Nový Luboš, DVT 33, 2000, č. 4, s. 217–219.

0360

Slovník českých a slovenských výtvarných umělců. Díl 1. A–Č. (1950–1997) [Ed.]: Malý, Zbyšek. Ostrava, Výtvarné centrum Chagall 1998. 346 s., fot. (= Prameny a dokumenty.)

0361

Slovník českých a slovenských výtvarných umělců. Díl 2. D–G. (1950–1998.) [Ed.]: Malý, Zbyšek. Ostrava, Výtvarné centrum Chagall 1998. 408 s., fot. (= Prameny a dokumenty.)

0362

Slovník českých a slovenských výtvarných umělců. Díl 3. H. (1950–1999.) [Ed.]: Malý, Zbyšek. Ostrava, Výtvarné centrum Chagall 1999. 379 s., fot. (= Prameny a dokumenty.)

0363

Slovník českých a slovenských výtvarných umělců. Díl 4. CH–J. (1950–1999.) [Ed.]: Malý, Zbyšek. Ostrava, Výtvarné centrum Chagall 1999. 341 s., fot. (= Prameny a dokumenty.)

0364

Slovník českých a slovenských výtvarných umělců. Díl 5. Ka–Kom. (1950–2000.) [Ed.]: Malý, Zbyšek. Ostrava, Výtvarné centrum Chagall 2000. 351 s., fot. (= Prameny a dokumenty.)

0365

Slovník slovenských spisovatelů. [Ved. aut. kol.]: Mikula, Valér. P., Libri 1999. 526 s. (= Slovníky spisovatelů.) [Též souběžně vydaná česká verze.]

0366

Slovník slovenských spisovatelů. [Ved. aut. kol.]: Mikula, Valér. P., Libri 1999. 526 s. (= Slovníky spisovatelů.) [Též souběžně vydaná slovenská verze.]

0367

Škvama, Dušan a kol.: Lexikon slovenských dejín. Br., SPN 1997, 358 s. Rec.: Fischer Thomas Erdmann, HPB 46, 1997, č. 5, s. 527–528.

0368

Toman, Prokop – Toman, Prokop Hugo: Nový slovník československých výtvarných umělců. [Sv. 1. 2.] [Předmluvu napsal a erraty doplnil]: Toman, Prokop. 5., opr. vyd. P., Ivo Železný 2000. 218, 224 s. [z technických důvodů ve 2 svazcích]

Srov. též č.: 917, 928, 949, 1049, 1770, 1870

POMOCNÉ VĚDY HISTORICKÉ

0369

Havel, Petr: Bitva u Zborova ve faleristice. In: Zborov 1917–1997. P., Ministerstvo obrany ČR – AVIS 1997, s. 112–113.

0370

Novák, Jozef: Genealógia na Slovensku. GaHL 16, 1996, č. 1–2, s. 35–37.

0371

Sommer, Karel: Kuriozni poštovní známka. Těšínsko 41, 1998, č. 4, s. 21–22. [Iredenta, Slovensko]

0372

Sukeník, Ludvík – Novotný, Vlastislav: Československá vyznamenání 1918–1948. 1. díl. Hodonín, OB a ZP servis 1997. 126 s. Zpr.: -P.H.-, HaV 48, 1999, č. 4, s. 945.

0373

Sukeník, Ludvík – Novotný, Vlastislav: Československé a české řády a vyznamenání 1948–2000. 2. díl. Hodonín, 1999. 130 s. Zpr.: -P.H.-, HaV 48, 1999, č. 4, s. 945.

0374

Svoboda, Zbyšek: Česká státní a vojenská symbolika. = Czech State and Military Symbols. P., Ministerstvo obrany ČR 1996. 44 s. Volné listy.

0375

Vrteř, Ladislav: Osem storočí slovenskej heraldiky. Martin, Matica slovenská 1999. 296 s., bar. a č. obr. Rec.: Hlaváček Ivan, AČ 50, 2000, č. 4, s. 264–265.

0376

Vrzáňová, Zorka: Zborov ve vexilologických sbírkách Vojenského muzea. In: Zborov 1917–1997. P., Ministerstvo obrany ČR – AVIS 1997, s. 116–117.

Numismatika

0377

Bajer, Jan: Papirova platidla Československa 1919–1993, České republiky, Slovenské republiky 1993–1999. 4. přeprac. a dopl. vyd. P., Elektris 1999. 191 s., il. Rec.: Štemberg R[adomír], Dvě podobné reedice publikací o našich papírových platidlech. NumL 53, 1998, č. 4, s. 123–124.

0378

Fák, Jiří: Platidla Československé republiky. VlastS 8, 1998, č. 1, s. 3–7.

0379

Hanuliak, Václav – Hunka, Ján: Poklad mincí z Pustého hradu pri Zvolene. ArchHist 25, 2000, s. 359–367. Rés. něm. s. 366–367.

0380

Hunka, Ján: Mince nájdené v stredovekých cirkevných komunitách na Slovensku. ArchHist 21, 1996, s. 505–508. Rés. něm. s. 508.

0381

Kamhalová, Magdaléna: Skušobné razby denárov Leopolda I. v zbierkach NBS – Múzea mincí a medailí v Kremnici. NumL 55, 2000, č. 1, s. 14–22. Rés. něm. s. 22.

0382

Likovský, Zbyněk: Moravské, slezské a slovenské pivovarské známky. Hradec Králové, Česká numizmatická společnost 1998. 31 s., il. (= Příl. Sbíratelyských zpráv č. 84.)

0383

Menzl, Radim: Bankovky a tiskové archy bankovek Slovenské republiky 1993–1996. NumL 53, 1998, č. 3, s. 78–86. Rés. něm. s. 86.

0384

Menzl, Radim: Mince Slovenské republiky 1993–1995. NumL 51, 1996, č. 2, s. 55–60. Rés. něm.

0385

Novotný, Vlastislav: Mince Československa 1918–1993, České republiky a Slovenské republiky 1993–1996. 6. dopl. vyd. Hodonin, Vlastislav Novotný 1996. 143 s., il.

0386

Novotný, Vlastislav: Mince Československa 1918–1993, České republiky a Slovenské republiky 1993–1998. 7. dopl. vyd. Hodonin, Vlastislav Novotný 1997. 152 s.

0387

Novotný, Vlastislav: Munzen Tschechoslowakei 1918–1993, der Tschechischen Republik und der Slowakischen Republik 1993–1998. Hodonin, Vlastislav Novotný 1998. 159 s., il.

0388

Novotný, Vlastislav – Moulis, Miroslav: Mince Československa 1918–1993, České republiky a Slovenské republiky 1993–1999. 8. dopl. vyd. Hodonin, Vlastislav Novotný 1998. 162 s.

0389

Novotný, Vlastislav – Moulis, Miroslav: Mince Československa 1918–1993, České republiky a Slovenské republiky 1993–2001. 9. dopl. vyd. Hodonin, Vlastislav Novotný 2000. 183 s., il.

0390

Novotný, Vlastislav – Moulis, Miroslav: Papirova platidla Československa 1918–1993, České a Slovenské republiky 1993–1998. 2. dopl. vyd. Hodonin, Vlastislav Novotný 1998. 164 s., il. Rec.: Štemberg R[adomír], Dvě podobné reedice publikací o našich papírových platidlech. NumL 53, 1998, č. 4, s. 123–124.

0391

Staššiková-Stukovská, Danica: Denár Břetislava I. nájdený v Borovciach, o. Trnava. NumL 51, 1996, č. 2, s. 43. Rés. něm.

Srov. též č.: 612

PŘÍBUZNÉ VĚDNÍ OBORY**Regionální a vlastivědná práce**

0392

Báje a pověsti z Čech, Moravy a Slovenska. Hradec Králové, Okresní knihovna 1997. 44 s.

0393

Chovanec, Jan: Od Luhačovic po Myjavu. Uherský Brod, Jaspis 1999. 98 s., obr. příl.

0394

Zapletal, Česlav: Ve službách víry, lidskosti a naděje. Podřevnicko 8, 1999, č. 3–4, s. 14–15. [Daniel Sloboda]

0395

Zapletal, Slávek: Koho dar nesvedie, hrozba neskloni ... (Nad odkazem buditele MUDr. Jána Šipky). Podřevnicko 6, 1997, č. 1, s. 17.

Historická geografie a kartografie, cestovatelé

Srov. též č.: 404, 408, 411, 1940

Cestovatelé a cestopisy

0396

Musil, František: Zprávy západoevropských diplomatů a cestovatelů 16. století o Slovensku. In: AUPO Historica 28, 1998 [vyd. 1999], s. 49–55. Rés. něm. s. 54–55. (= Sborník prací historických 16.)

Srov. též č.: 626

Historická onomastika a toponomastika

0397

Čížárová, Libuše: Vývoj pojmenování našeho státu a názorů na ně od vzniku Československa. In: Výchova k národnímu vědomí a národním hodnotám. Sborník příspěvků z konference k 80. výročí vzniku samostatného státu. B., Masarykova univerzita 1999, s. 56–62. Rés. angl. s. 61–62.

0398

Matejčík, Ján: Z hydronymie Novohradu (historicko-geograficko-lingvistický opis). Acta onomastica 38, 1997, s. 32–42.

0399

Mrhačová, Eva: Složená osobní jména slovanského původu v češtině, slovenštině a polštině. Slavia 66, 1997, č. 3, s. 269–284.

Srov. též č.: 520, 1132

Historická demografie a statistika

Srov. též č.: 891

Národopis

0400

Bonuš, František: Slovenské lidové tance. Strážnice, Ústav lidové kultury 1997. 71 s., obr. příl.

0401

Danglová, Ol'ga: Vizualno-estetická stránka tradičnej svadby na Slovensku. ČL 85, 1998, č. 3, s. 241–256. Rés. angl. s. 255–256.

0402

Jakubíková, Komélia: Unity and Diversity of Traditional Customs. In: Evropský kulturní prostor – jednota v rozmanitosti. P., Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR 1996, s. 211–215. Rés. slov.

0403

Komorovský, Ján: Mágia a náboženstvo. In: Magie a náboženství. [Sborník příspěvků z konference karpatologické komise pro lidové obyčejy MKKK konané ve Velehradě v roce 1997]. Uherské Hradiště, Slováké muzeum 1997, s. 9–16. Rés. angl., něm. s. 15–16.

0404

Kovačevičová, Soňa: Einheit und Vielförmigkeit der Volkskultur der Slowakei aufgrund des Ethnographischen Atlases der Slowakei. In: Evropský kulturní prostor – jednota v rozmanitosti. P., Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR 1996, s. 50–54. Rés. slov.

0405

Krekovičová, Eva: Okružle jubileum PhDr. Milana Leščáka, CSc. ČL 87, 2000, č. 4, s. 365–369.

0406

Kult a živly. Sborník příspěvků z konference karpatologické komise pro lidové obyčejy MKKK konané ve Vsetíně v roce 1999. [Sest. a red. upravila]: Tarcalová, Ludmila. Uherské Hradiště, Slováké muzeum v Uherském Hradišti 1999. 249 s., il. Rés. angl., něm. (= Studie Slovákého muzea. Sv. 4.)

0407

Langer, Jiří: Volná a vázaná konstrukce roubeného domu. In: Evropský kulturní prostor – jednota v rozmanitosti. P., Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR 1996, s. 150–159. Rés. něm.

0408

Liszka, József: Etnische und kulturelle Prozesse im nördlichen Randgebiet des pannonischen Raumes. In: Evropský kulturní prostor – jednota v rozmanitosti. P., Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR 1996, s. 114–118. Rés. slov.

0409

Magie a náboženství. [Sborník příspěvků z konference karpatologické komise pro lidové obyčejy MKKK konané ve Velehradě v roce 1997.] [Sest.]: Tarcalová, Ludmila. Uherské Hradiště, Slováké muzeum 1997. 232 s. + 47 obr., mapy a grafy. Rés. angl., něm. (= Studie Slovákého muzea. Sv. 2.) Rec.: Večerková Eva, VVM 51, 1999, č. 1, s. 114–115; též: Směříčková Gabriela, Slovácko 39, 1997 [vyd. 1998], s. 71–72; též: Beneš Bohuslav, ČMM 118, 1999, č. 1, s. 206–208.

0410

Podoba, Juraj: Between Tradition and Modernization: Cultural Stability and Diversity in the Building Culture of Rural Areas. In: Evropský kulturní prostor – jednota v rozmanitosti. P., Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR 1996, s. 139–149. Rés. slov.

0411

Slavkovský, Peter: Etnokartografická metoda a výskum slovenských enkláv v Maďarsku. In: Evropský kulturní prostor – jednota v rozmanitosti. P., Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR 1996, s. 110–113. Rés. něm. s. 113.

0412

Slovenské svadby. Z dotazníkové akcie Matice slovenskej 1942. [Sest.]: Leščák, Milan. Br., Nadace Prebudená pieseň 1996. 312 s. (= Pramene k tradičnej duchovnej kultúre Slovenska, sv. 2.) Zpr.: Navrátilová Alexandra, ČL 85, 1998, č. 3, s. 279–280.

0413

Stoličná, Rastislava: The Ethnographic Atlas of Slovakia. Contribution to European Cultural Identity. In: Evropský kulturní prostor – jednota v rozmanitosti. P., Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR 1996, s. 120–126. Rés. slov. s. 125–126.

0414

Tarcalová, Ludmila: K abraháminám PhDr. Milanu Chlebanovi. Slovácko 38, 1996 [vyd. 1997], s. 110–111.

0415

Toncrová, Šarka: Setkání folkloristů v Bratislavě. Národopisná revue 6, 1996, č. 1, s. 29. [Seminař k dějinám slovenské folkloristiky. Bratislava, 28. 11.–29. 11. 1995]

0416

Zabudnuté priadky. K tradičnému spoločenskému životu mládeže na Slovensku. [Sest.]: Luther, Daniel. Br., Vydala nadace Prebudená pieseň 1999. 163 s. (= Pramene k tradičnej duchovnej kultúre Slovenska, sv. 5.) Rec.: Navrátilová Alexandra, ČL 87, 2000, č. 2, s. 190–191.

Srov. též č.: 82

Archeologie

0417

-St-: Anton Točík zemřel. Pravěk 4, 1994 [vyd. 1996], s. 387–388.

0418

-St- [Stuchlík, Stanislav]: Profesor Bohuslav Novotný zemřel. Pravěk 6, 1996 [vyd. 1997], s. 308–309.

0419

Hanzelyová, Elena – Kuzma, Ivan – Rajtár, Ján: Letecká prospekcia v archeologii na Slovensku. AR 48, 1996, č. 2, s. 194–212. Rés. něm. s. 211–212.

0420

Krekovič, Eduard: Za profesorom Bohuslavom Novotným. ZJKF 40, 1998, č. 1–2, s. 105.

0421

Nechvátal, B[orivoj]: Jubileum Veroniky Plaché. AR 51, 1999, č. 3, s. 575–576.

0422

Nechvátal, Bořivoj: Zemřel slovenský archeolog Igor Keller. AR 51, 1999, č. 4, s. 895.

0423

Nekuda, Vladimír: Zastavení u významného životního jubilea PhDr. Bela Pollu, DrSc. (12. dubna 1917). ArchHist 22, 1997, s. 387.

0424

Spurný, Václav: Univ. prof. PhDr. Bohuslav Novotný, DrSc. – in memoriam. VZ–Polabi 32, 1998, s. 240–241.

0425

Šimek, E[duard]: Za PhDr. Ludmilou Kraskovskou, CSc. (26. 6. 1904–26. 6. 1999). NumL 54, 1999, č. 5/6, s. 181–182.

Srov. též č.: 306, 457, 519, 521, 550, 555, 556, 563, 564, 573, 587, 588, 714, 717

Rukopisy a staré tisky

0426

Bečka, Jiří: Iranica bohemica et slovacica. Litterae. P., Orientální ústav Akademie věd ČR 1996. 150, [10] s., [16] s., il. Rés. angl., persky.

0427

Jarý, Vladimír: Soupis starých českých a slovenských tisků ze sbírek Městského muzea v Žamberku. Rychnov nad Kněžnou, Okresní muz. Orlických hor 1998. 324 s. Rec.: -aba-, Knihy a dějiny 5, 1998, č. 1–2, s. 87–88.

0428

Jarý, Vladimír: Soupis starých českých a slovenských tisků ze sbírek Městského muzea v České Třebové. Rychnov nad Kněžnou, Okresní muz. Orlických hor 1998. 158 s. Zpr.: -aba-, Knihy a dějiny 5, 1998, č. 1–2, s. 88.

0429

Jarý, Vladimír: Soupis starých českých a slovenských tisků ze sbírek Orlického muzea v Chocni. Rychnov nad Kněžnou, Okresní muz. Orlických hor 1998. 270 s.

0430

Johanides, Josef: Tiskařská slovacika 18. století ve fondu Knihovny Akademie věd ČR. [Předml.]: Baďurová, Anežka. P., Knihovna Akademie věd ČR 1997. 91 s. Rés. angl. Rec.: Baďurová Anežka, Knihy a dějiny 4, 1997, č. 1, s. 94–95.

0431

Katalog českých a slovenských rukopisů sign. XVII získaných Národní (Univerzitní) knihovnou po vydání Truhlářova katalogu z roku 1906. [Sest.]: Svobodová, Milada. P., Národní knihovna ČR 1996. 353 s., il. Rec.: Hoffmann František, ČMM 116, 1997, č. 2, s. 449–451; též: Kolár Jaroslav, Přírůstky českých rukopisů v pražské Národní (Univerzitní) knihovně. ČesLit 46, 1998, č. 2, s. 213–214.

0432

Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Díl 2. Tisky z let 1501–1800. Část 3. Písmo D–J. Čís. 1809–3641. S přílohou a 23 vyobrazeními: čís. 35–57. [Založ.]: Tobolka, Zdeněk V[áclav]. [Pokr.]: Horák, František – Wiždálková, Bedřiška. P., Národní knihovna České republiky 1996. 208 s., 23 obr.

0433

Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Díl 2. Tisky z let 1501–1800. Část 4. Písmo K–L. Čís. 3642–5134. S přílohou a 26 vyobrazeními: čís. 58–83. [Založ.]: Tobolka, Zdeněk V[áclav]. [Pokr.]: Horák, František – Wiždálková, Bedřiška. P., Národní knihovna České republiky 1998. 172 s., obr. příl. Zpr.: -aba-, Knihy a dějiny 5, 1998, č. 1–2, s. 88.

0434

Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Díl 2. Tisky z let 1501–1800. Část 5. Písmo M–O. Čís. 5135–6687. [Založ.]: Tobolka, Zdeněk V[áclav]. [Pokračovali]: Horák František. – Wiždálková, Bedřiška. P., Národní knihovna České republiky 2000. 174 s., příl.

0435

Saktorová, Helena – Komorová, Klára – Petrenková, Emília: Generálny katalog tlači 16. storočia zachovaných na území Slovenska. II. Tlač 16. storočia v piaristických knižniciach. Martin, Matica slovenská 1997, 534 s. Rec.: Kašparová Jaroslava, NK 10, 1999, č. 2, s. 90–91.

CHRONOLOGICKÁ ČÁST

DĚJINY SLOVENSKA

Celková chronologická zpracování

0436

Kováč, Dušan: Dějiny Slovenska. [Ze slovenštiny přel.]: Charous, Emil. P., NLN–Nakl. Lidové noviny 1998. 467 s. (= Dějiny států.) Rec.: Pešek Jiří, DaS 21, 1999, č. 3, s. 62.

Srov. též č.: 367

Politické dějiny

0437

Barteček, Ivo: Novověký exil. Česko-slovenská historická ročenka 1999, s. 13–16. Rés. angl. s. 16.

0438

Stehlík, Jiří: Česko-německý a slovensko-český problém v geopolitickém světě. Mezinárodní politika 21, 1997, č. 3, s. 29–31; č. 4, s. 37–39; č. 5, s. 31–33; č. 6, s. 32–34; č. 7, s. 39–41; č. 8, s. 35–37.

0439

Zálešák, Cyril: Záhorie a jeho historické vzťahy k Dolnému Rakúsku a Morave. *MaK* 32, 1996, č. 5, s. 10–11.

Srov. též č.: 241

Dějiny vojenství

Srov. též č.: 44

Dějiny náboženství, církevní památky

0440

Judák, Viliam: Úcta svätého Vojtecha v dejinách Slovákov. *Teologické texty* 8, 1997, č. 6 (69), s. 203–205.

0441

Kastner, Quido: Pravoslavná cirkev v českých zemích a na Slovensku se zvláštním zřetelem na severní Čechy. In: *Náboženské dějiny severních Čech. Sborník příspěvků z mezinárodní konference v Ústí n. L. ve dnech 9.–11. září 1997. Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně 1999, s. 94–100.*

0442

Telec, Jaroslav: Poutní místa. Tie šaštinske zvony k sebe nás volajú ... *MaK* 32, 1996, č. 3, s. 8–9.

0443

Zajicová, Katka: Ludové liečenie na pútiach. In: *Magie a náboženství. [Sborník příspěvků z konference karpatologické komise pro lidové obyčej MKKK konané ve Velehradě v roce 1997]. Uherské Hradiště, Slovákcké muzeum 1997, s. 109–119. Rés. angl., něm. s. 118–119.***Dějiny společnosti**

0444

Obyvateľstvo Karpatskej kotliny. [Ed.]: Kónya, Peter – Matlovič, René. Prešov, Universum 1997. 247 s. Rec.: Franková Libuša, Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 249–250.

Dějiny osídlení

Srov. též č.: 393

Dějiny národů a národností, vztahy mezi národnostmi

0445

Čapka, František: Nástin vztahů Čechů a Slováků. B., CERM 2000. 35 s., il., imp. (= Item. Historie.)

0446

Kováč, Dušan: Slováci – Česi – dějiny. Br., Academic Electronic Press 1997. 138 s. Rec.: Hama Josef, Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 226–229.

0447

Lipták, Lubomír: Slovensko-české vzťahy. (Historické poznámky). Česko-slovenská historická ročenka 1999, s. 59–63. Rés. angl. s. 63.

0448

Smihula, Daniel: Česi a Slováci: problém ich národnej identity. *Mezinárodní politika* 21, 1997, č. 7, s. 35–37.

0449

Šrajeroová, Olga: Slováci v českých krajinách do roku 1945. *SISb* 95, 1997, č. 3, s. 167–178. Rés. angl.

Srov. též č.: 228, 269

Dějiny vědy a kultury

0450

Kašpar, Oldřich: Stručný přehled dějin a kultury českých zemí a Slovenska. Pardubice, Kora 1997. 236 s., obr. příl.

Dějiny historických věd

0451

Kutnar, František – Marek, Jaroslav: Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století. 2. přeprac. a rozš. vyd. P., NLN – Nakladatelství Lidové noviny 1997. 1065 s. (= Česká historie. Sv. 3.) Rec.: Pešek Jiří, *DaS* 20, 1998, č. 2, s. 64; zpr.: Hanzal Josef, *Bulletin HÚ AV ČR* 9, 1998, č. 2, s. 30; též: Řepa Milan, *Historica* 5–6, 1998–1999 [vyd. 2000], s. 217.

Srov. též č.: 26

Dějiny umění a hmotné kultury

0452

Plicková, Ester: Krása hlíny. Tri storočia tradičného hmčiarstva na Slovensku. Br., Fortuna Print s podporou štátneho fondu kultury Pro Slovakia 1996. 60 s. + 190 fot. Rec.: Staňková Jitka – Baran Ludvík, *ČL* 85, 1998, č. 2, s. 187–190.

Srov. též č.: 277

Dějiny literatury, jazyka a knihy

0453

Kopecký, Milan: Historie a antologie starší slovenské literatury. B., Masarykova univerzita 1998. 158 s.

Dějiny zdravotnictví

0454

3. Česko-slovenské sympozium k dějinám medicíny, farmacie a veterinární medicíny s mezinárodní účastí. (25.–27. června 1996, Benešov u Prahy.) Abstrakta. P., Ústav dějin lékařství I. LF UK – Archiv Akademie věd ČR 1996. 103 s.

Dějiny her, zábav a zvyků

Srov. též č.: 443

PRAVĚK SLOVENSKA

0455

Bánesz, Ladislav: Entdeckungen der Kunstobjekte im Paläolithikum der Ostslowakei. In: *Paleolithic in the Middle Danube Region. Anniversary volume to Bohuslav Klíma*. B., Archeologický ústav 1996, s. 279–281.

0456

Banská, Martina – Hovorka, Dušan – Šiška, Stanislav: Palaeogene limy mudstones: local raw material of the neolithic stone artefacts of the Šarišské Michalany site (eastern Slovakia). *AR* 50, 1998, č. 3, s. 656–662.

0457

Benediková, Lucia – Kubinec, Robert – Addová, Gabriela: Chemická analýza (pevných) čiernych organických látok na keramike pučhovskej kultúry z Liptovskej Mary (a porovnanie s materiálom zo stredovekého výrobného objektu vo Varine). *AR* 51, 1999, č. 1, s. 146–162. Rés. něm. s. 161–162.

0458

Benkovský-Pivoarová, Zoja: Zum Begriff Nitra-Gruppe bzw. -Kultur. *Pravěk* 8, 1998 [vyd. 1999], s. 141–150. Rés. slov. s. 150.

0459

Březinová, Gertruda – Illášová, Ludmila: Beschreibung der im Keramik-Komplex aus der Latènezeitlichen Siedlung Nitra, Lage Šindolka verwendeten Töpfer-Typen. *AR* 50, 1998, č. 1, s. 243–254. Rés. slov. s. 253–252.

0460

Čejka, Tomáš – Hajnalová, Eva: Reconstruction of environment in the surrounding areas of Komárno in the Roman period on the basis of the analysis of plant macroremains and molluscan thanatocoenoses. *AR* 52, 2000, č. 2, s. 316–329. Rés. slov. s. 329.

0461

Čížmař, Miloš: Zu Einflüssen des Karpatenbeckens in Mähren in der späten Hallstattzeit. *Pravěk* 5, 1995 [vyd. 1996], s. 209–215.

0462

Farkaš, Zdeněk: K otázce žiarového pohrebného ritu ľudu s lengyelskou kultúrou v období mladého neolitu. *SPFFBU(M)* 48, 1999 [vyd. 2000], č. 4, s. 119–127. Rés. něm. s. 127.

0463

Furnánek, Václav: K problémům kultury Suci de Sus na Slovensku. *SPFFBU(M)* [46], 1997 [vyd. 1998], č. 2, s. 155–167. Rés. něm. s. 161.

0464

Furnánek, Václav – Vladár, Jozef: Opferpraktiken in der Bronzezeit in der Slowakei. *Pravěk* 5, 1995 [vyd. 1996], s. 109–126.

0465

Hovorka, Dušan – Cheben, Ivan – Husák, Ludovít: Raw materials of neolithic/eneolithic stone implements from sites around Senica (Western Slovakia). *AR* 52, 2000, č. 3, s. 465–482. Rés. slov. s. 482.

0466

Cheben, Ivan: Keramika šareckého typu z Bajču. SPFFBU(M) 48, 1999 [vyd. 2000], č. 4, s. 41–46. Rés. něm. s. 46.

0467

Chrastina, Peter: Rekonštrukcia počasia v regióne stredného Podunajska a prilahlej časti podunajskej nížiny v 2. polovici 2. storočia. HG 30, 1999, s. 41–51. Rés. angl., něm. s. 49–51.

0468

Kuzma, Ivan – Illášová, Ľudmila – Tirpák, Ján: Rondel v Horných Otrokovciach. SPFFBU(M) 48, 1999 [vyd. 2000], č. 4, s. 129–154. Rés. něm. s. 153–154.

0469

Mihok, Ľubomír – Pribulová, Alena – Pieta, Karol: Spracovanie železa v náleziskach Püchovskej kultury Liptovská Mara. ZDH 28, 1999, s. 5–8. Rés. něm. s. 8.

0470

Miroššayová, Elena: Depot bronzových predmetov z Košických Olšian, okr. Košice-okolie. AR 51, 1999, č. 1, s. 140–143. Rés. něm. s. 142–143.

0471

Novotná, Mária: Zur Mobilität in der Bronzezeit. SPFFBU(M) [46], 1997 [vyd. 1998], č. 2, s. 169–179.

0472

Pavúk, Juraj: Kockovité a zoomorfné dózičky lengyelskej kultury zo Santovky. SPFFBU(M) [46], 1997 [vyd. 1998], č. 2, s. 65–78. Rés. něm. s. 77–78.

0473

Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov. Sv. 1. Územie Slovenska pred príchodom Slovanov. [Red. 1. sv.]: Valachovič, Pavol. [Hl. red.]: Marsina, Richard. Br., Národné literárne centrum 1998. 405 s. Rec.: Holec Roman, O (slávnej) antike a (úbohej) súčasnosti. Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 260–262; též: Juriková Erika, LF 122, 1999, č. 3–4, s. 263–265.

0474

Romsauer, Peter: Zu den vorgeschichtlichen Höhlensiedlungen im nordkarpatischen Raum und ihren kultischen Benutzung in der Urnenfelderzeit. Pravěk 5, 1995 [vyd. 1996], s. 127–145.

0475

Ruttkayová, Jaroslava: Archeologický výskum v Nitre na Kupeckej ulici. AR 48, 1996, č. 1, s. 139–141.

0476

Soják, Marián: Analýza kamennej štiepanej industrie zo Stráni pod Tatrami z výskumu r. 1996 (severovýchodné Slovensko). Pravěk 9, 1999 [vyd. 2000], s. 81–106. Rés. něm. s. 105–106.

0477

Studeníková, Etela: Motiv stromu na halštatskej keramike. SPFFBU(M) 48, 1999 [vyd. 2000], č. 4, s. 207–222. Rés. něm. s. 220–222.

0478

Šiška, Stanislav: Nálezy bolerázskej skupiny na východnom Slovensku. SPFFBU(M) [46], 1997 [vyd. 1998], č. 2, s. 125–133. Rés. něm. s. 130.

0479

Šiška, Stanislav: Výšinné sídliská bukovohorskej kultury na Slovensku. SPFFBU(M) 48, 1999 [vyd. 2000], č. 4, s. 47–60. Rés. něm. s. 60.

0480

Tejral, Jaroslav: Zum Stand der archäologischen Forschung über den römischen militärischen Eingriff in Gebieten nördlich der Donau. Přehled výzkumů 39, 1995–1996 [vyd. 1999], s. 81–164.

0481

Vaškových, Miroslav: Příspěvek k poznání staršího a středního neolitu na moravsko-slovenském pomezí. Slovácko 1999 [vyd. 2000], s. 131–145. Rés. něm., angl. s. 144–145.

Srov. též č.: 1987

SLOVENSKO OD PŘÍCHODU SLOVANŮ DO ROKU 1301

Dějiny vojenství

0482

Hanuliak, Milan: Komunikácie Slovenska z 10.–13. storočia v kontexte trás vojenských akcií. ArchHist 23, 1998, s. 233–244. Rés. něm. s. 244.

Dějiny náboženství, církevní památky

0483

Bóna, Martin – Katkin, Slavomír – Kollárová, Renáta: Výsledky výskumu r. k kostola Narodenia P. Márie v Zemianskych Kostolanoch, časť Dolné Lelovce. ArchHist 21, 1996, s. 253–258. Rés. něm. s. 258.

0484

Bóna, Martin – Kollárová, Renáta – Paulusová, Silvia: Výsledky výskumu fasád kostola sv. Andreja apoštola v Tomoradzi. ArchHist 23, 1998, s. 369–378. Rés. něm. s. 378.

0485

Hanuliak, Milan: Dominikánský kláštor v Banskej Štiavnici. Výsledky archeologického výskumu a ich prinos. In: Život v archeológii stredoveku. P., Peres 1997, s. 207–214. Rés. něm. s. 207.

0486

Hoššo, Jozef – Lesák, Branislav: Archeologický výskum predrománskej rotundy a kamera zaniknutej osady Sv. Vavrince v Bratislave. ArchHist 21, 1996, s. 241–251. Rés. něm. s. 251.

0487

Marsina, Richard: Legendy stredovekého Slovenska. Ideály stredovekého človeka očima cirkevných spisovateľov. Budmerice. Vyd. RAK 1997. 412 s. Rec.: Pražák Richard, ČMM 119, 2000, č. 1, s. 217–219.

0488

Maťovčík, Peter: Premonštrátsky kláštor Sv. Križa v Lelesi v rannom stredoveku (do r. 1355). Bibliotheca Strahoviensis 2, 1996, s. 7–32. Rés. něm.

0489

Oriško, Štefan: Architektura neskororománskej rotundy v Šiveticiach. ArchHist 22, 1997, s. 29–38. Rés. něm. s. 37–38.

0490

Oriško, Štefan: Kostol klarisie v Trnave. (Príspevok k problematike stredovekej architektury mendikantov na Slovensku). ArchHist 23, 1998, s. 353–368. Rés. něm. s. 368.

0491

Paulusová, Silvia: Doterajšie výsledky umeleckohistorického výskumu rím. kat. kostola sv. Michala v Dražovciach. ArchHist 22, 1997, s. 21–28. Rés. něm. s. 28.

0492

Ruttkay, Alexander: Archeologický výskum kostola sv. Michala v Nitre, časť Dražovce a v jeho okolí – informácia o výsledkoch. ArchHist 22, 1997, s. 9–20. Rés. něm. s. 19–20.

0493

Smoláková, Mária: Neskororománsky portál kostola sv. Egidia v Iliji. ArchHist 22, 1997, s. 39–48. Rés. něm. s. 47–48.

0494

Steinhubel, Ján: Svätý Vojtech a Uhorsko. In: Svätý Vojtěch, Čechové a Evropa. P., NLN 1998, s. 122–130.

0495

Vančo, Martin: Kaplnka sv. Margity Antiochijskej pri Kopčanoch. Príspevok k problematike výskumu pred-románskej architektury. Slovácko 40, 1998, s. 123–134. Rés. něm., angl. s. 133–134.

Srov. též č.: 506

Dějiny společnosti

Dějiny osídlení

0496

Bialeková, Darina: Der slawische Burgwall von Pobedim (Ein Beitrag zur Lösung chronologischer und gesellschaftlich-historischer Fragen. In: Frühmittelalterliche Machtzentren in Mitteleuropa – mehrjährige Grabungen und ihre Auswertung. B., Archäologisches Institut 1996, s. 141–147.

0497

Bóna, Martin: Výsledky stavebno-historického výskumu kaštieľa v Partyzánskom, časť Šimonovany. ArchHist 21, 1996, s. 349–359. Rés. něm. s. 359.

0498

Čilinská, Zlata: Súčasná poznatky o sídliskách 7.–8. stor. na Slovensku. SPFFBU(E) 44, 1995 [vyd. 1996], č. 40, s. 69–74. Rés. něm. s. 74.

0499

Hanuliak, Václav – Šimkovic, Michal: Dončov hrad a vrcholnostredoveké refugium nad Zvolenom. ArchHist 22, 1997, s. 161–168. Rés. něm. s. 167–168.

0500

Labuda, Jozef: Mestský hrad v Banskej Štiavnici a jeho vzťah k mestu. ArchHist 22, 1997, s. 191–198. Rés. něm. s. 198.

0501

Nešporová, Tamara: Príspevok k problematike včasnostredovekého a stredovekého osídlenia historického Trenčianskeho chotára a najbližšieho okolia. ArchHist 25, 2000, s. 197–204. Rés. něm. s. 203–204.

0502

Pieta, Karol: Liptovská Mara. Včasnohistorické centrum severného Slovenska. Br., Academic Electronic Press 1996. 134 s., obr., tab. Rés. něm. (= Monumenta Archaeologica Slovaca 5.) Rec.: Měřinský Zdeněk, ArchHist 22, 1997, s. 393–397.

0503

Štefanovičová, Tatiana: Probleme der Erforschung der slawischen Burgstätten Devin und Bratislava. In: Frühmittelalterliche Machtzentren in Mitteleuropa – mehrjährige Grabungen und ihre Auswertung. B., Archäologisches Institut 1996, s. 149–157.

0504

Vavruš, Ján: Osídlenia Trenčína a okolia v 8.–13. storočí. Archeologická a historická charakteristika územia mikroregiónu. Slovácko 39, 1997 [vyd. 1998], s. 89–96. Rés. něm., angl. s. 96.

Dějiny hospodářství

0505

Březinová, Helena: Doklady textilní výroby v 6.–12. století na území Čech, Moravy a Slovenska. PA 88, 1997, č. 2, s. 124–179. Rés. něm. s. 170–176.

0506

Habovštiak, Alojz: K otázke vodovodných zariadení v stredovekých a včasnónovovekých kláštoroch na Slovensku. In: Život v archeológii stredoveku. P., Peres 1997, s. 201–207. Rés. něm. s. 201.

0507

Hanuliak, Václav: Via magna na strednom Slovensku v období včasného a vrcholného stredoveku. ArchHist 21, 1996, s. 443–449. Rés. něm. s. 449.

0508

Hunka, Ján – Ruttkay, Matej: Historické komunikácie na území stredovekého Slovenska. ArchHist 23, 1998, s. 295–302. Rés. něm. s. 302.

0509

Chvojka, Ondřej: Předmicovní platidla u Slovanů v českých zemích a na Slovensku. Pravěk 8, 1998 [vyd. 1999], s. 183–226. Rés. něm.

0510

Slivka, Michal: Rekonštrukcia cestnej siete na Slovensku. (Súčasný stav bádania a jeho perspektívy). ArchHist 23, 1998, s. 259–275. Rés. něm. s. 275.

Dějiny vědy a kultury

Dějiny historických věd

0511

Sopko, Július: Kroniky stredovekého Slovenska. Budmerice, Vyd. RAK 1995. 392 s. Rec.: Pražák Richard, ČMM 119, 2000, č. 1, s. 220–224.

Dějiny umění a hmotné kultury

0512

Bialeková, Darina: K otázke výskytu tzv. „chlebcov“ u Slovanov. SMP 4, 1999, s. 43–66. Rés. něm. s. 65–66.

0513

Ciulisová, Ingrid: Gotická svätyňa františkánskeho kostola Panny Márie v Bratislave. Architektura a kamenosochárska výzdoba. Umění 46, 1998, č. 3, s. 174–187. Rés. něm.

0514

Čaplovič, Dušan: Stredoveký dedinský dom v Uhorsku. In: Život v archeológii stredoveku. P., Peres 1997, s. 108–116. Rés. něm. s. 108.

0515

Hanuliak, Milan: Možnosti a problémy výskumu šperkov z 10.–13. storočia. ArchHist 22, 1997, s. 275–286. Rés. něm. s. 286.

0516

Hoššo, Jozef: Odpadová jama patricijského domu v Bratislave. Príspevok k výbave domácností v neskorom stredoveku. In: Z pravěku do středověku. Sbornik k 70. narozeninám doc. PhDr. Vladimíra Nekudy, DrSc. B., Muz. a vlastivědná společnost 1997, s. 175–183, obr. Rés. něm. s. 183.

0517

Rexa, Daniel: Zlomok keramického aquamanile z Bratislavy – Nálepkovéj ulice. SbSPS č. I, 1997, s. 69–71. Rés. angl. s. 71.

0518

Ruttkay, Matej: Die Grundveränderungen in der Keramikproduktion im 12.–14. Jh. in der Westslowakei. Pravěk 6, 1996 [vyd. 1997], s. 261–284.

0519

Ruttkay, Matej: Vykurovacie zariadenia v domoch na rannostredovekých sídliskách západného Slovenska. In: Z pravěku do středověku. Sbornik k 70. narozeninám doc. PhDr. Vladimíra Nekudy, DrSc. B., Muz. a vlastivědná společnost 1997, s. 237–249, obr. mp Rés. něm. s. 248–249.

Dějiny literatury, jazyka a knihy

0520

Krajčovič, Rudolf: Toponymia v strategických priestoroch Malých Karpát. Acta onomastica 40, 2000, s. 97–102.

Srov. též č.: 487

Dějiny techniky

0521

Mihok, Lubomír – Pribulová, Alena – Labuda, Jozef: Štúdium stredovekých metód výroby železných predmetov z lokality Banská Štiavnica-Staré mesto. ZDH 25, 1996, s. 10–17. Rés. něm. s. 13.

0522

Rozbor archeometalurgických materiálov z oblasti Horka – Jánovce. [Aut.]: Petrik, Jozef – Mihok, Lubomír – Soják, Marián – Roth, Peter. ZDH 29, 2000, s. 31–40. Rés. něm. s. 36.

ŘÍŠE VELKOMORAVSKÁ

0523

Havlik, Lubomír E.: Slované – spoluvůrci Evropy. In: Českoslovenství – středoevropanství – evropanství. Úvahy, svědectví a fakta. B., Konvoj 1998, s. 72–78.

0524

Chropovský, Bohuslav: Prínos veľkomoravskej materiálnej a duchovnej kultúry do rámca európskej kultúry. SPFFBU(E) 44, 1995 [vyd. 1996], č. 40, s. 21–27. Rés. něm. s. 27.

0525

Ilustrované české dějiny. Díl I. Slovanské osídlení a Velkomoravská říše. = Illustrated Czech History. Part I. Slavic Settlement in the Czech Lands and Great Moravia. [Aut.]: Vavřínek, Jiří – Sláma, Jiří. P., Litera 1996. 96 s., obr., fot.

0526

Klima, B. – Šašinka, Z.: K historii Velké Moravy. In: Vybrané kapitoly z dějin. Sbornik textů přednášek, uskutečněných za podpory Vzdělávací nadace Jana Husa v rámci projektu Člověk – technik – občan. B., Vysoké učení technické 2000, s. 66–81.

0527

Květ, Radan: Přírodní predispozice, staré stezky a Velká Morava. JM 32, 1996, sv. 35, s. 299–302.

0528

Mihok, Lubomír – Pribulová, Alena – Bialeková, Darina: Spôsob výroby slovanského meča zo Závady. ZDH 27, 1998, s. 5–14. Rés. něm. s. 8–9.

0529

Podborský, Vladimír: Cesta západních Slovanů k evropanství. In: Českoslovenství – středoevropanství – evropanství. Úvahy, svědectví a fakta. B., Konvoj 1998, s. 54–61.

0530

Podborský, Vladimír: Politický podtext některých koncepcí Velké Moravy. In: Českoslovenství součást evropanství. B., Konvoj 1996, s. 119–125.

0531

Pojsl, Miloslav: Sv. Kliment – papež a mučedník. In: Sv. Kliment u Lipůvky. Významná památka z počátku našich dějin. Sbornik statí o této důležité archeologické lokalitě a poutním místě. B., Moravskoslezský archeologický klub 1996, s. 11–16.

0532

Profantová, Naďa: Problém importů a rekonstrukce cest v 8.–9. století. ArchHist 23, 1998, s. 79–88. Rés. něm. s. 87–88.

0533

Štefanovičová, Tatiana: Slovensko v časoch Svätoplukových. SPFFBU(E) 44, 1995 [vyd. 1996], č. 40, s. 29–35. Rés. angl. s. 35.

0535

Třeštík, Dušan: Grossmähren, Passau und die Ungarn um das Jahr 900. Zu den neuen Zweifeln an der Authentizität des Briefes der bayerischen Bischöfe an Papst Johann IX. aus dem Jahr 900. *Byz 59*, 1998, č. 1, s. 137–160. *Rec Tinnenfeld Franz, DAEM 55*, 1999, č. 1, s. 246–247.

0536

Třeštík, Dušan: Místo Velké Moravy v dějinách. Ke stavu a potřebám badání o Velké Moravě. *ČČH 97*, 1999, č. 4, s. 689–727. *Rés. něm. s. 726–727.*

0537

Třeštík, Dušan: The Baptism of the Czech Princes in 845 and the Christianization of the Slavs. In: *Historica 2/32*. 1995 [vyd. 1997], s. 7–59.

0538

Vlašičová, Hana: Západné misie u Slovanov. *HistO 7*, 1996, č. 11–12, s. 255–259.

Srov. též č.: 131, 142, 219

Svatí Cyril a Metoděj

0539

Hejl, František: Velká Morava, misie Konstantina a Metoděje a formování evropského univerza. In: *Českoslovenství – středoevropská – evropská. Úvahy, svědectví a fakta. B., Konvoj 1998*, s. 63–72.

0540

Jakobson, Roman: Cyrilometodějské studie. Soubor statí z let 1945–1969, předaný autorem k vydání Univerzitě Karlově r. 1969. [Na vědecké redakci se v r. 1970 podíleli]: Havránek, Bohuslav – Porák, Jaroslav – Řeháček, Luboš. [Text revidoval a znovu k edici připravil]: Řeháček, Luboš. P., *Euroslavica 1996*. 106 s.

0541

Pojsl, Miloslav: Cyrilometodějská misie na Velké Moravě. In: *Sv. Kliment u Lipůvky. Významná památka z počátku našich dějin. Sborník statí o této důležité archeologické lokalitě a poutním místě. B., Moravskoslezský archeologický klub 1996*, s. 5–10.

0542

Vašica, Josef: Literární památky epochy velkomoravské 863–885. [Staroslověnské texty přel.:] Vašica, Josef. [K vyd. přípr., pozn. a bibl. doplnila:] Hauptová, Zdeňka. [Studii o Životech Konstantina a Metoděje (s. 98–109) naps.:] Vavřínek, Vladimír. 2. vyd. P., Vyšehrad 1996. 340 s. + 16. s. obr. příl. (= *Studium 94.*) *Rec.: Tkadlčík Vojtěch, Teologické texty 8*, 1997, č. 3 (66), s. 105; *též: Bláhová Emilie, Slavia 66*, 1997, č. 4, s. 465–466.

SLOVENSKO V LETECH 1301–1526

Dějiny vojenství

0543

Krajča, Milan: Zapomenutý válečník Jan Hlucky. *MaK 34*, 1998, č. 1, s. 10.

Srov. též č.: 562

Dějiny náboženství, církevní památky

0544

Cónová, Ilona: Šest slovenských monstrencí. Mezi gotikou a renesancí. *UaŘ 42*, 2000, č. 3, s. 70–73. *Rés. angl. s. 80.*

0545

Hanuliak, Milan: Vzťah prislušnikov dominikánskej rehole k obyvateľom Banskej Štiavnice. *ArchHist 21*, 1996, s. 219–232. *Rés. něm. s. 232.*

0546

Hanuliak, Václav – Ragač, Radoslav: Príspevok k problematike existencie kláštorného hospica a kostola sv. Ducha v Slovenskej Lubči. *ArchHist 25*, 2000, s. 233–244. *Rés. něm. s. 244.*

0547

Mácelová, Marta: K lokalizácii kamera sv. Michala v Banskej Bystrici. *ArchHist 25*, 2000, s. 253–256. *Rés. něm. s. 256.*

0548

Matuščík, Jaroslav: Kaplnka zvolenského zámku, gotická etapa. *ArchHist 25*, 2000, s. 257–266. *Rés. něm. s. 265–266.*

0549

Oriško, Štefan: Špitálsky kostol sv. Heleny v Trnave. (Príspevok k poznaniu stredovekého vývinu kostola). *ArchHist 25*, 2000, s. 245–252. *Rés. něm. s. 252.*

0550

Oriško, Štefan: Výsledky výskumu kostola v Rakovníci. (Poznámky k stredovekým dedinským kostolom s kvadratickým chórom v Gemeri). *ArchHist 24*, 1999, s. 333–344. *Rés. něm. s. 344.*

0551

Schmiedlová, Martina: Točité schodisko južnej veže domu sv. Alžbety v Košiciach. *DVT 29*, 1996, č. 1, s. 1–18. *Rés. angl.*

0552

Slivka, Michal: Mendikantské rehole v mestotvornom procese na Slovensku. *ArchHist 25*, 2000, s. 268–277. *Rés. něm. s. 277.*

0553

Slivka, Michal: Stredoveký homo viator. (Slovensko vo vzťahu k medzinárodným pútnym miestam). *ArchHist 23*, 1998, s. 303–320. *Rés. něm. s. 319–320.*

0554

Slivka, Michal: Vzájomné vazby stredovekých kláštorov vo východnej časti Karpát. *ArchHist 21*, 1996, s. 193–217. *Rés. něm. s. 216–217.*

Srov. též č.: 485, 486, 506

Dějiny společnosti

Dějiny společenských vrstev

0555

Čaplovič, Dušan: Život v dedinskom prostredí stredovekého Uhorska. *ArchHist 24*, 1999, s. 41–58. *Rés. něm. s. 58.*

0556

Hanuliak, Milan: Život vidieckeho obyvateľstva v 9.–12. storočí podľa výpovede pohrebiskového materiálu. *ArchHist 24*, 1999, s. 59–67. *Rés. něm. s. 66–67.*

0557

Perniš, Jaroslav: Alžběta Poľská (1305–1380), tretia manželka uhorského kráľa Karola Roberta z Anjou. *SIPř 85*, 1999, č. 3, s. 419–432.

0558

Perniš, Jaroslav: Krásna a krutá bánova dcéra. *SIPř 86*, 2000, č. 2, s. 279–287. [Alžbeta Kotromaničová]

0559

Perniš, Jaroslav: Posledný výhonok anjouovských ľalii. *SIPř 86*, 2000, č. 4, s. 567–575. [Hedvika z Anjou]

0560

Perniš, Jaroslav: Prvá piastovská princezná v rodine uhorských Anjouovcov. *SIPř 86*, 2000, č. 4, s. 559–566. [Marie Bytomská]

Dějiny osídlení

0561

Bóna, Martin: Prevěty opevnených sídiel šľachty na strednom a hornom Ponitri. *ArchHist 24*, 1999, s. 273–290. *Rés. něm. s. 289–290.*

0562

Graus, Igor: K lokalizácii neznámej (piatej) bašty v banskobystričskom hradnom areáli. *ArchHist 25*, 2000, s. 119–136. *Rés. něm. s. 135–136.*

0563

Hanuliak, Milan: Sídliskové objekty z Palárikova (okr. Nové Zámky). In: *Z pravěku do středověku. Sborník k 70. narodeninám doc. PhDr. Vladimira Nekudy, DrSc. B., Muz. a vlastivědná společnost 1997*, s. 140–147, obr. *Rés. něm. s. 147.*

0564

Labuda, Jozef: Pozoruhodné nálezy z hradu na Sitne pri Banskej Štiavnici. *ArchHist 24*, 1999, s. 217–230. *Rés. něm. s. 229–230.*

0565

Labuda, Jozef: Pozoruhodné nálezy zo Starého mesta v Banskej Štiavnici. *ArchHist 25*, 2000, s. 7–24. *Rés. něm. s. 23–24.*

0566

Labuda, Jozef: Starý zámok v Banskej Štiavnici – výsledky archeologických výskumov. *ArchHist 21*, 1996, s. 361–369. *Rés. něm. s. 369.*

0567

Mácelová, Marta: Archeologický výskum Mestského hradu v Banskej Bystrici. *ArchHist 22*, 1997, s. 181–190. *Rés. něm. s. 189–190.*

0568

Mácelová, Marta: Požiarom zaniknutý zrubový objekt z 15. storočia v Banskej Bystrici. ArchHist 21, 1996, s. 421–426. Rés. něm. s. 426.

0569

Remiašová, Marta: Stredoveké mestá v regióne hornej Nitry vo svetle archeologických výskumov. ArchHist 22, 1997, s. 99–102. Rés. angl. s. 102.

0570

Remiašová, M[arta] – Malečková, K. – Bóna, M[artin]: Výsledky doterajšieho výskumu Archivneho krídla Bojnického hradu. ArchHist 22, 1997, s. 169–180. Rés. něm. s. 180.

0571

Ruttkay, Alexander: Sidlo pánov zo Šimonovian v stredoveku (Výsledky archeologického výskumu). ArchHist 21, 1996, s. 329–348. Rés. něm. s. 346–348.

0572

Ruttkay, Alexander T.: Zu den Beziehungen zwischen Burgen und Städten in der Slowakei (topographisches Beispiel von Nitra). In: Burg und Stadt. P., Archeologický ústav AV ČR 1997, s. 233–252. Rés. angl. s. 251–252.

0573

Ruttkay, Matej: Výskum stredovekých dedinských sídlisk na Slovensku. (Stav a perspektívy). ArchHist 24, 1999, s. 7–40. Rés. něm. s. 38–40.

0574

Šeňová, Naďa – Vitanovský, Michal: Strážnica vo veži Mestského hradu v Kremnici. ArchHist 25, 2000, s. 137–146. Rés. něm. s. 146.

0575

Ševčíková, Zuzana: Niekoľko nových poznatkov k urbanistickému vývoju Dolného mesta Nitra. ArchHist 23, 1998, s. 379–387. Rés. něm. s. 387.

0576

Výsledky stavebno-historického a archeologického výskumu kaštieľa v Novákoch – časť Laskár. [Aut.]: Bóna, Martin – Katkin, Slavomír – Viršík, Rudolf – Zrubcová, Soňa. ArchHist 25, 2000, s. 105–118. Rés. něm. s. 116–118.

Srov. též č.: 583

Dějiny hospodářství

0577

Hunka, Ján – Palček, Peter – Ušiak, Peter: Vzácný nález miskovitých závaží z Banskej Bystrice. ArchHist 25, 2000, s. 369–389. Rés. něm. s. 382–383.

0578

Skladany, Marián: Thurzovsko-fuggerovská podnikateľská činnosť v strednej Európe a Plzeň. ZHS 2, 1996, s. 329–332.

Srov. též č.: 380, 506, 508

Dějiny vědy a kultury

Dějiny historických věd

Srov. též č.: 511

Dějiny umění a hmotné kultury

0579

Hanuliak, Václav: Doklady hmotnej kultury Starého Zvolena (Pustého hradu) od 12. do 17. storočia. ArchHist 24, 1999, s. 351–361. Rés. něm. s. 361.

0580

Hoščo, Jozef: K otázke stavania kachľových pecí v dedinských domoch na území Slovenska v stredoveku. ArchHist 24, 1999, s. 401–408. Rés. něm. s. 408.

0581

Hoščo, Jozef: Príspevok k štúdiu materiálnej kultury na území Bratislavy v období stredoveku a na začiatku novoveku. ArchHist 22, 1997, s. 287–300. Rés. něm. s. 299–300.

0582

Mácelová, Marta: Gotické kachľové pece z banskobystrickej radnice. ArchHist 24, 1999, s. 409–420. Rés. něm. s. 419–420.

0583

Smoláková, Mária: K podobám stredovekých priečeli v mestských komunikáciách. ArchHist 23, 1998, s. 245–252. Rés. něm. s. 252.

0584

Šulcová, Jana: Kachlica z Bratislavského hradu s motívom mechanickej zvieracej figury. ArchHist 25, 2000, s. 385–387. Rés. něm. s. 387.

0585

Togner, Milan: Die Monumentalmalerei der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei: Beitrag über die Rezeption der italienischen Einflüsse in der Malerei Mitteleuropas. In: King John of Luxembourg (1296–1346) and the Art of his Era. P., KLP 1998, s. 336–342.

Srov. též č.: 514, 574

Dějiny zdravotnictví

0586

Becka, Jiří: Abū Ali Ebne Siná-Avicenna v české a slovenské vědě a kultuře. DVT 29, 1996, č. 4, s. 193–215. Rés. angl. s. 215.

Dějiny techniky

0587

Analýza železných predmetov z Múzea Stará Lubovňa. [Aut.]: Petrik, Jozef – Mihok, Lubomír – Roth, Peter – Soláriková, Marta. ZDH 29, 2000, s. 19–24. Rés. něm. s. 21.

0588

Mihok, Lubomír – Holly, Alojz – Mácelová, Marta: Metalografický rozbor stredovekého téglika s kovom z Mýta pod Ďumbierom (okr. Banská Bystrica). ArchHist 22, 1997, s. 301–307. Rés. něm. s. 307.

0589

Mihok, Lubomír – Pribulová, Alena – Labuda, Jozef: Výroba stredovekých banických želez. ArchHist 23, 1998, s. 493–518. Rés. něm. s. 516–518.

0590

Nálezy trosiek v okolí Vernára. [Aut.]: Petrik, Jozef – Mihok, Lubomír – Roth, Peter – Hranáč, Adrián – Mlynáriková, Daniela. ZDH 29, 2000, s. 25–30. Rés. něm. s. 28.

0591

Rozbor kroužků užívaných při výrobě kroužkové zbroje. [Aut.]: Púpala, Martin – Magula, Vladimír – Kukla, Zdeněk – Hošek, Jiří. ZDH 27, 1998, s. 26–34. Rés. angl. s. 29.

SLOVENSKO V LETECH 1526–1780

Politické dějiny

0592

Baďurik, Jozef: Slovensko v zápase Ferdinanda I. o uhorskú korunu (1526–1532). Br., Mistrál 1998. 178 s. Rec.: Marečková Marie, SIPř 84, 1998, č. 2, s. 213–214.

0593

Daniel, David P.: Uhorský exil v Nemecku v 17. storočí. Česko-slovenská historická ročenka 1999, s. 41–47. Rés. angl. s. 47.

0594

Vybíral, Zdeněk: „Pravdivě v poselství našem chodí“ aneb Případ neblahého posla. DaS 21, 1999, č. 5, s. 13–16.

Dějiny vojenství

0595

Dangl, Vojtech: Zu einigen strategischen Fragen der Stellung der Slowaken in dem dreissigjährigen Krieg. In: Bellum Tricennale: The Thirty Years' War. P., Historical Institute of the Army of Czech Republic 1997, s. 237–238.

0596

Procházka, Jiří: Válka s Turky 1663–1664, „bidný“ mir a osmanští „špehaři“. Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně 13, 1996, s. 25–33. Rés. něm. s. 33.

0597

Procházka, Jiří: Válka s Turky 1663–4 a osmanští „špehaři“ na Moravě. JM 32, 1996, sv. 35, s. 95–102. Rés. něm. s. 101–102

Dějiny náboženství, církevní památky

0598

Bartůšek, Václav: Piaristické knihovnictví za Alpami v 17. století. In: Problematika historických a vzácných knižních fondů Cech, Moravy a Slezska. Olomouc, Sdružení knihoven ČR – SVK v Olomouci 1995 [vyd. 1996], s. 21–29.

0599

Bernát, Libor: Mikuláš Drábik – vizionář náboženský alebo politický? StudCom et Hist 29, 1999, č. 61, s. 56–81. Rés. angl. s. 81.

0600

Gáfríková, Gizela: K niektorým otázkam poetiky barokovej kázně. (Rétorická stratégia Paulina Bajana). In: Tschechisches Barock. Sprache, Literatur, Kultur. = České baroko. Jazyk, literatura, kultura. Frankfurt am Main, Peter Lang 1999, s. 213–223. Rés. něm. s. 222–223.

0601

Kohútová, Mária: Národnostná a náboženská štruktúra obyvateľov Záhoria v 17. storočí. Dem 39, 1997, č. 2, s. 110–113. Rés. angl.

0602

Marečková, Marie: K náboženským exulantům z českých zemí ve východoslovenských městech v období raného novověku. Česko-slovenská historická ročenka 1999, s. 49–51. Rés. angl. s. 51.

0603

Mrva, Ivan: Uhorsko, azylová krajina v období novoveku. Česko-slovenská historická ročenka 1999, s. 17–25. Rés. angl. s. 25.

0604

Žbirková, Viera: Českí bratři v Recí v 17. a na začátku 18. storočia. StudCom et Hist 26, 1996, č. 55–56, s. 165–181, 182–185, fot. příl. Rés. angl. s. 180–181.

Srov. též č.: 547, 593, 608

Dějiny společnosti**Dějiny společenských vrstev**

0605

Marečková, Marie: Východoslovenské měšťanstvo ve středoevropských souvislostech raného novověku. Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně 16, 1997, s. 3–14. Rés. něm.

0606

Sišmiš, Milan: Z osudov rakúskej exulantskej rodiny Knoglerovcov na Slovensku v 17.–18. storočí. In: Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.–18. století). Prostějov, Muz. Prostějovska v Prostějově 1997, s. 270–275. Rés. něm. s. 274.

Dějiny osídlení

0607

Matlovič, René: Urbánomorfologický obraz Prešova v 2. pol. 18. storočia a jeho morfogenetický procesualny kontext. In: Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.–18. století). Prostějov, Muz. Prostějovska v Prostějově 1997, s. 495–506.

Srov. též č.: 608

Dějiny národů a národností, vztahy mezi národnostmi

0608

Kónya, Peter: Národnostné a konfesijné pomery v slobodnom kráľovskom meste Prešove v 16.–18. storočí. In: Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.–18. století). Prostějov, Muz. Prostějovska v Prostějově 1997, s. 276–290. Rés. něm. s. 289–290.

Srov. též č.: 601

Dějiny hospodářství

0609

Banictvo medzi Hranovnicou a Vernárom. [Aut.]: Hamičár, Adrián – Mihok, Ľubomír – Mlynárčiková, Daniela – Roth, Peter. ZDH 28, 1999, s. 47–51. Rés. něm. s. 51.

0610

Herčko, Ivan. Banskomeračské zbierky v múzeách na Slovensku. SDH 28, 1999, s. 59–62. Rés. něm. s. 62.

0611

Marečková, Marie: K podmínkám provozu středoevropského dálkového obchodu a transformace ekonomiky na prahu novověku na příkladu aktivit východoslovenského měšťanstva. HG 29, 1997, s. 153–171. Rés. angl., něm.

0612

Simek, Eduard: Uplatnění slezské mince v peněžním oběhu zemí habsburského soustátí v 16.–18. století. 2. – Slezské mince v mincovních nálezech na Slovensku. In: Peníze v proměnách času. 2 = Money in Metamorphosis of Time. 2 = Geld im Wandel der Zeit. 2. Ostrava, MARQ 2000, s. 49–69. Rés. něm. s. 68–69.

Srov. též č.: 396, 629, 631

Dějiny vědy a kultury

0613

Frimmová, Eva: Daniel Basilius (1585–1628). Život a dielo. Br., Veda – Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie vied 1997. 176 s. Rec.: -lp-, Knihy a dejiny 5, 1998, č. 1–2, s. 84–85.

0614

Hajduk, Andrej: Leonard Stöckel. Život a dielo. Br., Evangelická bohoslovecká fakulta Univerzity Komenského 1999. 142 s. Rec.: Kompolt Pavol, StudCom et Hist 30, 2000, č. 63–64, s. 227.

0615

Hamada, Milan: Slovenská baroková a predosvietenská kultura a Jan Amos Komenský. ČesLit 44, 1996, č. 3, s. 245–269. Rés. angl.

0616

Hamada, Milan: Zrod novodobej slovenskej kultury. Br., Slovak Academic Press – Veda 1995. 244 s. Rec.: Smolík Josef, KR 64, 1997, č. 5, s. 138–140; rec.: Kopecký Milan, StudCom et Hist 29, 1999, č. 61, s. 149–151; rec.: Stich Alexander, ACom 12 (36), 1997, s. 246–252.

0617

Michalénková, Eva: Banský poriadok pre Idriju z roku 1580. PHS 35, 2000, s. 85–103. Rés. něm. s. 103. [rukopis uložený v Banské Stiavnici]

0618

Michalénková, Eva: Vplyv uhorského a českého banského práva na tvorbu banských zákonov Srbska, Bosny a Turecka v období feudalizmu. PHS 34, 1997, s. 109–126. Rés. něm. s. 126.

0619

Poláček, Ladislav: Komenský a československá vzájemnost. In: Českoslovenství součást evropanství. B., Konvoj 1996, s. 128–129.

Dějiny společenských věd

Srov. též č.: 1384

Dějiny umění a hmotné kultury

0620

Láni, Juraj: Žiak Agapetus zvedený a naspät' privedený. [Přel.]: Minárik, Jozef. Br., Národné divadelné centrum 1998. 195 s. Rec.: Kopecký Milan, StudCom et Hist 29, 1999, č. 62, s. 243–244.

0621

Medvecký, Jozef: Anklänge an den rudolfínischen Manierismus in der Malerei der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts in der Slowakei. In: Rudolf II, Prague and the World.: Papers from the International Conference. Prague, 2–4 September, 1997. P., Artefactum – Institute of Art History, Academy of Sciences of the Czech Republic. 1998, s. 156–160.

0622

Pajer, Jiří: K počátkům výroby novokřtěnských fajánsí v Sobotišti. Slovácko 42, 2000, s. 9–28. Rés. něm., angl. s. 27–28.

0623

Ragač, Radoslav: Zvolenská radnica v písemných prameňoch do konca 16. storočia. ArchHist 25, 2000, s. 33–41. Rés. něm. s. 41.

0624

Ron, Vojtěch: Rekognoskace pašijových a velikonočních her v sudetsko-karpatském prostoru. In: Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století. Boskovice, Albert 1999, s. 276–288. Rés. něm. s. 487–488.

0625

Smoláková, Mária: Najstaršie sgrafitá v oblasti stredného Slovenska. ArchHist 25, 2000, s. 25–32. Rés. něm. s. 31–32.

Dějiny literatury, jazyka a knihy

0626

Horváth, Tomáš: Pamäti, cesty, dobrodružný román, história. In: Populární literatura v české a slovenské kultuře po roce 1945. P., Ústav pro českou literaturu AV ČR 1998, s. 49–67.

0627

Sobotková, Marie: Autor, text, adresát v českých, polských a slovenských memoárech 17. století. Olomouc, Vydavatelství Univerzity Palackého 1996. 216 s. Rés. něm.

0628

Tkáčiková, Katarina: Terminológia Rétoriky Mateja Bela. In: Flores scholarium B., Masarykova univ. 1999, s. 145–153.

Srov. též č.: 430

Dějiny školství a pedagogiky

0629

Haubelt, Josef: Gerhard van Swieten a vznik vysokého baňského školství v habsburské monarchii. SDH 28, 1999, s. 43–48. Rés. něm. s. 48.

0630

Haubelt, Josef: Některé problémy vzniku vysokého baňského školství ve střední Evropě. ZDH 27, 1998, s. 81–86. Rés. něm. s. 86.

0631

Kamenický, Miroslav: Výchova banských a hutnických odborníků na středním Slovensku do založení Banickej akadémie (1762). ZDH 29, 2000, s. 103–108. Rés. něm. s. 108.

0632

Kowalská, Eva: Unifikační tendence v školství habsburské monarchie v 18 až 1. polovici 19. století. In: Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělávání. Sborník referátů z konference konané ve dnech 24.–25. června 1999 v Jičíně. Semily, Státní okresní archiv 2000, s. 30–41. Rés. něm. s. 41.

0633

Martuliak, Pavol: Pedagogická činnost Mateja Bela v Banskej Bystrici. SbFF-Ostrava 175, 1998, č. 6, s. 71–77. Rés. ang. s. 77.

0634

Szögi, László: Die aus Ungarn, Siebenburgen und Kroatien geburtigen Studenten an der Universität von Olmutz 1576–1850. Historická Olomouc 11, 1998, s. 23–29.

Dějiny exaktních věd

0635

Majer, Jiří: Inovační změny v technice českého a slovenského hornictví v 15.–18. století. DVT 29, 1996, č. 4, s. 229–244. Rés. angl. s. 243–244.

Dějiny her, zábav a zvyků

0636

Míntalová, Zora: Kutná plachta a mágia. In: Magie a náboženství. [Sborník příspěvků z konference karpato-logické komise pro lidové obyčejy MKKK konané ve Velehradě v roce 1997]. Uherské Hradiště, Slovákcké muzeum 1997, s. 219–225. Rés. angl., něm. s. 224–225.

SLOVENSKO V LETECH 1780–1918**Celková zpracování**

0637

Slovensko na začátku 20. století. (Společnost, stát a národ v úradniciach doby). Br., Historický ústav SAV 1999. 471 s. Zpr.: -M.Lu.-, [Lukeš Michal.] ČCH 98, 2000, č. 3, s. 650–651.

Politické dějiny

0638

Bartlová, Alena: Masarykovi a slovenský politik Dr. Milan Hodža. In: Jan Masaryk, diplomat, státník, humanista. P., VŠE 1996, s. 29–39. Rés. angl. s. 195–196.

0639

Cullyová, Marie: Masaryk a Slovensko. In: Masaryk a studenti 2000. Přehledka příspěvků ze studentské konference konané v Ústí nad Labem dne 11. května 2000. Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně 2000, s. 40–45.

0640

Galandauer, Jan: Slovensko v českém politickém programu před a po roce 1918. In: Česko-slovenské vztahy. Slovensko-české vztahy. Liberecký seminář 1996, 1997. Liberec, Technická univerzita 1998, s. 27–35. Rés. něm. s. 34–35.

0641

Holec, Roman: Agrárne hnutie na Slovensku v kontexte česko-slovenských vzťahov do vzniku ČSR. Česko-slovenská historická ročenka 1999, s. 65–81. Rés. angl. s. 81.

0642

Holec, Roman: Triumf a pád policajného agenta Duliškoviča. DaS 19, 1997, č. 2, s. 12–14.

0643

Hruška, Marek: Slovenská národní strana. In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 228–229.

0644

John, Miloslav: Milan Rastislav Štefánik. Život a smrt národního hrdiny. Olomouc, Votobia 2000. 143 s., [16] s. obr. příl.: il. Zpr.: -R.K.-, [Kvaček Robert.] ČCH 98, 2000, č. 3, s. 654.

0645

Kováč, Dušan: České a slovenské úsilie v stredoeurópskom kontexte 1848–1918. In: Česko-slovenské vztahy. Slovensko-české vztahy. Liberecký seminář 1998, 1999. Liberec, Technická univerzita 2000, s. 73–78. Rés. něm. s. 77–78.

0646

Kováč, Dušan: Slovenský pohľad na medzinárodné dianie medzi revolúciou a vyrovnanim. DaS 19, 1997, č. 2, s. 7–11.

0647

Macho, Peter: Konfesionálne rozdelenie spoločnosti ako určujúci faktor formovania postojov k revolučným udalostiam a národnému hnutiu na Liptove. In: Národní obrození a rok 1848 v evropském kontextu. Litomyšl, Město Litomyšl 1998, s. 159–165. Rés. něm. s. 165.

0648

Martinický, Pavol st.: Edvard Beneš a Slovensko. In: Českoslovenství – středoevropsanství – evropsanství. Úvahy, svědectví a fakta. B., Konvoj 1998, s. 173–181.

0649

Mojdis, J.: Francúzi a Slovensko v rokoch 1900–1920. (Vzájomné poznatky a ich sprostredkovatelia). Prešov, Manacon 1997. 74 s. Zpr.: Belás L., ČCH 96, 1998, č. 3, s. 674–675.

0650

Polák, Stanislav: T. G. Masaryk obrazem a slovom. = T. G. Masaryk – His Life in Words and Pictures. [Úvod]: Broklová, Eva. P., Masarykův ústav AV ČR 2000. 129 s. [Souběž. text čes. a angl.]

0651

Polák, Stanislav: T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou. Kniha 1–3 (1850–1882). P., Vydavatelství DD 1994. 298 s. Rec.: Hanzal Josef, ČMM 114, 1995, č. 2, s. 431–433; též: Kučera Martin, Masarykův sborník 9, 1993–1995 [vyd. 1997], s. 245–246.

0652

Polák, Stanislav: T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou. Díl 1. 1850–1882. 2. oprav. a rozš. vyd. P., Masarykův ústav AV ČR 2000. 495 s., il. Rec.: Pokorný Jiří, Opět nová monografie o Masarykovi. Nové knihy 40, 2000, č. 48, s. 24–25.

0653

Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948. [Ed.]: Prokš, Petr. P., Historický ústav AV ČR 1999. 283 s. (= Edice politických programů 2.) Rec.: -L.Ve.-, [Velek Luboš.] ČCH 98, 2000, č. 2, s. 400–401.

0654

Politické programy českých národních stran v letech 1860–1890. [Ed.]: Cibulka, Pavel. P., Historický ústav AV ČR 2000. 343 s. (= Edice politických programů. Sv. 3.)

0655

Slovenské národné rady. Br., Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatury 1998. 203 s. Zpr.: -K.P.-, HaV 48, 1999, č. 2, s. 485–486.

0656

Stehlik, Michal: Přednáškové turné Andreje Hlinky v Čechách a na Moravě v roce 1907 v kontextu česko-slovenských vztahů. Česko-slovenská historická ročenka 1999, s. 83–95. Rés. angl. s. 95.

0657

Škvarna, Dušan: Slovenská otázka – politika Pešti – česká pomoc. In: Národní obrození a rok 1848 v evropském kontextu. Litomyšl, Město Litomyšl 1998, s. 149–157. Rés. něm. s. 157.

0658

Škvama, Dušan: Slovenský politický program v roku 1848. In: Česko-slovenské vztahy. Slovensko-české vztahy. Liberecký seminář 1998, 1999. Liberec, Technická univerzita 2000, s. 41–51. Rés. něm. s. 50–51.

Srov. též č.: 59, 301, 314, 355, 673, 700, 701, 815, 820, 829, 837, 882, 997, 1018, 1043, 1062, 1067, 1086, 1090, 1107

Dějiny vojenství

Srov. též č.: 850

Dějiny náboženství, církevní památky

0659

Makovská, Marta: Daniel Šloboda 1809–1888. Rusava, Obecní úřad 1996. 14 s. Rec.: -JB-, Státní okresní archiv Kroměříž Archivní ročenka 1998, s. 107–108.

0660

Matula, Jozef: Neznámý pokračovatel' Jana Amosa Komenského. StudCom et Hist 27, 1997, č. 57–58, s. 287–289. [Ján Malia-rik]

Srov. též č.: 636, 727, 856

Dějiny židovství

0661

Holec, Roman: Hilsneriáda v uhorských a slovenských súvislostiach. In: Hilsnerova aféra a česká společnost 1899–1999. P., Židovské muzeum 1999, s. 101–104.

0662

Mešťan, Pavol: Ohlas hilsneriády na stránkach slovenskej tlače. In: Hilsnerova aféra a česká společnost 1899–1999. P., Židovské muzeum 1999, s. 98–100.

Dějiny společnosti

Dějiny společenských vrstev

0663

Hofmann, Gustav: Hospodaření a majetkové poměry Alfréda Josefa Mikuláše a Alfréda Augusta Karla z Windischgrätzů v letech 1862 až 1927. (Pohled do hospodaření šlechty v druhé polovině 19. a na počátku 20. století). Studie k sociálním dějinám 5, 2000, s. 5–59. Rés. něm. s. 315–316.

Srov. též č.: 30

Dějiny spolků

0664

Eliáš, Michal: Matice slovanských národov. Br., T R I. Médium 1996. 124 s. (= Slovanské reflexie, zv. 2.) Rec.: Mikuš'áková Anna, Slavia 66, 1997, č. 1, s. 110.

Dějiny osídlení, migrace

0665

Barteček, Ivo: Vystěhovalectví z českých zemí a Československa do Brazílie. SbFF-Ostrava sv. 162, 1996, č. 4, s. 149–162. Rés. něm.

0666

Botík, Ján: Adaptácia českej komunity v argentínskom Chacu. In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století. Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích Čechů k domovu. Praha, 29.–30. června 1998. P., Karolinum 2000, s. 124–128.

0667

Haluka, Pavol: Zničení Kokavy 3. augusta 1911. P., P.Haluka 1999. 63 s., il.

0668

Vitula, Miloslav: Z historie českých a slovenských krajanů v Kanadě do roku 1939. ČMM 118, 1999, č. 1, s. 97–110. Rés. něm. s. 109–110.

Srov. též č.: 866, 867

Dějiny národů a národností, vztahy mezi národnostmi

0669

Bobrik, Miroslav: Nemci na Slovensku a slovenská otázka počas a po skončení prvej svetovej vojny (1916–1919). In: První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci. B., Matice moravská 2000, s. 105–112.

0670

Caban, Peter: Otec slovenského národa (200. výročie narodenia). SIPř 83, 1997, č. 4, s. 455–456 [Štefan Moyses]

0671

Hama, Josef: Úvahy nad charakterem a smyslem českého slovakofilství z přelomu 19. a 20. století. Moderní dějiny 5, 1997 [vyd. 1998], s. 7–24. Rés. něm., angl. s. 23–24.

0672

Holec, Roman: Postoj Čechov a Slovákov k Rusinom v predvečer prvej svetovej vojny. Česko-slovenská historická ročenka 1997, s. 29–37. Rés. angl. s. 36–37.

0673

Holec, Roman: Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť. Martin, Matica slovenská 1997. 269 s. Rec.: Malíš Jiří, ČMM 117, 1998, č. 2, s. 532–534; též: -P.V.-, [Vošahlíková Pavla,] ČČH 98, 2000, č. 3, s. 651–652.

0674

Hubáček, František – Kučerová, Stanislava: Luhačovické porady. In: Českoslovenství součást evropanství. B., Konvoj 1996, s. 323–328.

0675

Hynek, Miloš: Pavel Blaho a národněosvobozené hnutí na moravskoslovenském pomezí. MalK 34, 1998, č. 1, s. 11.

0676

Kolafa, Štěpán: K 90. výročí krvavého masakru v Černové. Lev Tolstoj a Björnstjerne Bjornson ve slovenském zápase proti maďarizaci. In: Českoslovenství – středoevropanství – evropanství. Úvahy, svědectví a fakta. B., Konvoj 1998, s. 98–106.

0677

Kolafa, Štěpán: T. G. Masaryk a D. Makovický (1885–1921). In: Českoslovenství součást evropanství. B., Konvoj 1996, s. 161–166.

0678

Kolafa, Štěpán J.: Lev Tolstoj a Björnstjerne Bjornson ve slovenském národně obranném zápase proti maďarizaci na sklonku 19. a počátku 20. století. Čeští slovakofilové v akci. K 90. výročí krvavého masakru v Černové. P., Arsci 1997. 152 s. Rec.: Holec Roman, Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 250–252.

0679

Macho, Peter: Slováci a Maďari v roku 1848. In: Česko-slovenské vztahy. Slovensko-české vztahy. Liberecký seminář 1998, 1999. Liberec, Technická univerzita 2000, s. 53–61. Rés. něm. s. 61.

0680

Pekník, Miroslav: K slovensko-českým vztahom pred prvou svetovou vojnou. In: Česko-slovenské vztahy. Slovensko-české vztahy. Liberecký seminář 1996, 1997. Liberec, Technická univerzita 1998, s. 49–64. Rés. něm. s. 63–64.

0681

Podřimavský, Milan: Slováci v podmienkach uhorského štátu na začiatku 20. storočia. In: Česko-slovenské vztahy. Slovensko-české vztahy. Liberecký seminář 1996, 1997. Liberec, Technická univerzita 1998, s. 17–26. Rés. něm. s. 25–26.

0682

Prelovská, Daniela: K základným znakom slovenského obrodzenia (1780–1848). In: Česko-slovenské vztahy. Slovensko-české vztahy. Liberecký seminář 1998, 1999. Liberec, Technická univerzita 2000, s. 17–29. Rés. něm. s. 28–29.

0683

Pysent, Robert B.: Pátrání po identitě. [Z angl. přel.]: Hemelíková, Blanka. [Předml.]: Rak, Jiří. Jinočany, H & H 1996. 278 s. Rec.: Řepa Milan, ČČH 94, 1996, č. 4, s. 854–857; rec.: Poslední Petr, Úskali národní identity. ČesLit 45, 1997, č. 5, s. 522–529.

0684

Roháček, Štefan – Kučerová, Stanislava: Javorina. In: Českoslovenství součást evropanství. B., Konvoj 1996, s. 319–322.

0685

Szarka, László: Slovenský národný vývin – Národnostná politika v Uhorsku 1867–1918. (Szlovák nemzetiségpolitika 1867–1918). Br., Kalligram a Kultúrny institut Maďarskej republiky 1999. 348 s. Rec.: Lukeš M[ichal], ČČH 98, 2000, č. 2, s. 396–397.

Srov. též č.: 23, 78, 223, 300, 641, 695, 777, 866, 882, 1218, 1231

Dějiny hospodářství

0686

Faltus, Jozef: Die Marktverhältnisse in der Slowakei im Rahmen Ungarns und der Tschechoslowakei. In: Der Markt in Mitteleuropa der Zwischenkriegszeit. P., Karolinum 1997, s. 67–78.

0687

Jiránek, Tomáš: První svépomocná obchodní a živnostenská komora v Rakousku-Uhersku a její další činnost v Československé republice. SVPUP (C) 2, 1996, s. 143–155. Rés. angl. s. 155.

0688

Mazúrek, Jaroslav: Problematika vývoja slovenského železnorudného baníctva a zhutňovania železných rúd v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia. Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis 4, 1999, s. 55–67. Rés. angl. s. 67.

0689

Mazúrek, Jaroslav ml.: Slovenské baníctvo na železné rudy a nerudy v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia. SbFF-Ostrava 182, 1999, č. 7, s. 111–132. Rés. angl. s. 131–132.

0690

Zilničik, Ivan: Kysucko-oravská lesná železnica. P., Nakladatelství dopravy a turistiky 1996. 79 s., il., mp. Rés. angl., něm.

Srov. též č.: 319, 610, 663, 1362

Dějiny vědy a kultury

0691

Žbirková, Viera: Prinos Ludovita Vladimira Riznera pre ohlas Komenského na Slovensku. StudCom et Hist 30, 2000, č. 63–64, s. 190–206. Rés. angl. s. 206.

Srov. též č.: 394, 395

Dějiny historických věd

0692

Holec, Roman: Na brehoch Dunaja pod bratislavským hradom. In: Palackého cesta. Pohledy na život a činnost Františka Palackého a lidí mu blízkých. Olomouc, Univ. Palackého 1998, s. 22–25.

0693

Holec, Roman: Na brehoch Váhu pod trenciánským hradom. In: Palackého cesta. Pohledy na život a činnost Františka Palackého a lidí mu blízkých. Olomouc, Univ. Palackého 1998, s. 18–21.

0694

Pavliková, Anna: Ján Kvačala. StudCom et Hist 30, 2000, č. 63–64, s. 69–73. Rés. angl. s. 73.

Srov. též č.: 235, 894, 895

Dějiny společenských věd

0695

Dupkala, Rudolf: Európske a národné dimenzie slovenskej filozofie 19. storočia. (Filozofia „národnotvorného činu“ Slovákov). In: Evropanství a národní identita. B., Masarykova univerzita 2000, s. 19–26. Rés. angl. s. 26.

0696

Kohák, Erazim: T. G. Masaryk a naše národní totožnost. FČ 48, 2000, č. 2, s. 181–183.

0697

Kováč, Dušan: Masarykova Česká otázka a slovenská otázka na prelome 19. a 20. storočia. In: Sto let Masarykovy České otázky. P., Ústav T. G. Masaryka 1997, s. 66–71.

0698

Kučerová, Stanislava: Autorita TGM a současné problémy identity národní a evropské. In: Evropanství a Tomáš Garrigue Masaryk: Sborník příspěvků ze 6. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodonině 18. listopadu 1998. Hodonin, Masarykovo muzeum 1999, s. 129–137.

0699

Polášek, Ladislav: Slovanství v československém myšlení. In: Českoslovenství – středoevropanství – evropanství. Úvahy, svědectví a fakta. B., Konvoj 1998, s. 159–162.

0700

Samalík, František: Kritik úpadkové formy liberalismu. In: Českoslovenství – středoevropanství – evropanství. Úvahy, svědectví a fakta. B., Konvoj 1998, s. 129–138. [T. G. Masaryk]

0701

Valenta, Lubomír: Masarykovo filozofické evropanství. In: Evropanství a Tomáš Garrigue Masaryk: Sborník příspěvků ze 6. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodonině 18. listopadu 1998. Hodonin, Masarykovo muzeum 1999, s. 11–24.

Srov. též č.: 10, 714, 717, 1016, 1213, 1387

Dějiny umění a hmotné kultury

0702

Abelovský, Ján – Bajcurová, Katarína: Výtvarná moderna Slovenska. Maliarstvo a sochárstvo 1890–1949. Br., Vydavateľstvo Peter Popelka, Vydavateľstvo Slovart 1997. 670 s., bar. a čb. obr. Rec.: Horová Anděla, Umění 46, 1998, č. 6, s. 584–587.

0703

Nejstarší zvukové záznamy moravského a slovenského lidového zpěvu. Z folkloristické činnosti Leoše Janáčka a jeho spolupracovníků. Kniha s CD. [Ed.]: Nečas, J. – Plocek, J. – Procházková, J. – Štědroň, M. – Toncurová, M. B., Gnosis a Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR 1998. 156 s. + 15 obr. příl. + 29 not. nápěvů, 1 vlož. CD. Rec.: Traxler Jiří, ČL 86, 1999, č. 2, s. 194–196; též: Toncarová Dana, Slovácko 40, 1998, s. 80.

0704

Plánka, Ivan: Dušan Samo Jurkovič (1868–1947). Podřevnicko 6, 1997, č. 4, s. 26–27.

0705

Plánka, Ivan: Dušan Samo Jurkovič. Slovácko 39, 1997 [vyd. 1998], s. 66–67.

Srov. též č.: 87, 1395

Dějiny literatury a jazyka a knihy

0706

Gáfnik, Michal: Rázusove ideové zmatky mladosti. Roky 1907–1912. ČesLit 44, 1996, č. 3, s. 270–284.

0707

Gladrow, Anneliese: Osudy českého a slovenského spisovného jazyka v jazykové situaci rakousko-uherské monarchie v letech 1848 až 1918. In: Z dějin spisovných jazyků slovanských v 19. století. P., Euroslavica 1996, s. 9–17. Rés. něm. s. 17.

0708

Habovštiaková, Katarína: Slovná zásoba spisovnej slovenčiny začiatkom 19. storočia. In: Z dějin spisovných jazyků slovanských v 19. století. P., Euroslavica 1996, s. 19–28. Rés. něm.

0709

Halaga, Ondrej R.: Ku vzniku Slovenska (pohľad lingvisty). In: Českoslovenství – středoevropanství – evropanství. Úvahy, svědectví a fakta. B., Konvoj 1998, s. 116–121.

0710

Halaga, Ondrej R.: Zámery jazykových puristov a integrácia Európy. In: Českoslovenství součást evropanství. B., Konvoj 1996, s. 306–311.

0711

Mikula, Valér: Bohuslav Tablic a francúzska literatúra. Moderní dějiny 8, 2000, s. 245–257.

0712

Pisková, Milada: Zbojnické variácie. Opava, Slezská univerzita 1997. 107 s., obr. příl. (= Opera Facultatis philosophicae et rerum naturalium Universitatis Silesianae Opaviensis. Studia historica – Monographia)

0713

Schulzová, Olga: Štúrova kodifikácia hovorenej slovenčiny. In: Z dějin spisovných jazyků slovanských v 19. století. P., Euroslavica 1996, s. 29–33. Rés. něm.

Srov. též č.: 915

Dějiny věd o etnických oblastech

Srov. též č.: 928

Dějiny slavistiky

0714

Aktuální otázky slovanské filologie a Šafaříkův vědecký odkaz. P., Slovanský ústav 1996. 162 s. (= Zvl. otisk z časopisu Slavia 1996, seš. 1, s. 1–162.)

0715

Patera, Ludvík: Literárněvědná slovakistika na Filozofické fakultě UK (1882–1939). In: Příspěvky k dějinám slovakistiky na FF UK. P., Filozofická fakulta UK 1998, s. 9–90.

0716

Patera, Ludvík: Zakladatelský význam Filozofické fakulty Univerzity Karlovy pro formování literárněvědné slovakistiky. In: Přednášky z 42. běhu LŠSS [Letní školy slovanských studií]. Díl 2. Přednášky z literární vědy, kultury a historie. P., Univerzita Karlova 1999, s. 7–26.

0717

Vědecký odkaz Pavla Josefa Šafařika. *Slavia* 65, 1996, č. 1–2, s. 63–162. [Z obsahu]: Wollman, Slavomír: Šafařík a ti druzí: hledání generální literatury, s. 63–74; Horecký, Ján: Typológia slovanských jazykov a P. J. Šafařík, s. 75–80; Janyšková, Ilona: P. J. Šafařík a jeho prínos slovanskej etymologii, s. 81–84; Šaur, Vladimír: P. J. Šafařík – znalec etnonym, s. 85–88; Havlíková, Lubomíra: P. J. Šafařík a Velká Morava, s. 89–98; Beranová, Magdalena: Šafařík a současná archeologie, s. 99–102; Hauptová, Zoe: Rozkvět slovanské literatury v Bulharsku, s. 103–108; Pacnerová, Ludmila: Šafaříkovy Památky hlaholského písemnictví, s. 109–113; Kvapil, Miroslav: Pavel Josef Šafařík a jihoslovenské pravopisné spory, s. 115–121; Šlosar, Dušan: Počátkové staročeské mluvnice P. J. Šafaříka, s. 123–127; Forst, Vladimír: P. J. Šafařík jako osud české literatury, s. 129–134; Fiala, Jiří: Bohemika v Šafaříkových a Kollárových sběrech lidových písní, s. 135–138; Měšťan, Antonín: P. J. Šafařík a česká a slovenská právní terminologie, s. 139–140; Dupkala, Rudolf: P. J. Šafařík a filozofia, s. 141–146; Bláhová, Emilie: Význam Šafaříkovy sbírky rukopisů pro paleoslovenistiku, s. 147–152; Beňovský, Jozef: Pozostalost' P. J. Šafaříka v Matici slovenskej, s. 153–158; Rejdová, Kateřina: P. J. Šafařík a Dennica – Jutrzenka, s. 159–162.

Dějiny školství a pedagogiky

0718

Čuma, Andrej – Podhájecká, Mária: Osvald v šľapajách Komenského. *Pedagogika* 46, 1996, č. 2, s. 147–151.

0719

Kips, Milan: Vychovávateľský odkaz J. A. Komenského v dielach niektorých slovenských pedagógov. *StudCom et Hist* 30, 2000, č. 63–64, s. 139–142. Rés. angl. s. 142.

Srov. též č.: 302, 632

Dějiny exaktních věd

0720

Čížmár, Ján: Začiatky a formovanie n rozmernej geometrie (1840–1870). *Matematika v 19. storočí*. Sbornik přednášek z letních škol Historie matematiky. P., Prometheus 1996, s. 57–81.

Srov. též č.: 943, 944

Dějiny techniky

0721

Efmertová, Marcela: Elektrotechnika v Českých zemích a v Československu do poloviny 20. století. Studie k vývoji elektrotechnických oborů. P., Libri 1999. 211 s. Rés. angl., fr. s. 207–211.

0722

Chyba, Juraj: Miesto Aurela Stodolu v dejinách vedy a techniky na Slovensku. *Dějiny vědy a techniky* 5. 1998 [vyd. 2000]. s. 40–41.

0723

Klaban, Jiří: Poznámky k technologii litých náhrobních křížů. *ZDH* 25, 1996, s. 71. Rés. něm. s. 71.

0724

Šarudyová, Mária: Profesor Anton Kerpley (1837–1907). In: *Tradice a súčasnosť železárskej výroby*. II. Rokycany, Muz. Dr. Bohuslava Horáka 1998, s. 16–22. Rés. něm. s. 22.

0725

Zeithammer, Karel: Úzkorozchodná průmyslová dráha Podbrezová–Hronec. *ZDH* 28, 1999, s. 61–65. Rés. něm. s. 63.

Dějiny tělovýchovy a sportu

Srov. též č.: 90

Dějiny her, zábav a zvyků

0726

Ferklová, Daša: Odraz magických a náboženských prvkov v banickom zvykosloví. In: *Magie a náboženství*. [Sbornik příspěvků z konference karpatologické komise pro lidové obyčaje MKKK konané ve Velehradě v roce 1997]. Uherské Hradiště, Slováké muzeum 1997, s. 167–172. Rés. angl., něm. s. 171–172.

0727

Zajonc, Juraj: Východiská relativnej chronologizácie magických a náboženských textov. In: *Magie a náboženství*. [Sbornik příspěvků z konference karpatologické komise pro lidové obyčaje MKKK konané ve Velehradě v roce 1997]. Uherské Hradiště, Slováké muzeum 1997, s. 179–183. Rés. angl., něm. s. 183.

Srov. též č.: 636

PRVNÍ SVĚTOVÁ VÁLKA

Vznik Československa

0728

Alexander, Manfred: Čeští Němci a vznik Československa. *DaS* 19, 1997, č. 6, s. 21–26.

0729

Alexander, Manfred: Německá říše a vznik Československa. In: *Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě*. Díl 2. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 521–525.

0730

Bartlová, Alena: Dr. Milan Hodža na prahu československého státu. *Moderní dějiny* 5, 1997 [vyd. [1998]], s. 101–118. Rés. něm., angl. s. 117–118.

0731

Bartlová, Alena: Ku vzájomným vzťahom slovenského a českého národa. In: *Česko-slovenské vzťahy. Slovensko-české vzťahy*. Liberecký seminář 1996, 1997. Liberec, Technická univerzita 1998, s. 99–108. Rés. něm. s. 108.

0732

Broklová, Eva: The swiss model for Czechoslovakia at the Paris peace conference. *Historica* 5–6, 1998–1999 [vyd. 2000], s. 197–210.

0733

Dubovický, Ivan: The Role of Czech and Slovaks in America in the Founding of Independent Czechoslovakia. In: *The Birth of Czechoslovakia. Seminar on the founding of the independent Czechoslovak state*. P., Set out [1999], s. 37–62.

0734

Galandauer, Jan: Masarykova politická emigrace a československismus. In: *K počtu profesora Miroslava Hrocha*. P., Karolinum 1998, s. 89–95. Rés. angl. s. 156. (= Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica 3/1996. Studia historica 44.)

0735

Gletlerová, Monika: Slovenská spoločnosť pod vplyvom vojny a militarizácie v rokoch 1914–1918. In: *První světová válka a vzťahy mezi Čechy, Slováky a Němci*. B., Matice moravská 2000, s. 73–85.

0736

Hadler, Frank: Utváření česko-slovenské spolupráce v exilu během první světové války. In: *První světová válka a vzťahy mezi Čechy, Slováky a Němci*. B., Matice moravská 2000, s. 63–72.

0737

Hanzlík, František: K vývoji názorů na státnost Čechů a Slováků před vznikem a v průběhu 1. světové války. In: *Českoslovenství součást evropskosti*. B., Konvoj 1996, s. 154–161.

0738

Holec, Roman: Ekonomické aspekty vzniku ČSR – ilúzie a realita. In: *Česko-slovenské vzťahy. Slovensko-české vzťahy*. Liberecký seminář 1996, 1997. Liberec, Technická univerzita 1998, s. 37–47. Rés. něm. s. 47.

0739

Hronský, Marián: Boj o Slovensko a Trianon, 1918–1920. Br., Národné literárne centrum 1998. 330 s. Rec.: Dejmek Jindřich, ČČH 97, 1999, č. 4, s. 830–836.

0740

Hronský, Marián: Slovenská a maďarská politika pri vzniku Československa. *Moderní dějiny* 3, 1995, s. 55–81. Rés. něm., angl. s. 80–81.

0741

Kacíř, Petr: Obsazení Těšínska v roce 1919 – k některým aspektům československo-polského územního sporu. In: *Slezsko v dějinách českého státu*. Šenov u Ostravy, Tilia 1998, s. 302–310. Rés. pol. s. 412, něm. s. 432.

0742

Kalvoda, Josef: Genese Československa. [Z angl. orig. přel.]: Valenta, Aleš. P., Panevropa 1998. 607 s. Zpr.: -K.P.-, HaV 47, 1998, č. 5, s. 181–182; rec.: Šalgovič Ján, SE 14, 1998, č. 85, s. 24–35.

0743

Kárník, Zdeněk: Masarykovo řešení české otázky s Rakouskem-Uherskem a proti němu. In: *T. G. Masaryk a situace v Čechách a na Moravě od konce 19. století do německé okupace Československa*. P., Ústav T. G. Masaryka 1998, s. 42–51.

0744

Klímek, Antonín: Říjen 1918. Vznik Československa. P., Paseka 1998. 280 s. Rec.: Galandauer Jan, DaS 20, 1998, č. 6, s. 62–63; zpr.: -K.P.-, HaV 47, 1998, č. 6, s. 187–188; též: Kvaček Robert, Kronika října 1918. Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 235; rec.: Kučera M., Masarykův sborník 10, 1996–1998 [vyd. 2000], s. 415–417.

0745

Klímek, Antonín: Ženevská jednání čs. politiků na sklonku října 1918. HaV 47, 1998, č. 1, s. 3–24. Rés. angl. s. 23–24.

- 0746**
Kováč, Dušan: Rok 1918 v slovenských dejinách. In: Českoslovenství – středoevropanství – evropanství. Úvahy, svědectví a fakta. B., Konvoj 1998, s. 106–115.
- 0747**
Kováč, Dušan: Slovenská otázka při vzniku Česko-Slovenska. In: Společnost v přerodu. Češi ve 20. století. Sborník referátů z cyklické konference Demokracie 2000. P., Masarykův ústav AV ČR 2000, s. 179–187. Rés. něm. s. 187.
- 0748**
Kováč, Dušan: Středná Evropa a počátky Benešovy diplomatické aktivity. In: Edvard Beneš a středoevropská politika. B., Masarykova univ. v B. 1998, s. 9–20. Rés. něm. s. 20.
- 0749**
Kováč, Dušan: Středná Evropa v plánech a představách prvního česko-slovenského odboje. In: Střední a východní Evropa v krizi 20. století. P., Karolinum 1998, s. 281–291. Rés. něm. s. 291. (= Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica 1995/3–4 Studia historica 42.)
- 0750**
Kováč, Dušan: Vývoj slovenské otázky mezi Dohodou a Centrálními mocnostmi. In: První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci. B., Matice moravská 2000, s. 97–104.
- 0751**
Kuklík, Jan: Jak vznikla Česko-Slovenská republika. In: Přednášky z 43. běhu LŠSS [Letní školy slovanských studií]. P., Univerzita Karlova 2000, s. 185–196.
- 0752**
Kvaček, Robert: Ke vzniku Československa. (Závěr referátu předneseného na konferenci). Akademický bulletin 1998, č. 12, Příloha Akademického bulletinu, s. III. [Praha, 5.–8. 10. 1998].
- 0753**
Kvaček, Robert: Ke vzniku Československa. ČČH 96, 1998, č. 4, s. 717–735. Rés. něm. s. 735.
- 0754**
Kvaček, Robert: Ke vzniku Československa. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 1. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 30–40. Rés. něm. s. 40.
- 0755**
Kvaček, Robert: Ke vzniku československého státu v roce 1918. In: Přednášky z 42. běhu LŠSS [Letní školy slovanských studií]. Díl 2. Přednášky z literární vědy, kultury a historie. P., Univerzita Karlova 1999, s. 181–188.
- 0756**
Kvaček, Robert: The Birth of Czechoslovakia and Considerations Leading Up to It. The Prague Yearbook of Contemporary History 1998 [vyd. 1999], s. 1–18. [Poprvé publikováno: Ke vzniku Československa, ČČH 96, 1998, č. 4, s. 717–735].
- 0757**
Leoncini, Francesco: Y avait-il des alternatives à la Tchécoslovaquie? In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 502–508. Rés. franc. s. 508.
- 0758**
Lipták, Lubomír: Rok 1918 a rekonstrukcia historickej pamäti v mestách na Slovensku. In: Acta contemporanea. K päťadesiatim Viléma Prečana. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998, s. 180–191.
- 0759**
Lukeš, Michal: K úloze českého četnictva na Slovensku v roce 1918. HaV 47, 1998, č. 2, s. 53–64. Rés. angl. s. 63–64.
- 0760**
Mannová, Elena: Uhorská a československá štátna idea: zmena povedomia v slovenskej spoločnosti. In: První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci. B., Matice moravská 2000, s. 87–95.
- 0761**
Marzik, Thomas D.: Milan Rastislav Štefánik and the Creation of Czecho-Slovakia. In: The Birth of Czechoslovakia. Seminar on the founding of the independent Czechoslovak state. P., Set out [1999], s. 29–36.
- 0762**
Měšťan, Antonín: Slovanský prvek při vzniku Československa. In: Českoslovenství – středoevropanství – evropanství. Úvahy, svědectví a fakta. B., Konvoj 1998, s. 156–159.
- 0763**
Mezník, Jaroslav: Vývoj československé ideje za první světové války. In: Českoslovenství – středoevropanství – evropanství. Úvahy, svědectví a fakta. B., Konvoj 1998, s. 121–123.
- 0764**
Michálek, Slavomír: The Role of Štefan Osuský in the Independence Movement. In: The Birth of Czechoslovakia. Seminar on the founding of the independent Czechoslovak state. P., Set out [1999], s. 69–84.
- 0765**
Opat, Jaroslav: Říjen 1918, T. G. Masaryk a československá státnost. In: Historické studie. K sedmdesátinám Milana Otáhalu. P., ÚSD AV ČR 1998, s. 130–139.

- 0766**
Pekník, Miroslav: Názory na řešení slovenské otázky za první světové vojny mimo rámec samostatného Česko-Slovenska. In: Česko-slovenské vztahy. Slovensko-české vztahy. Liberecký seminář 1996, 1997. Liberec, Technická univerzita 1998, s. 65–71. Rés. něm. s. 71.
- 0767**
Pešta, Pavel: Česká satira a vznik ČSR. LA 30, 1998, s. 33–51. Rés. angl. s. 51.
- 0768**
Prohlášení nezávislosti československého národa zatímni vládou československou: osmnáctého října MDCCCXVIII. = Declaration on Independence of the Czechoslovak Nation by Its Provisional Government: October Eighteenth MDCCCXVIII. [Ed.]: Broklová, Eva. P., Eva-Milan Nevoľe, Masarykův ústav AV ČR, Nadace Patriae 1998. 59 s. [Zpr.]: Broklová Eva, Masarykův sborník 10, 1996–1998 [vyd. 2000], s. 376–377. [soubež. text čes., angl.]
- 0769**
Rychlík, Jan: Vznik společného státu Čechů a Slováků. In: Českoslovenství součást evropanství. B., Konvoj 1996, s. 130–153.
- 0770**
Šauer, Jaroslav: K úloze Karla Kramáře při vzniku ČSR. In: Českoslovenství – středoevropanství – evropanství. Úvahy, svědectví a fakta. B., Konvoj 1998, s. 147–156.
- 0771**
Šedivý, Ivan: Vznik Československa. (Možné roviny pohledu). In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 509–512. Rés. angl. s. 512.
- 0772**
Šinša, Jan: Evropský význam 28. října 1918. In: Evropanství a Tomáš Garrigue Masaryk: Sborník příspěvků ze 6. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 18. listopadu 1998. Hodonín, Masarykovo muzeum 1999, s. 25–29.
- 0773**
Šolle, Zdeněk: Rozpad Rakouska-Uherska. (Malý úvod k dramatu velkého světa). Masarykův sborník 10, 1996–1998 [vyd. 2000], s. 112–128. Rés. angl. s. 127–128.
- 0774**
Tomaszewski, Jerzy: Czechoslowacka propaganda plebiscytowa na Spiszu i Orawie (1919–1920). In: Střední a východní Evropa v krizi 20. století. P., Karolinum 1998, s. 323–334. Rés. čes. s. 334. (= Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica 1995/3–4 Studia historica 42.)
- 0775**
Valenta, Jaroslav: Čtyři nástupnické státy a osudy jejich demokracie. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 1. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 223–232. Rés. angl. s. 232.
- 0776**
Valenta, Jaroslav: Legenda o sudetoněmeckém právu na sebeurčení v r. 1918. In: Česko-německé vztahy: česká stanoviska. P., Kruh občanů České republiky vyhnaných v r. 1938 z pohraničí Smíření 95 1998, s. 8–16.
- 0777**
Valenta, Jaroslav: Léta 1918–1919: sebeurčení pro Čechy, Slováky a ...? In: T. G. Masaryk a situace v Čechách a na Moravě od konce 19. století do německé okupace Československa. P., Ústav T. G. Masaryka 1998, s. 69–80.
- 0778**
Valenta, Jaroslav: Středoevropské nástupnické státy – několik reflexí. In: Rozpad Rakouska-Uherska a fenomén versailleského systému ve střední Evropě. = Der Zerfall Österreich-Ungarns und das Phänomen des Versailler Systems in Mitteleuropa. Opa-va-Wien, Slezská univerzita v Opavě 1997, s. 93–102. Rés. něm. s. 101–102.
- 0779**
Varinský, Vladimír: Vytváranie severnej hranice Slovenska na Orave a Spiši v r. 1918–1920. SISb 98, 2000, č. 1–2, s. 133–137.
- 0780**
Vznik Československa 1918. [Ed.]: Klímek, Antonín – Nováčková, Helena – Polišínská, Milada – Šťoviček, Ivan. P., Ústav mezinárodních vztahů 1994. 439 s. Abstracts of published Documents. (= Dokumenty československé zahraniční politiky.) Rec.: Štembera Milan. Vznik Československa v roce 1918. MezVzt 1995, č. 4, s. 77–79; rec.: Babička Václav, AČ 46, 1996, č. 1, s. 50–52; též: Kvaček Robert, Česko-slovenská historická ročenka 1996, s. 209–210.
- 0781**
Zavacká, Katarína: Ľudské-občianske práva a slobody na Slovensku po vzniku Československa. In: Dějepis a kritické myšlení. P., Porta linguarum 1998, s. 21–39.
- 0782**
Zavacká, Katarína: Význam vzniku Československej republiky pre uplatňovanie občianskych práv a slobod na Slovensku. In: Státnost česká a československá – tradice a kontinuita. P., Univerzita Karlova – Karolinum 1999, s. 73–78. Rés. angl. s. 251.
Srov. též č.: 39, 75, 259, 1239, 1262

Československé legie

0783

Fidler, Jiří: Generálové legionáři. B., Books 1999. 356 s. (= Jota Military 37.)

0784

Fidler, Jiří: Zborov v české vojenské tradici. In: Zborov 1917–1997. P., Ministerstvo obrany ČR – AVIS 1997, s. 76–78.

0785

Finková, Dagmar: Zborov ve sbírkách Vojenského muzea. In: Zborov 1917–1997. P., Ministerstvo obrany ČR – AVIS 1997, s. 101–107.

0786

Fryšček, Miloslav Alexej: Legionáři, car a rudá vlajka. B., Šimon Ryšavý 1998. 238 s., obr. příl. Rec.: -P.P.-, [Prokš Petr.] ČČH 97, 1999, č. 2, s. 415–416; zpr.: -J.Z.-, HaV 48, 1999, č. 3, s. 693–694; zpr.: -java-, SlPř 86, 2000, č. 4, s. 547–548.

0787

Fryšček, Miloslav Alexej: Ludvík Krejčí. Tuřanský generál. B., Nakladatelství Šimon Ryšavý 1999. 79 s.

0788

Galandauer, Jan: Zborovská bitva v české historické paměti. In: Zborov 1917–1997. P., Ministerstvo obrany ČR – AVIS 1997, s. 48–65.

0789

Generál Ludvík Krejčí. Pamětní list vydaný u příležitosti znovuoživení pamětní desky generála L. Krejčího na jeho rodném domě v Brně-Tuřanech v září 1996. [Přípr.: Bárta, Josef. Brno-Tuřany, úřad městské části Brno-Tuřany 1996. 48 s. Rec.: Soldán Ladislav, VVM 49, 1997, č. 3, s. 331–332.

0790

Hanzlík, František: Idea čs. státu a legie. In: Hoši od Zborova. B., Moravské zemské muzeum 1997, s. 5–10.

0791

Hofman, Petr: Proměny zborovského bojiště. In: Zborov 1917–1997. P., Ministerstvo obrany ČR – AVIS 1997, s. 66–75.

0792

Hofman, Petr – Stehlik, Eduard: Bitva u Zborova. In: Zborov 1917–1997. P., Ministerstvo obrany ČR – AVIS 1997, s. 21–28.

0793

Hus, Miroslav: Československé legie a vznik Československa. SbZpčM-Plzeň (Historie) 1998, suppl. s. 5–12.

0794

Klípa, Bohumír: Mezinárodní ohlas Zborova a jeho vliv na legionářské hnutí v Itálii. In: Zborov 1917–1997. P., Ministerstvo obrany ČR – AVIS 1997, s. 29–37.

0795

Kováč, Dušan: Karpatská zima 1914–1915 a jej vplyv na česko-slovenský odboj. SHS 23, 1997, s. 23–34. Rés. něm. s. 34.

0796

Kutílková, Dagmar: K vývoji stejnokrojů československého vojska v Rusku od roku 1914 do památné bitvy u Zborova 1917. In: Zborov 1917–1997. P., Ministerstvo obrany ČR – AVIS 1997, s. 108–111.

0797

Lipták, Lubomír: Vzbury vojakov a nacionálny rozchod národov Uhorska r. 1918. In: První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci. B., Matice moravská 2000, s. 233–236.

0798

Pichlík, Karel: Místo Zborova v boji za samostatný československý stát. In: Zborov 1917–1997. P., Ministerstvo obrany ČR – AVIS 1997, s. 13–20.

0799

Pichlík, Karel – Klípa, Bohumír – Zabloudivá, Jitka: Českoslovenští legionáři (1914–1920). P., MF 1996. 282 s. Rec.: Havránek Jan, DaS 18, 1996, č. 5, s. 61–62; též: Kámk Zdeněk, HaV 45, 1996, č. 5, s. 158–163; též: Šedivý Ivan, ČČH 94, 1996, č. 4, s. 863–866.

0800

Plaschka, Richard: Zborov – symbol národní revolty proti Rakousko-Uhersku. In: Zborov 1917–1997. P., Ministerstvo obrany ČR – AVIS 1997, s. 5–12.

0801

Poláček, Jiří: Vzdálené hlasy. (Odkaz československých legii). In: Výchova k národnímu vědomí a národním hodnotám. Sborník příspěvků z konference k 80. výročí vzniku samostatného státu. B., Masarykova univerzita 1999, s. 94–97. Rés. angl. s. 97.

0802

Rampula, Oldřich: Československé legie za první světové války. In: Českoslovenství součást evropanství. B., Konvoj 1996, s. 167–172.

0803

Rampula, Oldřich: Vítězný boj čs. legii u Zborova. In: Hoši od Zborova. B., Moravské zemské muzeum 1997, s. 98–102.

0804

Sak, Robert: Anabáze. Drama československých legionářů v Rusku (1914–1920). Jinočany, nakl. H a H 1996, 174 s. + příl. Rec.: Havránek Jan, DaS 18, 1996, č. 5, s. 61; též: Kvaček Robert, Česko-slovenská historická ročenka 1996, s. 218–220.

0805

Skutil, Jan: T. G. Masaryk a československé legie na Rusi – Zborov–Bachmač–sibiřská magistrála. In: Tomáš Garrigue Masaryk a ruské revoluce. Sborník příspěvků z 5. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 19. listopadu 1997. Hodonín, Masarykovo muzeum v Hodoníně 1998, s. 80–83.

0806

Šedivý, Ivan: Zborov a rakousko-uherská monarchie. In: Zborov 1917–1997. P., Ministerstvo obrany ČR – AVIS 1997, s. 38–47.

0807

Šrámek, Pavel – Ráboň, Martin: Armádní generál Ludvík Krejčí v dokumentech a fotografiích. Vydáno při příležitosti výstavy k 100. výročí narození. [Dokumenty, fot. a další materiál vybrali a připravili]: Šrámek, Pavel – Ráboň, Martin. B., Spolek přátel československého opevnění 2000. 95 s., fot. (= Fakta. Sv. 4.)

0808

Štursa, Jan – Straka, Václav: Co je a co chce Československá obec legionářská. P., Československá obec legionářská 1999. 17 s.

0809

Veselka, Miroslav: Historie srovnaná se zemí. Po stopách československých legionářů na Bajkale. DaS 18, 1996, č. 6, s. 24–29.

0810

Vogeltanz, Jan – Polák, Milan: Československé legie 1914–1918. Československá armáda 1918–1939. Uniformy – symbolika – výstroj – výzbroj. P., Paseka 1998. 29 s., obr. příl. Zpr.: -D.K.-, HaV 48, 1999, č. 1, s. 232–233.

0811

Zabloudivá, Jitka: Obraz boje u Zborova v české próze, poezii i divadle. In: Zborov 1917–1997. P., Ministerstvo obrany ČR – AVIS 1997, s. 79–99.

0812

Zabloudivá, Jitka: Příspěvek k tematice propagandy v čs. vojsku v Rusku v letech 1914–1920. HaV 49, 2000, č. 1, s. 56–66. Rés. angl. s. 66.

Srov. též č.: 73, 79, 81, 247, 349, 369, 376, 1030, 1123

ČESKOSLOVENSKO OD ROKU 1918 DO ROKU 1992

Politické dějiny

0813

Bibó, István: Bída malých národů východní Evropy. Vybrané spisy. B.–Br., Doplněk–Kalligram 1997. 614 s. (= Edice Vísehrad.) Rec.: Šamalík František, Politologická revue 4, 1998, č. 1, s. 102–111; též: Šmerda Milan, ČČH 96, 1998, č. 4, s. 831–836.

0814

Broklová, Eva: Problém kontinuity demokracie jako obsahu české (československé) státnosti. In: Státnost česká a československá – tradice a kontinuita. P., Univerzita Karlova – Karolinum 1999, s. 65–71. Rés. angl. s. 251.

0815

Brož, Ivan: Diplomát veselé myslí a smutné duše. P., Futura 2000. 300 s., obr. příl., il. (= Jiskry v kapse. Sv. 7.) [Jan Masaryk]

0816

Hájek, Jiří: Paměti. P., Ústav mezinárodních vztahů 1997. 349 s., fot. příl. Rec.: Císař Čestmír, Paměti Jiřího Hájky. Mezinárodní politika 21, 1997, č. 5, s. 34–38; též: Pavlíček Václav, Československo v Pamětech Jiřího Hájky. MezVzt 1998, č. 1, s. 116–119; též: Hoppe Jiří, Soudobé dějiny 5, 1998, č. 1, s. 120–122; též: -J.Dk.-, [Dejmek Jindřich.] ČČH 97, 1999, č. 4, s. 862–863.

0817

Hřebejk, Jiří: Státní občanství a naše státnost. In: Státnost česká a československá – tradice a kontinuita. P., Univerzita Karlova – Karolinum 1999, s. 57–64. Rés. angl. s. 250–251.

0818

Janouch, Roman: Edvard Beneš – Budovatel Československa. In: Českoslovenství součást evropanství. B., Konvoj 1996, s. 191–194.

0819

Kalvoda, Josef: Role Československa v sovětské strategii. [Z angl. orig. přel.]: Petkevič, Vladimír. Kladno, Dilo 1999. 426 s., fot. příl.

0820

Kalvoda, Josef: Z bojů o zítřek. 3. díl. Historické eseje. Kladno, Dilo 1998. 271 s. (= Paměť 1.) Zpr.: -P.Š.-, HaV 48, 1999, č. 2, s. 490. [1. a 2. díl. vyd. v Torontu 1995 a 1996]

0821

Kamenec, Ivan: Dr. Jozef Tiso 1887–1947. Tragédia politika, kňaza a človeka. Br., Archa 1998. 148 s. Rec.: Valenta Jaroslav, Jozef Tiso očima historika. DaS 21, 1999, č. 2, s. 46–47; též: Rychlík Jan, ČCH 97, 1999, č. 2, s. 373–375; též: Harna Josef, Česko-slovenská historická ročenka 1999, s. 315–316.

0822

Krejčí, Jaroslav: Mezi demokracií a diktaturou. Domov a exil. Olomouc, Votobia 1998. 231 s. (= Velká řada 58.)

0823

Kučera, Zdeněk: Evropský kontext české otázky. In: Státnost česká a československá – tradice a kontinuita. P., Univerzita Karlova – Karolinum 1999, s. 37–39. Rés. angl. s. 249.

0824

Kučerová, Stanislava: Osudné osmičky 20. století. Kdo kdy selhal? In: Českoslovenství součást evropanství. B., Konvoj 1996, s. 200–209.

0825

Mates, Pavel: Kapitoly z historie veřejné správy v letech 1848–1949. P., Vysoká škola ekonomická v P., fakulta národohospodářská 1996. 66 s.

0826

Mikuš, Jozef A.: Pamati slovenského diplomata. Martin, Matica slovenská 1998. 294 s. Zpr.: J.N.-, HaV 48, 1999, č. 1, s. 227–228.

0827

Olivová, Věra: Edvard Beneš – pokračovatel v díle T. G. Masaryka. Masarykův sborník 10, 1996–1998 [vyd. 2000], s. 92–111. Rés. angl. s. 111.

0828

Opat, Jaroslav: Odkaz T. G. Masaryka a česko-německá odpovědnost za Evropu. = Vernächtnis des T. G. Masaryk und die Deutsch-tschechische Verantwortung für Europa. P., Sdružení za evropský dům 1999. 27 s. [Souběžný čes. a něm. text.]

0829

Ort, Alexandr: Edvard Beneš – evropský politik. K 50. výročí úmrtí (28. 5. 1884–3. 9. 1948). In: Českoslovenství – středoevropanství – evropanství. Úvahy, svědectví a fakta. B., Konvoj 1998, s. 162–173.

0830

Ort, Alexandr: Zápas prezidenta E. Beneše a J. Masaryka o demokratickou Evropu. In: Českoslovenství součást evropanství. B., Konvoj 1996, s. 39–44.

0831

Osudové kroky Jana Masaryka. Výběr dokumentů ke 110. výročí narození Jana Masaryka. [Red.]: Sládek, Oldřich. 2 vyd. P., Státní ústřední archiv 1996. 191 s. Rec.: Šamberger Zdeněk, AČ 47, 1997, č. 1, s. 48–52.

0832

Pandula, Vladimír: Přehled platných právních předpisů České republiky, Slovenské republiky vyhlášených ve Sbírce zákonů, Sbírce zákonů SNR, v Úředním listu, v Úředním věstníku (1945–1992), ve Sbírce zákonů ČR a ve Sbírce zákonů SR (1993–1997) v době od 9. května 1945 do 9. května 1997. Břeclav, Moraviapress 1997. 522 s.

0833

Pavliček, Václav: Státnost česká a československá. In: Státnost česká a československá – tradice a kontinuita. P., Univerzita Karlova – Karolinum 1999, s. 17–35. Rés. angl. s. 247–249.

0834

Pečinka, Pavel: Pod rudou vlajkou proti KSČ. Osudy radikální levice v Československu. B., Doplněk 1999. 134 s. Rec.: Mikulka Jiří, ČMM 118, 1999, č. 2, s. 601–603.

0835

Pinz, Jan: Dělbá veřejných moci v československé a české státnosti. In: Českoslovenství – středoevropanství – evropanství. Úvahy, svědectví a fakta. B., Konvoj 1998, s. 362–371.

0836

Pinz, Jan: Problémy legality a legitimacy v československé a české státnosti. In: Českoslovenství součást evropanství. B., Konvoj 1996, s. 81–88.

0837

Politické programy českého národního socialismu 1897–1948. [Ed.]: Harna, Josef. P., HÚ AV ČR 1998. 291 s. (= Edice politických programů 1.) Rec.: -P.P.- SIPř 86, 2000, č. 1, s. 144–146

0838

R. W. Seton-Watson and his Relations with the Czechs and Slovaks. = R. W. Seton-Watson a jeho vztahy k Čechům a Slovákům. = R. W. Seton-Watson a jeho vztahy k Čechom a Slovákóm. Documents. = Dokumenty. 1906–1951. Díl 1., 2. [Ed.:] Rychlík, Jan – Marzik, Thomas D. – Bielik, Miroslav. [Úvod naps.]: Seton-Watson, Christopher. P., Ústav T. G. Masaryka – Matica slovenská 1995. 648 s., obr. příl.: 241 s. Rec.: Vošahlíková Pavla, ČCH 95, 1997, č. 1, s. 247–248; zpr.: Pichlík Karel, HaV 46, 1997, č. 3, s. 189–190; též: Polák St[anislav], Masarykův sborník 9, 1993–1995 [vyd. 1997], s. 216–217; rec.: Šesták Miroslav, Masarykův sborník 10, 1996–1998 [vyd. 2000], s. 373–375.

0839

Rataj, Jan: Politické proměny symboliky svatováclavské tradice a tradice 28. října v modemech československých a českých dějinách. In: Spory o dějiny. Sborník kritických textů. 2. P., Masarykův ústav AV ČR 1999, s. 84–94.

0840

Suchánek, Radovan: Vývoj svátkového práva od vzniku ČSR po současnost. In: Státnost česká a československá – tradice a kontinuita. P., Univerzita Karlova – Karolinum 1999, s. 103–114. Rés. angl. s. 253.

0841

Šedivý, Jaroslav: Jan Masaryk. Humanista, demokrat, Evropan. P., Eva 1998. 16 s. (= Velcí Evropané.)

0842

Takáč, Ladislav: Národné a „čechoslovakistické“ v zrkadle rodinného archívu Veselovcov. Česko-slovenská historická ročenka 1996, s. 87–94. Rés. angl.

0843

Vykonané tresty smrti. Československo 1918–1989 (nezahrnuje rozsudky německé justice). [Aut.]: Liška, Otakar a kol. [Kol.]: Černý, Miroslav Kamil – Kremlíčková, Ladislava – Mařšaidr, Petr – Rokosová, Šárka – Serbusová, Jana – Vorel, Jaroslav. P., Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR 2000. 225 s. (= Sešity Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR. Č. 2.) Zpr.: -M.T.- SIPř 86, 2000, č. 3, s. 389.

0844

Zeman, Zbyněk: Edvard Beneš. Politický životopis. P., Mladá fronta 2000. 342 s., fot. příl. Rec.: Kvaček Robert, Nové knihy 40, 2000, č. 13, s. 30; též: Smetana Vit, DaS 22, 2000, č. 2., s. 51–52, 57; dis.: Zeman Zbyněk, Ad: Dvakrát z dějin Edvarda Beneše a „jeho“ Československa. DaS 22, 2000, č. 3, s. 57; dis.: Smetana Vit, Odpověď profesorovi Zemanovi. DaS 22, 2000, č. 3, s. 57–58.

Srov. též č.: 28, 297, 301, 308, 331–331, 355, 653, 655, 882, 893, 941

Dějiny vojenství

0845

Hubert, Miroslav – Pavala, Karel: Vojenské lodě Československa 1918–1959. P.–Děčín, ARES 1999. 56 s., il., pl. Zpr.: -V.F.-, HaV 48, 1999, č. 3, s. 698–699.

0846

Hus, Miroslav: Uniformy naší armády od roku 1918. Plzeň, Západočeské muz. 1996. 25 s., obr. příl. Zpr.: Frýda František, MaVP 36/106, 1998, č. 1, s. 63.

0847

Krubl, Zdeněk: Československé & české vojenské odznaky (1922–1997). = Czechoslovak & Czech military badges (1922–1997). = Tschechoslowakische & Tschechische Militarabzeichen (1922–1997). P., Naše vojsko 1999. 119 s. Rec.: Havel Petr, HaV 49, 2000, č. 1, s. 201–203.

0848

Schneider, Dušan: Osudy letců. Díl 1. B., Doplněk 1997. 239 s., fot. (= Osudy 2.)

0849

Schneider, Dušan: Osudy letců. Díl 2. B., Doplněk 1998. 281 s. (= Osudy 5.)

0850

Svoboda, Gustav: Armádní generál Sergěj Jan Ingr. P., Ministerstvo obrany ČR 1998. 141 s.

0851

Štefánský, Václav: Generál Ferdinand Čatloš. Biografický náčrt. Br., MO SR 1998. 82 s. Zpr.: -J.F.-, HaV 48, 1999, č. 1, s. 228–229.

0852

Vališ, Zdeněk: Generál Karel Janoušek. P., V ráji 1997. 180 s.

Srov. též č.: 374, 787, 789, 807

Dějiny náboženství, církevní památky

0853

Beňušková, Zuzana: Vplyv konfesie na formovanie regionálnych osobitostí Slovenska. In: Magie a náboženství. [Sborník příspěvků z konference karpatologické komise pro lidové obyčaje MKKK konané ve Velehradě v roce 1997]. Uherské Hradiště, Slováké muzeum 1997, s. 41–48. Rés. angl., něm. s. 47–48.

0854

Boháč, Zdeněk: Trnitá cesta Slovenska k samostatné cirkevnej provincii. HG 30, 1999, s. 11–22. Rés. angl., něm. s. 20–22.

0855

Halas, František X.: Neklidné vztahy. K jednomu aspektu výročí 28. října 1918. Svitavy, Trinitas 1998. 101 s. (= Studium 113.) Rec.: Pražák Richard, ČMM 118, 1999, č. 2, s. 575–577.

0856

Kardinál Josef Beran. 29. 12. 1888–17. 5. 1969. [Odpovědný red.]: Holeček, Josef. Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 1999, 31 s.

Dějiny Židů

0857

Salner, Peter: Menšina a mesto. Na príklade židovskej komunity v Bratislave. In: Život a kultura etnických minorit a malých sociálních skupin. B., Společnost přátel a odborníků Muzea romské kultury v Brně 1996, s. 26–23.

0858

Schönfeld, Juraj: Jeremiáda aneb Skromný raport s rodinným nádechem. P., Medard 1999, 455 s. Zpr.: -R.K.-, [Kvaček Robert.] ČČH 97, 1999, č. 4, s. 863–864; též: Kvaček Robert, Česko-slovenská historická ročenka 1999, s. 320–322.

Dějiny společnosti

0859

Féder, Jozef sr. – Rády, Andrej: Kronika rodiny Féderovcov ako ju spísal Jožko Föder, jeho súrodenci, deti a ďalší príbuzní. P., Andrej Rády 1998, 112 s., obr. příl.

0860

Krejčí, Jaroslav – Machonin, Pavel: Czechoslovakia, 1918–1992: A Laboratory for Social Change. London, Macmillan 1996, 18, 266 s., tab.

0861

Musilová, Dana: Životní příběhy ročníku 1924. (Lidský osud v dějinách 20. století). Historicko-biografický výzkum. 1. část, 2. část, 3. část. [P.] Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1995, 1996, 1997. 101 s., 101 s., 111 s. (= Studijní materiály výzkumného projektu Československo 1945–1967. Sv. 1. Sv. 15. Sv. 23.)

Srov. též č.: 242

Dějiny osídlení, migrace

0862

Barteček, Ivo – Pavlíček, Jaromír: Topografie krajanské přítomnosti v Latinské Americe. Minulost a současnost. In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století. Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích Čechů k domovu. Praha, 29.–30. června 1998. P., Karolinum 2000, s. 129–135.

0863

Čermák, Josef: Fragmenty ze života Čechů a Slováků v Kanadě. Zlín, Atelier M 2000, 109 s., [4] s. barev. obr. příl., il.

0864

České etnikum na Slovensku. In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století. Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích Čechů k domovu. Praha, 29.–30. června 1998. [Aut.]: Hrušovská, Marta – Kozák, Jiří – Miškuřková, Helena – Takáčsová, Dagmar. P., Karolinum 2000, s. 51–62.

0865

Kolinský, Josef: 70 let činnosti Československého ústavu zahraničního ve prospěch krajanů. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 681–682.

0866

Podolák, Peter: Demographical development of national minorities in Slovakia. Moravian Geographical Reports 5, 1997, č. 2, s. 10–21.

0867

Podolák, Peter: Národnostné menšiny v Slovenskej republike z hľadiska demografického vývoja. Martin, Matica slovenská 1998, 91 s. Rec.: Vaculík Jaroslav, Soudobé dějiny 6, 1999, č. 2–3, s. 378.

0868

Prokop, Radim: K populačním přeměnám v české části Těšínska v meziválečném období a po roce 1945. SISb 98, 2000, č. 1–2, s. 46–62.

0869

Salner, Peter: Premeny Bratislavy 1939–1993. Br., Veda, vydavateľstvo SAV 1998, 133 s. Rec.: Uhrek Zdeněk, ČL 86, 1999, č. 1, s. 87–88.

0870

Srb, Vladimír: Území a obyvatelstvo Československé republiky. In: Českoslovenství – středoevropské – evropské. Úvahy, svědectví a fakta. B., Konvoj 1998, s. 458–470.

0871

Vaculík, Jaroslav: Zahraniční Češi a Slováci a jejich reemigrace po první a druhé světové válce. In: Českoslovenství součást evropské. B., Konvoj 1996, s. 185–190.

Srov. též č.: 665, 666

Dějiny národů a národností, vztahy mezi národnostmi

0872

Dubayová, Mária: Poznávanie kultúry rómskych skupín a problém kultúrnej zmeny. SISb 95, 1997, č. 1–2, s. 103–107. Rés. angl.

0873

Edelsberger, Ludvík: K československé vzájemnosti. In: Českoslovenství – středoevropské – evropské. Úvahy, svědectví a fakta. B., Konvoj 1998, s. 280–284.

0874

Galandauer, Jan: Československýmsmus v proměnách času. Od národovědně tendence k integrační ideologii. HaV 47, 1998, č. 2, s. 33–52. Rés. angl. s. 52.

0875

Hahnová, Eva: Sudetoněmecký problém: Obtížné loučení s minulostí. 2. rozšířené vyd. Ústí nad Labem, Albis international 1999, 377 s.

0876

Krejčí, Jaroslav: Etnická úskali Československa a jejich křivolaká řešení. In: Státnost česká a československá – tradice a kontinuita. P., Univerzita Karlova – Karolinum 1999, s. 79–87. Rés. angl. s. 251–252.

0877

Linhartová, Viera: Na okraj kultúrného vzťahu česko-slovenského. In: Brněnská slovákistika a česko-slovenské vztahy. B., Masarykova univ. 1998, s. 109–119.

0878

Mlynárik, Ján: Pražané na Slovensku. Pražané na Slovensku ve 20. století. P., Danubius 2000, 311 s., il. Rés. něm., angl. (= Knižnice Svazu Slováků v ČR. Serie společenskovedná a publicistická. Sv. 5.)

0879

Olejník, Milan: Miesto nemeckej menšiny v historickom vývoji Slovenska a okolnosti vedúce k jej odsunu. SISb 94, 1996, č. 3, s. 190–197. Rés. angl. s. 197.

0880

Prokop, Radim: Slováci jako národní pospolitost Těšínska. Těšínsko 40, 1997, č. 2, s. 9–16.

0881

Rus, Vojan: T. G. Masaryk, Little Nations and Modern International System. In: Sto let Masarykovy České otázky. P., Ústav T. G. Masaryka 1997, s. 202–208.

0882

Rychlík, Jan: Recepce osobnosti a názorů T. G. Masaryka na Slovensku. Masarykův sborník 10, 1996–1998 [vyd. 2000], s. 171–187. Rés. angl. s. 187.

0883

Salner, Peter: Premenovanie mesta ako katalyzátor vzťahov medzi obyvateľmi (Pozsony/Pressburg versus Bratislava). In: Slova města. P., CeFreS 2000, s. 133–143. Rés. franc. s. 253–254.

0884

Sommer, Karel: K historii Národní jednoty pro východní Moravu 1939–1949. SISb 98, 2000, č. 1–2, s. 63–77. Rés. něm. s. 77.

0885

Sommer, Karel: Z historie ostravské odbočky „Československé společnosti.“ ČSIZM-B 45, 1996, č. 3, s. 268–276. Rés. něm. s. 276.

0886

Šrajjerová, Olga: Slováci v českých krajinách včera a dnes. SISb 95, 1997, č. 1–2, s. 68–75. Rés. angl.

0887

Tkáč, Alexander: Nech vzťahy medzi Čechmi a Slovákmi sú prínosom k európskej kultúre. Jeden z cieľov SVU. In: Českoslovenství – středoevropské – evropské. Úvahy, svědectví a fakta. B., Konvoj 1998, s. 411–412. [Společnost věd a umění]

0888

Vranovský, Pavel: Specifický charakter slovenskej menšiny v ČR. SISb 95, 1997, č. 1–2, s. 95–102. Rés. angl.

0889

Zavacká, Katarína: Slováci a Češi – ako ďalej. In: Sto let Masarykovy České otázky. P., Ústav T. G. Masaryka 1997, s. 357–359.

Srov. též č.: 78, 260, 294, 683, 684, 866, 910, 924, 926, 948

Dějiny hospodářství

0890

Bálek, Alexej: K integraci a hospodářskému rozvoji Československa 1918–1992. In: Českoslovenství – středoevropanství – evropanství. Úvahy, svědectví a fakta. B., Konvoj 1998, s. 470–482.

0891

Historie a současnost zemědělství očima statistiky. [Zprac.]: Sálusová, Dana – Kovář, Jiří – Makovičková, Jana – Nováková, Hana – Švec, Josef. P., Český statistický úřad 1998. 48 s.

0892

Teichová, Alice: Hospodářství zemí střední a jihovýchodní Evropy před druhou světovou válkou a po ni: kontinuita a diskontinuita. In: Střední a východní Evropa v krizi 20. století. P., Karolinum 1998, s. 314–321. Rés. něm. s. 321. (= Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica 1995/3–4 Studia historica 42.)

Srov. též č.: 242, 297, 319, 377, 378, 390, 663, 690

Dějiny vědy a kultury

0893

Kamenec, Ivan: Politické manifesty slovenských kulturních pracovníků v letech 1936–1948. In: Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty. P., Historický ústav AV ČR 2000, s. 567–573. Rés. něm. s. 573.

Srov. též č.: 190, 450, 877

Dějiny historických věd

0894

Koucká, Ivana: Studium dějin athénské demokracie na univerzitách v Českých zemích a na Slovensku v letech 1882–1945. AUPO Historica 27, 1996 [vyd. 1998], s. 39–60. Rés. angl. s. 59–60. (= Sborník prací historických 15.)

0895

Ruské a sovětské dějiny v české poválečné historiografii. P., Karolinum 1996. 94 s. [Z obsahu]: Goněc, Vladimír: Československá historická ukrajinstika v letech 1939–1989, s. 64–80; Harbuřová, Lubica: Slovenská povojnová historiografie o ruských a sovětských dějinách 20. století, s. 81–94.

Srov. též č.: 41, 42, 235, 1211

Dějiny společenských věd

0896

Bláha, Inocenc Arnošt: Československá sociologie. Od svého vzniku do roku 1948. [Úvod naps.]: Kadlec, Vratislav. B., Doplňk. 1997. 125 s. (= Studijní texty.)

0897

Dubský, Ivan: Filosof Jan Patočka. 2. vyd. P., Oikoyomenh 1997. 63 s.

0898

Floss, Pavel: K šedesátinám Jána Letze. StudCom et Hist 27, 1997, č. 57–58, s. 275–279.

0899

Knapp, Viktor: Proměny času. Vzpomínky nestora české právní vědy. P., Prospektrum 1998. 256 s.

0900

Kohout, Jaroslav: Masarykova Česká otázka a její filozoficko-politický odkaz. In: Sto let Masarykovy České otázky. P., Ústav T. G. Masaryka 1997, s. 368–371.

0901

Machonin, Pavel: Za přítelem českých sociologů. Rozloučení s Robertem Roškem. SocČ 36, 2000, č. 4, s. 493–494.

0902

Nový, Lubomír: Česká otázka. Česká odpověď? In: Sto let Masarykovy České otázky. P., Ústav T. G. Masaryka 1997, s. 365–367.

0903

Pauza, Miroslav: Masarykova filosofie češství a dnešek. Theologická revue 70, 1999, č. 2, s. 112–119. [Předneseno v Praze dne 20. 5. 1999 na půdě Univerzity Karlovy v Praze, Husitské teologické fakulty při příležitosti symposia Církev, stát a dějiny.]

0904

Strohs, Slavomil: Júlíus Strínka. FČ 45, 1997, č. 3, s. 529–531.

0905

Tomáš Garrigue Masaryk a věda. Sborník příspěvků ze 7. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodonině 10. listopadu 1999. Hodonin, Masarykovo muzeum v Hodonině 2000. 131 s.

0906

Zouhar, Jan: Poznámka k Patočkovu pojetí základů evropské tradice. In: Evropanství a Tomáš Garrigue Masaryk: Sborník příspěvků ze 6. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodonině 18. listopadu 1998. Hodonin, Masarykovo muzeum 1999, s. 8–10.

Srov. též č.: 36, 817, 937

Dějiny umění a hmotné kultury

0907

Eismann, Šimon: Osudy spolkových biografů v poválečném Československu. Iluminace 11, 1999, č. 4, s. 53–86. Rés. angl. s. 87.

0908

Laňka, David: Nekončící potlesk aneb galerie nezapomenutelných. P., Formát 2000. 307 s., [16] s. obr. příl. [češti a slovenští herci]

0909

Lexmann, Juraj: Slovenská filmová hudba 1896–1996. Br., Ústav hudobnej vedy SAV-ASCO Art & Science 1996. 259 s. Rec.: Klimeš Ivan, K dějinám slovenské filmové hudby. Iluminace 9, 1997, č. 3, s. 143–145.

Srov. též č.: 368, 702

Dějiny literatury, jazyka a knihy

0910

Jelínek, Milan: Neoddalujeme uměle spisovnou češtinu a slovenštinu. In: Českoslovenství – středoevropanství – evropanství. Úvahy, svědectví a fakta. B., Konvoj 1998, s. 422–429.

0911

Klmeš, Lumír: Komentovaný přehled výzkumu slangu v Československu, v České republice a ve Slovenské republice v letech 1920–1996. Plzeň, Západočeská univerzita 1997. 47 s.

0912

Kocman, Jiří H.: Prof. J. A. Szirmai – lékař, vědec a knihář. UaŘ 42, 2000, č. 3, s. 74–77. Rés. angl. s. 80.

0913

Kolmaš, Josef: PhDr. Svetožar Pantůček, CSc. *16. 2. 1931 Tmava, + 20. 6. 2000 Praha. Akademický bulletin AV ČR 2000, č. 8, s. 24.

0914

Koucká, Ivana: Pedagogické působení klasického filologa Antonina Koláře (1884–1963). Pomezí Čech a Moravy 2, 1998, s. 155–173. Rés. něm. s. 173.

0915

Patera, Ludvík – Chmel, Rudolf: Kontext české a slovenské literatury. P., Karolinum 1997. 289 s.

0916

Pospišil, Ivo: Slovenský literárněvědný trojúhelník: komparatistika – genealogie – translatoologie. In: Brněnská slovakistika a česko-slovenské vztahy. B., Masarykova univ. 1998, s. 45–59.

0917

Slovník autorů literatury faktu. P., Klub autorů literatury faktu 1998. 218 s., obr. příl.

0918

Škoviera, Daniel: Za Josefem Hrabovským. ZJKF 40, 1998, č. 1–2, s. 103–104.

0919

Škoviera, Daniel: Za profesorem Okáлом (1. 12. 1913 Hubová – 22. 2. 1997 Bratislava). ZJKF 40, 1998, č. 1–2, s. 106–107.

0920

Tatarka, Dominik: Hovory o kulture a obcovani. P., Ipel' 1997. 220 s.

0921

Tatarka, Dominik: Pisačky. P., Ipel' 1998. 290 s. [Listy do večnosti. Listy Dominike. Pisačky.]

0922

Tomčík, Miloš: O strednej Európe a významu Luhačovíc pre česko-slovenskú kultúrnú spoluprácu. In: Českoslovenství součást evropanství. B., Konvoj 1996, s. 277–306.

0923

Urbanec, Jiří: Československý literární kontext na stránkách obnoveného Kulturního života. In: Českoslovenství součást evropanství. B., Konvoj 1996, s. 311–315.

0924

Urbanec, Jiří: Československý literární kontext a dnešek. In: Českoslovenství – středoevropanství – evropanství. Úvahy, svědectví a fakta. B., Konvoj 1998, s. 429–434.

0925

Zambor, Ján: Jan Skácel a Slovensko. In: Brněnská slovakistika a česko-slovenské vztahy. B., Masarykova univ. 1998, s. 133–141.

0926

Zelenka, Miloš: Litraměvná terminologie v česko-slovenských vztazích. In: Brněnská slovakistika a česko-slovenské vztahy. B., Masarykova univ. 1998, s. 59–69.

Srov. též č.: 354, 397, 712

Dějiny věd o etnických oblastech

0927

Bartíková, Jarmila: Z historie slovakistiky na Masarykově univerzitě. In: Brněnská slovakistika a česko-slovenské vztahy. B., Masarykova univ. 1998, s. 12–16.

0928

Čeští a slovenští orientalisté, afrikanisté a iberoamerikanisté. [Zprac.]: kol. autorů. [Hl. red.]: Filipický, Jan. P., Libri 1999. 620 s., il. Rés. angl., něm., fr. s. 618–620. (= Kdo byl kdo.) [Rec.]: Hruška Blahoslav, AO 68, 1999, č. 3, s. 423; též: Bađura Bohumil, IAP 33, 1999, s. 244–245.

0929

Hejl, František: Problematika česko-slovenské vzájemnosti a její studium na historických oborech Filozofické fakulty v Brně. In: Brněnská slovakistika a česko-slovenské vztahy. B., Masarykova univ. 1998, s. 70–76.

0930

Hvišč, Jozef: Porovnávací výklad slovanských literatur. In: Brněnská slovakistika a česko-slovenské vztahy. B., Masarykova univ. 1998, s. 21–28.

0931

Pospíšil, Ivo: Brněnská slavistika a slovakistika. In: Brněnská slovakistika a česko-slovenské vztahy. B., Masarykova univ. 1998, s. 8–11.

0932

Pospíšil, Ivo – Zelenka, Miloš: Slovakistika na Ústavu slavistiky Masarykovy univerzity v Brně. Slavia 66, 1997, č. 4, s. 459–463.

0933

Schulzová, Olga: Jazykovedná slovakistika na Filozofickej fakulte UK. In: Príspevky k dejinám slovakistiky na FF UK. P., Filozofická fakulta UK 1998, s. 101–120.

0934

Schulzová, Olga: Slovakistika na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovy. In: Přednášky z 40. běhu LŠSS [Letní školy slovan-ských studií]. P., Univerzita Karlova 1997, s. 68–73.

0935

Zelenka, Miloš: K aktuálním problémům slovanské filologie. Tradice a perspektivy literárněvědné slavistiky. Slavia 69, 2000, č. 1, s. 9–25.

Srov. též č.: 916

Dějiny školství, pedagogiky a vzdělání

0936

Dorovská, Dagmar: Slovenská literatura v české škole. In: Brněnská slovakistika a česko-slovenské vztahy. B., Masarykova univ. 1998, s. 94–99.

0937

Kázmerová, Lubica: Profesor Anton Štefánek – politik, vedec, vysokoškolský pedagog. AUC HUCP 39, 1999 [vyd. 2000], č. 1–2, s. 23–33. Rés. něm. s. 32–33.

0938

Pšenák, Jozef: Obraz Komenského pedagoga v slovenskej pedagogike 20. storočia. StudCom et Hist 30, 2000, č. 63–64, s. 124–138. Rés. angl. s. 138.

0939

Zilynská, Blanka: Universitas, unitas, uniformitas. Uplatnění dobové vize „jednoty“ v univerzitním prostředí let 1945–1948. In: Věda v Československu v letech 1945–1953. Sborník z konference. (Praha, 18.–19. 11. 1998). P., Karolinum 1999, s. 39–55.

Srov. též č.: 118, 302

Dějiny sdělovacích prostředků

0940

Kazda, Miloslav: Záznam zvuku v rozhlase. Dějiny vědy a techniky 6, 1999, s. 16–17.

0941

Řeháková, Hana – Veselý, Dušan: Zakázané dějiny ve fotografiích ČTK. P., X-Egem 1999. 214 s.

Dějiny exaktních věd

0942

Kapitoly z historie československé mikrobiologie. [Ed.]: Ebringer, Libor – John, Ctirad – Matějů, Jiří – Vinter, Vladimír. P., Československá společnost mikrobiologická 1998. 261 s.

0943

Musil, Rudolf – Karásek, Jaromír – Valoch, Karel: Pleistocén. B., Masarykova univerzita 1999. 175 s.

0944

Stoleté výročí extrémních atmosférických srážek. P., Český hydrometeorologický ústav 1997. 321 s., il.

Dějiny zdravotnictví

0945

Čársky, J.: Profesor A. F. Richter v obraze a spomienkach bratislavského Ústavu lekárskej chémie. SL 97, 1996, č. 4, s. 553–571.

Dějiny techniky

0946

Sviták, Pavel: O problematice historie našeho letectví. DVT 33, 2000, č. 1, s. 21–25. Rés. angl. s. 25.

Srov. též č.: 725, 940

Dějiny tělovýchovy a sportu

0947

Horák, Jindřich – Král, Lubomír: Encyklopedie našeho fotbalu, Domácí soutěže. P., Libri 1997. 701 s., il.

0948

Janoš, Jiří: Sokol, českoslovenství a svět. In: Českoslovenství – středoevropanství – evropanství. Úvahy, svědectví a fakta. B., Konvoj 1998, s. 278–280.

0949

Kdo byl kdo. Naši olympionici. [Aut.]: Hájek, Jan – Hladík, Pavel – Kolář, František – Kössl, Jiří – Waic, Marek. P., Libri 1999. 424 s., il. (= Kdo byl kdo.)

0950

Samšíňák, Karel: Sokolové na Slovensku. (Pohlednice z rodinného alba). In: Od Ještěda k Troskám. Vlastivědný sborník Českého ráje a Podještědí. 3, 1997, č. 2–3, s. 34–42.

Srov. též č.: 90

ČESKOSLOVENSKO V LETECH 1918–1945

Politické dějiny

0951

Adám, Magda: L'alliance franco-tchécoslovaque. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 513–520.

0952

Adamová, Karolína: K otázce zestátnění a socializace uhelných dolů v první Československé republice. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 410–414. Rés. něm. s. 414.

0953

Adamová, Magda: Mnichovská krize a Maďarsko: rozpad Versailleské smlouvy ve střední Evropě /1. část/. /2., závěrečná část/. SE 15, 1999, č. 92/93, 9 s. 98–113; 218–233.

0954

Arpáš, Robert: Hodžov plán 1936–1938. Vplyv medzinárodnej politickej situácie na neúspech stredoeurópskych integračných snažení dr. Milana Hodžu. HistO 9, 1998, č. 1–2, s. 23–27.

0955

Bartlová, Alena: Formovanie Hodžovej koncepcie stredoeurópskej federácie a vzťahy česko-slovensko-polské. SISb 94, 1996, č. 1, s. 59–66. Rés. něm.

0956

Bartlová, Alena: Slovenská otázka a slovenské štátoprávne snahy v rokoch 1918–1938. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 1. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 170–178. Rés. angl. s. 178.

0957

Beneš, Edvard: Demokracie dnes a zítra. [K vyd. připravila a epilog napsala]: Olivová, Věra. 8. české vyd. P., Společnost Edvarda Beneše 1999. 333 s. (= Knižnice Společnosti Edvarda Beneše. Sv. 19.) [Poprvé vyšlo v New Yorku 1939. V tiráži uvedeno reprint 7. vyd.]

0958

Beneš, Edvard: Přednášky na Univerzitě Karlově 1913–1948. [K vyd. přípr.]: Olivová, Věra. P., Společnost E. Beneše 1998. 101 s. (= Knižnice Společnosti Edvarda Beneše. Sv. 13.)

0959

Beneš, Edvard: Živý odkaz TGM. Projevy 1937–1947. [Ed.]: Novotný, Karel. P., Společnost Edvarda Beneše 1997. 94 s. (= Knižnice Společnosti Edvarda Beneše. Sv. 12.)

0960

Blízkovský, Bohumír: Aktuálnost Masarykovy snahy o demokratickou unii střední Evropy. In: Evropanství a Tomáš Garrigue Masaryk: Sborník příspěvků ze 6. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 18. listopadu 1998. Hodonín, Masarykovo muzeum 1999, s. 118–128.

0961

Borák, Mečislav: Opožděný „únos“ Andreje Hlinky. SHS 23, 1997, s. 63–67. Rés. něm. s. 67.

0962

Borák, Mečislav: „Únos“ Andreje Hlinky. Tajná akce polské rozvědky z roku 1920. Těšínsko 39, 1996, č. 4, s. 7–11.

0963

Broklová, Eva: Evropské parametry československého politického systému 1918–1938. Moderní dějiny 8, 2000, s. 111–125. Rés. něm., angl. s. 124–125.

0964

Broklová, Eva: Interpretace problémů politického systému první ČSR třemi německými historiky. In: Masarykova filozofie pojetí demokracie a existence pluralitního politického systému I. republiky. Sborník příspěvků ze 4. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 21.–22. 11. 1996. Hodonín, Masarykovo muzeum v Hodoníně 1997, s. 20–31.

0965

Broklová, Eva: Sonda do politické kultury československé společnosti. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 1. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 123–128. Rés. něm. s. 128.

0966

Broklová, Eva: T. G. Masaryk v politickém systému První republiky. In: Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty. P., Historický ústav AV ČR 2000, s. 193–199. Rés. angl. s. 198–199.

0967

Břach, Radko: Československo a Evropa v polovině dvacátých let. P., Paseka 1996. 359 s. Rec.: Horčíčka Václav, HistO 8, 1997, č. 5–6, s. 144; též: Dejmeck Jindřich, ČČH 96, 1998, č. 2, s. 409–414.

0968

Bystrický, Valerián: Milan Hodža a slovenská otázka koncom 30. rokov. Moderní dějiny 7, 1999, s. 33–44. Rés. něm. s. 43, angl. s. 44.

0969

Bystrický, Valerián: Predstavy o postavení Slovenska v ČSR koncom 30. rokov. In: Střední a východní Evropa v krizi 20. století. P., Karolinum 1998, s. 263–278. Rés. něm. s. 277–278. (= Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica 1995/3–4 Studia historica 42.)

0970

Čelovský, Bořivoj: Mnichovská dohoda 1938. [Z něm. orig. přel.]: Stránský, Pavel. Šenov u Ostravy Tillia 1999. 470 s. Rec.: Uhlíř Jan B., Soudobé dějiny 6, 1999, č. 4, s. 639–640; též: Hauner Milan, DaS 22, 2000, č. 3, s. 63–64.

0971

Československá zahraniční politika v roce 1938. Sv. 1. (1. leden – 30. červen 1938). [K vyd. připravili]: Dejmeck Jindřich – Němeček, Jan – Nováčková, Helena – Šťovíček, Ivan. [Předmluva]: Kvaček, Robert. P., Ústav mezinárodních vztahů 2000. 591 s. (= Dokumenty československé zahraniční politiky.)

0972

Dejmeck Jindřich: Czechoslovak Foreign Policy and the Search for Security in Central Europe between the World Wars. (A Survey of Basic Problems). Historica 3–4, 1996–1997 [vyd. 1998], s. 107–145.

0973

Dejmeck Jindřich: Československo a státy střední a východní Evropy: náčrt komparace některých předpokladů a rysů jejich politického vývoje. Moderní dějiny 8, 2000, s. 127–152. Rés. něm., angl. s. 151–152.

0974

Dejmeck Jindřich: Kamil Hoffmann a jeho berlínské politické deníky. (Poznámky o novém důležitém prameni k dějinám československé diplomacie a československo-německých vztahů ve třicátých letech). ČČH 94, 1996, č. 4, s. 830–853. Rés. něm. s. 853. Dopln.: Kryl Miroslav, ČČH 97, 1999, č. 3, s. 685.

0975

Dejmeck Jindřich: Masaryk, Beneš a zahraniční politika Československa v první polovině dvacátých let (1919–1924). In: Společnost v přerodu. Češi ve 20. století. Sborník referátů z cyklické konference Demokracie 2000. P., Masarykův ústav AV ČR 2000, s. 268–287. Rés. angl. s. 287.

0976

Dejmeck Jindřich: Milan Hodža a československá zahraniční politika ve třicátých letech (1935–1938). Moderní dějiny 7, 1999, s. 65–84. Rés. něm. s. 83, angl. s. 84.

0977

Dejmeck Jindřich: Velká Británie a Československo v době jednání o Západní garanční pakt (leden–prosinec 1925). ČČH 98, 2000, č. 4, s. 775–806. Rés. něm. s. 806.

0978

Dejmeck Jindřich: Velká Británie v zahraniční politice Československa 1918–1938. (Náčrt hlavních problémů). In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 526–541. Rés. angl. s. 541.

0979

Dokulil, Miloš: Rámec poválečné politiky prezidenta Masaryka. (Paradoxy, kritéria a jistoty portréty). In: Masarykova filozofie pojetí demokracie a existence pluralitního politického systému I. republiky. Sborník příspěvků ze 4. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 21.–22. 11. 1996. Hodonín, Masarykovo muzeum v Hodoníně 1997, s. 32–40.

0980

Dokumenty a materiály k národním dějinám 1918–1945. [Ed.]: Čapka, František. B., Masarykova univerzita v Brně 1998. 179 s.

0981

Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa. Díl 1. (1918–1945). [Ed.]: Gronský, Ján – Hřebejk, Jiří. P., Karolinum 1997. 244 s. [pro posluchače Právnické fakulty UK]

0982

Edvard Beneš /diplomat na cestách/. Depeše z padesáti cest ministra Beneše 1919–1928. [K vyd. připravili]: Čechurová, Jana – Čechura, Jaroslav. P., Karolinum 2000. 212 s.

0983

Essen, Andrzej: Malá dohoda jako nástroj československé zahraniční politiky. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 562–565.

0984

Ferenčuhová, Bohumila: Edvard Beneš a myšlenka zjednotené Evropy v letech 1922–1932. In: Edvard Beneš a středoevropská politika. B., Masarykova univ. v B. 1998, s. 75–101. Rés. angl. s. 100–101.

0985

Ferenčuhová, Bohumila: Louis Barthou a československá zahraniční politika roku 1934. In: Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty. P., Historický ústav AV ČR 2000, s. 339–354. Rés. franc. s. 354.

0986

Ferenčuhová, Bohumila: Rokovanie o francúzsko-československú zmluvu o spojeníctve a priateľstve (máj 1923 – január 1924). SHS 23, 1997, s. 79–89. Rés. franc. s. 89.

0987

Ferenčuhová, Bohumila: Slovensko a Malá dohoda z hľadiska geopolitiky. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 586–593. Rés. franc. s. 593.

0988

Firsov, Jevgenij: Pozdní T. G. Masaryk – analytik a spoluvůrce parlamentního systému. In: Sto let Masarykovy České otázky. P., Ústav T. G. Masaryka 1997, s. 40–46.

0989

Gašpariková-Horáková, Anna: U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka. [Předmluva]: Opat, Jaroslav. Br., Academic Electronic Press, Ústav T. G. Masaryka, Historický ústav SAV 1995. 303 s. Zpr.: Pichlík Karel, HaV 46, 1997, č. 2, s. 192–193; rec.: Sommer Karel, SISb 95, 1997, č. 3, s. 249–250; rec.: Kučera Martin, Moderní dějiny 4, 1996, s. 301–304; rec.: Polák Stanislav, Masarykův sborník 10, 1996–1998 [vyd. 2000], s. 369–370.

0990

Gebhart, Jan – Kuklík, Jan: Česká politika a zákon o autonomii Slovenska. In: České země a Československo v Evropě XIX. a XX. století. Sborník prací k 65. narozeninám prof. dr. Roberta Kvačka. P., HÚ AV ČR 1997, s. 357–379.

0991

Gerloch, Aleš: Dělbá moci v ústavě Československé republiky (1920) a v Ústavě České republiky (komparace). In: Státnost česká a československá – tradice a kontinuita. P., Univerzita Karlova – Karolinum 1999, s. 167–179. Rés. angl. s. 255–256.

- 0992**
Goňcová, Marta: Koncepty evropanství a demokracie v československém politickém myšlení (od T. G. Masaryka k J. Patočkoví). In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 1. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 135–140. Rés. něm. s. 140.
- 0993**
Goňec, Vladimír: Centralismus a autonomismus v politickém životě meziválečného Československa. K opomíjeným rozměrům problému. ČMM 116, 1997, č. 1, s. 233–244. Rés. něm.
- 0994**
Goňec, Vladimír: Edvard Beneš v paralelách dobového právního a politického myšlení. In: Edvard Beneš a středoevropská politika. B., Masarykova univ. v B. 1998, s. 103–129. Rés. něm. s. 126–129.
- 0995**
Goňec, Vladimír: Proti neoslavismu aneb „slovanství“ Edvarda Beneše. SPFFBU(C) 45, 1996 [vyd. 1997], č. 43, s. 167–180. Rés. něm. s. 180.
- 0996**
Hanzal, Josef: Občan a stát – proměny myšlení. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 1. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 148–151. Rés. něm. s. 151.
- 0997**
Harna, Josef: Milan Hodža. Slovenský politik – československý státník. In: Dějepis a kritické myšlení. P., Porta linguarum 1998, s. 41–47.
- 0998**
Harna, Josef: Reakce české a slovenské veřejnosti na nástup Milana Hodži do čela československé vlády. Moderní dějiny 7, 1999, s. 53–63. Rés. něm. s. 62, angl. s. 63.
- 0999**
Horáková-Gašpariková, Anna: Z lánského deníku 1929–1937. [Vybral a přeložil]: Slomek, Jaromír. P., Radioservis 1997. 214 s. [Rec.]: Polák Stanislav, Masarykův sborník 10, 1996–1998 [vyd. 2000], s. 369–370.
- 1000**
Janák, Jan: Osnova zákona o zprostředkování práce z let 1919–1922. SPFFBU(C) 47, 1999, č. 45, s. 133–155. Rés. něm. s. 155.
- 1001**
Kárník, Zdeněk: Počátek československé krize a její odklad: prozatímní vláda (duben – červen 1920). In: Jaroslav Šůla. Sborník příspěvků k šedesátinám. Hradec Králové, Historický klub – pobočka Hradec Králové 1998, s. 111–172.
- 1002**
Kárník, Zdeněk: Ustavení ČSR jako parlamentní demokracie v podmínkách národněpolitické a sociálněpolitické krize střední Evropy (jaro – léto 1920). (Události, jejich důsledky a širší souvislosti). In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 1. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 90–110. Rés. něm. s. 110.
- 1003**
Katalog a rejstříky k protokolům schůzí vlád z fondu Předsednictvo ministerské rady. 10. československá vláda (I. Udržalova). 7. února 1929 – 15. října 1929. [K vyd. přípr.]: Machatková, R[ajsa] – Sikorová, M. – Šťoviček, I[van]. P., Státní ústřední archiv v P. 1999. 79 s. (= Inventáře a katalogy fondů Státního ústředního archivu v Praze.)
- 1004**
Kázmerová, Lubica: Kulturní a politické aspekty polonofilstva Karola Sidora. SISb 94, 1996, č. 1, s. 54–58. Rés. něm.
- 1005**
Klímek, Antonín: Boj o Hrad. I. Hrad a Pětka. Vnitropolitický vývoj Československa 1918–1926 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví. P., Panevropa 1996. 432 s. Rec.: Kvaček Robert, DaS 19, 1997, č. 2, s. 62–63; též: Zeman Zbyněk, HaV 46, 1997, č. 2, s. 173–178.; též: Broklová Eva, Politologická revue 1997, č. 1, s. 192–199; též: Kvaček Robert, DaS 20, 1998, č. 6, s. 53–54; též: Vykoupil Libor, ČMM 118, 1999, č. 1, s. 257–260.
- 1006**
Klímek, Antonín: Boj o Hrad. Díl 2. Kdo po Masarykovi. Vnitropolitický vývoj Československa 1926–1935 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví. P., Panevropa 1998. 591 s. Rec.: Kvaček Robert, DaS 20, 1998, č. 6, s. 53–54; též: Uhlíř Jan B., HaV 48, 1999, č. 1, s. 205–210; též: Vykoupil Libor, ČMM 118, 1999, č. 1, s. 257–260; též: Broklová Eva, Spory o dějiny. Sborník kritických textů. 2, P., Masarykův ústav AV ČR s. 97–101.
- 1007**
Klímek, Antonín: Počátky parlamentní demokracie v Československu. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 1. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 111–122. Rés. něm. s. 122.
- 1008**
Klímek, Antonín: Prosinec 1935 – střídání na Hradě. SE 13, 1997, č. 71, s. 9–22.
- 1009**
Klímek, Antonín: Z politického zákulisí bojů o zmocňovací zákon roku 1933. In: Střední a východní Evropa v krizi 20. století. P., Karolinum 1998, s. 251–261. Rés. něm. s. 260–261. (= Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica 1995/3–4 Studia historica 42.)

- 1010**
Kopeček, Lubomír: Konfliktní linie slovenské společnosti v první polovině 20. století. Politologická revue 6, 2000, č. 1, s. 41–59. Rés. angl. s. 59.
- 1011**
Kováč, Dušan: Česko-slovenská štátnosť v kontexte slovenských dejín. Otázka kontinuity a diskontinuity. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 1. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 23–29. Rés. něm. s. 29.
- 1012**
Krajčovičová, Natália: Čeští zamestnanci v štátnych službách na Slovensku v prvých rokoch po vzniku Československa. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 1. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 179–183. Rés. něm. s. 183.
- 1013**
Krajčovičová, Natália: Jeden či dva národy? Dilema slovenskej politiky po vzniku ČSR. Česko-slovenská historická ročenka 1999, s. 97–110. Rés. angl. s. 110.
- 1014**
Kubů, Eduard: Tvorba zahraniční politiky první Československé republiky. K domácímu bádání o zahraniční politice meziválečné ČSR a zvláště pak k bádání o mechanismech její tvorby. In: Co nevíme o první Československé republice. Záznam z diskuse pořádané 25. března 1999 v Cefres v Praze. P., CeFReS 1999 [vyd. 2000], s. 37–45.
- 1015**
Kučera, Jaroslav: Koncepte národního státu Čechů a Slováků a jeho realita v životě první republiky. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 602–610. Rés. něm. s. 610.
- 1016**
Kučera, Martin: Evropský rozměr Masarykova vztahu k Rakousko-Uhersku. In: Evropanství a Tomáš Garrigue Masaryk: Sborník příspěvků ze 6. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 18. listopadu 1998. Hodonín, Masarykovo muzeum 1999. s. 33–42.
- 1017**
Kvaček, Robert: Česká společnost a slovenský autonomismus. In: K počtům profesora Miroslava Hrocha. P., Karolinum 1998, s. 97–106. Rés. angl. s. 156. (= Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica 3/1996. Studia historica 44.)
- 1018**
Kvaček, Robert: O novodobé české státotvornosti. In: Češi a svět. Sborník k pětasedesátinám Ivana Pfaffa. P., Euroslavica 2000, s. 131–136.
- 1019**
Lukeš, Igor: Československo mezi Stalinem a Hitlerem. Benešova cesta k Mnichovu. [Z angl. orig. přel.]: Kúsová, Petra. Praha, Prostor 1999. 374 s., il. (= Obzor 26.) Rec.: Smetana Vit, DaS 22, 2000, č. 2., s. 51–52, 57.
- 1020**
Macek, Pavel – Uhlíř, Lubomír: Dějiny policie a četnictva. Díl 2. Československá republika (1918–1939). P., Themis 1999. 230 s. Rés. čes., slov., angl., něm., fr., mad., pol., rus. s. 160–167.
- 1021**
Malak, Kazimierz: Polsko-československé vztahy v letech 1918–1939. In: Československé a polské cesty ke svobodě a suverenitě. B., Vojenská akademie v Brně 1996, s. 49–57.
- 1022**
Marès, Antoine: Francouzsko-československé vztahy v oblasti vojenství 1918–1924 z pohledu Paříže. ČČH 97, 1999, č. 1, s. 53–79. Rés. franc. s. 79.
- 1023**
Masaryk, Jan: Depeše z Londýna 1938. [K vyd. přípr.]: Olivová, Věra. P., Spol. Edvarda Beneše 1996. 120 s. (= Knižnice Společnosti Edvarda Beneše. Sv. 9.)
- 1024**
Masaryk, T[omáš] G[arrigue]: Cesta demokracie. Díl 3. Projevy – články – rozhovory. 1924–1928. P., Ústav T. G. Masaryka 1994. 419 s. (= Spisy T. G. Masaryka. Sv. 35.) Rec.: Pichlík Karel, HaV 43, 1994, č. 6, s. 187–188; též: Broklová Eva, Masarykův sborník 9, 1993–1995 [vyd. 1997], s. 213–216.
- 1025**
Masaryk, Tomáš Garrigue: Cesta demokracie. Díl 4. Projevy – články – rozhovory. 1929–1937. [Sv. přípr.]: Fejlek, Vojtěch. P., Ústav T. G. Masaryka 1997. 508 s. (= Spisy T. G. Masaryka. Sv. 36.) Rec.: Kautman František, Zamyšlení nad Masarykovými projevy z let 1929–1937. Soudobé dějiny 5, 1998, č. 4, s. 490–508; též: Malinská Jana, Masarykův sborník 10, 1996–1998 [vyd. 2000], s. 357–358.
- 1026**
Mastný, Vojtěch: Vzpomínky diplomata. Ze vzpomínek s dokumentů československého vyslance. [Ed.]: Kubů, Eduard – Luňák, Petr – Novák, Otto. P., Karolinum 1997. 271 s. Zpr.: -J.Dk.-, [Dejmek Jindřich.] ČČH 96, 1998, č. 4, s. 895–896.
- 1027**
Měšťan, Antonín: Slované a slovanství v ČSR 1918–1938. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 483–488. Rés. něm. s. 488.

- 1028**
Michel, Bernard: Les traditions démocratiques dans les relations franco-tchécoslovaques 1918–1938. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 556–561. Rés. angl. s. 561.
- 1029**
Mnichov 1938 v řeči archivních dokumentů. (Komentář k edici Státního ústředního archivu v Praze Protifašistický a národně osvobozenecský boj českého a slovenského lidu). [Komentář zpracoval]: Šamberger, Zdeněk. P., Státní ústřední archiv 2000. 166 s. Zpr.: -jkr-, HaV 49, 2000, č. 4, s. 943–944. [edice vycházela v l. 1979–1988]
- 1030**
Moulis, Miloslav: Vzestup a pád generála Gajdy. Třebíč, Akcent 2000. 133 s., obr. příl. (= Fakta.)
- 1031**
Nový, Lubomír: T. G. Masaryk jako československé pojítko. In: Českoslovenství součást evropanství. B., Konvoj 1996, s. 93–95.
- 1032**
Olivová, Věra: Dějiny první republiky. P., Karolinum 2000. 355 s. Rec.: Hrodek Dominik, Nové knihy 40, 2000, č. 41, s. 26–27.
- 1033**
Opat, Jaroslav: Evropan a světoobčan T. G. Masaryk. In: Sto let Masarykovy České otázky. P., Ústav T. G. Masaryka 1997, s. 11–17.
- 1034**
Opat, Jaroslav: Evropan a světoobčan T. G. Masaryk. In: Dějepis a kritické myšlení. P., Porta linguarum 1998, s. 7–19.
- 1035**
Opat, Jaroslav: Evropan a světoobčan T. G. Masaryk. SHS 24, 1998, s. 117–134. Rés. něm. s. 215.
- 1036**
Opat, Jaroslav: Evropan a světoobčan T. G. Masaryk. = T. G. Masaryk – The Great European and Citizen of the World. P., Nadace Jiřího z Poděbrad pro evropskou spolupráci 1997. 79 s. (= Velcí Češi, velcí Evropané.) [souběž. něm., angl., fr. text]
- 1037**
Opat, Jaroslav: K odkazu T. G. Masaryka po šedesáti letech. In: Českoslovenství – středoevropanství – evropanství. Úvahy, svědectví a fakta. B., Konvoj 1998, s. 123–129.
- 1038**
Opat, Jaroslav: Ke sporům o dějinnou roli Masarykova presidentství. SHS 23, 1997, s. 53–62. Rés. angl. s. 62.
- 1039**
Opat, Jaroslav: Národnostní politika prezidenta T. G. Masaryka a její odkaz dnešku. In: Českoslovenství součást evropanství. B., Konvoj 1996, s. 44–48.
- 1040**
Opat, Jaroslav: Potíže s T. G. Masarykem. FČ 48, 2000, č. 2, s. 185–210. Rés. angl. s. 208–209, rés. něm. s. 209–210.
- 1041**
Opat, Jaroslav: T. G. Masaryk český nacionalista? In: České země a Československo v Evropě XIX. a XX. století. Sborník prací k 65. narozeninám prof. dr. Roberta Kvačka. P., HÚ AV ČR 1997, s. 101–109.
- 1042**
Opat, Jaroslav: T. G. Masaryk. Evropan, světoobčan. P., Ústav T. G. Masaryka 1999. 98 s.
- 1043**
Ort, Alexander: Edvard Beneš – evropský politik. = Edvard Beneš – A European Politician. = Edvard Beneš – homme d'Etat européen. = Edvard Beneš – europäischer Politiker. P., Nadace Jiřího z Poděbrad pro evropskou spolupráci 1997. 59 s. (= Velcí Češi, velcí Evropané.) [Souběžný text v češ., angl., fr., něm.]
- 1044**
Ort, Alexander: T. G. Masaryk jeden z českých Evropanů. In: T. G. Masaryk a situace v Čechách a na Moravě od konce 19. století do německé okupace Československa. P., Ústav T. G. Masaryka 1998, s. 138–147.
- 1045**
Ort, Alexander: Koncepce československé zahraniční politiky. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 495–501. Rés. franc. s. 501.
- 1046**
Pecháček, Jaroslav: Masaryk, Beneš, Hrad. Masarykovy dopisy Benešovi. P., Faun Reprint, vyd. České slovo, Mnichov 1994. 190 s. (= Exil.) Zpr.: Staněk Tomáš, SISb 96, 1998, č. 1, s. 73; též: Polák Stanislav, Masarykův sborník 10, 1996–1998 [vyd. 2000], s. 366.
- 1047**
Peška, Pavel: Bilance a mýtus ústavy z roku 1920 v konstitučním myšlení. In: Státnost česká a československá – tradice a kontinuita. P., Univerzita Karlova – Karolinum 1999, s. 51–56. Rés. angl. s. 250.
- 1048**
Přáfk, Ivan: Dny, které otřásl republikou. DaS 20, 1998, č. 5, s. 34–37. Dis.: Hauner Milan, Dokumenty, které otřásají pověstí republiky, DaS 21, 1999, č. 1. s. 48–51; dis.: Smetana Vit, Otfesy v interpretaci předmnichovských dnů, DaS 21, 1999, č. 1. s.

- 51–52; dis.: Lukeš Igor, Ještě jednou o „Ždanovovi v Praze“. DaS 21, 1999, č. 4, s. 51–52; dis.: Štoviček Ivan, Ždanov v Praze aneb Jak vznikají legendy. Ke kritice dokumentu, který se stal základem novodobé legendy. DaS 21, 1999, č. 6, s. 26–28.
- 1049**
Politická elita meziválečného Československa. Kdo byl kdo 1918–1938. [Naps.] Kol. pracovníků Historického ústavu AV ČR. [Ved. kol.:] Kolář, František. [Úvod. slovo:] Hanzal, Josef. P., Pražská edice 1998. 302 s. Zpr.: Řepa Milan, Bulletin HÚ AV ČR 9, 1998, č. 1, s. 24; rec.: Fidler Jiří, HaV 47, 1998, č. 6, s. 176–180; zpr.: -J.H.-, [Hájek Jan.] ČČH 96, 1998, č. 4, s. 891–892; též: Kocian Jiří, Soudobé dějiny 5, 1998, č. 2–3, s. 365–366; Dis. k rec. J. Fidera: Šedivý Ivan, Na okraj recenze Jiřího Fidera. HaV 48, 1999, č. 1. s. 213–214; rec.: Jirásek Jiří, KR 65, 1999, č. 3, s. 84; rec.: Zbránková Dana, Podřevnicko 7, 1998, č. 3, s. 13.
- 1050**
Romportlová, Marta: Na okraj dvou představ o střední Evropě. In: Edvard Beneš a středoevropská politika. B., Masarykova univ. v B. 1998, s. 43–52. Rés. angl. s. 52.
- 1051**
Rouček, František – Sedláček, Jaromír: Komentář k Československému občanskému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. 6 svazků. P., Codex Bohemia 1998. 600 s. [Reprint pův. vyd. z let 1935–1937 v pražském nakl. V. Linhart.]
- 1052**
Rychlík, Jan: Místo T. G. Masaryka jako prezidenta v politickém systému první ČSR. In: Společnost v přerodu. Češi ve 20. století. Sborník referátů z cyklické konference Demokracie 2000. P., Masarykův ústav AV ČR 2000, s. 211–220. Rés. angl. s. 220.
- 1053**
Schelle, Karel: K některým otázkám ústavního systému první ČSR. In: Státnost česká a československá – tradice a kontinuita. P., Univerzita Karlova – Karolinum 1999, s. 41–45. Rés. angl. s. 249.
- 1054**
Sládek, Zdeněk: Edvard Beneš a Malá dohoda. In: Edvard Beneš a středoevropská politika. B., Masarykova univ. v B. 1998, s. 21–41. Rés. něm. s. 37–41.
- 1055**
Sládek, Zdeněk: Malá dohoda 1919–1938. Její hospodářské, politické a vojenské komponenty. P., Karolinum 2000. 297 s.
- 1056**
Sommer, Karel: Těšínsko – předmostí slovenské iredenty. Těšínsko 40, 1997, č. 4, s. 5–12.
- 1057**
Sommer, Karel: Vyzvědači, renegáti či slovenští patrioti? Těšínsko 41, 1998, č. 1, s. 5–17.
- 1058**
Sommer, Karel: Zatčení a internace Andreje Hlinky. SISb 96, 1998, č. 2, s. 106–118. Rés. něm. s. 117–118.
- 1059**
Soubigou, Alain: T. G. Masaryk, pluralismus a realismus. In: Masarykova filozofie pojetí demokracie a existence pluralitního politického systému 1. republiky. Sborník příspěvků ze 4. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 21.–22. 11. 1996. Hodonín, Masarykovo muzeum v Hodoníně 1997, s. 9–19.
- 1060**
Suppan, Arnold: Die aussenpolitischen Beziehungen zwischen Prag und Wien 1918–1938. Prague Papers on History of International Relations 1999, s. 213–286.
- 1061**
Šetřilová, Jana: Alois Rašín (vybrané kapitoly). P., Národohospodářský ústav Josefa Hlávky 1996. 32 s. (= Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky 2/1996.)
- 1062**
Šetřilová, Jana: Alois Rašín. Dramatický život českého politika. P., Argo 1997. 248 s., fot.
- 1063**
Šuchová, Xénia: K problémom unifikácie verejnej správy v predmnichovskej ČSR. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 1. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 188–193. Rés. angl. s. 193.
- 1064**
Tesař, Jan: Mnichovský komplex. Jeho příčiny a důsledky. P., Prostor 2000. 255 s. (= Obzor.) Rec.: Janata Michal, Nové knihy 40, 2000, č. 41, s. 24; též: Dobeš Jan, DaS 22, 2000, č. 6, s. 62–63; též: -Z.M.-, HaV 49, 2000, č. 4, s. 944–945.
- 1065**
Tomaszewski, Jerzy: Wyprawa Słowaków z Ameryki w Polsce: maj 1938 r. In: Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty. P., Historický ústav AV ČR 2000, s. 301–309. Rés. čes., angl. s. 308–309.
- 1066**
Tomáš Garrigue Masaryk. 1850–1937. [Odp. red.]: Klaničková, Evženie. Břeclav, Moraviapress – Sdružení pro obnovu pomníku T. G. Masaryka v Břeclavi 2000. 70 s., il.

- 1067**
Vojáček, Ladislav: Československé četnictvo. HistO 8, 1997, č. 5–6, s. 123–128. Zpr.: -L.U.-, HaV 47, 1998, č. 1, s. 187.
- 1068**
Z protokolů schůzi 10. československé vlády (I. Udržalovy) 7. února 1929 – 15. října 1929. [K vyd. přípr.]: Machatková, R[aisa] – Sikorová, M. – Štíviček, I[van]. P., Státní ústřední archiv 1999. 45 s. (= Edice dokumentů z fondů Státního ústředního archivu v Praze.)
- 1069**
Zavacká, Katarína: Ľudské-občianske práva a slobody na Slovensku po vzniku Československa. In: Občan – národ – stát. P., Pedagogická fakulta UK 1996, s. 90–108.
- 1070**
Zbořil, Zdeněk: Political Mythology and Reality of the Modern Czech State: Czechoslovakia from 1918 to 1948. In: Přednášky z 39. běhu LŠSS [Letní školy slovanských studií]. P., Univerzita Karlova 1997, s. 281–297.
- 1071**
Zemko, Milan: Reflektovanie medzinárodného postavenie Československa v slovenskej tlači za Rothermerovej revizionistickej akcie v roku 1927. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl I. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 216–222. Rés. angl. s. 222.
- Srov. též č.: 2–2, 7, 24, 32, 36, 42, 45, 59, 61–61, 236, 243, 314, 638, 644, 700, 701, 1161, 1162, 1200, 1204, 1207, 1214, 1253, 1284, 1295, 1299, 1300, 1312, 1317, 1318, 1323, 1329, 1330, 1339, 1353, 1359, 1360, 1380, 1401, 1421, 1423
- Politické strany a hnutí**
- 1072**
Bartlová, Alena: Dr. Milan Hodža a mladá agrárna generácia. In: Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17.–18. 5. 2000. Uherské Hradiště, Slováké muzeum v Uherském Hradišti 2000, s. 68–77. Rés. angl. s. 77.
- 1073**
Bartlová, Alena: Dr. Milan Hodža a politické strany na Slovensku (1918–1938). Moderní dějiny 7, 1999, s. 9–31. Rés. něm. s. 30, angl. s. 31.
- 1074**
Bartlová, Alena: Historický pohľad na politické strany na Slovensku (1918–1938). In: Současný stav a perspektivy zkoumání politických stran na našem území. Sborník referátů přednesených na vědecké konferenci v Olomouci ve dnech 20.–21. října 1998. Rosice u Brna, Gloria 1999, s. 26–42.
- 1075**
Bartlová, Alena: Hlinkova slovenská ľudová strana. In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 215–227.
- 1076**
Blackwood, Lee: International Socialism and the First Czechoslovak Republic's Place in Europe. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 571–585.
- 1077**
Broklová, Eva: Československá parlamentní demokracie a politické strany. In: Společnost v přerodu. Češi ve 20. století. Sborník referátů z cyklické konference Demokracie 2000. P., Masarykův ústav AV ČR 2000, s. 11–27. Rés. angl. s. 27.
- 1078**
Broklová, Eva: Politická kultura německých aktivistických stran v Československu 1918–1938. P., Karolinum 1999. 144 s., 48 s. obr. příl. Rés. něm., angl. s. 123–137.
- 1079**
Bystrický, Valerián: Slovensko roku 1938 (východiská a perspektivy). In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl I. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 201–215. Rés. něm. s. 215.
- 1080**
Cabaďa, Ladislav: Na cestě ke KSČ – československá levice v letech 1918–1920. SE 15, 1999, č. 92/93, s. 193–210.
- 1081**
Cambel, Samuel: Slovenské agrárne hnutia a Milan Hodža. In: Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17.–18. 5. 2000. Uherské Hradiště, Slováké muzeum v Uherském Hradišti 2000, s. 57–67. Rés. angl. s. 67.
- 1082**
Čechurová, Jana: Krystalizace národní demokracie ve 20. letech. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl I. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 245–249. Rés. něm. s. 249.
- 1083**
Dvořák, Tomáš: Národní strana práce. In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 209–214.

- 1084**
Harna, Josef: Agrární politické hnutí v Českých zemích a na Slovensku. In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 164–184.
- 1085**
Harna, Josef: Agrární strana v Republice československé a přístupy k realizaci jejího stavovského programu. In: Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17.–18. 5. 2000. Uherské Hradiště, Slováké muzeum v Uherském Hradišti 2000, s. 37–46. Rés. angl. s. 46.
- 1086**
Harna, Josef: Český národní socialismus (do roku 1938). In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 119–131.
- 1087**
Harna, Josef: Politické stranictví a role politických stran v první Československé republice. (Problémy výzkumu a stav poznání ke konci století). In: Reflexe dějin první Československé republiky v české a slovenské historiografii. P., HU AV ČR 1998, s. 41–62.
- 1088**
Harna, Josef: Poznámky k analýze stranickopolitického systému první Československé republiky. In: Současný stav a perspektivy zkoumání politických stran na našem území. Sborník referátů přednesených na vědecké konferenci v Olomouci ve dnech 20.–21. října 1998. Rosice u Brna, Gloria 1999, s. 18–25.
- 1089**
Harna, Josef: Stranickopolitický systém v Československu v letech 1918–1938. In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 24–30.
- 1090**
Holec, Roman: Ideové a politické podoby slovenského agrarizmu v 20. storočí. In: Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17.–18. 5. 2000. Uherské Hradiště, Slováké muzeum v Uherském Hradišti 2000, s. 17–24. Rés. angl. s. 24.
- 1091**
Hruška, Marek: Karpatoněmecká strana. In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 248–249.
- 1092**
Chytka, Stanislav V. – Vališ, Zdeněk: Rodobrana. In: Pocta profesoru Janu Kuklíkovi. P., Karolinum 2000, s. 67–84.
- 1093**
Jančík, Drahomír: S Prahou či proti Praze: Ľudácká politika na rozcestí. In: České země a Československo v Evropě XIX. a XX. století. Sborník prací k 65. narozeninám prof. dr. Roberta Kvačka. P., HU AV ČR 1997, s. 249–276.
- 1094**
Jaňovková, Renáta: Československá domkářsko-malozemědělská strana. In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 160–163.
- 1095**
Junek, Marek: Anton Štefánek a jeho místo v slovenském agrarizmu. In: Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17.–18. 5. 2000. Uherské Hradiště, Slováké muzeum v Uherském Hradišti 2000, s. 78–82. Rés. angl. s. 82.
- 1096**
Kármik, Zdeněk: Volby na jaře 1920. Československo na cestě od národně revoluční diktatury k parlamentní demokracii. In: Acta contemporanea. K pětadesátinám Viléma Prečana. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998, s. 95–131.
- 1097**
Kázmerová, Ľubica: Pôsobenie Československej strany národno-socialistickej na Slovensku v r. 1918–1938 (s dôrazom na štátnu správu). In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl I. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 184–187. Rés. něm. s. 187.
- 1098**
Klimek, Antonín: Strany a stranictví v meziválečném Československu. In: Společnost v přerodu. Češi ve 20. století. Sborník referátů z cyklické konference Demokracie 2000. P., Masarykův ústav AV ČR 2000, s. 28–41. Rés. něm. s. 41.
- 1099**
Kováč, Dušan: Biele miesta v dejinách Hlinkovej Slovenskej Ľudovej strany. Česko-slovenská historická ročenka 1999, s. 145–151. Rés. angl. s. 151.
- 1100**
Krajčovičová, Natália: Kľúčové momenty v orientácii a pôsobení agrárneho politického hnutia na Slovensku v rokoch 1918–1938. In: Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17.–18. 5. 2000. Uherské Hradiště, Slováké muzeum v Uherském Hradišti 2000, s. 47–56. Rés. angl. s. 56.
- 1101**
Krečmer, Josef: Václav Křofáč a jeho národní socialismus. P., Adonai 2000. 130 s.

- 1102**
Kuklik, Jan: Československá sociálně demokratická strana dělnická 1918–1938. In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 94–106.
- 1103**
Kuklik, Jan: Programový vývoj Československé sociálně demokratické strany dělnické za první republiky. In: Současný stav a perspektivy zkoumání politických stran na našem území. Sborník referátů přednesených na vědecké konferenci v Olomouci ve dnech 20.–21. října 1998. Rosice u Brna, Gloria 1999, s. 64–79.
- 1104**
Marek, Pavel: Československá živnostensko-obchodnická strana středostavovská v politickém systému ČSR v letech 1918–1938. Olomouc, Vyd. Univerzity Palackého 1995. 167 s. Rés. něm. Rec.: Malíř Jiří, ČMM 116, 1997, č. 1, s. 313–315; též: Malíř Jiří, Historica 3–4, 1996–1997 [vyd. 1998], s. 206–207.
- 1105**
Marek, Pavel: Komunistická strana Československa v letech 1921–1938. In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 137–150.
- 1106**
Marek, Pavel: Politické strany maďarské menšiny. In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 230–237.
- 1107**
Marek, Pavel: Živnostenská strana. In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 185–197.
- 1108**
Marek, Pavel – Schallner, Dieter: Sudetendeutsche Partei – Sudetoněmecká strana. In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 279–286.
- 1109**
Mates, Pavel: Právní úprava postavení politických stran v první republice. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl I. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 152–154.
- 1110**
Miller, Daniel D.: The Social Backgrounds of the Leaders of the Republican Party between the Two World Wars. In: Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17.–18. 5. 2000. Uherské Hradiště, Slováké muzeum v Uherském Hradišti 2000, s. 135–148. Rés. čes. s. 148.
- 1111**
Miller, Daniel E.: Forging political compromise. Antonín Švehla and the Czechoslovak Republican Party 1918–1933. Pittsburgh, University of Pittsburgh Press 1999. XV, 323 s., 1 příl.
- 1112**
Rokoský, Jaroslav: Agrární strana v historiografické reflexi. In: Současný stav a perspektivy zkoumání politických stran na našem území. Sborník referátů přednesených na vědecké konferenci v Olomouci ve dnech 20.–21. října 1998. Rosice u Brna, Gloria 1999, s. 80–88.
- 1113**
Rokoský, Jaroslav: Antonín Švehla a agrární strana ve vývoji první ČSR. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl I. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 233–244. Rés. angl. s. 244.
- 1114**
Skutil, Jan: Reflexe Masarykova humanismu v jeho politické práci a ve volbách za první republiky. In: Masarykova filozofie pojetí demokracie a existence pluralitního politického systému 1. republiky. Sborník příspěvků ze 4. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodonině 21.–22. 11. 1996. Hodonin, Masarykovo muzeum v Hodonině 1997, s. 40–45.
- 1115**
Sládek, Zdeněk: Národně demokratická strana 1918–1939. In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 198–208.
- 1116**
Šebek, Jaroslav: Německé politické strany v ČSR 1918–1938. In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 266–278.
- 1117**
Šebek, Jaroslav: Parlamentní volby v roce 1929. ČČH 96, 1998, č. 1, s. 102–138. Rés. něm. s. 138.
- 1118**
Špičák, Josef: Pokroková strana a Realistický klub 1918–1920. In: Současný stav a perspektivy zkoumání politických stran na našem území. Sborník referátů přednesených na vědecké konferenci v Olomouci ve dnech 20.–21. října 1998. Rosice u Brna, Gloria 1999, s. 43–63.
- 1119**
Tejchmanová, Ladislava: Státněbezpečnostní zájmy orgánů politické správy a sledování politických stran za předmnichovské republiky 1918–1938. In: Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty. P., Historický ústav AV ČR 2000, s. 211–227. Rés. angl. s. 226–227.

- 1120**
Trapl, Miloš: České katolické strany do roku 1938. In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 151–159.
- 1121**
Vykoupil, Libor: Jiří Stříbrný a československá demokracie. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl I. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 250–257. Rés. něm. s. 257.
- 1122**
Vykoupil, Libor: Národní liga. In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 132–136.
Srov. též č.: 643, 1179, 1240, 1415
- Dějiny vojenství**
- 1123**
Borovan, Václav: Historie československého vojenského letectva 1914–1945. P., Cento 1998. 155 s., příl. Zpr.: -J.F.-, HaV 47, 1998, č. 5, s. 164.
- 1124**
Československé opevnění 1935–1938. [Aut.]: Aron, Lubomír a kol. 2. vyd. Náchod, Dvůr Králové nad Labem, OM 1998. 199 s., tb. Rec.: -J.B.-, HaV 48, 1999, č. 1, s. 236. 2. vyd. 1998
- 1125**
Ferenčuhová, Bohumila: Francúzsko-talianska rivalita v Československu začiatkom roku 1919 a M. R. Štefánik. HaV 49, 2000, č. 4, s. 853–873.
- 1126**
Fidler, Jiří: Reorganizace útočné vozby československé branné moci v září 1938. HaV 45, 1996, č. 6, s. 62–86. Rés. angl. s. 86.
- 1127**
Fidler, Jiří: Velitelé vyšších velitelství československé branné moci v letech 1918–1939. (Zemští vojenští velitelé a velitelé sborů). HaV 48, 1999, č. 4, s. 848–872.
- 1128**
Francouzská vojenská mise v Československu 1919–1939. Edice dokumentů. Serie I: 1919–1925. Sv. 1.: Smlouvy, dohody, statuty. = Mission militaire française auprès de la République Tchécoslovaque 1919–1939. Edition documentaire. Série I: 1919–1925. Vol. 1.: Contrats, accords, status. [Red.]: Břach, Radko – Guelton, Frédéric. P., Historický ústav Armády ČR 1999. 120 s.
- 1129**
John, Miloslav: Československé letectvo v roce 1938. Beroun, Baroko & Fox 1996. 341 s. Rec.: Minařík Pavel, Ztracená příležitost? HaV 46, 1997 č. 2, s. 182–185.
- 1130**
Kliment, Charles K. – Francev, Vladimír: Czechoslovak Armored Fighting Vehicles 1918–1948. Atglen, Schiffer Publishing Ltd. 1997. 384 s., ilustr. Rec.: Pejs Oldřich, HaV 46, 1997, č. 6, 201–202.
- 1131**
Klimeš, Lumír: K úloze pevnostního systému ČSR. In: Sborník Západočeské univerzity v Plzni a USIS Prague. Národní odboj a politické, kulturní a vojenské aspekty osvobození Plzně a západních Čech americkou armádou. Plzeň, Vydavatelství ZČU 1996, s. 33–34.
- 1132**
Klimeš, Lumír: Názvy československých pevnostních objektů vybudovaných v letech 1934–1938 na Slovensku. In: Sborník rozprav k sedmdesátým narozeninám univ. prof. PhDr. Ivana Lutterera, CSc. P., Ustav pro jazyk český AV ČR 2000, s. 205–208.
- 1133**
Komanec, Zdeněk – Prašil, Michal: Tvrze československého opevnění 1935–1938. Díl 1. B., Společnost přátel československého opevnění 1998. 101 s., fot. Zpr.: -P.Š.-, HaV 48, 1999, č. 2, s. 490.
- 1134**
Komanec, Zdeněk – Prašil, Michal: Tvrze československého opevnění 1935–1938. Díl 2. B., Společnost přátel československého opevnění 1999. 152 s., fot. (= Fortifikace. Sv. 13.)
- 1135**
Kozilek, Rostislav: Československá branná moc na Slovensku (1918–1919). In: Českoslovenství součást evropanství. B., Konvoj 1996, s. 173–180.
- 1136**
Krajčovičová, Natálie: K otázce zamestnávania legionárov v štátnych a verejných službách v prvých rokoch ČSR. Československá historická ročenka 1997, s. 187–200. Rés. něm. s. 200.
- 1137**
Lukeš, Michal: Vojenská zpravodajská služba a pozadí Tukova procesu. HaV 46, 1997, č. 4, s. 33–46. Rés. angl.

- 1138**
Minařík, Pavel – Šrámek, Pavel: Dokumenty československé armády z podzimu 1938. Rozkazy hlavního velitelství od 24. do 28. září. HaV 45, 1996, č. 5, s. 83–110.
- 1139**
Minařík, Pavel – Šrámek, Pavel: Dokumenty československé armády z podzimu 1938. Operační dokumentace vyšších velitelství od 24. do 28. září. I. armáda. HaV 46, 1997, č. 1, s. 131–158.
- 1140**
Minařík, Pavel – Šrámek, Pavel: Dokumenty československé armády z podzimu 1938. Operační dokumentace vyšších velitelství od 26. do 30. září. II. a IV. armáda. HaV 46, 1997, č. 3, s. 141–174.
- 1141**
Minařík, Pavel – Šrámek, Pavel: Dokumenty československé armády z podzimu 1938. HaV 47, 1998, č. 2, s. 103–136.
- 1142**
Minařík, Pavel – Šrámek, Pavel: Dokumenty československé armády z podzimu 1938. Anketa „Armáda v roce 1938“ – velitelství divizí a vojskových těles zbraní. HaV 47, 1998, č. 6, s. 94–124.
- 1143**
Minařík, Pavel – Šrámek, Pavel: Personální průvodce mobilizované čs. branné moci v době vyvrcholení mnichovské krize. HaV 46, 1997, č. 5, s. 94–130.
- 1144**
Pamětní spis o česko-slovenském stálém opevnění. = Denkschrift über die tschecho-slowakische Landesbefestigung. [Komentář]: Stehlik, Eduard. [Z něm. orig. přel]: Kupka, Vladimír. Dvůr Králové nad Labem, Fortprint 2000. 220 s., il. mp. pl. (= Pevnosti. Sv. 16.) [český překlad pamětního spisu něm. wehrmachtu o čs. opevnění]
- 1145**
Písková, Milada: Slezská epizoda v životě generála Josefa Šnejdárka. In: Slezsko v dějinách českého státu. Šenov u Ostravy, Tilia 1998, s. 311–316. Rés. pol. s. 412, něm. s. 432–433.
- 1146**
Sander, Rudolf: Abecední přehled dislokace československé mírové armády v letech 1918–1939. SAP 50, 2000, č. 1, s. 205–319. Rés. angl., něm. s. 319.
- 1147**
Sander, Rudolf: Válečná československá armáda v září roku 1938. (Část I, II). HaV 44, 45, 1995, 1996, č. 6, 1, s. 23–80, 38–64. Rés. angl. [Dis.]: Fidler Jiří, – Francev Vladimír, – Stehlik Eduard, Mobilizovaná československá armáda – iluze a realita. HaV 45, 1996, č. 2, s. 167–172. Dis.: Minařík Pavel, – Šrámek Pavel, Několik poznámek k mobilizované československé armádě v září 1938. HaV 45, 1996, č. 3, s. 139–146; dis.: Sander Rudolf, Slovo autorovo ke kritice článku o válečné československé armádě v září roku 1938, HaV 45, 1996, č. 3, s. 147–153; též: Minařík Pavel, – Šrámek Pavel, Skutečně za všechno může nepochopení?, HaV 45, 1996, č. 4, s. 185–187; též: Sander Rudolf, Druhé slovo autorovo ke kritice článku o válečné československé armádě v září roku 1938, HaV 45, 1996, č. 5, s. 153–157.
- 1148**
Sluka, Václav: Československá armáda v letech III. (1935–1939). HaV 45, 1996, č. 1, s. 87–123.
- 1149**
Stehlik, Eduard: Mírová organizace čs. branné moci 22. září 1938. HaV 46, 1997, č. 3, s. 102–132.
- 1150**
Stehlik, Eduard: Organizace výstavby čs. těžkého opevnění ve druhé polovině 30. let. HaV 45, 1996, č. 2, s. 74–123.
- 1151**
Stehlik, Eduard: Pevnostní útvary československé armády 1937–1938. HaV 46, 1997, č. 1, s. 20–57. Rés. angl.
- 1152**
Stehlik, Eduard – Vaňourek, Martin: Hraničáři na Dunaji. Mohelnice, Martin Vaňourek 1999. 29 s., obr. příl., il.
- 1153**
Stroula, Ján: I tak to bolo. Díl 1. 1938. P., Exact Bohemia 1997. 212 s.
- 1154**
Šedivý, Ivan: Legionáři a československá armáda 1918–1938. In: České země a Československo v Evropě XIX. a XX. století. Sborník prací k 65. narozeninám prof. dr. Roberta Kvačka. P., HÚ AV ČR 1997, s. 209–230.
- 1155**
Šedivý, Ivan: Vznik Nezávislé jednoty československých legionářů. HaV 45, 1996, č. 6, s. 47–61. Rés. angl. s. 61.
- 1156**
Šrámek, Pavel: Československá armáda v roce 1938. B., Společnost přátel československého opevnění 1996. 78 s., il., mp. Rés. něm. Rec.: -O.N.- SIPf 83, 1997, č. 1, s. 28.
- 1157**
Šrámek, Pavel: Podíl Edvarda Beneše na výstavbě československé armády ve třicátých letech. DaS 22, 2000, č. 4, s. 31–34.

- 1158**
Šrámek, Pavel a kol.: Když zemřít, tak čestně. Československá armáda v září 1938. [Aut.]: Čermák, Ladislav – Minařík, Pavel – Ráboň, Martin – Škraňka, Bedřich – Šrámek, Pavel. B., Společnost přátel čs. opevnění 1998. 134 s., fot. Rés. něm., angl. s. 131–134. (= Fakta 2.) Rec.: Fidler Jiří, HaV 48, 1999, č. 1, s. 210–212; též: -J.Nk.-, [Němeček Jan.] ČČH 98, 2000, č. 2, s. 408–409.
- 1159**
Trojan, Emil: Betonová hranice II. Československé pohraniční opevnění 1935–1938. = Beton Grenze II. Tschechoslowakische Grenzbefestigung 1935–1938. Ústí nad Orlicí Oftis 1997. 177 s., fot., 1 mp. příl.
- 1160**
Vondrášek, Václav: Problematika obrany čs. státosti v Masarykově pojetí. In: Sto let Masarykovy České otázky. P., Ústav T. G. Masaryka 1997, s. 216–224.
- 1161**
Zudová-Lešková, Zlatica: Aktivita Milana Hodžu v prospěch československé armády. Moderní dějiny 7, 1999, s. 45–52. Rés. něm. s. 51, angl. s. 52.
Srov. též č.: 85, 247, 799, 803, 810, 1022
- Dějiny náboženství, církevní památky**
- 1162**
Halas, František X.: Sekularizace v Evropě a vztah mezi náboženstvím a společností v první československé republice. In: Společnost v přerodu. Češi ve 20. století. Sborník referátů z cyklické konference Demokracie 2000. P., Masarykův ústav AV ČR 2000, s. 117–134. Rés. něm. s. 134.
- 1163**
Hrabovec, Emilia: Menovanie biskupov v kontexte bilaterálnych vzťahov medzi ČSR a Svätou stolicou 1918–1928. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 542–555. Rés. něm. s. 554–555.
- 1164**
Sommer, Karel: Příspěvek k politické biografii Dr. Františka Jehličky. SISb 97, 1999, č. 2, s. 105–121.
- 1165**
Trapl, Miloš: Náboženství a politika. In: Společnost v přerodu. Češi ve 20. století. Sborník referátů z cyklické konference Demokracie 2000. P., Masarykův ústav AV ČR 2000, s. 135–143. Rés. angl. s. 143.
Srov. též č.: 660

Dějiny Židů

- 1166**
Bitušiková, Alexandra: Jazyk v komunikaci městských spoločenstevských skupin (na príklade židovskej komunity v Banskej Bystrici). In: Slova města. P., CeFreS 2000, s. 161–169. Rés. franc. s. 255–256.
- 1167**
Bitušiková, Alexandra: Kultúrno-spoločenské aktivity Židov v Banskej Bystrici v medzivojnovom období. In: Život a kultura etnických minorit a malých sociálních skupin. B., Společnost přátel a odborníků Muzea romské kultury v Brně 1996, s. 33–38.
- 1168**
Crhová, Marie: Sionistická volební politika na konci 20. let. Paginae historiae 7, 1999, s. 166–188. Rés. něm. s. 187–188.
- 1169**
Crhová, Marie: Židovské strany v Československu v letech 1918–1938. In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 250–253.
- 1170**
Nižňanský, Eduard: Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a Slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte. Prešov, Universum 1999. 293 s. Rés. něm. s. 260–281. Rec.: Švorc Peter, ČMM 118, 1999, č. 2, s. 584–588; zpr.: -K.P.-, HaV 49, 2000, č. 1, s. 228; rec.: Vaculik Jaroslav, Soudobé dějiny 7, 2000, č. 3, s. 426–427; též: Kamenec Ivan, Dve nové monografie o dejinách holokaustu na Slovensku. Česko-slovenská historická ročenka 1999, s. 308–310.

Dějiny společnosti

- 1171**
Obadalová, M.: Státní bytová politika v první Československé republice. In: Co nevíme o první Československé republice. Záznam z diskuse pořádané 25. března 1999 v CeFres v Praze. P., CeFreS 1999 [vyd. 2000], s. 90–96.
- 1172**
Průcha, Václav: Sociální a profesní struktura obyvatelstva v meziválečném Československu. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 378–386. Rés. angl. s. 386.

Srov. též č.: 1220

Dějiny společenských vrstev

1173

Darulová, Jolana: Jazyk ako symbol spoločenského statusu mešťana (na príklade výskumov Banskej Bystrice v mezivojnovom období). In: Slova města. P., CeFreS 2000, s. 145–160. Rés. franc. s. 254–255.

1174

Pátek, Jaroslav: Podnikatelé a manažeři. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 1. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 303–309. Rés. něm. s. 309.

1175

Slezák, Lubomír: Role středního stavu v ekonomice Československa. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 387–392. Rés. franc. s. 392.

1176

Svátek, František: K dějinám sociálních elit první Československé republiky. Soudobé dějiny 2, 1995, č. 2–3, s. 169–200. Rés. angl.

1177

Svátek, František: Sociální elity v první Československé republice. (K vymezení otázek a přístupů ke studiu). In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 401–409. Rés. něm. s. 414.

1178

Zdycha, Pavel – Durčík, Vladimír: Mozaika rolnického života v prvej polovici 20. storočia. In: Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století. Sbornik příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17.–18. 5. 2000. Uherské Hradiště, Slovákcké muzeum v Uherském Hradišti 2000, s. 244–248. Rés. angl. s. 248.

Srov. též č.: 29, 31, 696, 1181, 1221, 1411

Ženská otázka a dějiny rodiny

1179

Burešová, Jana: Společensko-politická aktivita a veřejná činnost žen za první Československé republiky (1918–1938). In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 393–400. Rés. angl. s. 399–400.

1180

Burešová, Jana: Společensko-politická a veřejná aktivita žen v první Československé republice. In: Co nevime o první Československé republice. Záznam z diskuse pořádané 25. března 1999 v Cefres v Praze. P., CeFreS 1999 [vyd. 2000], s. 21–25.

1181

Burešová, Jana: Ženské spolky a zemědělské ženy v období první Československé republiky. In: Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století. Sbornik příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17.–18. 5. 2000. Uherské Hradiště, Slovákcké muzeum v Uherském Hradišti 2000, s. 249–258. Rés. angl. s. 258.

Srov. též č.: 1327

Dějiny spolků

1182

Letz, Robert: Dejiny Slovenskej ligy na Slovensku (1920–1948). Martin–Br., Matica slovenská 2000. 294 s. [Rec.]: Vaculik Jaroslav, Soudobé dějiny 7, 2000, č. 4, s. 681.

Srov. též č.: 1181, 1362

Dějiny osídlení

1183

Srb, Vladimír: Obyvatelstvo Československé republiky v letech 1918–1938. Dem 40, 1998, č. 1, s. 3–22. Rés. angl. s. 22.

Migrace, vystěhovalectví, reemigrace

1184

Barteček, Ivo: Občanský versus národnostní princip. Prvorepublikové vystěhovalectví ve světle českého a slovenského badatelského zájmu. (Příklad Latinské Ameriky). In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 674–677. Rés. špan. s. 676–677.

1185

Barteček, Ivo: Vystěhovalectví a studium vystěhovalectví – občanský či národnostní princip? (Příklad vystěhovalectví do Latinské Ameriky z Československa v letech 1918–1938). AUPO Historica 27, 1996 [vyd. 1998], s. 205–211. (= Sborník prací historických 15.)

1186

Botik, Ján: Československá štátnosť vo vedomí a praktickom živote slovenskej a českej komunity v Argentine (1918–1938). In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 668–673. Rés. angl. s. 672–673.

1187

Brouček, Stanislav: Vystěhovalectví a politika meziválečného Československa. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 644–652. Rés. něm. s. 652.

1188

Dokumenty k dějinám ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice (1918–1939). = Dokumenty k istorii ruskoj i ukrajinskoj emigracii v Československé republice (1918–1939). [Ed.]: Sládek, Zdeněk – Běloševská, Ljubov a kol. P., Euroslavica 1998. 342 s. (= Práce Slovanského ústavu AV ČR. Nová řada 3.)

1189

Emigrace z Ruska v meziválečném Československu. Prameny v českých, moravských a slezských archivech. [Sest.]: Podaný, Václav – Barvíková, Hana. P., Archiv AV ČR 2000. 490 s. (= Práce z dějin Akademie věd ČR. Řada B. Sv. 15.)

1190

Hahn, Fred: Československo jakožto útočiště antihitlerovské emigrace 1933–1939. SE 13, 1997, č. 71, s. 41–49.

1191

Mušinka, Mykola: Volodymyr Sičynskij i Rusyny-Ukrajinci schidnoji Slovaččyny. Prešov, Svaz Rusinů-Ukrajinců Slovenské republiky 1995. 121 s. Rec.: Valášková Nad'a, ČL 84, 1997, č. 4, s. 345–346.

1192

Práce ruské, ukrajinské a běloruské emigrace vydané v Československu 1918–1945. (Bibliografie s biografickými údaji o autorech). Díl 1., sv. 1, 2, 3. [Bibliografie zpracovaly]: Rachůnková, Zdeňka – Řeháková, Michaela. [Biografická hesla zpracoval]: Vacek, Jiří za spoluprac. a red. Z. Rachůnkové a M. Řehákové. P., Národní knihovna ČR 1996. XVIII, 424 s., s. 427–849, s. 853–1472. (= Bibliografie Slovanské knihovny.) Rec.: zpr.: Sládek Zdeněk, Soudobé dějiny 5, 1998, č. 4, s. 580–581. Souběžný rus. úvod, předmluva a obsah.

1193

Ruská a ukrajinská emigrace v Československé republice 1918–1938. Přehled archivních fondů a sbírek uložených v České republice. [Red.]: Podaný, Václav – Barvíková, Hana. P., Archiv Akademie věd ČR 1996. 106 s. (= Práce z dějin České akademie věd. Seria B.) Rec.: Něnička Miloslav, AČ 46, 1996, č. 4, s. 245–246; Zpr.: -J.Z.-, HaV 48, 1999, č. 2, s. 483–484.

1194

Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918–1945. [Sv. 4]. [Aut.]: Veber, Václav – Sládek, Zdeněk – Bubeníková, Miluša – Harbuřová, Lubica. [Red.]: Veber, Václav. P., Karolinum 1996. 130 s., 25 s. příl. [Z obsahu]: Harbuřová Lubica, Ruská a ukrajinská emigrácia na Slovensku v mezivojnovom období, s. 94–114.

1195

Ruská, ukrajinská a běloruská emigrace v Praze. Adresář. = Russian, Ukrainian and Belorussian Emigration in Prague. Directory. [Sest.]: Kopřivová, Anastasia. 2., dopl. vyd. P., Národní knihovna ČR 1999. 29 s. + 1 mp. příl. [8 s.] Souběž. název a úvod v ruš. a angl. Část. běloruský a ukrajinský text.

1196

Vacek, Jiří: Rok 1926 v historii SSSR a v životě emigrantů. In: Střední a východní Evropa v krizi 20. století. P., Karolinum 1998, s. 69–76. Rés. něm. s. 76. (= Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica 1995/3–4 Studia historica 42.)

1197

Vaculik, Jaroslav: Masaryk, Ukrajina a tamní Češi. In: Evropanství a Tomáš Garrigue Masaryk: Sbornik příspěvků ze 6. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 18. listopadu 1998. Hodonín, Masarykovo muzeum 1999, s. 102–108.

Srov. též č.: 46, 86, 668, 1264

Dějiny národů a národností, vztahy mezi národnostmi

1198

Broklová, Eva: Češi a Slováci 1918–1938. SocČ 29, 1993, č. 1, s. 25–42. Rés. angl. Zpr.: Šamberger Zdeněk, PHS 34, 1997, s. 308–309.

1199

Deák, Ladislav: Politický profil Jánosa Esterházyho. Br., Kubko Goral 1995. 24 s. Rec.: Plachý Jiří, SIPř 85, 1999, č. 2, s. 164.

1200

Ferenčuhová, Bohumila: Slovenský faktor v dějinách meziválečného Československa. Vznik Československa – Slovensko a československá zahraniční politika. (Názorová hladina slovenskej spoločnosti). In: Co nevime o první Československé republice. Záznam z diskuse pořádané 25. března 1999 v Cefres v Praze. P., CeFreS 1999 [vyd. 2000], s. 61–69.

- 1201**
Gabzdilová, Soňa: Demografické ukazovatele vývoja nemeckej menšiny na Slovensku (so zameraním na oblasť Spiša) v sčítaniach ľudu 1921 a 1930. Dem 42, 2000, č. 2, s. 149–154.
- 1202**
Gabzdilová, Soňa: Sociálne a demografické charakteristiky nemeckej menšiny na Slovensku v dvadsiatych rokoch 20. storočia. In: Národnostní menšiny a jejich sociální pozice ve střední Evropě. National minorities and their social positions in Central Europe. Opava, Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě 1999, s. 133–142. Rés. angl. s. 283.
- 1203**
Gawrecki, Dan: Politické a národnostní poměry v Těšínském Slezsku 1918–1938. Český Těšín, Muzeum Těšínska 1999. 403 s. Rés. angl., něm., pol. s. 399–403. (= Studie o Těšínsku 15.) Zpr.: Těšínsko 42, 1999, č. 3, s. 33.
- 1204**
Goňcová, Marta: Diferenciácia slovenského politického myslenia v rokoch 1918–1920. Idea štátnosti. In: Rozpad Rakouska-Uherska a fenomén versailleského systému ve střední Evropě. = Der Zerfall Österreich-Ungarns und das Phänomen des Versailler Systems in Mitteleuropa. Opava–Wien, Slezská univerzita v Opavě 1997, s. 54–60. Rés. něm. s. 60.
- 1205**
Haas, Hans: Konflikt při uplatňování nároků na právo sebeurčení: od habsburského státu k Československu. Němci v českých zemích v letech 1918 až 1919. In: První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci. B., Matice moravská 2000, s. 113–177.
- 1206**
Halaga, Ondrej R.: Historia – magistra vitae ... Platí to i u nás? In: Českoslovenství součást evropanství. B., Konvoj 1996, s. 125–128.
- 1207**
Hama, Josef: Svár občanského a národního principu v politickém životě první Československé republiky. AUPO Historica 27, 1996 [vyd. 1998], s. 159–167. (= Sborník prací historických 15.)
- 1208**
Junek, Marek: Československé porady v Luhačovicích 1936, 1938. Slovákco 1999 [vyd. 2000], s. 211–214. Rés. něm., angl. s. 214.
- 1209**
Junek, Marek: Štefánikova spoločnosť. Slovákco 42, 2000, s. 241–252. Rés. něm., angl. s. 251–252.
- 1210**
Kamenec, Ivan: Národný a občiansky princíp v postojoch a činoch predstaviteľov slovenskej kultúry v medzivojnovom období. AUPO Historica 27, 1996 [vyd. 1998], s. 169–175. (= Sborník prací historických 15.)
- 1211**
Kamenec, Ivan: Stereotypy vnímania česko-slovenských vzťahov v realite a v historiografii. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 1. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 158–162. Rés. něm. s. 162.
- 1212**
Kárník, Zdeněk: Proměny ve vývoji národní skladby Kladenska, Mostecká a Ostravska na předělu mezi „dlouhým“ a „krátkým“ stoletím (1910–1921). (K vlivu proletarizace a sociální migrace na etnickou skladbu vybraných průmyslových aglomerací – nejprudější se etnicky proměňujících oblastí českých zemí). In: Národnostní menšiny a jejich sociální pozice ve střední Evropě. National minorities and their social positions in Central Europe. Opava, Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě 1999, s. 91–104. Rés. angl. s. 280–281.
- 1213**
Kořalka, Jiří: Menšinový status jako východisko z nouze. In: Stereotypy a symboly. P., Institut základů vzdělanosti UK 1997 [vyd. 1998], s. 111–133. Rés. angl. s. 269–272.
- 1214**
Kosta, Peter: K problematice jazykových menšin za T. G. Masaryka. In: T. G. Masaryk a situace v Čechách a na Moravě od konce 19. století do německé okupace Československa. P., Ústav T. G. Masaryka 1998, s. 125–131.
- 1215**
Krajčovičová, Natália: Vzťah občianskeho a národného v názoroch a aktivitách JUDr. Emila Stodolu. AUPO Historica 27, 1996 [vyd. 1998], s. 177–182. (= Sborník prací historických 15.)
- 1216**
Kvaček, Robert: Slovenský autonomizmus ve třicátých letech. In: Česko-slovenské vztahy. Slovensko-české vztahy. Liberecký seminář 1996, 1997. Liberec, Technická univerzita 1998, s. 109–118. Rés. něm. s. 117–118.
- 1217**
Machačová, Jana – Matějček, Jiří: Dlouhodobé tendence ekonomického vývoje a jejich vliv na sociální pozice národnostních menšin v českých zemích do roku 1945. In: Národnostní menšiny a jejich sociální pozice ve střední Evropě. National minorities and their social positions in Central Europe. Opava, Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě 1999, s. 21–25. Rés. něm. s. 275.

- 1218**
Machačová, Jana – Matějček, Jiří: Sociální pozice národnostních menšin v Českých zemích 1918–1938, k metodice a problémům výzkumu. SISb 95, 1997, č. 1–2, s. 136–139. Rés. něm.
- 1219**
Machačová, Jana – Matějček, Jiří: Sociální pozice národnostních menšin v Českých zemích 1918–1938. Opava, Slezský ústav Slezského zemského muzea 1999. 289 s. Rés. něm. s. 269–273. Rec.: Staněk Tomáš, SISb 98, 2000, č. 1–2, s. 141–146.
- 1220**
Machačová, Jana – Matějček, Jiří: Sociální pozice národnostních menšin v českých zemích 1918–1938. In: Národnostní menšiny a jejich sociální pozice ve střední Evropě. National minorities and their social positions in Central Europe. Opava, Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě 1999, s. 78–80. Rés. něm. s. 279.
- 1221**
Machačová, Jana – Matějček, Jiří: Úvodní studie k výzkumu sociálních pozic národnostních menšin v Českých zemích v období 1918–1938. Studie k sociálním dějinám 2(9). 1998, s. 197–240. Rés. něm. s. 328.
- 1222**
Mlynářík, Jan: Masaryk a Slováci. In: Sto let Masarykovy České otázky. P., Ústav T. G. Masaryka 1997, s. 197–201.
- 1223**
Moravcová, Dagmar: Menšinový problém v meziválečném Československu. SE 15, 1999, č. 92/93, s. 174–192.
- 1224**
Nečas, Ctibor: Materiál o Romech na Slovensku z roku 1924. HDem 22, 1998, s. 169–199. Rés. angl. s. 199.
- 1225**
Obvinění Jánose Esterházyho bylo nepodložené. SE 11, 1995, č. 54–55, s. 185–191. Dis: Valenta, Jaroslav Rehabilitace Jánose Esterházyho? DaS 18, 1996, č. 3, s. 25–27. [Stanovisko maďarských historiků].
- 1226**
Očenašová-Štrbová, Slavomíra: K pôsobeniu Čechov v školstve, spoločenskom a kultúrnom živote mesta Banská Bystrica v medzivojnovom období. In: Život a kultura etnických minorit a malých sociálních skupin. B., 1996, s. 110–116.
- 1227**
Pavelčík, Jiří: „Cikáni“ na jižní a jihovýchodní Moravě. Slovákco 1999 [vyd. 2000], s. 183–197. Rés. něm., angl. s. 196–197.
- 1228**
Pavliček, Václav: K ústavním aspektům práv menšin po vzniku Československa. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 594–601. Rés. něm. s. 601.
- 1229**
Prokop, Radim: K některým zvláštěm společenských aktivit národních menšin a majoritního obyvatelstva ČSR v meziválečném období. In: Národnostní menšiny a jejich sociální pozice ve střední Evropě. National minorities and their social positions in Central Europe. Opava, Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě 1999, s. 105–113. Rés. angl. s. 281.
- 1230**
Průcha, Václav: Odvětvová a sociální struktura obyvatelstva podle národnosti v meziválečném Československu. In: Národnostní menšiny a jejich sociální pozice ve střední Evropě. National minorities and their social positions in Central Europe. Opava, Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě 1999, s. 73–77. Rés. angl. s. 278.
- 1231**
Rychlík, Jan: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914–1945. [Díl 1.] Česko-slovenské vztahy 1914–1945. Br.–P., [Academic Electronic Press v Br. a Ústav T. G. Masaryka v Praze] 1997. 360 s. Rec.: Kamenec Ivan, Syntéza o dějinách česko-slovenských vztahov v 20. storočí a jej problémy. Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 229–231; též: Hama Josef, ČČH 98, 2000, č. 4, s. 840–843.
- 1232**
Serapionova, Jelena [Pavlovna]: Národnostní práva podle ústavy Československé republiky roku 1920. In: Kroměřížský sněm 1848–1849 a tradice parlamentarismu ve střední Evropě. Der Reichstag von Kremsier 1848–1849 und die Tradition des Parlamentarismus in Mitteleuropa. Kroměříž, RNDr. Rudolf Kalovský 1998, s. 77–83. Rés. něm. s. 82–83.
- 1233**
Sommer, Karel: Aktivity Štefánikovy společnosti pro Pobeskydí. ČSIZM-B 45. 1996, č. 1, s. 55–68. Rés. něm. s. 68.
- 1234**
Sommer, Karel: Poslání spolku Československá jednota v předválečném Československu. SISb 95, 1997, č. 1–2, s. 61–67. Rés. něm.
- 1235**
Sommer, Karel: V bludném kruhu. (Realizace zákona o potulných cikánech v praxi). SISb 97. 1999, č. 1, s. 21–37. Rés. něm. s. 37.
- 1236**
Šebek, Jaroslav: Národnostní problémy první ČSR v historiografické reflexi. (Stav ke konci 20. století). In: Reflexe dějin první Československé republiky v české a slovenské historiografii. P., HÚ AV ČR 1998, s. 89–104.

1237

Štěpánek, Kamil: Vznik novodobého národního povědomí a některá jeho úskali. In: *Výchova k národnímu vědomí a národním hodnotám. Sborník příspěvků z konference k 80. výročí vzniku samostatného státu. B., Masarykova univerzita 1999, s. 142–146. Rés. něm. s. 146.*

1238

Tomaszewski, Jerzy: *Spisy ludności w Czechosłowacji w 1921 i 1930 r. jako źródło do badania stosunków narodowościowych.* SISb 96, 1998, č. 2, s. 95–105.

1239

Trapl, Miloš: Předpoklady a možnosti československé demokracie z hlediska občanského a národnostního principu. *AUPO Historica* 27, 1996 [vyd. 1998], s. 153–158. (= Sborník prací historických 15.)

1240

Tůma, Jiří: Politika německých stran v Československu ve 20. letech. Studie k sociálním dějinám 4(11), 1999, s. 203–232. Rés. něm. s. 242.

1241

Zelenák, Peter: Občianske a národné kritéria v programoch a politika maďarských strán na Slovensku medzi dvoma vojnami. *AUPO Historica* 27, 1996 [vyd. 1998], s. 183–187. (= Sborník prací historických 15.)

Srov. též č.: 29, 31, 45, 234, 669, 728, 956, 964, 974, 1013, 1015, 1031, 1037, 1039, 1058, 1071, 1078, 1091, 1106, 1108, 1116, 1173, 1182, 1298, 1309, 1364, 1387, 1404, 1410, 1412

Podkarpatská Rus do r. 1938

1242

Barnovský, Michal: Niekoľko poznámok k stranicko-politickej strukture na Podkarpatskej Rusi. *Česko-slovenská historická ročenka* 1997, s. 83–93. Rés. angl. s. 93.

1243

Beneš, Edvard: Podkarpatsko a jeho vztah k Československu. [Doslov a ediční poznámku napsal]: Hořec, Jaromír. 2. vyd. P., Česká expedice 1996. 46 s. (= Podkarpatská Rus. Sv. 14.)

1244

Boháč, Zdeněk: Cyrilometodějské tradice na Podkarpatské Rusi. In: *Střední Evropa a Podkarpatská Rus. Sborník z konference Střední Evropa a Podkarpatská Rus. P., Česká expedice 1997, s. 82–84.*

1245

Budín, Viktor: Podkarpatská Rus očima Čechů. P., Česká expedice 1996. 78 s. (= Podkarpatská Rus. Sv. 12.)

1246

Burešová, Jana: Některé projevy vztahu Čechů a Podkarpatské Rusi v prvních letech existence Československé republiky. *Česko-slovenská historická ročenka* 1997, s. 127–131. Rés. angl. s. 131.

1247

Dokumenty o Podkarpatské Rusi. [Red.]: Hořec, Jaromír. P., Česká expedice 1997. 98 s. (= Podkarpatská Rus. Sv. 17.) Zpr.: -J.Har.-, [Harna Josef.] ČČH 96, 1998, č. 4, s. 894.

1248

Dumnič, Jurij: Lékařská péče na Podkarpatské Rusi v bývalé Československé republice. In: *Vznik ČSR a Podkarpatská Rus. (Sborník z mezinárodní konference v Praze).* P., Česká expedice 1999, s. 41–43.

1249

Dumnič, Jurij: TGM a Podkarpatská Rus. In: *Českoslovenství – středoevropanství – evropanství. Úvahy, svědectví a fakta. B., Konvoj 1998, s. 300–301.*

1250

Dumnič, Jurij: Za autonomii Podkarpatské Rusi. In: *Českoslovenství součást evropanství. B., Konvoj 1996, s. 265–267.*

1251

Durych, Václav: Jaroslav Durych a Podkarpatská Rus. In: *Střední Evropa a Podkarpatská Rus. Sborník z konference Střední Evropa a Podkarpatská Rus. P., Česká expedice 1997, s. 12–16.*

1252

Goněc, Vladimír: Autonomie Podkarpatské Rusi jako problém úrovně práva a právního myšlení. *Česko-slovenská historická ročenka* 1997, s. 71–82. Rés. angl. s. 82.

1253

Hanák, Walter K.: Podkarpatsko-rusínská otázka 1918–1945. [Z angl. orig. přel.]: Svoboda, Bohumil. P., Česká expedice 1998. 51 s. (= Podkarpatská Rus. Sv. 19.)

1254

Haraksim, Ľudovít: Rusínska identita a emancipácia na východnom Slovensku. In: *Střední Evropa a Podkarpatská Rus. Sborník z konference Střední Evropa a Podkarpatská Rus. P., Česká expedice 1997, s. 67–72.*

1255

Havránek, Jan: Podkarpatská Rus roku 1923 očima českých i místních znalců. In: *Mezietnické dialogy. P., Karolinum 1996, s. 83–88. Rés. angl.*

1256

Heřman, Sáva: Bilingvismus nebo diglosie? K jazykové situaci na Podkarpatské Rusi v meziválečném období. In: *Vznik ČSR a Podkarpatská Rus. (Sborník z mezinárodní konference v Praze).* P., Česká expedice 1999, s. 35–40.

1257

Hořec, Jaromír: První kroky svobody. (Podkarpatská Rus – 1918–1920). P., Česká expedice 1999. 90 s. (= Podkarpatská Rus. Sv. 20.)

1258

Ivaščenko, Kateřina: Rusínská otázka v ideologii a praxi. Organizace ukrajinských nacionalistů (od konce dvacátých po třicátá léta). In: *Vznik ČSR a Podkarpatská Rus. (Sborník z mezinárodní konference v Praze).* P., Česká expedice 1999, s. 19–22.

1259

Kolář, František: Podkarpatská Rus na Pařížské mírové konferenci. *Česko-slovenská historická ročenka* 1997, s. 61–69. Rés. angl. s. 69.

1260

Konečný, Stanislav: Alexander Beskid a Podkarpatská Rus do roku 1939. In: *Vznik ČSR a Podkarpatská Rus. (Sborník z mezinárodní konference v Praze).* P., Česká expedice 1999, s. 74–86.

1261

Konečný, Stanislav: Rusini na Slovensku a štátoprávne zmeny v Československu do roku 1989. In: *Střední Evropa a Podkarpatská Rus. Sborník z konference Střední Evropa a Podkarpatská Rus. P., Česká expedice 1997, s. 98–107.*

1262

Konečný, Stanislav: Rusini na Slovensku a vznik československého státu. In: *Vznik ČSR a Podkarpatská Rus. (Sborník z mezinárodní konference v Praze).* P., Česká expedice 1999, s. 57–73.

1263

Kovač, Andriy: Boj zakarpatských zemlerobiv proti kapitálu v prvej polovici 20. storočia. In: *Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17.–18. 5. 2000. Uherské Hradiště, Slovácké muzeum v Uherském Hradišti 2000, s. 296–301. Rés. angl. s. 301.*

1264

Krivskij, Ivan: Vliv ukrajinských emigrantů na podkarpatorusínskou komunitu. In: *Vznik ČSR a Podkarpatská Rus. (Sborník z mezinárodní konference v Praze).* P., Česká expedice 1999, s. 23–27.

1265

Latko, Ivan: Rusínské aspekty osobnosti T. G. Masaryka. In: *Vznik ČSR a Podkarpatská Rus. (Sborník z mezinárodní konference v Praze).* P., Česká expedice 1999, s. 44–46.

1266

Magocs, Paul Robert: Rusini a jejich vlast. [Přel.]: Svoboda, Bohumil. P., Česká expedice Společnost přátel Podkarpatské Rusi. 1996. 70 s. (= Podkarpatská Rus. Sv. 13.)

1267

Magocsi, Pavlo Robert: Utváření národní identity: Podkarpatská Rus (1848–1948) (1. část). (2. část). *SE* 15, 1999, č. 91, 92/9 s. 87–99, 114–129.

1268

Morávek, Jan: Podzim 1938 na Podkarpatské Rusi. In: *Celostátní studentská vědecká konference – Historie 1995. Ostrava, FF Ostravské univerzity v Ostravě 1996, s. 81–91. Rés. angl. s. 91.*

1269

Nečas, Jaromír: Politická situace na Podkarpatské Rusi. (Rok 1921). [Úvod a ed. pozn. naps.]: Hořec, Jaromír. P., Společnost přátel Podkarpatské Rusi 1997. [v Nových knihách 1997] 77 s. (= Podkarpatská Rus. Sv. 18.) Zpr.: -J.Har.-, [Harna Josef.] ČČH 96, 1998, č. 4, s. 893–894.

1270

Němcová, Markéta: Strany rusínské menšiny. In: *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 245–247.*

1271

Novotný, Vladimír: Podkarpatorusínský fenomén v české próze. In: *Střední Evropa a Podkarpatská Rus. Sborník z konference Střední Evropa a Podkarpatská Rus. P., Česká expedice 1997, s. 55–61.*

1272

Peška, Pavel: K ústavnímu postavení Podkarpatské Rusi. In: *Střední Evropa a Podkarpatská Rus. Sborník z konference Střední Evropa a Podkarpatská Rus. P., Česká expedice 1997, s. 76–77.*

1273

Pilátová, Agáta: Podkarpatská Rus – inspirace pro střední Evropu. In: *Střední Evropa a Podkarpatská Rus. Sborník z konference Střední Evropa a Podkarpatská Rus. P., Česká expedice 1997, s. 45–48.*

- 1274**
Pop, Ivan: Podkarpatská maliářská škola. In: Střední Evropa a Podkarpatská Rus. Sborník z konference Střední Evropa a Podkarpatská Rus. P., Česká expedice 1997, s. 87–89.
- 1275**
Pop, Ivan: Podkarpatská Rus v Československé republice. In: Národnostní menšiny – historické souvislosti některých aktuálních problémů v Evropě a v ČR. P., Porta linguarum 2000, s. 35–46.
- 1276**
Pop, Ivan: Rusínská společnost na rozcestí. In: Vznik ČSR a Podkarpatská Rus. (Sborník z mezinárodní konference v Praze). P., Česká expedice 1999, s. 28–34.
- 1277**
Rychlík, Jan: Zapojení železnic Podkarpatské Rusi do sítě drah Československa. Česko-slovenská historická ročenka 1997, s. 115–121. Rés. angl. s. 121.
- 1278**
Sisák, Miron: Tlač Podkarpatskej Rusi v rokoch 1919–1938. Česko-slovenská historická ročenka 1997, s. 123–126. Rés. angl. s. 126.
- 1279**
Skala, Petr: Spolek karpatoruských studentů Vozrožděnije. Česko-slovenská historická ročenka 1997, s. 133–135. Rés. něm. s. 135.
- 1280**
Sočka, Vasilij: Školství na Podkarpatské Rusi v Československé republice. In: Vznik ČSR a Podkarpatská Rus. (Sborník z mezinárodní konference v Praze). P., Česká expedice 1999, s. 100–103.
- 1281**
Sočka, Vasilij: Živé mosty literárních styků. In: Střední Evropa a Podkarpatská Rus. Sborník z konference Střední Evropa a Podkarpatská Rus. P., Česká expedice 1997, s. 64–66.
- 1282**
Soldán, Ladislav: Jaroslav Zatloukal, básník Podkarpatské Rusi. In: Střední Evropa a Podkarpatská Rus. Sborník z konference Střední Evropa a Podkarpatská Rus. P., Česká expedice 1997, s. 23–27.
- 1283**
Srb, Vladimír: Obyvatelstvo Podkarpatské Rusi 1918–1938. Dem 41, 1999, č. 3, s. 207–219. Rés. angl. s. 219.
- 1284**
Švorc, Peter: Podkarpatskí Rusíni a ich vyrovnanie sa s česko-slovenskou štátnosťou. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 1. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 194–200. Rés. něm. s. 199–200.
- 1285**
Švorc, Peter: Začlenenie Podkarpatskej Rusi do ČSR (1918–1920). Česko-slovenská historická ročenka 1997, s. 39–60. Rés. něm. s. 60.
- 1286**
Švorc, Peter: Zakliata krajina (Podkarpatská Rus 1918–1946). Prešov, Universum 1996. 127 s. Rés. něm. s. 110–115. Zpr.: Pichlík Karel, HaV 46, 1997, č. 4, s. 190–191; zpr.: -S.K.-, SLPf 84, 1998, č. 1, s. 99–100.
- 1287**
Švorc, Peter: Zápas o Podkarpatskou Rus v 20. rokoch 20. storočia na pôde Spoločnosti národov. In: Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty. P., Historický ústav AV ČR 2000, s. 267–284. Rés. něm. s. 284.
- 1288**
T. G. Masaryk a Podkarpatská Rus. = T. H. Masaryk ta Zakarpatja. [Šéfredaktor a zodpovedný red.]: Latko, Ivan. Užhorod, Klub T. G. Masaryka 2000. 95 s., il. [Úvod ukrajinsky. Souběžný název ukrajinsky.]
- 1289**
Tóth, István: Podkarpatsko: území na křižovatce zájmů. In: Střední Evropa a Podkarpatská Rus. Sborník z konference Střední Evropa a Podkarpatská Rus. P., Česká expedice 1997, s. 34–39.
- 1290**
Tóth, István: Rusínské autonomní snahy a Trianon. In: Vznik ČSR a Podkarpatská Rus. (Sborník z mezinárodní konference v Praze). P., Česká expedice 1999, s. 128–141.
- 1291**
Zilynskyj, Bohdan: Historická regionalistika Podkarpatské Rusi v období první republiky a český podíl na jejím rozvoji. In: J. V. Šimák a poslání regionální historiografie v dnešní době. Semily, Státní okresní archiv Semily 1996, s. 70–78. Rés. něm.
- 1292**
Župan, Jevgenij: Vliv ČSR na rozvoj demokracie na Podkarpatské Rusi mezi dvěma světovými válkami. In: Vznik ČSR a Podkarpatská Rus. (Sborník z mezinárodní konference v Praze). P., Česká expedice 1999, s. 7–18.
- Srov. též č.: 12, 296, 318

Dějiny hospodářství

- 1293**
Balcar, Jaromír: Pozemková reforma v období první československé republiky. DaS 22, 2000, č. 6, s. 27–31.
- 1294**
Bartáková, Barbora: Rivalové na leteckých tratích. (Československá letecká doprava v meziválečném období). HistO 10, 1999, č. 11–12, s. 265–270.
- 1295**
Barteček, Ivo: Československo a Latinská Amerika 1918–1938. Možnosti a meze spolupráce. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 1. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 347–353. Rés. span. s. 352–353.
- 1296**
Bosák, Rudolf: Michal Bosák – bankár s podpisom na desaťdolarovke. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 415–416. Rés. angl. s. 416.
- 1297**
Dvořák, Jiří: K některým aspektům problematiky národohospodářských sborů v meziválečném Československu. Moderní dějiny 6, 1998, s. 143–156. Rés. něm., angl. s. 155–156.
- 1298**
Fabricius, Miroslav: Vývoj názorov na postavenie Slovenska v hospodárstve Československa. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 1. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 279–288. Rés. něm. s. 288.
- 1299**
Faltus, Jozef: Miesto slovenského hospodárstva v rámci československého národného hospodárstva a jeho podiel na československo-nemeckých hospodárskych vzťahoch medzivojnového obdobia. In: Konkurence i partnerství. Německé a československé hospodářství v letech 1918–1945. P., Karolinum 1999, s. 40–50.
- 1300**
Grulich, Petr: Reforma systému obchodních a živnostenských komor v ČSR 1918–1938. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 1. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 359–362. Rés. něm. s. 362.
- 1301**
Hájek, Jan – Lacina, Vlastislav: Od úvěrních družstev k bankovním koncernům. P., Historický ústav AV ČR 1999. 222 s. Rec.: Janák Jan, VVM 52, 2000, č. 2, s. 205–206; též: Slezák Lubomír, Zpravodaj Historického klubu 11, 2000, č. 2, s. 46–48; též: Holec Roman, Česko-slovenská historická ročenka 1999, s. 316–318.
- 1302**
Hallon, Ludovít: Hospodárske aspekty česko-slovenského vzťahu v rokoch 1918–1945. Česko-slovenská historická ročenka 1999, s. 111–126. Rés. angl. s. 126.
- 1303**
Hallon, Ludovít: Industrializácia v českých krajinách a na Slovensku 1918–1938. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 1. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 296–302. Rés. angl. s. 302.
- 1304**
Hallon, Ludovít: Koncepcia systematickej elektrifikácie v Nemecku a v Československu v rokoch 1918–1938. In: Konkurence i partnerství. Německé a československé hospodářství v letech 1918–1945. P., Karolinum 1999, s. 72–91.
- 1305**
Holec, Roman: Hospodársky vývoj Slovenska bezprostredne po vzniku ČSR v kontexte česko-slovenských vzťahov. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 1. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 279–278. Rés. něm. s. 288.
- 1306**
Jakubec, Ivan: Československý průmysl a racionalizace 1918–1938. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 1. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 319–327. Rés. něm. s. 327.
- 1307**
Jakubec, Ivan: Donau-Verkehrs- und Handelsachse. Die Bedeutung der Donau für die Tschechoslowakei in den Jahren 1918–1938. Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen. 4, 1997–1998 [vyd. 1998], s. 19–47.
- 1308**
Jakubec, Ivan: Eisenbahntariffragen der Tschechoslowakei nach dem Ersten Weltkrieg. Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen 3, 1996, s. 85–111.
- 1309**
Jakubec, Ivan: Elektrifikace (Elektrizace) ČSR v česko(slovensko)-německých vztazích. In: Co nevíme o první Československé republice. Záznam z diskuse pořádané 25. března 1999 v Cefres v Praze. P., CeFRoS 1999 [vyd. 2000], s. 82–87.
- 1310**
Jakubec, Ivan: K problematice dopravních tarifů po první světové válce. In: Střední a východní Evropa v krizi 20. století. P., Karolinum 1998, s. 231–239. Rés. něm. s. 239. (= Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica 1995/3–4. Studia historica 42.)

- 1311**
Jakubec, Ivan: Patentová problematika v meziválečném Československu. *Dějiny vědy a techniky* 3, 1997, s. 110–116.
- 1312**
Jakubec, Ivan: Problematika československo-rakouských dopravních vztahů po první světové válce. In: *Československo a střední Evropa v meziválečném období*. P., Karolinum 1996, s. 193–210. Rés. něm. (= AUC Phil et Hist 3/1994.)
- 1313**
Jakubec, Ivan: Problematika normalizace v meziválečném Československu. *Dějiny vědy a techniky* 5, 1998 [vyd. 2000], s. 23–28.
- 1314**
Jakubec, Ivan: Problematika racionalizace československé dopravy 1918–1938. *Dějiny vědy a techniky* 3, 1997, s. 101–109.
- 1315**
Jakubec, Ivan: Via Danubiana. Význam Dunaje pro Československo v letech 1918–1938. In: *Kolize, řevnivost a pragmatismus Československo-rakouské hospodářské vztahy 1918–1938*. P., Karolinum 1999, s. 219–246. Rés. něm. s. 246.
- 1316**
Jakubec, Ivan – Kubů, Eduard: Aussenhandel zwischen den Weltkriegen. In: *Der Markt in Mitteleuropa der Zwischenkriegszeit*. P., Karolinum 1997, s. 257–293.
- 1317**
Jančík, Drahomír: Bestrebungen der Tschechoslowakei um eine wirtschaftliche Organisation Mittel- und Südosteuropas 1918–1930. *Prague Papers on History of International Relations* sv. 2, 1998, s. 313–337.
- 1318**
Jančík, Drahomír: Celní unie v úvahách o středoevropské hospodářské integraci (1918–1938). In: *Československo a střední Evropa v meziválečném období*. P., Karolinum 1996, s. 61–91. Rés. něm. (= AUC Phil et Hist 3/1994.)
- 1319**
Jančík, Drahomír: Obchodní a živnostenské komory a malodohodová hospodářská spolupráce. In: *Střední a východní Evropa v krizi 20. století*. P., Karolinum 1998, s. 299–314. Rés. něm. s. 313–314. (= Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica 1995/3–4. Studia historica 42.)
- 1320**
Jančík, Drahomír: Wirtschaftspolitisches Dreieck Prag–Wien–Bupadest – eine Hoffnung für die dreissiger Jahre? In: *Der Markt in Mitteleuropa der Zwischenkriegszeit*. P., Karolinum 1997, s. 415–439.
- 1321**
Jančík, Drahomír – Kubů, Eduard: Zahraniční obchod – aktivní či pasivní činitel zahraniční politiky? (Srovnání československého a německého přístupu ve vzájemných vztazích). In: *Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě*. Díl I. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 310–318. Rés. něm. s. 318.
- 1322**
Jiránek, Tomáš: Kompensační ústředí a Ústav pro zemědělský průmysl a obchod – dva neúspěšné pokusy o podporu vývozu v letech světové hospodářské krize. *SVPUP (C)* 5, 1999, s. 137–148. Rés. angl. s. 148.
- 1323**
Jiránek, Tomáš: Obchodní politika meziválečného Československa. Pokus o shrnutí. *SVPUP (C)* 4, 1998, s. 219–241. Rés. angl. s. 240–241.
- 1324**
Jiránek, Tomáš: Organizační základna podpory vývozu v meziválečném Československu. Pardubice, Univerzita Pardubice 1999. 160 s. (= Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice. Série C. Suppl. 2.)
- 1325**
Kohárová, Marta: Monopolní výroba výbušnin v Československé republice 1918–1938. In: *Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě*. Díl I. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 363–367. Rés. angl. s. 367.
- 1326**
Kohárová, Marta: Technická úroveň výroby výbušnin na území Československé republiky do roku 1945. *Dějiny vědy a techniky* 5, 1998 [vyd. 2000], s. 42–48. Rés. angl. s. 48.
- 1327**
Korinová, Gabriela: Zemský lesný zväz – Lesozväz. In: *Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17.–18. 5. 2000. Uherské Hradiště, Slováké muzeum v Uherském Hradišti 2000*, s. 285–290. Rés. angl. s. 290.
- 1328**
Kosta, Jiří: Zahraniční obchod Československa (1918–1937). In: *Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě*. Díl I. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 335–346. Rés. něm. s. 346.
- 1329**
Kubů, Eduard: Banky, průmysl a stát v první Československé republice. (Nástin hlavních tendencí ve vývoji vzájemných vztahů). In: *Kolize, řevnivost a pragmatismus. Československo-rakouské hospodářské vztahy 1918–1938*. P., Karolinum 1999, s. 201–216. Rés. něm. s. 216.

- 1330**
Kubů, Eduard: Zpolitizovaný export. In: *Československo a střední Evropa v meziválečném období*. P., Karolinum 1996, s. 169–191. Rés. něm. (= AUC Phil et Hist 3/1994.)
- 1331**
Lacina, Vlastislav: Dynamika průmyslového rozvoje v meziválečném Československu. *ČČH* 94, 1996, č. 2, s. 281–302. Rés. něm. s. 302.
- 1332**
Lacina, Vlastislav: Dynamika rozvoje hospodářství v meziválečném Československu. In: *Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě*. Díl I. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 289–295. Rés. angl. s. 295.
- 1333**
Lacina, Vlastislav: Hospodářská politika československého státu a podnikání ve dvacátých letech 20. století. *Moderní dějiny* 4, 1996, s. 159–181. Rés. něm., angl. s. 180–181.
- 1334**
Lacina, Vlastislav: Hospodářská politika jako faktor ekonomického růstu a stabilizace československé společnosti ve dvacátých letech. *Moderní dějiny* 6, 1998, s. 109–121. Rés. něm., angl. s. 120–121.
- 1335**
Lacina, Vlastislav: Kapitalumschichtungen in der Tschechoslowakei im Laufe der Nostrifizierung. In: *Der Markt in Mitteleuropa der Zwischenkriegszeit*. P., Karolinum 1997, s. 159–168.
- 1336**
Lacina, Vlastislav: Nostrifikace v prvním desetiletí Československé republiky. In: *Československo a střední Evropa v meziválečném období*. P., Karolinum 1996, s. 107–126. Rés. něm. (= AUC Phil et Hist 3/1994.)
- 1337**
Lacina, Vlastislav: Propočty národního důchodu meziválečného Československa soudobými národohospodáři. In: *Vědecká konference k 100. výročí narození Bedřicha Mendla, prvního profesora hospodářských dějin Univerzity Karlovy 1892–1992*. P., Karolinum 1997, s. 171–175. Rés. něm. s. 175. (= Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica 4–1994. Velké osobnosti filozofické fakulty Univ. Karlovy 7.)
- 1338**
Lacina, Vlastislav: The Tempo of Economic Growth in Inter-War Czechoslovakia. National Income and Gross Domestic Product as Basic Measures of General Economic Development. In: *Historica* 2/32, 1995 [vyd. 1997], s. 195–223.
- 1339**
Lacina, Vlastislav: Zahraniční obchod v letech první Československé republiky. *ČČH* 95, 1997, č. 1, s. 110–139. Rés. něm.
- 1340**
Lacina, Vlastislav: Zlatá léta československého hospodářství. (1918–1929). P., Historický ústav AV ČR 2000. 254 s. + 16 s. obr. příl. (= Práce Historického ústavu AV ČR. Řada A. Monographia. Av. 12.)
- 1341**
Lacina, Vlastislav: Živnostenská banka koncem první Československé republiky. In: *Střední a východní Evropa v krizi 20. století*. P., Karolinum 1998, s. 241–249. Rés. něm. s. 249. (= Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica 1995/3–4. Studia historica 42.)
- 1342**
Lacina, Vlastislav: Živnostenská banka v československém hospodářství třicátých let. In: *Z dějin českého bankovníctví v 19. a 20. století. = From the history of the Czech banking system in the 19th and 20th centuries*. P., Karolinum 2000, s. 95–106. Rés. něm., angl. s. 105–106.
- 1343**
Lacina, Vlastislav – Slezák, Lubomír: Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR. P., HÚ AV ČR 1994 [vyd. 1995]. 155 s. (= Práce HÚ AV ČR. Řada A. Monographia 11.) Rec.: Romportlová Marta, *ČMM* 115, 1996, č. 1, s. 171–172; zpr.: -J. H.-, *ČČH* 95, 1997, č. 1, s. 239; rec.: Novotný Jiří, – Šouša Jiří, *Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen* 3, 1996, s. 187–189.
- 1344**
Maaytová, Alena – Novotný, Jiří – Peková, Jitka: Československé veřejné finance v letech 1918–1938. *AOP* 6, 1998, č. 5, s. 27–49. Rés. angl. s. 48–49.
- 1345**
Mešároš, Oldřich: Výroba a obchod se zbraněmi v ČSR mezi dvěma světovými válkami. *AOP* 6, 1998, č. 5, s. 50–65. Rés. angl. s. 65.
- 1346**
Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami (vybrané kapitoly). [Přípr.]: Kol. aut. [Red.]: Kubů, E[duard] – Pátek, J[aroslav]. P., Národohospodářský ústav Josefa Hlávky 1996. 43 s. (= Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky 5/1996.)

- 1347**
Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami. [Přípr.]: Kol. aut. [Lacina, Vlastislav – Doležalová, Antonie – Pátek, Jaroslav – Jakubec, Ivan – Kubů, Eduard – Jančík, Drahomír]. [Red.]: Kubů, Eduard – Pátek, Jaroslav. P., Karolinum 2000. 212 s. Rés. a tab. angl. s. 359–436. Rec.: Červenková Anna, *Nové knihy* 40, 2000, č. 42, s. 25.
- 1348**
Novotný, Jiří: Únosnost státního zadlužení na příkladu Československé republiky v letech 1918–1930. *AOP* 6, 1998, č. 1, s. 59–70.
- 1349**
Novotný, Jiří – Šouša, Jiří: Banka ve znamení zeleného čtyřlístku. Agrární banka 1911–1938 (1948). P., Karolinum 1996. 419 s. Rés. angl. Rec.: Janák Jan, *VVM* 49, 1997, č. 3, s. 332–334; též: Sommer Karel, *SISb* 95, 1997, č. 3, s. 231–233; též: Lacina Vlastislav, *ČČH* 96, 1998, č. 2., s. 460–461; zpr.: Šamberger Zdeněk, *MaVP* 35, 1997, č. 2, s. 125–126; též: Šula Jaroslav, *Východočeské listy historické* 13–14, 1998, s. 181–182; rec.: Sládek Zdeněk, *Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen* 4, 1997–1998 [vyd. 1998], s. 191; též: Smutný Bohumír, *ČMM* 118, 1999, č. 2, s. 578–581; též: Hofmann Gustav, *MZpřK* 34, 1999, s. 291–293; též: Soukup Ladislav, *PHS* 35, 2000, s. 295.
- 1350**
Novotný, Jiří – Šouša, Jiří: Bankovní úvěry a rozvoj průmyslu v Československu 1918–1938. In: *Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl I. P.*, Historický ústav AV ČR 1999, s. 328–334. Rés. angl. s. 333–334.
- 1351**
Novotný, Jiří – Šouša, Jiří: Podnikání Agrární banky v jihovýchodní Evropě 1918–1938. In: *Střední a východní Evropa v krizi 20. století*. P., Karolinum 1998, s. 219–230. Rés. něm. s. 230. (= *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica* 1995/3–4. *Studia historica* 42.)
- 1352**
Novotný, Jiří – Šouša, Jiří: Úvěrování československého průmyslu bankami v meziválečném období. In: *Československo a střední Evropa v meziválečném období*. P., Karolinum 1996, s. 93–105. Rés. něm. (= *AUC Phil et Hist* 3/1994.)
- 1353**
Pátek, Jaroslav: Československo-rakouské kapitálové a kartelové vztahy v letech 1918–1938. In: *Československo a střední Evropa v meziválečném období*. P., Karolinum 1996, s. 127–152. Rés. něm. (= *AUC Phil et Hist* 3/1994.)
- 1354**
Pátek, Jaroslav: Die Stellung der Tschechoslowakei auf dem internationalen Kapitalmarkt in der Zwischenkriegszeit 1918–1938. In: *Der Markt in Mitteleuropa der Zwischenkriegszeit*. P., Karolinum 1997, s. 169–187.
- 1355**
Průcha, Václav: Pozice československého hospodářství v meziválečném období ve srovnání se státy střední Evropy. *Moderní dějiny* 8, 2000, s. 153–160. Rés. něm., angl. s. 159–160.
- 1356**
Průcha, Václav: The Labour Market in Interwar Czechoslovakia. In: *Der Markt in Mitteleuropa der Zwischenkriegszeit*. P., Karolinum 1997, s. 213–228.
- 1357**
Půlpán, Karel: Státní dluh habsburské monarchie a jeho osudy v meziválečném období z československého hlediska. (Vybrané části.) P., Národohospodářský ústav J. Hlávky 1997. 95 s. (= *Studie Národohospodářského ústavu J. Hlávky* 8/1997.)
- 1358**
Rompoltová, Marta: Nova et vetera v ekonomice nástupnických států po pádu Habsburské monarchie. In: *Střední a východní Evropa v krizi 20. století*. P., Karolinum 1998, s. 293–298. Rés. něm. s. 298. (= *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica* 1995/3–4. *Studia historica* 42.)
- 1359**
Sládek, Zdeněk: Československo-rakouské obchodní vztahy mezi válkami. In: *Československo a střední Evropa v meziválečném období*. P., Karolinum 1996, s. 153–167. Rés. něm. (= *AUC Phil et Hist* 3/1994.)
- 1360**
Sládek, Zdeněk: Warenströme und Preisgestaltung in der Zeit des Protektionismus. In: *Der Markt in Mitteleuropa der Zwischenkriegszeit*. P., Karolinum 1997, s. 305–324.
- 1361**
Sládek, Zdeněk: Wirtschaftliche Beziehungen zwischen der Kleinen Entente und Österreich 1918–1938. *Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen* 4, 1997–1998 [vyd. 1998], s. 67–76.
- 1362**
Šubertová, Elena: Prínos úverových družstev (a Milana Hodžu) k rozvoju agrárního hnutí. In: *Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17.–18. 5. 2000. Uherské Hradiště. Slovácké muzeum v Uherském Hradišti 2000*, s. 291–295. Rés. angl. s. 295.
- 1363**
Šula, Jaroslav: Ústřední banka českých (československých) spořitelů 1903–1943. In: *Z dějin českého bankovníctví v 19. a 20. století*. = *From the history of the Czech banking system in the 19th and 20th centuries*. P., Karolinum 2000, s. 125–137. Rés. angl. s. 136–137.

- 1364**
Teichová, Alice: Hospodářské změny ve střední a jihovýchodní Evropě po první světové válce. In: *Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl I. P.*, Historický ústav AV ČR 1999, s. 268–272. Rés. angl. s. 272.
- 1365**
Teichová, Alice: Mezinárodní kapitál a Československo v letech 1918–1938. P., Karolinum 1994. 279 s. Rés. angl. Rec.: Jindra Zdeněk, *Velké přínosné dílo k hospodářským dějinám první republiky*. *HD* 21, 1995, s. 357–360; též: Pátek Jaroslav, *Prezentace knihy Alice Teichové Mezinárodní kapitál a Československo, 1918–1938* [P., 19. 4. 1995]. *Československo a střední Evropa v meziválečném období*, P., Karolinum 1996, s. 211–212; Kvaček Robert, *I Knihy mají své osudy*. *Tamtéž*, s. 213–215; Průcha Václav, *Pohled A. Teichové na mezinárodní kapitál a kartely v předmnichovském Československu*. *Tamtéž*, s. 216–218. [Reprint.]
- 1366**
Vencovský, František: Národní banka československá. *AOP* 6, 1998, č. 5, s. 7–26. Rés. angl. s. 26.
- 1367**
Zabloudilová, Jitka – Brádlarová, Daniela: Banka československých legií 1919–1925. *HaV* 49, 2000, č. 2, s. 345–377.
- 1368**
Zadanský, Juraj: Poľnohospodárstvo a lesné hospodárstvo v rámci celkového hospodárskeho a sociálneho vývoja Podkarpatskej Rusi. *Česko-slovenská historická ročenka* 1997, s. 95–114. Rés. angl. s. 114.
Srov. též č.: 25, 40, 686, 687, 1174, 1217, 1277, 1302

Dějiny vědy a kultury

- 1369**
Marek, Jaroslav: Náčrt kulturních proudů mezi válkami. In: *Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2. P.*, Historický ústav AV ČR 1999, s. 441–445. Rés. franc. s. 445.
Srov. též č.: 11, 114, 359

Dějiny historických věd

- 1370**
Hanzal, Josef: Kamil Krofta a Slovensko. In: *K počtu Jaroslava Marka. Sborník prací k 70. narozeninám prof. dr. Jaroslava Marka*. P., Historický ústav AV ČR 1996, s. 97–103. Rés. něm.
Srov. též č.: 694

Dějiny společenských věd

- 1371**
Bednář, Miloslav: Filosofická východiska a politický význam Masarykova pojetí evropské identity, integrity a integrace. *Masarykův sborník* 10, 1996–1998 [vyd. 2000], s. 9–20. Rés. angl. s. 20.
- 1372**
Bednář, Miloslav: Filozofický a filozoficko-politický význam Masarykova pojetí české otázky v minulosti a současnosti. In: *Sto let Masarykovy České otázky*. P., Ústav T. G. Masaryka 1997, s. 34–39.
- 1373**
Bednář, Miloslav: Masarykova idea československého státu. In: *Spory o dějiny. Sborník kritických textů I. P.*, Masarykův ústav AV ČR 1999, s. 27–33. Rés. angl. s. 137.
- 1374**
Bednář, Miloslav: Masarykova idea československého státu. In: *T. G. Masaryk a situace v Čechách a na Moravě od konce 19. století do německé okupace Československa*. P., Ústav T. G. Masaryka 1998, s. 62–68.
- 1375**
Bednář, Miloslav: Masarykovo pojetí duchovní krize evropanství jako zdroje světových válek konce 20. století a problém konce druhé světové války. In: *T. G. Masaryk a vztahy Čechů a Němců (1882–1937)*. P., Masarykova společnost 1997, s. 280–289.
- 1376**
Bednář, Miloslav: Masarykovo pojetí evropanství a dnešní svět. In: *Evropanství a Tomáš Garrigue Masaryk: Sborník příspěvků ze 6. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 18. listopadu 1998. Hodonín, Masarykovo muzeum 1999*, s. 3–7.
- 1377**
Bednář, Miloslav: Současný význam Masarykovy koncepce českoslovenství jako středoevropanství a evropanství. In: *Českoslovenství – středoevropanství – evropanství. Úvahy, svědectví a fakta*. B., Konvoj 1998, s. 79–85.
- 1378**
Dokulil, Miloš: Globální a lokální prizmatem Masarykova odkazu. In: *Evropanství a Tomáš Garrigue Masaryk: Sborník příspěvků ze 6. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 18. listopadu 1998. Hodonín, Masarykovo muzeum 1999*, s. 138–149.

1379

Gažík, Peter: Samuel Štefan Osuský o T. G. Masarykovi. KR 65, 1999, č. 2, s. 48–49.

1380

Goněc, Vladimír: Státoprávní problémy meziválečného Československa z pohledu Právnické fakulty Německé univerzity v Praze. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 1. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 129–134. Rés. něm. s. 134.

1381

Goněc, Vladimír: Ústavněprávní problémy meziválečného Československa a právnická fakulta Německé univerzity v Praze. Ludwig Spiegel. SPFFBU(C) 46, 1997 [vyd. 1998], č. 44, s. 141–164. Rés. něm. s. 164.

1382

Goněc, Vladimír: Ústavněprávní problémy meziválečného Československa a právnická fakulta německé univerzity v Praze. Franz Adler. SPFFBU(C) 47, 1999, č. 45, s. 157–190. Rés. něm. s. 189–190.

1383

Janát, Bohumír: T. G. Masaryk a otevřenost české otázky. Theologická revue 70, 1999, č. 3, s. 20–37.

1384

Lochman, Jan Milic: Komenský a Masaryk – o duchovní a mravní rozměr politiky. In: Českoslovenství součást evropanství. B., Konvoj 1996, s. 88–93.

1385

Machovec, Milan: T. G. Masaryk a naše státnost. P., Česká expedice 2000. 39 s. Rés. angl., franc., něm.

1386

Masaryk, Tomáš Garrigue: Nová Evropa. (Stanovisko slovanské). [Red.]: Šabatová, Anna ml. [Předml.]: Šabata, Jaroslav. B., Doplněk 1994. 193 s. Rec.: Nový Lubomír, Masarykův sborník 9, 1993–1995 [vyd. 1997], s. 227–229.

1387

Opat, Jaroslav: Národnostní filozofie a politika T. G. Masaryka nejen pro Československo. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 457–468. Rés. angl. s. 468.

1388

Pauza, Miroslav: Masarykova filosofie češství a dnešek. FČ 47, 1999, č. 6, s. 935–944. Rés. angl. s. 942–943. Rés. něm. s. 943–944.

1389

Procházka, Jiří: Evropanství a středoevropanství TGM. In: Evropanství a Tomáš Garrigue Masaryk: Sborník příspěvků ze 6. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 18. listopadu 1998. Hodonin, Masarykovo muzeum 1999, s. 29–33.

1390

Soubigou, Alain: T. G. Masaryk a Panevropa Richarda Coudenhove-Kalergiho. In: Evropanství a Tomáš Garrigue Masaryk: Sborník příspěvků ze 6. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 18. listopadu 1998. Hodonin, Masarykovo muzeum 1999, s. 55–66.

1391

Tomčík, Miloš: Duchovní příspěvek střední Evropy k autentickému evropanství. In: Sto let Masarykovy České otázky. P., Ústav T. G. Masaryka 1997, s. 360–365.

1392

Trapl, Miloš: Úloha T. G. Masaryka v demokratickém systému Československa. In: Masarykova filozofie pojetí demokracie a existence pluralitního politického systému 1. republiky. Sborník příspěvků ze 4. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 21.–22. 11. 1996. Hodonin, Masarykovo muzeum v Hodoníně 1997, s. 3–8.

1393

Zavacká, Katarína: Právna kultura v meziválečném Československu. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 1. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 155–157.

Srov. též č.: 10, 698–698, 992, 1000, 1016, 1038, 1047, 1109, 1213, 1232, 1252

Dějiny umění a hmotné kultury

1394

Benetková, Vlasta: Die Musik in der Tschechoslowakei der Zwischenkriegszeit. In: Přednášky z 40. běhu LŠSS [Letní školy slovanských studií]. P., Univerzita Karlova 1997, s. 220–226.

1395

Benetková-Reittererová, Vlasta: Erlebtes und Ertraumtes. Das Musikbild der Tschechoslowakei in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. In: Přednášky z 42. běhu LŠSS [Letní školy slovanských studií]. Díl 2. Přednášky z literární vědy, kultury a historie. P., Univerzita Karlova 1999, s. 139–151.

1396

Dokumenty k československému filmovému zpravodajství 1935–1937. Iluminace 11, 1999, č. 1, s. 89–121.

1397

Kinematografický zákon a spor o biografii 1919–1922. [Ed.]: Klimeš, Ivan. Iluminace 10, 1998, č. 4, s. 140–186.

1398

Klmeš, Ivan: Kinozákon 1919. Iluminace 10, 1998, č. 4, s. 119–139.

1399

Klmeš, Ivan: Stát a filmová politika ve dvacátých letech. Osnova zákona k podpoře domácí filmové výroby. Iluminace 9, 1997, č. 4, s. 141–175.

1400

Zeman, Pavel: Stát a filmová propaganda ve třicátých letech. Iluminace 11, 1999, č. 1, s. 85–88.

Srov. též č.: 704, 705

Dějiny literatury, jazyka a knihy

1401

Brabec, Jiří: Modely kulturní politické tvorby a jejich vzájemné vztahy. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 436–440. Rés. něm. s. 440.

1402

Jelinek, Milan: Evropeismy v jazyce Masarykově. In: Evropanství a Tomáš Garrigue Masaryk: Sborník příspěvků ze 6. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 18. listopadu 1998. Hodonin, Masarykovo muzeum 1999, s. 67–79.

1403

Matula, Pavol: Československý jazyk na slovenských středních školách. Českí stredoškolski profesori na Slovensku a jazyková otázka v období I.ČSR. SIPf 84, 1998, č. 1, s. 47–54. Rés. angl. s. 54.

1404

Mazáč, Tomáš: „Bratia bratom“: (Ke spolupráci českých a slovenských umělců na poli krásné knihy v období meziválečném). In: Brněnská slovakistika a česko-slovenské vztahy. B., Masarykova univ. 1998, s. 126–132.

1405

Patera, Ludvík: Geneze, podoba a kontexty slovenského nadrealismu. In: Přednášky z 41. běhu LŠSS [Letní školy slovanských studií]. P., Univerzita Karlova 1998, s. 127–136.

Srov. též č.: 767

Dějiny věd o etnických oblastech

1406

Zelenková, Anna: Slovakistika v Slovanskom ústave v medzivojnovom období. In: Brněnská slovakistika a česko-slovenské vztahy. B., Masarykova univ. 1998, s. 86–93.

Srov. též č.: 715, 716

Dějiny školství a pedagogiky

1407

Cach, Josef: Pedagogika a vědy jí blízké v Československu v letech 1918–1938. P., UK 1996. 175 s.

1408

Harbuřová, Lubica: Pobyt ruských studentů na slovenských středních a vysokých školách. SHS 24, 1998, s. 103–116. Rés. něm.

1409

Harbuřová, Lubica: Ruski učenci a medzivojnové Slovensko. In: Střední a východní Evropa v krizi 20. století. P., Karolinum 1998, s. 61–68. Rés. něm. s. 68. (= Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica 1995/3–4. Studia historica 42.)

1410

Matula, Pavol: Českí profesori a vysoká škola technická v Košiciach do roku 1967. Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 131–134. Rés. angl. s. 134.

1411

Matula, Pavol: Existenčné podmienky českých stredoškolských profesorov na Slovensku v rokoch 1918–1938. In: Národnostní menšiny a jejich sociální pozice ve střední Evropě. National minorities and their social positions in Central Europe. Opava, Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě 1999, s. 152–157. Rés. angl. s. 284.

1412

Matula, Pavol: Pôsobenie českých profesorov na Slovensku v predmnichovskej ČSR. SISb 94, 1996, č. 3, s. 204–208. Rés. angl. s. 208.

Srov. též č.: 1380, 1403

Dějiny sdělovacích prostředků

1413

Kazda, Miloslav: Jak vznikl Československý rozhlas. Dějiny vědy a techniky 6, 1999, s. 13.

1414

Kazda, Miloslav: Technika v rozhlasových studiích. Dějiny vědy a techniky 6, 1999, s. 14–15.

1415

Marek, Pavel: Stranický tisk a periodika pod vlivem ČŽOSS v letech 1919–1938. In: Současný stav a perspektivy zkoumání politických stran na našem území. Sborník referátů přednesených na vědecké konferenci v Olomouci ve dnech 20.–21. října 1998. Rosice u Brna, Gloria 1999, s. 89–109.

1416

Soukup, Ladislav: Uplatňování svobody tisku v ČSR. In: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl I. P., Historický ústav AV ČR 1999, s. 264–267. Řes. něm. s. 267.

1417

Velik, Jan: Co předcházelo vzniku Československého rozhlasu. Dějiny vědy a techniky 6, 1999, s. 5–11.

Dějiny exaktních věd

1418

Herčko, Ivan: Mineralogické výzkumy Františka Ulřícha na Slovensku. SDH 28, 1999, s. 49–54. Řes. něm. s. 54.

1419

Lauermann, Lubomír: Přínos kartografů a geografů k vytváření národních hodnot při práci ve prospěch ČSR v prvním období její existence. In: Výchova k národnímu vědomí a národním hodnotám. Sborník příspěvků z konference k 80. výročí vzniku samostatného státu. B., Masarykova univerzita 1999, s. 156–162. Řes. čes. s. 162.

Dějiny zdravotnictví

1420

Mášová, Hana: Časopis Československá nemocnice – pramen pro historika medicíny s ohledem na racionalizační hnutí v I. ČSR. Dějiny vědy a techniky 5, 1998 [vyd. 2000], s. 38–39.

1421

Mášová, Hana: Všeobecné veřejné nemocnice ve světle zákonů a nařízení I. ČSR a „otec nemocnic“ JUDr. Richard Bébr. Dějiny vědy a techniky 3, 1997, s. 88–93.

Dějiny techniky

Srov. též č.: 721, 1413, 1414, 1417

Dějiny tělovýchovy a sportu

1422

Waic, Marek: Sokol ve společenském životě I. republiky a jeho vůdčí úloha v československé tělovýchově. In: Sokol, jeho vznik, vývoj a význam. P., Organizační výbor mezinárodní konference 1998, s. 15–18. Řes. něm. s. 18.

Dějiny her, zábav a zvyků

1423

Olejník, Ján: Čarodějníctvo pred Krajským súdom v Levoči v prvej polovici 20. storočia. In: Magie a náboženství. [Sborník příspěvků z konference karpatologické komise pro lidové obyčejy MKKK konané ve Velehradě v roce 1997]. Uherské Hradiště, Slovákcké muzeum 1997, s. 57–67. Řes. angl., něm. s. 66–67.

ČESKOSLOVENSKO V LETECH 1938–1945**Politické dějiny**

1424

Beneš, Edvard: Dopisy bratru Vojtovi. 1938–1944. [k vyd. přípr.]: Olivová, Věra. P., Společnost E. Beneše 1998 73 s. (= Knižnice Společnosti Edvarda Beneše. Sv. 16.)

1425

Borák, Mečislav: Incident pod Tatrami 27. listopadu 1938 a delimitace hranic mezi Polskem a Česko-Slovenskem. HaV 47, 1998, č. 5, s. 3–24. Řes. angl. s. 24.

1426

Borák, Mečislav: Zločin v Katyni a jeho české a slovenské souvislosti. In: Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty. P., Historický ústav AV ČR 2000, s. 505–522. Řes. angl. s. 522.

1427

Brandes, Detlef: Velmocí a vyhánění a vysídlení Němců z Československa. In: Acta contemporanea. K pětadesátinám Viléma Prečana. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998, s. 21–31.

1428

Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945. Dokumenty. Díl 1. (březen 1939–červen 1943). [Ed.]: Němeček, Jan – Nováčková, Helena – Šťoviček, Ivan – Tejchman, Miroslav. P., Státní ústřední archiv 1998. 627 s. Rec.: Valenta Jaroslav, Nová edice dokumentů: ČSR–SSSR za války 1939–1943. SIPř 85, 1999, č. 2, s. 239–241; zpr.: Moulis Vladislav, Soudobé dějiny 6, 1999, č. 1, s. 112; rec.: Kokoška Stanislav, AČ 50, 2000, č. 2, s. 117–118; též: Dejmek Jindřich, ČCH 98, 2000, č. 3, s. 614–618; Litera Bohuslav, Bulletin HÚ AV ČR 11, 2000, č. 1, s. 40–41.

1429

Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945. Dokumenty. Díl 2. Červenec 1943 – březen 1945. [Ed.]: Němeček, Jan – Nováčková, Helena – Šťoviček, Ivan – Tejchman, Miroslav. P., Státní ústřední archiv 1999. 663 s. Rec.: Moulis Vladislav, Soudobé dějiny 6, 1999, č. 4, s. 640–641; též: Valenta Jaroslav, Dokončení edice dokumentů o čs.-sovětských vztazích. SIPř 86, 2000, č. 1, s. 103–105; též: Kokoška Stanislav, AČ 50, 2000, č. 2, s. 117–118; též: Bílek Jiří, HaV 49, 2000, č. 4, s. 937–940; též: Dejmek Jindřich, ČCH 98, 2000, č. 3, s. 614–618; zpr.: Litera Bohuslav, Bulletin HÚ AV ČR 11, 2000, č. 1, s. 40–41.

1430

Dejmek, Jindřich – Kuklík, Jan – Němeček, Jan: Kauza: tzv. Benešovy dekrety. Historické kořeny a souvislosti. (Tři české hlasy k diskusi). P., Historický ústav AV ČR 1999. 101 s.: dokumentační příloha. Rec.: Měchýř Jan, Soudobé dějiny 7, 2000, č. 4, s. 645–646.

1431

Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Dokumenty. Sv. 1., 2. [Ed.]: Jech, Karel – Kaplan, Karel. B., ÚSD AV ČR – Doplněk 1995. 475 s.; s. 481–1071 s. Řes. angl. Rec.: Kuklík Jiří, PHS 35, 2000, s. 298–301.

1432

Feierabend, Ladislav Karel: Politické vzpomínky. I. Ve vládách druhé republiky. Ve vládě protektorátu. Z vlády doma do vlády v exilu. II. [Ve vládě v exilu], III. Beneš mezi Washingtonem a Moskvou. Vzpomínky z londýnské vlády. (Od jara 1943 do jara 1944). [Předmluvu k 1. dílu napsal]: Tigríd, Pavel. [K vydání připravila a jmennými rejstříky opatřila]: Bilíková, Magda. 2. uprav. vyd. B., Atlantis 1994, 1994, 1996. 480 s., 367 s., 504 s., 8. s. fot. příl.

1433

Formování československého zahraničního odboje v letech 1938–1939 ve světle svědectví Jana Opočenského. [Aut.]: Opočenský, Jan. [Kritické vyd. připravil.]: Hauner, Milan. [Spolupracovali.]: Ďurčanský, Marek – Podaný, Václav – Šulc, Michal. P., Arenga 2000. 368 s. Řes. angl. s. 352–368.

1434

Gebhart, Jan: Češi a čechoslovákismus ve druhém odboji. In: Pocta profesoru Janu Kuklíkovi. P., Karolinum 2000, s. 45–58.

1435

Gebhart, Jan: Problémy česko-slovenského soužití ve druhé republice. DaS 21, 1999, č. 4, s. 8–11.

1436

Hauner, Milan: Čekání na velkou válku 1939. Edvard Beneš mezi Mnichovem, 15. březnem a porážkou Polska. I., II. DaS 21, 1999, č. 4, 5, s. 12–15; 36–39.

1437

Heumos, Peter: Zhroucení jednoho systému. Osm tezí k rozpadu ČSR v letech 1938–1939. DaS 18, 1996, č. 2, s. 25–28.

1438

Holzer, Jan: Stranický systém druhé republiky. In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 289–298.

1439

Jedlička, Jan: Podkarpatská Rus/Karpatská Ukrajina v březnu 1939. In: České země a Československo v Evropě XIX. a XX. století. Sborník prací k 65. narozeninám prof. dr. Roberta Kvačka. P., HÚ AV ČR 1997, s. 409–424.

1440

Jech, Karel: Ke vztahu mezi ústavními orgány ČSR a Slovenskou národní radou 1944–1946. Česko-slovenská historická ročenka 1996, s. 181–185. Řes. angl.

1441

Kuklík, Jan: Edvard Beneš a Milan Hodža: Od Mnichova do vytvoření Československého národního výboru v Paříži. Moderní dějiny 7, 1999, s. 85–192. Řes. něm. s. 101, angl. s. 102.

1442

Kuklík, Jan: Londýnský exil a obnova československého státu 1938–1945. P., Karolinum 1998. 176 s. Zpr.: -J.Nk.-, [Němeček Jan.] ČCH 97, 1999, č. 2, s. 419–420.

- 1443**
Kuklík, Jan: Soumrak československé demokracie v druhé republice. In: Přednášky z 39. běhu LŠSS [Letní školy slovanských studií]. P., Univerzita Karlova 1997, s. 236–248.
- 1444**
Kuklík, Jan: The Recognition of the Czechoslovak Government in Exile and its International Status 1939–1942. Prague Papers on History of International Relations 1997, s. 173–205.
- 1445**
Kuklík, Jan: The Validity of the Munich Agreement and the Process of its Repudiation during the Second World War as Seen From a Czechoslovak Perspective. Prague Papers on History of International Relations sv. 2, 1998, s. 344–365.
- 1446**
Kuklík, Jan – Němeček, Jan: Česko-Slovenská národní rada v Paříži 1940. Dokumenty. Moderní dějiny 6, 1998, s. 175–237. Rés. něm., angl. s. 236–237.
- 1447**
Kuklík, Jan – Němeček, Jan: Hodža versus Beneš. Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války. P., Karolinum 1999. 283 s. Rec.: Lukáč Pavol, DaS 22, 2000, č. 2., s. 61–62.
- 1448**
Kuklík, Jan ml.: Spor o podobu československého státu v politice československé emigrace ve Francii a Velké Británii do uznání prozatímní československé vlády. In: Státnost česká a československá – tradice a kontinuita. P., Univerzita Karlova–Karolinum 1999, s. 139–151. Rés. angl. s. 254–255.
- 1449**
Kuklík, Jan: Londýnský exil a obnova československého státu 1938–1945. Právní a politické aspekty obnovy Československa z hlediska prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci. P., Karolinum 1998. 175 s.
- 1450**
Lukáč, Pavol: K osudom Hodžovho memoranda. SE 12, 1996, č. 62, s. 81–91.
- 1451**
Machula, Jaromír: Vatikán a Československo (1938–1948). Paměti. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998. 198 s. (= Svědectví o době a lidech. Sv. 3.) Zpr.: Škvorová Věra, Soudobé dějiny 5, 1998, č. 1, s. 123–124; též: -M.L.-, HaV 47, 1998, č. 5, s. 165–166.
- 1452**
Marjina, Valentina: Nejen o Podkarpatské Rusi. Jednání Beneš – Molotov v Moskvě v březnu 1945. DaS 18, 1996, č. 4, s. 48–51.
- 1453**
Maršálek, Pavel: Veřejná správa Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939–1945. P., Vodňář 1999. 107 s. (= Prameny a nové proudy právní vědy. Č. 29.)
- 1454**
Mezihorák, František: Hry o Moravu. Separatisté, iredentisté a kolaboranti 1938–1945. P., Mladá Fronta 1997. 143 s. (= Archiv 77.) Rec.: Urbančík Vojtěch, MaK 34, 1998, č. 1, s. 32; též: Urbančík Vojtěch, ČMM 117, 1998, č. 1, s. 201–203; rec.: -L.SI.- [Slezák Lubomír,] ČČH 97, 1999, č. 2, s. 420–421.
- 1455**
Michálek, Slavomír: Ján Papánek, Edvard Beneš a Československá informační služba. In: Edvard Beneš a středoevropská politika. B., Masarykova univ. v B. 1998, s. 63–74. Rés. něm. s. 73–74.
- 1456**
Němeček, Jan: Beneš a Hodža v druhém zahraničním odboji 1939–1944. In: České země a Československo v Evropě XIX. a XX. století. Sborník prací k 65. narozeninám prof. dr. Roberta Kvačka. P., HÚ AV ČR 1997, s. 425–445.
- 1457**
Němeček, Jan: Milan Hodža v USA a spory o řešení slovenské otázky 1941–1944. Moderní dějiny 7, 1999, s. 103–121. Rés. něm. s. 120, angl. s. 121.
- 1458**
Němeček, Jan: Slovenská národní rada 1939. Soudobé dějiny 3, 1996, č. 1, s. 123–129. Rés. angl. s. 163.
- 1459**
Nižňanský, Eduard: Česká komunita na Slovensku a volby do snemu Slovenskej krajiny v roku 1938. Moderní dějiny 7, 1999, s. 231–267. Rés. něm. s. 266, angl. s. 266.
- 1460**
Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády 1939–1940. Příloha. Zápisy ze zasedání československého národního výboru 1939–1940. [K vyd. přípr.]: Němeček, Jan – Kuklík, Jan – Nováčková, Helena – Št'oviček, Jan. P., Ústav mezinárodních vztahů 1999. 349 s. Abstracts of published Documents angl. s. 323–335. (= Dokumenty československé zahraniční politiky B/1.)
- 1461**
Prečan, Vilém: Delegace Slovenské národní rady v Londýně (říjen–listopad 1944): Nové dokumenty. Česko-slovenská historická ročenka 1999, s. 159–291.

- 1462**
Suško, Ladislav: Podkarpatská Rus jako autonómna krajina pomnichovskej – druhej ČSR. Česko-slovenská historická ročenka 1997, s. 145–163. Rés. něm. s. 163.
- 1463**
Tejchman, Miroslav: Dr. Edvard Beneš and the Romanian Opposition during the Second World War. Prague Papers on History of International Relations 1999, s. 287–297.
- 1464**
Tomášek, Dušan – Kvaček, Robert: Obžalována je vláda. P., Themis 1999. 236 s., obr. příl.
- 1465**
Waldauf, Jan: Československé sokolstvo v exilu a v zahraničí. In: Sokol, jeho vznik, vývoj a význam. P., Organizační výbor mezinárodní konference 1998, s. 191–196. Rés. něm. s. 195–196.
- 1466**
Zpravodajská brigáda. 1939–1999. Pravdou ke svobodě. Vydáno k 60. výročí vzniku Zpravodajské brigády. [Aut.:] Kol. Historické skupiny Zpravodajská brigáda. [Ved. aut. kol.:] Daněk, Josef. P., Ministerstvo obrany ČR 1999. 186 s.
Srov. též č.: 1471
- Dějiny vojenství**
- 1467**
Beneš, Josef: Život v odboji. Autentické svědectví o osudech čs. vojáků za druhé světové války. Olomouc, Votobia 1999. 311 s.
- 1468**
Borák, Mečislav: Československo-polská „malá válka“ u Čadce 25. listopadu 1938. HaV 47, 1998, č. 4, s. 65–90. Rés. angl. s. 90.
- 1469**
Borák, Mečislav: Obrana Podkarpatské Rusi (říjen 1938–březen 1939). Česko-slovenská historická ročenka 1997, s. 165–178. Rés. něm. s. 177–178.
- 1470**
Borák, Mečislav: Obrana republiky na Podkarpatské Rusi v letech 1938–1939. In: Vznik ČSR a Podkarpatská Rus. (Sborník z mezinárodní konference v Praze). P., Česká expedice 1999, s. 87–95.
- 1471**
Čejka, Eduard: Československý odboj na Západě (1939–1945). P., MF 1997. 525 s.
- 1472**
Hanzlík, František: K problematice zápasu o koncepci výstavby čs. branné moci v letech 1945–1948. In: Československé a polské cesty ke svobodě a suverenitě. B., Vojenská akademie v Brně 1996, s. 168–195.
- 1473**
Mínařík, Pavel – Šrámek, Pavel: Dokumenty československé armády z podzimu 1938. HaV 46, 1997, č. 6, s. 87–133.
- 1474**
Rajlich, Jiří: 313. stihací perut'. [Předm.] Jaške, Josef A. Plzeň, Mustang 1996. 166 s. (= Pilot 36.)
- 1475**
Rajlich, Jiří: Českoslovenští letci – účastníci bitvy o Francii. HaV 49, 2000, č. 1, s. 135–179.
- 1476**
Rajlich, Jiří: Českoslovenští účastníci bitvy o Británii. HaV 48, 1999, č. 4, s. 873–906.
- 1477**
Rajlich, Jiří: Na nebi sladké Francie. Válečný deník československých letců ve službách francouzského letectva 1939–1945. 2. část. P., Ares 1998. 249 s. Rés. angl. s. 248–249. (= Edice leteckých sil 2.)
- 1478**
Rajlich, Jiří: Podíl československých letců na spojenecké invazi do Normandie v červnu 1944. HaV 45, 1996, č. 3, s. 26–55. Rés. angl.
- 1479**
Rochla, František Josef: Kořeny vlastenečství. Studie o podmínkách a sociálních údajích o příslušnících československé zahraniční armády v letech 1918–1945 a o jejich vlasteneckých předpokladech. [Z angl. orig. přel.]: Dvořáková, Hana. B., Doplněk 1998. 749 s.
- 1480**
Rulf, Eduard: Volá Káhira. 1939–1945. Vzpomínky na čs. vojenské rozhlasové vysílání z Káhiry. Olomouc, Votobia 2000. 573 s., fot. příl.
- 1481**
Svoboda, Gustav: Československá samostatná obrněná brigáda a operace OVERLORD. HaV 45, 1996, č. 4, s. 60–76. Rés. angl.

1482

Šolc, Jiří: Oddíl pro zvláštní úkoly při I. čs. sboru v SSSR. HaV 46, 1997, č. 4, s. 71–95. Rés. angl.

1483

Váňa, Josef – Sigmund, John – Padior, Emil: Příslušníci československého letectva v RAF. P., Avis 1999. 272 s.

1484

Velfl, Josef: Generál Josef Kholle ve světle vzpomínek. P., Československá obec legionářská 1999. 117 s.

Srov. též č.: 65, 808

Dějiny Židů

1485

Hradská, Katarína: Predhistória slovenských transportov do Terezína. In: Terezínske studie a dokumenty. P., Academia 1996, s. 84–98.

1486

Hradská, Katarína: Vorgeschichte der slowakischen Transporte nach Theresienstadt. In: Theresienstädter Studien und Dokumente. P., Academia 1996, s. 82–97.

1487

Kopold, Bedřich: Osvobození vězňové v československé východní armádě. In: Terezínske studie a dokumenty. P., Academia 1998, s. 341–354.

1488

Kryl, Miroslav: „Golet v údolí“ a osud podkarpatoruských židů. TerL 25, 1997, s. 143–147.

1489

Petrův, Helena: Právní postavení Židů v Protektorátu Čechy a Morava (1939–1941). P., Sefer 2000. 175 s. (= Knižnice Institutu Terezínské iniciativy. Sv. 1.) Zpr.: -bab-, Nové knihy 40, 2000, č. 50, s. 25.

1490

Příbyl, Lukáš: Osud třetího protektorátního transportu do Niska. In: Terezínske studie a dokumenty. P., Academia 2000, s. 309–346.

Srov. též č.: 283

Dějiny národů a národností

1491

Němeček, Jan – Nováčková, Helena – Sedláková, Monika: Zpráva vládního delegáta Františka Němce o vývoji na Podkarpatské Rusi 1944. SAP 50, 2000, č. 1, s. 121–203. Rés. angl., něm. s. 202–203.

1492

Nižňanský, Eduard: K problému vztahu Slováků a Čechů v období II. ČSR. Dokumenty a poznámky k listu Antona Štefánka Karolovi Sidorovi v decembri 1938. AUPO Historica 27, 1996 [vyd. 1998], s. 189–204. (= Sborník prací historických 15.)

1493

Richter, Karel: Podkarpatská Rusina v boji za svobodu. P., Společnost přátel Podkarpatské Rusi 1997. 117 s. (= Podkarpatská Rus. Sv. 15.) Zpr.: Staněk Tomáš, SISb 95, 1997, č. 3, s. 250–251.

Srov. též č.: 1435, 1447, 1461

Dějiny hospodářství

1494

Bálek, Alexej: Československo v letech 1939–1945. AOP 4, 1996, č. 3, s. 9–14.

1495

Němcová, Lidmila: Vývoj československého družstevnictví v období druhé světové války a v letech 1945–1948. AOP 4, 1996, č. 3, s. 67–77.

1496

Průcha, Václav: Válečné řízení hospodářství v Českých zemích a na Slovensku v letech 1939–1945. AOP 6, 1998, č. 5, s. 66–86. Rés. angl. s. 86.

1497

Slezák, Lubomír: Představy československé exilové vlády v Londýně o poválečném uspořádání zemědělství. In: České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války. Sborník příspěvků z mezinárodní konference. Uherské Hradiště, Slovákcké muzeum v Uherském Hradišti 1996, s. 43–50. Rés. angl.

Dějiny vědy a kultury**Dějiny historických věd**

Srov. též č.: 13, 27

Dějiny tělovýchovy a sportu

Srov. též č.: 1465

SLOVENSKO ZA II. SVĚTOVÉ VÁLKY**Politické dějiny**

1498

Fremal, Karol: Nositeľia idey československej štátnosti v protifašistickom odboji na Slovensku v rokoch druhej svetovej vojny. SbFF-Ostrava 175, 1998, č. 6, s. 99–107. Rés. něm. s. 107.

1499

Kamenec, Ivan: Limity zahraničnej politiky prvej Slovenskej republiky. (1.), (2.). DaS 19, 1997, č. 2, 3, s. 15–18, 32–34.

1500

Kamenec, Ivan: Slovenská republika v rokoch 1939–1945 – mýty, legendy, realita. In: Dějepis a kritické myšlení. P., Porta linguarum 1998, s. 59–65.

1501

Kamenec, Ivan: Slovenská spoločnosť na sklonku 2. svetovej vojny. Česko-slovenská historická ročenka 1996, s. 23–30. Rés. něm.

1502

Němeček, Jan: K slovensko-jugoslávským vztahům 1939–1941. In: Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty. P., Historický ústav AV ČR 2000, s. 385–398. Rés. angl. s. 397–398.

1503

Nižňanský, Eduard: Volby do snemu Slovenskej krajiny v roku 1938. In: Studia historica Nitriensia 7, Nitra, 1998, s. 163–203. Zpr.: -R.K.-, [Kvaček Robert.] ČČH 97, 1999, č. 4, s. 865–866.

1504

Pejs, Oldřich: Na okraj dodávky slovenských zbraní do Chorvatska v roce 1942. HaV 45, 1996, č. 2, s. 56–73. Rés. angl.

1505

Rychlík, Jan: Postoj SSSR k myšlence samostatného Slovenska za druhej svetovej války. SHS 23, 1997, s. 195–204. Rés. angl. s. 204.

1506

Rychlík, Jan: Slovensko-chorvatské vzťahy v letech 1941–1945. SHS 26, 2000, s. 265–283. Rés. angl. s. 283.

1507

Šmihula, Daniel: Slovenská republika z rokov 1939–45 a jej význam pre štúdium teórie medzinárodných vzťahov. Mezinárodní politika 22, 1998, č. 4, s. 33.

1508

Zudová-Lešková, Zlatica: Činnosť odbojovej skupiny JaR na Slovensku (1943–1944). HaV 47, 1998, č. 1, s. 79–103. Rés. angl. s. 103.

1509

Zudová-Lešková, Zlatica: Chaviva Reiková (1914–1944). (Žena v spravodajských službách). HaV 48, 1999, č. 2, s. 425–432.

Srov. též č.: 1454

Slovenské národní povstání

1510

Stanislav, Jan: Mocnosti protifašistickej koalície a ozbrojený zápas v SNP. ZHS 2, 1996, s. 411–422.

1511

Šimunič, Pavel: Slovenská armáda a Slovenské národné povstanie. Br., Metodické centrum mesta Bratislavy 1997. 24 s. + 24 s. príloh Rec.: -O.P.-, HaV 47, 1998, č. 4, s. 191–192.

1512

Šolc, Jiří: Padáky nad Slovenskem. 2. československá samostatná paradestantní brigáda v SSSR. P., Ares 1997. 194 s., obr., fot. mp. (= Edice pozemních sil I.) Rec.: Zudová-Lešková Zlatica, HaV 47, 1998, č. 2, s. 168–173; též: Mikulka Jiří, ČMM 118, 1999, č. 1, s. 270–272.

Dějiny vojenství

1513

Dobriková, Mária: Generál Ján Golian. HaV 45, 1996, č. 5, s. 70–82.

1514

Francev, Vladimír: Útočná vozba slovenské armády 1939–1944. HaV 46, 1997, č. 2, s. 98–130. Rés. angl. s. 130.

1515

Kliment, Charles K.: Slovenská armáda 1939–1945. Plzeň, Mustang 1996. 330 s., il., mp. Rec.: Fidler Jiří, HaV 46, 1997, č. 3, s. 184–186.

1516

Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939–1945. VI. robotný prápor. [Ed.]: Knežo-Schönbrun, Bernard. [Zost.] Tóth, Dezider. Banská Bystrica ZING Print b.r. [1996]. 216 s., fot. pril. Rec.: Pejs Oldřich, HaV 46, 1997, č. 2, s. 194–196. [Sbornik z pracovního semináře 22.–23. 11. 1995]

1517

Rajnec, Juraj: Slovenské letectvo 1939–1944. Sv. I. Br., Ministerstvo obrany Slovenskej republiky 1997. 158 s., obr. Zpr.: -J.R.-, HaV 47, 1998, č. 3, s. 185–186.

1518

Zudová-Lešková, Zlatica: Správa pplk. H. M. Threlfalla z rozhovoru s generálom Golianom 7. 10. 1944. HaV 45, 1996, č. 3, s. 125–138.

Srov. též č.: 1508, 1511

Dějiny židovství

1519

Hradská, Katarína: Pripad Dieter Wisliceny: Nacistickí poradcovia a židovská otázka na Slovensku. Br., Academic Electronic Press 1999. 133 s. Rec.: Čelko Vojtech, Soudobé dějiny 7, 2000, č. 3, s. 421–422; též: Kamenec Ivan, Dve nové monografie o dejinách holokaustu na Slovensku. Česko-slovenská historická ročenka 1999, s. 308–310.

1520

Zudová-Lešková, Zlatica: Príspevok k účasti Židov v protinacistickom odboji na Slovensku a v Slovenskom národnom povstaní. (I. část). (II., závěrečná část). SE 13, 1997, č. 71,72/73 s. 93–103; 190–208.

Srov. též č.: 1490

Dějiny národů a národností

1521

Kováč, Dušan: Evakuácia slovenských Nemcov v závěrečné fáze druhej svetovej vojny. In: Acta contemporanea. K pětadesátinám Viléma Prečana. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998, s. 147–165.

1522

Kováč, Dušan: Slovenski Nemci vo vysídľovacích plánoch na konci druhej svetovej vojny. In: Evropa mezi Německem a Ruskem. Sbornik prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty. P., Historický ústav AV ČR 2000, s. 525–533. Rés. něm. s. 533.

Dějiny hospodářství

1523

Cambel, Samuel: Poľnohospodárska politika a pozemková reforma na Slovensku v rokoch 1939–1944. In: České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války. Sbornik příspěvků z mezinárodní konference. Uherské Hradiště, Slovákcké muzeum v Uherském Hradišti 1996, s. 7–16. Rés. angl.

1524

Korimová, Gabriela: Lesné spoločenstvá a hospodárska politika štátu v rokoch 1939–1944. In: České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války. Sbornik příspěvků z mezinárodní konference. Uherské Hradiště, Slovákcké muzeum v Uherském Hradišti 1996, s. 119–129. Rés. angl.

1525

Kováč, Andriy: Poľnohospodárstvo vo východných regiónoch Slovenska okupovaných Maďarskom (1938–1945). In: České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války. Sbornik příspěvků z mezinárodní konference. Uherské Hradiště, Slovákcké muzeum v Uherském Hradišti 1996, s. 107–112. Rés. angl.

1526

Martuliak, Pavol: Roľnícke družstevníctvo v období 1. Slovenskej republiky. In: České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války. Sbornik příspěvků z mezinárodní konference. Uherské Hradiště, Slovákcké muzeum v Uherském Hradišti 1996, s. 75–83. Rés. angl.

1527

Michnovič, Imrich: Šarišsko-zemplínska dedina v rokoch druhej svetovej vojny. In: České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války. Sbornik příspěvků z mezinárodní konference. Uherské Hradiště, Slovákcké muzeum v Uherském Hradišti 1996, s. 97–105. Rés. angl.

1528

Zdycha, Pavel: Slovenské lesníctvo v období Slovenského štátu. In: České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války. Sbornik příspěvků z mezinárodní konference. Uherské Hradiště, Slovákcké muzeum v Uherském Hradišti 1996, s. 113–117. Rés. angl.

Srov. též č.: 1302, 1496

Dějiny vědy a kultury**Dějiny umění a hmotné kultury**

1529

Klímeš, Ivan: Stát a filmová kultura. Iluminace 11, 1999, č. 2, s. 125–137. Rés. angl. s. 137.

Dějiny literatury, jazyka a knihy

Srov. též č.: 1405

Dějiny školství a pedagogiky

Srov. též č.: 1889

ČESKOSLOVENSKO OD ROKU 1945 DO ROKU 1992**Politické dějiny**

1530

Barnovský, Michal: Ideové a politické prúdenie na Slovensku roku 1945. Česko-slovenská historická ročenka 1996, s. 31–40. Rés. něm.

1531

Barnovský, Michal: Tri pražské dohody. In: Česko-slovenské vzťahy. Slovensko-české vzťahy. Liberecký seminár 1996, 1997. Liberec, Technická univerzita 1998, s. 119–127. Rés. angl. s. 127.

1532

Bartuška, Václav: Listopad '89 z pohľadu StB v denných situačných zprávách. Securitas imperii 5, 1999, s. 191–220.

1533

Beňa, Jozef: Rozsudok nad slovenskými „buržoáznymi nacionalistami“ z roku 1954 a forma štátneho zriadenia ČSR a ČSSR v rokoch 1948–1967. Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 67–73. Rés. angl. s. 73.

1534

Beňa, Jozef: Slovensko a nová, obnovená ČSR. Česko-slovenská historická ročenka 1996, s. 171–180. Rés. něm.

1535

Bližkovský, Bohumír: Glosy k příčinám a důsledkům druhého dělení Československa. In: Českoslovenství – středoevropsanství – evropanství. Úvahy, svědectví a fakta. B., Konvoj 1998, s. 507–522.

1536

Bartošek, Karel: Zpráva o putování v komunistických archivech. Praha–Paříž (1948–1968). [Doslov]: Kaplan, Karel. P., Paseka 2000. 313 s.

1537

Čisář, Čestmír: Člověk a politik. Kniha vzpomínek a úvah. P., ETC Publishing 1998. 668 s. Zpr.: -Ma.K.-, [Kučera Martin.] ČCH 96, 1998, č. 4, s. 898–899.

1538

Cuhra, Jaroslav: „A to je náš humanismus: humanismus činu“. (RP 29. 7. 1972). DaS 21, 1999, č. 1, s. 34–38.

1539

Cuhra, Jaroslav: Proces s „ilegální křesťanskodemokratickou stranou“ v roce 1961. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1997. 221 s., příl. (= Studijní materiály výzkumného projektu Československo 1945–1967. Sv. 24.) [Diplomová práce.]

1540

Cuhra, Jaroslav: Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969–1972. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1997. 154 s. Rés. angl. s. 153–154. (= Sešity ÚSD AV ČR 29.) Zpr.: -D.T.-, SÍPř 84, 1998, č. 1, s. 81–82; též: Koudelka František, Soudobé dějiny 5, 1998, č. 1, s. 120.

1541

Čarnogurský, Ján: Disent na Slovensku. In: Za svobodu a demokracii. Díl 1. Odpor proti komunistické moci. P., Karolinum 1999, s. 209–217.

1542

Čelovský, Bořivoj: Politici bez moci. První léta exilové Rady osvobozeného Československa. Šenov u Ostravy, Tilia 2000. 319 s., fot.

1543

Československá cesta k demokracii. Chronologie událostí 1985–1989. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1999. 86 s. (= Mezinárodní konf. Demokratická revoluce v Československu 1989. Předpoklady, průběh a bezprostřední výsledky. P., 14.–16.) Zpr.: -K.P.-, HaV 49, 2000, č. 1, s. 218–219.

1544

Dienstbier, Jiří: Od snění k realitě. Vzpomínky z let 1989–1999. [Ed.]: Vrba, Tomáš. P., NLN 1999. 441 s.

1545

Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa. Díl 2. (1945–1968). [Ed.]: Gronský, Ján. P., Karolinum 1999. 497 s. [pro posluchače Právnické fakulty UK]

1546

Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa. Díl 3. (1968–1989). [Ed.]: Gronský, Ján. P., Karolinum 2000. 308 s. [pro posluchače Právnické fakulty UK]

1547

Dvořáková, Zora: Smrt pro tři ministry. 2. vyd. Třebíč, Akcent 2000. 192 s., il. (= Fakta.) [1. vyd. MFN 1998.]

1548

Freiová, Michaela: Lidská práva a totalitní režim na území bývalého Československa. SE 12, 1996, č. 60, s. 70–79.

1549

Gimeš, Emil: Koniec Československa jako historická a politologická reflexia. SISb 95, 1997, č. 1–2, s. 91–94. Rés. angl.

1550

Grexa, Ján: Boj sokola na Slovensku proti totalite v rokoch 1945–1948. In: Sokol, jeho vznik, vývoj a význam. P., Organizační výbor mezinárodní konference 1998, s. 41–48. Rés. něm. s. 48.

1551

Hanzlík, František: Benešovy dekrety a konstituování politického systému osvobozené republiky v roce 1945. In: Současný stav a perspektivy zkoumání politických stran na našem území. Sborník referátů přednesených na vědecké konferenci v Olomouci ve dnech 20.–21. října 1998. Rosice u Brna, Gloria 1999, s. 110–119.

1552

Hanzlík, František – Pospíšil, Jaroslav: Soumrak demokracie. Reicinovo obranné zpravodajství na cestě KSČ k moci. Vizovice, Lipa 2000. 207 s.

1553

Hauner, Milan: Metamorfózy Čech a střední Evropy. Historikovy úvahy o rozpadu Československa a tzv. německé otázce. In: Acta contemporanea. K pětadesátinám Viléma Prečana. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998, s. 59–79.

1554

Hlasy občanské společnosti 1987–1989. Výběr z textů a dokumentů. [K vyd. připravili]: Suk, Jiří – Janišová, Milena – Prečan, Vilém. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1999. 110 s. (= Mezinárodní konf. Demokratická revoluce v Československu 1989. Předpoklady, průběh a bezprostřední výsledky. P., 14.–16.) Zpr.: -K.P.-, HaV 49, 2000, č. 1, s. 218–219.

1555

Hoffmann, Roland J.: Die Anfänge der Emigration aus der Tschechoslowakei nach der kommunistischen Machtergreifung vom Februar 1948 und die provisorische Aufnahme der Flüchtlinge in der amerikanischen Besatzungszone Deutschlands. P., ÚSD AV ČR 1996. 150 s. Rés. angl. (= Sešity ÚSD AV ČR 27.)

1556

Hon. Jan – Šitler, Jiří: Trestněprávní důsledky událostí v období německé nacistické okupace Československa a v době těsné po jejím skončení a jejich řešení. In: Studie o sudetoněmecké otázce. P., Ústav mezinárodních vztahů 1996, s. 165–176.

1557

Ivaničková, Edita: Slovensko-český vztah v mocenském zápase v ČSR 1945–1948 z pohledu britské diplomacie. Soudobé dějiny 5, 1998, č. 2–3, s. 275–280. Rés. angl. s. 452.

1558

Jabloucký, Jozef: Podoby násilia. Br., Kalligram 2000. 221 s. [Rec.]: Čelko Vojtech, Soudobé dějiny 7, 2000, č. 4, s. 679–680.

1559

Janák, Dušan: K legislativním a politickým aspektům táborech nucené práce v Českých zemích a na Slovensku 1948–1954. Československá historická ročenka 1998, s. 87–92. Rés. angl. s. 92.

1560

Jirásek, Zdeněk: Československá poúnorová emigrace a počátky exilu. B., Prius 1999. 88 s. (= Prameny a studie k dějinám československého exilu 1948–1989. Sv. 2.)

1561

Jirásek, Zdeněk – Trapl, Miloš: Exilová politika v letech 1948–1956. Počátky politické organizovanosti a činnosti poúnorové emigrace a vznik Rady svobodného Československa. Olomouc, Centrum pro československá exilová studia 1996. 112 s., příl. Rec.: Dvořáková Vladimíra, Politologická revue 3, 1997, č. 2, s. 158–159; zpr.: Čelko Vojtech, Soudobé dějiny 4, 1997, č. 3–4, s. 565–566; rec.: Marek Pavel, ČMM 117, 1998, č. 1, s. 204–206.

1562

Kaplan, Karel: Kořeny československé reformy 1968. In: Za svobodu a demokracii. Díl 1. Odpor proti komunistické moci. P., Karolinum 1999, s. 99–116.

1563

Kaplan, Karel: Kořeny československé reformy 1968. 1. Československo a rozpory v sovětském bloku. 2. Reforma trvale nemocné ekonomiky. B., Doplněk 2000. 323 s. (= Knihy, dokumenty.)

1564

Kaplan, Karel: Nebezpečná bezpečnost. Státní bezpečnost 1948–1956. B., Doplněk 1999. 290 s. (= Ed. Knihy, Dokumenty.)

1565

Koudelka, František: Husákův pád 1987. Dokumenty k oddělení funkcí prezidenta ČSSR a generálního tajemníka KSČ a k nástupu Miloše Jakeše do čela KSČ. Soudobé dějiny 7, 2000, č. 3, s. 473–525. Rés. angl. s. 533–534.

1566

Koudelka, František – Suk, Jiří: Ministerstvo vnitra a bezpečnostní aparát v období Pražského jara 1968 (leden–srpen 1968). B., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1996. 350 s. Rés. angl. (= Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, díl 7.)

1567

Krátký, Karel: Československo a Marshallův plán. K 50. výročí projevu G. C. Marshalla. Mezinárodní politika 21, 1997, č. 5, s. 22–24.

1568

Krátký, Karel: K otázce vzniku Marshallova plánu a postavení ČSR. In: Jan Masaryk, diplomat, státník, humanista. P., VŠE 1996, s. 89–95. Rés. angl. s. 207–208.

1569

Kraus, Michael – Rybáčková, Jiřina: Vliv zahraničně-politických faktorů na rozdělení Československa. SE 12, 1996, č. 59, s. 32–48.

1570

Kučera, Rudolf: Totalitní demokracie v Československu 1945–1948. SE 14, 1998, č. 85, s. 72–81.

1571

Lipták, Lubomír: Politické elity na Slovensku roku 1945. Česko-slovenská historická ročenka 1996, s. 97–105. Rés. angl.

1572

Marušák, Juraj: Schválenie novej československej ústavy v roku 1960 a slovenská spoločnosť. In: Česko-slovenské vzťahy. Slovensko-české vzťahy. Liberecký seminář 1998, 1999. Liberec, Technická univerzita 2000, s. 115–134. Rés. angl. s. 134.

1573

Maxa, Hubert: Alexander Dubček: Člověk v politice (1990–1992). Br., B., Kaligram, Doplněk 1998. 219 s. Rec.: Čelko Vojtech, Soudobé dějiny 5, 1998, č. 2–3, s. 362–363.

1574

Měchýř, Jan: Na okraj dějin takzvané sametové revoluce. In: Historické studie. K sedmdesátinám Milana Otáhalo. P., ÚSD AV ČR 1998, s. 110–115.

1575

Měchýř, Jan: Únor v březnu. DaS 20, 1998, č. 2, s. 16–19. Rec.: Hrubý Karel, DaS 20, 1998, č. 6, s. 55–56.

1576

Měchýř, Jan: Velký převrat či snad revoluce sametová? Několik informací, poznámek a komentářů o naší takřčené něžné revoluci a jejích osudech 1989–1992. P., Progetto 1999. 360 s. Rec.: Gjuricová Adéla, DaS 22, 2000, č. 2, s. 63; též: -MW-, SISb 98, 2000, č. 3, s. 234–235.

1577

Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Sv. 1. Prosinec 1967 – červenec 1968. [Ed.]: Vondrová, Jitka – Navrátil, Jaromír a kol. P.–B., ÚSD AV ČR 1995. 368 s. Rés. angl. (= Prameny k dějinám československé krize 1967–1970. 4/1.) Rec.: Gimeš Emil, SISb 95, 1997, č. 3, s. 251–252.

- 1578**
Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Červenec–srpen 1968. [Ed.]: Vondrová, Jitka – Navrátil, Jaromír. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1996. 321 s. Rés. angl. s. 314–321. (= Prameny k dějinám československé krize 1967–1970 4/2.)
- 1579**
Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Září 1968 – květen 1970. [Ed.]: Vondrová, Jitka – Navrátil, Jaromír. B., Doplněk 1997. 393 s. Rés. angl. s. 382–393. (= Prameny k dějinám československé krize 1967–1970 4/3.)
- 1580**
Michálek, Slavomír: Československo-americké rokovania o kompenzácii a obchodnej dohode v rokoch 1945–1956. HistO 10, 1999, č. 7–8, s. 165–172.
- 1581**
Mikule, Vladimír: Dekrety prezidenta republiky po padesáti letech. In: Studie o sudetoněmecké otázce. P., Ústav mezinárodních vztahů 1996, s. 189–202.
- 1582**
Mlynárik, Ján: Causa Danubius. P., Danubius 2000. 792 s. Rés. angl., něm. (= Knižnica Zväzu Slovákov v ČR. Séria spoločenskovedná a publicistická. Zv. 5.)
- 1583**
Mlynárik, Ján: Ruzyňské meditace. P., Ipeľ, 1999. 364 s., il. (= Knižnica vydavateľstva Ipeľ. Séria spoločenskovedná a publicistická. Sv. 3.) Rec.: Sládek Zdeněk, Soudobé dějiny 7, 2000, č. 3, s. 425–426.
- 1584**
Moravcová, Dagmar: Reflexionen der Vereinigung Deutschlands in der Tschechoslowakei 1989–1990. Prague Papers on History of International Relations 2000, s. 243–255.
- 1585**
Mouliš, Vladislav: Podivné spojenectví. K československo-sovětským politickým a hospodářským vztahům mezi dubnem 1945 a únorem 1948. P., Karolinum 1996. 111 s. Rec.: Veber Václav, SÍP 83, 1997, č. 3, s. 352–353; zpr.: Staněk Tomáš, SISb 96, 1998, č. 2, s. 160.
- 1586**
Nálevka, Vladimír: Československo a Varšavská smlouva v šedesátých letech. In: Česko-slovenské vztahy. Slovensko-české vztahy. Liberecký seminář 1998, 1999. Liberec, Technická univerzita 2000, s. 135–138. Rés. angl. s. 138.
- 1587**
Nodl, Martin – Zeman, Pavel: Listopad 1989 jako historický problém. DaS 19, 1997, č. 6, s. 32–33.
- 1588**
Organizace a řízení represe v ČSSR: Operační štáby generála Lorence 1988–1989. Edice dokumentů. Sv. 1–3. P., Themis 1998. 282 s., s. 283–570, s. 571–822. (= Securitas imperii. Sborník k problematice bezpečnostních služeb 4.) Rec.: Koudelka František, Soudobé dějiny 5, 1998, č. 2–3, s. 364–365.
- 1589**
Otáhal, Milan: Opozice, moc, společnost 1969–1989. Příspěvek k dějinám „normalizace“. P., Maxdorf 1994. 124 s. (= Historia nova 6.) Rec.: Jirásek Zdeněk, Kniha o nejsoudobější historii. SISb 93, 1995, č. 3, s. 255–257; rec.: Mezník Jaroslav, ČMM 114, 1995, č. 2, s. 416–419; též: Dobeš Jan, SocČ 32, 1996, č. 2, s. 228–232.
- 1590**
Pauer, Jan: Tschechische Republik – die Rückkehr der Geschichte? In: Acta contemporanea. K pětadesátinám Viléma Prečana. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998, s. 260–276.
- 1591**
Pavliček, Václav: Mnichov a dekrety. In: Česko-německé vztahy: česká stanoviska. P., Kruh občanů České republiky vyhnaných v r. 1938 z pohraničí Smiřeni 95 1998, s. 26–30.
- 1592**
Pecka, Jindřich – Belda, Josef – Hoppe, Jiří: Občanská společnost (1967–1970). Sv. 1. Emancipační hnutí uvnitř Národní fronty 1967–1970. Sv. 2. Sociální organismy a hnutí Pražského jara 1967–1970. B., Doplněk [1. díl] – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR Praha [2. díl] 1995. 586 s. Rés. angl. (= Prameny k dějinám československé krize 1967–1970. 2/1, 2/2.)
- 1593**
Pernes, Jiří: Československá memoárová literatura a únor 1948. In: Historické studie. K sedmdesátinám Milana Otáhalu. P., ÚSD AV ČR 1998, s. 153–168.
- 1594**
Pernes, Jiří: Ohlas maďarské revoluce roku 1956 v československé veřejnosti. Z interních hlášení krajských správ ministerstva vnitra. Soudobé dějiny 3, 1996, č. 4, s. 512–526. Rés. angl. s. 67–608.
- 1595**
Pešek, Jan: Februárový prevrat 1948 na Slovensku. Soudobé dějiny 5, 1998, č. 2–3, s. 266–274. Rés. angl. s. 451.
- 1596**
Pešek, Jan: Formovanie bezpečnostného aparátu na Slovensku v priebehu roku 1945. Česko-slovenská historická ročenka 1996, s. 139–149. Rés. něm.

- 1597**
Pešek, Jan: Odvrátená tvár totality. Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch 1948–1953. Br., Nadácia Milana Šimečku 1998. 384 s. Rec.: Bílek Jiří, HaV 48, 1999, č. 2, s. 459–462; též: Varinský Vladimír, SISb 97, 1999, č. 3–4, s. 305–309.
- 1598**
Pešek, Jan: Štátna bezpečnosť na Slovensku 1948–1953. Br., Veda 1996. 167 s. Zpr.: Staněk Tomáš, SISb 96, 1998, č. 3, s. 231–232; též: -J.B.-, HaV 48, 1999, č. 1, s. 230–231; též: Zelenák Peter, Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 244–245.
- 1599**
Pešek, Jan: Štátna bezpečnosť na Slovensku – jeden z nástrojov na ceste k totalite (1945–1948). In: Československé a polské cesty ke svobodě a suverenitě. B., Vojenská akademie v Brně 1996, s. 138–167.
- 1600**
Pešek, Jan: Vysídľovacie akcie na Slovensku v rokoch 1948–1953. Soudobé dějiny 3, 1996, č. 1, s. 42–59. Rés. angl. s. 161.
- 1601**
Petruf, Pavol: Československo-francúzske politické vzťahy v rokoch 1945–1948. In: Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty. P., Historický ústav AV ČR 2000, s. 545–554. Rés. franc. s. 553–554.
- 1602**
Prameny k dějinám III. odboje. Přehledy a dokumenty k československé politice v letech 1948–1949. [Svazek 1.]. [Uspoř. a red.]: Chalupa, Vlastislav – [Povolný, Mojmir]. B. m., b. n. 1995. 987 s. (= Vyd. ve spolupráci s Centrem pro studium československé exilové politiky Univerzity Palackého v Olomouci.) Rec.: Fiala Vlastimil, Zpravodaj pro exilová studia 1, 1995, č. 1, s. 39–40; též: Marek Pavel, MezVzt 1997, č. 3, s. 111–112.
- 1603**
První správa. Československá rozvědka v dokumentech. 1945–1990. [Sv.] 1. [Zprac.]: odbor spisové a archivní služby Úřadu pro zahraniční styky a informace [ÚZSI]. b.m. [P.,] Úřad pro zahraniční styky a informace 2000. 170 s.
- 1604**
Příprava Ústavy ČSR v letech 1946–1948. Diskuse v Národní frontě a názory expertů. Soubor dokumentů. [Ed.]: Kaplan, Karel. P., ÚSD ČSAV – SÚA 1993. 348 s. Rés. angl. (= Sešity ÚSD AV ČR 7.) Rec.: Pavliček Václav, Politologická revue 1996, č. 1, s. 131–135.
- 1605**
Pustaj, Dobroslav: Nutnosť európskej integrácie z pohľadu exilu a domáceho odboja. In: Českoslovenství součást evropanství. B., Konvoj 1996, s. 269–272.
- 1606**
Rychlík, Jan: K problematice tzv. slovenského buržoasního nacionalismu. SHS 24, 1998, s. 373–396. Rés. angl.
- 1607**
Rychlík, Jan: Proces proti tzv. slovenským buržoazním nacionalistům. DaS 19, 1997, č. 2, s. 19–22.
- 1608**
Rychlík, Jan: Proces s Jozefem Tisem v roce 1947. ČČH 96, 1998, č. 3, s. 574–601. Rés. angl. s. 601.
- 1609**
Rychlík, Jan: Rozpad Československa (1989–1992). In: Česko-slovenské vztahy. Slovensko-české vztahy. Liberecký seminář 1996, 1997. Liberec, Technická univerzita 1998, s. 139–147. Rés. angl. s. 147.
- 1610**
Rychlík, Jan: Tak zvané protistátní spiknutí na Slovensku na podzim roku 1947. SHS 25, 1999, s. 187–207. Rés. angl. s. 207.
- 1611**
Rychlík, Jan: Vznik československé federace. In: Česko-slovenské vztahy. Slovensko-české vztahy. Liberecký seminář 1996, 1997. Liberec, Technická univerzita 1998, s. 129–138. Rés. angl. s. 137–138.
- 1612**
Rychlíková, Magdalena – Rychlík, Jan: Pokusy komunistického vedení o řešení slovenské otázky v první polovině padesátých let. In: Mezičnické dialogy. P., Karolinum 1996, s. 89–98. Rés. angl.
- 1613**
Schuster, Rudolf: Ultimátum. [Za sloven. orig. přel.]: Polák, Jiří. P., Svoboda 1997. 466 s., fot. Zpr.: Suk Jiří, Soudobé dějiny 5, 1998, č. 1, s. 125–126.
- 1614**
Situační zprávy ústředního aparátu KSČ. 20. listopadu – 1. prosince 1989. Pokyny a směrnice vedení KSČ nižším stranickým složkám. 19. listopadu – 1. prosince 1989. [K vyd. připravil]: Koudelka, František – Nosková, Alena – Prečan, Vilém. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1999. 111 s. (= Mezinárodní konf. Demokratická revoluce v Československu 1989. Předpoklady, průběh a bezprostřední výsledky. P., 14.–16.) Zpr.: -K.P.-, HaV 49, 2000, č. 1, s. 218–219.
- 1615**
Srpen '69. Edice dokumentů. [Ed.]: Tůma, Oldřich – Jaroš, Oldřich – Koudelka, František – Nosková, Alena. P., Maxdorf 1996. 344 s., fot. (= Historia nova 10.) Rec.: Tomaszewski Jerzy, PH 91, č. 2, s. 307–309.

1616

Stein, Eric: Česko-Slovensko. Konflikt, roztržka, rozpad. [Z angl. orig. přel.]: Masopust, Zdeněk. P., Academia 2000. 371 s. Rec.: Trávníček Jan, Nové knihy 40, 2000, č. 32, s. 25; též: Kvaček Robert, Nové knihy 40, 2000, č. 32, s. 25; též: -JLn-, HaV 49, 2000, č. 4, s. 946-947.

1617

Suk, Jiří: Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985-1990. [Spolupráce]: Culha, Jaroslav - Koudelka, František. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1999. 143 s. (= Sešity ÚSD AV ČR 33.)

1618

Szomolányi, Soňa: November '89. Otvorenie prechodu a jeho aktéri na Slovensku. Soudobé dějiny 6, 1999, č. 4, s. 421-442. Rés. angl. s. 662-664.

1619

Šedivý, Jaroslav: Černínský palác v roce nula. (Ze zákulisí polistopadové zahraniční politiky). P., I. Železný 1997. 164 s. (= Knižovnička Literárních novin 3.) Rec.: Kotyk Václav. Jedinečné svědectví. Mezinárodní politika 21, 1997, č. 9, s. 24-25; též: Ellinger Jiří, HistO 8, 1997, č. 11-12, s. 288; též: Kořalka Jaroslav, JSH 66-67, 1997-1998 [vyd. 1998], s. 204-205.

1620

Šedivý, Zdeněk F.: Jan Masaryk. ... při jméně, které nosil ... musel zemřít ... Vimperk, Papyrus 1998. 140 s.

1621

Štefánský, Michal: Narastanie konfliktov v slovensko-českých vzťahoch a ich genéza (1966-1967). Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 79-86. Rés. angl. s. 86.

1622

Šútovec, Milan: Semioza ako politikum alebo „Pomlčková vojna“. Br., Kalligram 1999, 360 s. [Rec.]: Čelko Vojtech, Soudobé dějiny 7, 2000, č. 4, s. 678-679.

1623

Těšínský, Zdeněk: Zapomenutí muži 1948-1989. P., Konfederace politických vězňů 1997. 113 s.

1624

Tomek, Prokop: Dvě studie o československém vězenství. Vývoj systému agenturní činnosti ve vězeňských zařízeních československého komunistického režimu 1948-1989. Budování a vývoj věznic StB v období 1948-1952. P., Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR 2000. 86 s. (= Sešity Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu. Sv. 3.)

1625

Trapl, Miloš: Exil po únoru 1948. Počátky politické organizovanosti a činnosti pounorové emigrace a vznik Rady svobodného Československa. Olomouc, nakl. Moneta - FM 1996. 66 s. obr. příl. Rec.: Marek Pavel, ČMM 117, 1998, č. 1, s. 204-206.

1626

Trapl, Miloš: Názory představitelů českého a slovenského pounorového exilu na budoucí uspořádání státu. Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 31-39. Rés. angl. s. 38.

1627

Trapl, Miloš: Politické strany v exilu. In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861-1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 347-356.

1628

Tůma, Oldřich: Listopad 1989 po letech. Interpretační schémata konce komunistického režimu v Československu. In: Historické studie. K sedmdesátinám Milana Otáhalo. P., ÚSD AV ČR 1998, s. 217-222.

1629

Vláda a prezident. Díl I. Období pražského jara (prosinec 1967 - srpen 1968). [Eds.]: Felcman, Ondřej - Hlušičková, Růžena - Cigánek, František - Michálková, Marie. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2000. 501 s. (= Prameny k dějinám československé krize 1967-1970. 8/1.)

1630

Vondrášek, Václav: Slovensko na rozcestí. In: Československé a polské cesty ke svobodě a suverenitě. B., Vojenská akademie v Brně 1996, s. 107-137.

1631

Wolf, Jiří: Svědectví o československém vězenství osmdesátých let. In: Za svobodu a demokracii. Díl I. Odpor proti komunistické moci. P., Karolinum 1999, s. 228-275.

1632

Wolf, Karol: Podruhé a naposled aneb Mírové dělení Československa. P., G plus G 1998. 141 s.

1633

Zavacká, Katarína: Censúra v Československu v rokoch 1945-1948. In: Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty. P., Historický ústav AV ČR 2000, s. 555-566. Rés. angl. s. 566.

1634

Zavacká, Katarína: K otázkám štátoprávneho usporiadania, práva a spravodlivosti. Česko-slovenská historická ročenka 1996, s. 149-153. Rés. angl.

1635

Zavacká, Katarína: Metamorfózy štátoprávneho postavenia Slovenska v Československu v rokoch 1948-1967. Od ústavy k ústave (1948-1960). Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 17-29. Rés. angl. s. 29.

1636

Zelenáková, Žehněra: Jan Masaryk a mierová zmluva s Maďarskom. In: Jan Masaryk, diplomat, státník, humanista. P., VŠE 1996, s. 161-173. Rés. angl. s. 216-217.

1637

Žabka, Josef: Vláda a Úřad předsednictva vlády 1967-1972. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1997. 46 s. (= Materiály, studie, dokumenty. Sv. 5/1997. Výzkumný projekt Česká společnost v období normalizace a revoluce 1969-1989.)

1638

Žatkuliak, Jozef: K postaveniu slovenských národných orgánov roku 1956. Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 57-65. Rés. angl. s. 65.

Srov. též č.: 37, 109, 199, 200, 249, 345, 348, 1440, 1451, 1696, 1705, 1712-1712, 1728, 1729, 1751, 1759, 1769, 1786, 1819-1819, 1832, 1836-1836, 1845, 1861, 1872, 1873

Politické strany a hnutí

1639

Barnovský, Michal: K profilu a činnosti Demokratickej strany (1944-1948). Soudobé dějiny 3, 1996, č. 2-3, s. 219-246. Rés. angl. s. 438-439.

1640

Barnovský, Michal: Komunistická strana Slovenska. In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861-1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 313-315.

1641

Barnovský, Michal: Politické strany na Slovensku v rokoch 1945-1948. In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861-1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 309-312.

1642

Barnovský, Michal: Strana práce. In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861-1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 318-320.

1643

Barnovský, Michal: Strana slobody. In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861-1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 316-317.

1644

Boguszak, Jiří: Politické strany - kontinuita a diskontinuita (právní kazuistika). In: Státnost česká a československá - tradice a kontinuita. P., Univerzita Karlova - Karolinum 1999, s. 211-217. Rés. angl. s. 258.

1645

Burešová, Jana: Reakce příznivců národně socialistické politické linie na přípravu komunistů k uchopení moci v Československu na jaře 1945. Česko-slovenská historická ročenka 1996, s. 73-78. Rés. angl.

1646

Dobeš, Jan: Politické elity v Prozatímním, popř. Ústavodárném národním shromáždění. Česko-slovenská historická ročenka 1996, s. 115-118. Rés. něm.

1647

Fiala, Petr - Mareš, Miroslav - Pšejja, Pavel: Systém politických stran v letech 1989-1998. In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861-1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 359-373.

1648

Havlíček, Dušan: Jaro na krku. Zázitky ze zákulisí sekretariátu ÚV KSČ od června do prosince 1968. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998. 229 s. (= Svědectví o době a lidech. Sv. 5.)

1649

Honajzer, Jiří: Občanské fórum. Vznik, Vývoj a rozpad. [Doslov]: Ruml, Jan. P., Orbis 1996. 107 s., fot. příl. Rec.: Měchýř Jan. Problematický příspěvek k dějinám konce takzvané sametové revoluce. Soudobé dějiny 3, 1996, č. 4, s. 549-551.

1650

Hradecká, Vladimíra - Koudelka, František: Kádrová nomenklatura KSČ 1969-1974. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998. 242 s. Rés. angl. s. 241-242. (= Sešity ÚSD AV ČR 31.)

1651

Hřebíčková, Šárka: Vliv Marshallova plánu na zahraničně ekonomickou orientaci Československa a ohlasy na tento plán v českém tisku. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1996. 103 s., příl. (= Studijní materiály výzkumného projektu Československo 1945-1967. Sv. 10.) [Diplomová práce.]

1652

Janýr, Přemysl: Neznámá kapitola roku 1968. Zápas o obnovení československé sociální demokracie. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998. 109 s. (= Svědectví o době a lidech. Sv. 4.)

- 1653**
Kokošková, Zdeňka – Kokoška, Stanislav: Obroda – klub za socialistickou přestavbu. Dokumenty. P., Maxdorf 1996. 211 s. (= Historia Nova 8.)
- 1654**
Komunistická strana Československa. Díl 1. Pokus o reformu. Říjen 1967 – květen 1968. [Ed.]: Vondrová, Jitka – Navrátil, Jaroslav – Moravec, Jan. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1999. 580 s. Rés. angl. s. 574–580. (= Prameny k dějinám československé krize v letech 1968–1970. Díl 9. Sv. 1.)
- 1655**
Komunistická strana Československa. Díl 2. Konsolidace (květen–srpen 1968). [Ed.]: Vondrová, Jitka – Navrátil, Jaromír. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2000. 485 s. Rés. angl. s. 479–485. (= Prameny k dějinám československé krize v letech 1968–1970. Díl 9. Sv. 2.)
- 1656**
Koudelka, František: Zasedání ÚV KSČ a obsazení nejvyšších funkcí v KSČ 1986–1989. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1999. 56 s. (= Materály, studie, dokumenty 13/1999.)
- 1657**
Křížek, Jaroslav: Československá strana socialistická v letech 1948–1989. In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 329–333.
- 1658**
Léta mimo domov. K historii Československé sociální demokracie v exilu. [Aut.]: Holub Václav – Hrubý, Karel [ed.] – Ješina, Čestmír – Krejčí, Jaroslav – Loewy, Jiří – Zběhlík, Jaroslav. B.m., b.n., b.r. [vyd. 1996]. 238 s. Rec.: Churaň Milan, SE 13, 1997, č. 68, s. I–IV; zpr.: Měchýř Jan, Soudobé dějiny 4, 1997, č. 1, s. 170.
- 1659**
Lukeš, Bohumil: Československá strana lidová v letech 1948–1989. In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 334–340.
- 1660**
Maňák, Jiří: Čistky v Komunistické straně Československa 1969–1970. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1997. 127 s. Rés. angl. s. 126–127. (= Sešity ÚSD AV ČR 28.) Zpr.: Koudelka František, Soudobé dějiny 4, 1997, č. 3–4, s. 566.
- 1661**
Maňák, Jiří: Proměny strany moci 2. Početnost a složení volených funkcionářských sborů KSČ 1948–1968. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998. 153 s., příl. (= Studijní materiály Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.)
- 1662**
Maňák, Jiří: Proměny strany moci. Díl 3. Početnost a složení pracovníků stranického aparátu KSČ 1948–1968. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1999. 225 s. (= Studijní materiály oddělení pro výzkum stěžejních otázek období 1945–1969/70. 9.)
- 1663**
Matejkin, Stanislav: Demokratická strana a její místo v štruktúre politických stran na Slovensku v rokoch 1945–1948. In: Současný stav a perspektivy zkoumání politických stran na našem území. Sborník referátů přednesených na vědecké konferenci v Olomouci ve dnech 20.–21. října 1998. Rosice u Brna, Gloria 1999, s. 132–141.
- 1664**
Měchýř, Jan: K vývoji názorů komunistické strany na slovensko-české vztahy. Česko-slovenská historická ročenka 1996, s. 41–43. Rés. angl.
- 1665**
Měchýř, Jan: Komunistická strana Československa 1945–1989. In: Současný stav a perspektivy zkoumání politických stran na našem území. Sborník referátů přednesených na vědecké konferenci v Olomouci ve dnech 20.–21. října 1998. Rosice u Brna, Gloria 1999, s. 142–153.
- 1666**
Měchýř, Jan: Komunistická strana Československa 1945–1989. In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 323–328.
- 1667**
Nadace Charty 77. Dvacet let. [Předml. naps.]: Janouch, František. B., Atlantis 1998. 130 s., příl.
- 1668**
Otáhal, Milan: Podíl tvůrčí inteligence na pádu komunismu. Kruh nezávislé inteligence. B., Doplněk 1999. 162 s. (= Knihy, dokumenty.)
- 1669**
Pešek, Jan: Centralizmus po stranickéj linii. Vzťah vedenia KSČ a KSS po februári 1948. Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 39–48. Rés. angl. s. 48.
- 1670**
Pešek, Jan: Strana slobody. In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 344–346.

- 1671**
Pešek, Jan: Strana slovenskej obrody. In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 341–343.
- 1672**
Prečan, Vilém: Záznam o zasedání Ústředního výboru KSČ 17. a 18. července 1945. Česko-slovenská historická ročenka 1997, s. 203–300.
- 1673**
Renner, Jan: Československá strana lidová 1945–1948. [Přel.]: Kuhnová, Miroslava. B., Prius 1999. 101 s. (= Prameny a studie k dějinám československého exilu 1948–1948. Sv. 1.) Rec.: Drápala Milan, Soudobé dějiny 6, 1999, č. 4, s. 647–648.
- 1674**
Suk, Jiří: Občanské fórum. Listopad–prosinec 1989. 1. díl – Události. 2. díl – Dokumenty. B., Doplněk 1997; 1998. 240 s. Rés. angl.: 328 s. Rés. angl. Rec.: Gjurčová Adéla, DaS 20, 1998, č. 6, s. 50.
- 1675**
Šaroch, Stanislav: Názory na hospodářskou politiku v Československé sociálně demokratické straně v letech 1945–1948. AOP 4, 1996, č. 3, s. 37–66.
- 1676**
Tóka, Gábor: Strany a volby ve střední a východní Evropě. SocČ 33, 1997, č. 1, s. 5–26.
- 1677**
Trapl, Miloš: Československá strana lidová v letech 1945–1948. In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 305–308.
- 1678**
Trapl, Miloš: Mocenské elity v Československé straně lidové po roce 1945. Česko-slovenská historická ročenka 1996, s. 119–126. Rés. něm.
- 1679**
Trapl, Miloš: Přístup Československé strany lidové k zemědělské problematice. In: Zemědělství na rozcestí 1945–1948. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 22.–23. 9. 1998. Uherské Hradiště, Slovákcké muzeum v Uherském Hradišti 1998, s. 110–117. Rés. angl. s. 117.
- 1680**
Vaculík, Jaroslav: Představy poválečné sociální demokracie o uspořádání československého poměru. Česko-slovenská historická ročenka 1996, s. 187–192. Rés. něm.
- 1681**
Vedení KSČ o disentu a opozici. Dokumenty z ledna 1986 – října 1989. [K vyd. připravil]: Koudelka, František – Nosková, Alena – Prečan, Vilém. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1999. 61 s. (= Mezinárodní konf. Demokratická revoluce v Československu 1989. Předpoklady, průběh a bezprostřední výsledky. P., 14.–16.) Zpr.: -K.P.-, HaV 49, 2000, č. 1, s. 218–219.
- 1682**
Vošahlíková, Pavla: Československá sociální demokracie 1945–1948. In: Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998. Olomouc, Gloria 2000, s. 301–304.
- 1683**
Zavacká, Marina: Buržoázní nacionalisti? Slovenski komunisti. Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 75–78. Rés. angl. s. 78.
- Srov. též č.: 1917
- Dějiny vojenství**
- 1684**
Benčík, Antonín: Intervence. [1968]. In: Sovětská vojska v československém vývoji 1968–1991. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998, s. 9–23.
- 1685**
Benčík, Antonín: Vojenské důsledky pobytu sovětské armády v Československu. In: Sovětská vojska v československém vývoji 1968–1991. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998, s. 47–75.
- 1686**
Benčík, Antonín – Pecka, Jindřich: Varšavská čtyřka proti Československu 1968. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998. 164 s. (= Studie – materiály – dokumenty 10.)
- 1687**
Bilek, Jiří: Vojenská věda a vojenko-teoretické myšlení v Československu v letech 1945–1953. (Předpoklady, podmínky a stav jejich rozvoje). In: Věda v Československu v letech 1945–1953. Sborník z konference. (Praha, 18.–19. 11. 1998). P., Karolinum 1999, s. 321–336.

- 1688**
Cigánek, František – Pecka, Jindřich: Federální shromáždění ČSFR o rozmístění sovětských raket v Československu. In: Sovětská vojska v československém vývoji 1968–1991. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998, s. 135–165.
- 1689**
Felcman, Ondřej: SSSR a sovětská vojska v československém vývoji let 1968–1991. In: Sovětská vojska v československém vývoji 1968–1991. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998, s. 76–105.
- 1690**
Felcman, Ondřej – Volková, Květoslava: Lidské a materiální ztráty srpnové invaze. In: Sovětská vojska v československém vývoji 1968–1991. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998, s. 24–46.
- 1691**
Gimeš, Emil: Slovinci v Čechách v rámci ozbrojených sil v letech 1951–1955. SISb 96, 1998, č. 3, s. 194–201. Rés. něm. s. 201.
- 1692**
Chrastil, Sylvestr: K „normalizaci“ československé armády v 70. letech. In: Českoslovenství – středoevropanství – evropanství. Úvahy, svědectví a fakta. B., Konvoj 1998, s. 197–202.
- 1693**
Jablonský, Jozef: Povojnové osudy povstalců. In: Česko-slovenské vztahy. Slovensko-české vztahy. Liberecký seminář 1998, 1999. Liberec, Technická univerzita 2000, s. 89–93. Rés. něm. s. 93.
- 1694**
Jedlánek, František: Sbírká služebních předpisů, pomůcek a publikací československé branné moci, československé armády, ČSLA a AČR v období 1945–1993. HaV 47, 1998, č. 1, s. 127–144.
- 1695**
Navrátil, Jaromír: Jak jsme bojovali za mír. In: Proč jsme v listopadu vyšli do ulic. B., Doplněk 1999, s. 113–130.
- 1696**
Odsun sovětských vojsk z Československa, 1989–1991. Dokumenty. [Ed.]: Pecka, Jindřich. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1996. 352 s. Rés. angl. (= Studie – materiály – dokumenty 8.) Rec.: Vrabc Václav, Dočasnost znamenala 23 roků, od 20. srpna 1968 do 30. června 1991. Dokumentace o pobytu sovětských vojsk v Československu. MezVzt 1997, č. 1, s. 102–104.
- 1697**
Paulík, Jan: Po invazi. Podkladová studie o vojenskopolitickém vývoji Československa od konce srpna 1968 do přelomu let 1968–1969. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1996. 289 s.
- 1698**
Pecka, Jindřich a kol.: Sovětská armáda v Československu, 1968–1989. Chronologický přehled. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1996. 232 s. Rés. angl. (= Studie – materiály – dokumenty 9.) Rec.: Vrabc Václav, Dočasnost znamenala 23 roků, od 20. srpna 1968 do 30. června 1991. Dokumentace o pobytu sovětských vojsk v Československu. MezVzt 1997, č. 1, s. 102–104; zpr.: Fidler Jiří, HaV 46, 1997, č. 3, s. 194–195.
- 1699**
Púčik, Miloslav: Rok 1968 a armáda na Slovensku. Br., Ministerstvo obrany Slovenskej republiky 1999. 120 s. + příl. Rec.: -JLn-, HaV 49, 2000, č. 4, s. 945–946.
- 1700**
Solc, Jiří: 50. výročí vzniku výsadkových jednotek v československé armádě. HaV 47, 1998, č. 1, s. 172–175. [Oslavy, Prešov, 22.–24. 8. 1997; Chrudim, 26.–27. 9. 1997; Vyškov, 3. 10. 1997]
- 1701**
Solc, Jiří: Červené barety. P., Naše vojsko 1998. 384 s., 88 s. obr. příl. Rec.: Bilek Jiří, HaV 49, 2000, č. 1, s. 198–200.
- 1702**
Solc, Jiří: Změny v koncepci výstavby výsadkového vojska československé armády po roce 1948. HaV 47, 1998, č. 3, s. 103–132.
- 1703**
Štaigl, Jan: K niektorým otázkám existencie slovenských národných jednotiek v Čs. armáde po 2. svetovej vojne. Česko-slovenská historická ročenka 1996, s. 127–137. Rés. angl.
- 1704**
Štaigl, Jan: K otázke zastúpenia Slovákov v dôstojníckom zbore československej armády po februári 1948. Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 123–130. Rés. angl. s. 130.
- 1705**
Vojenské otázky československé reformy 1967–1970. Díl 1. Vojenská varianta řešení čs. krize (1967–1968). [Aut.]: Benčík, Antonín – Navrátil, Jan – Paulík, Jan. B., Doplněk 1996. 362 s. Rés. angl. s. 353–362. (= Prameny k dějinám československé krize 1967–1970. Sv. 6.) Rec.: Pilát Vladimír, HaV 49, 2000, č. 3, s. 705–709.
- 1706**
Vojenské otázky československé reformy 1967–1970. Díl 2. Srpen 1968 – květen 1971. [Aut.]: Benčík, Antonín – Paulík, Jan – Pecka, Jindřich. B., Doplněk 1999. 387 s. Rés. angl. s. 380–387. (= Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970. 6/2.) Rec.: Pilát Vladimír, HaV 49, 2000, č. 3, s. 705–709.

Srov. též č.: 1586

Dějiny náboženství, církevní památky

- 1707**
Cuhra, Jaroslav: Církevní politika KSČ a státu v letech 1969–1972. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1999. 107 s. Rés. angl. s. 105–107. (= Sešity ÚSD AV ČR 32.) Rec.: Škvorová Věra, Soudobé dějiny 6, 1999, č. 1, s. 111–112.
- 1708**
Cuhra, Jaroslav: Katolická církev přelomu 80. let v diplomových pracích příslušníků StB. Securitas imperii 5, 1999, s. 3–145.
- 1709**
Jukl, Vladimír: Ekumenismus na Slovensku. Teologické texty 8, 1997, č. 1, s. 26.
- 1710**
Kindl, Vladimír: Zákonné uznání a registrace. In: Státnost česká a československá – tradice a kontinuita. P., Univerzita Karlova – Karolinum 1999, s. 201–210. Rés. angl. s. 258.
- 1711**
Kmet', Norbert: Náboženské společnosti na Slovensku v období 1948–1953. In: Česko-slovenské vztahy. Slovensko-české vztahy. Liberecký seminář 1998, 1999. Liberec, Technická univerzita 2000, s. 95–103. Rés. angl. s. 103.
- 1712**
Opasek, Anastáz: Dvanáct zastavení. Vzpomínky opata břevnovského kláštera. [Ed.]: Jirásková, Marie. 3. oprav. a dopl. vyd. P., Torst 1997. 344 s., il.
- 1713**
Pešek, Jan: „Vlastizravný biskup“ Ján Vojtaššák. Šesť rokov pokusov o vyradenie z verejného života (1945–1951). Soudobé dějiny 4, 1997, č. 3–4, s. 510–520. Rés. angl. s. 630.
- 1714**
Pešek, Jan: Vnitorné spory namiesto vzopätia. Protestantské cirkvi na Slovensku v rokoch 1968–1970 – diametrálny protiklad postojov ich „českých bratov“. Česko-slovenská historická ročenka 1999, s. 127–141. Rés. angl. s. 141.
- 1715**
Pešek, Jan – Barnovský, Michal: Pod kuratelou moci: Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953–1970. Br., Veda – Vydavateľstvo SAV 1999. 292 s. Rec.: Cuhra Jaroslav, Soudobé dějiny 6, 1999, č. 4, s. 646–647.
- 1716**
Pešek, Jan – Barnovský, Michal: Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948–1953. Br., Veda, vydavateľstvo SAV 1997. 311 s. Rec.: Martuliak Pavol, Cesta k ponižovaniu, útlaku či likvidácii. Soudobé dějiny 5, 1998, č. 1, s. 90–92. Rés. angl. s. 189; též: Sikora Stanislav, Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 246–249.
- 1717**
Smejkal, Milan: Reckokatolíci v podzemi. Teologické texty 8, 1997, č. 3, s. 210–216. [Řeckokatolícká cirkve na Slovensku v 50. letech 20. stoloetia. Vzpomínka.]
- 1718**
Vaško, Václav: Církevněpolitické poměry v Československu 1945–1949. SE 12, 1996, č. 59, s. 84–92.
- 1719**
Vopatrný, Gorazd: Pravoslavná cirkve v Československu v letech 1945–1951. B., 3K 1998. 128 s. Rés. angl. s. 125–126. (= Pontes Pragenses. Sv. 9.) Zpr.: Pernes Jiří, Soudobé dějiny 5, 1998, č. 2–3, s. 366; rec.: Vaculik Jaroslav, Soudobé dějiny 5, 1998, č. 4, s. 582–583.

Dějiny Židů

- 1720**
Brod, Petr: Židé v poválečném Československu. In: Židé v novodobých dějinách. Soubor přednášek na FF UK. P., Karolinum 1997, s. 147–162.
- 1721**
Büchler, Robert J.: Ilegalna emigrácia Židov z Maďarska do Izraela v roku 1949 z hľadiska československých bezpečnostných orgánov. Soudobé dějiny 3, 1996, č. 2–3, s. 264–270. Rés. angl.
- 1722**
Doubravová, Jarmila: Ve znamení soucitu. (Vlivy židovské kultury na českou a slovenskou kulturu po roce 1945). In: Přednášky z 39. běhu LŠSS [Letní školy slovenských studií]. P., Univerzita Karlova 1997, s. 156–162.
- 1723**
Kamenec, Ivan: Protižidovský pogrom v Topolčanoch v septembri 1945. In: Acta contemporanea. K päťadesiatinám Viléma Prečana. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998, s. 80–94.

Dějiny společnosti

1724

Bartošek, Karel: Občanská společnost v Československu a její revolta v roce 1968. In: Acta contemporanea. K pětadesátinám Viléma Prečana. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998, s. 12–20.

1725

Chrastil, Sylvester: Od „srpna“ k „listopadu“ – Vývoj československé společnosti v letech 1968–1989. In: Československé a polské cesty ke svobodě a suverenitě. B., Vojenská akademie v Brně 1996, s. 209–222.

1726

Kalinová, Lenka: K sociálním dějinám Československa v letech 1969–1989. P., Vysoká škola ekonomická 1999. 102 s. (= Studie z hospodářských dějin 12.) Zpr.: -MW-, SISb 97, 1999, č. 3–4, s. 312–313.

1727

Kalinová, Lenka: Sociální reforma a sociální realita v Československu v šedesátých letech. P., Vysoká škola ekonomická 1998. 90 s. (= Studie z hospodářských dějin 5.)

1728

Kalinová, Lenka: Sociální situace a sociální politika v Československu v letech 1945–1948. AOP 4, 1996, č. 3, s. 79–103.

1729

Kalinová, Lenka: Sociální vývoj Československa 1969–1989. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998. 74 s., 37 tab. příl. (= Materiály, studie, dokumenty. Sv. 12/1998.)

1730

Kalinová, Lenka: Transformace sociálního systému v Československu po únoru 1948. AOP 6, 1998, č. 5, s. 129–146. Rés. angl. s. 145–146.

1731

Měchyř, Jan: Proměny společnosti v letech 1960–1989. In: Proč jsme v listopadu vyšli do ulic. B., Doplněk 1999, s. 35–51.

1732

Pecka, Emanuel: Sociologické aspekty pobytu sovětských vojsk v Československu. In: Sovětská vojska v československém vývoji 1968–1991. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998, s. 106–134.

1733

Rychlík, Jan: Česká a slovenská společnost 1960–1967. In: Česko-slovenské vztahy. Slovensko-české vztahy. Liberecký seminář 1998, 1999. Liberec, Technická univerzita 2000, s. 105–113. Rés. angl. s. 113.

1734

Sociální politika v Čechách a na Slovensku po roce 1989. P., Karolinum 1998. 329 s.

1735

Tuček, Milan: Zpráva o vývoji sociální struktury české a slovenské společnosti 1945–1993. P., Sociologický ústav AV ČR 1996. 80 s. (= Working Papers. 96/6.)

1736

Vančura, Jiří: Občan a totalitní stát. In: Proč jsme v listopadu vyšli do ulic. B., Doplněk 1999, s. 77–95.

Srov. též č.: 1757

Dějiny společenských vrstev

1737

Barnovský, Michal: Slovenská a česká spoločnosť v rokoch 1948–1960. In: Česko-slovenské vztahy. Slovensko-české vztahy. Liberecký seminář 1998, 1999. Liberec, Technická univerzita 2000, s. 79–88. Rés. angl. s. 88.

1738

Heumos, Peter: K sociálním dějinám průmyslového dělnictva v Československu v letech 1945–1968. DaS 22, 2000, č. 4, s. 35–38.

1739

Londáková, Elena: Slovenské predjarie. Mýty a realita slovenskej inteligencie v Československu pred rokom 1956 (a po ňom). Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 207–216. Rés. angl. s. 216.

1740

Svátek, František: „Staré“ a „nové“ elity v Českých zemích ve 20. století. Česko-slovenská historická ročenka 1996, s. 107–114. Rés. něm.

Dějiny odborů

Srov. též č.: 1775

Dějiny spolků

1741

Skoupý, Arnošt: Krajanské spolky jako způsob adaptace. Některé poznatky ze studia historie krajanských spolků ve Švýcarsku. In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století. Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích Čechů k domovu. Praha, 29.–30. června 1998. P., Karolinum 2000, s. 108–111.

Dějiny osídlení

1742

Kráľová, Ľuba: Matrimoniálne premeny v západnej Európe a na Slovensku. Dem 38, 1996, č. 2, s. 143–148.

1743

Luther, Daniel: Centrum mesta – predstav a realita. (Bratislava v polovici 20. storočia). In: Slova mesta. P., CeFreS 2000, s. 85–91. Rés. franc. s. 249.

1744

Srb, Vladimír: Asimilace a překlánění národnosti obyvatelstva v Československu ve světle sčítání lidu 1950–1991. Dem 38, 1996, č. 3, s. 157–164. Rés. angl. s. 164.

Srov. též č.: 1772, 1843

Migrace, reemigrace

1745

Bittnerová, Dana: Slovenští reemigranti z rumunského Rudohorí. In: K problémům minorit. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1999, s. 45–104.

1746

Kosová, Lenka: Integrace a asimilace českých a slovenských exulantů z roku 1968 ve Švýcarsku. In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století. Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích Čechů k domovu. Praha, 29.–30. června 1998. P., Karolinum 2000, s. 101–107.

1747

Nosková, Helena: Česká společnost, jinonárodní obyvatelstvo a reemigranti. SISb 95, 1997, č. 3, s. 179–185. Rés. angl.

1748

Nosková, Helena: Slovenští a čeští reemigranti z Rumunska v Českých zemích v letech 1948–1950. Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 111–116. Rés. angl. s. 116.

1749

Nosková, Helena: Územní a sociální migrace minorit jako pramen ke studiu novodobých dějin Československa. In: Národnostní menšiny a jejich sociální pozice ve střední Evropě. National minorities and their social positions in Central Europe. Opava, Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě 1999, s. 42–51. Rés. něm. s. 276–277.

1750

Nosková, Helena – Váchová, Jana: Reemigrace Čechů a Slováků z Jugoslávie, Rumunska a Bulharska (1945–1954). P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2000. 297 s. (= Studijní materiály Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Sv. 3.) Rec.: -KŠ-, SIPř 86, 2000, č. 4, s. 575–576.

1751

Paukertová, Libuše: Několik základních údajů o odchodech z Československa, 1948–1991. In: Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století. Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích Čechů k domovu. Praha, 29.–30. června 1998. P., Karolinum 2000, s. 25–31.

1752

Šrajjerová, Oľga: Migrácia Slovákov do českých krajín po roku 1945. Česko-slovenská historická ročenka 1996, s. 45–50. Rés. angl.

1753

Vaculik, Jaroslav: Zemědělství reemigranti v letech 1945–1948. In: Zemědělství na rozcestí 1945–1948. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 22.–23. 9. 1998. Uherské Hradiště, Slovácké muzeum v Uherském Hradišti 1998, s. 158–162. Rés. angl. s. 162.

Srov. též č.: 864, 1771

Dějiny národů a národností

1754

Gabzdilová, Soňa: Etnické menšiny na Slovensku – možnosti výskumu ich historickej pamäti. SISb 95, 1997, č. 1–2, s. 86–90. Rés. angl.

1755

Gabzdilová, Soňa: K analýze demografického a sociálneho postavenia obyvateľstva českej, moravskej a sliezskej národnosti v Slovenskej republike. SISb 94, 1996, č. 3, s. 198–203. Rés. angl. s. 203.

1756

Hernová, Šárka: Národnostní heterogamie a její vliv na skladbu obyvatelstva ČR. SISb 95, 1997, č. 1–2, s. 20–29. Rés. angl.

1757

Hernová, Šárka: Národnostní menšiny České republiky a vývoj jejich sociální struktury v letech 1950–1994. (Němci, Poláci, Slováci). In: Národnostní menšiny a jejich sociální pozice ve střední Evropě. National minorities and their social positions in Central Europe. Opava, Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě 1999, s. 26–41. Rés. něm. s. 276.

1758

Hernová, Šárka: Sociální struktura národnostních menšin České republiky a její vývojové tendence po roce 1945 (Němci, Poláci, Slováci). SISb 97, 1999, č. 3–4, s. 181–200. Rés. něm. s. 200.

1759

Nosková, Helena: Národní a národnostní politika Československa v letech 1945–1946. In: Acta contemporanea. K pětadesátinám Viléma Prečana. P., Ustav pro soudobé dějiny AV ČR 1998, s. 228–246.

1760

Paňková, Magdaléna: Etnokultúrne kontexty povojnovej repatriácie na južnom Slovensku. In: Život a kultura etnických minorit a malých sociálních skupin. B., Společnost přátel a odborníků Muzea romské kultury v Brně 1996, s. 55–59.

1761

Podoba, Juraj: Menšinové elity a etnický konflikt: dilemy vývoje interetnických vztahů na Slovensku. SISb 95, 1997, č. 1–2, s. 111–120. Rés. angl.

1762

Sokolová, Gabriela: O interetnických vztazích v národnostně smíšených oblastech ČR – především na Těšinsku. SISb 94, 1996, č. 2, s. 134–141. Rés. angl. s. 141.

1763

Šrajero, Olga: Národnostně školstvo na Těšinsku (z výsledků sociologického výskumu v roce 1994). SISb 94, 1996, č. 2, s. 142–157. Rés. angl. s. 157.

1764

Šrajero, Olga – Sommer, Karel: Migrace Slováků do českých zemí v letech 1945–1948. SISb 96, 1998, č. 1, s. 20–35. Rés. angl. s. 35.

Srov. též č.: 171, 1744

Němci

1765

Beneš, Edvard: Odsun Němců z Československa. Výbor z Pamětí, projevů a dokumentů 1940–1947. [K vyd. přípr.]: Novotný, Karel. [Předml.]: Křen, Jan. P., Dita 1996. 237 s.

1766

Dvořák, Jiří: Jižní Čechy v období 1945–1946. (Pohraničí, odsun Němců a příchod osidlenců). Česko-slovenská historická ročenka 1996, s. 59–65. Rés. něm.

1767

Potočný, Miloslav: K otázce „vyhnání“ tzv. sudetských Němců z Československa po skončení války Spojených národů s Německem. In: Studie o sudetoněmecké otázce. P., Ustav mezinárodních vztahů 1996, s. 180–188.

Srov. též č.: 1582

Slováci

1768

Dvořák, Jiří: Vztahy Čechů a Slováků na území bývalého českobudějovického a jihočeského kraje v letech 1948–1967. Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 117–121. Rés. angl. s. 121.

1769

Kocian, Jiří: K problematice vzájemných vztahů Čechů a Slováků v poúnorovém období (1948–1949). Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 49–56. Rés. angl. s. 56.

1770

Kto je kto. Slovenská národnostná menšina v Českej republike. Česko-slovenské vztahy. [Sestavil a upravil.]: Světlík, Eduard. P., Marsyas 1997. 93 s.

1771

Prokop, Radim: K některým teritoriálním závislostem migračních trendů mezi Slovenskem a českými zeměmi po druhé světové válce. SISb 97, 1999, č. 1, s. 38–52. Rés. něm. s. 51–52.

1772

Prokop, Radim: Slováci v moravsko-slovenském a slezském příhraničí. SISb 96, 1998, č. 2, s. 119–128. Rés. něm. s. 128.

1773

Prokop, Radim: Slovenské obyvatelstvo v sídelních strukturách regionu Těšinska. SISb 95, 1997, č. 1–2, s. 76–85. Rés. něm.

1774

Rychlík, Jan: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992. 2. díl. Br., Akademic Electronic Press – Ústav T. G. Masaryka 1999. Zpr.: Kuděj 2, 2000, č. 1, s. 68; též: Harna Josef, ČČH 98, 2000, č. 4, s. 840–843.

1775

Rychlík, Jan: První polistopadový konflikt v slovensko-českých vztazích: vznik nezávislých slovenských odborů a ustavení Československé konfederace odborových svazů. In: Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty. P., Historický ústav AV ČR 2000, s. 631–640. Rés. angl. s. 640.

1776

Slováci v České republice po roce 1945. [Aut.]: Prokop, Radim – Šrajero, Olga – Sommer, Karel – Gimeš, Emil. Šenov u Ostravy, Tilia 1998. 199 s. Rés. angl., něm. s. 190–193. Rec.: Hernová Šárka, SISb 97, 1999, č. 1, s. 67–69; též: Janák Jan, VVM 51, 1999, č. 2, s. 206–207.

1777

Sokolová, Gabriela: 25 let česko-slovenských vztahů v ČR ve světle sociologických výzkumů. SISb 94, 1996, č. 3, s. 229–235. Rés. něm. s. 235.

1778

Sokolová, Gabriela – Hernová, Šárka – Šrajero, Olga: Češi, Slováci a Poláci na Těšinsku a jejich vzájemné vztahy. Šenov u Ostravy, Tilia 1997. 191 s., tab. Rés. pol., angl. s. 184–191. Rec.: Prokop Radim, SISb 96, 1998, č. 3, s. 227–228.

1779

Sommer, Karel: „Československá společnost“ a tradice česko-slovenské vzájemnosti. SISb 95, 1997, č. 4, s. 279–292. Rés. něm. s. 291–292.

1780

Sommer, Karel: K problematice zachování národního vědomí Slováků v ostravském regionu (1949–1989). ČSIZM-B 46, 1997, č. 2, s. 177–192. Rés. něm. s. 192.

1781

Sommer, Karel: Slováci v prioritních průmyslových odvětvích českých zemí (1949–1960). SISb 96, 1998, č. 3, s. 181–193. Rés. něm. s. 193.

1782

Šrajero, Olga: Kultúra sebarealizácia Slovákov v českých krajinách po roku 1945. SISb 96, 1998, č. 3, s. 171–180. Rés. angl. s. 180.

1783

Šrajero, Olga: Slováci v českých krajinách v letech 1948–1967. (Ich kultúra a spoločenské aktivity). Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 103–109. Rés. angl. s. 109.

1784

Šrajero, Olga: Sociálna štruktúra a národné vedomie národnostných menšin. In: Národnostní menšiny a jejich sociální pozice ve střední Evropě. National minorities and their social positions in Central Europe. Opava, Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě 1999, s. 52–61. Rés. angl. s. 277.

1785

Vranovský, Pavel: Otázky sociálního statusu slovenské menšiny v ČR. In: Národnostní menšiny a jejich sociální pozice ve střední Evropě. National minorities and their social positions in Central Europe. Opava, Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě 1999, s. 167–175. Rés. angl. s. 286.

1786

Žatkuliak, Jozef: Federalizácia československého štátu 1968–1970. Vznik česko-slovenskej federácie roku 1968. P., ÚSD AV ČR 1996. 427 s. Rés. angl. s. 423–427. (= Prameny k dějinám československé krize 1967–1970 5/1.) Zpr.: OŠ, SISb 96, 1998, č. 3, s. 232.

Srov. též č.: 233, 351, 1572, 1609, 1622, 1704, 1748, 1983

Romové

1787

Davidová, Eva: Cesty Romů – Romano drom 1945–1990. Změny v postavení a způsobu života Romů v Čechách, na Moravě a na Slovensku. Olomouc, Univerzita Palackého 1995. 244 s. Rés. angl., něm., romsky. Rec.: Srb V[ladimír], SISb 94, 1996, č. 2, s. 165–166; též: Pavelčíková Nina – Pavelčík Jiří, Cesty české romistiky. In: Soudobé dějiny 3, 1996, č. 4, s. 546–548; též: Srb Vladimír, ČL 84, 1997, č. 2, s. 171–173; též: Kandert Josef, ČL 84, 1997, č. 2, s. 173–174; Rec.: Pavelčíková Nina – Pavelčík Jiří, Cesty české romistiky. Slovácko 39, 1997 [vyd. 1998], s. 149–151.

1788

Jurová, Anna: K problematice výskumu rómskej menšiny na Slovensku. SISb 94, 1996, č. 3, s. 215–220. Rés. něm.

1789

Jurová, Anna: Niekoľko poznámok k otázkam postavenia Rómov v regióne východného Slovenska v minulosti a súčasnosti. SISb 95, 1997, č. 3, s. 197–208. Rés. něm.

1790

Jurová, Anna: Rómska problematika 1945–1967. Dokumenty. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1996. 1034 s. (= Studijní materiály výzkumného projektu Československo 1945–1967, Sv. 16–19.) Zpr.: Nečas Ctibor, ČMM 116, 1997, č. 1, s. 278–279.

1791

Nekvapil, Jiří: The Presentation of Roma/Gypsies in the Central European Mass Media. In: Přednášky z 43. běhu LŠSS [Letní školy slovanských studií]. P., Univerzita Karlova 2000, s. 65–76.

1792

Pavelčíková, Nina: K problematice vývoje romského etnika na teritoriu českých zemí po roce 1945. SISb 95, 1997, č. 1–2, s. 108–110. Rés. angl.

1793

Pavelčíková, Nina: Několik poznámek ke změnám sociálního postavení romských imigrantů do českých zemí po roce 1945. In: Národnostní menšiny a jejich sociální pozice ve střední Evropě. National minorities and their social positions in Central Europe. Opava, Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě 1999, s. 257–260. Rés. angl. s. 293–294.

1794

Pavelčíková, Nina: Problém sedentarizace olašských Romů. SbFF-Ostrava 1997, č. 5 (168), s. 137–143. Rés. něm. s. 143.

1795

Sommer, Karel: Živelné přesuny osob cikánského původu do ostravského regionu v poválečném období a na počátku 50. let. SISb 95, 1997, č. 3, s. 186–196. Rés. něm.

1796

Srb, Vladimír: Národnostní orientace československých Romů při sčítání lidu 1970, 1980 a 1991. SISb 95, 1997, č. 4, s. 314–319.

Maďaři

1797

Kiss, Jozef: Maďarská menšina v reformnom hnutí. Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 95–102. Rés. angl. s. 102.

1798

Staško, Mojmir: Právne východiská pozemkovej reformy v kontexte jej vzťahu k maďarskej menšine. SISb 95, 1997, č. 1–2, s. 160–166. Rés. angl.

1799

Sutaj, Štefan: Postavenie maďarskej menšiny na Slovensku po druhej svetovej vojne. In: Národnostní menšiny – historické souvislosti některých aktuálních problémů v Evropě a v ČR. P., Porta linguarum 2000, s. 47–60.

1800

Šutaj, Štefan: Reslovakizácia v slovenskej politike v rokoch 1945–1948. SISb 94, 1996, č. 3, s. 182–189. Rés. angl. s. 189.

Ostatní

1801

Gajdoš, Marián: Poznámky k procesu optácie. SISb 94, 1996, č. 3, s. 209–214. Rés. angl. s. 214. [Rusini]

1802

Gajdoš, Marián: Zmeny v spoločnosti a ich odraz medzi Rusinmi (Ukrajincami) na Slovensku. SISb 95, 1997, č. 1–2, s. 127–135. Rés. angl.

1803

Hradečný, Pavel: Řecká komunita v Československu. Její vznik a počáteční vývoj (1948–1954). P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2000. 188 s., mp. (= Studijní materiály Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Sv. 6.)

1804

Kruško, Stepan: Optanty: Zbirnyk statej, spohadiv, dokumentiv ta fotohafij. Prjašiv [Prešov], Koordynacijnyj komitet reoptantov 1997. 267 s. Rec.: Vaculik Jaroslav, Soudobé dějiny 6, 1999, č. 2–3, s. 377–378; též: Valášková Naďa, ČL 87, 2000, č. 4, s. 378–380.

1805

Ladižinský, Štefan: Střední Evropa, Rusini a Podkarpatská Rus. In: Střední Evropa a Podkarpatská Rus. Sbornik z konference Střední Evropa a Podkarpatská Rus. P., Česká expedice 1997, s. 28–33.

1806

Matola, Rudolf: Rusini v Československu. In: Střední Evropa a Podkarpatská Rus. Sbornik z konference Střední Evropa a Podkarpatská Rus. P., Česká expedice 1997, s. 108–110.

1807

Mušinka, Mikuláš: Moskovský „proces“ s členmi vlády Karpatskej Ukrajiny. Česko-slovenská historická ročenka 1997, s. 179–184. Rés. angl. s. 184.

1808

Strobing, Rudolf: Dvakrát o Podkarpatské Rusi. In: Střední Evropa a Podkarpatská Rus. Sbornik z konference Střední Evropa a Podkarpatská Rus. P., Česká expedice 1997, s. 42–44.

1809

Vaculik, Jaroslav: Optanti z Podkarpatské Rusi v letech 1945–1948. SISb 95, 1997, č. 1–2, s. 140–146. Rés. angl.

Dějiny hospodářství

1810

Bálek, Alexej: Specifické rysy a vzájemné vztahy české a slovenské ekonomiky v letech 1945–1948. AOP 4, 1996, č. 3, s. 15–35.

1811

Bálek, Alexej: Vývoj výkonnosti československé a české ekonomiky v 70. letech. AOP 6, 1998, č. 5, s. 101–128. Rés. angl. s. 128.

1812

Barnovský, Michal: Determinanty a problémy industrializácie Slovenska. Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 149–159. Rés. angl. s. 159.

1813

Burešová, Jana: Osudy československého zemědělství po druhé světové válce. HistO 8, 1997, č. 7–8, s. 177–180.

1814

Burešová, Jana: Zemědělská politika v Československu v letech 1948–1960 jako součást vývoje komunistických režimů v Evropě. In: Sbornik prací moravských historiků. P., ÚSD AV ČR 1996, s. 87–128.

1815

Burešová, Jana: Zemědělská politika v Československu v letech 1945–1948 v kontextu vývoje ostatních evropských zemí sovětské sféry vlivu. In: Zemědělství na rozcestí 1945–1948. Sbornik příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 22.–23. 9. 1998. Uherské Hradiště, Slovákcké muzeum v Uherském Hradišti 1998, s. 62–68. Rés. angl. s. 68.

1816

Burešová, Jana: Zemědělství v Českých zemích a na Slovensku v podmínkách „kolektivizace“ 1949–1960. (Poznámky k převratu v životě a práci zemědělců). Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 197–203. Rés. angl. s. 203.

1817

Cambel, Samuel: Spory o generální pozemkovou reformu na Slovensku po roku 1945. In: Zemědělství na rozcestí 1945–1948. Sbornik příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 22.–23. 9. 1998. Uherské Hradiště, Slovákcké muzeum v Uherském Hradišti 1998, s. 23–32. Rés. angl. s. 31–32.

1818

Dědek, Oldřich [a kol.]: Ekonomické aspekty zániku Československa. Příklad kulturního rozchodu národů. P., Fortuna 1997. 207 s.

1819

Dobeš, Jan: Zemědělské otázky v Prozatímním a Ústavodárném Národním shromáždění. In: Zemědělství na rozcestí 1945–1948. Sbornik příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 22.–23. 9. 1998. Uherské Hradiště, Slovákcké muzeum v Uherském Hradišti 1998, s. 103–109. Rés. angl. s. 109.

1820

Dokument z roku 1968. Některé náměty k současné hospodářské situaci ČSSR. (stanovisko 52 pracovníků VŠE Praha z března 1968). AOP 6, 1998, č. 5, s. 248–282. Rés. angl. s. 282.

1821

Dokumenty k hospodářské politice v Československu z let 1963–1969. [Ed.]: Šulc, Zdislav. P., Vysoká škola ekonomická 1998. 140 s. (= Studie z hospodářských dějin 6.)

1822

Hadrabová, Alena: Vodní hospodářství v Československu v letech 1948–1989. AOP 4, 1996, č. 3, s. 217–234.

1823

Chyba, Juraj: Začiatky jadrovej energetiky na Slovensku. Dějiny vědy a techniky 5, 1998 [vyd. 2000], s. 35–37.

1824

Jakubec, Ivan: Česko-slovenské vztahy z hlediska dopravní infrastruktury 1948–1967. Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 189–195. Rés. angl. s. 195.

1825

Jančík, Drahomír: Stát, politická moc a bankovní systém. Příspěvek k hospodářským předpokladům československého února 1948. In: Z dějin českého bankovníctví v 19. a 20. století. = From the history of the Czech banking system in the 19th and 20th centuries. P., Karolinum 2000, s. 189–209. Rés. angl. s. 208–209.

- 1826**
Jančík, Drahomír: Systemveränderungen in der Entwicklung der tschechoslowakischen Handelsbanken in den Jahren 1945–50 – von der Restrukturalisierung zur Liquidation. Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen. 4, 1997–1998 [vyd. 1998], s. 77–98.
- 1827**
Jančík, Drahomír – Kalina, Tomáš: Organizace peněžnictví při přechodu k direktivnímu řízení národního hospodářství a její odraz na česko-slovenském poměru. Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 181–188. Rés. angl. s. 188.
- 1828**
Jirásek, Zdeněk: Problémy ekonomického vývoje Československa a jeho institucionálního zabezpečení v letech 1948–1967. Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 141–148. Rés. angl. s. 148.
- 1829**
K ekonomické reformě 1965–1968. [K vyd. přípr.]: Jech, Karel – Kaplan, Karel – Váchová, Jana. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1996. 185 s. (= Studijní materiály výzkumného projektu Československo 1945–1967. Sv. 20.)
- 1830**
Koubek, Josef: Vývoj pracovních zdrojů a pracovních sil v Československu v letech 1948–1990. AOP 4, 1996, č. 3, s. 189–200.
- 1831**
Kovač, Andriž: Ambivalentný vývoj gazdovania na severovýchodnom Slovensku v rokoch 1944–1948. In: Zemědělství na rozcestí 1945–1948. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 22.–23. 9. 1998. Uherské Hradiště, Slováké muzeum v Uherském Hradišti 1998, s. 185–191. Rés. angl. s. 191.
- 1832**
Londák, Miroslav: Industrializácia Slovenska a tendencie k samosprávnemu riadeniu ekonomiky na Slovensku po februári 1948. Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 161–169. Rés. angl. s. 169.
- 1833**
Martuliak, Pavol: Podiel roľníckeho družstevníctva na mechanizácii poľnohospodárstva na Slovensku v povojnových rokoch (1947–1949). In: Zemědělství na rozcestí 1945–1948. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 22.–23. 9. 1998. Uherské Hradiště, Slováké muzeum v Uherském Hradišti 1998, s. 124–130. Rés. angl. s. 130.
- 1834**
Mesároš, Oldřich: Vývoj zbrojního průmyslu v Československu v letech 1945–1992. AOP 4, 1996, č. 3, s. 201–216.
- 1835**
Michnovič, Imrich: Východoslovenské poľnohospodárstvo v povojnovom období (1945–1948). In: Zemědělství na rozcestí 1945–1948. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 22.–23. 9. 1998. Uherské Hradiště, Slováké muzeum v Uherském Hradišti 1998, s. 179–184. Rés. angl. s. 184.
- 1836**
Pernes, Jiří: Snahy o překonání politicko-hospodářské krize v Československu v roce 1953. B., Prius 2000. 70 s. (= Krize komunistického systému v Československu 1953–1957. Sv. 1.)
- 1837**
Průcha, Václav: Hospodářská politika a vývoj československého hospodářství v období od roku 1960 do 21. srpna 1968. AOP 4, 1996, č. 3, s. 107–149, tab.
- 1838**
Průcha, Václav: Zmírňování rozdílů v ekonomické úrovni mezi Slovenskem a českými zeměmi v letech 1948–1967. Česko-slovenská historická ročenka 1998, s. 171–179. Rés. angl. s. 179.
- 1839**
Rozsypal, Kurt: Vývoj plánovitého řízení v netržních podmínkách v letech 1953–1964. (Paměti). P., Vysoká škola ekonomická 1999. 96 s. (= Studie z hospodářských dějin 11.)
- 1840**
Řehák, Stanislav: The Moravian-Slovak Borderlands: some new features following the division of Czechoslovakia. Moravian Geographical Reports 6, 1998, č. 1, s. 14–17.
- 1841**
Sborník právních a ostatních předpisů k provádění pozemkových reforem po roce 1945. [Výběr a uspořádání]: Pšeničková, Jana. P., Státní ústřední archiv v Praze 1998. 203 s.
- 1842**
Skodlarski, Janusz: Polsko-československé hospodářské vztahy v letech 1945–1949. AOP 6, 1998, č. 5, s. 87–100. Rés. angl. s. 100.
- 1843**
Srb, Vladimír – Andrlé, Alois: Industrializace a deagrarizace Československa 1950–1991 podle okresů. DEM 41, 1999, č. 1, s. 6–23. Rés. angl. s. 23.
- 1844**
Sulc, Zdislav: Československé hospodářství v podmínkách centrálního plánování. Vývoj chtěný a skutečný. AOP 4, 1996, č. 3, s. 151–187.

- 1845**
Šulc, Zdislav: Psáno inkognito. Doba v zrcadle samizdatu (1968–1989). P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2000. 288 s. (= Svědectví o době a lidech. Sv. 7.)
- 1846**
Šulc, Zdislav: Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945–1995. P., Národohospodářský ústav Josefa Hlávky 1996. 118 s. Rés. angl. (= Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky 3/1996.)
- 1847**
Turek, Otakar: Plánované hospodářství. In: Proč jsme v listopadu vyšli do ulic. B., Doplněk 1999, s. 53–75.
- 1848**
Václavů, Antonín: Ke sporům o zemědělské družstevnictví a kolektivizaci v Československu. [Z pozůstalosti vybral, k vyd. přípr. a úvod napsal]: Jech, Karel. P., Vysoká škola ekonomická 1999. 81 s. (= Studie z hospodářských dějin 10.)
- 1849**
Zdycha, Pavel: Naše lesnictvo 1945–1948. In: Zemědělství na rozcestí 1945–1948. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 22.–23. 9. 1998. Uherské Hradiště, Slováké muzeum v Uherském Hradišti 1998, s. 152–157. Rés. angl. s. 157.
- 1850**
Zelenka, Vojtěch: Vývoj lidového peněžnictví v letech 1945–1952. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1996. 122 s., příl. (= Studijní materiály výzkumného projektu Československo 1945–1967. Sv. 10.) [Diplomová práce]
- 1851**
Zemědělské družstevnictví. Kolektivizace zemědělství – Vznik JZD 1950. [Přípr.]: Pšeničková, Jana. P., SÚA 1998, 219 s. (= Edice dokumentů z fondů Státního ústředního archivu v Praze.)
- 1852**
Zemědělské družstevnictví. Kolektivizace zemědělství – Vznik JZD 1951. [Přípr.]: Pšeničková, Jana. P., Státní ústřední archiv 1999. 246 s. (= Edice dokumentů z fondů Státního ústředního archivu v Praze.)
- 1853**
Zemědělské družstevnictví. Kolektivizace zemědělství – Vznik JZD. 1952. [Připravila]: Pšeničková, Jana. P., Státní ústřední archiv 2000. 322 s. (= Edice dokumentů z fondů Státního ústředního archivu v Praze.)
Srov. též č.: 321, 1366, 1495, 1563, 1580, 1675, 1679, 1691, 1781

Dějiny vědy a kultury

- 1854**
Havránek, Jan: Kontakty s vědou východního bloku a první styk se západem. In: Věda v Československu v letech 1953–1963. Sborník z konference (Praha, 23.–24. listopadu 1999). P., Arenga 2000, s. 25–33.
- 1855**
Chalupecký, Jindřich: Tíha doby. Stati o časových souvislostech a situacích kultury 1968–1988. [Ed.]: Hauková, Jana – Červenka, Miroslav. Olomouc, Votobia 1997. 180 s. (= Velká řada 27.)
- 1856**
Kamencová, Lýdia: Rozvoj spoločenských vied na Slovensku v rokoch 1953–1963 v materiáloch Ústredného archívu SAV. In: Věda v Československu v letech 1953–1963. Sborník z konference (Praha, 23.–24. listopadu 1999). P., Arenga 2000, s. 323–327.
- 1857**
Kamencová, Lýdia: Slovenská akadémia vied a umení a jej vedecké programy. In: Věda v Československu v letech 1945–1953. Sborník z konference. (Praha, 18.–19. 11. 1998). P., Karolinum 1999, s. 199–204.
- 1858**
Kusák, Alexej: Kultura a politika v Československu 1945–1956. P., Torst 1998. 663 s., il. (= Malá rada kritického myšlení.)
- 1859**
Liehm, A[ntonín] J.: Osudy československé kultury. In: Proč jsme v listopadu vyšli do ulic. B., Doplněk 1999, s. 97–111.
Srov. též č.: 22, 95, 96, 105, 116, 150, 1722

Dějiny historických věd

- 1860**
Kostlán, Antonín: Ke změnám v institucionálním zázemí historické vědy 1945–1953. In: Věda v Československu v letech 1945–1953. Sborník z konference. (Praha, 18.–19. 11. 1998). P., Karolinum 1999, s. 425–430.
- 1861**
Mlynárik, Ján [Danubius]: Čeští a slovenští disidenti a německá otázka v letech 1969–1989. SE 14, 1998, č. 82, s. 118–126.
Srov. též č.: 4, 7, 11, 16, 18, 23–23, 34, 46, 303, 351, 1087, 1236

Dějiny společenských věd

1862

Berka, Karel: Vývoj logiky v ČSR v letech 1945–1953. In: Věda v Československu v letech 1945–1953. Sborník z konference (Praha, 18.–19. 11. 1998). P., Karolinum 1999, s. 499–505.

1863

Goněc, Vladimír: Postavení práva, problémy spravedlnosti, decentralizace, samosprávy a federalismu. Česko-slovenská historická ročenka 1996, s. 155–169. Rés. něm.

1864

Mathauser, Zdeněk: Slovanství jako přesah. In: K úloze Slovanů v historii a současnosti. Kolokvium u příležitosti 150. výročí Slovanského sjezdu v Praze. P., Česká koordináční rada Společnosti přátel národů východu 1998, s. 18–20. Rés. angl. s. 64–65, rus. s. 67–68.

Srov. též č.: 1644

Dějiny umění a hmotné kultury

1865

Celko, Vojtech: Kultura v letech 1960–1967 viděná z pohledu literárních časopisů, zejména kulturního života. In: Česko-slovenské vztahy. Slovensko-české vztahy. Liberecký seminář 1998, 1999. Liberec, Technická univerzita 2000, s. 151–158. Rés. angl. s. 158.

1866

Drug, Štefan: Slovenská a česká kultura 1948–1959. In: Česko-slovenské vztahy. Slovensko-české vztahy. Liberecký seminář 1998, 1999. Liberec, Technická univerzita 2000, s. 139–150. Rés. něm. s. 149–150.

1867

Dufek, Antonín: Společnost před objektivem. Československá dokumentární fotografie 60.–80. let. UaŘ 42, 2000, č. 4, s. 24–36. Rés. angl. s. 79.

1868

Hoppe, Jiří: Normalizace a československá kinematografie. [Dokumenty z archivu ÚV KSČ z let 1970, 1971]. Illuminace 9, 1997, č. 1, s. 157–201.

1869

Jablonický, Viliam: Slovenský filmový exil. Film a doba 42, 1996, č. 1–2, s. 34–38.

1870

Kaduch, Miroslav: Česká a slovenská elektroakustická hudba 1964–1994. Skladatelé, programátoři, technici, muzikologové, hudební kritici, publicisté. Osobní slovník. 2. vyd. Ostrava, Miroslav Kaduch 1996. 222 s., noty, grafy.

1871

Klimeš, Ivan: Za vizí centrálního řízení filmové tvorby. (Úvod k edici). Illuminace 12, 2000, č. 4, s. 135–139.

1872

Knapik, Jiří: Filmová aféra L.P. 1949. Illuminace 12, 2000, č. 4, s. 97–120. Rés. angl. s. 120.

1873

Kulturní rada ÚV KSČ o filmové dramaturgii 1948–1949. Illuminace 12, 2000, č. 4, s. 140–165.

1874

Marcelli, Miroslav: Dialektika filmu, dialektický film. Dvoj pohled. Illuminace 12, 2000, č. 4, s. 167–169.

1875

Michl, Jan: Dva různé osudy? Užité umění a design v Československu. UaŘ 39, 1998, č. 2, s. 70–74. Rés. angl. s. 80.

Srov. též č.: 360–364

Dějiny literatury, jazyka a knihy

1876

Česká a slovenská literatura dnes. P.–Opava, Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, Slezská univerzita 1997. 169 s. [Bezručova Opava 39., 1996]

1877

Drug, Štefan: Drevená dedina najpopulárnejšie čítanie 50. rokov. In: Populární literatura v české a slovenské kultuře po roce 1945. P., Ústav pro českou literaturu AV ČR 1998, s. 76–83.

1878

Charous, Emil: Druhý domov: deset kapitol na téma Praha a slovenská literatura. P., Trilabit 1998. 111 s., obr. příl.

1879

Patera, Ludvík: Vymaňování slovenské literatury ze socialistického realismu v letech 1948–1956. In: Přednášky z 40. běhu LŠSS [Letní školy slovanských studií]. P., Univerzita Karlova 1997, s. 74–87.

1880

Patera, Ludvík: Vývojový rytmus slovenského básnictví v letech 1945–1948. In: Přednášky z 39. běhu LŠSS [Letní školy slovanských studií]. P., Univerzita Karlova 1997, s. 123–133.

1881

Přehledné dějiny literatury. Sv. 3. Dějiny české a světové literatury od roku 1945 do současnosti. [Red.]. Soldán, Ladislav. P., SPN 1997. 303 s. Zpr.: Pešta Pavel, VVM 51. 1999, č. 2, s. 216–217.

1882

Zajac, Peter: Mináčova novela Na rozhraní ako populárna literatúra. In: Populární literatura v české a slovenské kultuře po roce 1945. P., Ústav pro českou literaturu AV ČR 1998, s. 68–70.

1883

Zand, Gertraude: Lunenie jako slovenské snění: Ivan Kadlečík, Ludvík Vaculík a česko-slovenské literární vztahy. In: Brněnská slovakistika a česko-slovenské vztahy. B., Masarykova univ. 1998, s. 142–153.

1884

Žemberová, Viera: Noetika a poetika v próze Petra Pišťanka. In: Populární literatura v české a slovenské kultuře po roce 1945. P., Ústav pro českou literaturu AV ČR 1998, s. 71–75.

Srov. též č.: 115, 298

Dějiny věd o etnických oblastech

1885

Gálik, Marián – Celnarová, Xénia: Personal Notes on Some Slovak Alumni of Oriental Studies at the Charles University. AO 66, 1998, č. 1, s. 38–46.

1886

Pospišil, Ivo: Brněnské slovakistice na cestu. In: Brněnská slovakistika a česko-slovenské vztahy. B., Masarykova univ. 1998, s. 6–7.

1887

Pospišil, Ivo: Současná česká slavistika na křižovatce. Slavia 69, 2000, č. 1, s. 1–8.

1888

Tomčík, Miloš – Chmel, Rudolf: Literárněvědná slovakistika na FF UK v Praze po roce 1945. In: Příspěvky k dějinám slovakistiky na FF UK. P., Filozofická fakulta UK 1998, s. 91–100.

Srov. též č.: 92, 117, 120

Dějiny školství a pedagogiky

1889

Gabzdilová, Soňa: Školská politika štátnych orgánov vo vzťahu k etnickým menšinám na Slovensku v rokoch 1944–1948. SISB 96, 1998, č. 3, s. 161–170. Rés. angl. s. 170.

1890

Havránek, Jan: Stav a proměny vysokých škol 1945–53. In: Věda v Československu v letech 1945–1953. Sborník z konference. (Praha, 18.–19. 11. 1998). P., Karolinum 1999, s. 15–19.

1891

Mikovcová, Alena: Poznámky k problémům vědeckovýzkumné činnosti na vysokých školách zemědělských ve vztahu k Česko-slovenské akademii zemědělských věd a Československé akademii věd (1953–1963). In: Věda v Československu v letech 1953–1963. Sborník z konference (Praha, 23.–24. listopadu 1999). P., Arenga 2000, s. 73–87.

1892

Morkes, František: Léta nadějí, iluzí i zklamání. Poznámky k proměnám vysokých škol v letech 1945–1953. In: Věda v Československu v letech 1945–1953. Sborník z konference. (Praha, 18.–19. 11. 1998). P., Karolinum 1999, s. 21–37.

1893

Morkes, František: Změny v postavení a řízení vysokých škol. In: Věda v Československu v letech 1953–1963. Sborník z konference (Praha, 23.–24. listopadu 1999). P., Arenga 2000, s. 53–65.

1894

Votruba, Ladislav: Stavební fakulty v letech 1953–1963. In: Věda v Československu v letech 1953–1963. Sborník z konference (Praha, 23.–24. listopadu 1999). P., Arenga 2000, s. 67–72.

Srov. též č.: 97, 107, 1763

Dějiny sdělovacích prostředků

1895

Bílá místa rozhlasové historie. Příspěvky a svědectví k 60. letům v Československém rozhlasu. P., Sdružení pro rozhlasovou tvorbu 1999. 66 s. Rec.: Celko Vojtech, Soudobé dějiny 7, 2000, č. 3, s. 421.

1896

Bubeník, Vladislav: Vzpomínky na vývoj naší televize v letech 1945 až 1948. *Dějiny vědy a techniky* 6, 1999, s. 25–28.

1897

Cysařová, Jarmila: Československá televize v období zániku komunistického režimu a vítězství demokratické revoluce (1985–1990). P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1999. 65 s. + přílohy. (= Materiály, studie, dokumenty. Sv. 14.)

1898

Cysařová, Jarmila: Fites a moc. První léta Svazu československých filmových a televizních umělců. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1997. 205 s. (= Studijní materiály výzkumného projektu Československo 1945–1967. Sv. 22.)

1899

Cysařová, Jarmila: Televize a moc 1953–1967. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1996. 87 s. + příl. (= Studijní materiály výzkumného projektu Československo 1945–1967. Sv. 12.)

1900

Cysařová, Jarmila: Televize a totalitní moc 1969–1975. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998. 90 s., příl. (= Materiály, studie, dokumenty. Sv. 10/1998. Výzkumný projekt Česká společnost v období normalizace a revoluce 1969–1989.)

1901

Jeřutová, Eva – Nováková, Jaroslava: Československý rozhlas na cestě k demokracii. Od perestrojky k svobodným volbám. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1999. 89 s. (= Materiály, studie, dokumenty. Sv. 15.)

1902

Jeřutová, Eva – Nováková, Jaroslava: Normalizace v Československém rozhlasu. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1997. 142 s. (= Materiály, studie, dokumenty. Sv. 11/1998. Výzkumný projekt Česká společnost v období normalizace a revoluce 1969–1989.)

1903

Kroupa, Vladimír: Vzpomínky na začátky a další vývoj televizních kamer v Československu. *Dějiny vědy a techniky* 6, 1999, s. 69–75.

1904

Krumphanzl, Aleš: Přínos Výzkumného ústavu rozhlasu a televize (VÚRT) k rozvoji studiové techniky Československého rozhlasu. *Dějiny vědy a techniky* 6, 1999, s. 19–21.

1905

Křížek, František: K počátkům televizního vysílání v Československu. *Soudobé dějiny* 6, 1999, č. 4, s. 479–487. Rés. angl. s. 665–666.

1906

Křížek, František: Příspěvek k historii vzniku televize v Československu. *Dějiny vědy a techniky* 6, 1999, s. 37–47.

1907

Malý, Jan: Moje vzpomínky na začátky televize. *Dějiny vědy a techniky* 6, 1999, s. 99–105.

1908

Pazderák, Jiří: Jak jsme prožívali historii čs. televize a zvláště barevné televize. *Dějiny vědy a techniky* 6, 1999, s. 147–157.

1909

Stahl, Petr: Vývoj televizního vysílání na Slovensku. *Dějiny vědy a techniky* 6, 1999, s. 95–97.

1910

Suchý, Ota: Vzpomínky na budování televize v letech 1951–1954. *Dějiny vědy a techniky* 6, 1999, s. 91–93.

1911

Šitler, Jiří: Cenzura v předlistopadovém Československu. *DaS* 20, 1998, č. 6, s. 33–38.

1912

Türk, František: Zkoušky barevného televizního vysílání v Československu. *Dějiny vědy a techniky* 6, 1999, s. 165–167.

Dějiny exaktních a přírodních věd, životní prostředí, ekologie

1913

Frič, Pavol: Postoje obyvatel ČR a SR k problému životního prostředí. *SocČ* 32, 1996, č. 3, s. 353–360. Rés. angl.

1914

Grygar, Jiří: Čtyřicet let rozvoje astronomie (1959–1999). Úpice, 1999. 45 s. Rec.: Smolka Josef, *DVT* 33, 2000, č. 4, s. 212–213.

1915

Hadrabová, Alena: Nejdůležitější nástroje řízení ochrany životního prostředí v Československu v letech 1945–1989. *AOP* 6, 1998, č. 5, s. 147–176. Rés. angl. s. 175–176.

1916

Jindra, Jiří: Pokus o ideologizaci československé chemie v letech 1948–1953. In: *Věda v Československu v letech 1945–1953. Sborník z konference.* (Praha, 18.–19. 11. 1998). P., Karolinum 1999, s. 477–485.

1917

Jindra, Jiří: Přírodní vědy a KSČ. In: *Věda v Československu v letech 1953–1963. Sborník z konference* (Praha, 23.–24. listopadu 1999). P., Arenga 2000, s. 487–499.

1918

Marčeková, Alexandra: Z historie organizovania slovenských chemikov. In: *Věda v Československu v letech 1953–1963. Sborník z konference* (Praha, 23.–24. listopadu 1999). P., Arenga 2000, s. 231–235.

1919

Mlynárik, Ján: Ekológia po slovensky. Otázky životného prostredia na Slovensku (1948–1988). P., Danubius 1994. 200 s. (= Knižnica Zväzu Slovákov v ČR. Séria spoločenskovedná a publicistická. Zv. 1.) Zpr.: Vaněk Miroslav, *Soudobé dějiny* 4, 1997, č. 3–4, s. 571–572.

1920

Šolc, Martin: Dvoji tvář československých věd o vesmíru: Na rozhraní mezi ideologií z východu a emigraci na západ. In: *Věda v Československu v letech 1953–1963. Sborník z konference* (Praha, 23.–24. listopadu 1999). P., Arenga 2000, s. 209–219.

1921

Vaněk, Miroslav: Nedalo se tady dýchat. Ekologie v Českých zemích v letech 1968 až 1989. P., Maxdorf 1996. 170 s. (= *Historia nova* 9.)

1922

Vaněk, Miroslav: Porobení přírody. In: *Proč jsme v listopadu vyšli do ulic. B., Doplněk* 1999, s. 133–154.

Srov. též č.: 113, 128

Dějiny zdravotnictví

1923

Helbich, Jan: Half a century with scientific medical information in Czechoslovakia. *SL* 97, 1996, č. 3, s. 397–405. Rés. angl. s. 397, rés. čes. s. 397.

1924

Nikliček, Ladislav: Likvidace Ústřední jednoty československých lékařů a lékařských komor v letech 1945–1950. *AUC HUCP* 35, 1995 [vyd. 1996], č. 1–2, s. 99–120. Rés. něm. s. 120.

Dějiny techniky

1925

Cvetkovský, Jiří: Výzkum v čs. slaboproudém elektrotechnickém průmyslu v letech 1946–1989. *DVT* 33, 2000, č. 1, s. 47–53. Rés. angl. s. 53.

Srov. též č.: 1823, 1904, 1907, 1908, 1910, 1912

Dějiny tělovýchovy a sportu

1926

Havel, Jaroslav: Tělovýchova ve vývoji dětské a mládežnické organizace – část I. – do r. 1948. In: *Historie tělesné kultury a sportu. Sborník studií. Díl I. P., Národní muzeum* 1996, s. 70–83.

1927

Jenšík, Miloslav: První mistři světa. Pravdivá zpráva o zlaté partě ze Štvanice [1947]. P., Olympia 1997. 135 s.

1928

Kašpar, Jiří: Stručný přehled vývoje tělovýchovné a sportovní činnosti v rezortu ministerstva vnitra 1945–1989. In: *Historie tělesné kultury a sportu. Sborník studií. Díl I. P., Národní muzeum* 1996, s. 45–62.

1929

Merhautová, Jarmila: Tvorba vědeckého základu československého tělovýchovného hnutí v letech 1945–1989. In: *Historie tělesné kultury a sportu. Sborník studií. Díl I. P., Národní muzeum* 1996, s. 63–69.

1930

Roček, Antonín: Geneze postojů vedení Československé obce sokolské v procesu sjednocování čs. tělovýchovy 1945–1948. In: *Historie tělesné kultury a sportu. Sborník studií. Díl I. P., Národní muzeum* 1996, s. 84–94.

1931

Valenta, Josef: Několik faktů o masových rekreačních formách tělovýchovy – sportu pro všechny v období 1945–1995. In: *Historie tělesné kultury a sportu. Sborník studií. Díl I. P., Národní muzeum* 1996, s. 25–44, tab.

Srov. též č.: 89, 1550

SLOVENSKO OD ROKU 1993

Politické dějiny

1932

Barány, Eduard: Odkaz československé státnosti pre Slovensko. In: Státnost česká a československá – tradice a kontinuita. P., Univerzita Karlova – Karolinum 1999, s. 181–184. Rés. angl. s. 256–257.

1933

Dauderstädt, Michael: Středovýchodní Evropa na cestě z postkomunistického tunelu do evropské mlhy. MezVzt 1996, č. 4, s. 5–19.

1934

Dobrovolný, Marek: Mečiar. P., JPM TISK 1999. 86 s.

1935

Duleba, Alexander: Slovenská východná politika: Kyjev v hlbokom tieni Moskvy. Mezinárodní politika 21, 1997, č. 4, s. 14–16.

1936

Duleba, Alexander: Slovenská zahraničná politika – bilancia šiestich rokov a perspektivy zmeny. MezVzt 1999, č. 1, s. 36–54.

1937

Duleba, Alexander: Slovensko-ruské hospodárske vzťahy – viac otázok ako odpovedí (obchodné problémy, vízie, suroviny a záujmy). MezVzt 1997, č. 2, s. 31–50.

1938

Enriquez, Carmen González: Volební chování ve střední a východní Evropě. Politologická revue 1996, č. 1, s. 50–69. Rés. angl.

1939

Hamžik, Pavol: Regionálna spolupráca úzko súvisí s úrovňou susedských vzťahov. Mezinárodní politika 21, 1997, č. 7, s. 7–9.

1940

Korbelářová, Irena – Žáček, Rudolf: K hraničním problémům moravsko-slovenským po rozdělení Československa (na příkladu rekreační osady Na Kasárně v blízkosti Velkých Karlovic). SISb 94, 1996, č. 3, s. 221–228. Rés. něm.

1941

Krejčí, Oskar: Geopolitika středoevropského prostoru. Horizonty zahraniční politiky České republiky a Slovenské republiky. P., Ekopress 2000. 318 s., mp.

1942

Kuča, Karel: Nové územněsprávní členění Slovenska v historické retrospektivě. MaVP 36/106, 1998, č. 4, s. 220–227. Rés. něm. s. 227.

1943

Kusý, Miroslav: Slovensko '97. Mezinárodní politika 21, 1997, č. 7, s. 4–7.

1944

Lang, Kai-Olaf: O významu Slovenska pro polskou zahraniční politiku. Mezinárodní politika 21, 1997, č. 7, s. 14–15.

1945

Leška, Vladimír: Mezinárodní postavení Slovenska a jeho bezpečnostní situace. MezVzt 1999, č. 1, s. 55–67.

1946

Lupták, Milan: Ekonomické programy slovenských parlamentních politických stran. Základní vývojové tendence a praktická realizace. AOP 4, 1996, č. 3, s. 259–266.

1947

Malíková, Ludmila: Reforma miestnej verejnej správy na Slovensku, problémy a perspektivy. Politologická revue 1997, č. 1, s. 42–58. Rés. angl.

1948

Malová, Darina: Neľahká inštitucionalizácia parlamentnej demokracie na Slovensku. Politologická revue 4, 1998, č. 1, s. 43–59. Rés. angl.

1949

Mesežnikov, Grigorij: Výskumy verejnej mienky a činnosť politických strán na Slovensku. Politologická revue 6, 2000, č. 1, s. 102–107.

1950

Mesežnikov, Grigorij: Vývoj stranického systému na Slovensku. Politologická revue 1996, č. 1, s. 27–49. Rés. angl.

1951

Nikodým, Dušan: Kontinuita a samostatné republiky. In: Státnost česká a československá – tradice a kontinuita. P., Univerzita Karlova – Karolinum 1999, s. 185–191. Rés. angl. s. 257.

1952

Pekník, Miroslav: Formovanie politickej scény na Slovensku pred parlamentnými voľbami v roku 1994. In: Česko-slovenské vzťahy. Slovensko-české vzťahy. Liberecký seminář 1998, 1999. Liberec, Technická univerzita 2000, s. 159–171. Rés. něm. s. 171.

1953

Pithart, Petr: Slovensko má stále ještě šanci stát se politickým národem. Mezinárodní politika 21, 1997, č. 7, s. 9–11.

1954

Samson, Ivo: Deklamativnosť, deklarativnosť a reálnopolitická rovina v súčasnej slovenskej integračnej politike. MezVzt 1996, č. 3, s. 30–39.

1955

Slovensko mezi předčasnými voľbami (1994) zmařeným referendem (1997). (Pokračování chronologie politického vývoje SR). Mezinárodní politika 21, 1997, č. 7, s. 16–21.

1956

Staňkovský, Jan: Slovensko z rakouského pohledu. Mezinárodní politika 21, 1997, č. 7, s. 11–13.

1957

Zavacká, Katarína: Otázka suverenity v integrujúcej sa Európe. In: Českoslovenství součást evropanství. B., Konvoj 1996, s. 36–39.

Srov. též č.: 991, 1544, 1644, 1647, 1710, 1987

Dějiny vojenství

1958

Kmec, Vladimír: Vzťahy mezi ČR a SR vo vojenskej oblasti. Mezinárodní politika 21, 1997, č. 4, s. 15–16.

Dějiny náboženství, církevní památky

1959

Kútny, Ivan: Náboženská sloboda a národná identita. Význam náboženskej slobody vo vzdelávaní v perspektive európskej dimenzie s prihliadnutím na jej koncept v učení magisteria Jána Pavla II. In: Evropanství a národní identita. B., Masarykova univerzita 2000, s. 91–103. Rés. angl. s. 102–103.

Srov. též č.: 853, 1644, 1710, 1971, 1976

Dějiny společnosti

1960

Slovensko 1995. Súhrnná správa o stave spoločnosti. [Ed.]: Bútora, Martin – Hunčík, Péter Br., Nadácia Sándora Máraiho ve spolupráci s vydavateľstvom NAP Kiadó 1996. 308 s. + 125 tab. Rec.: Leška Vladimír, Komplexní pohled na Slovensko po třech letech samostatnosti. MezVzt 1997, č. 2, s. 80–88.

Dějiny osídlení, migrace

1961

Divičanová, Anna: Slovenské inštitúcie v Maďarsku po roku 1989. SISb 95, 1997, č. 1–2, s. 16–19. Rés. angl.

1962

Haluková, Jana: Slovenské spolky v ČR a jejich význam pro slovenskou národnostní menšinu. In: Národnostní menšiny a jejich sociální pozice ve střední Evropě. National minorities and their social positions in Central Europe. Opava, Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě 1999, s. 184–187. Rés. angl. s. 287.

1963

Hernová, Šárka: Demografická skladba polské a slovenské menšiny. Regionální revue. Časopis pro společenské vědy 1996, č. 2, s. 31–40.

1964

Hernová, Šárka: Sociální a kulturní diferenciacie Slováků v České republice. Regionální revue. Časopis pro společenské vědy 1996, č. 1, s. 31–41.

1965

Chlebnický, Ján: Sociálne zázemie žiakov slovenských škôl a ich uplatnenie sa v spoločenstve Maďarska. In: Národnostní menšiny a jejich sociální pozice ve střední Evropě. National minorities and their social positions in Central Europe. Opava, Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě 1999, s. 188–191. Rés. angl. s. 287.

1966

Skalský, Vladimír – Vokušová, Nad'a: Nový legislatívny rámec pre migráciu medzi ČR a SR. In: Národnostní menšiny a jejich sociální pozice ve střední Evropě. National minorities and their social positions in Central Europe. Opava, Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opavě 1999, s. 180–183. Rés. něm. s. 286–287.

1967

Srb, Vladimír: Stěhování mezi Českou a Slovenskou republikou 1993–1997. Dem 42, 2000, č. 2, s. 146.

1968

Szaló, Csaba: „Národnostní“ politika v Maďarsku: realita a vize samosprávy menšin. In: Národnostní politika v postkomunistických zemích. B., Masarykova univerzita 2000, s. 172–187.

1969

Šrajgerová, Oľga: K súčasnému postaveniu Slovákov v Českej republike ako národnostnej menšiny. SISb 94, 1996, č. 3, s. 236–245. Rés. angl. s. 245.

Srov. též č.: 862, 1751

Dějiny národů a národností, vztahy mezi národnostmi

1970

Andráš, Milan: Súčasný stav Rusínov na Slovensku. In: Střední Evropa a Podkarpatská Rus. Sbornik z konference Střední Evropa a Podkarpatská Rus. P., Česká expedice 1997, s. 95–97.

1971

Čáslavka, Jan – Timkovič, Jozef V.: Rusíni a gréckokatolícka Cirkev v minulosti a súčasnosti. In: Vznik ČSR a Podkarpatská Rus. (Sbornik z mezinárodní konference v Praze). P., Česká expedice 1999, s. 112–118.

1972

Jurová, Anna: Rómovia na Slovensku v 90. rokoch. Politika štátu v nových politickospoločenských pomeroch a rómska politická scéna v jej kontexte. In: K problémům minorit. P., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1999, s. 105–116.

1973

Karászová, Natália Andrea: Z legálnych deviácií. In: Evropanství a národní identita. B., Masarykova univerzita 2000, s. 111–116. Rés. angl. s. 116.

1974

Krmó, Svetozár: Európska integrácia, identita a národné ctenie. In: Evropanství a národní identita. B., Masarykova univerzita 2000, s. 145–149. Rés. angl. s. 149.

1975

Kusý, Miroslav: Maďarská menšina na Slovensku v podmienkach slovenského národného štátu. MezVzt 1996, č. 3, s. 40–48.

1976

Kužel, Stanislav: Hranice obce jako rozhraní pro interpretaci konfesního střetu i „národnostní“ aktivity. ČL 86, 1999, č. 2, s. 133–146. Rés. angl. s. 146. [Dis.]: Mušínska Alexander, ČL 86, 1999, č. 3, s. 271–272.

1977

Latko, Ivan: Společnost české kultury v Užhorodu. In: Střední Evropa a Podkarpatská Rus. Sbornik z konference Střední Evropa a Podkarpatská Rus. P., Česká expedice 1997, s. 85–86.

1978

Lieskovský, Peter: Rómovia v Európe: nový národ ako politikum. (Problém a jeho možné riešenie). In: Evropanství a národní identita. B., Masarykova univerzita 2000, s. 134–144. Rés. angl. s. 144.

1979

Loran, Tibor: The Political-social Position of the Roma National Minority in Slovakia. = Politicko-spoločenské postavenie rómskej národnostnej menšiny na Slovensku. In: The Roma and the Europe. = Romové a Evropa. Conference Proceedings. P., Institute of International Relations 1998, s. 63–67, 246–250.

1980

Magocsi, Paul Robert: Zrodil sa nový slovanský jazyk. Slavia 65, 1996, č. 1–2, s. 225–227.

1981

Oborný, Josef: Peripetie národov v demokracii. In: Evropanství a národní identita. B., Masarykova univerzita 2000, s. 103–111. Rés. angl. s. 111.

1982

Olejník, Milan: Postavenie maďarskej národnostnej menšiny na Slovensku v kontexte vývoja maďarsko-slovenských vzťahov po roku 1989. SISb 95, 1997, č. 1–2, s. 121–126. Rés. angl.

1983

Slováci v Českej republike. Br., Dom zahraničných Slovákov 1999. 156 s. Rec.: -O.Š.-, SISb 98, 2000, č. 1–2, s. 155–156.

1984

Šlosiar, Ján: Tolerancia a komunikácia v bariérach nacionalizmu. In: Evropanství a národní identita. B., Masarykova univerzita 2000, s. 73–81. Rés. angl. s. 81.

1986

Vaňo, Boris: Obyvateľstvo českej národnosti na Slovensku. Dem 41, 1999, č. 3, s. 238–243.

1987

Vašečka, Imrich: Národnostná politika v Českej a Slovenskej republike. In: Národnostní politika v postkomunistických zemích. B., Masarykova univerzita 2000, s. 127–142.

Srov. též č.: 233, 351, 887, 889, 1791, 1805

Dějiny hospodářství

1988

Nikolski, Viktor: Základní ukazatele ekonomického vývoje zemí Visegrádské skupiny. Mezinárodní politika 20, 1996, č. 7, s. 15–17.

1989

Příkryl, Zdeněk: Česká a slovenská ekonomika 1989–1997. In: Českoslovenství – středoevropanství – evropanství. Uvahy, svědectví a fakta. B., Konvoj 1998, s. 480–482.

1990

Zmena hospodárskeho systému. Skúsenosti na Slovensku. [Z něm. přel.]: Pacurar, Viera. P., Nadace K. Adenauera 1996 78 s. (= Stredoeurópe perspektivy. 2.)

Srov. též č.: 1818, 1840

Dějiny vědy a kultury**Dějiny historických věd**

1991

A Guide to historiography in Slovakia. [Sest.]: Mannová, Elena – Daniel, David Paul. Br., Historický ústav SAV 1995. 209 s. Rec.: Sedliaková Alžbeta, Aktuálna príručka slovenskej historiografie. Soudobé dějiny 3, 1996, č. 1, s. 131–133.

Srov. též č.: 13, 18, 24, 27, 41, 42, 121, 351

Dějiny společenských věd

1992

Briška, František: Komunikácia ako forma hľadania ľudskej identity. In: Evropanství a národní identita. B., Masarykova univerzita 2000, s. 58–66. Rés. angl. s. 66.

1993

Diatka, Cyril: Európska myšlienková tradícia a súčasnosť. In: Evropanství a národní identita. B., Masarykova univerzita 2000, s. 67–73. Rés. angl. s. 73.

Srov. též č.: 36

Dějiny literatury, jazyka a knihy

1994

Běličová, Helena: Konfrontace češtiny a slovenštiny na pozadí spisovných jazyků slovanských. In: Přednášky z 41. běhu LSSS [Letní školy slovanských studií]. P., Univerzita Karlova 1998, s. 5–16.

1995

Stanislavová, Zuzana: K problému triviálnosti v slovenskej próze pre deti a mládež 90. rokov. In: Populární literatura v české a slovenské kultuře po roce 1945. P., Ústav pro českou literaturu AV ČR 1998, s. 130–133.

1996

Stanislavová, Zuzana: K vzťahom českej a slovenskej literatúry pre deti a mládež v 90. rokoch. In: Brněnská slovákistika a česko-slovenské vztahy. B., Masarykova univ. 1998, s. 120–125.

1997

Žanberová, Viera: České a slovenské literárne vzťahy v 90. rokoch: (Poznámky o súčasnosti). In: Brněnská slovákistika a česko-slovenské vztahy. B., Masarykova univ. 1998, s. 100–108.

Srov. též č.: 397, 913, 1884

Dějiny věd o etnických oblastech

1998

Měšťan, Antonín: Jak dál ve slovákistice v České republice. In: Brněnská slovákistika a česko-slovenské vztahy. B., Masarykova univ. 1998, s. 17–20.

Srov. též č.: 102

Autorský rejstřík

A

-A.P.-, 327, 328
 -aba-, 427, 428, 433
 Abelovský Ján, 702
 Ádám Magda, 951, 953
 Adamová Karolína, 952
 Addová Gabriela, 457
 Alberty Julius, 226
 Alexander Manfred, 728, 729
 Anděl Rudolf, 127
 Andráš Milan, 1970
 Andrlé Alois, 1843
 Aron Lubomír, 1124
 Arpáš Robert, 954
 Avenarius Alexander, 306

B

-bab-, 1489
 -blk-, 264
 Babička Václav, 780
 Baďura Bohumil, 928
 Baďurík Jozef, 227, 592
 Baďurová Anežka, 430
 Bajcurová Katarína, 702
 Bajer Jan, 377
 Baláž Julius, 65
 Balcar Jaromír, 1293
 Balcar Miroslav, 318
 Bálek Alexej, 890, 1494, 1810, 1811
 Bánesz Ladislav, 455
 Banská Martina, 456
 Baran Ludvík, 452
 Barány Eduard, 1932
 Barnovský Michal, 1242, 1530, 1531, 1639–1643, 1715, 1716, 1737, 1812
 Bárta Josef, 789
 Bartáková Barbora, 1294
 Barteček Ivo, 437, 665, 862, 1184, 1185, 1295
 Bartíková Jarmila, 927
 Bartlová Alena, 638, 730, 731, 955, 956, 1072–1075
 Bartošek Karel, 1724, 1536
 Bartůšek Václav, 598
 Bartuška Václav, 1532
 Barvíková Hana, 109, 316, 1189, 1193
 Bečka Jiří, 426, 586
 Bednář Miloslav, 1371–1377
 Belás L., 649
 Belda Josef, 1592
 Běličová Helena, 1994
 Běloševská Ljubov, 1188
 Beňa Jozef, 1533, 1534

Benčík Antonín, 1684–1686, 1705, 1706
 Benediková Lucia, 457
 Beneš Bohuslav, 128, 129, 263, 321, 409
 Beneš Edvard, 957–959, 1243, 1424, 1765
 Beneš Josef, 1467
 Benetková Vlasta, 1394
 Benetková-Reittererová Vlasta, 1395
 Benkovský-Pivovarová Zoja, 458
 Beňovský Jozef, 717
 Beňušková Zuzana, 853
 Beran Jiří, 95
 Beranová Magdalena, 717
 Berka Karel, 1862
 Bernát Libor, 599
 Bialeková Darina, 496, 512, 528
 Bibó István, 813
 Bielik Miroslav, 838
 Bilek Jiří, 130, 258, 1429, 1597, 1687, 1701
 Bilíková Magda, 1432
 Binová Jiřina, 323
 Bittnerová Dana, 1745
 Bitušíková Alexandra, 1166, 1167
 Blackwood Lee, 1076
 Bláha Inocenc Arnošt, 896
 Blaho Peter, 118, 344
 Bláhová Emilie, 542, 717
 Bláhová Marie, 131
 Bližkovský Bohumír, 960, 1535
 Blodig Vojtěch, 283
 Bobřík Miroslav, 669
 Boček Jaroslav, 1
 Boguszak Jiří, 1644
 Boháč Zdeněk, 854, 1244
 Bóna Martin, 483, 484, 497, 561, 570, 576
 Bonuš František, 400
 Borák Mečislav, 961, 962, 1425, 1426, 1468–1470
 Borovan Václav, 1123
 Bosák Rudolf, 1296
 Botík Ján, 666, 1186
 Brabec Jiří, 1401
 Brádlarová Daniela, 96, 1367
 Brandes Detlef, 260, 1427
 Briška František, 1992
 Brod Petr, 1720
 Broklová Eva, 2–4, 132, 314, 650, 732, 768, 814, 963–966, 1005, 1006, 1024, 1077, 1078, 1198
 Brouček Stanislav, 1187
 Brož Ivan, 815
 Brožek Aleš, 342
 Břach Radko, 967, 1128
 Břeňová Věra, 323, 324, 330–341, 343
 Březinová Gertrúda, 459
 Březinová Helena, 505

Bubeník Vladislav, 1896
 Bubeníková Miluša, 1194
 Budín Viktor, 1245
 Buchler Robert J., 1721
 Burešová Jana, 133, 1179–1181, 1246, 1645, 1813–1816
 Bútora Martin, 1960
 Bystrický Valerián, 968, 969, 1079

C

Cabada Ladislav, 1080
 Caban Peter, 670
 Cach Josef, 1407
 Cambel Samuel, 1081, 1523, 1817
 Celnarová Xénia, 1885
 Cibulka Pavel, 654
 Cigánek František, 1629, 1688
 Císař Čestmír, 816, 1537
 Ciulisová Ingrid, 513
 Connelly John, 97
 Cónová Ilona, 544
 Crhová Marie, 1168, 1169
 Cuhra Jaroslav, 311, 1538–1540, 1617, 1707, 1708, 1715
 Cullyová Marie, 639
 Cvetkovský Jiří, 1925
 Cysařová Jarmila, 1897–1900

Č

Čáni Ladislav, 304
 Čapka František, 244, 445, 980
 Čaplovič Dušan, 514, 555
 Čarnogurský Ján, 1541
 Čársky J., 945
 Čáslavka Jan, 1971
 Čechura Jaroslav, 982
 Čechurová Jana, 982, 1082
 Čejka Eduard, 1471
 Čejka Tomáš, 460
 Čelko Vojtech, 28, 60, 134–136, 1519, 1558, 1561, 1573, 1622, 1865, 1895
 Čelovský Bořivoj, 970, 1542
 Čermák Josef, 863
 Čermák Ladislav, 1158
 Černý Miroslav Kamil, 843
 Červenka Miroslav, 1855
 Červenkova Anna, 1347
 Čilinská Zlata, 498
 Čižmár Ján, 720
 Čižmárová Libuše, 397
 Čižmář Miloš, 461
 Čuma Andrej, 718

D

-D.K.-, 810

-D.T.-, 1540
 Daněk Josef, 1466
 Dangl Vojtech, 595
 Danglová Olga, 401
 Daničková Sylva, 137, 138
 Daniel David P., 593
 Daniel David Paul, 1991
 Danilák Michal, 5, 6
 Danubius, 1861
 Darulová Jolana, 1173
 Dauderstädt Michael, 1933
 Davidová Eva, 1787
 Deák Ladislav, 1199
 Dědek Oldřich, 1818
 Dejmek Jindřich, 7, 264, 278, 739, 816, 967, 971–978, 1026, 1428–1430
 Diatka Cyril, 1993
 Dienstbier Jiří, 1544
 Divičanová Anna, 1961
 Dobeš Jan, 8, 260, 1064, 1589, 1646, 1819
 Dobříková Mária, 1513
 Dobrovolný Marek, 1934
 Dokulil Miloš, 9, 979, 1378
 Doležalová Antonie, 1347
 Domaňský Josef, 10
 Dorovská Dagmar, 936
 Doubek Vratislav, 308
 Doubravová Jarmila, 1722
 Drápala Milan, 1673
 Drašnarová Milada, 325–329
 Dresler Jaroslav, 348
 Drug Štefan, 1866, 1877
 Dubayová Mária, 872
 Dubovický Ivan, 259, 733
 Dubský Ivan, 897
 Dufek Antonín, 1867
 Duleba Alexander, 1935–1937
 Dullová Valéria, 231, 232
 Dumnič Jurij, 1248–1250
 Dunajská Anna, 47
 Dupkala Rudolf, 695, 717
 Ďurčanský Marek, 1433
 Ďurčík Vladimír, 1178
 Durych Václav, 1251
 Dvořák Jiří, 1297, 1766, 1768
 Dvořák Tomáš, 1083
 Dvořáková Hana, 1479
 Dvořáková Vladimíra, 139, 1561
 Dvořáková Zora, 1547

E

-E.H.-, 323
 Ebringer Libor, 942
 Edelsberger Ludvík, 873
 Efmertová Marcela, 721
 Eismann Simon, 907
 Eliáš Michal, 664

Ellinger Jiří, 1619
Enríquez Carmen González, 1938
Essen Andrzej, 983

F

-F.K.-, 265
-Fersl.-, 284
Fabricius Miroslav, 1298
Fák Jiří, 378
Faltus Jozef, 686, 1299
Farkaš Zdeněk, 462
Féder Jozef.sr., 859
Feierabend Ladislav Karel, 1432
Fejlek Vojtěch, 1025
Felcman Ondřej, 1629, 1689, 1690
Ferenčuhová Bohumila, 288, 984–987, 1125, 1200
Ferklová Daša, 726
Fiala Jiří, 717
Fiala Petr, 1647
Fiala Vlastimil, 1602
Fidler Jiří, 783, 784, 1049, 1126, 1127, 1147, 1158, 1515, 1698
Filipský Jan, 928
Finková Dagmar, 785
Firsov Jevgenij, 988
Fischer Thomas Erdmann, 367
Floss Pavel, 898
Folta Jaroslav, 230
Formánek Petr, 79
Formanová Lucie, 345
Forst Vladimír, 48, 717
Francev Vladimír, 1130, 1147, 1514
Franková Libuša, 444
Freiová Michaela, 1548
Fremal Karol, 233, 234, 1498
Frič Pavol, 1913
Frimmová Eva, 613
Frolec Ivo, 297, 321
Fryda František, 846
Fryšček Miloslav Alexej, 786, 787
Furmánek Václav, 463, 464

G

Gabzdilová Soňa, 1201, 1202, 1754, 1755, 1889
Gáfrik Michal, 706
Gáfriková Gizela, 600
Gajdoš Marián, 279, 1801, 1802
Galandauer Jan, 320, 640, 734, 744, 788, 874
Gálik Marián, 1885
Galuška Luděk, 140–142
Gašparíková-Horáková Anna, 989, 999
Gawrecki Dan, 1203
Gažik Peter, 1379
Gebhart Jan, 143, 990, 1434, 1435
Gerloch Aleš, 991

Gímeš Emil, 1549, 1577, 1691, 1776
Gjuričová Adéla, 1576, 1674
Gladrow Anneliese, 707
Glettlarová Monika, 735
Goňcová Marta, 992, 1204
Gončec Vladimír, 278, 895, 993–995, 1252, 1380–1382, 1863
Gracová Blažena, 235, 236
Graus Igor, 562
Grexa Ján, 1550
Gronský Ján, 981, 1545, 1546
Grulich Petr, 1300
Gruntorád Jiří, 345
Grygar Jiří, 1914
Guelton Frédéric, 1128

H

Haas Hans, 1205
Habovštiak Alojz, 506
Habovštiaková Katarína, 708
Hadler Frank, 736
Hadrabová Alena, 1822, 1915
Hahn Eva, 323
Hahn Fred, 1190
Hahnová Eva, 875
Hajduk Andrej, 614
Hájek Jan, 949, 1049, 1301
Hájek Jiří, 816
Hajnalová Eva, 460
Halaga Ondrej R., 709, 710, 1206
Halas František X., 855, 1162
Hallon Ludovít, 1302–1304
Haluka Pavol, 667
Haluková Jana, 1962
Hamada Milan, 615, 616
Hamžik Pavol, 1939
Hanak Walter K., 1253
Hanuliak Milan, 482, 485, 515, 545, 556, 563
Hanuliak Václav, 379, 499, 507, 546, 579
Hanus Josef, 60
Hanzal Josef, 11, 264, 451, 651, 996, 1049, 1370
Hanzelyová Elena, 419
Hanzlík František, 737, 790, 1472, 1551, 1552
Haraksim Ludovít, 1254
Harbul'ová Lúbia, 895, 1194, 1408, 1409
Harna Josef, 12–17, 144, 262, 272, 273, 289–293, 303, 446, 671, 821, 837, 997, 998, 1084–1089, 1207, 1231, 1247, 1269, 1774
Harničár Adrián, 609
Haubelt Josef, 629, 630
Hauková Jana, 1855
Hauner Milan, 970, 1048, 1433, 1436, 1553
Hauptová Zoe, 145, 542, 717
Havel Jaroslav, 1926
Havel Petr, 369, 847
Havlíček Dušan, 1648
Havlik Lubomír E., 523

Havliková Lubomíra, 145, 717
Havránek Bohuslav, 540
Havránek Jan, 799, 804, 1255, 1854, 1890
Hejl František, 539, 929
Helbich Jan, 1923
Herčko Ivan, 610, 1418
Hernová Šárka, 1756–1758, 1776, 1778, 1963, 1964
Heřman Sáva, 1256
Heumos Peter, 1437, 1738
Hladík Pavel, 949
Hlaváček Ivan, 375
Hlušíčková Růžena, 65, 1629
Hoffmann František, 431
Hoffmann Roland J., 1555
Hoiman Petr, 320, 791, 792
Hofmann Gustav, 663, 1349
Holec Roman, 98–102, 146–148, 346, 473, 641, 642, 661, 672, 673, 678, 692, 693, 738, 1090, 1301, 1305
Holeček Josef, 856
Hollý Alojz, 588
Holub Václav, 1658
Holubová Markéta, 282
Holý Jiří, 348
Holzer Jan, 1438
Hon Jan, 1556
Honajzer Jiří, 1649
Hoppe Jiří, 816, 1592, 1868
Horák František, 432–434
Horák Jindřich, 947
Horáková-Gašparíková Anna, 989, 999
Horčáková Václava, 324–328, 329, 347, 353
Horčička Václav, 967
Horecký Ján, 717
Horová Anděla, 702
Horváth Tomáš, 626
Hořec Jaromír, 312, 1243, 1247, 1257, 1269
Hošek Jiří, 591
Hoško Jozef, 486, 516, 580, 581
Hovorka Dušan, 456, 465
Hrabovec Emilia, 1163
Hrabovec Ivan, 103
Hradecká Vladimíra, 149–152, 1650
Hradečný Pavel, 1803
Hradská Katarína, 1485, 1486, 1519
Hraničár Adrián, 590
Hrodek Dominik, 1032
Hronský Marián, 739, 740
Hrubý Karel, 1575, 1658
Hruška Blahoslav, 928
Hruška Marek, 643, 1091
Hrušková Věra, 153
Hrušovská Marta, 864
Hřebejk Jiří, 817, 981
Hřebíčková Šárka, 1651
Hubáček František, 674
Hubert Miroslav, 845

Hubík Stanislav, 154
Hunčík Péter, 1960
Hunka Ján, 379, 380, 508, 577
Hus Miroslav, 793, 846
Husák Ludovít, 465
Hvišč Jozef, 930
Hynek Miloš, 675

CH

Chalupa Vlastislav, 1602
Chalupecký Jindřich, 1855
Charous Emil, 436, 1878
Cheben Ivan, 465, 466
Chlebnický Ján, 1965
Chmel Rudolf, 104, 302, 915, 1888
Cholinský Jan, 155
Chovanec Jan, 393
Chrastil Sylvestr, 1692, 1725
Chrastina Peter, 467
Chropovský Bohuslav, 524
Churaň Milan, 357, 358, 1658
Churý Slavko, 58, 59
Chvojka Ondřej, 509
Chyba Juraj, 238, 239, 722, 1823
Chytka Stanislav V., 1092

I

Illášová Ludmila, 459, 468
Ivaničková Edita, 260, 1557
Ivaščenko Kateřina, 1258

J

-J. H.-, 1343
-J.B.-, 257, 1124, 1598
-J.Dk.-, 278, 816, 1026
-J.F.-, 851, 1123
-J.Geb.-, 272, 273
-J.H.-, 1049
-J.Har.-, 1247, 1269
-J.N.-, 826
-J.Nk.-, 1158, 1442
-J.R.-, 1517
-J.Z.-, 109, 786, 1193
-java-, 266, 786
-JB-, 659
-jkř-, 1029
-JLn-, 328, 1616, 1699
Jablonický Jozef, 1558, 1693
Jablonický Viliam, 1869
Jakobson Roman, 540
Jakubec Ivan, 1306–1316, 1347, 1824
Jakubíková Kornélia, 402
Janák Dušan, 1559
Janák Jan, 265–268, 1000, 1301, 1349, 1776
Janát Bohumír, 1383

Janata Michal, 1064
 Jančík Drahomír, 1093, 1317–1321, 1347, 1825–1827
 Janišová Milena, 1554
 Jankovič Vendelín, 322
 Janoš Jiří, 948
 Janouch František, 1667
 Janouch Roman, 818
 Jaňovková Renáta, 1094
 Janýr Přemysl, 1652
 Janyšková Ilona, 717
 Jaroš Oldřich, 1615
 Jarý Vladimír, 427–429
 Jaške Josef A., 1474
 Jedlánek František, 1694
 Jedlička Jan, 1439
 Jech Karel, 1431, 1440, 1829, 1848
 Jelínek Milan, 910, 1402
 Jenšík Miloslav, 1927
 Jeřábek Miroslav, 266, 267
 Ješina Čestmír, 1658
 Ješutová Eva, 1901, 1902
 Jindra Jiří, 1916, 1917
 Jindra Zdeněk, 319, 1365
 Jiránek Tomáš, 687, 1322–1324
 Jirásek Jiří, 1049
 Jirásek Zdeněk, 240, 1560, 1561, 1589, 1828
 Jirásková Marie, 1712
 Jiroušková Marta, 237
 Johanides Josef, 430
 John Ctirad, 942
 John Miloslav, 644, 1129
 Judák Viliam, 440
 Jukl Vladimír, 1709
 Junek Marek, 1095, 1208, 1209
 Juríková Erika, 473
 Jurová Anna, 1788–1790, 1972

K

-K.P.-, 34, 60, 266–268, 303, 314, 330, 655, 742, 744, 1170, 1543, 1554, 1614, 1681
 -KŠ-, 1750
 Kacíř Petr, 741
 Kadlec Vratislav, 896
 Kaduch Miroslav, 1870
 Kalina Tomáš, 1827
 Kalinová Lenka, 1726–1730
 Kalvoda Josef, 742, 819, 820
 Kamencová Lýdia, 1856, 1857
 Kamenec Ivan, 18, 19, 821, 893, 1170, 1210, 1211, 1231, 1499–1501, 1519, 1723
 Kamenický Miroslav, 631
 Kamhalová Magdaléna, 381
 Kandert Josef, 20, 1787
 Kaplan Karel, 1431, 1536, 1562–1564, 1604, 1829
 Karásek Jaromír, 943

Karászová Natália Andrea, 1973
 Kárník Zdeněk, 286, 743, 799, 1001, 1002, 1096, 1212
 Kastner Quido, 441
 Kašpar Jiří, 1928
 Kašpar Oldřich, 450
 Kašparová Jaroslava, 156, 435
 Katkin Slavomír, 483, 576
 Katreniaková Zuzana, 237
 Katusčák Dušan, 77
 Kautman František, 1025
 Kazda Miloslav, 940, 1413, 1414
 Kázmerová Lúbia, 937, 1004, 1097
 Kindl Vladimír, 1710
 Kips Milan, 719
 Kiss Jozef, 1797
 Klaban Jiří, 723
 Klačka Jozef, 105
 Klanicová Evženie, 1066
 Klíma B., 526
 Klímeček Antonín, 80, 744, 745, 780, 1005–1009, 1098
 Kliment Charles K., 1130, 1515
 Klimeš Ivan, 909, 1397–1399, 1529, 1871
 Klimeš Lumír, 911, 1131, 1132
 Klimlíčka Stefan, 76
 Klípa Bohumír, 794, 799
 Kmec Vladimír, 1958
 Kmeť Norbert, 1711
 Kmochová Nataša, 96
 Knapík Jiří, 1872
 Knapp Viktor, 899
 Knežo-Schönbrun Bernard, 1516
 Knopp František, 348
 Kocian Jiří, 269, 1049, 1769
 Kocman Jiří H., 912
 Kohák Erazim, 21, 696
 Kohárová Marta, 157, 158, 1325, 1326
 Kohout Jaroslav, 900
 Kohútová Mária, 601
 Kokoška Stanislav, 1428, 1429, 1653
 Kokošková Zdeňka, 1653
 Kolafa Štěpán, 676, 677
 Kolafa Štěpán J., 678
 Kolár Jaroslav, 431
 Kolář František, 159–161, 265, 949, 1049, 1259
 Kolínský Josef, 865
 Kollárová Renáta, 483, 484
 Kollárová Zuzana, 60
 Kolmaš Josef, 913
 Komanec Zdeněk, 1133, 1134
 Komorová Klára, 435
 Komorovský Ján, 403
 Kompolt Pavol, 614
 Konečný Stanislav, 279, 1260–1262
 Kónya Peter, 444, 608
 Kopecký Milan, 453, 616, 620
 Kopeček Lubomír, 1010

Kopold Bedřich, 1487
 Kopřivová Anastasia, 1195
 Korbelářová Irena, 1940
 Korimová Gabriela, 1327, 1524
 Kořalka Jaroslav, 1619
 Kořalka Jiří, 1213
 Kosová Lenka, 1746
 Kössl Jiří, 949
 Kosta Jiří, 1328
 Kosta Peter, 1214
 Kostlán Antonín, 22, 1860
 Kotyk Václav, 1619
 Koubek Josef, 1830
 Koucká Ivana, 894, 914
 Koudelka František, 1540, 1565, 1566, 1588, 1614, 1615, 1617, 1650, 1656, 1660, 1681
 Kovač Andrij, 1263, 1525, 1831
 Kováč Dušan, 300, 436, 446, 645, 646, 697, 746–750, 795, 1011, 1099, 1521, 1522
 Kovačevićová Soňa, 404
 Kovačka Miloš, 162
 Kovář Jiří, 891
 Kovářová Mária, 237
 Kowalská Eva, 23, 632
 Kozák Jiří, 864
 Kozílek Rostislav, 1135
 Krajča Milan, 543
 Krajčovič Rudolf, 520
 Krajčovičová Natália, 24, 1012, 1013, 1100, 1136, 1215
 Král Lubomír, 947
 Králová Luba, 1742
 Krátký Karel, 1567, 1568
 Kraus Michael, 1569
 Krbcová Ilona, 349
 Krečmer Josef, 1101
 Krejčí František, 81
 Krejčí Jaroslav, 822, 860, 876, 1658
 Krejčí Oskar, 1941
 Krekovič Eduard, 420
 Krekovičová Eva, 405
 Kremlíčková Ladislava, 843
 Krivskij Ivan, 1264
 Krno Svetozár, 1974
 Krol Jiří, 242
 Kroupa Vladimír, 1903
 Krubl Zdeněk, 847
 Krumphanzl Aleš, 1904
 Kruško Stepan, 1804
 Kryl Miroslav, 974, 1488
 Křen Jan, 1765
 Křížek František, 1905, 1906
 Křížek Jaroslav, 1657
 Kubinec Robert, 457
 Kubů Eduard, 1014, 1026, 1316, 1321, 1329, 1330, 1346, 1347
 Kuča Karel, 1942
 Kučera Jaroslav, 1015

Kučera M., 744
 Kučera Martin, 651, 989, 1016, 1537
 Kučera Petr, 163
 Kučera Rudolf, 1570
 Kučera Zdeněk, 823
 Kučerová Stanislava, 275, 276, 674, 684, 698, 824
 Kuhnová Miroslava, 1673
 Kukla Zdeněk, 591
 Kuklík Jan, 61, 62, 751, 990, 1102, 1103, 1430, 1441–1447, 1449, 1460
 Kuklík Jan ml., 1448
 Kuklík Jiří, 1431
 Kupka Vladimír, 1144
 Kusák Alexej, 1858
 Kusová Petra, 1019
 Kusý Miroslav, 1943, 1975
 Kutílková Dagmar, 796
 Kutnar František, 451
 Kutny Ivan, 1959
 Kuzma Ivan, 419, 468
 Kužel Stanislav, 164, 1976
 Kvaček Robert, 165–171, 644, 744, 752–756, 780, 804, 844, 858, 971, 1005, 1006, 1017, 1018, 1216, 1365, 1464, 1503, 1616
 Kvapil Miroslav, 717
 Květ Radan, 527

L

-L.St.-, 1454
 -L.U.-, 1067
 -L.Ve.-, 653
 -lp-, 613
 -Lu.P.-, 325
 Labuda Jozef, 500, 521, 564–566, 589
 Lacina Vlastislav, 25, 1301, 1331–1343, 1347, 1349
 Ladižinský Štefan, 1805
 Landr Petr, 296
 Lang Kai-Olaf, 1944
 Langer Jiří, 407
 Láni Juraj, 620
 Laňka David, 908
 Latko Ivan, 1265, 1288, 1977
 Lauermann Lubomír, 1419
 Leoncini Francesco, 757
 Lesák Branislav, 486
 Leščák Milan, 412
 Leška Vladimír, 1945, 1960
 Letz Robert, 1182
 Lexmann Juraj, 909
 Liehm Antonín J., 1859
 Lieskovský Peter, 1978
 Likovský Zbyněk, 382
 Linhartová Viera, 877
 Lipták Lubomír, 26–28, 447, 758, 797, 1571
 Lisový Igor, 354

Liszka József, 408
 Liška Otakar, 843
 Litera Bohuslav, 1428, 1429
 Litsch Karel, 118
 Loewy Jiří, 1658
 Lochman Jan Milič, 1384
 Londák Miroslav, 1832
 Londáková Elena, 1739
 Loran Tibor, 1979
 Lukáč Pavol, 1447, 1450
 Lukačka Ján, 106
 Lukeš Bohumil, 1659
 Lukeš Igor, 1019, 1048
 Lukeš Michal, 302, 637, 685, 759, 1137
 Luňák Petr, 1026
 Lupták Milan, 1946
 Luther Daniel, 416, 1743

M

-M.H.-, 305
 -M.L.-, 1451
 -M.Lu.-, 637
 -M.Ne.-, 288
 -M.T.-, 843
 -Ma.K.-, 1537
 -MW-, 251, 1576, 1726
 Maaytová Alena, 1344
 Macek Pavel, 1020
 Mácelová Marta, 547, 567, 568, 582, 588
 Magocsi Paul Robert, 1266–1267, 1980
 Magula Vladimír, 591
 Machačová Jana, 29–31, 173, 294, 1217–1221
 Machatková Raisa, 1003, 1068
 Macho Peter, 647, 679
 Machonín Pavel, 860, 901
 Machovec Milan, 1385
 Machula Jaromír, 1451
 Maišaidr Petr, 843
 Majer Jiří, 635
 Makovičková Jana, 891
 Makovská Marta, 659
 Makulová Soňa, 76
 Malak Kazimierz, 1021
 Malečková K., 570
 Malíková Ludmila, 1947
 Malina Jiří, 323
 Malínská Jana, 1025
 Malíř Jiří, 174, 300, 673, 1104
 Mallá Alexandra, 49
 Malová Darina, 1948
 Malý Jan, 1907
 Malý Zbyšek, 360–364
 Maňák Jiří, 1660–1662
 Mannová Elena, 760, 1991
 Marcelli Miroslav, 1874
 Marčeková Alexandra, 1918
 Marečková Marie, 592, 602, 605, 611

Marek Jaroslav, 451, 1369
 Marek Pavel, 301, 307, 1104–1108, 1415, 1561, 1602, 1625
 Marès Antoine, 32, 33, 262, 1022
 Mareš Miroslav, 1647
 Marjina Valentina, 1452
 Markel Martin, 271
 Marková Michaela, 300
 Marsina Richard, 473, 487
 Maršálek Pavel, 1453
 Martinický Pavol st., 648
 Martonová Taťana, 281, 287
 Martuliak Pavol, 633, 1526, 1716, 1833
 Marušiák Juraj, 1572
 Marzik Thomas D., 761, 838
 Masaryk Jan, 1023
 Masaryk Tomáš Garrigue, 1024, 1025, 1386
 Masopust Zdeněk, 1616
 Mastný Vojtěch, 1026
 Mášová Hana, 175, 1420, 1421
 Matějček Jiří, 31, 173, 294, 1217–1221
 Matejčík Ján, 398
 Matejkin Stanislav, 1663
 Matějů Jiří, 942
 Mates Pavel, 825, 1109
 Mathauser Zdeněk, 107, 1864
 Matlovič René, 444, 607
 Matola Rudolf, 1806
 Maťovčík Peter, 488
 Matula Jozef, 660
 Matula Pavol, 1403, 1410–1412
 Matuščík Jaroslav, 548
 Maxa Hubert, 1573
 Mazáč Tomáš, 1404
 Mazůrek Jaroslav, 688
 Mazůrek Jaroslav ml., 689
 Medvecký Jozef, 621
 Měchýř Jan, 1430, 1574–1576, 1649, 1658, 1664–1666, 1731
 Melanová Miloslava, 176, 269, 270
 Menzl Radim, 383, 384
 Merhautová Jarmila, 1929
 Měřínský Zdeněk, 178, 502
 Mesároš Oldřich, 1345, 1834
 Mesežnikov Grigorij, 1949, 1950
 Měšťan Antonín, 302, 717, 762, 1027, 1998
 Měšťan Pavol, 662
 Mezihorák František, 1454
 Mezník Jaroslav, 763, 1589
 Mihok Lubomír, 469, 521, 522, 528, 587–590, 609
 Michálek Jan, 253, 254
 Michálek Slavomír, 764, 1455, 1580
 Michalencová Eva, 617, 618
 Michalička Vladimír, 50
 Michálková Marie, 1629
 Michel Bernard, 1028
 Michl Jan, 1875

Michnovič Imrich, 1527, 1835
 Mikovcová Alena, 1891
 Mikula Valér, 365, 366, 711
 Mikule Vladimír, 1581
 Mikulka Jiří, 834, 1512
 Mikuš Jozef A., 826
 Mikušáková Anna, 664
 Miller Daniel D., 1110
 Miller Daniel E., 1111
 Minárik Jozef, 620
 Minařík Pavel, 1129, 1138–1143, 1147, 1158, 1473
 Mintalová Zora, 636
 Mirošayová Elena, 470
 Mišková Alena, 109
 Miškuřová Helena, 864
 Mištinová Anna, 179
 Mlynářčiková Daniela, 590, 609
 Mlynárik Ján, 34, 241, 878, 1222, 1582, 1583, 1861, 1919
 Mojdis J., 649
 Mommsen Hans, 300
 Moravcová Dagmar, 1223, 1584
 Moravec Jan, 1654
 Morávek Jan, 296, 1268
 Morkes František, 1892, 1893
 Moulis Miloslav, 1030
 Moulis Miroslav, 388–390
 Moulis Vladislav, 1428, 1429, 1585
 Mravík J., 305
 Mrhačová Eva, 399
 Mrva Ivan, 603
 Musil František, 396
 Musil Rudolf, 943
 Musilová Dana, 861
 Muřinka Alexander, 1976
 Muřinka Mikuláš, 1191, 1807

N

Nálevka Vladimír, 1586
 Navrátil Jan, 1705
 Navrátil Jaromír, 1577–1579, 1655, 1695
 Navrátil Jaroslav, 1654
 Navrátilová Alexandra, 412, 416
 Nečas Ctibor, 1224, 1790
 Nečas J., 703
 Nečas Jaromír, 1269
 Nechvátal Bořivoj, 421, 422
 Nechvátal Martin, 180–182
 Nekuda Vladimír, 252–256, 423
 Někypil Jiří, 1791
 Němcová Lidmila, 1495
 Němcová Markéta, 1270
 Němeček Jan, 62, 63, 183–185, 290, 971, 1158, 1428–1430, 1442, 1446, 1447, 1456–1458, 1460, 1491, 1502
 Něnička Miloslav, 1193

Nešporová Tamara, 501
 Nikliček Ladislav, 1924
 Nikodým Dušan, 1951
 Nikolski Viktor, 1988
 Nižňanský Eduard, 1170, 1459, 1492, 1503
 Nodl Martin, 1587
 Nosková Alena, 1614, 1615, 1681
 Nosková Helena, 1747–1750, 1759
 Nováčková Helena, 780, 971, 1428, 1429, 1460, 1491
 Novák Jozef, 64, 370
 Novák Otto, 1026
 Nováková Hana, 891
 Nováková Jaroslava, 1901, 1902
 Novotná Mária, 471
 Novotný Gustav, 186, 187
 Novotný Jiří, 325–328, 1343, 1344, 1348–1352
 Novotný Karel, 959, 1765
 Novotný Vladimír, 1271
 Novotný Vlastislav, 372, 373, 385–390
 Nový Lubomír, 902, 1031, 1386
 Nový Luboš, 359

O

-O.N.-, 1156
 -O.P.-, 1511
 -O.Š.-, 279, 299, 304, 1983
 -OŠ-, 266, 1786
 Obadalová M., 1171
 Oborný Josef, 1981
 Očenášová-Štrbová Slavomíra, 1226
 Olejník Ján, 1423
 Olejník Milan, 879, 1982
 Olivová Věra, 35, 36, 827, 957, 958, 1023, 1032, 1424
 Opasek Anastáz, 1712
 Opat Jaroslav, 765, 828, 989, 1033–1042, 1387
 Opočenský Jan, 1433
 Oravec Tomáš, 110–112
 Oriško Štefan, 489, 490, 549, 550
 Ort Alexander, 1043, 1044
 Ort Alexandr, 188, 829, 830, 1045
 Otáhal Milan, 249, 1589, 1668

P

-P.H.-, 372, 373
 -P.P.-, 786, 837
 -P.Š.-, 820, 1133
 -P.V.-, 673
 Pacnerová Ludmila, 717
 Pacurar Viera, 1990
 Padior Emil, 1483
 Pajer Jiří, 622
 Paľček Peter, 577
 Pančuhová Eva, 82

- Pandula Vladimír, 832
Pánek Jaroslav, 353
Pariková Magdaléna, 1760
Pařík Arno, 83
Pátek Jaroslav, 274, 1174, 1346, 1347, 1353, 1354, 1365
Patera Ludvík, 715, 716, 915, 1405, 1879, 1880
Pátý Libor, 113
Pauer Jan, 1590
Paukertová Libuše, 1751
Paulík Jan, 1697, 1705, 1706
Paulusová Silvia, 484, 491
Pauza Miroslav, 903, 1388
Pavala Karel, 845
Pavelčík Jiří, 189, 1227, 1787
Pavelčíková Nina, 1787, 1792–1794
Pavliček Jaromír, 862
Pavliček Václav, 309, 816, 833, 1228, 1591, 1604
Pavliková Anna, 694
Pavúk Juraj, 472
Pazderák Jiří, 1908
Pecka Emanuel, 1732
Pecka Jindřich, 37, 250, 1592, 1686, 1688, 1696, 1698, 1706
Pečinka Pavel, 834
Pecháček Jaroslav, 1046
Pejs Oldřich, 1130, 1504, 1516
Pekník Miroslav, 680, 766, 1952
Peková Jitka, 1344
Pernes Jiří, 1593, 1594, 1719, 1836
Perniš Jaroslav, 557–560
Pešek Jan, 1595–1600, 1669–1671, 1713–1716
Pešek Jiří, 260, 436, 451
Peška Pavel, 1047, 1272
Pešta Pavel, 767, 1881
Petkevič Vladimír, 819
Petráňová Lydia, 282
Petrenková Emília, 435
Petrik Jozef, 84, 522, 587, 590
Petruf Pavol, 1601
Petrův Helena, 1489
Přaří Ivan, 1048
Pieta Karol, 469, 502
Pichlík Karel, 265, 275, 798, 799, 838, 989, 1024, 1286
Pilát Vladimír, 1705, 1706
Pilátová Agáta, 1273
Pinz Jan, 835, 836
Pisková Milada, 240, 351, 712, 1145
Pithart Petr, 1953
Pivcová Zuzana, 65
Plachý Jiří, 1199
Plánka Ivan, 704, 705
Plaschka Richard, 800
Plicková Ester, 452
Plocek J., 703
Podaný Václav, 114, 1189, 1193, 1433
Podborský Vladimír, 529, 530
Podhájecká Mária, 718
Podoba Juraj, 410, 1761
Podolák Peter, 866, 867
Podrimavský Milan, 681
Pojsl Miloslav, 531, 541
Pokorná Magdaléna, 115, 116, 190
Pokorný Jiří, 652
Poláček Jiří, 801
Polák Jiří, 1613
Polák Milan, 810
Polák Stanislav, 264, 310, 314, 650–652, 838, 989, 999, 1046
Polanský Luboš, 325–329, 353
Polášek Ladislav, 619, 699
Polišenská Milada, 780
Polívka Miloslav, 136, 191, 192
Pop Ivan, 1274–1276
Porák Jaroslav, 540
Pořízka Aleš, 327, 328
Poslední Petr, 683
Pospíšil Ivan, 261
Pospíšil Ivo, 117, 228, 916, 931, 932, 1886, 1887
Pospíšil Jaroslav, 1552
Pospíšil Vít, 193
Pöss Ondrej, 359
Potočný Miloslav, 1767
Pousta Zdeněk, 194
Povolný Mojmir, 1602
Prášil Michal, 1133, 1134
Pražák Richard, 487, 511, 855
Prečan Vilém, 38, 1461, 1554, 1614, 1672, 1681
Prelovská Daniela, 682
Přibán Michal, 345
Pribulová Alena, 469, 521, 528, 589
Profantová Naďa, 306, 532
Procházka Jiří, 596, 597, 1389
Procházková J., 703
Prokop Radim, 868, 880, 1229, 1771–1773, 1776, 1778
Prokš Petr, 39, 264, 653, 786
Průcha Václav, 40, 251, 1172, 1230, 1355, 1356, 1365, 1496, 1837, 1838
Příbyl Lukáš, 1490
Příkryl Zdeněk, 1989
Pšeja Pavel, 1647
Pšenák Jozef, 51, 195, 938
Pšeničková Jana, 1841, 1851–1853
Púčik Miloslav, 1699
Pudelský Marcel, 237
Půlpán Karel, 1357
Púpala Martin, 591
Purketová Jana, 350
Pustaj Dobroslav, 1605
Pysent Robert B., 683

R

- R.K.-, 313, 644, 858, 1503
-R.Šim.-, 326
Ráboň Martin, 85, 807, 1158
Rády Andrej, 859
Ragač Radoslav, 546, 623
Rachůnková Zdeňka, 92, 356, 1192
Rajlich Jiří, 1474–1478
Rajnec Juraj, 1517
Rajtár Ján, 419
Rak Jiří, 683
Rákoš Elo, 66
Rampula Oldřich, 802, 803
Rašticová Blanka, 263, 297, 321
Rataj Jan, 839
Rejdová Kateřina, 717
Remiašová Marta, 569, 570
Renner Jan, 1673
Rexa Daniel, 517
Rexová Kristina, 325–329, 347, 353
Richter Karel, 1493
Roček Antonín, 1930
Roháč Juraj, 64
Roháček Štefan, 684
Rohlíková Slavěna, 323–324, 330–332, 336, 338–341, 343
Rochla František Josef, 1479
Rokoský Jaroslav, 1112, 1113
Rokosová Šárka, 843
Romportlová Marta, 1050, 1343, 1358
Romsauer Peter, 119, 474
Ron Vojtěch, 624
Roth Peter, 522, 587, 590, 609
Rouček František, 1051
Rozehnal Dušan, 1
Rozsypal Kurt, 1839
Rulf Eduard, 1480
Ruml Jan, 1649
Rus Vojan, 881
Ruttikay Alexander, 492, 571
Ruttikay Alexander T., 572
Ruttikay Matej, 508, 518, 519, 573
Ruttikayová Jaroslava, 475
Rybáčková Jiřina, 1569
Rychlík Jan, 41, 42, 769, 821, 838, 882, 1052, 1231, 1277, 1505, 1506, 1606–1612, 1733, 1774, 1775
Rychlíková Magdaléna, 1612

Ř

- Řeháček Luboš, 540
Řehák Stanislav, 1840
Řeháková Hana, 941
Řeháková Michaela, 92, 356, 1192
Řepa Milan, 451, 683, 1049
Řezanková Ivona, 274

S

- S.K.-, 1286
-St., 417, 418
Sak Robert, 804
Saktorová Helena, 435
Salner Peter, 857, 869, 883
Sálusová Dana, 891
Samson Ivo, 1954
Samšínák Karel, 950
Sander Rudolf, 1146, 1147
Secká Milena, 86
Sedláček Jaromír, 1051
Sedláková Monika, 1491
Sedliaková Alžbeta, 322, 323, 325–329, 352, 1991
Serapionova Jelena Pavlovna, 1232
Serbusová Jana, 843
Seton-Watson Christopher, 838
Schallner Dieter, 1108
Schelle Karel, 196, 1053
Schmiedlová Martina, 551
Schneider Dušan, 848, 849
Schönfeld Juraj, 858
Schulz Jindřich, 120
Schulzová Olga, 713, 933, 934
Schuster Rudolf, 1613
Sigmund John, 1483
Sikora Stanislav, 286, 1716
Sikorová M., 1003, 1068
Sisák Miron, 1278
Skala Petr, 1279
Skalský Vladimír, 1966
Skladaný Marián, 578
Skodlarski Janusz, 1842
Skoupý Arnošt, 1741
Skružný Ludvík, 87
Skutil Jan, 276, 805, 1114
Sládek Oldřich, 831
Sládek Zdeněk, 1054, 1055, 1115, 1188, 1192, 1194, 1349, 1359–1361, 1583
Sláma Jiří, 525
Slavkovský Peter, 411
Slezák Lubomír, 25, 197, 198, 1175, 1301, 1343, 1454, 1497
Slivka Michal, 510, 552–554
Slomek Jaromír, 999
Sluka Václav, 73, 1148
Smejkal Milan, 1717
Směříčková Gabriela, 409
Smetana Vít, 199, 200, 844, 1019, 1048
Smoláková Mária, 493, 583, 625
Smolík Josef, 616
Smolka Josef, 1914
Smutná Kateřina, 201, 202
Smutný Bohumír, 1349
Sobotková Marie, 627
Sočka Vasilij, 1280, 1281

- Soják Marián, 476, 522
 Sokolová Gabriela, 1762, 1777, 1778
 Soláriková Marta, 587
 Soldán Ladislav, 789, 1282, 1881
 Sommer Karel, 371, 884, 885, 989, 1056–1058, 1164, 1233–1235, 1349, 1764, 1776, 1779–1781, 1795
 Sopko Julius, 511
 Soubigou Alain, 1059, 1390
 Soukup Ladislav, 52, 203, 1349, 1416
 Spurný Václav, 424
 Srb Vladimír, 870, 1183, 1283, 1744, 1787, 1796, 1843, 1967
 Stahl Petr, 1909
 Staněk Tomáš, 1046, 1219, 1493, 1585, 1598
 Stanislav Ján, 1510
 Stanislavová Zuzana, 1995, 1996
 Staňková Jitka, 452
 Staňkovský Jan, 1956
 Stanová Mária, 121
 Staško Mojmir, 1798
 Staššiková-Štukovská Danica, 391
 Stehlik Eduard, 792, 1144, 1147, 1149–1152
 Stehlik Jiří, 438
 Stehlik Michal, 302, 656
 Stein Eric, 1616
 Steiner Jan, 242
 Steiner Martin, 53
 Steinhübel Ján, 494
 Stich Alexander, 616
 Stoličná Rastislava, 413
 Straka Václav, 808
 Stránský Pavel, 970
 Strcula Ján, 1153
 Ströbinger Rudolf, 1808
 Strohs Slavomil, 904
 Studeníková Etela, 477
 Stuchlík Stanislav, 418
 Suchánek Radovan, 840
 Suchý Ota, 1910
 Suk Jiří, 1554, 1566, 1613, 1617, 1674
 Sukeník Ludvík, 372, 373
 Suppan Arnold, 1060
 Suško Ladislav, 1462
 Svátek František, 1176, 1177, 1740
 Světlík Eduard, 1770
 Sviták Pavel, 946
 Svoboda Bohumil, 1253, 1266
 Svoboda Gustav, 247, 850, 1481
 Svoboda Richard, 298
 Svoboda Zbyšek, 374
 Svobodný Petr, 317
 Svobodová Milada, 431
 Szaló Csaba, 1968
 Szarka László, 685
 Szögi László, 634
 Szomolányi Soňa, 1618
- Š
- Šabata Jaroslav, 1386
 Šabatová Anna ml., 1386
 Šalgovič Ján, 742
 Šamalík František, 700, 813
 Šamberger Zdeněk, 67–72, 831, 1029, 1198, 1349
 Šaroch Stanislav, 1675
 Šarudyová Mária, 724
 Šašinka Z., 526
 Šauer Jaroslav, 770
 Šaur Vladimír, 717
 Šebek Jaroslav, 204–206, 291, 1116, 1117, 1236
 Šedivý Ivan, 207, 208, 320, 771, 799, 806, 1049, 1154, 1155
 Šedivý Jaroslav, 841, 1619
 Šedivý Zdeněk F., 1620
 Šeňová Nad'a, 574
 Šeregi Jozef, 74
 Šesták Miroslav, 280, 838
 Šetřilová Jana, 1061, 1062
 Ševčíková Zuzana, 306, 575
 Šimeček Jiří, 287
 Šimeček Zdeněk, 323
 Šimek E., 295
 Šimek Eduard, 425, 612
 Šimkovic Michal, 499
 Šimsa Jan, 772
 Šimůnek Robert, 325, 326
 Šimunič Pavel, 1511
 Šiška Stanislav, 456, 478, 479
 Šišková Růžena, 145
 Šišmiš Milan, 606
 Šitler Jiří, 1556, 1911
 Škoviera Daniel, 122, 123, 209, 918, 919
 Škraňka Bedřich, 1158
 Škroupová Anna, 322
 Škvarna Dušan, 54, 367, 657, 658
 Škvorová Věra, 1451, 1707
 Šlosar Dušan, 717
 Šlosiar Ján, 1984
 Šmahel František, 265
 Šmerda Milan, 813
 Šmidák Miroslav, 109
 Šmihula Daniel, 448, 1507
 Šoka Milan, 88
 Šolc Jiří, 1482, 1512, 1700–1702
 Šolc Martin, 1920
 Šolle Zdeněk, 773
 Šopák Pavel, 248
 Šouša Jiří, 319, 1343, 1349–1352
 Špičák Josef, 1118
 Špirudová Jana, 124
 Šrajeroová Olga, 210–214, 449, 886, 1752, 1763, 1764, 1776, 1778, 1782–1784, 1969
 Šrámek Pavel, 807, 1138–1143, 1147, 1156–1158, 1473

- Štaigl Jan, 1703, 1704
 Štědroň M., 703
 Štefanovičová Tatiana, 125, 503, 533
 Štefanský Michal, 1621
 Štefanský Václav, 851
 Štefek Karel, 264
 Štembera Milan, 780
 Štemberg Radomír, 377, 390
 Štěpánek Kamil, 1237
 Šřoviček Ivan, 780, 971, 1003, 1048, 1068, 1428–1429
 Šřoviček Jan, 1460
 Štursa Jan, 808
 Štursová Květoslava, 89, 90
 Šubertová Elena, 1362
 Šuchová Xénia, 1063
 Šůla Jaroslav, 1349, 1363
 Šulc Michal, 1433
 Šulc Zdislav, 1821, 1844–1846
 Šulcová Jana, 584
 Šutaj Štefan, 1799, 1800
 Šútovec Milan, 1622
 Švec Josef, 891
 Švorc Peter, 44, 215, 1170, 1284–1287
- T
- Takácsová Dagmar, 864
 Takáč Ladislav, 842
 Tarcalová Ludmila, 406, 409, 414
 Tatarka Dominik, 920, 921
 Teichová Alice, 892, 1364, 1365
 Tejchman Miroslav, 1428, 1429, 1463
 Tejchmanová Ladislava, 1119
 Tejral Jaroslav, 480
 Telec Jaroslav, 442
 Tesař Jan, 1064
 Těšínská Emilie, 216
 Těšínský Zdeněk, 1623
 Tibenský Ján, 359
 Tigrid Pavel, 1432
 Timkovič Jozafát V., 1971
 Tinnenfeld Franz, 535
 Tirpák Ján, 468
 Tkáč Alexander, 887
 Tkáčiková Katarína, 628
 Tkadlčík Vojtěch, 542
 Tobolka Zdeněk Václav, 432–434
 Tognier Milan, 585
 Tóka Gábor, 1676
 Toman Prokop, 368
 Toman Prokop Hugo, 368
 Tomaszewski Jerzy, 774, 1065, 1238, 1615
 Tomášek Dušan, 1464
 Tomčík Miloš, 45, 922, 1391, 1888
 Tomek Prokop, 1624
 Toms Jaroslav, 243
 Toncrová Dana, 703
- Toncrová M., 703
 Toncrová Šárka, 261, 415
 Tóth Dezider, 1516
 Tóth István, 1289, 1290
 Trapl Miloš, 323, 1120, 1165, 1239, 1392, 1561, 1625–1627, 1677–1679
 Trávníček Jan, 1616
 Traxler Jiří, 703
 Trojan Emil, 1159
 Třeštík Dušan, 535–537
 Tuček Milan, 1735
 Tůma Jiří, 1240
 Tůma Oldřich, 285, 323, 324, 331–341, 1615, 1628
 Turek Otakar, 1847
 Türk František, 1912
- U
- Uherek Zdeněk, 869
 Uhlíř Jan B., 970, 1006
 Uhlíř Lubomír, 1020
 Uhrinová Mária, 93
 Unger Josef, 217
 Urban Jan, 55
 Urbančík Vojtěch, 1454
 Urbanec Jiří, 923, 924
 Urbanová Jiřina, 323
 Ušiak Peter, 577
- V
- V.F.-, 845
 -V.H.-, 324
 Vacek Jiří, 1192, 1196
 Václavů Antonín, 1848
 Vaculík Jaroslav, 46, 244, 315, 867, 871, 1170, 1182, 1197, 1680, 1719, 1753, 1804, 1809
 Váchová Jana, 1750, 1829
 Valachovič Pavol, 473
 Valášek Hubert, 75
 Valášková Nad'a, 1191, 1804
 Valenta Aleš, 742
 Valenta Jaroslav, 266, 272, 273, 775–778, 821, 1225, 1428, 1429
 Valenta Josef, 1931
 Valenta Lubomír, 701
 Vališ Zdeněk, 852, 1092
 Valoch Karel, 943
 Váňa Josef, 1483
 Vančo Martin, 495
 Vančura Jiří, 1736
 Vaněk Miroslav, 1919, 1921, 1922
 Vaňková Vendula, 325–328
 Vaňo Boris, 1986
 Vaňourek Martin, 1152
 Váňová Růžena, 56
 Varinský Vladimír, 779, 1597

- Vareka Josef, 282
 Vašečka Imrich, 1987
 Vašica Josef, 542
 Vaško Václav, 1718
 Vaškových Miroslav, 481
 Vavruš Ján, 504
 Vavřínek Jiří, 525
 Vavřínek Vladimír, 542
 Veber Václav, 311, 1194, 1585
 Večerková Eva, 409
 Velek Luboš, 653
 Velfl Josef, 1484
 Velik Jan, 1417
 Vencovský František, 1366
 Veselka Miroslav, 809
 Veselý Zdeněk, 229
 Veselý Dušan, 941
 Vinter Vladimír, 942
 Viršík Rudolf, 576
 Vitanovský Michal, 574
 Vitula Miloslav, 668
 Vladár Jozef, 464
 Vlašičová Hana, 538
 Vlk Jan, 325–326
 Vlková Eva, 118
 Vogeltanz Jan, 810
 Vojáček Ladislav, 118, 1067
 Vokušová Naďa, 1966
 Volková Květoslava, 1690
 Vondrášek Václav, 1160, 1630
 Vondrová Jitka, 1577–1579, 1654, 1655
 Vontorčík Jozef, 91
 Vopatný Gorazd, 1719
 Voráček Emil, 272, 273, 280
 Vorel Jaroslav, 843
 Vošahlíková Pavla, 218, 272, 273, 673, 838, 1682
 Votruba Ladislav, 1894
 Vrabec Václav, 1696, 1698
 Vranovský Pavel, 888, 1785
 Vrba Tomáš, 1544
 Vrteř Ladislav, 375
 Vrzáňová Zorka, 376
 Vybíral Zdeněk, 594
 Vykoupil Libor, 272, 273, 287, 1005, 1006, 1121, 1122
- W**
- Waic Marek, 949, 1422
 Waldauf Jan, 1465
 Wihoda Martin, 219
 Wiždálková Bedřiška, 432–434
 Wolf Jiří, 1631

- Wolf Karol, 1632
 Wolf Ondřej, 254
 Wolchik Sharon L., 259
 Wollman Slavomír, 717

Z

- Z.M.-, 1064
 Zabloudivá Jitka, 220, 799, 811, 812, 1367
 Zajac Peter, 1882
 Zajicová Katka, 443
 Zajonc Juraj, 727
 Zálešák Cyril, 439
 Zambor Ján, 925
 Zand Gertraude, 1883
 Zapletal Česlav, 394
 Zapletal Slávek, 395
 Zavacká Katarína, 781, 782, 889, 1069, 1393, 1633–1635, 1957
 Zavacká Marina, 221, 1683
 Zběhlík Jaroslav, 1658
 Zbořil Zdeněk, 1070
 Zbránková Dana, 1049
 Zdycha Pavel, 245, 1178, 1528, 1849
 Zeithammer Karel, 725
 Zelenák Peter, 1241, 1598
 Zelenáková Želmíra, 1636
 Zelenka Miloš, 222, 228, 926, 932, 935
 Zelenka Vojtěch, 1850
 Zelenková Anna, 223, 1406
 Zeman Pavel, 1400, 1587
 Zeman Zbyněk, 844, 1005
 Zemko Milan, 1071
 Zilynská Blanka, 317, 939
 Zilynskyj Bohdan, 1291
 Zimek Josef, 246
 Zouhar Jan, 906
 Zrubcová Soňa, 576
 Zudová-Lešková Zlatica, 224, 225, 1161, 1508, 1509, 1512, 1518, 1520

Ž

- Žabka Josef, 1637
 Žáček Rudolf, 1940
 Žadanský Juraj, 1368
 Žanberová Viera, 1997
 Žatkuliak Jozef, 249, 1638, 1786
 Žbirková Viera, 57, 604, 691
 Žemberová Viera, 1884
 Židlická Michaela, 196
 Žilinčík Ivan, 690
 Župan Jevgenij, 1292

Názvový rejstřík**A**

- Acta contemporanea. K pětadesátinám Viléma Prečana, 250
 Acta oeconomica pragensia. Vědecký sborník vysoké školy ekonomické v Praze. Z hospodářských a sociálních dějin Československa 1919–1992, 251
 Aktuální otázky slovanské filologie a Šafaříkův vědecký odkaz, 714
 Analýza železných predmetov z Múzea Stará Lubovňa, 587
 Archaeologia historica. Sborník příspěvků přednesených na 27. celostátní konferenci archeologů středověku s hlavním zaměřením na středověký laický a církevní svět. Hradec Králové 16.–20. října 1995, 256
 Archaeologia historica. Sborník příspěvků přednesených na 28. celostátní konferenci archeologů středověku České republiky a Slovenské republiky k problematice archeologie středověku. Nitra 23.–26. září 1996, 253
 Archaeologia historica. Sborník příspěvků přednesených na 29. celostátní konferenci archeologů středověku České a Slovenské republiky k problematice archeologie středověkých komunikací. Prachovice 6.–10. října 1997, 254
 Archaeologia historica. Sborník příspěvků přednesených na 30. konferenci archeologů středověku České a Slovenské republiky s hlavním zaměřením na každodenní život středověkého venkova (jeho hospodářské a sociální aspekty). Brno 12.–16. října 1998, 255
 Archaeologia historica. Sborník příspěvků přednesených na 31. konferenci archeologů středověku České republiky a Slovenské republiky s hlavním zaměřením na středověké město a jeho zázemí. Banská Bystrica 27.–30. září 1999, 252
 Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948–1968, 257
 Automatizace knihovnických procesů 1997. Sborník ze semináře pořádaného 9.–10. září 1997 na Univerzitě Karlově v Praze, 76

B

- Báje a pověsti z Čech, Moravy a Slovenska, 392
 Baníctvo medzi Hranovnicou a Vernárom, 609
 Bibliografie k dejinám Slovenska. (literatura vydaná do roku 1965), 322
 Bibliografie k soudobým dějinám, 336–341
 Bibliografie českých/československých dějin 1918–1999. Výběr knih sborníků a článků vydaných v letech 1996–1999 a doplňky za roky 1990–1995. Sv. 1. Sv. 2. Rejstříky, 324
 Bibliografie českých/československých dějin 1918–1995. Výběr knih sborníků a článků vydaných v letech 1990–1995. Sv. 1. sv. 2. Rejstříky, 323
 Bibliografie dějin Československa za rok 1991. = The Bibliography of the History of Czechoslovakia for the Year 1991, 325
 Bibliografie dějin Československa za rok 1992. = The Bibliography of the History of Czechoslovakia for the Year 1992, 326
 Bibliografie dějin Českých zemí za rok 1993. = The Bibliography of the History of the Czech Lands for the Year 1993, 327
 Bibliografie dějin Českých zemí za rok 1994. = The Bibliography of the History of the Czech Lands for the Year 1994, 328
 Bibliografie dějin Českých zemí za rok 1995. = The Bibliography of the History of the Czech Lands for the Year 1995, 329
 Bibliografie k dějinám Československa 1969–1990. Výběr knih, sborníků a článků vydaných v ČR v letech 1990–1999, 330
 Bibliografie k soudobým dějinám, 331–335
 Bilá místa rozhlasové historie. Příspěvky a svědectví k 60. letům v Československém rozhlase, 1895
 The Birth of Czechoslovakia. Seminar on the founding of the independent Czechoslovak state, 259
 Bohumil Haluzický (8. 3. 1879–11. 1. 1957), 78
 Brněnská slovakistika a česko-slovenské vztahy, 261

C

- Co nevíme o první Československé republice. Záznam z diskuse pořádané 25. března 1999 v Cefres v Praze, 262

Czech and Czechoslovak History. A Bibliography of Select Monographs Volumes of Essays and Articles
Published from 1990 to 1999, 343

Č

- Česká a slovenská literatura dnes, 1876
Česká slavistika 1993–1997. Katalog výstavy pořádané v rámci XVII. mezinárodního sjezdu slavistů v Krakově, 92
České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17. a 18. 4. 1996, 263
České etnikum na Slovensku, 864
České země a Československo v Evropě XIX. a XX. století. Sborník prací k 65. narozeninám prof. dr. Roberta Kvačka, 264
Česko-slovenská historická ročenka, 265–268
Česko-slovenská vzájemnost a nezájemnost, 228
Česko-slovenské vztahy. Slovensko-české vztahy. Liberecký seminář 1996, 1997, 269
Česko-slovenské vztahy. Slovensko-české vztahy. Liberecký seminář 1998, 1999, 270
Československá cesta k demokracii. Chronologie událostí 1985–1989, 1543
Československá právní romanistika v letech 1982–1945, 344
Československá zahraniční politika 1914–1945. (Dokumenty.), 229
Československá zahraniční politika v roce 1938. Sv. 1. (1. leden–30. červen 1938), 971
Československé a polské cesty ke svobodě a suverenitě. (Sborník), 271
Československé opevnění 1935–1938, 1124
Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Sborník z mezinárodní vědecké konference. [P. 5.–8. října 1998]. Díl 1, 272, 273
Československo a střední Evropa v meziválečném období, 274, 1365
Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945. Dokumenty. Díl 1. (březen 1939–červen 1943), 1428
Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945. Dokumenty. Díl 2. Červenec 1943 – březen 1945, 1429
Českoslovenství – středoevropanství – evropanství. Úvahy, svědectví a fakta, 275
Českoslovenství součást evropanství. O vzájemnosti a svébytnosti střední Evropy. Sborník odborné mezinárodní konference konané k 50. výročí osvobození Československa. Česko-slovenská vzájemnost a svébytnost v soudobé Evropě. Luhačovice 28. 8. 1995–29. 8. 1995, 276
Čeští a slovenští orientalisté afrikanisté a iberoamerikanisté, 928

D

- Dějiny hudební výchovy. Osobnosti instituce koncepce. Sborník z konference Janáčkiana 1996, 277
Dějiny vědy a techniky. Výuka na českých a slovenských vysokých školách, 230
Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Dokumenty. Sv. 1. 2, 1431
Dokument z roku 1968. Některé náměty k současné hospodářské situaci ČSSR. (stanovisko 52 pracovníků VŠE Praha z března 1968), 1820
Dokumenty a materiály k národním dějinám 1918–1945, 980
Dokumenty k československému filmovému zpravodajství 1935–1937, 1396
Dokumenty k dějinám ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice (1918–1939), 1188
Dokumenty k hospodářské politice v Československu z let 1963–1969, 1821
Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa. Díl 1. (1918–1945), 981
Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa. Díl 2. (1945–1968), 1545
Dokumenty k ústavnímu vývoji Československa. Díl 3. (1968–1989), 1546
Dokumenty o Podkarpatské Rusi, 1247

E

- Edvard Beneš /diplomat na cestách/. Depeše z padesáti cest ministra Beneše 1919–1928, 982
Edvard Beneš a středoevropská politika, 278
Emigrace z Ruska v meziválečném Československu. Prameny v českých, moravských a slezských archivech, 1189
Etnické minority na Slovensku. História, súčasnosť, súvislosti, 279
Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty, 280
Evropanství a Tomáš Garrigue Masaryk. Sborník příspěvků ze 6. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 18. listopadu 1998, 281

Evropský kulturní prostor – jednota v rozmanitosti. Europäischer Kulturraum – Einheit in Vielfalt. European Cultural Area – Unity in Diversity. Sborník z 10. etnokartografického symposia (Třešť 25.–29. 3. 1996), 282

F

- Fenomén holocaust. = The holocaust phenomenon. Sborník mezinárodní vědecké konference. Praha – Terezín 6.–8. října 1999, 283
Formování československého zahraničního odboje v letech 1938–1939 ve světle svědectví Jana Opočenského, 1433
Francouzská vojenská mise v Československu 1919–1939. Edice dokumentů. Serie 1: 1919–1925. Sv. 1.: Smlouvy, dohody, statuty, 1128

G

- Genealogicko-heraldický hlas. Časopis Slovenské genealogicko-heraldické společnosti Matice slovenskej v Martině, 284
Generál Ludvík Krejčí. Pamětní list vydaný u příležitosti znovuoživení pamětní desky generála L. Krejčího na jeho rodném domě v Brně-Tuřanech v září 1996, 789
A Guide to historiography in Slovakia, 1991

H

- História medicíny vo výučbe sociálnej medicíny na Lekárskej fakulte Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach, 237
Historické studie. K sedmdesátinám Milana Otáhalu, 285
Historie a současnost zemědělství očima statistiky, 891
Hlasy občanské společnosti 1987–1989. Výběr z textů a dokumentů, 1554

I

- Ilustrované české dějiny. Díl 1. Slovanské osídlení a Velkomoravská říše, 525

K

- K ekonomické reformě 1965–1968, 1829
Kapitoly z dejín sociálnej demokracie na Slovensku, 286
Kapitoly z historie československé mikrobiologie, 942
Kardinál Josef Beran. 29. 12. 1888–17. 5. 1969, 856
Katalog a rejstříky k protokolům schůzí vlád z fondu Předsednictvo ministerské rady. 10. československá vláda (1. Udržalova). 7. února 1929 – 15. října 1929, 1003
Katalog českých a slovenských rukopisů sign. XVII získaných Národní (Univerzitní) knihovnou po vydání Truhlářova katalogu z roku 1906, 431
Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století. Díl 1. A–M, 357
Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století. Díl 2. N–Ž, 358
Kdo byl kdo. Naši olympionici, 949
Kinematografický zákon a spor o biografie 1919–1922, 1397
Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století, 432–434
Komunistická strana Československa. Díl 1. Pokus o reformu. Říjen 1967 – květen 1968, 1654
Komunistická strana Československa. Díl 2. Konsolidace (květen–srpen 1968), 1655
Kto je kto. Slovenská národnostná menšina v Českej republike. Česko-slovenské vztahy, 1770
Kult a živly. Sborník příspěvků z konference karpato-logické komise pro lidové obyčejy MKKK konané ve Vsetíně v roce 1999, 406
Kulturní rada ÚV KSČ o filmové dramaturgii 1948–1949, 1873

L

- Léta mimo domov. K historii Československé sociální demokracie v exilu, 1658
Luhačovice '97, 172

M

- Magie a náboženství. [Sborník příspěvků z konference karpato-logické komise pro lidové obyčejy MKKK konané ve Velehradě v roce 1997.], 409
Masarykova filozofie pojetí demokracie a existence pluralitního politického systému 1. republiky. Sborník příspěvků ze 4. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 21.–22. 11. 1996, 287

- Memorandum mezinárodní odborné konference „Českoslovenství – středoevropsanství – evropsanství“ konané v Luhačovicích ve dnech 25. a 26. srpna 1997, 177
- Menoslov členov Slovensko-českej/Česko-slovenskej komisie historikov, 108
- Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Červenec–srpen 1968, 1578
- Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Sv. 1. Prosinec 1967 – červenec 1968, 1577
- Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Září 1968 – květen 1970, 1579
- Milan Rastislav Štefánik. Astronome soldat grande figure franco-slovaque et européenne. Actes du colloque de Paris le 16 mars 1999. Conférences tenues à l'École militaire le 15 avril 1999, 288
- Mnichov 1938 v řeči archivních dokumentů. (Komentář k edici Státního ústředního archivu v Praze Protifašistický a národně osvobozenecký boj českého a slovenského lidu), 1029
- Moderní dějiny. Sborník k dějinám 19. a 20. století. = Modern History, 289–293
- Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, 1347
- Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami (vybrané kapitoly), 1346
- N**
- Nadace Charty 77. Dvacet let, 1667
- Nálezy trosiek v okolí Vernára, 590
- Národnostní menšiny a jejich sociální pozice ve střední Evropě. = National minorities and their social positions in Central Europe. Sborník z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 5.–6. 10. 1999 ve Slezském ústavu Slezského zemského muzea v Opavě, 294
- Nejstarší zvukové záznamy moravského a slovenského lidového zpěvu. Z folkloristické činnosti Leoše Janáčka a jeho spolupracovníků, 703
- Numismatika 16, 295
- O**
- O životě a díle českých a slovenských pedagogů. Literatura z let 1992–1994, 350
- Obvinění Jánose Esterházyho bylo nepodložené, 1225
- Obyvatelstvo Karpatskej kotliny, 444
- Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády 1939–1940. Příloha. Zápisy ze zasedání československého národního výboru 1939–1940, 1460
- Odsun sovětských vojsk z Československa 1989–1991. Dokumenty, 1696
- Organizace a řízení represe v ČSSR: Operační štáby generála Lorence 1988–1989. Edice dokumentů. Sv. 1–3, 1588
- Osudové kroky Jana Masaryka. Výběr dokumentů ke 110. výročí narození Jana Masaryka, 831
- P**
- Pamětní spis o česko-slovenském stálém opevnění. = Denkschrift uber die tschecho-slowakische Landesbefestigung, 1144
- Podkarpatská Rus a Československo. Sborník ze studentské vědecké konference konané 15.–16. října 1997 v Hradci Králové, 296
- Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17.–18. 5. 2000, 297
- Politická elita meziválečného Československa. Kdo byl kdo 1918–1938, 1049
- Politické programy českého národního socialismu 1897–1948, 837
- Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948, 653
- Politické programy českých národních stran v letech 1860–1890, 654
- Populární literatura v české a slovenské kultuře po roce 1945. Sborník referátů z literární konference 40. Bezručovy Opavy (16.–18. 9. 1997), 298
- Práce ruské ukrajinské a běloruské emigrace vydané v Československu 1918–1945. (Bibliografie s biografickými údaji o autorech). Díl 1. sv. 1 2 3, 1192
- Pracovné jednotky a útvarы slovenskej armády 1939–1945. VI. robotný prápor, 1516
- Praha a národnosti, 299
- Pramene k dějinám Slovenska a Slovákov. Sv. 1. Územie Slovenska pred príchodom Slovanov, 473
- Prameny k dějinám III. odboje. Přehledy a dokumenty k československé politice v letech 1948–1949. [Svazek I.], 1602
- Právníci na Univerzite Komenského v Bratislave – 75 rokov činnosti právnickej fakulty UK (1921–1996), 118
- Priekopníci vedy a techniky na Slovensku. Sv. 3, 359

- Prohlášení nezávislosti československého národa zatímní vládou československou: osmnáctého října MDCCCCXVIII. = Declaration on Independence of the Czechoslovak Nation by Its Provisional Government: October Eighteenth MDCCCCXVIII, 768
- Průvodce po fondech a sbírkách Vojenského historického archivu. Díl II. (1939–1945), 65
- První správa. Československá rozvědka v dokumentech. 1945–1990. [Sv.] 1, 1603
- První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci, 300
- Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998, 301
- Přehledné dějiny literatury. Sv. 3. Dějiny české a světové literatury od roku 1945 do současnosti, 1881
- Příprava Ústavy ČSR v letech 1946–1948. Diskuse v Národní frontě a názory expertů. Soubor dokumentů, 1604
- Příspěvky k dějinám slovakistiky na FF UK, 302
- R**
- R. W. Seton-Watson and his Relations with the Czechs and Slovaks. = R. W. Seton-Watson a jeho vztahy k Čechům a Slováky. – R. W. Seton-Watson a jeho vztahy k Čechom a Slovákom. Documents. = Dokumenty. 1906–1951. Díl 1. 2, 838
- Reflexe dějin první československé republiky v české a slovenské historiografii. Sborník referátů přednesených na kolokviu pořádaném Historickým ústavem AV ČR v Praze 18. listopadu 1997, 303
- Rozbor archeometalurgických materiálů z oblasti Horka – Jánovce, 522
- Rozbor kroužků užívaných při výrobě kroužkové zbroje, 591
- Ruská a ukrajinská emigrace v Československé republice 1918–1938. Přehled archivních fondů a sbírek uložených v České republice, 1193
- Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918–1945. [Sv. 4], 1194
- Ruská ukrajinská a běloruská emigrace v Praze. Adresář. = Russian Ukrainian and Belorussian Emigration in Prague. Directory, 1195
- Ruské a sovětské dějiny v české poválečné historiografii, 895
- S**
- Sborník právních a ostatních předpisů k provádění pozemkových reforem po roce 1945, 1841
- Select Bibliography on Czech History. Books and Articles 1990–1999, 353
- Situační zprávy ústředního aparátu KSČ. 20. listopadu – 1. prosince 1989. Pokyny a směrnice vedení KSČ nižším stranickým složkám. 19. listopadu – 1. prosince 1989, 1614
- Slováci na Zakarpatskej Ukrajině. Zborník materiálů z odborného seminára konaného v Bratislave 19. 12. 1997, 304
- Slováci v České republice po roce 1945, 1776
- Slováci v Českej republice, 1983
- Slovanský zjazd 1848 a Slováci, 305
- Slovenská archivistika. Roč. 31, 1996 č. 1, 67
- Slovenská archivistika. Roč. 31, 1996 č. 2, 68
- Slovenská archivistika. Roč. 32, 1997 č. 1, 69
- Slovenská archivistika. Roč. 33, 1998 č. 1, 70
- Slovenská archivistika. Roč. 33, 1998 č. 2, 71
- Slovenská archivistika. Roč. 34, 1999 č. 1 2, 72
- Slovenské národné rady, 655
- Slovenské svadby. Z dotazníkové akcie Matice slovenskej 1942, 412
- Slovensko 1995. Súhrnná správa o stave spoločnosti, 1960
- Slovensko a európsky juhovýchod. Medzikultúrne vzťahy a kontexty. Zborník k životnému jubileu T. Štefanovičovej, 306
- Slovensko mezi předčasnými volbami (1994) zmařeným referendem (1997). (Pokračování chronologie politického vývoje SR), 1955
- Slovensko na začiatku 20. storočia. (Spoločnosť, štát a národ v súradniciach doby), 637
- Slovník autorů literatury faktu, 917
- Slovník českých a slovenských výtvarných umělců. Díl 1. A–C. (1950–1997), 360
- Slovník českých a slovenských výtvarných umělců. Díl 2. D–G. (1950–1998.), 361
- Slovník českých a slovenských výtvarných umělců. Díl 3. H. (1950–1999.), 362
- Slovník českých a slovenských výtvarných umělců. Díl 4. CH–J. (1950–1999), 363
- Slovník českých a slovenských výtvarných umělců. Díl 5. Ka–Kom. (1950–2000), 364
- Slovník slovenských spisovateľov, 365

- Slovník slovenských spisovatelů, 366
 Sociální politika v Čechách a na Slovensku po roce 1989, 1734
 Současný stav a perspektivy zkoumání politických stran na našem území. Sborník referátů přednesených na vědecké konferenci v Olomouci ve dnech 20.–21. října 1998, 307
 Společnost v přerodu. Češi ve 20. století. Sborník referátů z cyklické konference Demokracie 2000, 308
 Srpen '69. Edice dokumentů, 1615
 Stanovisko Slovensko-českej (česko-slovenskej) komisie historikov k práci Milana S. Ďuricu Dejiny Slovenska a Slovákov, 43
 Státnost česká a československá – tradice a kontinuita. Příspěvky přednesené na vědecké konferenci konané ve dnech 4.–5. 6. 1998 v Zahrádkách, 309
 Sto let Masarykovy České otázky. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference, 310
 Stoleté výročí extrémních atmosférických srážek, 944
 Střední a východní Evropa v krizi 20. století. K 70. narozeninám Zdeňka Sládka, 311
 Střední Evropa a Podkarpatská Rus. Sborník z konference střední Evropa a Podkarpatská Rus. [22. 10. 1996 – 32. 10. 1996], 312
 Studia Historica Nitriensia, 313

T

1989. November a Slovensko. Chronológia a dokumenty, 249
 T. G. Masaryk a Podkarpatská Rus. – T. H. Masaryk ta Zakarpatja, 1288
 T. G. Masaryk a situace v Čechách a na Moravě od konce 19. století do německé okupace Československa. Sborník příspěvků z mezinárodního vědeckého kolokvia pořádaného ve dnech 31. května – 2. června 1996 v Praze v vile Lanna, 314
 Tomáš Garrigue Masaryk a věda. Sborník příspěvků ze 7. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 10. listopadu 1999, 905
 Tomáš Garrigue Masaryk. 1850–1937, 1066
 3. Česko-slovenské sympozium k dějinám medicíny, farmacie a veterinární medicíny s mezinárodní účastí. (25.–27. června 1996 Benešov u Prahy.) Abstrakta, 454
 Tvorba učebnic dějepisu v Polsku, na Slovensku a v České republice. Sborník příspěvků z mezinárodní konference, 315

U

- Univ. profesor Dr. Antonín Kolář: bibliografie, 354

V

- Věda v Československu v letech 1945–1953. Sborník z konference. (Praha 18.–19. listopadu 1998), 317
 Věda v Československu v letech 1953–1963. Sborník z konference (Praha 23.–24. listopadu 1999), 316
 Vědecký odkaz Pavla Josefa Šafaříka, 717
 Vedení KSČ o disentu a opozici. Dokumenty z ledna 1986 – října 1989, 1681
 Vláda a prezident. Díl 1. Období pražského jara (prosinec 1967 – srpen 1968), 1629
 Vojenské otázky československé reformy 1967–1970. Díl 1. Vojenská varianta řešení čs. krize (1967–1968), 1705
 Vojenské otázky československé reformy 1967–1970. Díl 2. Srpen 1968 – květen 1971, 1706
 Vybraná literatura k dějinám politických stran, 355
 Vykonané tresty smrti. Československo 1918–1989 (nezahrnuje rozsudky německé justice), 843
 Výsledky stavebno-historického a archeologického výzkumu kaštieľa v Novákoch – časť Laskár, 576
 Vznik Československa 1918, 780
 Vznik ČSR a Podkarpatská Rus. (Sborník z mezinárodní konference v Praze), 318
 XI. mezinárodní sjezd slavistů. Bratislava 30. 8.–8. 9. 1993. Bibliografie, 356

Z

- Z dějin českého bankovníctví v 19. a 20. století. = From the history of the Czech banking system in the 19th and 20th centuries, 319
 Z protokolů schůzí 10. československé vlády (1. Udržalovy) 7. února 1929 – 15. října 1929, 1068
 Zabudnuté priadky. K tradičnému spoločenskému životu mládeže na Slovensku, 416
 Zborov 1917–1997, 320
 Zemědělské družstevnictví. Kolektivizace zemědělství – Vznik JZD 1950, 1851
 Zemědělské družstevnictví. Kolektivizace zemědělství – Vznik JZD 1951, 1852
 Zemědělské družstevnictví. Kolektivizace zemědělství – Vznik JZD. 1952, 1853

- Zemědělství na rozcestí 1945–1948. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 22.–23. 9. 1998, 321
 Zmena hospodárskeho systému. Skúsenosti na Slovensku, 1990
 Zpravodajská brigáda. 1939–1999. Pravdou ke svobodě. Vydáno k 60. výročí vzniku Zpravodajské brigády, 1466

Biografický rejstřík

- Adler Franz [1899–cca 1944], 1382
 Altmann Gabriel [1931–], 1885
 Alžběta Polská [1305–1380], 557
 Anjouovci [rod], 560
 Avicenna [cca 980–1037], 586
 Baján Paulín [1721–1792], 600
 Barthou Louis [1862–1934], 985
 Basilius Daniel [1585–1628], 613
 Bébr Richard [1876–1938], 1421
 Beck Józef [1894–1944], 1065
 Bel Matej [1684–1749], 628, 633
 Beneš Edvard [1884–1948], 32, 61, 648, 748, 818, 827, 829, 830, 844, 951, 957, 958, 975, 982, 984, 985, 994, 995, 1005, 1006, 1008, 1009, 1019, 1027, 1043, 1045, 1046, 1054, 1157, 1259, 1434, 1436, 1441, 1442, 1447, 1452, 1456, 1463
 Beneš Josef [1916–], 1467
 Beneš Vojtěch [1879–1951], 1424
 Beňovský Móric [1746–1786], 626
 Beran Josef [1888–1969], 856
 Bernolák Anton [1762–1813], 708
 Beskid Alexander [1887–1975], 1260
 Björnson Bjornstjerne [1832–1910], 676, 678
 Blaho Pavel [1867–1927], 641, 675
 Bongars Jakub [16. stol.], 396
 Bosák Michal [1869–1937], 1296
 Břetislav I. [cca 1002–1055], 391
 Carol II. [1893–1953], 1463
 Clementis Vladimír [1902–1952], 1533
 Coudenhove-Kalergi Richard [1894–1972], 984, 1390
 Cyril sv. [Konstantin zv. Filosof] [826/27–869], 539, 540–542
 Čapek Karel [1890–1938], 1401
 Čaplovič Ján [1904–1976], 50
 Čatloš Ferdinand [1895–1972], 851, 1092
 Čečetka Juraj [1907–1983], 56
 Čepička Alexej [1910–1990], 1687
 Črchlan Ján [–1899], 661
 Čuma Andrej [1927–1998], 51, 53
 Descartes René [1596–1650], 154
 Dienstbier Jiří [1937–], 1544
 Doležalová-Vlčková Anna [1935–1992], 1885
 z Donína Bedřich [1574–1634], 396
 Drábik Mikuláš [1588–1671], 599
 Drtina Prokop [1900–1980], 1547
 Dubček Alexander [1921–1992], 1573, 1621
 Dula Matuš [1846–1926], 1090
 Duliškovič Arnold [19./20. stol.], 642
 Ďuranna Gejza [1894–], 1057
 Ďurišin Dionýz [1929–1997], 163
 Durych Jaroslav [1886–1962], 1251, 1401
 Dyk Viktor [1877–1931], 1401
 Esterházy János [1901–1957], 1199, 1225
 Féder [rodina], 859
 Feierabend Ladislav Karel [1891–1969], 1432
 Frazer James George [1854–1941], 403
 Fuggerové [rod], 578
 Gabriel František [1901–?], 1291
 Gajda Radola [1892–1948], 1030
 Gálik Marián [1933–], 1885
 Gašpariková-Horáková Anna [1896–1987], 989, 999
 Golian Ján [1906–1945], 1513, 1518
 Hába Alois [1893–1973], 1394
 Hájek František [1886–1962], 1426
 Hájek Jiří [1913–1993], 816
 Haluzický Bohumil [1879–1957], 78
 Hampl Antonín [1875–1942], 1009
 Havlíček Dušan [1923–], 1648
 Hečko František [1905–1960], 1877
 Hedvika z Anjou [–1399], 559
 Hegel Georg Wilhelm Friedrich [1770–1731], 695
 Herberstein Zikmund [1486–1566], 396
 Heumos Peter [20. stol.], 964
 Hilsner Leopold [1877–1928], 661, 662
 Hlinka Andrej [1864–1938], 656, 961, 962, 1058, 1092
 Hlucky z Rožnova Jan [cca 1412–po 1462], 543
 Hodža Milan [1878–1944], 143, 185, 225, 638, 641, 730, 954, 955, 968, 976, 997, 998, 1073, 1081, 1090, 1151, 1362, 1441, 1447, 1450, 1456, 1457
 Hoffmann Kamil [1878–1944], 974
 Hofman Jan [1883–1945], 248
 Horváth Pavol [1926–1999], 54
 Hrabovský Josef [1909–1996], 918
 Husák Gustáv [1913–1991], 1533, 1565, 1621
 Chleban Milan [1946–], 414
 Ingr Sergěj Jan [1894–1956], 850
 Jakeš Miloš [1922–], 1565
 Janáček Leoš [1854–1928], 703, 1394
 Jánošík Juraj [1688–1713], 712

- Janoušek Karel [1893–1971], 852
 Janýr Přemysl [1906–1998], 1652
 Jehlička František [1879–1939], 1057, 1164
 Jurkovič Dušan [1868–1947], 704, 705
 Kálal Karel [1860–1930], 676, 678
 Karmasin Franz [1901–1970], 1091
 Keller Igor [1936–1999], 422
 Kerpley Anton [1837–1907], 724
 Kholm Josef [1914–1944], 1484
 Klein Gideon [1919–19], 1394
 Kliment sv. [–88/92–91/101–], 531
 Kločurak Stepan [1895–1980], 1807
 Klofáč Václav Jaroslav [1868–1942], 1101
 Kmet Ondrej [16./17. stol.], 594
 Knogler [rodina], 606
 Kolář Antonín [1884–1963], 354, 914
 Kollár Ján [1793–1852], 714, 717
 Komenský Jan Amos [1592–1670], 50, 51, 56, 195, 599, 615, 619, 660, 691, 719, 938, 1384
 Kotromaničová Alžběta [cca 1340–1387], 558
 Kožík František [1909–1997], 1426
 Kramář Karel [1860–1937], 737, 770
 Krása Hans [1899–1944], 1394
 Kraskovská Ludmila [1904–1999], 425
 Krejčí Jaroslav [1916–], 822
 Krejčí Ludvík [1890–1972], 787, 789, 807
 Krofta Kamil [1876–1945], 1370
 Kvačala Ján Radomil [1882–1934], 694
 Kvaček Robert [1932–], 264
 Leopold I. Habsburský [1640–1705], 381
 Leščák Milan [1940–], 405
 Letz Ján [1937–], 898
 Machula Jaromír [1916–], 1451
 Makovický Dušan [1885–1921], 676–678
 Maliarik Ján [1869–1946], 660
 Marie Bytomská [1292/5–1317], 560
 Markov J. [1890–1976], 1409
 Masaryk Jan [1886–1948], 815, 830, 831, 841, 1547, 1568, 1620, 1636
 Masaryk Tomáš Garrigue [1850–1937], 2, 10, 45, 236, 281, 287, 310, 314, 638, 639, 650–652, 677, 696–698, 700, 701, 734, 737, 743, 765, 770, 772, 773, 805, 827, 828, 881, 882, 889, 900, 902, 903, 905, 951, 959, 960, 966, 975, 979, 988, 989, 992, 999, 1005, 1006, 1016, 1024, 1025, 1027, 1031, 1033–1042, 1044, 1046, 1052, 1059, 1066, 1098, 1114, 1160, 1165, 1197, 1214, 1222, 1249, 1257, 1288, 1371–1379, 1383–1385, 1387–1392, 1402
 Mastný Vojtěch [1874–1954], 1026
 Mauss Marcel [1872–1950], 403
 Mečiar Vladimír [1942–], 1934
 z Mesmpeka Jan [cca 1412–po 1462], 543
 Metoděj sv. [815–885], 539–542
 Mikleš Ján [1911–1997], 57
 Mikuš Jozef A. [1912–], 826
 Mináč Vladimír [1922–], 1882
 Mlynárik Ján [1933–], 1583
 Moravec Emanuel [1893–1945], 839, 1064
 Moyses Štefan [1796–1869], 670
 Muna Alois [1886–1943], 1059
 Němec František [20. stol.], 1491
 Novák Vítězslav [1870–1949], 1394
 Novomeský Ladislav [1904–1976], 1533
 Novotný Antonín [1904–1975], 1621
 Novotný Bohuslav [1921–1996], 418, 420, 424
 Odložilík Otakar [1899–1973], 437
 Okál Miloslav [1913–1997], 919
 Opasek Anastáz [1913–1999], 1712
 Ostrčil Otakar [1879–1935], 1394
 Osuský Samuel Štefan [1888–1975], 61, 764, 1379
 Osvald František Richard [1845–1926], 718
 Otáhal Milan [1928–], 285
 Palacký František [1798–1876], 692, 693
 Pantůček Svezozár [1931–2000], 913
 Papánek Ján [1896–1991], 1046, 1455
 Patera Ludvík [1927–], 48
 Patočka Jan [1907–1977], 897, 906, 992
 Peithner Jan Tadeáš Antonín [1727–1792], 629
 Perfeckij E. J. [1888–1947], 1409
 Peška Zdeněk [1900–1970], 1252
 Piastovci [rod], 560
 Pišťánek Peter [1960–], 1884
 Plachá Veronika [1937–], 421
 Pogorelov V. A. [1872–1995], 1409
 Polla Belo [1917–], 423
 Prečan Vilém [1933–], 250
 Preiss Jaroslav [1870–1946], 1048
 Přikryl Vladimír [1895–1968], 1512
 Rašín Alois [1867–1923], 1061, 1062
 Rázus Martin [1888–1937], 706
 Reicin Bedřich [1911–1952], 1552
 Reiková Chaviva [1914–1944], 1509
 Richter Antonín Felix [1896–1979], 945
 Ripka Hubert [1895–1958], 1645
 Rizner Ludovít Vladimír [1849–1913], 691
 Roško Robert [1932–2000], 901
 Rothermer Harold Sidney Harmsworth [20. stol.], 1071
 Rozsypal Kurt [1916–], 1839
 Sedláček Jaromír [1885–1945], 1393
 Seibt Ferdinand [1927–], 964
 Seton-Watson Robert William [1879–1951], 838
 Schmidt-Hartmann Eva [1946–], 964
 Schönfeld Juraj [1909–1998], 858
 Schulhoff Erwin [1894–1942], 1394
 Sičynskij Volodymyr [1894–1962], 1191
 Sidor Karol [1901–1953], 1004, 1065, 1492
 Sivák Florián [1932–1997], 52
 Skácel Jan [1922–1989], 925
 Sládek Zdeněk [1926–], 311
 Sloboda Daniel [1809–1888], 394, 659
 Solymosiová Eszter [–1882], 661
 Spiegel Ludwig [1864–1926], 1381

- Stöckel Leonard [1510–1560], 614
 Stodola Aurel [1859–1942], 722
 Stodola Emil [1862–1945], 1215
 Strinka Julius [1928–1997], 904
 Stříbrný Jiří [1880–1955], 1121, 1122
 Suk Josef [1874–1935], 1394
 Svatopluk I. Moravský [–894], 131, 533
 Svoboda Ludvík [1895–1979], 1687
 Swieten Gerhard van [1700–1772], 629
 Szirmai Ján Alexandr [1925–], 912
 Šafařík Pavel Josef [1795–1861], 145, 714, 717
 Šimončík Jozef [1928–], 47
 Šipka Ján [1861–1917], 395
 Šnejdárek Josef [1875–1945], 1145
 Šrobár Vavro [1867–1950], 1090
 Štefánek Anton [1877–1964], 937, 1095, 1492
 Štefánek Milan Rastislav [1880–1919], 220, 288, 644, 761, 1125
 Štúr Ludovít Velislav [1815–1856], 646, 713
 Šubík František [1903–1982], 1426
 Šulc Zdislav [1926–], 1845
 Švehla Antonín [1873–1933], 1111, 1113
 Tablic Bohuslav [1769–1832], 711
 Tatarka Dominik [1913–1989], 921, 1866
 Threlfall H. M. [20. stol.], 1518
 Thurzo Juraj [1567–1616], 594
 Thurzové [rod], 578
 Tiso Jozef [1887–1947], 821, 1608
 Točík Anton [1919–1994], 417
 Tolstoj Lev Nikolajevič [1828–1910], 676–677, 678
 Tuka Vojtech [1880–1946], 1092, 1137
 Tylor Edward Burnett [1832–1913], 403
 Ullmann Viktor [1898–1944], 1394
 Ulrich František [1899–1941], 1418
 Unger František [1886–], 1057
 Václav sv. [cca 907–929/35], 839
 Václavů Antonín [1922–1996], 1848
 Vajcíková Eva [1939–1994], 49
 Valenta Jaroslav [1930–], 280
 Vaňorný Otmar [1860–1947], 209
 Vesel [rodina], 842
 Vlček Jaroslav [1870–1930], 716
 Vojtašák Ján [1877–1965], 1713
 Vojtěch sv. [cca 957–997], 440, 494
 Vratislav z Mitrovic Václav Hynek [1576–1635], 396
 Vycpálek Ladislav [1882–1969], 1394
 Weyr František [1879–1951], 1393
 Wilson Thomas Woodrow [1856–1924], 1257
 Windischgrätz Alfréd II. Josef Mikuláš [1819–1876], 663
 Windischgrätz Alfréd III. August Karel [1851–1927], 663
 Wisliceny Dieter, [20. stol.], 1519
 Wolf Jiří [1952–], 1631
 Zach [rodina], 489
 Zatloukal Jaroslav [1905–1958], 1282
 Zenkl Petr [1884–1975], 1547
 Žatkovič Grigorij [1886–1967], 1257
 Žikeš Vladimír [1906–1980], 1508

Geografický rejstřík

- Aszód [H], 462
 Bajč [SK], 466
 Banská Bystrica [hr.] [SK], 500, 567
 Banská Bystrica [SK], 88, 547, 562, 568, 577, 582, 631, 633, 1166, 1167, 1173, 1226
 Banská Štiavnica [SK], 103, 485, 521, 545, 565, 566, 589, 617, 625, 629, 630, 726, 1418
 Bojnice [hr.] [SK], 570
 Bojnice [SK], 569
 Borovce [SK], 391
 Bratislava [SK], 64, 89, 118, 125, 141, 239, 486, 503, 513, 516, 517, 581, 584, 692, 857, 869, 883, 914, 937, 1743, 1909
 Brno, 75, 117, 261, 927, 929, 931, 932, 1883, 1886
 Břeclav, 1066
 Bzovík [SK], 507
 Čadca [SK], 1468
 Černová [SK], 673, 676, 678
 Česká Třebová [o. Ústí nad Orlicí], 428
 Devín [SK], 503
 Dolní Smržovka [o. Jablonec nad Nisou], 1906
 Donovaly [SK], 723
 Dunaj [f.] [SK], 1152, 1315
 Egloff [DE], 663
 Evropa střední, 213, 311, 778, 960, 1941
 Evropa východní, 311
 Fryšták [o. Zlín], 395
 Horka [SK], 522
 Horn [A], 598
 Horné Otrokovce [SK], 468
 Hošťka [o. Tachov], 1745
 Hranovnice [SK], 609
 Hronec [SK], 725
 Choceň [o. Ústí nad Orlicí], 429
 Idríja [SLO], 617
 Ilija [SK], 493
 Ipeľ [f.] [SK], 398
 Jablonica [SK], 663
 Jánovce [SK], 522
 Jaslovské Bohunice [SK], 1823
 Javorina [oblast], 684
 Jindřichovice [o. Sokolov], 1745

- Kladruby [o. Tachov], 663
 Kokava nad Rimavicou [SK], 667
 Komárno [SK], 460, 1132, 1152
 Kopčany [SK], 495
 Košice [SK], 237, 1410
 Košické Olšiany [SK], 470
 Kremnica [hr.] [SK], 574
 Kremnica [SK], 381
 Lány [o. Rakovník], 999
 Leles [SK], 488
 Levoča [SK], 1423
 Liptovská Mara [SK], 457, 469, 502
 Liptovský sv. Mikuláš [SK], 647
 Lokca [SK], 690
 Luhačovice [o. Zlín], 674, 1208
 Malé Karpaty [oblast], 520
 Martin [SK], 82, 636
 Most, 1547
 Mýto pod Ďumbierom [SK], 588
 Námestovo [SK], 661
 Nisko [PL], 1490
 Nitra [SK], 91, 107, 119, 459, 475, 491, 492, 572, 575
 Nitrianske Pravno [SK], 569
 Nováky-Laskár [zám.] [SK], 576
 Novohradsko [oblast] [SK], 398
 Olomouc, 120, 634, 1547
 Orava [oblast][SK], 690, 774, 779
 Ostrava, 885, 1233
 Ostravsko [oblast], 1780, 1795
 Ostrov nad Ohří [o. Karlovy Vary], 598
 Ošadnica [SK], 690
 Palárikovo [SK], 563
 Partizánske-Šimonovany [hr.] [SK], 497, 571
 Patince-Teplica [SK], 514
 Pavľany-Krigov [SK], 514
 Petržalka [SK], 1132
 Plzeň, 578
 Pobedim [SK], 496
 Podbrezová [SK], 725
 Podolinec [SK], 587
 Pomoraví [oblast], 481
 Ponitří horní [SK], 561
 Ponitří střední [SK], 561
 Poolšaví [oblast], 481
 Praha, 65, 80, 89, 90, 241, 299, 302, 431, 715, 716, 785, 933, 1195, 1380–1382, 1417, 1878, 1888
 Prešov [SK], 607, 608
 Prievidza [SK], 569, 598
 Prímada [o. Tachov], 1745
 Rakovník [SK], 550
 Reka [SK], 604
 Rogatec [Slovinsko], 663
 Rusava [o. Kroměříž], 659
 Ružomberok [SK], 647
 Santovka [SK], 472
 Semtín [o. Pardubice], 1326
 Senica [SK], 465
 Sitno [hr.] [SK], 564
 Slaný [o. Kladno], 598
 Slovácko [oblast], 393, 675
 Slovenská Ľupča [kl.] [SK], 546
 Sobotiště [SK], 622
 Sosnovec [PL], 1490
 Spiš [oblast][SK], 774, 779, 1201
 Stará Lesná [SK], 222
 Stará Ves [o. Bruntál], 1745
 Starý Zvolen [Pustý Hrad] [SK], 579
 Stráne pod Tatrami [SK], 476
 Strážnice [o. Hodonín], 598
 Svinica-Na hore [SK], 514
 Šarišské Michalany [SK], 456
 Šaštín-Stráže [SK], 442
 Šivetice [SK], 489
 Špania Dolina [SK], 589
 Štěrkeň [o. Strakonice], 663
 Tachov, 663
 Tanvald [o. Jablonec nad Nisou], 1896, 1906
 Terezin [o. Litoměřice], 1485, 1486
 Těšínsko [oblast], 741, 868, 880, 1056, 1145, 1203, 1762, 1763, 1773, 1778
 Tiszaeszlár [H], 661
 Tomoradza [SK], 484
 Topoľčany [SK], 1723
 Trenčín [oblast] [SK], 501
 Trenčín [SK], 504, 693
 Trnava [SK], 490, 549
 Velké Karlovice [o. Vsetín], 1940
 Vernár [SK], 590, 609
 Vyhne [SK], 1490
 Záhorie [oblast] [SK], 439, 601, 675
 Závada [SK], 528
 Zemianske Kostoľany-Dolné Lelovce [SK], 483
 Zvolen [hr.] [SK], 379, 499, 625
 Zvolen [SK], 245, 507, 548, 623
 Žamberk [o. Ústí nad Orlicí], 427

Rejstřík citovaných časopisů a sborníků

6. celostátní konference archivářů ČR. Výpočetní technika v archivnictví
 74
 ACom
 53
 Acta contemporanea. K pětadesátinám Viléma Prečana
 758, 1096, 1427, 1521, 1553, 1590, 1723, 1724, 1759
 Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis
 688
 Acta onomastica
 398, 520
 AČ
 58, 150, 152, 201
 Akademický bulletin
 137, 138, 205, 752
 Akademický bulletin AV ČR
 136, 913
 AO
 1885
 AOP
 1344, 1345, 1348, 1366, 1494–1496, 1675, 1728, 1730, 1810, 1811, 1820, 1822, 1830, 1834, 1837, 1842, 1844, 1915, 1946
 AR
 119, 125, 419, 421, 422, 456, 457, 459, 460, 465, 470, 475
 ArchHist
 88, 379, 380, 423, 482–484, 486, 489–493, 497, 499–501, 507, 508, 510, 515, 532, 534, 545–550, 552–556, 561, 562, 564–571, 573–577, 579–584, 588, 589, 623, 625
 Archivní čtvrtletník
 149, 151, 202
 AUC HUCP
 190, 937, 1924
 AUC Phil et Hist
 64
 AUPO Historica
 227, 396, 894, 1185, 1207, 1210, 1215, 1239, 1241, 1492
 Bellum Tricennale: The Thirty Years' War
 595
 Bibliotheca Strahoviensis
 488
 The Birth of Czechoslovakia. Seminar on the founding of the independent Czechoslovak state
 733, 761, 764
 Brněnská slovakistika a česko-slovenské vztahy
 877, 916, 925–927, 929–931, 936, 1404, 1406, 1883, 1886, 1996–1998
 Bulletin HÚ AV ČR
 143, 206
 Burg und Stadt
 572

Byz

535

Celostátní studentská vědecká konference – Historie 1995

1268

Co nevíme o první Československé republice. Záznam z diskuse pořádané 25. března 1999 v Cefres v Praze

3, 33, 40, 1014, 1171, 1180, 1200, 1309

ČČH

54, 144, 160, 161, 168–171, 180, 191, 192, 194, 197, 198, 218, 536, 753, 974, 977, 1022, 1117, 1331, 1339,

1608

České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války. Sborník příspěvků z mezinárodní konference

1497, 1523–1528

České země a Československo v Evropě XIX. a XX. století. Sborník prací k 65. narozeninám prof. dr. Roberta

Kvačka

990, 1041, 1093, 1154, 1439, 1456

Česko-německé vztahy: česká stanoviska

776, 1591

Česko-slovenská historická ročenka

6, 9, 12, 14, 18, 19, 38, 43, 44, 75, 98–102, 104, 106, 108, 117, 120, 121, 146–148, 165–167, 215, 221, 346, 351, 352, 437, 447, 593, 602, 603, 641, 656, 672, 842, 1013, 1099, 1136, 1242, 1246, 1252, 1259, 1277–1279, 1285, 1302, 1368, 1410, 1440, 1461, 1462, 1469, 1501, 1530, 1533, 1534, 1559, 1571, 1596, 1621, 1626, 1634, 1635, 1638, 1645, 1646, 1664, 1669, 1672, 1678, 1680, 1683, 1703, 1704, 1714, 1739, 1740, 1748, 1752, 1766, 1768, 1769, 1783, 1797, 1807, 1812, 1816, 1824, 1827, 1828, 1832, 1838, 1863

Česko-slovenské vztahy. Slovensko-české vztahy. Liberecký seminář 1996, 1997

127, 640, 680, 681, 731, 738, 766, 1216, 1531, 1609, 1611

Česko-slovenské vztahy. Slovensko-české vztahy. Liberecký seminář 1998, 1999

645, 658, 679, 682, 1572, 1586, 1693, 1711, 1733, 1737, 1865, 1866, 1952

Československé a polské cesty ke svobodě a suverenitě

1021, 1472, 1599, 1630, 1725

Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 1

13, 27, 41, 754, 775, 956, 965, 992, 996, 1002, 1007, 1011, 1012, 1063, 1071, 1079, 1082, 1097, 1109, 1113, 1121, 1174, 1211, 1284, 1295, 1298, 1300, 1303, 1305, 1306, 1321, 1325, 1328, 1332, 1350, 1364, 1380, 1393, 1416

Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 2

32, 86, 729, 757, 771, 865, 951, 952, 978, 983, 987, 1015, 1027, 1028, 1045, 1076, 1163, 1172, 1175, 1177, 1179, 1184, 1186, 1187, 1228, 1296, 1369, 1387, 1401

Československo a střední Evropa v meziválečném období

1312, 1318, 1330, 1336, 1352, 1353, 1359

Českoslovenství – středoevropanství – evropanství. Úvahy, svědectví a fakta

172, 177, 523, 529, 539, 648, 676, 699, 700, 709, 746, 762, 763, 770, 829, 835, 870, 873, 887, 890, 910, 924, 948, 1037, 1249, 1377, 1535, 1692, 1989

Českoslovenství součást evropanství

188, 530, 619, 674, 677, 684, 710, 737, 769, 802, 818, 824, 830, 836, 871, 922, 923, 1031, 1039, 1135, 1206, 1250, 1384, 1605, 1957

ČesLit

48, 615, 706

Češi a svět. Sborník k pětasedmdesátinám Ivana Pfaffa

1018

Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století. Symposium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích

Čechů k domovu. Praha, 29.–30. června 1998

21, 666, 862, 864, 1741, 1746, 1751

ČL

20, 128, 129, 164, 401, 405, 1976

ČMM

133, 174, 193, 219, 668, 993

ČSIZM-B

885, 1233, 1780

DaS

8, 26, 55, 134, 135, 181, 182, 200, 594, 642, 646, 728, 809, 1048, 1157, 1293, 1435–1437, 1452, 1499, 1538, 1575, 1587, 1607, 1738, 1911

Dějepis a kritické myšlení

781, 997, 1034, 1500

Dějiny vědy a techniky

237–239, 245, 722, 940, 1311, 1313, 1314, 1326, 1413, 1414, 1417, 1420, 1421, 1823, 1896, 1903, 1904, 1906–1910, 1912

Dem

153, 213, 601, 1183, 1201, 1283, 1742, 1744, 1843, 1967, 1986

DVT

103, 175, 216, 551, 586, 635, 946, 1925

Edvard Beneš a středoevropská politika

748, 984, 994, 1050, 1054, 1455

Evropa mezi Německem a Ruskem. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty

893, 966, 985, 1065, 1119, 1287, 1426, 1502, 1522, 1601, 1633, 1775

Evropanství a národní identita

695, 1959, 1973, 1974, 1978, 1981, 1984, 1992, 1993

Evropanství a Tomáš Garrigue Masaryk: Sborník příspěvků ze 6. ročníku semináře Masarykova muzea

v Hodoníně 18. listopadu 1998

10, 698, 701, 772, 906, 960, 1016, 1197, 1376, 1378, 1389, 1390, 1402

Evropský kulturní prostor – jednota v rozmanitosti

402, 404, 407, 408, 410, 411, 413

FČ

154, 696, 904, 1040, 1388

Film a doba

1869

Flores scholarium

628

Fruhmittelalterliche Machtzentren in Mitteleuropa – mehrjährige Grabungen und ihre Auswertung

496, 503

GaHL

370

HaV

130, 207, 208, 220, 224, 225, 258, 745, 759, 812, 874, 1125–1127, 1137–1143, 1147–1151, 1155, 1367, 1425, 1468, 1473, 1475, 1476, 1478, 1481, 1482, 1504, 1508, 1509, 1513, 1514, 1518, 1694, 1700, 1702

HDem

1224

HG

467, 611, 854

Hilsnerova aféra a česká společnost 1899–1999

661, 662

HistO

538, 954, 1067, 1294, 1580, 1813

Historica

537, 732, 972, 1338

- Historická Olomouc
114, 634
- Historické studie. K sedmdesátinám Milana Otáhalo
37, 765, 1574, 1593, 1628
- Historie tělesné kultury a sportu. Sborník studií. Díl I
89, 1926, 1928–1931
- Hoši od Zborova
790, 803
- IAP
179
- Iluminace
907, 1396–1400, 1529, 1868, 1871–1874
- J. V. Šimák a poslání regionální historiografie v dnešní době
1291
- Jan Masaryk, diplomat, státník, humanista
638, 1568, 1636
- Jaroslav Šula. Sborník příspěvků k šedesátinám
1001
- JM
47, 527, 597
- JudBoh
83
- K počtě Jaroslava Marka. Sborník prací k 70. narozeninám prof. dr. Jaroslava Marka
1370
- K počtě profesora Miroslava Hrocha
734, 1017
- K problémům minorit
1745, 1972
- K úloze Slovanů v historii a současnosti. Kolokvium u příležitosti 150. výročí Slovanského sjezdu v Praze
1864
- King John of Luxembourg (1296–1346) and the Art of his Era
585
- Knihovny současnosti '98. Sborník ze 6. konference, konané ve dnech 20.–22. října v Seči u Chrudimi
77
- Kolize, febnivost a pragmatismus. Československo-rakouské hospodářské vztahy 1918–1938
1315, 1329
- Konkurence i partnerství. Německé a československé hospodářství v letech 1918–1945
1299, 1304
- KR
1379
- Kroměřížský sněm 1848–1849 a tradice parlamentarismu ve střední Evropě. Der Reichstag von Kremsier 1848–1849 und die Tradition des Parlamentarismus in Mitteleuropa
1232
- LKH-Hradec Králové
157, 158
- Magie a náboženství. [Sborník příspěvků z konference karpatologické komise pro lidové obyčeje MKKK konané ve Velehradě v roce 1997]
82, 403, 443, 636, 726, 727, 853, 1423
- MaK
439, 442, 543, 675

- Marginalia Historica
233
- Der Markt in Mitteleuropa der Zwischenkriegszeit
686, 1316, 1320, 1335, 1354, 1356, 1360
- Masaryk a studenti 2000. Přehledka příspěvků ze studentské konference konané v Ústí nad Labem dne 11. května 2000
639
- Masarykova filozofie pojetí demokracie a existence pluralitního politického systému 1. republiky. Sborník příspěvků ze 4. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 21.–22. 11. 1996
964, 979, 1059, 1114, 1392
- Masarykův sborník
45, 773, 827, 882, 1371
- Matematika v 19. století. Sborník přednášek z letních škol Historie matematiky
720
- MaVP
1942
- Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.–18. století)
606–608
- Mezietnické dialogy
1255, 1612
- Mezinárodní politika
438, 448, 1507, 1567, 1935, 1939, 1943, 1944, 1953, 1955, 1956, 1958, 1988
- MezVzt
1933, 1936, 1937, 1945, 1954, 1975
- MHB
131
- Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělávání. Sborník referátů z konference konané ve dnech 24.–25. června 1999 v Jičíně
632
- Moderní dějiny
15, 159, 185, 671, 711, 730, 740, 963, 968, 973, 976, 998, 1073, 1161, 1297, 1333, 1334, 1355, 1441, 1446, 1457, 1459
- Moravian Geographical Reports
866, 1840
- Náboženské dějiny severních Čech. Sborník příspěvků z mezinárodní konference v Ústí n. L. ve dnech 9.–11. září 1997
441
- Národní obrození a rok 1848 v evropském kontextu
647, 657
- Národnostní menšiny – historické souvislosti některých aktuálních problémů v Evropě a v ČR
1275, 1799
- Národnostní menšiny a jejich sociální pozice ve střední Evropě. National minorities and their social positions in Central Europe
1202, 1212, 1217, 1220, 1229, 1230, 1411, 1749, 1757, 1784, 1785, 1793, 1962, 1965, 1966
- Národnostní politika v postkomunistických zemích
1968, 1987
- Národopisná revue
415
- Nations – identities. Historical consciousness.: Volume dedicated to Prof. Miroslav Hroch
23

- NK
156, 162, 342
- NumL
381, 383, 384, 391, 425
- Občan – národ – stát
1069
- Od Ještěda k Troskám. Vlastivědný sborník Českého ráje a Podještědí
950
- Osmý (VIII.) sjezd českých historiků. Hradec Králové 10.–12. září 1999
17
- PA
505
- Paginae historiae
1168
- Palackého cesta. Pohledy na život a činnost Františka Palackého a lidí mu blízkých
692, 693
- Paleolithic in the Middle Danube Region. Anniversary volume to Bohuslav Klíma
455
- Pedagogika**
56, 718
- Peníze v proměnách času. 2 = Money in Metamorphosis of Time. 2 = Geld im Wandel der Zeit. 2
612
- PHS
52, 61, 196, 203, 617, 618
- Pocta profesoru Janu Kuklíkovi
1092, 1434
- Podřevnicko
394, 395, 704
- Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17.–18. 5. 2000
1072, 1081, 1085, 1090, 1095, 1100, 1110, 1178, 1181, 1263, 1327, 1362
- Politologická revue
132, 139, 1010, 1938, 1997-1950
- Pomezi Čech a Moravy
914
- Populární literatura v české a slovenské kultuře po roce 1945
626, 1877, 1882, 1884, 1995
- Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen
1307, 1308, 1361, 1826
- Prague Papers on History of International Relations
1060, 1317, 1444, 1445, 1463, 1584
- The Prague Yearbook of Contemporary History
756
- Pravěk
417, 418, 458, 461, 464, 474, 476, 509, 518
- Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska
598
- Proč jsme v listopadu vyšli do ulic
1695, 1731, 1736, 1847, 1859, 1922

- První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováký a Němci
669, 735, 736, 750, 760, 797, 1205
- Přednášky z 39. běhu LŠSS [Letní školy slovanských studií]
1070, 1443, 1722, 1880
- Přednášky z 40. běhu LŠSS [Letní školy slovanských studií]
934, 1394, 1879
- Přednášky z 41. běhu LŠSS [Letní školy slovanských studií]
1405, 1994
- Přednášky z 42. běhu LŠSS [Letní školy slovanských studií]. Díl 2. Přednášky z literární vědy, kultury a historie
716, 755, 1395
- Přednášky z 43. běhu LŠSS [Letní školy slovanských studií]
751, 1791
- Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861-1998
355, 643, 1075, 1083, 1084, 1086, 1089, 1091, 1094, 1102, 1105-1108, 1115, 1116, 1120, 1122, 1169, 1270, 1438, 1627, 1640-1643, 1647, 1657, 1659, 1666, 1670, 1671, 1677, 1682
- Přehled výzkumů
480
- Příspěvky k dějinám slovakistiky na FF UK
241, 715, 933, 1888
- Reflexe dějin první Československé republiky v české a slovenské historiografii
4, 7, 11, 16, 24, 25, 39, 42, 46, 347, 1087, 1236
- Regionální revue. Časopis pro společenské vědy
1963, 1964
- The Roma and the Europe. = Romové a Evropa. Conference Proceedings
1979
- Rozpad Rakouska-Uherska a fenomén versailleského systému ve střední Evropě. = Der Zerfall Österreich-Ungarns und das Phänomen des Versailler Systems in Mitteleuropa
778, 1204
- Rudolf II, Prague and the World.: Papers from the International Conference. Prague, 2-4 September 1997
621
- SAP
59, 66, 1146, 1491
- SbFF-Ostrava
226, 234, 633, 665, 689, 4498, 4794
- Sborník Chebského muzea
87
- Sborník prací moravských historiků
1814
- Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně
231, 596, 605
- Sborník rozprav k sedmdesátým narozeninám univ. prof. PhDr. Ivana Lutterera, CSc.
1132
- Sborník Západočeské univerzity v Plzni a USIS Prague. Národní odboj a politické, kulturní a vojenské aspekty osvobození Plzně a západních Čech americkou armádou
1131
- SbSPS
517
- SbZpČM-Plzeň (Historie)
793

- SDH
610, 629, 1418
- SE
155, 953, 1008, 1080, 1190, 1223, 1225, 1267, 1450, 1520, 1548, 1569, 1570, 1718, 1861
- Securitas imperii
1532, 1708
- SHS
795, 961, 986, 1035, 1038, 1408, 1505, 1506, 1606, 1610
- SL
945, 1923
- Slavia
107, 124, 145, 163, 222, 223, 399, 717, 932, 935, 1887, 1980
- Slezsko v dějinách českého státu
235, 741, 1145
- Slova města
883, 1166, 1173, 1743
- Slovácko
140–142, 186, 187, 189, 414, 481, 495, 504, 622, 705, 1208, 1209, 1227
- SIPř
63, 126, 183, 184, 204, 557–560, 670, 1403
- SISb
173, 210–212, 214, 449, 779, 868, 872, 879, 884, 886, 888, 955, 1004, 1058, 1164, 1218, 1234, 1235, 1238, 1412, 1549, 1691, 1747, 1754–1756, 1758, 1761–1764, 1771–1773, 1777, 1779, 1781, 1782, 1788, 1789, 1792, 1795, 1796, 1798, 1800–1802, 1809, 1889, 1940, 1961, 1969, 1982
- SMP
512
- SocČ
901, 1198, 1676, 1913
- Sokol, jeho vznik, vývoj a význam
90, 1422, 1465, 1550
- Současný stav a perspektivy zkoumání politických stran na našem území. Sborník referátů přednesených na vědecké konferenci v Olomouci ve dnech 20.–21. října 1998
1074, 1088, 1103, 1112, 1118, 1415, 1551, 1663, 1665
- Soudobé dějiny
62, 199, 331–341, 1176, 1458, 1557, 1565, 1594, 1595, 1600, 1618, 1639, 1713, 1721, 1905
- Sovětská vojska v československém vývoji 1968–1991
1684, 1685, 1688–1690, 1732
- SPFFBU(C)
995, 1000, 1381, 1382
- SPFFBU(E)
498, 524, 533
- SPFFBU(M)
462, 463, 466, 468, 471, 472, 477–479
- Společnost v přerodu. Češi ve 20. století. Sborník referátů z cyklické konference Demokracie 2000
747, 975, 1052, 1077, 1098, 1162, 1165
- Spory o dějiny. Sborník kritických textů 1
1373
- Spory o dějiny. Sborník kritických textů. 2
839

- Spory o dějiny. Sborník kritických textů 3
236
- Státnost česká a československá – tradice a kontinuita
36, 782, 814, 817, 823, 833, 840, 876, 991, 1047, 1053, 1448, 1644, 1710, 1932, 1951
- Stereotypy a symboly
1213
- Sto let Masarykovy České otázky
2, 697, 881, 889, 900, 902, 988, 1033, 1160, 1222, 1372, 1391
- Střední a východní Evropa v krizi 20. století
749, 774, 892, 969, 1009, 1196, 1310, 1319, 1341, 1351, 1358, 1409
- Střední Evropa a Podkarpatská Rus. Sborník z konference Střední Evropa a Podkarpatská Rus
1244, 1251, 1254, 1261, 1271–1274, 1281, 1282, 1289, 1805, 1806, 1808, 1970, 1977
- StudCom et Hist
50, 51, 57, 195, 599, 604, 660, 691, 694, 719, 898, 938
- StudCom et Hist. Almanach ke 100. výročí Muzea J. A. Komenského v Uherském Brodě
78
- Studia historica Nitriensia
1503
- Studie k sociálním dějinám
29–31, 663, 1221, 1240
- Studie o sudetoněmecké otázce
1556, 1581, 1767
- Sv. Kliment u Lipůvky. Významná památka z počátku našich dějin. Sborník statí o této důležité archeologické lokalitě a poutním místě
531, 541
- Svatý Vojtěch, Čechové a Evropa
494
- SVPUP (C)
687, 1322, 1323
- T. G. Masaryk a situace v Čechách a na Moravě od konce 19. století do německé okupace Československa
743, 777, 1044, 1214, 1374
- T. G. Masaryk a vztahy Čechů a Němců (1882–1937)
1375
- Teologické texty
440, 1709, 1717
- Tereziánské studie a dokumenty
1485, 1487, 1490
- TerL
1488
- Těšínsko
371, 880, 962, 1056, 1057
- Theologická revue
903, 1383
- Theresienstädter Studien und Dokumente
1486
- Tomáš Garrigue Masaryk a ruské revoluce. Sborník příspěvků z 5. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 19. listopadu 1997
805
- Tradice a současnost železářské výroby. II
724

Tradice a současnost železářské výroby. Materiály z konference konané v Muzeu Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech dne 20.–22. 9. 1995

84

Tschechisches Barock. Sprache, Literatur, Kultur. = České baroko. Jazyk, literatura, kultura
600

Tvorba učebnic dějepisu v Polsku, na Slovensku a v České republice

232

UaŘ

93, 544, 912, 1867, 1875

Umění

513

Věda v Československu v letech 1945–1953. Sborník z konference. (Praha, 18.–19. 11. 1998)

95–97, 105, 116, 939, 1687, 1857, 1860, 1862, 1890, 1892, 1916

Věda v Československu v letech 1953–1963. Sborník z konference (Praha, 23.–24. listopadu 1999)

22, 113, 115, 1854, 1856, 1891, 1893, 1894, 1917, 1918, 1920

Vědecká konference k 100. výročí narození Bedřicha Mendla, prvního profesora hospodářských dějin Univerzity Karlovy 1892–1992

1337

VlastS

378

VPNZemM

91

VVM

178, 217

Vybrané kapitoly z dějin. Sborník textů přednášek, uskutečněných za podpory Vzdělávací nadace Jana Husa v rámci projektu Člověk – technik – občan

526

Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století

624

Výchova k národnímu vědomí a národním hodnotám. Sborník příspěvků z konference k 80. výročí vzniku samostatného státu

397, 801, 1237, 1419

VZ-Polabí

424

Vznik ČSR a Podkarpatská Rus. (Sborník z mezinárodní konference v Praze)

5, 1248, 1256, 1258, 1260, 1262, 1264, 1265, 1276, 1280, 1290, 1292, 1470, 1971

Z dějin českého bankovníctví v 19. a 20. století. = From the history of the Czech banking system in the 19th and 20th centuries

1342, 1363, 1825

Z dějin spisovných jazyků slovanských v 19. století

707, 708, 713

Z pravěku do středověku. Sborník k 70. narozeninám doc. PhDr. Vladimíra Nekudy, DrSc.

516, 519, 563

Za svobodu a demokracii. Díl I. Odpor proti komunistické moci

1541, 1562, 1631

Zborov 1917–1997

73, 79, 81, 349, 369, 376, 784, 785, 788, 791, 792, 794, 796, 798, 800, 806, 811

ZDH

469, 521, 522, 528, 587, 590, 591, 609, 630, 631, 723, 725

Zemědělství na rozcestí 1945–1948. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 22.–23. 9. 1998

1679, 1753, 1815, 1817, 1819, 1831, 1833, 1835, 1849

ZHS

578, 1510

ZJKF

49, 94, 110–112, 122, 123, 209, 420, 918, 919

ZPP

248

Zpravodaj Historického klubu

176

Židé v novodobých dějinách. Soubor přednášek na FF UK

1720

Život a kultura etnických minorit a malých sociálních skupin

857, 1167, 1226, 1760

Život v archeologii středověku

485, 506, 514

Seznam zkratk

ACom	Acta Comeniana. Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského
AČ	Archivní časopis
Akademický bulletin AV ČR	Akademický bulletin Akademie věd České republiky
AO	Archiv orientální
AOP	Acta oeconomica pragensia. Vědecký sborník Vysoké školy ekonomické v Praze. Řada VI
AP ČVUT	Acta polytechnica. Práce ČVUT v Praze. Řada VI
AR	Archeologické rozhledy
ArchHist	Archaeologia historica
AUC HUČP	Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. = Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy
AUC Phil et Hist	Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica
AUPO Historica	Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica. Historica
B.	Brno
Br.	Bratislava
Bulletin HÚ AV ČR	Bulletin Historického ústavu AV ČR
Byz	Byzantinoslavica
ČČH	Český časopis historický
ČesLit	Česká literatura
ČL	Český lid. Časopis pro etnologická studia
ČMM	Časopis Matice moravské
ČSIZM-B	Časopis Slezského zemského muzea. Série B-vědy historické.
DaS	Dějiny a současnost
Dem	Demografie. Revue pro výzkum populačního vývoje
DVT	Dějiny věd a techniky
FČ	Filosofický časopis
GaHL	Genealogické a heraldické listy. Acta genealogica ac heraldica
HaV	Historie a vojenství
HDem	Historická demografie
HG	Historická geografie
HistO	Historický obzor. Časopis pro výuku dějepisu a popularizaci historie
IAP	Ibero-Americana Pragensia. Anuario del Centro de Estudios

JM	Ibero-Americanos de la Universidad Carolina de Praga
JudBoh	Jižní Morava. Vlastivědný sborník
KR	Judaica Bohemica
LKH-Hradec Králové	Křesťanská revue
MaK	Listy katedry historie a kabinetu regionálních dějin
MaVP	Malovaný kraj
MezVzt	Muzejní a vlastivědná práce. Časopis Společnosti přátel starožitností
MHB	Mezinárodní vztahy
NK	Mediaevalia Historica Bohemica
NumL	Národní knihovna. Časopis pro otázky knihovnické teorie a praxe
P.	Numismatické listy
PA	Praha
PHS	Památky archeologické
SAP	Právněhistorické studie
SbFF-Ostrava (C)	Sborník archivních prací
SbSPS	Sborník prací filozofické fakulty v Ostravě. Řada C
SbZpčM-Plzeň (Historie)	Sborník Společnosti přátel starožitností
SDH	Sborník Západočeského muzea v Plzni. Historie
SE	Studie z dějin hornictví
SHS	Střední Evropa
SL	Slovanské historické studie
SIPř	Sborník lékařský
SISb	Slovanský přehled
SMP	Slezský sborník
SocČ	Studia mediaevalia Pragensia
SPFFBU(C)	Sociologický časopis
SPFFBU(E)	Sborník prací filosofické fakulty brněnské university. Rada C – historická
SPFFBU(M)	Sborník prací filosofické fakulty brněnské university. Řada E – archeologicko-klasická
StudCom et Hist	Sborník prací filozofické fakulty brněnské university. Řada M – archeologická
SVPUP (C)	Studia Comeniana et Historica
TerL	Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice. Serie C
UaŘ	Terezínské listy. Sborník Památníku Terezín
VlastS	Umění a řemesla
VPNZemM	Vlastivědný sborník. Čtvrtletník pro regionální dějiny
VVM	Vědecké práce Národního zemědělského muzea
VZ-Polabí	Vlastivědný věstník moravský
ZDH	Vlastivědný zpravodaj Polabí
ZHS	Z dějin hutnictví
ZPP	Západočeský historický sborník
	Zprávy památkové péče

Česko-slovenská historická ročenka 1996

Z obsahu:

Materiály z konference „Obnova společného státu Čechů a Slováků v roce 1945. Naděje a obavy, představy a skutečnost“

Hlavní referáty:

Vilém Prečan: Promarněná příležitost nového začátku?

Ivan Kamenec: Slovenská spoločnosť na sklonku 2. svetovej vojny

Michal Barnovský: Ideové a politické prúdenie na Slovensku roku 1945

Ľubomír Lipták: Politické elity na Slovensku roku 1945

František Svátek: „Staré“ a „nové“ elity v českých zemích ve 20. století

Katarína Zavacká: K otázkam štátoprávneho usporiadania, práva a spravodlivosti

Vladimír Goněc: Postavení práva, problémy spravedlnosti, decentralizace, samosprávy a federalismu

Dalších 15 studií k obecně politické situaci, otázkám elit i jejich výměny a ke státoprávnímu problémům na počátku nového pokusu o ustavení Československa.

Recenze • Zprávy • Pranýř

Bibliografie „Slovacika v edicích na území České republiky 1990–1995“ v oboru historie. Celkem 743 údajů + rejstříky.

Česko-slovenská historická ročenka 1997

Z obsahu:

Materiály z konference „Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1939“

Patnáct studií k tématům:

* Česká a slovenská společnost ve vztahu k Rusínům * Podkarpatská Rus na pařížských mírových jednáních * Američtí Rusíni a Československo * Problémy autonomie * Politické strany na Podkarpatské Rusi * Sociální a ekonomické proměny * Rozvoj tisku * Obrana Podkarpatské Rusi v letech 1938–1939 * Moskevský proces s karpatoruskými politiky v roce 1946 * Česká, slovenská a ukrajinská publicistika a historiografie o Podkarpatské Rusi

Nalezený dokument: Slovenská otázka v manipulaci českých komunistů v létě 1945

Recenze • Zprávy • Pranýř

Česko-slovenská historická ročenka 1998

Z obsahu:

Materiály z konferencie „Češi a Slováci 1948–1967“

Dvacetčtyři studií k tématům:

* Metamorfózy státoprávních vztahů * Názory exilu na budoucí uspořádání státu * Extrémy centralizace * Represivní charakter režimu a česko-slovenský poměr * Nárůst konfliktů v předvečer „pražského jara“ * Menšinové otázky, Slováci v českých zemích, Češi na Slovensku * Paralely ekonomického vývoje * Zpolitizování industrializace Slovenska * Finance * Kultura v okovech režimu

Recenze • Kritika • Zpravodajství

Bibliografie „Bohemika v historiografii na území Slovenska za léta 1990–1997“. Celkem 942 údajů a rejstříky

Česko-slovenská historická ročenka 1999

Z obsahu:

Materiály z konferencie „Náboženský exil v raném novověku“

* O exilu obecně * Uhry jako azylová země * Česká pobělohorská komunita v Pirně * Uherský exil v Německu * Čeští exulanti na východním Slovensku * Morava a náboženská emigrace

Studie:

* Slovensko-české vztahy * Agrární hnutí na Slovensku počátkem 20. století * Turné A. Hlinky po Čechách a Moravě 1907 * Jeden či dva národy? Dilema slovenských politiků po r. 1918 * Hospodářské aspekty česko-slovenského vztahu mezi světovými válkami * Protestantské církve na Slovensku 1968–1970

Diskuse • Recenze • Kritika • Zpravodajství

Nové dokumenty: Delegace Slovenské národní rady v Londýně (říjen–listopad 1944)

Česko-slovenská historická ročenka 2000

Súbory štúdií k česko-slovenskej problematike:

* Historiografický problém – československé dejiny, české dejiny, slovenské dejiny. Obsah a vymedzenie. Reflexia vzťahov v historickom vedomí
* Česko-slovenské a slovensko-české vzťahy na prelome 19. a 20. storočia
* České a slovenské 20. storočie

Objavené dokumenty: Záznamy V. Zorina o rozhovoroch s členmi československej vlády v Košiciach v apríli 1945

Recenzie • Správy • Pránier

Pripravujeme:

Česko-slovenská historická ročenka 2002

Dva súbory štúdií k problematike:

* Nemecká menšina v medzivojnovom Československu
* Maďarská menšina v Československu 1918–1947

Recenzie • Správy • Pránier

Kompletný obsah vydaných zväzkov ročenky je na internetových stránkach: www.dejiny.sk

PRODEJ

Česko-slovenské historické ročenky včetně zásilkového prodeje zajišťuje:

Knihkupectví HANA SMÍLKOVÁ
Filozofická fakulta MU
A. Nováka 1, 660 88 Brno
tel.: 05/4112 1468
IČO: 16310128

Vstříc Vám vyjdou rovněž:

Knihkupectví FIŠER, Praha, Kaprova ul.
Knihkupectví FIŠER, Praha, Filozofická fakulta KU
Knihkupectví ACADEMIA, Praha, Václavské nám.
Knihkupectví JAN ŠABATA, Brno, Žerotínovo nám. 9 (rektorát MU)
Knihkupectvo ARCHA, Bratislava, Kozia ul.

Česko-slovenská historická ročenka 2001

Vydala Masarykova univerzita v Brně a Česko-slovenská komise historiků roku 2001

Výkonný redaktor: Doc. Dr. Vladimír Goněk, J. M. Chair

Adresa redakce: 660 88 Brno, Arne Nováka 1

1. vydání, 2001 náklad 600 výtisků

AA – 36,21 VA – 37,17

Tisk Vydavatelství MU, Brno-Kraví Hora

55-981B-2001 02/58 49/FF

ISBN 80-210-2743-6